

LITERARY
PUBLISHING
HOUSE
D N I P R O
K I E V — 1971

ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ
ЛІТЕРАТУРИ
«Д Н І П Р О»
КИЇВ — 1971

JACK LONDON

WORKS IN TWELVE VOLUMES

VOLUME SEVEN

BURNING DAYLIGHT
SMOKE BELLEW

TRANSLATION INTO UKRAINIAN

ДЖЕК ЛОНДОН

ТВОРИ У ДВНАДЦЯТИ ТОМАХ

ТОМ СЬОМИЙ

**БУЙНИЙ ДЕНЬ
СМОК БЕЛЛЮ**

ПЕРЕКЛАД З АНГЛІЙСЬКОЇ

И (Амер)
Л76

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

*Дмитро Затонський, Віталій Корочич,
Микола Лукаш, Василь Мисик,
Тетяна Якимович.*

БУЙНИЙ ДЕНЬ

Роман

РОЗДІЛ I

Вечір у «Тіволі» видався нудний. Відвідувачів у великій кімнаті з рубленими стінами було небагато. Біля довгого прилавка стояло півдесятка людей. Двоє з них доводили один одному, що помічніше від скорбуту — чи настій з ялинових голок, чи цитриновий сік. Сперечалися вони змуджено і раз у раз похмуро замовкали. Решта заледве звертали на них увагу. Біля протилежної стіни стояли столи для азартних ігор. Цього вечора за ними було майже порожньо. Костей ніхто не кидав. Один тільки чоловік грав сам з собою у «фараона». Рулетка не крутилася, а круп'є стояв коло грубки, що аж гуготіла, до червоного розжарена, і розмовляв з молодою чорноокою жінкою, ставною й гожою з лиця. Від Джуно до Форту Юкону всі знали її під прізвиськом «Діва». За одним столом троє грало в покер, але на дрібні марки й без ніякого захоплення, бо не було глядачів. Крізь відчинені двері в задній стіні видно було, як у прибічній кімнаті три пари мляво танцюють під фортеп'яно та скрипку.

Проте Серкл-Сіті не був порожній, та й грошей у ньому не бракувало. Як звичайно, там зібралися шукачі золота з Лосячого ручаю та з інших розсипищ. Літнє промивання дало людям чимало, і гамани в них повні були золотого піску та самородків. Клондайку тоді ще не відкрито, і на Юконі нікому й на думку не спадало, що можна глибше копати та відігрівати мерзлий ґрунт вогнищами. Тому взимку роботи не було, й довгої полярної ночі люди ниділи мов у сплячці по таких таборах, як Серкл-Сіті. Час їм стягався дуже поволі й нудно. Гамани розпирало золото, а єдину розвагу можна було знайти тільки по шинках. І все-таки в «Тіволі» цього разу було нелюдно. Діва, стоячи під грубою, позіхнула на весь рот.

— Як тут не розворушиться — піду спати, — сказала вона, звертаючись до Чарлі Бейтса. — Що там скоїлось у таборі? Повимерли, чи що?

Бейтс полінувався навіть відповісти і понуро крутив собі далі цигарку. Ден Макдональд, власник «Тіволі» та всіх його ігор, один з перших шинкарів на горішньому Юконі, теж понуро перейшов кімнату й зупинився біля грубки.

— Помер хто, чи що? — спитала його Діва.

— Та начебто, — відповів шинкар.

— То, либонь, усі вони там перемерли, — зробила висновок Діва й ще раз усмак позіхнула.

Макдональд осміхнувся й кивнув головою. Він уже намірився був щось сказати, коли враз надвірні двері розчинились навстіж і до хати вступив якийсь чоловік. Морозяне повітря, що повалило за ним, від тепла взялося парюю; вона обгорнула його до колін, постелилася по підлозі й розтанула біля грубки. Знявши з кілка віник, він побітав сніг з мокасинів та довгих вовняних панчіх. Прибулець здавався б високою людиною, якби йому назустріч не вийшов і не взяв його за руку височенний франко-канадець.

— Здоров був, Буйний Дню! — привітав він прибульця. — Далєбі, радий тебе бачити!

— Здоров; Луї, коли це вас сюди занесло? Ходімо, вип'ємо та розкажеш мені все про Костяну річку. А, бодай вам, ну, здоров, здоров ще раз. А де ж твій товариш? Чом я його не бачу?

Від прилавка підійшов ще один здоровило і стиснув прибульцеві руку.

Олаф Гендерсон і француз Луї, що працювали вдвох на Костяній річці, були найдебеліші на весь край чоловіки, і новий гість, хоча тільки на півголови нижчий, здавався проти них недоростком.

— Здоров, Олафе! — сказав новий гість, що його названо Буйним Днем. — Тебе мені й треба, чуєш? Завтра мій день народження, і я думаю вас усіх повкладати! Чуєте? І тебе, Луї, теж не мину! У свій день народження я можу всіх вас поваляти! Чуєте? Ходім, Олафе, вип'ємо та й побалакаємо.

Від нового гостя в шинку неначе теплом війнуло.

— А, Буйний День! — скрикнула Діва, пізнавши його зразу, тільки-но він уступив у кімнату.

І похмуре Бейтсове обличчя раптом проясніло. Ден Макдональд попростував до трьох приятелів біля прилавка.

При Буйному Дні в «Тіволі» враз повеселішало. Заворухилися буфетники, задзвеніли голоси, пролунав сміх. Скрипаль, визирнувши у двері, сказав піаністові: «Це Буйний День!» — і темп вальсу пожвавішав, танцюристи, ніби запалившись загальним настроєм, закрутилися немовби справді з охотою. Всі-бо здавна знали, що коли з'являвся Буйний День, ту ж мить зникала всяка нудьга.

Раптом обернувшись, він угледів молоду жінку, що стояла під грубкою й дивилась на нього палкими привітними очима.

— А, здорова була, Діво! — гукнув він. — Як ся маєш, Чарлі? Та що це з вами всіма скоїлось? Чого так понадималися всі, неначе труна не коштує тільки три унції? Ходім, виш'ємо! Та ворухіться ж, непоховані мерці! Ідіть, труїться! Геть усі! Цей вечір мій! Я п'ю й гуляю! Завтра мені тридцять. Уже старість! Це останній вибух молодості! Друзі ви мені чи ні? Ну, горніть, горніть усі сюди! Стій, Девісе! — гукнув він до чоловіка, що встав був з-за фараонного стола. — Мені хочеться поспитати щастя. Побачимо, хто з нас двох сьогодні всіх частуватиме.

Буйний День вийняв з кишені важку торбинку з золотим піском і поклав її на карту.

— П'ятдесят! — коротко сказав він.

Девіс здав дві карти. Побила карта Буйного Дня. Він записав на папірці виграш, і вагар за прилавком зважив на п'ятдесят доларів піску та висипав його Буйному Дневі в торбинку.

Вальса в прибічній кімнаті дограно, і три пари танцюристів, а за ними й музики рушили до прилавка.

— Гей, горніть сюди! — гукнув Буйний День, угледівши їх. — Ідіть і вибирайте, чого душа хоче! Сьогодні мій вечір і така ніч, що трапляється не часто. Та йдіть же ви, сиваші та рибоїди! Кажу ж вам, це мій вечір!

— Препаршивий вечір! — докинув Чарлі Бейтс.

— Правда твоя, синку, — весело погодився Буйний День, — вечір таки паршивий, а все ж це мій вечір! Я й сам паршивий старий вовк. Послухайте-но, як я вию!

І він справді завив вовком, завив, як самотній сірий вовк північних лісів, аж Діва здригнулась і затулила собі пальцями вуха. А за хвилину Буйний День уже захопив її в обійми, вихором помчав у кімнату для танців і закру-

тився разом з іншими трьома парами у хвацькому вірджінському рілі.

Кімната ходором ходила від тупоту ніг, узутих у мокасинах. Буйний День був осередком веселощів — він заплював усіх жартами та сміхом, і тієї пригніченості, що досі тут панувала, не стало й знаку.

З його приходом і саме повітря в «Тіволі» ніби змінилося, неначе пройнявшись його могутньою наснагою. Люди, що заходили з вулиці, зразу це відчували, і на їхні запитання, в чім річ, буфетники кивали головою на задню кімнату, відповідаючи значуще: «Буйний День гуляє!» Люди залишались, і буфетникам додавалось роботи. Грачі так само віджили: незабаром усі столи були вже зайняті, і сухий стукіт марок та хурчання кульки на рулетці, одноманітні й безнастанні, навіть покривали гомін хрипких голосів, лайку та регіт.

Мало хто знав Елама Гарніша під іншим ім'ям, ніж Буйний День. Його прозвали так ще юнаком за звичай витягати товаришів з-під укриття зі словами: «Гей, уставайте! Вже буйний день надворі!»

Серед піонерів у цій далекій полярній пустелі, де всі люди були піонери, він був один з найперших. Декотрі, як от Ель-Майо та Джек Макквещен, прийшли, щоправда, раніше за нього, але вони добивалися через Скелясті гори від Гудзонової затоки, він же перший перейшов через Чілкут і Чілкет. Навесні 1883 року, дванадцять років тому, перебрався він вісімнадцятирічним парубійком з п'ятьма товаришами через Чілкутський перевал. А восени повернувся тільки з одним, решта четверо загинули в похмурій, на жодну карту не нанесеній пустелі. І ось уже дванадцять років, як Елам Гарніш шукав золота в присмерковому полярному краї.

І ніхто не шукав його так завзято й уперто, як він. Він виріс разом із цим краєм. Іншого він не знав. Цивілізація була для нього напівзабутий сон якогось далекого життя. Такі селища, як Сорокова Миля та Серкл-Сіті, здавались йому столицями, і він не тільки виріс із цим краєм, а й творив його, нехай ще напівдикий, разом з іншими творив його історію й географію. Ті, що йшли після нього, писали про його переходи й позначали на карті стежки, протоптані його ногами.

Герої не дуже схильні вихвалити героїство, але серед героїв цього краю Гарніша, хоч і зовсім ще молодого

віком, шановано як найстаршого. Щодо часу — він прибув сюди раніше за них; щодо діла — ніхто не міг з ним зрівнятися; щодо витривалості — всяке знало, що він побив би найдужчого з них. До того ж його знало як людину сміливу, правдиву й чесну.

По всіх краях, де часто й легко важать життям і не дуже його бережуть, люди цілком природно, майже неминуче шукають розваги й спочинку в азартній грі. І на Юконі люди ставили на карту своє життя заради золота, а вигравши золото в землі, програвали його один одному. Елам Гарніш не був виняток. Вдачу він мав наскрізь чоловічу, завзяту, і інстинкт грача був у ньому дуже сильний. А в яку гру він мав грати, про те подбало саме життя.

Народився він на фермі в Айові. Батько його незабаром перебрався до Східного Орегону, і Елам пробув там усі свої дитячі літа серед золотих копалень. Він не знав у житті нічого, крім зятятої гри на великі стávки. Сміливість та витримка мають, звісно, чималу вагу в грі, але карти роздає велика богиня Фортуна. Чесна праця, що дає певний, але нікчемний заробіток, нічого не варта. Справжні люди провадять велику гру, важать усім для всього, і взяти менше, ніж усе, для них означає програти. Отож, дванадцять років проживши на Юконі, Елам Гарніш тільки програвав. Торік, правда, на Лосячому ручаї взяв він золота на двадцять тисяч доларів, і ще на стільки залишилось його там у землі, але, як сам казав, він вернув лише невеличку частку того, що ставив. Дванадцять років ставив він на карту своє життя, і сорок тисяч доларів — нікчемний виграш на таку ставку. Цих грошей вистачало тільки на те, щоб трохи випити та потанцювати в «Тіволі», перекалатати зиму в Серкл-Сіті та прохарчуватись наступний рік.

Юконці переробили старе прислів'я; вони казали: «Тяжко прийшло, легко пішло». Після танцю Елам Гарніш знову покликав усіх випити. За чарку платилось долар, а золото цінували по шістнадцять доларів унція; таких, що приймали запросини, було в шинку душ тридцять, і після кожного танцю Елам їх усіх частував. То був його вечір, і нікому не дозволялося за щось платити. Гарніш не був п'яницею, віскі мало невелику вагу в його житті. Він був занадто живущий, занадто дужий і чистий тілом та духом, щоб підпасти під владу алкоголю. У своїх

мандрах по краї, з собачим запрягом чи в човні, він місяцями не пив нічого міцнішого за каву, а був і такий рік, коли й тієї кави не бачив. Але він мав товариську вдачу, а що на Юконі товариство можна було знайти тільки в шинку, то він і виявляв її в такий спосіб. Ще змалку він звик бачити в золотошукацьких селищах Заходу, що чоловіки розважаються лише так, і для нього то був єдиний спосіб поводитись у товаристві, іншого він не знав.

Дарма, що вбраний так самісінько, як і решта відвідувачів «Тіволі», він визначався з-поміж них. На ногах він мав мокасини з м'яко вичиненої лосячої шкіри, вишивані на індіанський взір намистинками. Штани на ньому були звичайні, а куртка — пошита з укривала. При боці теліпались довгі шкіряні рукавиці, підбиті хутром. Юконським звичаєм, вони висіли на ремінці, перекиненому через шию. На голові була хутряна шапка з піднятими навушниками й поворозками, що метлялись не зав'язані. Своїм худорлявим, довгастим обличчям, вилицями і ледь запалими щоками він дуже нагадував індіанця. Засмага на виду та гострий погляд чорних очей тільки збільшували цю подібність, хоч з його бронзової шкіри, та й з очей знати було, що він білий. Він показував більш, як на тридцять років, хоч водночас його чисто виголене лице без жодної зморшки здавалося хлоп'яцьким. Та він пережив і витерпів далеко більше, ніж пересічна людина, і це поклато на ньому якийсь невловний слід, що виказував його вік. Він жив простим і напруженим життям, і це жевріло у нього в очах, тремтіло в голосі й немовби завжди шепотіло навіть зі стулених уст.

Губи в нього були тонкі й щільно стискались над рівними зубами. Загнуті вгору кутики м'якшили їхню суворість, а дрібненькі зморшки в кутиках очей свідчили про веселу вдачу. Якби не ці необхідні якості, його натура, суттю своєю дика, була б жорстокою і немилосердною. Ніс був тонкий, гарний, з досить широкими ніздрями, ані завеликий, ані замалий, чоло трохи вузьке, але високе, опукле, прегарної форми. До індіанського типу знов же пасувало і його волосся — рівне, чорне, з тим полиском, що його дає тільки здоров'я.

— Буйний День, а свічки палить, — засміявся Ден Макдональд, коли з кімнати, де танцювали, бухнули покрики й регіт.

— І ніхто не потрапить цього так, як він, еге ж, Луї? — озвався Олаф Гендерсон.

— А так, — відказав Луї. — Хлопець — щире золото!

— І коли господь бог в останній день промиватиме його душу, — додав Макдональд, — йому доведеться чимало покидати лопатою в жолоб.

— Добре сказано! — промурмотів Олаф Гендерсон, захоплено дивлячись на старого шинкаря.

— А й добре, — згодився й француз Луї. — Я так гадаю, що з цієї нагоди не гріх і хильнути.

РОЗДІЛ II

О другій годині вночі танцюристи, виголодавшися, припинили танці на півгодинки, щоб трохи підживитися. Саме тоді Джек Кернс запропонував покера. Джек був огрядний чолов'яга з грубуватим обличчям. Удвох із Бетлсом зробив він колись відчайдушну спробу закласти факторію у верхоріччі Койокуку, далеко за Полярним колом. Повернувшись назад, до своїх факторій на Сороковій та Шістдесятій Милях, він поклав собі шукати щастя в іншому напрямі й виписав із Штатів невеличкого тартака й річкового пароплава. Тартак був уже в дорозі, індіяни везли його собаками через Чілкутьський перевал. На Юконі його сподівалися раннього літа, коли зійде крига. Пізніше влітку, коли Берінгове море та гирло Юкону зовсім звільниться від криги, пароплав, складений у Форті Сент-Майкл, мав прибути річкою, вщерть навантажений усяким припасом.

Отож Джек Кернс запропонував покера. Француз Луї, Ден Макдональд і Кембл (той, що йому колись пощастило на Лосячому) не танцювали за браком дам і через те сприйняли пропозицію прихильно. Вони саме шукали собі п'ятого, коли з прибічної кімнати з'явився Буйний День попідруч з Дівою і з хвостом танцюристів за собою. Почувши, що його кличуть, він підійшов до столу в кутку.

— Хочеш до нас? — запитав Кембл. — Як тобі щастить сьогодні?

— А певне, мені сьогодні щастить! — відказав зраділо Буйний День, і враз відчув, що Діва застерезливо тисне йому руку. Йй хотілося ще потанцювати з ним. — Далєбі, щастить, але я радніший танцювати. Та й шкода обирати вас.

Ніхто не сперечався. Коли він відмовив, то вже відмовив твердо. Діва потягла його за руку, щоб іти перекусити разом з танцюристами. Та настрої йому раптом змінився. Не можна сказати, щоб йому пропала охота до танцю або захотілось Діву уразити, але його волелюбна вдача повсталала проти її настирливості. Він і думки не припускав, щоб якась жінка могла ним командувати. Жінкам він подобався, проте в його житті вони багато не важили. Вони були йому забавкою, втіхою, навіть спочинком після більшої життєвої гри. Він не відрізняв жінок від віскі або карт, хоч давно спостеріг, що легше відучитися від віскі й карт, аніж відкараскатись від жінки, коли вона тебе облуптає.

Він був раб себе самого, що цілком природно в людини зі здоровим «я», але всякого іншого рабства панічно боявся. Солодка неволя кохання була йому зовсім незбагненна. Закохані люди здавались йому божевільними, а над божевільям — гадав він — не варто й замислюватись. От товаришувати з чоловіками — це зовсім не те, що кохання. В товаришуванні нема ніякої неволі. Це ділова угода між людьми, де ніхто ні за ким не вганяє, але кожен несе свою частину тяжкої праці й небезпеки, вганяючи за життям і золотом. Чоловіки й жінки вганяють одне за одним, намагаючись неодмінно заневолити одне одного, а в приятні між чоловіками цього немає. І хоч він мав надлюдську силу і давав своїм товаришам більше, ніж одержував сам, але робив це не з примусу, а просто від щедрот своєї праці та героїчних зусиль. Траплялось, переходивши межигір'ями, де дмуть вічні буревії, чи болотами, що кишать мошвою, він ніс на собі вдвічі важчу пошу, ніж будь-хто з товаришів, але робив те з доброї волі, і несправедливого тут не було нічого. Кожен працював що було сили. Один дужчий, другий кволіший, — так воно є, та доки чоловік працює, віддаючи всю свою силу, доти праця чесна й угода чиста, і кожен має справедливу пайку.

З жінками не те. Жінка дає мало, а вимагає всього. Коли трапляється чоловікові раз-другий на неї зирнути, її вже бере охота облуптати його поворозками свого фартуха. От хоч би Діва. Вона позіхала на весь рот, коли він увійшов, і зраділа хтозна-як, коли він запросив її до танцю. Один танець ще туди-сюди, але щойно він протанцював з нею два, три танці, потім ще кілька, — вона вже тис-

не йому руку, коли його кличуть у карти грати. Ось тобі вже й поворозка, а піддайся раз, то й кінця не буде. Звісно, дівка вона гарна, здорова, ставна, і вродою тішить око, та й танцює дуже добре. Та біда в тому, що вона жінка з властивим усякій жінці бажанням зв'язати чоловіка, спутати його й накласти своє тавро; краще тоді покер. Адже він його любить не менш, ніж танці.

І Буйний День не піддався Діві, не зрушив з місця. Він сказав:

— А втім, я не від того, щоб трохи вас витрусити!

Він почув, як Діва знов потягла його за руку. Їй таки хотілось його облутати. І на мить у ньому прокинувся дикун, переляканий і кровожерний. У цю безмежно коротку мить він був подібний до тигра, розлютованого тигра, що відчув перед собою пастку. Якби він був справжній дикун, то він або вибіг би прожогом геть із шинку, або кинувся б на Діву й забив би її. Але враз у ньому ворухнулась віками вихована дисципліна, що обернула людину, хоч і не зовсім, на стадну істоту, і він мимохіть відчув навіть якийсь жаль до жінки. Усміхаючись і зазираючи їй у вічі, він лагідно сказав:

— Піди попоїж чого-небудь. Я не голодний. Ми з тобою потім ще потанцюємо, ще ж зовсім рано. Іди, рибонько!

Тоді вивільнив свою руку і, жартома підштовхнувши Діву в плече, повернувся до столу.

— Коли без обмеження, я граю з вами.

— Межа — до стелі, — сказав Джек Кернс.

— Тоді геть стелю!

Грачі презирнулись, і Кернс оголосив:

— Гаразд, без стелі.

Елам Гарніш сів на вільного стільця й сягнув був до кишені по торбинку з золотом, та передумав. Діва на хвилюку запишала губи, тоді відвернулась і пішла з іншими до прилавка.

— Я принесу тобі сендвіча, Буйний Дню, — кинула вона через плече.

Гарніш кивнув головою. Усмішкою вона дала йому ознаки, що не сердиться. І він був дуже радий, що врятувався від пут, не вразивши її надто боляче.

— Граймо на бляшки, а то марки геть стола завалюють. Як, не заперечуєте?

— Я згоден,— відповів Кембл.— Моя йде за п'ятсот доларів.

— І моя,— сказав Гарніш.

Інші й собі визначили вартість своїх бляшок. Француз Луї, найскромніший, пустив свої по сто доларів.

На Алясці тоді ще не водилось ні шахраїв, ані шулерів. Гралось чесно, люди вірили одне одному. Чоловікове слово варте було золота в його гамані. Довгастій мосянжевий бляшці вся ціна була який цент, проте коли вже хто грав на неї в карти й оголошував, що вона варта п'ятсот доларів, її й приймалося за п'ятсот доларів. Той, хто вигравав, певен був, що його партнер викупить свою бляшку, відваживши йому золота на п'ятсот доларів.

Бляшки мали різний колір, і через те легко було пізнати, котра чия. За тих перших часів на Юконі нікому і на думку не спало вимагати гроші на стіл. Кожен віш повідав за програш усім своїм майном, хоч би де і яке воно було.

Гарніш зняв колоду — йому випало роздавати. Уважаючи це за добру прикмету, він гукнув, щоб усім присутнім принесли випити. Даючи першу карту Макдональдові, що сидів ліворуч від нього, він промовив:

— Ну, пригинайтесь тепер до самої землі, мелюти, кудлачі, сиваші! Впирайтеся лапами, наляжте на шлейки, натягуйте посторонки! Гайда! Гей! Рушаймо до пані Фортуни! Та будьте певні, що дорога важкенька, крутенька й слизенька, і гін добрий буде, чимало хто без ніг зостанеться!

Спочатку гра йшла зовсім спокійно. Грачі більше мовчали, хоч навколо все гулом гуло. Елам Гарніш ніби кинув іскру. У двері входили нові й нові відвідувачі. Коли Буйний День гуляв, ніхто не хотів прогавити такого видовища. Кімната для танців була повнісінька. За браком жінок декотрі чоловіки пооб'язували рукави хусточками й танцювали за дам. Біля гральних столів товпилися люди. Безнастанний сухий стукіт марок та хурчання кульки на рулетці покривали голоси тих, що стояли коло прилавка або грілися під грубкою. Одно слово, була справдешня нічна гульня в юконському шинку.

Покер тягся досить мляво, великих карт не випадало, і партії не затягувались, хоча ставки були високі. Повна масть дала французові Луї п'ять тисяч, тоді як у Кембла та Кернса було на руках по трійці. Один раз банк на

вісімсот доларів припав на дві пари. А другого разу Гарніш викликав Кернса на дві тисячі в темну. Коли Кернс відкрив карти, виявилось, що в нього кварт, а Гарніш зважився блефувати його з парою десятків.

Але десь близько третьої години пішла справжня карта. Настав момент, що його гравці в покер ждуть, бува, тижнями. Новина вмить облетіла «Тіволі». Глядачі принишкли. Хто стояв далі й балакав, усі повмовкали й підступили ближче до столу. Гравці покинули інші столи, а кімната для танців спорожніла. Щонайменше сто душ стояли щільною мовчазною лавою навколо їхнього столу. З великих ставок почали ще до прикупу й усе лізли та лізли вгору, не прикуповуючи.

Кернс роздав карти. Француз Луї розпочав банк одною бляшкою — вона в нього йшла за сто доларів. Кембл тільки покритив її, та Елам Гарніш, до якого дійшов ряд, шпурнув п'ятсот доларів, зауваживши Макдональдові, що стеє йому легку доріжку.

Макдональд глянув на свої карти і поставив тисячу доларів бляшками. Кернс, подумавши чималу хвилю над своїми картами, покритив її. Тепер французові Луї, щоб не вийти з гри, треба було докласти дев'ятсот доларів. Він так і зробив, повагавшись довгенько. Те саме мусив зробити й Кембл, щоб уже брати прикуп, але він на диво всім покритив дев'ятсот і накинув ще тисячу.

— О, нарешті подерлися вгору, — зауважив Гарніш, покритив тисячу п'ятсот та й собі ще накинув тисячу. — Пані Фортуна, далєбі, вже там сидить і дождася. Наляжте добре на шлейки!

— І я не від того, щоб у гості до неї, — озвався Ден Макдональд, покриваючи дві тисячі й ставлячи ще тисячу.

Отоді якраз гравці запалилися, впевнившись, що пішла велика карта. Хоч на обличчях нічого не було знати, та всі якось несвідомо напружилися. Кожен намагався поводитись як звик за вдачею, але ж вдача в кожного була своя. Гел Кембл підкреслював свою звичайну обережність. Француз Луї удавав велику зацікавленість. Ден Макдональд зберігав свою добродушність, хоч деколи вона здавалась трохи перебільшена. Кернс, як завжди, сидів холодний і стриманий, а Елам Гарніш, як завжди, жартував і сміявся.

У банку було вже одинадцять тисяч, і бляшки без ладу лежали купою серед столу.

— У мене нема більше бляшок,— жалісно сказав Кернс.— Може, перейдімо на записки?

— Дуже радий, що ти ще тримаєшся,— весело відповів Макдональд.

— Стривай, я ще не знаю! Я вже поставив тисячу. Що там у банку зараз?

— Щоб покрити, треба три тисячі, але ніхто тобі не боронить накинути ще.

— Еге, накинути! Думаєш, і в мене самі тузи, як у тебе! — Кернс глянув у свої карти.— А знаєш що, Маку? Щось моє серце чує. Покрию я ці три тисячі.

Він написав на папірці суму, підписався й поклав на стіл.

Усі звернули очі на француза Луї. Той хвилику нервово перебирав руками карти.

— Ет, моє серце нічого не чує,— промовив Луї нарешті і досадливо шпурнув їх на стіл.

Усі сто з лишком пар очей вступились у Кембла.

— Я тебе не перекриватиму, Джеку,— сказав він і обмежився тим, що доклав потрібні дві тисячі.

Тоді всі очі звернулися до Гарніша. Той щось надрянав на клаптику паперу й кинув його на стіл.

— Тільки попереджую, що тут не добродичине товариство й не недільна школа,— сказав він.— Я крию тебе, Джеку, і ставлю ще тисячу; а ти що, Макдональде? Ось де розгін твоїм тузам!

— Не бійсь, я свого не вгавлю. Накидаю тисячу,— відповів Макдональд.— Ну, що там твоє серце чує, Джеку?

— Щось чує.— Кернс довго перебирав свої карти.— Граю далі, але я хочу, щоб ви знали, скільки в мене грошей. Я маю пароплав «Бела», вартий двадцять тисяч доларів і ні цента менше; є в мене Шістдесят Миля, там на полицях краму на п'ять тисяч. Далі, ви знаєте, що я купив тартака, він тепер коло Ліндермену; ще одне судно в мене будується. То як, можна мені поборгувати?

— Можна, можна, катай,— відмовив Буйний День.— А коли вже за це зайшла мова, то й я нагадую, що в мене є двадцять тисяч доларів у сейфі в Мака та ще стільки в землі на Лосячому. Ти ж знаєш мою займанку, Кембле? Є там на стільки?

— Певне, що є.

— Скільки там з мене? — спитав Кернс.

— Дві тисячі покрити.

— Гляди, перекриємо, як не спасуєш! Далєбі, перекриємо! — застеріг його Буйний День.

— Е, моє серце мені не збреше! — сказав Кернс, поклавши свого клаптя з написаними двома тисячами на купу. — Так воно мені й тьохкає, так і тьохкає!

— Мені моє серце нічого не каже, проте карта в мене можлива, — заявив Кембл і поклав свого папірця. — Одначе й не така, щоб лізти ще вище. Я тільки крию.

— А в мене якраз така. — Буйний День подумав і написав папірця. — Крию цю тисячу і накидаю ще одну.

Діва, що вже стояла в нього за спиною, зробила те, чого не дозволяється навіть найкращому другові. Вона нахилилась йому через плече, взяла зі столу його карти і, держачи їх біля самих його грудей, зазирнула в них. Вона побачила три кралі й дві вісімки. Грачі так і прикипіли очима до неї, але вона не дала взнаки нічого. Обличчя її, здавалося, скам'яніло, вираз його не змінивсь ані на крихту. Жодна риска не здригнулася, ані очі не заблищали. Вона поклала карти назад на стіл так, як вони й були, вниз лицем. Очі, що так пильно за нею стежили, відвернулися ні з чим.

Макдональд добродушно всміхнувся.

— Крию тебе, Буйний Дню, і перекриваю ще на дві тисячі. А як там твоє серце, Джеку?

— Та тьохкає, тьохкає! Тепер ви мене притисли, та воно так тьохкає, що гріх великий буде його не послухатись. Крию три тисячі. І ще одне моє серце чує: Буйний День теж хоче покрити.

— Авжеж, хоче, — погодився Гарніш після того, як Кембл кинув свої карти, — той, далєбі, знав, коли і як йому грати. — Крию дві тисячі, і прикупувуймо.

Серед мертвої тиші, що її порушували тільки голоси грачів, роздано прикупи. В банку лежало вже тридцять чотири тисячі, а гра, може, й до половини ще не дійшла. Діва дуже здивувалася, побачивши, що Буйний День відкинув дві вісімки, залишив у себе три кралі й прикупив дві карти. Цей раз і вона не насмїла глянути в прикуп, бо відчувала, що вже може зрадити себе. Буйний День теж не заглянув у прикуп. Карти так і лежали лицем донизу, де їх йому покладено.

— А тобі? — спитав Кернс Макдональда.

— Не треба.

— Ти маєш право прикупити, — нагадав Кернс.

— Буде з мене й цих.

Кернс потяг сам дві карти, але не глянув на них. Гарніш своїх також не брав.

— Я ніколи не лізу поперед тузів,— сказав він повагом, дивлячись на шинкаря.— Катай, Маку!

Макдональд уважно перелічив свої карти, аби ще раз упевнитися, чи він не помилився, тоді написав суму на клаптику паперу, поклав його в банк і сказав просто:

— П'ять тисяч.

Кернс під сотнею пильних поглядів зазирнув до свого прикупу, перелічив три карти у себе в руках, немовби хотів переконатись, що він має їх ніяк не більше, ніж п'ять, і написав щось на своєму папірці.

— Крию тебе, Маку, і накидаю тільки невеличку тисячку, щоб не залякати Буйного Дня.

Тепер усі перевели очі на Гарніша. Той і собі глянув на прикуп і перелічив карти.

— Я покриваю ці шість тисяч і ставлю на спробу ще п'ять, якраз аби залякати тебе, Джеку.

— Я накидаю ще п'ять тисяч, теж аби Джека залякати,— озвався й Макдональд. Голос у нього став ледь хрипкий і напружений, а кутики вуст нервово здригалися.

Кернс поблід. Усі завважили, що рука йому тремтіла, коли він писав записку, але голос його не змінився.

— А я накину ще п'ять тисяч,— сказав він.

Тепер центром уваги зробився Буйний День. У світлі гасової лампи над головами видко було, як блищить піт у нього на чолі. Засмагле його лице ще потемніло, набігши кров'ю, чорні очі горіли, а ніздрі жадібно роздimalися. Ті широкі ніздрі виказували його походження від диких предків, що витривали в життєвій боротьбі завдяки здоровим легеням і доброму віддихові. Проте голос його лишався такий самий твердий, і руки не тремтіли, як у Кернса.

— Я покриваю ці десять тисяч. Не думай, що я тебе злякався, Маку. Це я через оте Джекове серце.

— Серце не серце, а я ще додаю п'ять,— сказав Макдональд.— До прикупу в мене була найкраща карта, гадаю, що так воно й тепер.

— А може, моє серце після прикупу ще дужче тьокає,— відмовив Кернс.— От так мені й нашіптує— мовляв, лізь, Джеку, ще вище,— і я накину ще п'ять тисяч.

Буйний День відхилився на спинку стільця й, підвівши очі на лампу, почав лічити вголос:

— Я поставив дев'ять тисяч ще до прикупу. Потім покрив і накинув двадцять одну. Разом тридцять. У мене ще лишається десять тисяч усього.

Він нахилився вперед і глянув на Кернса.

— Крию ці десять тисяч.

— Можеш іще набавити, коли хочеш,— відказав Кернс.— Твої собаки в грі підуть за п'ять тисяч.

— Ні! Собаки — ніколи в світі! Ви можете виграти мое золото й з нарінком, але ніколи жодного собаки!

Макдональд довго думав. Ніхто не ворушився, ані шепотів. Усі глядачі стояли в непослабній напрузі, ніхто навіть з ноги на ногу не переступив. Запала побожна мовчанка. Тільки чути було, як гуготить грубка, та крізь рублені стіни приглушено долиняло знадвору собаче завивання. Велика пра не щоночі трапляється на Юконі, а ця була найбільша за всю історію краю. Шинкар нарешті промовив:

— Коли я програю, то зможу тільки дати в заставу «Тіволі». Згодні?

Решта двос грачів кивнули головами.

Тоді й я крию,— і Макдональд додав свою записку на п'ять тисяч.

Ніхто не простяг руки до банку й ніхто не сказав, які має карти. Серед глибокої тиші Буйний День відкрив чотири королі й туза. Макдональд — чотири валети й туза; Кернс — чотири королі й трійку. Кернс простяг руку і, загарбавши весь банк, посунув його до себе. Рука його тремтіла.

Буйний День вибрав туза з своїх карт і кинув його до Макдональдового туза, кажучи:

— Ось що мене піддрочило! Я знав, що мене можуть побити тільки чотири королі. Вони в нього й опинились. А що було в тебе? — щиро зацікавлений, звернувся він до Кембла.

— Неповна масть із чотирьох; добре прикупити — й гра була б нічогенька.

— Ще б пак! Чого ж ти не прикупляв? У тебе ж могла вийти або коронка одної масті, або повна масть!

— Отож-бо! Того я й просадив шість тисяч, поки виїшов з гри,— сумно сказав Кембл.

— Мені було б вигідніше, якби ти прикупив,— засміяв-

ся Буйний День.— Я не дістав би тоді цієї четвертої кралі. А тепер доведеться найматись до Біллі Ролінза і везти пошту в Даю. Ну, скільки загріб, Джеку?

Кернс пробував лічити виграш, але був занадто схвилюваний. Гарніш присунув банк до нього і твердою рукою, відсортовуючи бляшки від записок, полічив усю суму.

— Сто двадцять сім тисяч! — оголосив він.— Ну, Джеку, можеш спродуватись і — гайда додому.

Щасливий Джек Кернс усміхався й кивав головою, але не міг і слова вимовити.

— Я б гукнув, щоб принесли по чарці,— озвався Макдональд,— та шинок уже не мій.

— Як то не твій! — заперечив Кернс, облизавши язиком сухі губи.— З мене досить розписки, віддаси коли зможеш. Але по чарці ставлю я.

— Ну, замовляйте, кому що! Хто виграв — ставить могорича! — голосно гукнув Буйний День до тих, що обступили стола, підвівся з стільця і взяв Діву за руку.— Гей, танцюристи! Ходімо ще потанцюємо! Ще маємо час. Пані Фортуна й пошта потерплять до ранку. Чуєте, Ролінзе? Наймаюся до вас і завтра о дев'ятій годині рушаю до солоної води. Ну, ходімо! Де той скрипаль?

РОЗДІЛ III

Буйний День гуляв. Ніч належала йому, і він був її душею, заводієм усієї гульні. Усі переймалися його невтомною веселістю. Він розходжувався чимраз дужче, а за ним і решта. Кожну його витівку підхоплювали всі — хіба вже хто зовсім зачмелів і тільки безглуздо тяг свою пісню або валявся під столом. І ніякі бешкети не порушували загальних веселощів. На Юконі знали, що коли Буйний День гуляє, ані гніву, ані сварок чи бійок бути не повинно. Давніше декому траплялось переступити цей звичай, але тоді винний спізнавав справжній гнів, і діставав такого прочухана, якого міг дати лише Буйний День. З ним усі мусили тільки веселитись і радіти, а ні — то йти геть.

Буйний День був невтомний. Поміж танцями він сплатив Кернсові двадцять тисяч золотим піском і переписав на нього займанку на Лосячому ручаї. Так само він умо-

вився з Біллі Ролінзом щодо пошти й підготувався від'їжджати. Він попросив, щоб привели Кама, погонича його собак. Той Кама був індієць-танана. Він давно вже покинув своє плем'я і служив білим, що навалою прийшли на землю його батьків. За часинку він увійшов до «Тіволі». Серед гумору гулянки цей чудовий взірєць дикунської раси, сам ще дикун, високий, сухорлявий, м'язистий, загорнений у хутро, спокійно й байдуже стояв і слухав Гарнішевого наказу.

— Гм...— приказував він, загинаючи пальці за кожним загадом.— Забери листи від Ролінза... склади їх у санки... візьми харчу собакам до Селкірка... Гадаєш, у Селкірку є багато собачого харчу?

— Авжеж є, Камо.

— Гм... О дев'ятій годині приїдь сюди з санками; не забудь лижви. Намет — ні. А може, взяти опону, оту малу?

— Не треба,— рішуче відповів Буйний День.

— Дуже вже холодно.

— Ми поїдемо хутко. Повеземо купу листів туди, тоді купу листів звідти. Ти ж чоловік дужий. Холодніше буде — хутчіше їхатимемо, та й гаразд.

— Авжеж, гаразд,— пробурмотів покірливо Кама.— Чорт бери, що холодно. О дев'ятій я буду готовий.

Він повернувся на п'ятах своїх мокасинів і вийшов, незворушний і мовчазний, як той сфінкс, ні з ким не прощаючись і не розглядаючись на боки. А Діва відвела Буйного Дня в куток.

— Слухай-но,— сказала вона,— то це ти, виходить, усе за вітром пустив?

— Аж засвітіло.

— У мене в Маковому сейфі лежить вісім тисяч...— почала була вона.

Та Буйний День не дав їй доказати. Йому вже вздрілися поворозки від фартуха. І він сахнувся вбік, як невіжджений жеребчик.

— Пусте,— сказав він.— Голий я прийшов на цей світ, голий і піду з нього. І відколи я тут, тільки те й роблю, що все пускаю за вітром. Ходімо краще потанцюємо вальса.

— Та послухай же! Гроші ж мої лежать дурно, позич їх у мене... або візьми як пай до спілки,— додала вона похапцем, побачивши його стривожений вираз.

— Я нікого до спілки не приймаю,— відповів Гарніш.— Я сам себе фінансую, і коли загребу шмат — то вже все моє! Дякую, рибонько, дуже тобі вдячний! Я своє надолужу, перевозючи пошту.

— Еламе!..— прошепотіла вона з ласкавим докором.

Нараз, чудово вдавши буйний захват, він помчав її в танцювальну кімнату і шалено закрутив у вальсі; а вона думала про залізне серце цього чоловіка, що стискав її в своїх обіймах і опинався всім її хитрощам.

О постій уранці, розпалений від віскі, проте зовсім не п'яний, він стояв біля прилавка й показував свою силу. Це була така спроба: двоє ставали навкоси один проти одного, правими ліктями спиралися на стіл і, зчепившись руками, намагалися пригнути один одному руку до стільниці. Один за одним пробував свою силу, але нікому не пощастило пригнути Гарнішеву руку. Навіть обидва велетні, Олаф Гендерсон та француз Луї, зазнали поразки. Коли вони забурчали, що в нього якийсь особливий виверт,— він запропонував їм іншу спробу.

— Слухайте-но сюди! — гукнув він.— Я зараз зроблю дві речі. По-перше, зважу свою торбинку, а по-друге, закладусь на неї, що коли будь-хто з вас підійме стільки мішків борошна, скільки його сила, я набавлю ще два і всю купу підійму сам.

— Та невже? Але я згоден! — заgrimів француз Луї серед захопленого гомону.

— І я! — гаркнув Олаф Гендерсон.— І я не гірший за тебе, Луї. Беру на себе половину.

Гарнішеву торбинку поклали на вагу. Вона заважила на чотириста доларів. Луї з Олафом поставили таку суму вдвох. З Макдональдової комори принесено мішки з борошном, по п'ятдесят фунтів кожний. Спершу почали пробувати силу інші. Присунули два стільці. Ставши одною ногою на один, другою на другий, чоловіки намагалися за мотузку підняти мішки, що лежали долі між стільцями, зв'язані докупи. Багатьом пощастило підняти чотириста або п'ятсот фунтів; були такі, що дотягли й до шестисот. Обидва велетні почали з семисот. Тоді француз Луї доклав ще мішок і підняв сімсот п'ятдесят. Олаф подужав так само сімсот п'ятдесят. Але вісімсот не пощастило підняти ні тому, ні другому. Ще й ще пробували вони підняти вагу; піт повиступав обом на чолі, все тіло, здавалося, тріщало від натуги, але обидва могли тільки

зрушити чи зсунути мішки, а відірвати їх від підлоги не мали сили.

— Ну, Буйний Дню, їй же богу, цього разу ти дав маху,— сказав француз Луї, випростуючись і злізаючи з стільця.— Це треба бути залізному, щоб таке зробити. Ще сто фунтів... ні, друже, ані ще десять не піднімеш.

Мішки розв'язано й до них докладено ще два. Одначе Кернс запротестував:

— Один, а не два!

— Ні, два! — враз гукнув хтось.— Такий був заклад.

— Та 'дже ж вони не підняли цього, вони підняли тільки сімсот п'ятдесят! — наполягав Кернс.

Буйний День відмахнувся щедрим жестом.

— Ет, облиште! Є про що сперечатися! Чи не однаково,— один більше, один менше! Як не підйму трьох зайвих, то не підйму й двох. Кладіть.

Він вискочив на стільці, присів, нахилився й узявся за мотузку; трохи пересунув ноги, напружив м'язи, знову їх відпружив, ніби спитуючи, чи справні всі підойми його тіла.

Француз Луї, що скептично дивився на те, гукнув:

— Тягни, Буйний Дню! Тягни, як чортяка!

Гарніш знову напружив м'язи. Цей раз уже насправжки, вклавши в те зусилля всю снагу свого чудовного тіла. І зовсім непомітно, легко й рівно страшний дев'ятисотфунтовий тягар піднявся з підлоги й заколивавсь, як вагадло, поміж його ніг.

Олаф Гендерсон глибоко, гучно зітхнув. Діва, що й собі несвідомо до болю напружила м'язи, враз ослабла. А француз Луї шанобливо сказав:

— Вітаю, мсьє Буйний Дню! Я тільки велика дитина, а ти — великий чоловік.

Гарніш кинув свій тягар, скочив додолу й попростував до прилавка.

— Ну, важ! — гукнув він, шпурляючи свою торбинку вагареві. Той усипав у неї золота на чотириста доларів з французової й Гендерсонової торбинок.

— А тепер усі сюди! — провадив Буйний День.— Вибірайте собі отруту! Хто виграв — платить!

— Сьогодні моя ніч! — вигукнув він ще за десять хвилин.— Я самотній сірий вовк! Я вже бачив тридцять зим. Сьогодні мій день народження, єдиний мій день на рік, і я можу повалити кожного з вас! Ходімо! Я всіх вас

викачаю в снігу! Ану, ворухіться, старожитці й чечаки!*
Ходіть, усіх вас буду хрестити!

Юрба посунула в двері. Залишилися тільки буфетники та п'яні, що співали собі далі.

Макдональдові промайнула в голові думка підтримати власну гідність. Він підійшов до Буйного Дня з простягненою рукою.

— Що, ти перший? — Буйний День зареготав і схопив його за руку, немовби щоб поздоровкатись.

— Ні, ні, я тільки хочу привітати тебе з днем народження. Я й так знаю, що ти можеш мене шпурнути в сніг. Що я можу зробити з людиною, яка підіймає дев'ятсот фунтів?

Макдональд сам важив сто вісімдесят фунтів. Буйний День тримав його тільки за руку. І враз, рвучко шарпнувши господаря «Тіволі», він в одну мить повалив його долілиць у сніг. Тоді, хапаючи тих, котрі ближче, так самісінько звалив одного за одним ще півдесятка. Шкода було опинатись. Усі летіли шкереберть, кумедно перекидаючись, хто як попадає, у м'який і глибокий сніг. У примерхлому світлі зір важко було відрізнити тих, що вже викачались у снігу, від тих, що чекали своєї черги. Тому Буйний День почав обмацувати їм спини й плечі, щоб розпізнати, хто в снігу, а хто ні.

— Ще не хрещений? — питав він щоразу, простягаючи свої страшні руки.

У кучугурі вже лежало поряд кількадесят чоловіка. Декотрі зводились навколішки, жартома вдаючи покору, і, посипавши собі голову снігом, казали, що обряд над ними вже виконано.

Лиш п'ятеро ще стояли купкою осторонь. Лісовики, засельники диких країв, вони раді були помірятись силою з будь-ким, хоч би і в його день народження.

Ці люди пройшли найсуворішу життєву школу, вистояли на віку безліч боїв, вони були лицарі крові, поту й витривалості, та все ж їм бракувало одного, чого Буйний День мав надмір: досконалої злагоди нервів і м'язів. У цьому не було жодної його заслуги, тільки дарунок природи. Такий він уродився. Його нерви передавали накази від мозку швидше, ніж їхні; думка, що диктувала вчинки, розвивалася жвавіше. Самі його м'язи, завдяки швидшим хімічним реакціям у них, слухались наказів його волі швидше, ніж їхні. Так уже він був створений. М'язи в

нього були ніби пачинені потужною вибухівкою. Підойми його тіла діяли, мов сталеві щелепи капкана. А до всього він мав ту надлюдську силу, що дається хіба одному на мільйон, силу дивовижну не стільки величиною, скільки якістю, незмірною органічною перевагою в самій структурі м'язів. Наскоки його були такі блискавично рвучкі, що супротивник не встигав збагнути його наміру й учинити опір, як був уже подоланий. І навпаки, коли нападали на нього, він завжди встигав зреагувати, опертися або вмиг перейти в контратаку.

— А ви чого там поставали? — звернувся Буйний День до тих п'ятьох. — Ходіть-но, ходіть сюди, я й вас так самісінько похрещу. Іншим разом, може, ви й покладете мене, але сьогодні, в день свого народження, я мушу вам показати, що я найдужчий з усіх вас. Хто це там так світить очима з нетерплячки? Пат Генреген? Ходи сюди, ходи, Пател!

Пат Генреген, відомий бешкетник, колись професійний кулачний перебієць, виступив наперед. Обидва зчепились, і не встиг ірландець напружити м'язи, як відчув себе в залізних лещатах півнельсону й угруз головою та плечима в сніг. А колишній лісоруб Джо Гайнс гепнувся ніби з другого поверху — Гарніш кинув його через себе, ще до того, як він наготувався, чи принаймні так Гайнс потім виправдовувався.

Буйний День не відчував ані найменшої втоми; він не виснажував сили довгою натугою. Все відбувалося в один мент. Раптовий м'язовий вибух, блискавичний і страшний, а за мить тіло вже знов розслаблялося.

«Доктор», чи коротше «Док» Вотсон, сивобородий, ніби викутий із заліза чолов'яга з темним минулим, страшний у бійці, опинився в снігу за якусь частку секунди перед своїм наскоком. Док саме підбирався, щоб стрибнути на Буйного Дня, коли той налетів на нього так спрожого, що він беркицьнувся на спину. Бачивши це все й беручи на розум, Олаф Гендерсон надумався й собі напасти на Буйного Дня зненацька. Він кинувся на нього збоку, коли Гарніш нахилився й допомагав Докові Вотсону звестись на ноги. Олаф бацнув його коліньми в бік, Гарніш не встояв і впав на всі чотири. Але й Олаф, з розгону перелетівши через нього, теж упав. Ще він не встиг підвестись, як Буйний День уже насів на нього й знову

перекинув. Набравши повні жмені снігу, він почав ним розтирати Олафові лице й вуха і запихати за комір.

— Ну, я не кволіший за тебе, Буйний Дню,— бубонів, зводячись на ноги, Олаф,— але такого сприту я ще зроду не бачив, щоб я скис!

Француз Луї був останній з п'ятох; те, що він бачив, навчило його бути обережним. Добру хвилину він кружляв і вивертався від Буйного Дня. Потім вони зітнулися й ще з хвилину тупцялись та борсалися, і жоден не міг подужати другого. Аж ось, як розгорілася цікавість глядачів, Буйний День ужив одного з своїх блискавичних викрутів: натиснув у інший бік, уклавши в той рух усю вибухову силу своїх м'язів, і враз Луї, хоча й опираючись так, що аж кістки йому тріщали, поволі став злягати горілиць у сніг.

— Хто виграв, той частує! — гукнув Буйний День, схопившись на ноги, й бігцем подався до «Тіволі». — Гей, кутчіше всі сюди, в гості до зеленого змія!

Усі вишикувались довгою лавою біля прилавка, декуди по двоє й по троє, і тупали змерзлими ногами в мокаси-нах, бо надворі було шістдесят градусів під нулем.

Бетлс, сам один з найушлавеніших своєю відвагою й завзяттям старожитців, урвав п'яницьку пісню про сік сасафрас і пішов, заточуючись, привітати Буйного Дня. Раптом йому спало на думку, що годилося б виголосити промову, і він урочисто, як справжній оратор, зняв голос:

— Чусте, хлопці! Я пишаюся, що можу назвати Буйного Дня своїм товаришем! Чимало ми з ним разом стежок попротоптували! Він увесь від мокасинів до голови щире золото найвищої проби, дарма що на ньому шкура шолудива! Він був хлоп'я, зовсім хлоп'я, коли прийшов у цей край. У вас, товариство, в таких літах ще під носом було мокро. Він ніколи не був писклям, він і вродився дорослим. За тих часів, скажу я вам, чоловік мусив бути чоловіком. Тоді не було ще оцієї здохлячої цивілізації, що прийшла до нас тепер.

Бетлс умовк на хвилюку й достоту по-ведмежому обхопив Буйного Дня за шию.

— За тих добрих давніх часів, як ми з тобою вдвох поганяли собак тут, на Юконі, нам з неба не лялася юшка, і зайти пообідати не було куди. Ми розпалювали багаття там, де вбивали дичину. А траплялося не раз бути

ситому з того, що вгледити, як кріль на річці скинеться або лосось задерє хвоста й дремене в кущі!

Ці його переплутані слова зустрінуту вибухом реготу. Бетлс пустив Гарніша з обіймів і розлючено обернувся до юрби:

— Смійтесь, ви, шолудиві, безрогі, смійтесь! А я вам у вічі скажу: найкращий з вас не вартий розв'язати ремінця йому на мокасінах! Хіба не так, Кембле? Брешу я, Маку? Буйний День із старої гвардії. Він справдешня «закваска». Тоді в нас не було ніяких цих пароплавів, ані факторій. Тоді нам раз у раз доводилося жититись тільки кролячими слідами та лососячими вихлюпами!

Він окинув юрбу гордим поглядом. Залунали оплески, і почали вимагати промови від Буйного Дня. Той погодився. Зараз-таки принесли стільця й помогли йому на нього вилізти. Не тверезіший за інших, тепер він високо піднявся над ними — над буйною гурмою абияк повдяганих людей, узутих у мокасини та муклуки *, з рукавицями, що теліпалися в них на шиї, і в шапках, що своїми піднятими навушниками нагадували крилаті шоломи стародавніх вікінгів. Чорні Гарнішеві очі виблискували, на зазмаглих щоках виступили густі рум'янци після багатьох чарок. Його привітали радісними вигуками, що довго не вщухали, і очі йому мимохіть зволожились, дарма що вигуки ті були здебільша п'яні й безглузді. Адже так люди поводитися споконвіку: і в глибоких печерах, сидючи навпочіпки довкола вогнища, і в пишних палатах імператорського Риму, і в неприступних замках баронів-розбійників вони так само бенкетували, бились і пиячили, як і тепер у модерних готелях, що підпирають небо, або в п'яницьких вертепах приморських міст.

Отак і люди, що лавою обступили Гарніша, були хвальковиті, п'яні й галасливі будівники держави в присмерку полярної ночі, що на короткі буйні хвилини дали собі перепочинок від надлюдської праці, якою вщерть повна була їхня похмура дійсність. Ці новітні герої мало чим різнилися від героїв давнини.

— Хлопці! — почав не зовсім твердо Буйний День, силкуючись дати лад розкиданім думкам. — Що ж мені вам сказати?.. Мабуть, найкраще, я розкажу вам про одну пригоду. Колись у Джуно був у мене товариш. Приїхав він з Північної Кароліни. То він цю саму пригоду мені й оповідав. Якось у нього на батьківщині, в горах, справляли

весілля. Посходились і родичі, й приятелі. Пастор кінчав уже вінчання і промовив: «Кого бог злигав, того хай чоловік не розлигає...»

Тут молодий перебива пастора: «Велебний отче, щось мені наче не так ви прочитали, як воно в книгах стоїть; я хочу, щоб шлюб був такий, як слід!»

...Ну от, коли дим розійшовся, молода озирається і бачить: пастор лежить мертвий, молодий — мертвий, брат мертвий, двоє дядьків мертві й п'ятеро весільних гостей теж мертві. Вона глибоко-глибоко зітхнула й каже: «Оці новомодні самозвідні пістолети всі мої надії розбили!..»

Отак і я вам мушу сказати,— докінчив Буйний День, як регіт стих,— ці чотири Джекові королі розбили мої надії! Я пустив усе з вітром, аж засвистіло, і мушу рушати до Даї.

— Назовсім? — спитав хтось.

Гнівний вираз перебіг по обличчю Гарнішеві, але за мить природна добродушність узяла гору.

— Що, на глузи мене береш? — відповів він, усміхаючись.— Звісно, я не маю на думці зовсім утікати.

— Ану забожися, Буйний Дню! — гукнув той самий голос.

— Залюбки. Уперше прийшов я сюди через Чілкутський перевал в осінню сніговицю вісімдесят третього року. Я мав тільки подерту сорочку на хребті та жменю борошна — ото й усього добра. Цілу зиму заробляв на харчі в Джуно, а навесні ще раз перейшов Чілкут. І ще раз голод погнав мене назад. На другу весну я прийшов знову та й запрягнувся, що не піду звідси, доки не візьму свого. Отже ще й досі я його не взяв, через те я й тут і, далєбі, не маю на думці поки що йти звідсіль. Відвезу пошту й гайда назад. Ані на ніч не зостануся в Даї. Візьму пошту, перемінію собак, захоплю харчів і — назад через Чілкут. І ще раз запрягаюся й пеклом, і головою Іоанна Хрестителя, що не піду звідси, доки не загребу банку, і, кажу я вам, чималий він мусить бути!

— А який це, по-твоєму, чималий? — спитав унизу Бетлс, що ніжно обіймав його ногу.

— Еге, скільки? Який це, по-твоєму, чималий? — загукали інші.

Буйний День подумав хвильку.

— Чотири або п'ять мільйонів,— повагом промовив він нарешті й підніс руку, щоб замовкли, коли на його

слова пролунав глузливий регіт.— Але я не загапяти-
мусь дуже, підведу ризику й під мільйоном. Зате ж ані на
унцію не менше! Тільки тоді піду з цього краю.

Його слова знову зустрінуто вибухом глуму. Досі ще
нікому не траплялось не те що мільйона — сотні тисяч
заробити. Увесь видобуток золота на Юконі не сягав п'яти
мільйонів.

— Слухайте,— крикнув Буйний День,— ви бачили, яку
купу золота загарбав сьогодні Кернс? До прикупу він був
нам не страшний. Його три королі мало чого були варті.
Але його серце чуло, що йде четвертий, і він узяв його.
Отак і моє серце щось чує. На Юкон іде велике золото.
Воно вже ось-ось! Це я не про Лосячий кажу, ані про
Березовий ручай. Про них і говорити не варт. Я кажу
про справжнє золото, що від нього вам волосся дубом
стане. Воно вже лізе з землі, і піщо його не спинить. Воно
вилізе там, вище по Юкону. Як вам треба буде знайти
мене, то мої сліди приведуть вас кудись до Стюарту,
Індіани чи Клондайку: тільки привезу пошту й зараз
лечу на ті річки, аж закурить за мною. Воно йде, хлопці.
багате золото під самим дерном, по сто доларів на миску,
і п'ятдесятитисячний табун рине сюди на пашу. Як зо-
лото прийде, тут чисте пекло закипить!

Він підніс до рота чарку віскі.

— За те, щоб усі ви взяли свою пайку з нього!

Він випив віскі, зліз зі стільця й знову потрапив у Бетл-
сові ведмежі обійми.

— Слухай, Буйний Дню, я б, тобою бувши, сьогодні
не поїхав,— сказав, підійшовши, Джо Гайнс.— Я допіру
дивився на градусника надворі. Мороз кусається: шістде-
сят два під нулем, і до того йдеться, що спуститься ще.
Ліпше перечекати.

Буйний День осміхнувся, й старожитці довкола заре-
готали.

— Отакі ви, безрогі! — гукнув Бетлс.— Боїтеся ма-
ленького морозцю! Погано ж ви знаєте Буйного Дня,
коли думаєте, що мороз його спинить.

— Приморозить собі легені, та й годі,— відмовив
Гайнс.

— Авжеж, приморозить собі смочка в роті. Ти, Гайнсе,
в цій стороні щойно третій рік, ще не призвичаївся, а я
сам свідок, як Буйний День пройшов по Койокуку

п'ятдесят миль за день, коли градусник показував сімдесят два градуси.

Гайнс насуплено похитав головою.

— Отак же й приморожують легені,— жалісним голо-
сом промовив він.— Як Буйний День виїде перше, ніж
пересядеться мороз, то нізащо не витримає! Адже ж він
їде без намета й без опони.

— До Даї добра тисяча миль,— сказав Бетлс, вилізши
на стілець і обхопивши Буйного Дня за шию, щоб не
впасти.— Тисяча миль, я сказав. До того ж сама невтер-
та дорога, а проте я йду в заклад з першим-ліпшим чеча-
ком на що завгодно, що Буйний День за тридцять днів
буде там.

— Пересічно по тридцять три милі на день,— нагадав
Док Вотсон.— Я знаю, що це таке, бо сам попоїздив. Як
захопить його хуртовина на Чілкуті, то цілий тиждень
може продержати.

— Тринди-ринди! — відрубав Бетлс.— І назад тисячу
миль він так само проїде за тридцять днів! Ставлю п'ят-
сот доларів, і кат бери хуртовину!

Щоб підперти свої слова, він витяг торбинку з золотом,
завбільшки з болонську ковбасу, і шпурнув її на стіл.
Док Вотсон кинув і свою поряд.

— Згода! — гукнув Буйний День.— Бетлс правду каже.
Я теж закладаюся на п'ятсот доларів, що за шістдесят
день, лічивши від сьогодні, я спинюся з дайською пош-
тою перед дверима «Тіволі»!

Довкола недовірливо загомоніли. З десятеро чоловіка
повитягали свої торбинки. Джек Кернс протиснувся крізь
юрбу й став перед Гарнішем.

— Іду з тобою в заклад, Буйний Дню! Два проти од-
ного! Ти не повернешся ані за сімдесят п'ять днів!

— Не треба мені твоєї ласки, Джеку! — відказав Гар-
ніш.— Ставлю порівну, і за шістдесят днів.

— Сімдесят п'ять днів! Два проти одного, що не повер-
нешся! — уперто правив своєї Кернс.— П'ятдесят Мили
вже звільниться з-під криги, і при березі лід підтане.

— Що ти в мене виграв, Джеку, те твоє,— не посту-
пався Гарніш.— І в такий спосіб ти мені нічого не повер-
неш. Я з тобою не закладаюся. Ти просто хочеш дати
мені грошей, але я тобі ось що скажу, Джеку: моє серце
теж чує, що я своє надолужу! Незабаром я все відіграю.
Пожди тільки, поки знайдуть велике золото вище по

Юкону. Тоді ми з тобою сядемо «без стелі» й так заграємо, що аж дим піде! Згода?

Вони стисли один одному руки.

— Звісно, він повернеться,— прошепотів Кернс до Бетлса.— Ставлю п'ятсот, що Буйний День повернеться за шістдесят днів! — додав він уголос.

Біллі Ролінз забився з ним, а Бетлс стиснув Кернса в обіймах.

— Йй-богу, і я хочу забитися! — сказав Олаф Гендерсон, відводячи Гарніша вбік від Бетлса й Кернса.

— Хто виграв — ставить могорич! — закричав Буйний День, заклавшись з ним.— А я певен, що выиграю! Тільки шістдесят днів довго чекаги, кажіть, хто що питиме, запиваки! Хто що питиме?

Бетлс із чаркою віскі в руці виліз на стілець і, похитуючись, завів пісню, єдину, яку знав:

Се Генрі Ворд Бічер, здається мені,
І школи недільної учителі
П'ють сік сасафрас, мов воду.

Та свій я заставляю вік:
Якщо вони п'ють сік,
То сік із забороненого плоду¹.

Юрба підхопила хором:

Та свій я заставляю вік:
Якщо вони п'ють сік,
То сік із забороненого плоду.

Хтось відчинив надвірні двері, і кволе сіре світло зазирнуло до шинку.

— Буйний день! Буйний день уже! — гукнув хтось.

Гарніш одразу рушив до дверей, відгортаючи вниз навушники своєї хутряної шапки. Кама стояв надворі біля санок, довгих і вузьких, сім з половиною футів завдовжки й шістнадцять дюймів завширшки. Їхнє дно, зашите дощечками впоперек, підносилося на шість дюймів над ползками на підрізах. На них, поперев'язувані міцним ремінням з лосячої шкіри, лежали брезентові мішки з поштою, одежа та харчі на людей і собак. Перед санками, позгортавшись калачиком, в один ряд лежало п'ятеро со-

¹ Переклад І. Стешенко та Л. Герасимчука.— *Ред.*

бак, укритих інеєм. То були ескімоські пси, дібрані зростом і мастю, всі надзвичайно великі й сірі. Від своїх хижих іклів аж до кудлатих хвостів усі вони як один достоту нагадували вовків. Та вони, власне, й були вовки,— приручені, звісно, а все ж вовки і з вигляду, і натурою. Зверху, застромлені під реміння, лежали напотові дві пари широких плетених лижв.

Бетлс показав на позшивані в укривало шкурки полярних зайців, що виглядали з одного мішка.

— Оце й уся його постіль! — сказав він.— Шість фунтів хутра. Це найтепліше, що він має. Але нехай мене лиха година візьме, коли я під ними нагрівся б! А я теж чогось вартий! Буйний День сам пащить, як пекельна піч, ось що.

— Не хотів би я бути отим індіянцем! — зауважив Док Вотсон.

— Він його зажене, вхоркає до смерті! — аж простогнав у захваті Бетлс.— Я добре знаю, адже ж я бував з ним у дорозі! Цей ніколи в світі не стомлюється. Він не тямить навіть, що то воно є втома! Яюсь при сорока п'яти градусах під нулем він цілий день ішов у мокрих панчохах! Ну, хто ще на світі може таке утнути?

А тим часом Буйний День прощався з усіма, хто товпився навколо нього. Діві конче заманулося його поцілувати. Гарніш, хоч і стуманілий ще від віскі, збагнув, проте, як не зачепитися за фартухові поворозки. Він поцілував Діву, але так само широко поцілував і інших трьох жінок. Натягнувши довгі рукавиці, він підняв собак і став на своє місце біля кермової жердини в передку санок.

— Ну, голуб'ята, гайда! — гукнув він.

Собаки налягли всією своєю вагою на шлеї, припали до снігу, аж риючи його лапами, і, нетерпляче повискуючи, подались уперед. Буйний День і Кама мусили бігти, щоб не відстати від них. Отак бігом люди й собаки переходили через високий берег, спустились на кригу замерзлого Юкону і незабаром зникли в сивій імлі.

РОЗДІЛ IV

На льоду шлях був утертий, лижв не треба було, і собаки пробігали пересічно по шість миль за годину. Буйний День і Кама по черзі заступали один одного біля

жердини. Кермувати санками і бігти поперед них була робота важкенька. Той, хто змінився, біг позаду, а часом, скочивши на санки, спочивав.

Праця була тяжка, зате підгониста. Вони мчали, що було духу, користаючи, поки можна, з утертої дороги. Згодом, коли доведеться їхати без дороги, то й три милі па годину буде добре. Тоді вже не підбіжиш за собаками і не під'їдеш, не спочинеш. Тоді бігти біля жердини не мудра буде справа. Тоді віддихасш біля неї після тяжкої праці — пробивати дорогу собакам на своїх лижвах. Це вже робота не вельми підгониста. А далі ще будуть такі місця, де, щоб продертись уперед, доведеться до кривавого поту працювати серед крижин, що громадаються одна на одну. Тоді радий будеш і милі на годину! Такі крижані зашперети неминучі. Правда, вони недовгі, але й миля на годину потребує нелюдських зусиль.

Кама й Буйний День не балакали: і робота не сприяла, та й удачею вони обидва були мовчазні за ділом. Коли-не-коли, як уже конче треба, вони кидали один одному слово-друге. Кама здебільшого тільки буркав. І запряг біг тихо, хіба вряди-годи висне чи загарчить котрий собака. Чути було тільки, як сталеві полозки скреготять по нерівному льоду та як поришують санки.

Неначе стіна стала між гомоном «Тіволі» та повим світом, що в нього поринув Буйний День, світом тиші й суспокою. Ніщо ніде й не ворушилось. Юкон спав під трифутовим крижаним покривом. Ані найлегший вітерець не подихав. Сік застиг у стовбурах ялиць, що лавою здіймалися обабіч річки. Дерева з до краю обважнілим від снігу гіллям неначе закам'яніли. Найменше здригання — і сніг би осипався з них, але він не осипався. Санки були єдина цяточка життя й руху серед цього урочистого спокою. Прикре скрипіння полозків тільки підкреслювало навколишню тишу.

Це був мертвий світ, мертвий і сірий. Година стояла ясна й суха. Ані сліду вологи в повітрі, ані туману, ані мли; проте небо скидалося на сиве шатро. Жодна хмаринка не потьмарювала блиск дня, але не було й сонця, щоб йому цього блиску надати. Далеко на півдні сонце неухильно підбивалося зісподу до обрію, але між ним та замерзлим Юконом стояла горбовина землі. Юкон лежав у півній тіні, і самий день був, властиво, тільки довгим смерканням. За чверть години до полудня, коли річка,

загнувши розлогу луку, відкрила окові широкий простір на півдні, краєчок сонця виткнувся понад обрій. Але воно не підіймалося круто вгору, а посувалось положистою кривою лінією і опівдні своїм спіднім краєм тільки ледь-ледь піднялось над обрієм. То було притьмарене, бліде сонце. Його проміння не гріло, і на сонячне кружало можна було дивитися просто, не примружуючи очей. Ледве дійшовши полудневої лінії, воно вже почало спускатись положистою дугою за обрій, і земля знову загорнулася в тінь.

Люди й собаки все бігли та бігли. Щодо харчування Буйний День був справжній дикун, такий самий, як і його Кама. Обидва вони могли їсти, як і де доведеться. Коли наїдалися й напивалися донесхочу, а коли не мали ріски в роті хтозна як довго. Собаки їли тільки раз на день, і лише зрідка їм перепало більш, як по фунту сушеної риби на кожного. Вони були весь час голодніючі й разом з тим у якнайліпшому стані. У них, так само як і в їхніх предків-вовків, травні процеси були вкрай економні й досконалі. Ніщо не марнувалось, усе з'їдене до крихти перероблялося на енергію.

Кама й Буйний День подібні були до них. Нащадки покоління, що чимало на собі витерпіли, вони також могли багато витерпіти. Вони споживали саме в міру потреби, і не більше. Невеличка кількість їжі давала їм величезну енергію, бо в них у організмі ніщо не пропадало. Винижений городянин, що працює за письмовим столом, звівся б нінащо й страждав би хтозна-як від того харчу, що їли Буйний День та Кама і що давав їм снагу до найтяжчої фізичної праці. Вони добре знали те, чого не знає кабінетний працівник,— що то є бути весь час голодному,— і через те могли їсти коли завгодно. Їхній апетит завжди був при них і завжди був вовчий. Вони пожадливо ковтали все, що їм подавалось, і ніщо їм ніколи не вадило.

Десь близько третьої години пополудні довге смеркання зійшло на ніч. На небі висипали зорі. Великі, яскраві, вони миготіли, здавалось, над самою головою. У їхньому світлі люди й собаки бігли й бігли далі. Вони не знали втоми. А це ж був не якийсь особливий день, тільки перший з шістдесятьох таких самісіньких днів. Хоча напередодні Буйний День прогуляв, протанцював, прокубрючив цілу ніч, на ньому це не відбилося анітрохи: раз — через

його надзвичайну життєву наснагу, а по-друге — через те, що таких ночей у нього в житті було не густо. Склянка кави перед сном дужче б уплинула на людину кабінетну, ніж на Гарніша пиятика та гульбощі упродовж цілої ночі.

Буйний День не мав годинника, але він відчував час і досить точно визначив його якимось підсвідомо. Коли, на його думку, минула шоста година, він почав назирати місця для ночівлі. Юкон саме робив коліно, і дорога перетинала річку. Не побачивши по цім боці підшого місця, вони подались на той бік. До другого берега було з миллю, та на половині дороги вони натрапили на крижаний зашерет і втратили цілу годину, пробиваючись поміж крижинами. Нарешті Буйний День нагледів те, чого вони шукали, — суху деревину недалеко від берега. Кама щось буркнув задоволено. Санки виїхали на берег, подорожні почали лаштуватись на ночівлю.

Розподіл праці в них був досконалий. Кожен знав, що йому робити. Буйний День узяв сокиру й розрубав суху ялицю, а Кама лижвою розгріб на два фути сніг на річці й другою сокирою наколов льоду варити страву. Клаптем сухої березової кори розпалили вогнище. Буйний День заходився куховарити, а індієнин розвантажив санки, роздав собакам пайку сушеної риби і повісив торбу з харчами високо на гілляку, щоб вони не могли доскочити. Тоді зрубав невеличку ялинку, обчухрав її, втоптав сніг при вогнищі, застелив його щільно свіжим пагіллям і кинув на нього свого й Гарнішевого мішка. Там були сухі панчохи, спідня білизна та укривала з заячих шкурок. У Ками було їх два, а в Буйного Дня тільки одне.

Вони працювали безупинно, мовчки, не марнуючи часу. Кожен справляв, що треба, не зважаючи й не дожидаючи на другого. Як не стало льоду до варива, Кама мовчки пішов наколоти його, а як собака випадком звалив поставлену лижву, Буйний День поставив її знову на місце. Поки кипіла кава й смажилося сало, він заколотив млинці й приставив до вогню великого казанка з бобами. Кама повернувся з річки і, сівши скраєчку на ялинове гілля, заходився лагодити зброю.

— Боюся, що Скукум і Буга знов буде погризся, — сказав він, беручись до їжі.

— Наглядай за ними, — коротко відповів Буйний День.

Ото була й уся їхня розмова при вечері. Раз за їжею

Кама лайнувся, скочив і, вхопивши головешку з вогню, кинувся розбороняти собак, що зчепилися гризтись. Буйний День, напихаючи собі рота, не переставав кидати шматочки льоду в бляшаний казанок, де вони танули. Вечерю впорали хутко. Кама підкипув дров у вогонь, нарубав їх на ранок і взявся знову до збруї. Буйний День, не жалкуючи, накраяв сала й укинув у казанок, де варилися боби. Попри сильний мороз, мокасини в обох були мокрі. Коли все впорали й можна було вже не злазити з острівця намощеного гілля, вони постягали їх і повісили сушитися на застромлених біля вогню патичках, повертаючи то одним, то другим боком.

Коли боби вкипіли, половину їх Буйний День висипав у торбину на півтора фути завдовжки й три дюйми завширшки й залишив на снігу, щоб добре замерзло, а решту покинув у казанку на завтра, на сніданок.

Було вже пізніше за дев'яту годину. Собаки давно втихли. Потомлені тварини поскручувались калачиком у снігу, поховавши пискри й покритившись зверху кудлатими вовчими хвостами. Люди й собі стали лагодитися спати. Кама розстелив своє хутряне укриття і закутив лязьку. Буйний День скрутив цигарку з рудого паперу.

— Я гадаю, ми сьогодні пройшли миль із шістдесят,— сказав він.

— Так і я гадай,— відповів Кама.

То була їхня друга розмова за вечір.

Поскидавши свої парки, вони понадагали вовняні светри, позагортались у хутряні укриття й позасинали ту ж мить, як заплющили очі.

У морозяному повітрі тремтіли й виблискували зорі. Над головами вигравало всіма барвами північне сяйво. Пасма його променями велетенських світлометів палахкотіли на небі.

Буйний День прокинувся зовсім поночі й розбудив Каму. На небі ще палало сяйво, але день уже почався. Розігріли млинці, боби, смажене сало, поснідали й залили кавою. Собакам не дали нічого. Вони сиділи на снігу, пообгортавши лапи хвостами, і здалеку жадібно стежили за людьми. Раз у раз котрийсь собака підводив то одну, то другу передню лапу: мороз, видно, добряче хапав їх спідсподу. Було страшенно холодно, не менш як шістдесят п'ять градусів під нулем. Кама, запрягаючи собак голими руками, не раз мусив підходити до вогню

й гріти заляклі пальці. Вони удвох навантажили санки. стягли ремінням, погріли востаннє коло вогню руки, понатягали рукавиці й погнали собак па лід і далі дорогою. Буйний День гадав, що було близько сьомої години, але зорі ще ясно блимали на небі, і бліді смуги зеленавого сльва спалахували високо над головами.

Минуло годип зо дві. Раптом відразу стемніло, і так стемніло, що вони тільки інстинктом держалися шляху. Буйний День бачив, що він добре вгадав час. То була досвітня темрява. Ніде її так не знати, як па Алясці довгої зимової почі. Крізь морок поволі, непомітно підкрадався сірий світанок. Вони ніби аж здивувались, коли перед ними ледь позначилась дорога, тоді виступив із темряви задній собака, а за ним незабаром показався й увесь запряг, що біг, витягшись вервечкою. З боків забілів сніг. На мить замрів ближчий берег і зник, знову виринув і залишився. Ще кілька хвилин, і проступив другий берег, не менш як за мильо; спереду і ззаду стало видно всю замерзлу річку, а ліворуч віддалеки бовваніли гострі, вкриті снігом верхогір'я. Це було й усе. Сонце не сходило. Сіре світло так і лишилося сірим.

Уже вдень перед самим носом у собак перебігла дорогу рись і заховалась у білому від снігу лісі. В собаках прокинувся первісний мисливський інстинкт. Голосно завивши, як зграя, що біжить за звіром, вони шарпонули посторонки й кинулися з дороги вбік, навздогін за риссю. Буйний День загорлав па них і, сіпнувши за кермову жердину, перекинув санки в пухкий сніг. Тоді собаки стали. За п'ять хвилин санки поставили на полозки, і запряг знову спокійно біг уперед утертою дорогою. Та рись була єдина ознака життя за ці два дні, але й вона, нечутно проскочивши на своїх оксамитових лапах і раптом зникнувши, здалась радше привидом.

Опівдні сонце визирнуло з-за обрїю. Вони спинились і розпалили на льоду невеличке багаттячко. Буйний День нарубав сокирою кілька кавалків заморожених варених бобів. Розігрівши їх на сковороді, вони попоїли. Кави не було. Такої розкоші серед буйного днря Гарніш собі не дозволяв. Голодні собаки перестали гризтись і пожадливо дивились на їжу. По фунтові сушеної риби їм давали ввечері, а доти вони мусили працювати натщесерце.

Мороз не пересідався. Тільки залізні люди важились їхати далі по такому холоді. Буйний День і Кама були

найкращі з кращих у своїх расах. Але Кама відчував, що його напарник за нього дужчий, і від першого дня був певен, що не зійде з пим. Не те щоб він умисне шкодував зусиль чи працював нерадо, але його приголомшувала Гарнішева перевага; він ставився до нього мало не по-божно. Сам стоїчно терплячий, мовчазний, гордий своєю фізичною силою й відвагою, він бачив усі ці прикмети втілені досконало в своєму білому товаришеві, що переважав його в усьому вартому шани. То була людина богорівна, і не міг Кама не ставитися до неї по-божно, дарма що нічим цього не показував.

Не диво, що біла раса перемагає,— такі були його думки,— коли вона народжує таких людей. Чи ж до снаги індіянинові змагатися з цим завзятим витривалим поріддям? Навіть індіяни не пустилися б у дорогу по такій холоднечі, а їхня ж мудрість — це мудрість тисяч поколінь. І ось цей Буйний День, цей вихідець із теплого півдня, виявляється дужчий, витриваліший за них. Він тільки глузує з їхніх страхів і йде по десять, а то й по дванадцять годин на день. Він думає, що всі шістдесят днів пройдётиме по тридцять три милі. Але пождім, якої-то він заспіває, коли впаде сніг і завалить дорогу, або коли доведеться йти попід берегом підталою кригою!

А поки що Кама йшов уперед, не ремствуючи й не огинаючись. Шістдесят п'ять градусів під нулем — дуже великий холод! Коли вода замерзає при тридцяти двох градусах над нулем, то шістдесят п'ять під нулем — виходить дев'яносто сім під точкою замерзання. Хоч трохи збагнути, що це означає, можна, уявивши собі таку саму температуру, тільки в другий бік. Дев'яносто сім градусів над точкою замерзання це ж цілих сто двадцять дев'ять градусів над нулем, тобто страшенна спека. Тільки взявши до уваги, що від тепла тридцять два градуси віднімається, а до холоду додається, ви більш-менш зможете собі уявити той мороз, що по ньому Буйний День і Кама йшли від рання до ночі, та ще й у темряві.

Кама пообморожував собі вилиці, хоч скільки їх тер, і шкіра почорніла, взялася струпом. А до того він ще застудив собі верхки легенів — дуже небезпечна штука; головню через те не слід при шістдесятьох п'ятьох градусах морозу дуже напружуватись на вільному повітрі. Але Кама не скаржився. Щодо Буйного Дня, то він сам був як гаряча піч. Йому так само тепло було спати під

своїми шістьма фунтами заячих шкурок, як Камі під два-надцятьма. На другу ніч, пройшовши миль із п'ятдесят, вони розташувались ночувати недалеко від кордону між Аляскою і Північно-Західною територією Канади. Далі скрізь, за винятком невеличкої ділянки близько Даї, їм треба було йти Канадою. Четверту ніч, якщо не заб'є дороги снігом, Буйний День сподівався переночувати на Сороковій Милі. Він сказав про це Камі. Але третього дня мороз почав пересідатися. Це провіщало близький сніг. На Юконі він падає лише тоді, як потепліє. Цього самого дня вони пройшли тільки десять миль, пробиваючись крізь крижані зашерети. Тисячі разів вони мушили підіймати й переносити на руках через крижини свої тяжко навантажені санки. З собак не було майже ніякої користі. Вони так само, як і люди, змучились від жахливої дороги. І хоч ночувати спинилися на годину пізніше, надолужили тим тільки частину змарнованого часу.

Уранці, прокинувшись, вони побачили, що сніг укрит їхні хутра дюймів на десять. Собак зовсім поприсипало, і вони не хотіли вилазити зі своїх затишних кубел. Свіжий сніг — це важка дорога. Полозки вже не сковзались так легко, як перше. Котрийсь із подорожніх мусив іти поперед запрягу і лижвами втоптувати стежку, щоб собаки не завалювались. Сніг був зовсім не такий, як звичайно на півдні: він був твердий, дрібний і сухий, подібний до цукру-піску; коли його кошнути ногою, він розсипався, шелестячи, неначе пісок. Сніжинки не ліпились, і з них не давалося викачати сніжка. Вони були не лапаті, а просто наче дрібненькі крижані кришталіки; властиво, то був скорше іней.

Погода стояла тепла, яких двадцять градусів під нулем. Буйний День і Кама попідіймали свої хутрянні навушники й поскидали рукавиці, а проте, весь час працюючи, вмивалися потом. Тієї ночі вони не дістались до Сорокової Милі. Проїздивши там уже другого ранку, Буйний День спинився тільки забрати пошту та поновити запас харчів. Опівдні наступного дня вони перепочили біля гирла Клондайку. Після Сорокової Милі вони не здибали жодної душі й мушили самі пробивати дорогу. Тієї зими ніхто ще не їздив річкою далі за Сорокову Милю, та й після них, може, за цілу зиму ніхто більше там не проїхав. У ті часи Юконський край був зовсім безлюдний. Між Клондайком та Солоною Водою в Даї

лежало шістсот миль похованої під снігом пустелі. На всій цій відстані тільки в двох місцях можна було сподіватися побачити людей; то були самотні факторії Шістдесята Миля та Селкірк. Літньої пори ще траплялися індіани у гирлах річок Стюарт і Білої, коло Великого й Малого Лососів або на озері Ле-Барж, але взимку, — Буйний День добре знав, — вони відходили вслід за лосями в гори.

Ту ніч, коли вони з Камою отаборились у гирлі Клондайку, Буйний День, упоравшись зі своєю вечірньою роботою, не ліг, як звичайно, спати; коли б з ним був білий товариш, то він, може, й розказав би йому про те, що «чує його серце». Та білого товариша не було; отож він підв'язав собі лижви і, покинувши собак, що лежали зігнувшись калачиком у снігу, та Каму, що важко дихав під хутряним укриттям, піднявся на високу пласку терасу понад берегом. За густими ялицями звідти годі було щось побачити, тому він перейшов терасу по глибокому снігу й виліз на перший урвистий приступок гори за нею. Звідти видно було, де зливаються під прямим кутом Клондайк, що тік зі сходу, і Юкон, що завертав широкою лукою з півдня. Ліворуч, у напрямі Лосячої гори, нижче по Юкону в світлі зір ясно проступала широка біла смуга. Лейтенант Шватка * так і назвав ту річку Білою; але Буйний День побачив її задовго до того, як відважний дослідник перейшов Чілкут і спустився на плоті Юконом.

На гору Буйний День глянув лиш мигцем; його цікавила широка рівнина, обабіч охоплена глибокою водою, де були дуже зручні місця причалювати пароплавам.

— Саме придатна для міста площа, — промурмотів він. — Сорок тисяч люду можуть тут оселитись. Треба тільки наскочити на золото. — Він на хвилинку замислився. — Десять доларів на миску — цілком доволі. Така буде метушня, якої на Алясці ніколи й не бачили. А коли не тут, то у всякому разі десь недалеко. Варт би по всій дорозі назирати місць для оселиська.

Він постояв ще, дивлячись па пустельну площину. Його жива уява малювала йому образи тих часів, коли сюди звідусіль посувають люди. Він уже розставляв по ній тартаки, великі крамниці, шинки, зали для танців і довгі вулиці золотошукацьких хатин. Тими вулицями йшли тисячі люду, а перед крамницями стояли важкі вантажні санки з довгими собачими запрягами. А інші вже спуска-

лись головною вулицею до Клондайку, прямуючи до того уявлюваного «десь», де малося добувати золото.

Буйний День засміявся, прокинувшись від своїх марень, спустився з гори, перейшов терасу і повернувся до стоянки. За п'ять хвилин він уже загорнувся в своє хутро. Але зараз-таки знову розплющив очі й сів, сам собі дивуючись, що не спить. Індіянин спав поруч; жар жеврів з-під попелу, п'ятеро собак лежали, поховавши носи й понакривавшись своїми кудлатими хвостами; збоку стирчали застромлені в сніг дві пари лижв.

— Голову до пня дам, що серце мене не дурить, — пробурмотів він. Його думки мимохіть вернулися до покера, і він усміхнувся на той спогад.— Чотири королі! Ну й Кернса ж серце не одурило!

Він знову ліг, натягнувши хутро аж па вуха, заплющив очі і цей раз уже міцно заснув.

РОЗДІЛ V

На Шістдесятій Милі вони поновили припаси, забрали декілька фунтів листів і подалися далі. Ще від Сорокової Милі шлях був невтертий, і так, либонь, мало бути до самої Даї. Буйному Дневі це не дуже дошкуляло, але Кама тяжко мучився. З гордості він мовчав, хоч застужені в лютий мороз легені давалися взнаки, і затаїти цього він не міг. Приморожено тільки тонюсінський шар легеневої тканини на вершках, проте вона почала злущуватися струпом, спричинюючи сухий уривчастий кашель. Усяка надмірна натуга викликала напади кашлю, очі Камі наливалися кров'ю, аж здавалось, що вони от-от вискочать, по щоках котилися сльози. А вдихнувши чаду від смаженого сала, Кама закашлювався на півгодини, мов у корчах, і коли Буйний День варив їсти, індіянин намагався бути з навітряного боку.

День по дні плентали вони без кіпця м'яким невтоптанним снігом. То була важка втомна праця без просвітку; не було й знаку радісної тої бадьорості, з якою мчиш твердою гладенькою дорогою. То один, то другий ішов спереду і втоптував лижвами сніг, і так без спочинку. Дрібний сипкий сніг лежав верствою на ярд завтовшки, і під вагою людини широка плетена лижва вгрузала в пухку поверхню на добрий фут; передок її тоді впирав-

ся в прямовисну снігову стінку, таку саму заввишки. Щоб рушити далі, треба було ногу піднести не навкіс, а просто вгору. Якщо хоч трохи посунути лижву вперед, передок пробивав снігову стінку, загрузав глибше, і другий кінець лижви бив ззаду по ногах. Тому, коли йдеш на лижвах глибоким снігом, м'язи працюють зовсім не так, як за звичайного собі ходіння. За кожним кроком ногу доводилось піднімати на цілий фут угору, а тоді вже переставляти вперед. Протоптаною таким чином стежкою йшли собаки, за ними чоловік біля жердини, а вже за ним сунули санки. Напружуючись так, як могли тільки вони, Буйний День з Камою проходили щонайбільше три милі за годину. Отож Буйний День вирішив, що треба менше часу витратити на спочинки, бо ж мало чого ще могло трапитись у дорозі. Треба мати й про запас зайві години. А тому, скоротивши час зупинок, вони тепер ішли по дванадцять годин на добу. Поклавши три години, щоб розташуватись на ночівлю, зварити їсти, поснідати, зібратися, пообідати підігрітими бобами,— вони мали на спочинок дев'ять годин, і з них ні собаки, ні люди не марнували ані одної хвилини.

На факторії Селкірк, близько річки Пеллі, Буйний День запропонував Камі лишитися й спочинуть, доки він повертатиметься назад із Даї, а тоді до нього прилучитись. Бродяжий індіанець з озера Ле-Барж залюбки погодився його заступити, але Кама був упертий і тільки щось пробубонів ображено на таку пропозицію. Собак вони перемінили: своїх заморених Буйний День покинув, поки вертатиметься, і взяв шістьох нових.

До Селкірка вони добились о десятій годині ввечері, а другого ранку о шостій були вже знов у дорозі. Тепер їм малося пройти миль із п'ятсот сніговою пустелею, що розлягалась між Селкірком та Дасю. Погода раптово змінилася, знов узяв лютий мороз. Але й у тепло, й у холод дорога однаково була забивна. Коли термометр показує п'ятдесят градусів під нулем, посуватися ще важче. У великий мороз полозки грузли в сухому снігу як у піску, і собакам було тяжче їх тягти, ніж при двадцятьох чи тридцятьох градусах. Буйний День вирішив їхати по тринадцять годин щодня. Він ревниво зберігав виграний час, бо знав, що далі будуть іще гірші місця.

Зима не дійшла ще й половини, і швидка та бурхлива річка П'ятдесята Миля справдила його найгірші побою-

Джек Лондон на борту яхты «Блукач». Фото 1910 г.

Чіжуктський перевал за часів золотої гарячки. Фото.

вання. Декуди вона зовсім не замерзла, і тільки попід берегами тяглась ненадійна смуга льоду, але там, де бистрина билася в урвисті кам'яні стіни, і такі забережні не могли утворитись. Подорожні крутилися туди-сюди, то переходили річку, то вертались назад — часом по кілька разів пробували, поки нарешті перебиралися через якусь дуже небезпечну місцину. То була повільна й важка праця. Коли траплялись льодові мости, треба було їх спочатку випробувувати. Буйний День або Кама ішов уперед на лижвах, тримаючи напереваги довгу жердину. Якщо часом лід уламувався під ногами, кінці жердини падали на краї пробитої ополонки, і за неї можна було втриматись. Обом не раз довелось так скупатися. При п'ятдесятьох градусах під нулем мокрому по пояс іти не можна, бо замерзнеш, отож кожна така купіль спричинювала зупинку. Вискочивши з води, треба було бігти, щоб пожвавити кровообіг, а сухий товариш у цей час розпалював багаття, інакше бо ніяк було передягтись і висушити мокру одежу до іншого разу.

До всього того, поночі не можна було йти небезпечною річкою. Робочий день, хоч-не-хоч, обмежувався шістьма годинами денного присмерку. Кожна хвилина тепер важла багато, і вони все робили, щоб не згаяти жодної.

Ще задовго перед світанком табір здіймали, запрягали собак, навантажували санки і сідали біля багаття чекати першого сірого проблиску. І опівдні перестали спинятись. Тепер вони весь час відставали від свого розкладу, і виграний спершу час щодень меншав. Деколи вони проходили тільки п'ятнадцять, а то й дванадцять миль за цілий день. А то якось на дуже вже кепському місці їм довелось тричі виходити на берег і перетягати санки й вантаж через кручі. Тоді за два дні вони пройшли тільки дев'ять миль.

Нарешті вони минули ту жахливу річку П'ятдесяту Милю і вийшли до озера Ле-Барж. Там відкритої води не було, як не було й крижаних зашеретів. На добрих тридцять миль сніг лежав рівний, як стіл, але на три фути завглибшки й сипкий, мов борошно. Пройти можна було щонайбільше три милі на годину. Буйний День відсвяткував кінець переходу П'ятдесятою Милею тим, що йшов до пізньої ночі. Об одинадцятій уранці вони вибилися до озера. О третій пополудні, як уже насувалась полярна ніч, побачили долішній кінець озера, а поки на

небо виспали зорі, вони пройшли його геть увесь; о восьмій годині zostавили його позаду і вступили в гирло річки Люїс; там вони спинились на півгодини, розігріли кілька кавалків заморожених бобів і дали собакам по зайвій пайці риби. Потім рушили й ішли проти течії до першої годни по півночі, і тільки тоді спинились на ночівлю.

Того дня вони йшли шістнадцять годин. Собаки так петомились, що не мали сили навіть гризтись або гарчати. Останні милі Кама помітно кульгав, проте Буйний День о шостій годині другого ранку знов уже був на ногах. На одинадцятую годину вони досягли Білого Коня, а ночувати спинились біля Квадратового яру. Важкий перехід річками лишався позаду, перед ними була низка озер.

Буйний День не стишував ходи. Вони йшли по дванадцять годин на добу: шість у присмерку дня та шість поночі. Варити їсти, лагодити зброю, розташовуватись і згортати табір — забирано три годни. Решту дев'ять годин і собаки, і люди спали як убиті. Залізна сила Камна надвередилася. День у день нелюдська натуга виснажувала його. Рухи його ставали повільніші, пружність м'язів зникла, і кульгав він уже увесь час. Проте він стоїчно працював і далі, не ухиляючись ні від чого, без жодного натяку на ремство. Буйний День також схуд і зморився. Однак його тіло, цей дивовижний механізм, діяло так само справно, як і перше, і він усе йшов та йшов певпинно й затято. Ніколи він не був до такої міри богом в очах у Ками, як ці останні дні переходу на південь. Індієнин, що чимраз більше підупадав на силі, не спускаючи очей дивився, як він іде поперед санок. Такого завзяття й витривалості Кама ще не бачив, та ніколи й не сподівався бачити в людині.

Отож настав час, коли Камі забракло снаги йти вперед і втоптувати стежку. Видно, індієнин украй знемігся, коли погодився, щоб Буйний День увесь час робив ту тяжку роботу сам. Вони пройшли всю низку озер від Маршу до Ліндермену, де починався узвіз на Чілкут. Буйному Дневі, властиво, слід було б отаборитись саме тут, під перевалом, бо ж насувалась ніч, але ні, він перехопився через перевал і спустився аж до Овечого табору, а хуртовина, що затримала б його на цілу добу, завихрилася вже тільки ззаду за ним.

Це останнє напруження геть зломало Кама. Уранці він уже не спромігся звестись на ноги. О п'ятій годині, коли Буйний День розбудив його, він насилу сів, застогнав і знов упав. Гарпіш упорався з усією роботою сам і по-запрягав собак. Як усе вже було готове, він загорнув індіянина в троє укривал, поклав його на санки й міцно прив'язав. Дорога була непогана. То був їхній останній перегін. Буйний День погнав собак униз Дайським каньйоном, а тоді твердою втертою стежкою, що вела до самої Даї. Санки летіли, Кама стогнав, а Гарпіш біг щодуху біля жердини, аби не попасти під полозки. Так вони в'їхали в Даю, що над морем. Додержуючи свого слова, Буйний День і тут не затримався. Йому досить було однієї години, щоб здати пошту, взяти нову, навантажити харчі, запрягти свіжих собак і найняти іншого індіянина. Кама лежав увесь час мовчки, аж доки Гарпіш, готовий від'їжджати, підійшов попрощатись. Вони стиснули один одному руки.

— Ти заженеш і цього дурного індіянина, чуєш, Буйний Дню? — сказав Кама. — До смерті заженеш.

— Нічого, до Пеллі як-небудь дотягне, — усміхнувся Гарпіш.

Кама з сумнівом похитав головою й повернувся на другий бік, спиною до Буйного Дня, на знак прощання.

Того самого дня Гарпіш перейшов Чілкут. Ані темрява, ані хуртовина його не спинила. Він спустився ще на п'ятсот футів до Крейтер-озера і там отаборився на ніч. Цього разу ночівля була «холодна». Вони ще не спустились до смуги лісів, а з собою палива не взяли, щоб не перевантажувати санок. За ніч сніг засипав їх на три фути. Прокинулись вони, як звичайно, ще затемна і на-самперед мусили відкопатись. Індіянин, уже ситий по саму зав'язку подорожжю з цим, мовляв, божевільним, спробував був утекти. Але Буйний День його приструничив, і він мусив залишитись. Вони пройшли Глибоке й Довге озера і спустились до Ліндермену. Назад Гарпіш ішов таким самим убійчим темпом. Індіянинові доводилося скрутно, він був не такий витривалий, як Кама, але так само ніколи не нарікав. Тікати він більше не пробував і працював, що було сили, але в душі поклав собі, хоч би там не знати що, відкараскатись від Буйного Дня.

День мипав за днем, ночі чергувалися з присмерками. Морози поступалися перед завірюхами, завірюхи знову

змінjali морози, а вони все йшли, лишаючи за собою безкінечні милі.

На П'ятдесятій Милі їх спіткала біда. Переходячи через крижаний міст, собаки завалились, і зразу їх затигло під лід. Посторонки луснули, й увесь запряг пропав, залишився один тільки задній пес. Буйний День з індіанином запряглися в санки самі, але людина не годна заступити собаку в такій роботі, а тим більше двоє людей п'ятьох собак. Через годину Буйний День зупинився, розвантажив санки, викинув собачий харч, зайву одіж і запасну сокиру. Проте й це не допомогло. Другого дня останній собака розтяг собі сухожилки від надмірної натуги, і Буйному Дневi довелося його пристрелити й покинути санки. Він завдав собі на спину сто шістдесят фунтів пошти й припасів, а індіаниновi сто двадцять п'ять. Решту без жалю покинув. Індіанин жажнувся, побачивши, що викинуто боби, кухлі, миски, відра, одіж, а всю нічого не варту пошту взято. Зоставили собі тільки по одному укритвалові, сокиру, відро та мізерний запас сала й борошна. Сало можна було й сирим гризти, а борошно розколючувати в гарячій воді. Навіть рушницю з набоями покинули.

Так пройшли вони двісті миль до Селкірка. Ішли з раннього ранку до пізньої ночі. Час, потрібний на те, щоб отаборитись та нагодувати собак, тепер витрачали на дорогу. Спинувались, розпалювали невеличке багаттячко, загорнувшись в укритвала, пили ріденьку борошняну бовтанку та розіпрівали над вогнем сало, настромене на паличку. Вранці вставали ще поночі, мовчки завдавали собі на плечі мішки, поправляли шлейки й рушали далі.

Останні десять миль до Селкірка Буйний День пустив індіанина вперед і мусив його підганяти, бо інакше цей привид з глибоко запаленими очима й ямкуватими щоками ліг би й заснув на дорозі або покинув би свого мішка з поштою.

У Селкірку чекав на них старий запряг. Того самого дня здорових собак, що добре відпочили, запряжено в санки, і Буйний День рушив далі. Знов він то протоптував лижвами стежку, то йшов біля стернової жердини, чергуючись з індіанином із Ле-Баржу, що згодився з ним піти.

Буйний День на два дні відставав від свого розкладу, і снігопади та забивна дорога не давали йому надо-

лужити їх аж до Сорокової Милі. Там ураз виявилось, і можна було знову сподіватися сильного морозу. Він вирішив ризикнути й покинув частину припасів та собачого харчу. На Сороковій Милі тільки головами хитали: якої-то він заспіває, коли знову сніг піде?

— Буде мороз, лютий мороз! — весело засміявся Буйний День і погнав собак.

За ту зиму між Серкл-Сіті та Сороковою Милею проїхало чимало санок, і дорога була добре втерта. Мороз узяв справді й щодалі дужчав. До Серкл-Сіті лишалось усього яких двісті миль. Індіанин з Ле-Баржу був молодий, гордий і самовпевнений, але не дуже досвідчений. Напочатку він радий був іти такою швидкою ходкою, як і Буйний День, і вже навіть тішився думкою, що заморить білого.

Перші сто миль він стежив за Буйним Днем, сподіваючись зазриміти хоч які-небудь ознаки втоми, і дивувався, що їх нема. На другій сотні миль він відчув їх у собі, але скрипнув зубами й не здався. А Буйний День усс гнав далі й далі, або біг спереду й кермував санками, або, коли приходив його ряд, спочивав, лежачи на санках, що летіли гладенькою дорогою. Останній день видався морозний і ясний, сприятливий для подорожі, і вони покрили сімдесят миль. О десятій увечері виїхали на високий берег і помчали головною вулицею Серкл-Сіті. Хоч була індіанінова черга спочивати, проте він скочив із санок і побіг за ними. Та то він тільки хизувався з гордощів, бо добре відчував, що зовсім знемагається.

РОЗДІЛ VI

У «Тіволі» було людно. Зібралась та сама юрба, що й того дня, коли виряджали Гарніша. Був якраз вечір шістдесятого дня, і минав термін закладів.

Як звичайно, кожне мало свою думку про те, чи пощастить Буйному Дневі додержати слова. О десятій годині ще бились навзаки про те, чи повернеться він, чи ні. Більшість закладалася, що ні. Діва глибоко в душі певна була, що йому не пощастило, проте поставила двадцять унцій проти сорока Чарлі Бейтсових за те, що Буйний День повернеться до півночі.

Вона перша почула, як забрекали собаки.

— Слушайте! — скрикнула вона. — Це Буйний День!

Усі посунули до виходу. Але враз широкі подвійні двері розчинились і юрба подалась назад. Почулося нетерпляче скавчання, ляскіт батога і дзвінкий Гарнішів голос, що підбадьорював собак. Потомлені тварини завершили свою подорож, утягнувши санки по дерев'яній підлозі в самий шинок. Вони влетіли туди, а з ними й мороз. Із густих клубків білої пари виринали їм тільки спини й голови; здавалося, ніби вони, рвучись із збруї, пливають річкою. За ними вирізнявся Буйний День, укритий увесь іпесм, по коліна в хмарі морозяного туману, теж ніби у воді бредучи.

Це був той самісінький Буйний День, що й раніше, тільки трохи змарнілий і втомлений, а чорні його очі блищали й іскрились дужче, ніж коли. Полотняна його парка з піднятою відлогою спадала довгими рівними бгачками до колін, і він нагадував у ній ченця. Закурена димом багать, брудна, попропалювана, вона оповідала всю історію його важкої подорожі. Два місяці не голений заріст укривав йому обличчя, і сам той заріст за сімдесят миль бігу взявся намороззю від його віддиху.

Його в'їзд у «Тіволі» був ефектний і театральний, і Гарніш був свідомий цього. Це було його життя, і в ту хвилину він захлинався ним. Він був велика людина серед своїх товаришів, герой полярного краю, і цим величався. Та мить, коли він, покривши дві тисячі миль, уперся в «Тіволі» з санками, собаками, поштою, індіанцем і всім подорожнім причандаллям, була видатною миттю у його житті. Він учинив ще один подвиг, і весь Юкон загуде тепер його ім'ям! Він — Буйний День — король над погоничами собачих запрягів!

У радісному трепеті слухав він бурю вітальних вигуків, дивився на знайому обставу «Тіволі»: довгий прилавок із рядами пляшок, гральні столи, розпечена грубка, вагар зі своїми терезами, музики, чоловіки й жінки, Діва, Селія, Неллі, Ден Макдональд, Бетлс, Біллі Ролінз, Олаф Гендерсон, Док Вотсон, геть усі. Все було точнісінько так, як того вечора, коли він виїхав. Та годі, чи їздив же він? Шістдесят днів безупинної дороги білою сніговою пустелею нараз стислися в одну коротку хвилину, ніби втратили тривалість. Ніби він оце тільки пірнув у них, пробивши стіну мертвої тиші, а за мить, знов пробивши ту саму стіну, виринув серед гомону й гамору «Тіволі».

Треба було йому озпрнутись на санки, навантажені брезентовими мішками з поштою, щоб пересвідчитись у реальності тих шістдесятюх днів та перейдених кригою і снігом двох тисяч миль. Немов уві сні, стискав він простягнені до нього руки. Його обхопила несамовита радість. Життя таке чудесне! Він усе в ньому любив. Його поїняло почуття любові й приязні до всіх людей. Усі вони близькі йому й рідні. Він не годен був умістити в собі того почуття. Серце мов тануло в грудях, і хотілось геть усім зразу стиснути руки, одними широкими обіймами притулити їх усіх до грудей.

Він глибоко зітхнув і голосно крикнув:

— Платить, хто виграв! А виграв я! Ану, сюди, мелюти й сиваші, кажіть, хто чим труїтиметься! Ось вам пошта з Даї, просто від Солної Води! Усе як слід! Розперізуйте ремінці й пірвайте!

З десяток рук простяглося розвантажувати санки. Молодий індіанець з озера Ле-Барж нахилився й собі над санками, але враз якось кволо випростався. В очах йому промайнув подив. Розгублено озирнувся він навколо, бо такого, як тепер, не почував ще зроду. Він затрусився, мов у пропасниці, коліна йому підігнулись, і, поволі хиллячись, він упав навпоперек санок. В очах його потемніло, і він зімлів.

— Ухоркався! — сказав Буйний День. — Візьміть його хто-небудь та покладіть на ліжко. Він добрячий хлопчина.

— Буйний День правду каже, — ствердив Вотсон. — У хлопця вже пороху не стало.

З поштою впоралися, собак вивели й нагодували, а Бетлс проспівав гімн про сік сасафрас, тим часом як решта, вишикувавшись уздовж прилавка, пила, розмовляли й збирали свої виграні заклади.

За кілька хвилин Буйний День у танцювальній кімнаті крутив вальса з Дівою. Замість парки на ньому вже була куртка з укривала й на голові хутряна шапка. Свої промерзлі мокасини він скинув і танцював у самих панчохах. Дорогою, ще надвечір, він промочив ноги аж по коліна, але не перевзувався, і його довгі панчохи взялися крижаною корою. Від тепла в кімнаті лід почав танути та ламатись і брязкотів під час танцю. Крижинки синилися на підлогу, і всі танцюристи сковзались по них. Буйному Дневі те на карб не ставилось. У тому далекому краю він належав до небагатьох людей, що настановля-

ють закон і своєю поведінкою дають зразок моральних норм, але самі стоять над законом. Він був один з тих небагатьох щасливців, що не можуть учинити неогоже. Все, що він робив, було добре,— байдуже, чи іншим воно дозволене. Звісно, такі люди завдячували це тому фактові, що вони майже завжди несхибно чинили тільки по справедливості, і то краще, шляхетніше, ніж інші. Буйний День, найстарший герой у цьому молодому краї і водночас молодший за більшість інших, стояв осібно, як людина вища, як вірець людини, навіть більше, як надлюдина. Тож зрозуміло, що Діві, коли вона віддавалась його обіймам у танці, болісно стискалося серце, що от у ній він бачить саму лише добру приятельку й знамениту танцюристку. Мала втіха була їй знати, що він ніколи не кохав. Вона знемагала від кохання до нього, а він кружляв з нею так, як і з будь-якою іншою жінкою або навіть з добрим танцюристом-чоловіком, що, обв'язавши хусточкою рукав, танцював би за даму.

Тієї ночі Буйному Дневі довелось потанцювати й з такою дамою. Серед юконців, як і скрізь на Заході, водилась така спроба на витривалість: так закрутити другого, танцюючи, щоб йому памороки забило. Отож коли Бен Девіс, фараонний банківник, з барвистою хусткою на рукаві закрутився із Буйним Днем у танці, інші пари спинились подивитися, що з того буде. Крутячись увесь час в один бік, обидва вихором літали по кімнаті. У першій залі почули, що Буйний День танцює з Беном Девісом, і гральні столи та прилавок ураз спустились. Всі скупчились у танцювальній кімнаті. Музики грали шалено, а пара крутилась чимраз швидше. Девіс уславився своєю тривкістю в таких змаганнях, і на Юконі він не одного здоровила перетанцював, але цей раз уже за кілька хвилин стало видно, що впаде він, а не його партнер.

Вони покружляли ще трохи, коли враз Буйний День спинився, випустив Девіса й ступив назад, хитаючись і помахаючи руками, немов хапаючись за повітря. Але Девіс із застиглою на обличчі безтямною усмішкою сильно поточився, швидко перевернувся, щоб утримати рівновагу, і як колода гешнувся додолу. А Буйний День, ще заточуючись і хапаючись руками за повітря, підчепив найближчу дівчину й закружляв з нею у вальсі. Знову трапилось щось надзвичайне. Після двох тисяч миль страшної дороги, покривши за той день сімдесят миль, він пере-

танцював свіжого чоловіка, і то ж кого — самого Бена Девіса!

Буйний День любив посідати високі місця, і хоч у його житті й небагато траплялось таких нагод, проте він завжди добивався якнайвищого. Великий світ про нього не чув, але тут, на цій безмірній мовчазній Півночі, його знали повсюди, знали й білі, й індіани, й ескімоси, знали від Берінгового моря аж до східних перевалів, від найдальших верховіч аж до холодних тундр мису Барроу. Бажання панувати й скоряти собі було в ньому однаково сильне, чи то він боровся з стихіями, чи з людьми, чи зі щастям у азартній грі. Само життя з усім тим, що в ньому діється, здавалось йому великою грою, а він був грач — увесь із голови до п'ят. Ризик і виграш були йому потрібні, як хліб. Правда, він не грав навмання: у нього на руках були великі козири — його розум, спритність і сила, однак за всім цим стояв Талан, безсмертний Талан, що часом відвертається від тих, хто перед ним запобігає, нищить і руйнує мудрого, а обдаровує дурня. Всі люди за ним уганяють і мріють його скорити. Буйний День так само марив про це. У самій глибині його єства життя наспівувало спокусливу пісню величі, надило його й безнастанно нашіптувало, що він досягне більше, ніж інші, виграє там, де вони програють, буде переможцем там, де вони гинуть. Це був голос Життя здорового й потужного, що не знає ні кволості, ні занепаду, голос Життя сп'янілого з себе самого, до нестями захопленого собою й зачарованого своїм могутнім оптимізмом.

І в тому голосі, чи то в тихому шепоті, чи то в гучному, як сурма, поклику, вчувалось йому все одне — що колись, десь, якось він загнуждає Талан, стане його паном, зв'яже й затаврує, як свого раба. Граючи в покер, він чув шепіт про чотирьох тузів і про велику масть; коли він вирушав на розшуки, той самий голос співав йому про золото під дерном, про золото в кам'яних надрах скель, про золото скрізь навколо. В найтяжчих знегодах мандрів, у скрутні й голоді він чув його й вірив: коли навіть усі загинуть, він витримає і вийде переможцем. Це була давня віковична брехня Життя, що само себе обдурює, вірить у своє безсмертя й незнищенність, у своє призначення вчинити щось більше, ніж інші, й осягти все, до чого прагнеш.

Буйний День вальсував, крутячись то в один, то в дру-

гий бік, доки не перестала паморочитись голова, і тоді знов запросив усіх випити. Але тепер усі одностайно за-протестували. Ніхто вже не хотів приставати на його правило: платить той, хто виграв. Воно-бо суперечило всім звичаям і доброму глуздові. Звісно, це робилось по-товариському, від щирого серця, але ж треба й міру знати! Цей раз, за всіма законами, платити має Бен Девіс, то нехай він і платить. І взагалі все частування, що ставив Буйний День, повинен оплатити господар шинку, бо весь цей тиск народу, що дає добрячий виторг, приходить сюди через Буйного Дня. За це зняв мову Бетлс. Слова його, вельми яскраві й круті, зустрінуті гучними оплесками.

Буйний День усміхнувся, підійшов до столу з рулеткою й купив собі пачку жовтих марок. За десять хвилин йому вже відважили золотого піску на дві тисячі доларів, і він зсипав його в свою торбинку, а що не помістилося — в другу. Дрібничка, талан ледь моргнув йому, а все ж то був талан, і дух йому піднявся ще вище. Він живе, і цей вечір належить йому!

— Гадаю, що тепер платить, хто виграв? — спитав він своїх доброзичливців.

Вони мусили погодитись. Коли Буйний День загнуздував життя й стискав його острогами, годі було йому перечити.

О першій годині він побачив, що Ілайджа Девіс, Генрі Фін та Джо Гайнс пропихаються до дверей. Буйний День перейняв їх.

— Це куди? — спитав він, тягнучи їх назад до прилавка.

— Спати! — відповів Девіс, худорлявий чоловік, що вічно жував тютюн. Родом він був з Нової Англії і єдиний з цілої сім'ї мав рішучу й сміливу вдачу та відгукнувся на поклик Заходу, що долинув до нього через ліси й прерії.

— Треба виспатись, — додав Гайнс, ніби виправдовуючись. — Узавтра рано ми виряджаємось.

Та Буйний День не пускав їх.

— Виряджаєтесь? Куди? Що вас сполошило?

— Ніщо не сполошило, — пояснив Девіс, — а тільки ми надумали звідати, чи правду тобі каже твоє серце. Підемо в Горішню Країну. Може, й ти до нас пристанеш?

— А далєбі, пристану, — потвердив Буйний День.

Питавши жартома, Ілайджа пустив ту відповідь повз вуха.

— Ми хочемо спробувати щастя на Стюарті,— казав він далі.— Ель-Майо казав мені, що як спускався вперше річкою, то бачив непогані мілізни. Ми й хочемо, поки річка замерзла, поколупатись там. Згадаєш моє слово, Буйний Дню, настане час, і то навіть незабаром, коли золото добуватимуть цілу зиму, та ще й сміятимуться з нас, що ми тільки влітку греблися зверху.

Тоді на Юконі нікому й не снилося, що можна й серед зими копати землю та шукати золота. Земля промерзала аж до материкових верств, нарінок ставав твердий, як камінь, і його не можна було вгризти ні заступом, ані кайлом, тим-то золото добували тільки влітку, щойно земля поволі підтавала під сонцем і можна було її зверху згрібати. А взимку підвозили припас, полювали на лосів, лагодили все потрібне до літньої роботи. Найхолоднішими темними місяцями били байдики по великих таборах, таких як Серкл-Сіті та Сорокова Миля.

— Авжеж, до того йдеться,— згодився Буйний День,— пождіть лишень, поки золото виявиться на горішньому Юконі. Тоді побачите не таку роботу. Що нам завадить палити багаття, розморожувати ґрунт, копати шурфи, а тоді йти поземно за верствою? І ніяких підпорок не треба буде, нарінок і болото вистоять, доки й саме пекло замерзне, а зі смоли морозиво вийде. Коли добрий прошарок, то й на сто ф'ютів завглибшки будуть працювати. Я вам без жартів кажу, що йду з вами, Ілайджо.

Той засміявся, взяв попідруч своїх товаришів і рушив був до дверей.

— Та стривайте, я ж на правду,— знову гукнув Буйний День.

Усі троє разом обернулись. На обличчях їм видно було й подив, і радість, і педовіру.

— Годі тобі! Не мороч голови,— промовив Фін, спокійний, поважний вісконсінець.

— Санки й собаки мої тут,— відповів на це Буйний День,— отже, в нас два запряги, вантаж поділимо порівну, й буде легше. Доведеться тільки спочатку йти помалу, бо мої собаки потомились.

Усі троє очевидячки зраділи, проте ще трохи не йняли віри.

— Чуєш, Буйний Дню, тільки не клей дурня,— шпарко заговорив Джон Гайнс.— Кажи до діла. Ти що, справді з нами хочеш?

Буйний День простяг йому руку.

— Тоді краще б тобі йти зараз спати,— порадив Ілайджа.— Ми вирушаємо о шостій. Чотири години лишається тобі на сон, не так-то й багато.

— Може б, відкласти на день, дати йому спочинути? — запропонував Фін.

Гарнішева гордість збурилась.

— Не вигадуй! — гримнув він.— Вирушаємо, як сказано, о шостій. Коли вас розбудити? О п'ятій? Гаразд, о п'ятій я вас розбуджаю.

— Краще піди поспи хоч трохи,— поважно порадив Ілайджа.— Хіба ж можна так їхати!

Буйний День втомився, безмежно втомився. Навіть його залізне тіло почувало тяжке знесилля. Кожен його м'яз вимагав сну, спочинку, кожний нерв здригався на думку про нову подорож, нове напруження. І розум, чувши той протест тіла, теж повставав. Але глибоко всередині у ньому палав вогонь Життя. Воно гнівно й гордо шепотіло йому, що на нього зведено погляди всіх товаришів, що наспів час подвигу, що це нагода ще раз показати сильним свою силу. Життя знов нашіптувало йому свою давню брехню, а в спілці з ним було ще й віскі з його зухвальством та марнолюбством.

— Ви, може, думаєте, що в мене ще мамине молоко на губах? — зареготав Буйний День.— Та ж я цілих два місяці не пив, не танцював, не бачив живої душі. Ідїть, висипляйтесь. О п'ятій я побуджу вас.

Так він і протанцював цілу ніч у своїх мокрих панчохах, а о п'ятій годині уранці вже грюкав у двері до наварників, вигукуючи голосно давню свою примовку, що дала йому прізвисько:

— Буйний день надворі! Вставайте, ви, ловці щастя з Стюарт-річки! Буйний день, буйний день!

РОЗДІЛ VII

Цей раз їхалося легше. Дорогу вже ліпше було втерто, а не візши пошти, вони й не спішилися. Денні переходи робилось коротші, й на спочинок лишалося більше часу.

За мицулу подорож з поштою Буйний День загнав трьох індіан, але тепер його товариші знали, що їм треба дістатись до Стюарту не вимореними, а зі свіжою силою, отже й не дуже поспішали, хоч однаково вони втомлювались. Зате Буйному Дневі ця легша робота була як добрий спочинок.

На Сороковій Милі вони спинились на два дні дати перепочинути собакам, і все ж на Шістдесятій Милі довелося покинути на факторії весь Гарнішів запряг. Його собаки ніяк не могли видихати жахливого переходу від Селкірка до Серкл-Сіті, не те що їхній господар. Отож узяли замість них свіжих і подалися далі.

Другої ночі отаборилися серед острівців у гирлі Стюарту. Ввечері Буйний День заговорив про майбутнє місто, де воно буде розташоване. Його товариші тільки сміялися, але він, не зважаючи на них, запаколив цілий лабіринт високих, лісистих острівців.

— А що коли якраз на Стюарті знайдуть багате золото? Тоді ви або урвете щось, або ні. А я напевне урву. Тож, далєбі, краще поміркуйте гарненько та приставайте до мене.

Але вони все опинались.

— Ти такий самий мудрагель, як Гарпер і Джо Лєдю,— сказав Гайнс.— Вони весь час у це бавляться. Знаєш ту велику площину, зараз за Клондайком, біля самої Лосячої гори? То ось реєстратор на Сороковій Милі казав мені, що несповна місяць тому вони запаколили її; мовляв, буде селище Гарпера і Лєдю. Ха-ха-ха!

Ілайджа й Фін теж зареготали, але Буйний День лишився глибоко серйозний.

— Оце ж бо воно й є те, що моє серце чуло! — закричав він.— Іде велика карта. Вже люди нюхом чують. Нащо б вони там ставили паколи, коли б і їм серце не підказувало! Далєбі, нікода, що це не я запаколив!

Жаль, що бринів у нього в голосі, викликав новий вибух реготу.

— Смійтеся, смійтеся. Оце ж бо й біда ваша! Ви гадаєте, що забагатіти можна, тільки знайшовши жилу. Я так і знаю, що коли тут виявиться багате золото,— а воно таки виявиться,— ви всі почнете копірсатися зверху та розгрібати болото; тільки небагато ви там візьмете, нічим буде й похвалитися! З живого срібла, з амальгами ви смієтесь, а дрібний золотий пісок, по-вашому,

господь бог створив навмиспе, аби морочити шмаркачів чечаків. Вам подавай тільки ядряний пісок, та й того половину ви покинете в землі, а з того, що здобули, ще половину втратите, промиваючи. А багатство загребуть ті люди, що займуть землю під міста, позакладають торговельні спілки, повідкривають банки...

Вибух реготу покрив його слова.

— Банки, на Алясці!.. Ой, від самої думки вмерти зо сміху можна!

— Авжеж, банки, біржі...

Знов їх аж корчило від реготу. Джо Гайнс, ухопившись за боки, качався на своїм укривалі.

— А за ними прийдуть здорові акули,— провадив далі Буйний День,— і поскуповують усі річки, де ви греблись, як ті кури. Влітку вони розмиватимуть ґрунт водою, а взимку розморожуватимуть парою.

Розморожуватимуть парою? Оце-то загнув! Це вже Буйний День сам себе перевершив, смішки строячи. Розморожувати парою! Навіть вогнища палити, і то ще не пробувано, за химеру вважається.

— Ну й смійтеся, кат з вами, смійтеся! Чом ви не хочете розплющити очей? Ви ж, далєбі, як ті сліпі кошенята! Кажу вам, коли на Клондайку відкриють золото, Гарпер і Ледю стануть мільйонерами. Коли ж його знайдуть тут, на Стюарті, ви побачите, як місто Елама Гарпіша виросте, мов на дріжджах! А ви тинятиметеся навколо з кислими піками!..— Він безнадійно зітхнув.— Ну, дарма вже, візьму й вас до себе на роботу, хоч за харчі абощо.

Буйний День був передбачливий. Кругозір він мав зовсім неширокий, але що вже бачив, те бачив не здрібно. Мавши тверезий розум і практичну вдачу, він ніколи не марив про неможливе. Уявляючи на вкритій снігом площині лісу гамірливе золотошукацьке селище, він пасамперед думав про відкриття багатих розсипищ, без яких не могло бути й самого селища. А вже потім йому малювались перед очима підхожі місця для пароплавних пристаней, тартаків, складів і всього того, що конче мусить бути в копальняному селищі на Далекій Півночі. Проте це було тільки рямцями для чогось іншого, більшого, для скажепої азартної гри. У цьому селищі, витвореному його уявою, і на вулицях, і в будівлях, і в людських взаєминах — скрізь аж кишіли щасливі пагоди. То був ніби ве-

летепський стіл для гри, в якій стеля — тільки небо: теплий південь з одного і північне саяво з другого боку. Гра мала бути велика, на Юконі така ще й не снилась нікому, і він, Буйний День, сподівався урвати свою пайку.

А поки що не було нічого, крім прочуття, що карта прийде. Так чуло його серце. Як у покері він ставив останню свою унцію, маючи на руках добру гру, так тепер він ставив на карту й своє життя, й усю свою силу, передчуваючи, що майбутнє держить про запас для пього великі розсипища на Горішній річці.

Отож він із трьома товаришами, з собаками та санками на лижвах потроху пробивався вперед по скутому кригою Стюарту через снігову пустелю, де ніщо не порушувало нескінченної тиші: ані людський голос, ані стукіт сокири, ані далекий постріл з рушниці. Самі лише вони ледве помітними цятками-порошинками тяглися серед безмежного застиглого безгоміння, просуваючись по двадцятку миль на день: воду на страву й питво добували, розтоплюючи лід, на ніч отаборювались у снігу, і їхні собаки-вовки, згорнувшись кудлатими, вкритими намороззю клубками, спали недалеко від них, а поруч стриміли, заткнуті в сніг, чотири пари лижв.

Ані признаки інших людей вони не бачили, тільки раз натрапили дощаного човника, якого хтось витяг з води й підняв на невеликий поміст. Поминаючи того човна, вони мимоволі подумали, що той, хто заховав його, назад уже не приходив. Другого разу вони набрали на індіанське таборище. Та самих індіан не було, вони, напевне, пішли за лосячими табунами до верхоріччя Стюарту. Аж на двісті миль відбившись від Юкону, Буйний День з товаришами нарешті добулися до тих мілізн, що про них, мовляв, згадував Ель-Майо. Там вони отаборились надовго, зробили високий поміст, щоб заховати харчі від собак, і заходилися працювати. Щоб дістатися до нарінку, їм треба було насамперед пробити крижану кору.

Почалося просте й суворе життя. Поснідавши, з першим променем світанку вони йшли на роботу. Як пасувалась ніч, верталися в табір, готували ввечерю, сиділи, позіхаючи, з цигарками в роті біля вогню, тоді закутувались у хутрянні укривала й засинали. А над ними виблискували й тремтіли у морозяному повітрі зорі й палало

північне сяйво. І їжа була так само проста й одноманітна: хліб з квасного тіста, сало, боби та коли-не-коли риж, зварений із жменюю сушених слив. Свіжини добути їм ні разу не пощастило. Хіба вряди-годи нападали на слід кроля або горностая, а взагалі здавалось, наче все живе втекло з цих місць. Їх те не дуже дивувало: в довгих їхніх мандрах їм не раз траплялось проходити місцями, що аж кишать дичиною, а попавши туди за два-три роки — не знаходити її й знаку.

Золото на мілізнах було, але вбоге. Пішовши на полювання, чи не натрапить де лося, Ілайджа за п'ятдесят миль від табору спробував промити верховий нарінок на одному потічку. Спроба вийшла непогана. Вони запрягли собак і впорожні подалися на те місце. Там, на Гарнішеву пропозицію, — можливо, вперше в історії Юкону, — заклали шурф за допомогою вогню. Здійнявши зверху траву й мох, розклали вогнище з сухої ялиці й палили його цілі години. За шість годин земля розмерзлася на вісім дюймів; її вигребли мотиками й розпалили нове вогнище.

Заохочені вдалою спробою, вони працювали з рання до ночі. Пройшовши так шість футів углуб, натрапили на нарінок, теж мерзлий. Робота вповільнилась. Але вони вже навчилися краще класти вогнища і незабаром за один раз розморожували нарінок на п'ять-шість дюймів. У нарінку був дрібний золотий пісок, та через два фути знову почалася земля. На глибині сімнадцять футів вони натрапили на ще одну тонку верству нарінку. Виявилось, що в ньому є ядряний золотий пісок. Спробне промивання давало шість-вісім доларів на миску. На жаль, верства нарінку була не товща за дюйм. За ним, глибше, знову пішла м'яка земля всуміш із пнями прадавніх дерев і скам'янілими кістками забутих страховищ. Але дарма! Золото знайдено, та ще й ядряне. Найскорше можна було сподіватись, що воно залягає на материковій породі. Ну, що ж, вони дійдуть до неї, хоч би довелося заглибитись і на сорок футів. Поділившись на дві зміни, вони працювали тепер день і ніч, і багаття їхні не переставали димити.

Тим часом запас бобів став сходити, і вирішили відрядити Ілайджу до табору по харчі. Ілайджа був один із найзагартованіших юконських бувальців. Йому треба було проїхати аж сто миль, але він обіцяв повернутись третьо-

го дня: один день туди впорожні, а два дні назад із вагою. Натомість він повернувся другого дня, пізно ввечері. Вони якраз лягали спати, коли почули, що він під'їздить.

— Що за притичина? — спитав Генрі Фін, коли порожні санки в'їхали в освіт багаття, і він побачив, що довгобразе поважне лице Ілайджине ще дужче видовжилось і споважніло.

Гайнс підкинув дров у вогонь, і всі троє, вгорнені в укриття, присунулись до багаття. Укритий інеєм, Ілайджа з побілілими бровами й бурцями, закутаний у хутро, мав вигляд різдвяного діда, як його вбирають у Новій Англії.

— Пам'ятаєте ту велику ялину над річкою, що на ній ми сперли край помосту? — спитав він і коротко розповів про лиху пригоду. Велике дерево — здавалося б, іще таке міцне, що простоїть не одну сотню років, — усередині, як виявилось, було трухле й ледве трималось корінням. Коли до тяги снігу, що лежав на ньому, долучилася ще тяга помосту з припасами, це порушило його довго підтримувану рівновагу, і воно тріснуло й повалилось на землю, потягнувши за собою й помоста та своєю чергою порушивши рівновагу чотирьох чоловік і одинадцятьох собак із силами довколишньої природи. Бо припаси всі загинули — до них допалися росомахи, а чого не з'їли, те порозтягали.

— Вони стріскали й сало, і сливи, й цукор, і собачий харч, і нехай мені очі повилазять, коли не попрогризали мішків з мукою, з рижем, з бобами та не порозсипали цього всього по цілому Стюарті. Порожні мішки попадались мені за чверть милі від стоянки.

Довго ніхто не озивався. То була справжня катастрофа — залишитися без харчів серед полярної зими і в місцевості, де нема ніякої дичини. Одначе їх не посіла паніка, вони дивилися небезпеці просто в вічі й обмірковували, що ж діяти.

Джо Гайнс заговорив перший:

— Насамперед треба визбирати з снігу боби і риж... правда, навряд чи наберемо більш як фунтів вісім-десять.

— Потім хто-небудь собаками поїде до Шістдесятої Милі, — сказав Буйний День.

— Я поїду, — зголосився Фін.

Усі знов задумались.

— Чим же будуть живі решта собак і троє людей, поки він повернеться? — спитав Гайнс.

— Залишається тільки одне,— відповів Ілайджа: — Ти, Джо, бери другий запряг і їдь до Стюарту до верхоріччя, доки натрапиш на індіан. Візьмеш у них м'яса і повернешся. Я так гадаю, що ти встигнеш обернутись далеко швидше, ніж Генрі до Шістдесятої Милі. Коли ви обоє поїдете, ми з Буйним Днем якось уже прохарчуємось.

— Тим часом узавтра вертаймо в табір і повизбируймо все, що можна,— сказав Буйний День, загортаючись в укриття й збираючись заснути.— Краще лягайте,— додав він,— бо треба взавтра раніше встати. Ви обидва візьмете собак, а ми з Ілайджею розійдемося на два боки, може, натрапимо де на лося.

РОЗДІЛ VIII

Вони не гаючи часу. Гайнс і Фін із собаками, що дістали лише по півпайки, рушили наниз до табору. За два дні вони прибули туди, а третього дня опівдні прийшов Ілайджа й сказав, що не бачив жодного лосячого сліду. Увечері прийшов Буйний День із такою самою звісткою. Відразу заходилися старанно збирати в снігу все, що залишилось. Праця була немала. Боби місцями порозсипувало за добрих сто ярдів від помосту. Працювали ще цілий день. Наслідки були пікчемні.

Розподіляючи між собою тих кілька нещасних фунтів харчів, що їм пощастило зібрати, товариші виявили свою мужню натуру. Більшу частину того мізерного запасу залишили Буйному Дневі й Ілайджі. Ті двоє, що пішли з собаками, один угору, другий наниз по Стюарту, мали надію незабаром дістатися до припасів, а ті, що залишились, мусили прожити якось до їхнього повороту. Крім того, хоч собаки, дістаючи всього по кілька унцій бобів на день, підуть дуже помалу,— проте люди, що їдуть ними, в крайньому разі можуть з'їсти їх самих. А ті, що залишились, хоч би й помирили з голоду, собак не мали. Отож і виходило, що Буйному Дневі та Ілайджі припало тяжче. Та інакше вони не могли й не хотіли зробити.

Потяглися дні по днях, зима стала непомітно наближатись до кінця, до весни, на півночі завжди раптової, мов грім серед ясного дня. Підходила весна 1896 року. Щодень сонце вставало далі на сході, довше залишалося на

небі й далі сідало на заході. Минув березень, настав квітень. Голодні, схудлі, Ілайджа й Буйний День тяжко задумувалися — що могло скоїтися з їхніми товаришами? Хоч би скільки накидати часу на будь-які затримки, будь-які несподіванки, вже б їм слід давно повернутись. Безперечно, їх спіткало нещастя. Таку можливість з одним припускалося зразу, тим-то й вирядили двох у різні напрямки, але біда, видно, спобігла обох, і це був справді пищівний удар.

Тим часом Буйний День з Ілайджею сяк-так животіли, самі не знаючи, на що сподіваються. Тапути ще не починало, отож вони могли збирати сніг довкруг їхнього зруйнованого помосту і розтоплювати його в казанках, у відрах та в мисках. Як вода встоювалась, її потихеньку зливали. На дні залишався тоненький осад слизу. То було борошно, мізерна частка того, що було розсипано й перемішалось з тисячами кубічних ярдів снігу. Де-не-де в тому слизі попадалися розмоклі чайні листочки або зернятка кави всуміш із піском і сміттям. Та що далі від помосту, то менше відстоювалось борошна.

Ілайджа, старший, підупав на силі перший. Віп зовсім охляв і здебільша лежав, загорнувшись у своє хутро. Життя їм підтримували вряди-годи підстрелені білки. Полювання залежало від Гарніша й було тепер нелегкою справою. Мавши всього тридцять пабоїв, він мусив улучати без промаху. Рушниця в нього була великого калібру, отож дрібну дичину доводилось бити в голову. Але траплялася вона дуже рідко. Бувало, цілими днями віп і не бачив жодної білки. Коли ж нагледить — вистежував її з безмежною осторогою. Разів із двадцять підіймав рушницю тремтячими від кволості руками й цілився, але курка не спускав. Його витримка була справді залізна. Він цілковито володів собою і стріляв не інакше, як напевне. Хоч би як гриз його голод, хоч би як кортіло чимшвидше схонити маленьку тремтливую грудочку життя, ніколи він не ризикував змарнувати набій. Грач удачею, він провадив тепер велику гру. Ставкою в тій грі було життя, а картами — набої. Він грав як справді великий грач — украй уважно, украй обережно, пильно обмірковуючи кожний хід. А тому й не схибив ні разу.

Кожен постріл давав забиту білку, і хоч деколи цілі дні проходили між тими пострілами, він не міняв своєї системи.

З забитих білок нічого не пропадало. Шкірку виварювали на бульйон, а кістки товкли, щоб можна було їх жувати й ковтати. Буйний День пробував розривати сніг і часом знаходив пагіння журавлини. Ця ягода й свіжа нічого не має в собі, крім зерняток, води та твердої шкуринки, а торішня, суха й зморщена, вона й зовсім була непоживна. Мало чим ліпша була кора з молодих пагінців, бо її треба було добру годину варити, щоб потім насилу розжувати й проковтнути.

Минав квітень. Весна хутко наступала. Дні довшали, сонце пригрівало, і сніг почав підтавати: підсподом уже дзюрчали струмочки. Коли повіяв чинукський вітер, за добу сніг осів аж на фут. Вечорами ще підморожувало, і сніг брався льодовою корою, що могла витримувати вагу людини. Незабаром з півдня потяглися перші птахи, маленькі снігові подорожники, перепочили тут добу й полетіли далі на північ. Тоді якось високо-високо, назираючи вільної води, пролетіла ключем на північ рання зграя диких гусей. Кущ карлуватої верби, що ріс на березі, вкрився бруньками. Зваривши їх, Буйний День з Ілайджею переконалися, що вони досить поживні. Ілайджі трохи світ був піднявся, але другого такого куща не знайшлося, і він знову занепав.

У деревах рушив угору сніг, щодень голосніше дзюркотіли невидимі струмочки, замерзла земля відживала. Але річка ще лежала в своїх крижаних кайданах. За довгі зимові місяці мороз так міцно її закував, що навіть навальна весна неспроможна була розбити їх за один день. Настав травень. Великі, але не кусючі комарі, що вижили з минулого року, вилітали з трухлих повалених дерев та розпадин у скелях, засюрчали коники, а високо над головами, зграя по зграї, щораз частіш пролітали на північ дикі качки й гуси. Річка ще не скресала.

Нарешті десятого травня лід із страшеним гуком розколовся, відламався від берега й піднісся на три фути, але не пішов за водою. Треба було, щоб спершу скрес і рушив долішній Юкон, геть аж до того місця, де в нього впливає Стюарт. А доти крига на Стюарті тільки підійматиметься й підійматиметься під тиском води. Коли ж піде крига на Юконі, ніхто не міг сказати. Далі за дві тисячі миль річка впливає в Берінгове море, і тільки від того, як буде там, залежало, коли Юкон скине мільйони тонн льоду зі своїх грудей.

Дванадцятого травня двоє чоловіків, узявши з собою хутрянні укривала, відро, сокиру й дорогоцінну рушницю, пішли по кризі за водою. Вони мали на меті дістатися до човна, що його бачили дорогою сюди, а щойно скресне річка, попливти за течією до самої Шістдесятої Милі. Голодні, охлялі, вони посувались уперед поволі, насилу-насилу. Ілайджа падав трохи не за кожним кроком і підвестись сам уже не міг. Буйний День, напружуючи рештки сили, зводив його на ноги; а він, хитаючись, ступав кілька кроків і падав знову.

Останнього дня, коли вони вже мали добутися до човна, він знесилився геть, і коли Гарніш його підводив, одразу падав знову. Буйний День спробував іти поруч, підтримуючи його, але й сам був такий кволий, що падав разом з ним. Якось витягнувши Ілайджу на берег і влаштувавши сякий-такий табір, він подався шукати білок. Тепер і він уже раз у раз падав. Увечері він нагледів білку, але було вже темно, і він не наважився стріляти. Терпляче, як дикун, він прочатував цілісіньку ніч і вранці таки підстрелив її.

Більшу частину білки віддав він Ілайджі, а собі лишив тільки кісточки й твердіші кавалки. Але така дивовижна хімія життя, що мале створіннячко, грудочка рухливого м'яса, коли її з'їли, передала людському м'ясові свою рушійну силу. Білка не бігала більше по ялицях, не перекачувала з гілки на гілку, не гоїдалась на страшній височині, фуркаючи сердито. Натомість енергія, що все це чинила, перейшла у виснажені м'язи й запаморочену волю двох людей, примусила їх рухатись чи радше зрушила з місця, і вони, заточуючись, пройшли ті кілька миль, що лишалось їм до човна. А там обидва повалились і довго пролежали нерухомо.

Абиякий для здорової людини клопіт — спустити додолу невеликого човника — забрав Буйному Дневі чимало годин. А ще більше часу — не один день — згаяв він, щоб плазма й лежачи на боці позашпакльовувати мохом щілини. Хоч із неймовірними труднощами, та човна було полагоджено. Малося ще зробити останнє й найважче — спустити його на воду. Річка досі не скресла. Крига піднялась на кілька футів, але не рушала. Буйний День знову пішов шукати білки. Що крок спотикаючись і падаючи, він плентався чи й рачкував мокрим снігом, що надвечір примерзав і брався твердою корою. Та цього разу

він не знайшов пухнатої стрибучої грудочки, що мала перелляти свою енергію в його тіло й дати йому силу перетягти човна через береговий лід і спустити на воду.

Річка скресла двадцятого травня. Крига пішла годині о п'ятій уранці. Вже розвиднілось, бо дні набагато подовшали, і Буйний День, сидючи, дивився, як вона йде. Ілайджа був занадто знесилений, щоб цікавитись цим видовищем. Майже зовсім без тями, він лежав нерухомо, а річкою сунула крига, величезні крижини стикалися, тріщали, натискали на берег, вивертали з корінням дерева й відколупували здоровенні брили землі. Навколо все аж здригалося від страшних ударів. За годину крига стала — видно, нижче річку зашеретувало. Води прибуло, крига підійшла вище за берег, а вода все прибувала, несучи нові й нові крижини. На річці діялося щось страхітливе. Велетенські крижані брили злітали в повітря, неначе зернятка з кавуна, стиснуті між дитячими пальцями. Впдовж берега виросла ціла стіпа з криги. А коли зашерет прорвало, гуркіт крижиц, що терлися та бились одна об одну, ще погучнішав. Крига йшла так з годину. Вода в річці швидко спала. Але крижаний вал уздовж берега так і залишився.

Пропливли останні крижини. Уперше за шість місяців Буйний День побачив відкриту воду. Він знав, що це ще не кінець кригоплаву, що в верхоріччі Стюарту ще сила криги, що вона може прорватись і тоді почнеться другий кригоплав, але він не міг перечікувати його, становище було занадто розпачливе.

Ілайджа був такий охлялий, що міг умерти щохвилини. Та й сам Гарніш не був певен, чи вистачить ще йому сили спустити човна на воду. Ризик був у всьому. Якщо він пережидатиме, Ілайджа запевне помре, та, мабуть, і він теж. Якщо йому пощастить спустити човна, якщо він випередить другий кригоплав, якщо його не дожене крига з горішнього Юкону, якщо йому поталанить у всьому цьому і ще багато в чому дрібнішому, то вони дістануться до Шістдесятої Милі й будуть урятовані,— знов-таки, якщо в нього ще знайдеться сила пристати там до берега.

Він узявся до роботи. Крижаний вал здіймався футів на п'ять вище за човен, а другим боком спадав до води футів на п'ятнадцять. Назираючи, де б зручніше спустити човна, Буйний День побачив трохи далі величезну кри-

жипу, що положисто вперлась із води до самого верху валу. Щоб перетягти човна туди, він витратив добру годину, хоч уся відстань була з двадцять футів. Від знесилля його занудило. Серце калатало, він задихався, а в очах мигтіли гострі й блискучі, як діамантовий пісок, іскри, аж йому здавалося часами, що він сліпне. Ілайджа був до всього байдужий, не ворушився й не розплющував очей. Буйний День боровся за життя їх обох. Він якось витеребив човна на вал і навколішки, бо на ногах уже не міг устояти, прикріпив його більш-менш певно на краю крижини. Потім рачкуючи перетяг у нього своє укривало, рушницю й відро. Сокиру покинув, за нею треба було рачкувати зайві двадцять футів туди і стільки ж назад, а він знав, що однаково не зможе скористатися з неї, хоч би й потреба.

Перетягати в човен Ілайджу виявилось навіть іще тяжче, ніж він гадав. Щоразу, протягнувши його кілька дюймів, Буйний День мусив довго спочивати. Так він доволік його по землі та по нагромаджених уламках криги аж до човна, але підняти на борт уже ніяк не міг. Ілайджа, мов неповний лантух зерна, складався вдвоє й падав, щойно він випускав його з рук. Буйний День заліз у човен і спробував утягти товариша зсередини. Але й це марно. Йому пощастило підняти на облавок Ілайджині плечі й голову, та коли, випустивши плечі, він хотів перехопити Ілайджу нижче, той ураз посунувся назад на кригу.

З розпачу Буйний День змінив тактику. Він ударив Ілайджу по обличчі.

— Господи-боже, чи ти чоловік, чи ні? Ось тобі, чорти б тебе вхопили! Ось тобі!

Кленучи, він бив його по щоках, по носі, по губах, намагаючись болем повернути його душу, що блукала десь у безвісті, й розбудити його примерхлу волю. Аж ось Ілайджині повіки затремтіли й очі розплющились.

— Слухай! — хрипко закричав Буйний День. — Як я тобі підйму голову на облавок — тримайся, чуєш? Тримайся! Хоч зубами вчепись — тільки тримайся!

Очі заплющились, але Буйний День знав, що його слова дійшли до Ілайджиної свідомості. Він знову підняв на облавок голову й плечі безпорадного товариша.

— Тримайся ж, бісова душе, вчепись зубами! — кричав він, підхоплюючи тіло.

Одна безсила рука сковзнула вниз, пальці другої розтулились, проте Ілайджа пам'ятав наказ і вчепився в дошку зубами. Коли Буйний День підняв його за попереk, він, як був лицем униз, так і з'їхав на дно човна, пообдиравши собі носа, щоки й підборіддя об шерхкі стругані дошки. Тепер за облавок звисали тільки ноги. З ними легко було впоратись. Насилу зводячи дух, Буйний День стяг Ілайджу далі на дно, перекинув горілиць і закутав у хутро.

Лишалось останнє — спустити човна на воду. Зате ж це діло було найважче, бо Гарніш мусив підняти корму, де лежав його товариш. Напруживши всю свою волю, він схопився за човна. Враз щось ніби увірвалось. Він не тямив, що саме трапилось, тільки раптом усвідомив, що лежить, зігнувшись, ницьма на гострому краї корми. Очевидячки, вперше на віку він зомлів. У нього було таке відчуття, наче йому вже кінець: він не може поворухнути ні рукою, ні ногою і, що найдивніше, це його й не обходило. Перед ним уставали видива, живі й вразні. І думка його стала ясна й гостра, як лезо бритви. Він завжди споглядав життя без усяких прикрас, таке, як воно є, і все ж досі ніколи не бачив його таким голим і пеприкрашеним. Уперше зроду похитнулась його віра в себе, в свій чудовний талан. У ту хвилину Життя не наче розгубилось і не зуміло збрехати. Таж він, власне, лише жалюгідний земляний гробак, такий самісінький, як і інші гробаки, як білка, що її він з'їв, як люди, що зазнавали поразки й гинули в нього перед очима; такий самий, як Джо Гайнс і Генрі Фін, що теж, напевне, вже погинули, і як Ілайджа, що лежить ось на дні з обдертим обличчям, безвладний і байдужий до всього.

Зі свого місця Буйний День міг бачити річку проти води до самого завороту, звідки скоро чи ні, а мусив надійти новий кригоплав. Перед ним повстало минуле, те далеке минуле, коли тут ще не було ні білих, ні червопошкірих, а річка, та сама річка Стюарт рік у рік на зиму вдягалась у кригу в своїх пустельних берегах, а щовесни рвала ту кригу й по волі текла далі. Бачив він також і незміренно далеке майбутнє, коли останні покоління людей щезнуть з Аляски, про нього самого й згадки не буде. а річка, як і перше, нестиме свої води до Юкону, замерзатиме восени, скресатиме навесні і все тектиме й тектиме.

Життя — омана й брехня. Воно дурить усе, що живе. Воно дурило і його, Буйного Дня, одне зі своїх найкращих, найживіших творінь. Він — ніщо, просто собі клубок із плоті, нервів та почуттів, що порпався в глині, шукаючи золота, мріяв, прагнув, силкувався виграти, а тоді пропав, зник без сліду. Лишилось тільки те, що не було ні плоттю, ні нервами, ні почуттями, лишився і пісок, і глина, і нарінок, і гори, і розлогі долини; лишилася річка, що рік-річно то замерзатиме, то скресатиме. Коли все сказано, все зроблено, виявляється, що гралося нечесно, фальшивими костями! Але хто ж виграв? Уже ж не ті, хто вмер, а вмерли всі. І не Життя, цей шулер над шулерами, шахрай над шахраями. Ні, звісно, не Життя, воно тільки вічно квітучий цвинтар і вічна похоронна процесія...

На мить він повернувся в дійсність, побачив широчезну річку, птаха, що сидів на прові човна й не спускав з людини зухвалих очей. Але все це тільки блимнуло перед ним, і він знову поринув у дрімотні роздуми.

Життєва гра має кінець, і шкода його уникнути. От і він дограв до кінця... так, до кінця. Ну, й що з того? Знов і знов вертався він до цього питання.

Буйний День був байдужий до всіх сучасних релігій. Він виробив собі власну свою релігію чесних учинків і чесної гри з іншими людьми, і в марні розважання про майбутнє життя не вдавався. Усе кінчається разом зі смертю.

Він завжди в це вірив і не боявся. Ось і тепер човен лежав на льоду, на п'ятнадцять футів над водою, а він не мав сили поворухнутись, умлівав від знесилля, але, як і перше, знав, що разом зі смертю всьому край, — і, як і перше, не боявся. Його переконання були прості, але тверді, і їх не міг захитати перший — чи краще сказати, останній — спалах тваринного страху перед смертю.

Перед очима в нього вмирали й люди, й тварини. Цілі десятки таких смертей пригадалися йому. Він бачив живі істоти знов такими, як тоді, і вони його не лякали. Та й чому б? Вони повмирали, вони давно вже мертві. І їм тепер байдужісінько. Вони не лежать животом поперек човна, чекаючи смерті. Вмерти не тяжче — навіть легше, ніж він уявляв, і він тепер уже й радів, що його смерть так близько.

Перед ним постала інша картина. Він побачив місто своїх мрій, золоту столицю Півночі, що жила гарячковим життям. Вона примостилась над Юоном, на високому березі, розляглася широко по площині. Він бачив річкові пароплави у три ряди при березі, тартаки в роботі й довгі собачі запряги з важкими вантажними саньми, що везли припаси для копалень, а далі — гральні, банки, біржі, марки, бляшки, все, що потрібне для великої гри, незмірно більшої, ніж він коли бачив. Який жах — покинути це все, покинути тоді, коли серце віщує близьке щастя, коли вже підходить велике золото! На цю думку життя затріпотіло йому всередині й знов почало нашіптувати свою давню брехню.

Буйний День ізсунувся з човна і, зіпершись на нього спиною, сів на лід. Він хотів не прогавити тієї гри. А чом би й ні? У його виснажених м'язах ще знайдеться хоч трохи сили, аби тільки її зібрати! Тоді він підійме корму й спустить човна на воду. Зовсім не до речі в голові звідкись постала думка, що треба купити в Гарнера й Ледю частку їхньої займанщини на Клондайку. Вони, звісно, продадуть третину дешево. Якщо золото виявиться на Стюарті, у нього буде селище Елама Гарніша, і він своє візьме, а якщо на Клондайку, то й тоді дешицю матиме.

А тим часом треба зібрати всю силу. Він простягся на льоду на весь зріст, долілиць, і з півгодини пролежав спочиваючи, без руху. Коли він звівся на ноги, йому на мить потемніло в очах, але він переміг себе і взявся до човна. Він добре розумів своє становище: коли зразу не пощастить, то вдруге він уже не спроможеться нічого зробити. Для цієї першої спроби треба докласти геть усієї сили, що він зуміє знайти в собі, і після того в ньому вже не залишиться нічогосінько.

Він цупив і цупив угору корму човна, вкладаючи в то зусилля всю свою істоту, витрачаючи себе всього, і душу, й тіло на цю останню спробу. Корма трохи піднялась. Гарнішеві здавалося, що він умліває, але він усе цупив і цупив. Човен піддався і неначе почав сунутися вниз. Зібравши рештки сили, Буйний День перехилився й лантухом упав у човен на ноги Ілайджі. Він лежав, навіть не пробуючи підвестись, і, стежачи за верховіттям дерев, відчував, що човен сунеться чимраз швидше. Ось він шубовснув у воду, закрутився, ударився об берег так, що

полетіли льодові скалки, зпов закрутився, ще раз ударився, ще раз — так разів з десять — і поплив за водою.

Буйний День прийшов до пам'яті і, глянувши на сонце, побачив, що минуло кілька годин. Він здогадався, що спав. Сонце вже звернуло з полудня. Він доволікся до корми й сів. Човен плів посеред річки. Назустріч бігли лісисті береги, облямовані блискучою кригою. Спереду пливла велика, вивернута з корінням сосна. Вода прибила човна до неї. Буйний День переліз уперед і прив'язав чал до кореня. Дерево, глибше затоплене у воді, пливло швидше. Чал ураз пятався, і човен поплив мов на буксирі. Кинувши останній затьмарений погляд на береги, що хилились у всі боки, та на сонце, що гоїдалось на небі, як те вагадло, Буйний День загорнувся в своє хутро, ліг на дно й заснув.

Була вже ніч, коли він прокинувся знову. Він лежав горілиць, дивився на зорі й слухав тихий гомін води. Човна раптом сіпнуло: дерево попереду враз прискорило свій плав. Невелика крижина стукнула його збоку і шкребнула до облавку.

«Отже, кригоплав таки не здогнав нас», — подумав він і, заплющивши очі, знову заснув.

Коли він прокинувся втретє, був уже білий день. Сонце стояло на полудні. Доволі було Гарнішеві одного погляду на далекі береги, щоб побачити, що це вже могутній Юкон. До Шістдесятої Милі тепер, мабуть, недалеко. Він почувався знесиленим до краю, в голові морочилось, рухи були незграбні й непевні. Насилу-насилу, зовсім зашекавшись, він звівся й сів, поклавши поруч рушницю. Зі свого місця він не міг бачити, чи Ілайджа ще дихає, чи ні, а дістатись до нього шкода було й гадки, занадто далеко.

Буйний День знову поринув у свої роздуми-марення. Часами на нього находила якась порожнеча, коли він ані спав, ані був непритомний, а проте нічого не бачив. Йому тоді здавалось, неначе в нього в мозкові розчепились якісь трибки. І отак, з перервами, він думав про своє становище. Він ще живий і, очевидно, буде врятований, але як це сталося, що він не вмер і не лежить уперек човна там на крижині? Йому згадалось те останнє зусилля, що він тоді зробив. Але нащо він зробив його? — питав він сам себе. — Адже ж не зі страху перед смертю. Він не боявся її, він це знав. Ні, його повернула до життя

віра в своє прочуття, в те багате золото, що мало знайтися, його підбадьорило бажання взяти участь у великій грі. І знов же навіщо? Що з того, що в нього буде мільйон? Однаково він колись помре, так самісінько як і ті, хто не вигравав більше, ніж на шмат хліба. Проміжки порожнечі в голові стали частіші, і Буйний День віддався на волю приємній мlostі.

Раптом він скинувся, неначе щось шепнуло йому: «Збудись!» Він озирнувся й побачив збоку, яких сто футів від себе, Шістдесятю Милію. Течія принесла човна просто під берег. Але та ж сама течія несла його й далі, у водяну пустелю долишнього Юкону. На березі ані душі. Можна було подумати, що з факторії всі повтікали, коли б не дим з одного комина. Буйний День спробував закричати, але голосу не було, і з горла вилітало тільки якесь нелюдське харчання. Він схопився за рушницю, підняв її до плеча й натиснув курка. Вона відбила так, що його всього струсонувало й пронизало страшним болем. Рушниця впала йому на коліна, і підняти її вдруге він не міг. Однак треба було поспішати, і, відчуваючи, що умліває, він ще раз натиснув курка. Рушниця стрельпула, підскочила й упала у воду. Гарнішеві потьмарилось в очах, але він ще встиг побачити, як кухонні двері відчинились і якась жінка визирнула з великої рубленої хати, що танцювала серед дерев несамовиту джигу.

РОЗДІЛ ІХ

За десять днів по тому на Шістдесятю Милію приїхали Гарпер і Джо Ледю. Буйний День ще був досить кволий, але вже мав стільки сили, щоб здійснити те, що підказувало йому прочуття. Він виміняв за третину своєї займанщини на Стюарті третину їхньої на Клондайку. Вони мали великі надії на Горішню Країну, і Гарпер, навантаживши цілого плота припасами й харчами, відплив за водою, щоб поставити невеличку факторію в гирлі Клондайку.

— А чом ти не спробуєш на Індіані, Буйний Дню? — сказав він, прощаючись. — На тій річці стільки струмків, ручаїв та обмілин, і подекуди золото наче аж кричить, щоб його знайшли. Звірся на моє чуття. Велике золото ось-ось відкриється, а Індіана не за мільйон миль.

— До того ж там сила силенна лосів,— додав Джо Ледю.— Боб Гендерсон десь никає тими місцями ось уже третій рік. Присягається, що мусить знайтися щось дуже велике, а тим часом живиться самою лосятиною і нишпорить скрізь як навіжений.

Буйний День і вирішив «махнути туди», як він висловився. Однак Ілайджу не пощастило вмовити йти разом. Той ніяк не міг видихати пережитого голодування і все боявся, щоб такого знов не трапилось.

— Не маю сили відірватись від їжі,— пояснював він.— Знаю, що це дурне, але нічого з собою не можу вдіяти. Я встаю з-за столу, тільки як почую, що ось-ось лусну й нічого більше не влізе. Я повернуся в Серкл-Сіті і, доки не підправлюсь, примощуся десь біля комори з харчем.

Гарніш не рушав із місця ще кілька днів. Треба було набратися сили й спорядитись як слід. Він мав на думці не набирати багато припасу — на собі нести сімдесят п'ять фунтів і на кожного собаку нав'ючити по тридцять, як то роблять індіани. Звіряючись на слова Ледю, він вирішив житись, як Гендерсон, самим м'ясом. Коли прибув пароплав Джека Кернса, що віз тартака з озера Ліндермен, він сів на нього разом із собаками і з усім вантажем, передавши Ілайджі заявки на свої займанщини, щоб той їх оформив, і того ж самого дня висів у гирлі Індіани.

Пройшовши сорок миль проти води до Кварцового струмка, що його впізнав з розповідей, він натрапив на сліди Боба Гендерсона; далі за тридцять миль біля Австралійського струмка також знати було, що той і тут порпався, але минали тижні по тижнях, а його самого все не здибувалося. Лосів справді було багато. І Гарніш, і його собаки аж вилискували від м'ясного харчу. Подекуди він знаходив золото в верховому нарінку, хоч і не дуже багате. Зате дрібного золотого піску в м'яких верствах і нарінку було досить по всіх кільканадцятьох струмках, які вже дослідив Буйний День, і це ще дужче упевнило його віру, що багате золото мусить знайтися. Раз у раз звертав він очі на північ, де тяглося пасмо пагорбів, і думав: чи не там його слід шукати? Пройшовши аж до верху річку Доміньон, Буйний День перетяв межигір'я й спустився до притоки Клондайку, названої згодом річкою Ганкер; якби він узяв правіше, то трапив би на місце, що його Гендерсон прозвав Золотим Дном, і зустрів би його самого, що копав там перше справжнє клондайкське

золото. Але Гарніш пройшов понад Ганкером до самого Клондайку, а потім до літнього рибальського табору індіан на Юконі.

Там він спинився на день у Кармака, що мав жінку індіанку й жив із своїм швагром, індіанцином Скукумом Джімом. Опісля купив човна і, посадивши в нього собак, спустився Юконом до Сорокової Милі. Серпень був наприкінці, дні помітно покоротшали, наближалася зима. Гарнішева віра в своє прочуття, в те, що у Горішній Країні мають відкрити велике золото, була, як і перше, непохитна. Він надумав зібрати гурт із чотирьох-п'яти чоловік чи бодай знайти хоч одного товариша і ще до морозів підняти проти води й шукати родовищ узимку. Але люди на Сороковій Милі були надто недовірливі. Їм досить було золота і по їхніх займанках на заході.

Аж нараз на Сорокову Милю припливли в каное Кармак, його швагер Скукум Джім та Калтус Чарлі, також індіанці. Щойно висівши на берег, вони подались до інспектора копалень і подали кожен по заявці та ще одну, правом відкривача, на річці Бонанзі. Ввечері в шинку «Закваска» вони показували привезене звідти ядряне золото. Люди не йняли їм віри, глузливо осміхались і низували плечима. Не вперше-бо пускалася по Юкону чутка про велике золото. Знайома штука. Звісно, Гарперові та Джо Ледю хочеться привабити шукачів золота до свого селища. І хто такий цей Кармак? Індіанський зять! А чи чував коли хто, щоб такий знайшов щось путнє? І ця сама Бонанза — звичайне лосяче пасовисько біля гирла Клондайку. Старожитці звали її Кролячим ручаєм. От коли б Буйний День чи Боб Гендерсон подали заявки та показали ядряне золото, тоді справа інша, тоді можна було б повірити. А то Кармак, Скукум Джім і Калтус Чарлі. Ні, це вже вибачайте!

Буйний День також не діяв віри Кармакові, попри свою певність, що на горішньому Юконі мусить бути золото. Він сам лише кілька днів як був у Кармака й бачив, що той бив байдики і гадки не мав шукати золота. Але ввечері, коли він годині об одинадцятій сидів у себе на ослоні й розв'язував мокасини, в голові йому промайнула несподівана думка. Він накинув на плечі куртку, взяв шапку й вернувся до «Закваски». Кармак був іще там і тицяв своє золото у вічі недовірливим. Буйний День сів поруч нього, взяв його золото, насипав у миску й довго

розглядав. Потім із своєї торбинки насипав у другу миску кілька унцій золота з Серкл-Сіті та Сорогової Милі і знову довго розглядав та порівнював. Нарешті він віддав Кармакові його золото, всипав своє назад у торбинку й підняв руку. Всі замовкли.

— Хлопці, я хочу вам дещо сказати,— почав він.— Золото прийшло. Велике золото на горішнім Юконі. Кажу вам певно — воно прийшло. Тут, у цих краях, ніколи не буває такого золота, як оце в Кармака. У ньому більше срібла. Ви самі бачите, що колір у нього зовсім не такий. Далєбі, Кармак справді натрапив на велике золото. Хто вірить мені й піде зі мною?

Охочих не знайшлося. Навпаки, почувся сміх і жарти.

— Може, й у тебе там є займанципа під селище? — запитав хтось.

— Аякже. І третина у Гарпера й Лєдю. І я вже, далєбі, чую, що як я продам на ділянки те, що маю, то зароблю більше, анїж усі ви здобули, порпаючись, як кури, тут на Березовому ручаї.

— Воно-то так, Буйний Дню,— заговорив примирливо золотошукач на прізвисько Кучерявий Піп.— Тебе ми знаємо, ти нікого не ошукаєш. Але хїба ти, як і будь-хто, не можеш попастися на гачок цим дурисвітам? Я тебе питаю, коли Кармак міг шукати золото? Ти ж сам казав, що він стояв табором на Юконі й разом зі своєю сиваською ріднею ловив лососів, і тому допіру кілька днів.

— Буйний День правду каже,— схвильовано втрутився Кармак.— І я кажу правду, богом свідчуся! Я й не шукав цього золота. Мені те й на думку не спадало. Але як ото Буйний День рушив від нас човном, того самого ранку приплив на плоті з припасом не хто як Боб Гендерсон. Він простував до Шістдесятої Милі, хотів піднятись Індіною проти води й перетягти припаси через межиріччя між Кварцовим струмком і Золотим Дном.

— А що це за Золоте Дно? — спитав Кучерявий Піп.— Де воно?

— Там вище за Бонанзою, або Кролячим ручаєм, як ви його називаєте,— пояснив Кармак.— Така сага на величенькій річці, що впадає в Клондайк. Понад тою річкою я туди й дійшов, а на зворотній дорозі піднявсь на межиріччя, пройшов кілька миль верхами і спустився просто на Бонанзу. Отже, Боб Гендерсон каже мені: «Ходи зі мною, Кармаку, запаколиш і собі займанку.

Я таки знайшов золото на Золотому Дні. І налив уже більш як сорок п'ять унцій». Ну, ми й пішли — я, Скукум Джім та Калтус Чарлі. Та всі й запалили по займанці на тому Золотому Дні. Назад ми йшли Бонанзою, я думав, чи не траплю на лося. Дорогою спинилися зварити їсти й спочити. Я ліг спати, а Скукум Джім надумався й пішов брати проби. Він там у Гендерсона надивився, як воно робиться. Копнув під одною березою та й промив у мисці ядряного золота зразу більш як на долар. Розбудив мене, я пішов копати й копнув на два з половиною долари за раз. Отоді я назвав той струмок Бонанзою, ми позабивали паколи та й гайда сюди робити заявки.

Кармак обвів очима всіх довкола, ніби питав, чи повірили вони йому. Але всі, як і перше, кліпали на нього глузливо — окрім самого Буйного Дня, що пильно дивився на Кармака весь час, поки він оповідав.

— А скільки тобі заплатили Гарпер і Ледю, щоб ти збив бучу? — спитав хтось.

— Та вони й не знають нічого про це, — відповів Кармак. — Кажу вам щирю правду, за годину я налив три унції.

— Ось воно, це золото! — сказав Буйний День. — Ще раз кажу вам, хлопці, ніхто досі на Юконі такого не знаходив. Гляньте-но, яка в нього барва.

— Правда, трохи темніше, — погодився Кучерявий Піп, — але що з того? Може, він поносив з ним у гамані кілька срібних доларів? Знов же, коли там справді що є, то чому Боб Гендерсон не квапиться сюди з заявкою?

— Таж він лишився на Золотому Дні, — пояснив Кармак. — Ми знайшли золото, вже як повертались.

На відповідь пролунав регіт.

— Хто йде в компанії зі мною? Я завтра виряджаюся човном на цю Бонанзу, — сказав Буйний День.

Ніхто не відгукнувся.

— Тоді, може, хто з вас візьметься приставити мені тисячу фунтів припасу? Плачу наперед готівкою.

Зголосились Кучерявий Піп і Пат Монеген. Буйний День, за своєю звичкою, не гаючись заплатив їм наперед за приставку, розраховався за куплені харчі й залишився з порожньою торбинкою. Він уже рушив був до дверей, коли раптом вернувся.

— Знову щось серце вчуло? — спитали його,

— Авжеж, учуло. Цієї зими на Клондайку добре платитимуть за борошно. Хто мені позичить грошей?

У ту ж мить кільканадцятро чоловік, що не схотіли пристати до його непевної вищрави, простягли йому свої торбинки з золотом.

— А скільки вам треба борошна? — спитав комірник Аляскінської торговельної компанії.

— Зо дві тонни.

Торбинки з золотом не потяглися назад, хоч їхні власники пирснули образливим реготом.

— Що ж ви робитимете з двома тоннами борошна? — спитав комірник.

— Синку, ви в цім краї ще недавно і не знаєте його так уздовж і впоперек, як я знаю. Поставлю завод квасити капусту й виробляти ліки від лупи в голові.

Напозичавши грошей у всіх, хто йому давав, Гарніш найняв ще шестеро чоловік, щоб приставили борошно, заплатив їм наперед і знов залишився з порожньою торбинкою і в боргах по шию.

Кучерявий Піп у комічній скрусі схилив голову.

— Ні, ти мені таки скажи, що ти робитимеш із тим борошном?

— Скажу, а чого ж! Це простісіньке діло. Моє серце вчуло три речі.— Буйний День почав рахувати, загинаючи пальці: — Перше — на горішньому Юконі має відкритися велике золото; друге — Кармак уже його відкрив; третє — це вже не прочуття, а щось певне: коли перше й друге правда, то борошно піде в гроші, ціна на нього підскочить аж до неба. Як я вже думаю поставити на ті двоє прочуттів, то чом же не поставити й на третє? Коли я вгадав, то цієї зими борошно продаватиметься на вагу золота. Кажу вам, товариші, коли карта йде, грайте на всі заставки. Що вам із талану, як ви не вмієте його загнuzдати? Але якщо загнuzдали — то вже поганяйте! Я цілі роки чекав у цій країні, коли моє серце зачує справжню карту. Ось воно й зачуло, і я не я, коли не заграю! Оце вам і все! На добраніч!

РОЗДІЛ X

Ще піхто не вірив, що виявилось багате золото. Коли Буйний День із своїм припасом і з усім борошном дїстав-

ся до гирла Клондайку, велика площа була така сама пустельна й безлюдна, як і раніш. Нижче над річкою отаборився індіанський ватаг Айзек зі своїм плем'ям. На риштунках із жердин вони сушили лососів. Там-таки стояли табором кілька старожитців. Кінчивши літні роботи па річці Десята Миля, вони спускались Юконом до Серкл-Сіті. Прочувши на Шістдесятій Милі про золото, вони подалися туди, щоб самим обдивитись місце. Коли Буйний День приплив з борошном, вони якраз збиралися відпливати, і розмовою з ними він не дуже втішився.

— Нікчемне лосяче пасовисько, — сказав один, Довгий Джім Гарні, переставши дмухати на чай у бляшаному кухлику. — Кинь ти все це к бісу, Буйний Дню. Саме шахрайство й дурисвітство. Вони зумисне роздимають усю цю вигадку з золотом, Кармака пустили як припаду, а за ним ховаються Гарпер і Ледю. Чи хто чув коли, щоб копали золото на лосячому пасовиську, десть аж за півмилі від придолинних горбів і хтозна-як далеко від материкової породи?

Буйний День кивнув згідливо головою.

— Ви брали там пробу? — спитав він перегодом.

— А на біса? — обурено відповів Довгий Джім. — Що я, вчора на світ народився? Це треба бути дурним чечакком, щоб копирсагнсь там у багні. Мене на таку дурницю не зловиш. Мені раз глянути. Завтра ми рушаємо до Серкл-Сіті. Я ніколи не вірив у цю Горішню Країну. З мене доволі й верхоріччя Танапи, і згадаєш моє слово, що коли й виявиться де велике золото, то тільки па долішній течії Юкону. Джонні там на Бонанзі теж понатикав паколів миль на дві нижче від Кармакової займанки, і сам не знає нащо.

Джонні засоромився.

— Та я тільки задля жарту, — пояснив він, — за пачку «Зорі» залюбки віддам своє право кому завгодно.

— Гаразд, — відразу сказав Буйний День, — гляди тільки, щоб потім не скиглив, як я візьму там двадцять або тридцять тисяч.

Джонні весело вищирив зуби.

— Давай тютюн, — сказав він.

— Шкода, що й я не позабивав паколів, — зітхнув Довгий Джім.

— Ще не пізно, — відмовив Буйний День.

— Еге, не пізно, двадцять миль піхтурою туди й двадцять назад.

— Узавтра я там буду й позабиваю за тебе,— запропонував Буйний День.— А ти зроби так, як Джонні. Грошей на рестрацію візьміть у Тіма Логана, буфетника з «Закваски». Він мені позичить. Зробіть заявки на своє ім'я, перепишіть на мене й віддайте Тімові.

— То й у мене купи,— озвався третій старожитець.

Таким способом за три фунти жувального тютюну «Зоря» Буйний День зразу купив на Бонанзі три п'ятсотфутові займанки, а через те, що вони були на нього переписані, він мав право подати заявку ще на одну від свого імені.

— А чого це ти так дуже тютюном розкидаєшся? — всміхнувся Довгий Джім.— Либонь, десь тютюнову фабрику купив?

— Фабрику не фабрику, а моє серце чує, що йде до мене щастя, і, далєбі, дешево воно мені дістанеться, коли за три пачки тютюну я маю три займанки,— відказав Буйний День.

А за годину до нього прийшов Ледю — просто з Бонанзи. Спершу він не хотів і балакати про Кармакову знахідку, тоді висловив сумнів, і врешті запропонував Буйному Дневі сто доларів за його пай у клондайкській займанщині.

— Готівкою?

— Звісно. Ось маєш.

І Ледю зразу витяг свою торбинку з золотом. Буйний День узяв її знехотя, ніби замислено, зважив на руці, так само знехотя розв'язав зашморга й висипав трохи золота собі на долоню. Воно було темніше, ніж звичайно,— таке саме, як і в Кармака. Гарніш усапив його назад, зав'язав торбинку й віддав Ледю.

— Мабуть, тобі воно потрібніше, ніж мені.

— Та ні, в мене його багато,— поспішив той відповісти.

— Звідки воно в тебе? — спитав Буйний День з безневинною міною.

Ледю сприйняв те запитання незворушно, мов справжній індіанець. Та коли вони глянули в вічі один одному, в Ледю неначе блиснуло в очах щось невловне, якась ніби іскринка. І Буйний День, помітивши ту іскринку, здогадався, що Ледю хитрує.

— Ти знаєш цю річку ліпше за мене,— сказав він,— і коли ти цінуєш мій пай у сто доларів, то, напевне, він вартий стільки й для мене, хоч би я й не знав нічого.

— Ну, триста доларів хочеш? — ще чіплявся Ледю.

— Скажу те саме. Чи там я щось знаю, чи ні, а скільки він вартий для тебе, стільки ж і для мене.

І тоді Ледю ганебно здався. Відвівши Буйного Дня набік, далі від людей, він заговорив відверто й не криючись.

— Таки с воно там,— сказав він наприкінці.— Я ж іще й жолоба не поставив, усе оце, що маю в гамані, я налив учора в мисці. Воно лежить під самим дерном, а скільки його там на дні річки, у щирці,— й не сказати! Ти тільки мовчв та займай ділянок скільки зумієш. Золота сила-силенна, кажу тобі. Воно залягає гніздами, і я не здивуюсь, коли деякі займанки дадуть по п'ятдесят тисяч. Ото тільки й шкода, що воно гніздами, а не суспіль.

Минув місяць, а на Бонанзі ще було тихо. Душ кільканадцять запаколили собі ділянки, а потім здебільшого подалися до Серкл-Сіті або на Сорокову Милю. Залишилися тільки ті, хто твердо вірив у золото. Вони заходились рубати ліс та ставити собі халупи на зиму. Кармак зі своєю індіанською ріднею робив промивальні жолоби та підводив воду. Робота посувалася повільно, бо вони мушили самі рубати дерево й розпилювати ручною пилюкою. Трохи далі за водою працювало четверо чоловік: Ден Макгілвері, Дейв Маккей, Дейв Едвардс і Гаррі Во. Вони припливли з юконського верхоріччя. Тихі, мовчазні люди, вони нікого не розпитували ні про що, не балакали ні з ким і тримались особно. Але Буйному Дневі, що вже взяв безліч проб скраю Кармакової займанки, де золото лежало під самим дерном, і вище та нижче понад річкою, де не знаходилося нічого, страшенно цікаво було, що ж є в материковому парінку. Він бачив, як четверо мовчазних чоловіків мовчки копали шурфа біля самої води, і чув скрегіт їхньої пилюки, коли вони пиляли дошки на промивальні жолоби. А першого ж дня, як вони почали промивати, він підійшов до них, не чекаючи на запрошення. З парінку, що накопав один чоловік за п'ять годин, узято тринадцять з половиною унцій ядряного золота — від піску завбільшки із пшонину до десятидоларо-

вих самородочків. А головне — добуто його з материкової верстви. Того дня випала перша пороша. Насувалася полярна зима, але Буйний День навіть і не помічав сумних картин умирання короткого літа. Він бачив, як справджуються його мрії, як на широкій площині серед снігів зводиться його золота столиця. Знайдено золото в ширці. Це велике діло. Кармакова знахідка не одурила. Буйний День запаколив займанку від свого ім'я поруч з тими трьома, що купив за тютюн; тепер він мав суцільну ділянку дві тисячі футів завдовжки, а завширшки через усю долину Бонанзи.

Повернувшись увечері на свою стоянку в гирлі Клондайку, він застав там Каму, того індіанця, що його був узимку залишив у Даї. Кама плів човном за водою, віз останню пошту того року. Він мав двісті доларів піском. Буйний День позичив їх у нього, а на подяку пообіцяв запаколити йому ділянку, щоб Кама подав на неї заявку, проїздячи через Сорокову Милю. Кама відплив другого ранку і повіз Гарнішеві листи до всіх старожитців уподовж Юкону. Буйний День кликав їх, щоб не гаюлись та їхали сюди займати ділянки. Такі листи передали Камою й інші, що працювали на Бонанзі.

— Тепер така завариться каша, якої досі й не куштували! — сміявся собі Буйний День, уявляючи, як збудеться людність у Серкл-Сіті та на Сороковій Милі, як усі прожогом кинуться в човни й наввипередки погребуться Юконом проти води. Він знав, що на його слова кожен звіриться.

Щойно прибули перші човни, Бонанза прокинулась, і почалися перегони між правдою та брехнею; проте, хоч би яка була велика брехня, правда весь час її далеко випереджала. Люди не повірили Кармакові, що він налив у мисці за раз на два з половиною долари, а наливши стільки ж самі, вже казали, що в них вийшла ціла унція. Але не встигла ще ця брехня обігти всіх, як миска давала за раз уже п'ять унцій, і люди хвалилися, що взяли десять. А набравши миску нарінку, щоб те довести, вимивали вже дванадцять унцій. І так без кінця. Люди відважно брехали, проте дійсність увесь час їх випереджала.

Якось у грудні Буйний День набрав миску породи в себе на ділянці й приніс до хатини. У нього завжди горіла грубка, і вода в брезентовому цебрі не замерзала,

Присівши біля нього, він заходився промивати. На перший погляд у мисці не було нічого, крім землі й нарінку. Він кружляв мискою, збурюючи воду; легші часточки підпливали вгору й вихлюпувались через вінця. Час від часу він вилловлював сколочений нарінок жменею. Коли в мисці лишилося зовсім небагато, він різким рухом схлюпнув каламутну воду. Показалося дно. Воно було вкрите ніби маслом. То заблищало жовте золото — дрібний пісок, великі зерна, малі й більші самородки. Буйний День був у хатині сам. Він поставив миску долі й довго думав. Потім кінчив промивати і зважив усе золото. Рахуючи по шістнадцять доларів за унцію, у мисці було золота на добрих сімсот доларів. Про таке він ніколи й мріяти не важився. Найсміливіші його сподіванки не йшли далі за двадцять або тридцять тисяч на займанку, а тепер виходить, що декотрі коштують щонайменше півмільйона, коли навіть золото залягло в них тільки гніздами.

Того дня Гарніш не поліз більше в шурф, ні другого, ані третього. Натомість він наклав шапку, натяг рукавиці, завдав на спину легку торбу з хутряним укривалом та найпотрібнішим припасом і подався в багатоденні мандри. Він обійшов усі ближні річки, всі межиріччя й дослідив усю суміжну місцевість. Мавши право запаколювати одну займанку на кожній річці, він користався з нього скупю і поставив наколи тільки на річці Ганкер. Бонанза вся була запаколена від гирла аж до верхоріччя, паколів було натикано й по всіх струмках, потічках та вярках, що до неї вливалися. Ці притоки не подавали великих надій, проте їх займали сотні людей, що спізнались і не знайшли вже вільного місця на Бонанзі. Найбільше сподівань покладано на Адамову річку, а найменше — на річку Ельдорадо, що впадала в Бонанзу зразу над Кармаковою займанкою. Буйному Дневі ця річка теж не подобалась, проте, віривши в своє щастя, він купив на ній півділянки за півмішка борошна. За місяць йому вже довелося заплатити вісімсот доларів за суміжну займанку, а ще за три місяці, побільшуючи свою ділянку на Ельдорадо, він уже віддав сорок тисяч за третю займанку, й гадки не маючи, що мине небагато часу, і він платитиме півторасти тисяч доларів за четверту займанку на тій річці, від якої пайменше сподівалися.

З того самого дня, коли Гарніш промив у одній мисці

на сімсот доларів золота й сів та сильно задумався, він лні в руки не брав кайла чи заступа. Ввечері після того чудовного промивання він сказав до Ледю:

— Джо, я кидаю важку працю назавше. Час уже пустити в роботу голову. Почну вирощувати золото. Хто має клей у голові й зуміє добути насіння, в того золото буде родити золото. Коли я побачив сімсот доларів па дні миски, я вкмітив, що насіння в мене нарешті є.

— Де ж ти його думаш сіяти? — спитав Ледю.

Буйний День широким рухом показав на весь край довкола й на струмки за межиріччями.

— А отут! — сказав він. — Постривайте, дайте мені розійтись! Тут лежать мільйони, тільки не всякий уміє їх бачити. І я, далебі, побачив ці мільйони того дня, коли сімсот доларів глянули на мене з дна миски й прощобетали: «О, таки прийшов Буйний День!»

РОЗДІЛ XI

Герой Юкону ще за тих часів, коли Кармакове золото спокійно лежало собі в землі, Буйний День став тепер героєм цього золота. По всьому краю з уст в уста оповідали, як він серцем почув своє щастя та зумів його загнuzдати. Воно його винесло далеко перед усіх, бо на Юконі навряд чи знайшлося б п'ятеро таких щасливців, щоб усі разом мали стільки в займанках, скільки Буйний День мав сам. А він усе заривався далі так само зухвало, як і спершу. Досвідчені люди похитували головами й прорікали, що він утратить геть усе до останньої унції. «Він, либонь, думає, що тут увесь край із щирого золота,— казали.— Отак навмання скуповувати займанки — це ж певний програш».

Але з другого боку, Гарнішеві ділянки цінувалися вже мільйонами, і багато хто дав би голову до пня, що він своє візьме. За його дивовижною щедрістю та зневагою до грошей таїлися тверезий розрахунок, уява, передбачливість і сміливість неабиякого грача. Він умів передбачати те, чого ще й не бувало, і важив у грі всім, аби виграти все.

— На Бонанзі занадто багато золота,— казав він,— годі й думати, що це може бути окреме гніздо. Десь тут повинне лежати головне родовище, і воно виявиться й

по інших річках. Придивляйтесь до Індіяни. Коли по цей бік клондайкського межиріччя є золото, то чом не може його бути по той бік?

І сам він настільки покладався на свою гадку, що найняв та спорядив кілька партій розвідачів і послав їх на Індіану. А ще багатьох людей, що їм не пощастило запаколити добрі займанки, найняв до роботи на своїх ділянках по Бонанзі. У нього працювало три зміни, і він платив добре, по шістнадцять доларів денно за вісім годин праці. На перший час він мав і харчі для них, а коли з останнім рейсом прибула навантажена припасами «Белла», він продав Джекові Кернсу місце під комори за такий запас харчів, що їх вистачило його людям на всю зиму дев'яносто шостого року. Ту зиму, коли прикрутив голод і борошно продавалось по два долари за фунт, у нього працювало три зміни на всіх чотирьох ділянках по Бонанзі. Інші платили своїм робітникам по п'ятнадцять доларів, але він, хоча перший з усіх наймав людей на роботу, з самого початку платив їм по цілій унції. Отож у нього були найкращі робітники, й вони з лишком відробляли свою вищу платню.

Наприпочатку зими, щойно замерз Юкон, Буйний День заграв так ризиковано, як іще не грав. Кількасот чоловік, не заставши вільних ділянок на Бонанзі, позабивали пакони на інших річках і незадоволені спустились Юконом до Сорокової Милі й Серкл-Сіті. Буйний День заставив у Аляскинській торговельній компанії одну з своїх бонанзьких ділянок, що вже розроблялись, і поклав у кишеню акредитива. Тоді запряг собак і помчав замерзлою річкою, як умів тільки він. За цю подорож він змінив двох індіан — одного на дорогу туди, другого назад — і чотири запряги собак. На Сороковій Милі і в Серкл-Сіті він поспушовував десятки займанок. Багато з них, як виявилось потім, були нічого не варті, зате декотрі перевершили навіть будь-яку з бонанзьких. Він купував усе вряд і платив від п'ятдесяти доларів до п'яти тисяч. Найдорожчу він купив у «Тіволі». То була ділянка в верхоріччі Ельдорадо. Коли він погодивсь на таку ціну, старожитець Джек Вілкінс, що тільки-но повернувся з розвідин на тому лосячому пасовиську, встав і пішов до дверей, кажучи:

— Буйний Дню, я тебе знаю вже сім років і досі вважав за розумного хлопця. А тепер ти даєш себе обдирати

кому не ліньки. Бо це здирство, чистісіньке здирство! Дерти п'ять тисяч за займанку на тому дурному пасовиську — це шахрайство! Не хочу я бачити, як тебе в дурні шикують. Краще вийду.

— Щоб ти знав, Вілкінсе,— відповів Буйний День,— Кармакова знахідка така велика, що нам годі всю її розвідати. Це лотерея. Кожна займанка — квиток. І я певен, що на декотрі впадуть великі виграші.

Вілкінс, зупинившись на порозі, зневажливо шморгнув носом.

— От скажімо, ви всі знаєте, що з неба почне литись юшка,— провадив далі Буйний День.— Що ви зробите? Накупите ложок, певна річ. Ось я й накуповую ложок. На Клондайку незабаром полетіться з неба юшка, і в кого будуть самі виделки, той, далєбі, небагато вхопить.

Та Вілкінс грюкнув дверима й таки пішов, а Буйний День заходився докінчувати свою купівлю.

Повернувшись у Доусон, він узявся до роботи так, як ще ніколи в житті, хоч слова свого додержував і навіть не торкався кайла чи заступа. У нього було відразу сто справ, що не давали йому дихнути. Розробляння займанок коштувало недешево, отож він мусив обійти всі струмки, щоб вирішити, котру ділянку залишити собі, а котру покинути. Замолоду, ще до прибуття на Аляску, він працював на кварцовій жилі і тепер мріяв теж знайти жилу. Розсипище, він знав, річ ненадійна, кварцова жила певніша. Цілими місяцями кільканадцятєро найманих розвідачів шукали йому ту жилу. Але її так і не було знайдено. Згодом, за кілька років по тому, він вирахував, що ті розвідани стали йому в п'ятдесят тисяч доларів.

Однак він провадив велику гру. Витрати його були не малі, але виграш був ще більший. Він скуповував цілі займанки й половинки, приставав до спілки, давав наборг припаси за частку з майбутнього видобутку, сам запаколював ділянки. В нього день і ніч стояв наготові собачий запряг, а його собаки вважалися за найкращих на всьому Юконі. Щойно десь відкривали нове розсипище й туди кидались шукачі, Буйний День мчав поперед усіх довгими морозними ночами і перший забивав наколи поруч із займанкою відкривача. Так чи сяк, хоча чимало його займанок виявились нічого не варті, він заволодів ділянками на всіх багатих золотом річках і струмках — Сірчаному, Доміньоні, Ексцельсисі, Сиваші, Крісто,

Альгамбрі, Дулітлі. Тисячі, що він їх розкидав, стікалися до нього назад десятками тисяч. Люди з Сорокової Милі оповідали, як він купив дві тонни борошна, й вираховували, що він заробив на них коли не мільйон, то принаймні півмільйона. Бо сама та половина займанки на Ельдорадо, що він дав за неї півмішка борошна, тепер варта була добрих п'ятсот тисяч.

А з другого боку, оповідали, що коли Фреда-танцівниця, перейшовши через Чілкут і перед самим льодоставом спустившись у човні до Доусона, ніде не могла купити борошна, хоч давала десять тисяч за десять мішків, Буйний День, зроду її в вічі не бачивши, послав їй десять мішків борошна як подарунок. І стільки саме послав католицькому священникові, що приїхав засновувати шпиталь.

Така щедрість межувала з марнотратністю. А дехто казав — з божевільям. Подарувати двадцять мішків борошна якійсь танцюристці та попові, коли за півмішка можна заробити півмільйона,— це ж таки чисте божевілья. Але таку він мав натуру. Гроші були для нього тільки марки в грі. А захоплювала його сама гра.

Мільйони мало його змінили, хіба що грати він став ще завзятіше. Завжди поміркований і раніш,— крім хіба рідких випадків,— тепер, маючи й за що, й де пити досхочу, він пив навіть менше, ніж коли. Найбільша зміна в його способі життя була та, що він уже не варив собі сам їсти, хіба в дорозі. Тепер для нього куховарив скалічений золотошукач, що його Гарніш узяв до себе в хатину. Але страва лишалась та сама: сало, боби, сухі сливи та інші овочі, риж і хліб. Одягався Буйний День теж так само, як і раніш: широкі штани, довгі вовняні панчохи, мокасини, фланелева сорочка, куртка з укривала й хутряна шапка становили всю його одіж. Не понадився він і на сигари, бо найдешевші коштували півдолара чи й долар штука, а курив, як і перше, самокрутки з дешевого тютюну й рудого паперу. То правда, що він мав більше собак і платив за них величезні гроші. Але це була не розкіш, а ділова потреба. Йому доводилось їздити швидко, зокрема щоб першому поспівати на нові родовища. Тому ж таки найняв він собі й кухаря: не мав часу, щоб самому варити, оце й усе. Дурне б то було діло, граючи на мільйони, гаяти час на розпалювання грубки та кип'ятіння окропу.

За зиму 1896 року Доусон дуже розрісся. Буйний День загіривав силу грошей, продаючи ділянки під забудову, й негайно ті гроші вкладав кудись-інде, щоб заробити ще більше. Він, власне, провадив дуже ризиковану гру, бо де ж більший ризик, ніж на золотих копальнях! Але й грав він зовсім не наосліп.

— Пождіть грохи, нехай-но світ прочує про наше золото,— казав він до своїх давніх товаришів, сидючи в шинку «Лосячий Ріг».— Звісно, до весни цього не буде, але потім треба сподіватися навали чечаків трьома нападами. Перші прийдуть улітку впорожні, тоді восени з усім справиллям, а вже на другу весну насуне з півста тисяч, і світа за ними не буде видно, далєбі. А тим часом ждїть літньої та осінньої навали. Що ви до неї думаєте наготувати?

— А ти що до неї думаш наготувати? — спитав один з приятелів.

— Нічого. Я все вже паготував. У мене десять партій рубають ліс вище по Юкону. Щойно скресне річка, побачите на ній мої плоти. Хатини восени стануть такі дорогі, що й не доступитись. Дерево піде в гроші, аж держись. Мені вже везуть два тартаки, і тільки-но спаде крига на озерах, їх доправлять сюди. Як хто з вас потребуватиме дощок, я можу взяти замовлення хоч зараз — триста доларів за тисячу неструганих.

Зручні земельні ділянки під забудову коштували тієї зими від десяти до тридцяти тисяч доларів. Буйний День дав знати на всі шляхи й перевали, де люди йшли по золото, щоб вони гонили плоти з дерева, і ось ціле літо дев'яносто сьомого року його тартаки працювали день і ніч у три зміни, та ще й лишалося досить кругляку на будування хатин. Ті хатини разом із землею йшли від тисячі до кількох тисяч доларів. А двоверхові рублені будинки в торговельній частині міста давали від сорока до п'ятдесяти тисяч кожен. Ті свіжі гроші йшли в нього в новий обіг. Він з усього робив свіжі гроші, аж здавалося, наче все, до чого він торкнеться, обертається на золото.

Та перша скажена зима на Кармаковому розсипищі багато дечого навчила Буйного Дня. Бувши вдачею не скупий, він, одначе, знав і міру. Дивлячись, як розкидаються грїшми скороспілі мільйонери, він не міг зрозуміти їх. Правда, чом би й не погуляти яку ніч, і не процицдри-

ти дещицю на спробу. Тоді в Серкл-Сіті він викинув сорок тисяч, програвся до цурки. Але ті сорок тисяч були для нього саме «дещиця». Зовсім інша річ — мільйони. Це вже справжнє багатство, і не годиться його сіяти по підлозі в шинках, як ото сіяли й розкидали на всі боки золото зі своїх шкіряних торбинок п'яні мільйонери, що погубили всякий упин. Макман, як до прикладу, просадив аж тридцять вісім тисяч по одному ресторанному рахунку. А Джіммі Грубіян чотири місяці вряд прогулював по сто тисяч доларів на місяць, а тоді одної березневої ночі повалився п'яний у сніг і замерз. Біл Одчайдух прогайнував три найбагатших займанки, позичив три тисячі доларів на дорогу до Штатів, а натомість скупив за ті гроші всі яйця, які знайшлись у Доусоні, — сто десять дванадцяток по двадцять п'ять доларів за дванадцятку — та й згодував усі собакам, тільки аби помститися зрадливій коханці, що дуже любила яйця.

Шампанське коштувало сорок-п'ятдесят доларів за пляшку, а бляшанка устриць — п'ятнадцять доларів. Буйний День не дозволяв собі такої розкоші. Він ніколи не шкодував грошей поставити по п'ятдесятцентовій чарці віскі всім, хто був з ним у шинку, але в його широкій натурі десь таїлося почуття міри й пристойності, яке повставало проти того, щоб платити п'ятнадцять доларів за бляшаночку устриць.

З другого боку, він, може, витрачав більше грошей на добродичність, ніж найбезглуздіший з нових мільйонерів на свої найшаленіші гульбоці. Панотець із шпиталю міг би розказати про більші пожертви, аніж ті перші десять мішків борошна, а старі юконці, прийшовши до Гарніша в якійсь потребі, ніколи не верталися від нього з порожніми руками. Але п'ятдесят доларів за пляшку шипучки! Це ж чортзна-що!

Щоправда, вряди-годи він, як і давніше, заводив шалену гульню на цілу ніч. Однак уже з іншої причини. Насамперед цього від нього сподівались, бо колись він любив гульнути. А потім — він тепер мав за що гуляти. Але самого його такі розваги вже менше цікавили. Колись він тішився зі своєї фізичної сили, а тепер відчув смак іншої сили — влади. Вона вабила його нездоланно. Найбагатший з найбагатших золотопромисловців на Алясці, він хотів стати ще багатшим. Він провадив велику гру, що подобалась йому дужче, ніж будь-яка інша. До пев-

ної міри це була творча гра. Він увесь час щось творив. І ще одна риса виявилась у його вдачі: навіть мільйонна займанка на Ельдорадо не тішила Гарніша так, як два його тартаки та важкі плоти, що їх бистра вода прибивала до берега за Лосячою горою. Адже золото, навіть на терезах, не мало врешті реальної вартості. Воно тільки знаменувало змогу володіти речами та їх творити. А його тартаки були самі собою речі реальні, відчутні і ще творили інші речі. Вони були його справджені сни, мрії, втілені в живу дійсність.

Улітку, разом з новою лавою шукачів золота, паїхало багато кореспондентів великих газет та журналів; усі вони слали в Штати довженні кореспонденції про Буйного Дня. Отож він постав перед світом як найзначніша постать на Алясці. Звісно, минуло кілька місяців, іспанська війна * перебрала на себе всю увагу, про нього забули, але на Клондайку він, як і раніш, залишався видатною постаттю. Коли він проходив доусонською вулицею, всі голови обертались у його бік, у шинках чечакі трохи не побожно стежили за ним і не відривали від нього очей. Він був не тільки найбагатший чоловік у всім краї, він був Буйний День, піонер, людина, що на самому світанку цієї молоді країни перейшла Чілкут, спустилась Юконом і зустріла старих велетнів, Ель Майо й Джека Макквещена. Він був той самий Буйний День, про чий пригоди та подвиги ходили десятки легенд: це він приніс жадану звістку затертим кригою китоловним суднам, перебравшись через пустельну тундру до Льодовитого океану; це він за шістьдесят днів завіз пошту з Серкл-Сіті до Солоні Води й повернувся назад; це він урятував від загибелі взимку 91-го року все плем'я танана,— одно слово, він вражав уяву чечаків більше, ніж будь-які десятеро інших людей укупі.

Буйний День мав якусь особливу здатність до само-реклами. Все, що він робив, чи то навмисно, чи мимовільно,— будило в людях подив і захват. І завжди тільки й мови було про останній його подвиг — чи про те, як він випередив усіх у шаленій гонитві на Данську річку, чи про те, як він убив голомозого ведмедя-велетня на Сірчаному струмку, чи про те, як у день народження королеви виграв приз на перегонах каное, хоча взяв у них участь зовсім випадково, через те тільки, що в останню хвилину не з'явився представник від старожитців. А одного вечора

він зустрівся в «Лосячому Розі» з Джеком Кернсом і взяв давно обіцяний реванш у покер. Ставки без обмежень, грати до восьмої ранку — така була умова гри. Буйний День виграв двісті тридцять тисяч доларів. Для Кернса, що на той час уже мав кілька мільйонів, цей програш був не такий і страшний, але весь Доусон аж захлинавсь у захваті, такі великі були ставки, і кожен з десятка присутніх кореспондентів послав до своєї газети сенсаційний репортаж.

РОЗДІЛ XII

Хоча прибутки текли Буйному Дневі звідусіль, проте він розгонився так широко, що першої зими йому було скрутно з готівкою. Зологодайний нарінок, розморожений у глибині шурфів, на поверхні відразу замерзав знову. Отож мільйони, що лежали в буртах добутої породи, поки що були йому неприступні. Аж як сонце повернуло на літо, нарінок той розтанув, потекли весняні води й почалося промивання, він дістав те золото до рук. Тепер у нього виявились навіть лишки, і він поклав їх до двох недавно заснованих банків.

Гарніша просто обсідали окремі особи й цілі компанії, кличучи його з капіталами до участі в якихось підприємствах. Але він волів грати свою гру сам і згоджувався вступати тільки в ті об'єднання, що обстоювали спільні інтереси всіх підприємців. Отак, хоча його робітники й діставали найвищу платню, він став членом Спілки власників копалень, очолив боротьбу з невдоволеними робітниками і приборкав їх. Часи змінилися. Те, що було колись, минуло без вороття. Настала нова доба, і Буйний День, тепер багатий промисловець, вірно стояв за інтереси свого класу. Правда, щоб оборонити юконських старожитців від власницьких лабет, він понастановляв їх у себе за десятників над бригадами з чечаків, але те йому підказало серце, а не розум. Серцем він не міг забути давніх днів, дарма що головою зовсім поринув у фінансову гру й провадив її за найновішими і найзисківнішими правилами.

А опріч таких підприємницьких об'єднань, він ні з чим і ні з ким не зв'язувався. Він провадив велику гру самотин, і всі його гроші потрібні були йому самому. Щойно

заснована фондова біржа дуже його зацікавила. Перше йому ніколи не доводилось мати діло з такими установами, але він одразу збагнув усю її механіку й навчився з неї користати. Властиво, то теж була передусім азартна гра, і Гарніш не раз починав, як він сам казав, «баламутити» біржу не задля зиску, не задля якихось планів, а просто на сміх, аби побавитись.

— Куди твоєму фараонові,— сказав він одного разу, коли, граючи то на зниження, то на підвищення, продержав цілий тиждень у гарячці доусонських біржовиків і зрештою, відкривши свої карти, загарбав такий гріш, що міг би становити ціле багатство для кого іншого.

Деякі шукачі золота, здобувши собі капітал, подавалися додому до Штатів відпочити від суворой боротьби з північною природою. Та як хто питав Буйного Дня, чи скоро він покине цей край, він, сміючись, завжди відповідав, що не дограв ще своєї гри. І додавав, що дурень той, хто кидає гру, мавши на руках усі козири.

На думку тисяч чечаків, що божествили свого героя, Буйний День і зовсім не знав, що таке страх. Проте Бетлс, Макдональд та інші старожитці тільки хитали головами й усміхалися, згадавши за жінок. Справді, Буйний День боявся жінок, наче вогню, ще відтоді як до нього, сімнадцятирічного тоді юнака, відверто, без соромá в'язла зі своїм коханням Королева Анна з Джуно. Властиво, він узагалі не знав жінок. Народився він у золотошукацькому таборі, де жінки були за велику дивину. Сестер Елам не мав, а мати померла, як він був ще зовсім малий. Отож йому й не траплялося з ними стикатись. Правда, утікавши з Джуно від Королеви Анни, він на Юконі здибав жінок-піонерок, що йшли слідами чоловіків, які відкрили перше золото, і з ними зазнайомився. Та, либонь, і ягня не тремтіло б так перед вовком, як він перед ними. Його чоловіче самолюбство вимагало, щоб їх не уникати, і він це робив удавано спокійно. Але жінка все була для нього закрита книга, і він волів грати в будь-яку іншу гру.

А тепер, уже прозваний Королем Клондайку, маючи й інші пишні титули, як-от Король Ельдорадо, Король Бонанзи, Барон тартаків, Князь золотих походів, не кажучи про найпочесніший титул — Батька старожитців,— він боявся жінок дужче, ніж коли. З кожною дниною їх прибувало все більше й більше, і вони, як ніколи, липли до

нього. Однаково, чи то він був на обіді в інспектора копалень, чи то в шинку, чи то мав інтерв'ю з кореспонденткою нью-йоркської «Сан», вони всі, як одна, до нього липли.

З усіх їх сама тільки Фреда-танцівниця, що він їй послав колись борошно, за ним не вганяла. З нею однією почувався він легко, бо вона не зазіхала на нього. І все ж саме вона перелякала його найдужче. Це сталося восени дев'яносто сьомого року. Він вибрався дослідити Гендерсонів потічок, що впадає в Юкон нижче від Стюарту, і вже повертався. Зима впала несподівано. Йому довелося пробиватись сімдесят миль Юконом на каное, коли по воді вже йшло сало. Пливучи попід досить міцними забережнями, він стрілою перетяв гирло Клондайку, звідки сунула дрібна крига, коли враз постеріг на льоду чоловіка, що схвильовано метушився, показуючи рукою у воду. Там, посеред крижаної каші, потопала якась укутана в хутра жінка. Плесом, що прогорнула в салі бистра течія, Гарнін хутко догрібся до потопельниці, вхопив її за плече і обережно втяг у човен. То виявилася Фреда. І він мав би тішитися, що її врятував, але ж вона, опам'ятавшись, блиснула на нього гнівно своїми синіми очима і сказала: «Навіщо? Ну навіщо?»

І це не давало йому спокою. Не одну ніч, замість відразу заснути, як це звичайно з ним бувало, він довго не заплющував очей. Перед ним невідступно стояло її обличчя і гнівні блакитні очі, а у вухах дзвеніли її слова. Вони були щирі, докір не роблений, вона думала те, що сказала. І він заходив у голову — що ж це таке?

Зустрівшись з ним уперше по тому, вона сердито й зневажливо відвернулася. А опісля сама прийшла до нього, перепросила його і натякнула, що один чоловік колись, десь — вона не сказала як — відібрав їй охоту жити. З її щирих, хоч і плутаних слів він зрозумів, що то сталося давно. І здогадався, що вона того чоловіка кохала.

Отож-бо й уся біда — кохання. Від нього всяка морока. Воно страшніше за мороз і за голод. Самі собою жінки гарні, милі, любо на них дивитись, але вони несуть із собою оте саме кохання. Воно проймає їх наскрізь, відбирає їм усякий розум, і ніколи не вгадаєш, що вони можуть утнути. Оця-о Фреда прегарне створіння, ставна, вродлива, і голову на в'язах має. Аж ось прийшло кохання, затруїло їй світ божий, погнало її на Клондайк, при-

мусило шукати смерті, і то так владно, що вона зненавиділа людину, яка врятувала їй життя.

Досі йому щастило уникати кохання, як пощастило уникнути віспи, проте воно існує, не менш заразливе ніж віспа, тільки далеко тяжче. Воно примушує чоловіків і жінок чинити страшні й безглузді речі. Це якась запійна маячня, навіть ще гірше. І коли Буйний День підчепить його, то буде йому так само кепсько, як і будь-кому. Це шаленство, божевілья, та ще й заразливіше над усі хвороби. Скільки молодиків побиваються за Фредою, хочуть з нею оженитись, а вона гине за кимсь на другому кінці світу й не хоче їх і знати.

Але найгіршого страху завдала йому Діва. Одного ранку знайшли її мертвою в її хатині. Вона прострелила собі голову й не залишила навіть цидулочки, через віщо. Пішли балачки. Якийсь дотепник висловив загальну думку: не діждалась, мовляв, небіжчиця Буйного Дня. Всі знали й усі так і казали, що вона наклала на себе руки через нього. Так писали й кореспонденти. І Буйний День, король Клондайку, ще раз зчинив сенсацію на сторінках недільних додатків до американських газет. Діва останнім часом шанувалася, сповіщали кореспонденції; і це була правда. Ніхто в Доусоні ані разу не бачив її на танцях. Перебравшись в Доусон із Серкл-Сіті, вона жила спершу з прання, тоді купила собі швейну машинку й шила полотняні парки, хутряні шапки, шкіряні рукавиці. Коли відкрився перший юконський банк, вона стала туди на службу. Всі це знали й про це говорили, і всі погоджувались на тому, що Буйний День спричинився до її смерті, нехай навіть мимоволі.

Найгірше те, що Буйний День і сам знав: це правда. Навік затямив він той останній вечір, коли її бачив. Тоді він не звернув ні на що уваги, а тепер згадував усе до рисочки, і воно не давало йому спокою. Тепер, у світлі трагічної події, він зрозумів усе: її спокій, її лагідну певність — неначе всі тривоги вляглися, минулися для неї,— і ту тиху матерню ніжність, яка просвічувала в усьому, що вона говорила й робила того вечора. Він пригадував, як вона дивилась на нього, як сміялася, коли він їй оповідав, як Мікі Долан наплутав, забиваючи свої паколи в Скукумській ущелині. Сміх її був безжурний і радісний, та все ж це такий бадьорий, як раніш. Не те, щоб вона була похмура чи пригнічена, навпаки — вона здава-

лась така задоволена й примирена. Вона обдурила його, телепня. Того вечора йому спало навіть па думку, що її кохання минулось, і він уже тішився, що тепер, може, коли не вадитиме ця бентежна пристрасть, між ними настане щира й спокійна приязнь.

І коли він уже стояв на порозі з шапкою в руках і продався, вона раптово нахилилась і поцілувала його в руку. Тоді це здалось йому і смішне, й недоречне, і він себе почув ні в сих ні в тих. А тепер він здригався, про це згадуючи і знов відчуваючи дотик її уст на своїй руці. Вона прощалася з ним, прощалася навіки, а йому те й на думку не спало. У ту хвилину, та й цілий вечір вона холодно й спокійно думала про свою смерть. Коли б то йому знаття! Хоч сам він уник тієї любовної зарази, та він одружився б із Дівочою, якби бодай крихту здогадувався, що вона надумала. А втім, він знав, що непохитна гордість не дозволила б їй прийняти одруження з ласки. Ні, їй ритунку не було. Недуга кохання занадто її захопила, і з самого початку вона рокована була загинути.

У неї лишався один шанс — щоб і він заразився тією самою хворобою. Але з ним цього не сталось. Та навіть якби й сталось, то скорше б уже від Фреди або ще якоїсь іншої жінки. От хоч би Дартворсі, чоловік з освітою; він мав одну з найбагатших ділянок на Бонанзі, вище від Кармакової. Весь Доусон знав, що донька старого Дулітла, Берта, гине за ним. Ну, а коли любовна хвороба причепилась до нього, то з усіх жінок він вибрав дружину полковника Волстона, гірничого інженера з товариства Гугенгамера. А наслідок — три випадки божевілля. Дартворсі продає свою займанку за десятку частку її вартості, сердешна жінка, занедбавши свою добру славу й становище в суспільстві, тікає з ним на каное в пониззя Юкону, а її чоловік у нестямній жадобі помсти женеться за ними теж на каное. Усі вони промчали каламутним Юконом повз Сорокову Милю і Серкл-Сіті й зникли у водяній дустелі долішньої річки. Ото таке воно, кохання, що руйнує життя чоловіків і жінок, штовхає їх на згубу, на смерть, перевертає догори ногами все розумне й доладне, обертає порядних жінок на пропащих або самогубниць, а чесних чоловіків на мерзотників і вбивців.

Уперше зроду Буйний День утратив самовладання. Він перелякався й не приховував того. Жінки — це страхо-

вища, вони розносять любовну заразу, а самі такі безтурботні, нічого не бояться. Їх ні на крихту не злякало те, що сталося з Дівєю. Навпаки, вони ще дужче заздрили на нього. Навіть без багатства, просто як чоловік, молодий, дужий, вродливий і добросердий, він являв би жадану здобич для більшості жінок. А коли до всіх цих природних дарів додати ще романтичний німб його імені та його незліченні капітали, то не диво, що кожна вільна жінка, та не одна й заміжня дивились на нього захоплено й заздрісними очима. Кого іншого це, звісно, зіпсувало б, завернуло б йому голову, але в Гарнішеві це тільки посилювало страх. І через те він здебільшого відмовлявся від запросин туди, де міг би здобати жінок, волюючи ходити в гості до нежонатих, та ще вчащав до «Люсячого Рога», де не було навіть кімнати для танців.

РОЗДІЛ XIII

Року 1897 в Доусоні зимувало шість тисяч люду. В копальнях працювалося на повний хід. А чутки приходили, що за перевалами чекає весни цілих сто тисяч душ.

Смерком одного зимового дня Буйний День ішов по високій терасі між Французьким та Скукумським пагорбами. Перед ним розгортався широкий краєвид. Просто внизу лежало найбагатше на золото місце по річці Ельдорадо, а долина Бонанзи видніла на багато миль в обидва боки. І всюди руйновище. Від густого лісу, що колись укривав гори до самого верху, не лишилося жодного дерева, і навіть під сніговим покривом було видно, що їхні голі схили геть подовбано й розрито. Нижче повсюди чорніли хатини, але людей там не було й знаку. Завіса з диму нависла над долиною і обернула сірий день на сумні сутінки. Дим курів з тисячі дір у снігу, там глибоко в замерзлому наріпку й глині плазували, рилися люди й розкладали щораз нові вогнища, щоб розбити міцні крижані кайдани. Там, де ще тільки закладавано нові шурфи, ті вогнища червоніли полум'ям. Люди то вилазили, то зникали в дірах або ж коловоротами підіймали з шурфів на абияк збитих помостах відігрітий нарінок, що зараз-таки знову замерзав. А навкруги всюди видніли сліди весняного промивання: купи промивальних жолобів, лотоки на

стовпах, величезні млинові колеса — ніби покинуті обози враженого золотом гарячкою людського війська.

— Усе тільки порпаються, — промовив сам до себе Буйний День.

Він дивився на голі пагорби і мимоволі думав про це страхотливе й марне нищення лісу. Звідси, з височини пташиного льоту, він міг бачити все безладдя й безглуздя такої похапливої роботи. Це була сама грандіозна неспроможність. Кожен працював сам за себе, а наслідком був хаос. На цих багатючих родовищах доводилось витратити долар, щоб добути з землі два, а на кожний долар, добутий оцією гарячковою бездумною длубаниною, ще один долар залишався в землі. Ще який рік, і більшість копалень виснажаться, а золота з розсипищ візьмуть хіба половину.

«Потрібен лад», — подумав він, і його жвава уява відразу намалювала йому ціле Ельдорадо, від межиріччя до межиріччя, від джерел до гирла, в одних путящих руках. Навіть розморожування паром, що до нього ще й не пробували, але неминуче мали вдатись, було, на його думку, річ тимчасова. Найкраще змивати золотодайний ґрунт зі схилів і терас водою, а тоді по річищах пустити драги, як ото, чував він, роблять у Каліфорнії.

Тут відкривалася йому ще одна нагода загребти чималий банк. Він уже не раз заходив у голову, чому це Гугенгамери та великі англійські компанії присилають на Клондайк своїх дорогоплатних фахівців. А воно ось які їхні заміри! Тим-то вони й підсипалися до нього, пропонуючи купити вироблені ділянки. Нехай собі дрібні добувачі виколупують із землі скільки зуміють, там ще залишаться цілі мільйони.

Дивлячись у долину, в те димне пекло надсадної важкої праці, Буйний День уже намалював собі план нової гри. Гугенгамерам і решті доведеться позмагатися з ним. Але до радості від цієї нової великої гри домішувалось відчуття якоїсь ніби втоми. Він утомився від довгих років на Півночі, його тягло в Штати, в широкий світ, що про нього він тільки чув від людей, а сам знав не більше за малу дитину. От де розгін для гри, от де широкий стіл і високі ставки! То чом би й йому зі своїми мільйонами не сісти за той стіл та не поспитати щастя? Отоді, стоячи надвечір під Скукумським пагорбом, він і вирішив до-

грати свою останню, найкращу партію на Клондайку й виїхати в Штати.

Одначе це забрало чимало часу. Він послав своїх агентів услід за фахівцями компаній, і на тих річках, де купували вони, купував і він. Щоразу, як вони хотіли цілком скупити яку-небудь уже вироблену й покинуту долину, на перешкоді їм ставав Гарніш, що мав там або кілька займанок уряд, або хитро розкидані окремі займанки, і ламав усі їхні плани.

— А я й не криюся, що хочу вас обіграти. Хіба я не маю права? — сказав він одного разу своїм суперникам, коли зайшла сутичка з ними.

Почалася справдешня війна — бої, замирення, взаємні поступки, перемоги й поразки. 1898 року на Клондайку було вже шістдесят тисяч люду. Їхня доля, їхні справи, всі їхні надії хиталися залежно від Гарнішевих баталій. І чимраз дужче й дужче його вабило ширше поле гри. Ось навіть тут, на Клондайку, він уже стявся з самими могутніми Гугенгамерами і побивав їх, як хотів!

Мабуть, найзатятіша боротьба точилася за Офір, звичайнісіньке лосяче пасовище, коли й варте чогось, то хіба за свою величність, бо золотодайні ґрунти там були біднуваті. Гарніш устиг заволодіти там сімома займанками вряд якраз посередині, і супротивники ніяк не могли дійти згоди. Гугенгамерівські агенти певні були, що це завеликий шмат на Гарнішеві зуби, і сказали йому свої умови, сподівавшись його злякати, але він прийняв ті умови й відкупив у них решту Офіру.

План розробки він склав сам, та щоб його здійснити, виписав досвідчених інженерів із Штатів. Високо на річці Рінкебілі, за вісімдесят миль від Офіру, насипали греблю. Вода звідти йшла величезними дерев'яними лотками через усі вісімдесят миль, аж до самого Офіру. За кошторисом ті споруди мали забрати три мільйони, але фактично стали йому в чотири. На цьому він не спинився й побудував електричну станцію, що давала світло й енергію його промислові. Інші старожитці, що забагатіли так, як їм і не снилось, хитали похмуро головами, прорікали йому, що він погорить, і відмовлялися вкладати свої капітали в таку божевільну витівку. Та Буйний День тільки осміхався й продавав свої ділянки в місті. Він розпродав їх саме вчасно, поки золота гарячка була ще в повному розпалі. Коли він, бувало, сидючи в «Лосячому

Розі», казав своїм приятелям, що через яких п'ять років Доусонські ділянки важко буде збути з рук, що хатини підуть на дрова, то з нього сміялись у вічі й відповідали, що на той час виявиться жильне золото. Але Буйний День робив своє, і коли йому більше не треба стало дерева, продав навіть і свої тартаки. Так само він поступово позбував одну за одною усі ділянки, розкидані по інших річках, власним коштом, без будь-чиєї допомоги докінчив водогін, поставив драги, виписав машини — і офірське золото потекло широкою річкою. І ось він, той самий, що п'ять років тому піднявся від Індіяни на межиріччя, пройшов із собаками мовчазну пустелю, живився, мов індіанець, самим лосячим м'ясом, тепер слухав, як хрипкий гудок скликає сотні його робітників, і дивився, як вони працюють у білому світлі дугових ліхтарів.

Отже, він завершив своє останнє діло і міг тепер виїхати. Коли він відкрив такий намір і про це пішла чутка, Гугенгамери, англійські товариства, нова французька компанія наввипередки почали пропонувати йому відкупити в нього Офір з усім устаткуванням. Гугенгамери дали найвищу ціну, і Буйний День одержав мільйон чистого зиску. На загальну думку, він мав тепер двадцять-тридцять мільйонів, але правду знав тільки він сам. Продавши останні ділянки й загрибши зі столу весь виграш, що колись провістило йому серце, він мав трохи понад одинадцять мільйонів.

Його від'їзд залишився в історії краю, як і всі його подвиги. Цілий Юкон зїхався в Доусон до нього в гості. Тієї останньої ночі в Доусоні не ходили нічії гроші, крім Гарнішевих. Трунків не продавалось, хоч усі шинки було відчинено. Зморених буфетників за прилавками заступали свіжі, поючи всіх задарма. Хто не хотів приймати частування й домагався сам заплатити, тому враз стромлялося під ніс десяток погрозових кулаків. Навіть найзеленіші чечачи ставали в обороні Гарнішевого ймення від такої образи. А серед бучної гульні крутився сам невгамовний Буйний День, як завжди в мокасінах, у парусинових штанях, пошитій з укривала куртці, хутряній шапці з незав'язаними поворозками від навушників, з рукавицями, що теліпались на ремінці через плече. Після багатьох чарок віскі його засмаглий вид запарівся, чорні очі блищали. Від нього аж пашило приязню та щирістю. Він, достоту як колись, вив лісовим вовком, пригинав усім руки

до столу, всіляко показував свою силу й кричав, що це його ніч. Та цей раз він розкидався не останніми унціями й не великим виграшем; те, що він витратив цього разу, було йому тільки однією бляшкою для гри — бляшкою, що він їх мав безліч.

Ця прощальна Гарнішева ніч затьмила все, що доти бачив Доусон. Буйний День хотів, щоб її запам'ятали, і так і сталося. Добра половина доусонців перепилась, а була вже глибока осінь, і хоч Юкон ще не замерз, проте градусник показував уже двадцять п'ять під нулем і падав далі. Отож довелось послати вулицями патрулі охотників — збирати п'яних зі снігу, бо так за одну годину можна було замерзнути на смерть. Буйний День, поклавши собі напоїти тієї ночі сотні й тисячі люду, сам організував цю допомогу п'яним. Він хотів справити Доусонові свято, але, не будиши, по суті, безтурботний чи легковажний, ужив усіх заходів, щоб воно обійшлося без найменших прикрощів. Як і за колишніх часів, був наказ, щоб ні сварок, ні бійок, а хто переступить наказа, — матиме діло з ним самим. Але таких не було. Сотні його вірних шанувальників стежили самі, щоб забіяк, викачавши спершу в снігу, відпроваджувано додому спати.

У великому світі, коли вмирає промисловий магнат, усі колеса підвладної йому машини спиняються на хвилину. А тут на Клондайку такий глибокий веселий жаль охопив усіх, хто випроводжав свого магната, що жодне колесо не оберталося цілих двадцять чотири години. Навіть великий Офір з тисячею робітників спинився. Вранці після цієї ночі не було ані чоловіка, що міг би стати до роботи.

Удосвіта Буйний День розпрощався з Доусоном. Його виряджала тисячна юрба. Люди вишикувались понад берегом у рукавицях, у позав'язуваних під бородою шапках. Було тридцять градусів під нулем. По Юкону пливло крижане сало, а при березі був уже досить міцний лід. Буйний День стояв на палубі «Сіетла» і махав рукою. Коли віддали швартови й пароплав рушив, ті, хто був поруч із ним, побачили, що на очах у нього виступили сльози. Він покидав свою батьківщину. Цей суворий північний край був, по суті, єдиний, що його він знав.

Буйний День зірвав з голови шапку й замахав нею.

— Прощайте всі! Прощайте! — загукав він.

РОЗДІЛ I

Не в сяйві слави прибув Буйний День до Сан-Франціско. Тут забули вже не тільки його, а й самий Клондайк. Світ цікавився іншим: і події на Алясці, й іспанська війна відійшли вже в минуле. З тієї пори багато дечого відбулося. День у день траплялося щось нове й цікаве, а місце для сенсацій у газетах було обмежене. Але Буйного Дня навіть утішило, що на нього не звернуто уваги. Коли проходить непомітною людиною, що провадила таку гру на Далекій Півночі, що мала таку славу, що нажила одинадцять мільйонів, — яка ж то велика гра мусить вестися тут!

Він спинився в готелі «Св. Франціск». Там його скоро обступили зелені новачки-репортери, і другого дня по газетах з'явилися коротенькі повідомлення про його приїзд. Осміхнувшись на те подумки, він почав розглядатись по новому незнамому оточенні й знайомитися з ним. Поводився він вельми незграбно, одначе вітрохи не розгублено. Завдячував він це не тільки свідомості неабиякої сили одинадцятьох мільйонів, а й своїй непохитній самопевності. Його не бентежило ніщо, не лякали й пишнота, культура та багатство довкола. Це знов була дика пустеля, тільки іншого різновиду. І знову йому довелось вивчати всі її умови, всі признаки, всі стежки й водошії, де можна підстергти здобич, а також усі непевні місця на землі й на воді, які треба обминати. Своїм звичаєм він і тепер боявся жінок. Він був занадто наляканий, щоб підступати ближче до цих чарівних, сліпучих істот, хоч його мільйони давали йому таку змогу. Жінки жадали його, а він, заховавши свою боязкість, обертався між них, удаючи сміливого. Як і раніше, він вабив жінок не самим своїм багатством. Він був справжній чоловік, та ще й аж надто незвичайного типу. Ще молодий — яких тридцять шість

років,— неабиякої вроди, дивовижної сили, вщерть налитий буйною мужністю; і його широка й певна хода, що не знала бруку, його чорні очі, звиклі до великих просторів, не зіпсовані міською тіснотою,— все це раз у раз приваблювало до нього зацікавлені й вибагливі жіночі погляди. Він добре бачив те і, всміхаючись, незворушно дивився цій небезпеці просто в вічі, як і всякій іншій, хоч і видавалися йому жінки страшніші за голод, мороз і повідь.

Він прибув у Штати, щоб провадити гру з чоловіками, а не з жінками. Але чоловіків він ще не вивчив. Вони його вражали своєю лагідністю — лагідністю зовнішньою, бо він відчував, що у своїх вчинках вони тверді, жорстокі, тільки жорстокість їхня криється під оболонкою піддатливості й лагідності. Йому вбачалося в них щось котяче. Зустрічавши їх по клубах, він питав себе: наскільки щира їхня приязнь і як швидко вміють вони випускати пазури, стрибати межі очі, кусатись і дряпатись?

«Ось що мені цікаво,— не раз казав він сам собі.— Які вони бувають, коли дійдеться по-справжньому до діла?» І дивився на них з якоюсь нез'ясовною підозрою.

«Ну, та й хитрі ж!»— думав він, і те, що йому випадком траплялося чути в балачках, підпирало цю думку.

Знов же їх оповивала якась атмосфера шляхетності: вони не могли неначебно чинити інакше, як тільки чесно. Нехай у боротьбі вони кусаються й дряпаються, це річ цілком природна; але йому здавалось, що як вони це роблять, то роблять, дотримуючи правил. Таке було його загальне враження,— хоча, звісно, він розумів, що серед них повинен бути певний відсоток шахраїв.

Він прожив уже кілька місяців у Сан-Франціско, спостерігаючи й вивчаючи гру та її закони і готуючись сам сісти за зелений стіл. Він брав приватні лекції англійської граматики й доброї вимови і успішно позбувся своїх найприкріших помилок, хоч іноді, особливо при збудженні, у нього ще вихоплювались його провінціалізми, надто ж постійне «далебі». Він навчився їсти, вдягатись і взагалі поводитись, як культурна людина, але всередині залишався сам собою, зайвої запобігливості не виявляв і, як і перше, не дуже зважав на умовності. Коли вони ставали йому на перешкоді або спокуса була завелика, він не вагаючись ступав на них своїми чобітьми. Взагалі він підносився над рівнем пересічних людей, що повертаються

з далеких країв і з диких місць, і не хилив голови перед олив'яними божками, яким молились на всі лади різні цивілізовані племена. Він бачив тотеми раніше і знав їхню справжню ціну.

Знудившись бути тільки глядачем, він подався до Невади, де саме вибухла нова золота гарячка. «Аби побавитись трошки», як він сам собі казав. Ця забава на біржі в Тонопі тривала десять днів. Його відчайдушно зухвала гра заморочила й позбивала з плигу обережніших біржовиків, і кінець кінцем він загріб півмільйона чистого зиску. Він повернувся до Сан-Франціско в свій готель, цмокаючи губами після такого ласого шматка й відчуваючи, що апетит до гри в ньому дедалі розгоряється.

І ще раз він зчинив сенсацію. Ще раз зарясніли газети жирними заголовками: «БУЙНИЙ ДЕНЬ». Репортери обсіли його. Повитягувано на світ старі журнали й газети, і легендарний Елам Гарніш, Підкорювач Півночі, Король Клондайку, Батько старожитців знову став неодмінною духовною стравою за сніданком у мільйонах домів. Його змушено сісти до гри навіть раніше, ніж він сам збирався. Фінансисти, діловики, все сміття й шумовиння каламутного моря бізнесу билось об береги його одинадцятьох мільйонів. Задля самооборони йому довелося відкрити контору. Він їх розбуркав, привернув до себе їхню увагу, і тепер хоч-не-хоч вони здали йому карти й примусили грати. Гаразд, він гратиме, він їм покаже, навкір усім, хто захлинаючись прорікав, як швидко його обскубуть, та змальовував майбутню його наївну простацьку гру й дику кострубату зовнішність.

Спочатку він грав на невеликі гроші — «прицінювався», як він сам пояснив Голдсуорсі, своєму приятелеві, що з ним познайомився в клубі «Альта-Пасіфік». Буйний Дель теж був уже членом цього клубу, Голдсуорсі його туди й рекомендував. І добре, що спочатку він грав обережно, бо його аж уразила та безліч хижаків — «суходільних акул», як він їх називав, — що снувалися круг нього. Він бачив їх наскрізь і дивувався, де вони знаходять досить здобичі, щоб усім їм житись. Їхнє шахрайство й нечесність були такі прозорі, що він просто не розумів, як хтось може попадатись їм у зуби.

А потім він відкрив, що акули ті бувають дуже різного штибу. Голдсуорсі поводився з ним скорше як з рідним братом, ніж як із клубним товаришем: остерігав його,

давав йому поради, знайомив його з місцевими дуками-фінансистами. Його родина жила на прегарній віллі близько Менлов-парку, і Буйний День перебував там чимало субот і неділь у тісному родинному колі, де його так мило вітали, як він ніколи й не сподівався. Голдсуорсі поглинали дві пристрасті: квіти та расові кури. Вони забирали мало не все його дозвілля, і те несамовите захоплення весь час тишило гостя, що добродушно кепкував з господаря. Буйному Дневі здавалося, що ці мирні пристрасті свідчать про здорову натуру людини, і вони вабили його до приятеля. Битий діловик, уміє справи вершити, але без великих претензій, задовольняється дрібними ставками і не хоче важити своїм багатством, поринаючи у велику гру,— так оцінив собі його Буйний День.

Якось, під час однієї такої гостини, Голдсуорсі втягнув Гарніша пайовиком в одне невеличке підприємство — цегельню в Глен-Елені. Буйний День уважно вислухав його пояснення. Так, справді, діло здавалося певне; єдине можна було йому закинути, що воно занадто дрібне для Гарніша, проте він по-приятельському згодився. Голдсуорсі пояснив, що сам він уже дешицю вклав у те діло, і хоч воно зовсім певне, але на його розвиток вільних грошей він не має, а забирати з інших підприємств не хочеться. Буйний День уклав у ту цегельню п'ятдесят тисяч. Потім він, сміючись, казав: «Правда, я трохи обікся, але винен тому не так Голдсуорсі, як його клятві кури та садок».

Отже, це було йому непоганою наукою. Буйний День зрозумів, що в діловому світі нікому не можна йняти віри, навіть коли їси з ним разом хліб-сіль. Хліб-сіль дуже мало важить проти нічого не вартої цегельні й п'ятдесятьох тисяч готівкою. Але, на його думку, акули всіякого гатунку й масштабу плавали тільки на поверхні, а в глибині повинні бути й чесні, надійні люди. Мати діло варто тільки з ними, з цими магнатами промисловості, з владиками фінансів. З самого характеру їхніх великих операцій та підприємств виникає потреба провадити чесну гру. Там нема місця для дріб'язкового шахрайства. Від дрібних людей можна сподіватися, що вони навмисне підсиплють на займанці золотого піску, щоб її продати, або накинуть приятелеві нічого не варту цегельню, але у великих фінансових справах такі методи не оплачуються. Там у людей дуже поважні завдання: розвиток краю, будування

залізниць, експлуатація копалень і величезних природних багатств. Гра їхня повинна бути чесна й певна. Ні, вони не можуть дозволити собі ніякої махляції,— такий висновок зробив Буйний День.

І він вирішив дати спокій дрібненьким людям, усім цим Голдсуорсі. Він з ними зустрічався, підтримував товариські взаємини, проте ні з ким більш не зійшовся близько, не подружив по-справжньому. Не те що він не злюбив дрібних людей,— членів «Альта-Пасіфіку», наприклад. Ні, він просто вирішив не брати нікого з них за партнерів у великій грі, до якої мав устрияти. Що це буде за гра — він ще не знав. Він поки що тільки придивлявся й вичікував нагоди, а тим часом грав дрібненько, вкладаючи гроші в кілька меліоративних підприємств.

Саме під цей час він випадково здибав Джона Даусета, самого великого Джона Даусета. Що це трапилось випадково, сумніву не було. Буйний День, будучи в Лос-Анджелесі, прочув, що на Санта-Каталіні добре ловляться тунці, й подався на острів, замість вернутися просто до Сан-Франціско, як намірявся раніше. Там він і спіткав Джона Даусета, що, приїхавши в справах на Захід, завітав на острів спочити кілька днів. Даусет, звісно, чував про романтичного «Короля Клондайку» та про його розславлені тридцять мільйонів і, звісно, зацікавився новим знайомцем. Можливо, що й тоді вже в нього зароїлась якась думка в голові, але він не поспішав і волів краще дати їй час досягнути. Отож він говорив на загальні теми й намагався справити приємне враження, здобути Гарнішеву прихильність.

Буйний День уперше в житті зустрівся лице в лице з великим фінансовим магнатом і був зачарований. У цьому чоловікові стільки було простоти, людяності й справжнього демократизму, що Гарнішеві аж не йнялося віри, ніби перед ним сам Джон Даусет, президент цілої низки банків та страхових товариств, гаданий таємний спільник синдикату «Стандарт-Ойл» і відвертий спільник Гугенгамерів.

І вигляд Даусетів якраз відповідав його славі. Він був саме такий, яким його Буйний День собі уявляв. Дарма, що він мав шістьдесят років за плечима і зовсім сиву голову, старим його навряд чи можна було назвати. Руку стискав він міцно, щиро, хода в нього була тверда й швидка, рухи — рішучі й певні. На здоровому рум'яному обличчі з-під кошлатих сивих брів блищали ясно-блакитні

очі, відверті й уважні, а тонкі виразні уста вмiли щиро всміхатися на влучний дотеп. Але найдужче вражав Буйного Дня його розум, гострий і послідовний, що працював з непомильністю сталевого механізму. Даусет що знав, те знав, і ніколи не прикрашував його дешевими сентиментами. Видно було, що він звик наказувати, і в кожному його слові, в кожному русі відчувалося силу. І до того всього це був чоловік приязний і тактовний. Буйний День дуже добре бачив усі прикмети, що відрізняли його від дрібних діловиків масштабу Голдсуорсі. Знав Буйний День і всю його історію, той давній американський рід, що він з нього походив, і його власні воєнні заслуги; чув і про Джона Даусета, його батька, одного з банкірів, що підпирали грiшми Північ у громадянській війні, і про комодора Даусета у війні 1812 року *, і про генерала Даусета з часів Війни за незалежність, і про першого в роді Даусета, що володів землею й рабами в Новій Англії.

— Оце справжня людина,— сказав згодом Буйний День одному зі своїх колег по клубу, сидячи в клубній курильні.— Далєбі, Гелоне, він мене просто вразив. Я завжди думав, що великі люди якраз отакі, але тільки спізнавши його, пересвідчився в цьому. Він саме з тих, що діло роблять. По ньому це зразу видно. Таких людей один на тисячу, я вам кажу, і з ними варт позмагатися. Цей хоч би в що грав, ніякого ризику не злякається, і будьте певні, що гратиме чесно до кінця. Далєбі, він, програвши чи вигравши півмільйона, й оком не моргне.

Гелон слухав, пахкаючи сигарою, і коли Гарніш кінчив свого панегірика, глянув на нього здивовано, але Буйний День саме замовляв коктейлі й не помітив того погляду.

— Ви, мабуть, уже з ним якесь діло надумали?— спитав Гелон.

— Та ні, де там! Ну, будьмо!.. Я тільки пояснюю вам, що тепер я розумію, як великі люди вершать великі справи. Бачте, мені так здалося, ніби він знає геть усе на світі, аж мені стало соромно за себе самого... Хоч, правда, і я його можу дечим заломити,— додав Буйний День, замислившись на хвилику,— і собак, мабуть, поганяю краще, і в покері його притис би, й веслувати, далєбі, зумів би краще, і більше розуміюся на золотих родовищах... І, хто знає, може, мені легше навчитися тої гри, що він усе своє життя провадив, аніж би йому тої, що я провадив на Півночі.

РОЗДІЛ II

Незабаром Буйний День приїхав до Нью-Йорка. Спричинив це лист від Джона Даусета — коротенький надрукований на машинці лист на кілька рядків. Прочитавши його, Буйний День аж затремтів із радості. Йому пригадалось, як він колись у Темпас-Бюте, п'ятнадцятирічним зеленим юнаком, так само затремтів від щастя, коли завзятий картяр Том Голдсуорсі, за браком четвертого партнера, сказав йому: «Чувш, хлопче, ходи сюди, візьми карту!» Звичайні, надруковані на машинці фрази здавались йому повні таємничого змісту. «Наш містер Говісон зайде до вас у готель. Можете на нього звіритись. Нас не повинні бачити вкупі. Ви все зрозумієте після нашої розмови». Буйний День вивчив ці слова напам'ять. То ось воно що! Велика гра прийшла, і скидається на те, що його запрошено сісти за стіл та взяти карту. Нащо ж бо ще одна людина може так рішуче запросити другу зробити подорож через увесь суходіл?

Вони зустрілись за допомогою «нашого», мовляв, містера Говісона в розкішній віллі на березі Гудзону. Як йому й порадили, Буйний День приїхав у присланому по нього приватному автомобілі. Він не знав, чий то автомобіль, так само як не знав, кому належить і вілла, що стояла серед пишної зеленої луки з рідкими деревами. Даусет уже чекав на нього, а разом із ним ще й другий хтось, що його Буйний День признав раніше, ніж їх познайомили. Це був не хто більше, як Натанієл Леттон. Буйний День бачив його обличчя десятки разів у газетах та журналах, читав про його становище в фінансовому світі й про великі суми, що він жертвував на університет у Даратоні. І Леттон так само видався Гарнішеві людиною сильною, тільки спантеличив тим, що не мав нічого схожого з Даусетом. Крім хіба дивовижної охайності, що проймала, здавалось, усю його істоту. Худий як скіпка, цей загадковий чоловік весь неначе палав якимсь холодним полум'ям; під його крижаною зовнішністю відчувався палючий жар тисячі сонць. Таке враження справляли найбільш його великі сірі очі, що гарячково горіли на висхлому, ніби череп, обличчі, обтягнутому мертвотно-білою, мов у привида, шкірою. Голову його вкривало ріденьке сталево-сиве волосся. Йому було не більш як п'ятдесят років, але він здавався в кілька разів старший за Даусета. Однак Буйний День бачив, що

й Натанієл Леттон мав неабияку силу. Ця людина з аскетичним обличчям ніколи не виходила з стану найвищого, незворушного спокою — ніби розжарена планета, скута зверху крижаним панцером. Але найдужче вражала Буйного Дня його незвичайна, навіть якась жахлива охайність. На ньому не було й порошинки, неначе він пройшов крізь очисний вогонь. У Буйного Дня виникло таке відчуття, що якась клятва чи лайка в його присутності була б не тільки смертельною образою йому, а навіть блюзнірством, святокрадством.

Вони випили — Натанієл Леттон мінеральної води, що подав йому німотний, мов машина, слуга, єдиний мешканець у домі; Даусет узяв собі віскі з содовою, а Буйний День — коктейлю. Ніхто не завважив, що Гарніш замовив мартіні опівночі, хоча й знав, що цей коктейль п'ють лише в певних місцях і в певні години, — мартіні-бо йому подобалось і, незалежний у своїх звичках, він пив його, коли хотів і де хотів. Звичайно ця його примха впадала всім у вічі, але цей раз ні Даусет, ні Леттон мовби й не помітили нічого, і Гарнішеві промайнула навіть думка: «Вони, либонь, і оком би не моргнули, коли б навіть я замовив собі склянку сулеми!»

Останній прибув Леон Гугенгамер і попросив собі теж віскі. Гарніш зацікавлено розглядав його. То був один із великих Гугенгамерів — він належав до молодших у родині, але, безперечно, був один з тих, що з ними Гарніш зіткнувся на Півночі. Та й сам Леон Гугенгамер згадав про ту давню справу і похвалив Буйного Дня за спритність та сміливість.

— А знаєте, відгомін Офіру аж сюди докотився, і мушу вам сказати, містере Буйний Дню... гм... містере Гарнішу, ви добре-таки нас там обкрутили.

Відгомін! Буйного Дня аж приголомшило те слово. До них, бач, долинув тільки відгомін! Від тієї лютої боротьби, куди він кинув усю свою силу і всі свої клондайкські мільйони! Високо ж, мабуть, літають ці Гугенгамери, коли така битва для них проста сутичка. Буйному Дневі навіть серце похолело на думку, що це ж і його, певно, запросять до їхньої великої гри. На хвильку він прикро пошкодував, що чутки про нього не правдиві й що в нього лише одинадцять мільйонів, а не тридцять. Та хай там як, а він їх не дуритиме, скаже відверто, скільки марок спроможний купити.

Леон Гугенгамер був чоловік ще молодий, яких тридцять років, але вже огрядненький. Його лице, гладеньке, без жодної зморшки, здавалося б зовсім хлоп'ячим, якби не ледь помітні капшуки під очима. Він так само вражав надзвичайною охайністю. Чисто виголене рожеве обличчя ніби гучно промовляло про чудове здоров'я, і навіть його огрядність та передчасно скругліле черевце здавались нормальними. Така вже в нього була комплекція, та й годі.

Розмова скоро зійшла на ділові теми, хоча Гугенгамер мусив спершу розповісти про майбутні міжнародні перегони яхт та про свою розкішну парову яхту «Електру», що на ній він уже мав міняти нещодавно поставлену машину. Даусет розгорнув свій план. Говорив найбільше він, інші двох лиш кидали окремі зауваження, а Гарніш часом ставив запитання. Хоч би яка була та справа, він не піде на неї з зав'язаними очима. І вони змалювали перед ним те, що мали на меті.

— Нікому й на думку не спаде, що ви з нами,— захоплено блиснувши своїми гарними єврейськими очима, докинув Гугенгамер, коли Даусет закінчив.— Усі гадатимуть, що це ви сам-один орудуєте, чисто по-піратському.

— Ви, звісно, розумієте, містере Гарнішу, що доконечне потрібно держати нашу спілку в таємниці,— поважно застеріг Леттон.

Буйний День кивнув головою.

— І ви розумієте також,— казав далі Леттон,— що нічого, крім добра, з цього вийти не може. Справа наша чиста, законна. Коли хто й постраждає, то тільки біржові спекулянти. Це зовсім не є спроба підірвати біржу, ви ж самі бачите, що вам доручається наганяти ціни на акції. Чесні вкладники тільки виграють на цьому.

— Так, так,— утрутився Даусет.— Попит на мідь увесь час зростає. Я вам уже пояснив, що компанія «Ворд-Велі» володіє чвертю світових запасів мідної руди — це таке величезне багатство, що справжні його розміри годі й визначити. Від себе ми вже все, що треба, зробили. Ми самі маємо доволі капіталів, але нам треба ще більше. Нашим нинішнім планам не сприяє ще й те, що занадто багато акцій є на руках у публіки. Нам треба забити двох зайців одним пострілом.

— І цим пострілом буду я?— спитав Буйний День, усміхаючись.

— Так. Ви не тільки наганятимете ціну на акції, ви разом скуповуватимете їх. Для нас це матиме неоціненну користь, а ви здобудете великий зиск, та й ми теж. Як вам уже пояснив містер Леттон, ця справа законна й чиста. Вісімнадцятого будуть збори правління, і замість звичайного дивіденду оголосять подвійний.

— А чиїм коштом?— збуджено гукнув Гугенгамер.

— Коштом спекулянтів,— пояснив Натанієл Леттон,— усього отого шумовиння Уолл-стріту, розумієте? Справжні вкладники нічого не втратять. Навіть більше, вони в тисячний раз пересвідчаться, що на «Ворд-Велі» можна звірятись. А маючи їхню довіру, ми зможемо здійснити ті широкі плани, які накреслили перед вами.

— Безперечно, підуть усякі чутки,— попередив Буйного Дня Даусет,— але ви нічого не лякайтесь! Можливо, що ці чутки пускатиме не хто як ми. Ви самі добре розумієте, навіщо. Вас вони зовсім не повинні обходити. Ви ж знаєте, як стоїть усе в дійсності. Ваше діло купувати й купувати до кінця, аж доки правління оголосить подвійний дивіденд. Акції «Ворд-Велі» так тоді підскачуть, що вже годі буде купити їх.

— Що нам треба...— підхопив Леттон і значуще помовчав, сьорбнувши мінеральної води,— так це викупити якнайбільше акцій «Ворд-Велі». Звісно, це ми могли б легко зробити, збивши біржовий курс і налякавши власників акцій, і це стало б нам далеко дешевше. Але становище й так у наших руках, і ми можемо зробити чесніше, купуючи акції за високим курсом. Це зовсім не філантропія, нам потрібні вкладники для наших великих планів, а до того ж ми нічого тут не втрачаємо. Тільки-но розійдеться звістка про подвійний дивіденд, акції «Ворд-Велі» зразу підскачуть хтозна-як високо. Крім легального нашого прибутку, ми ще урвемо чимало за рахунок продавців акцій. Це, звісно, річ тільки принагідна, але неминуча. Та й вернути носа від цього зиску теж не годиться. Тим більше, що продавці будуть справжні спекулянти, і їм дістанеться тільки по заслугі.

— Ще одне,— докинув Гугенгамер,— якщо ви, містере Гарнішу, витратите всю вашу готівку чи ту суму, що ви маєте намір укласти в справу, негайно звертайтеся до нас. Не забувайте, ми стоїмо за вами.

— Так, пам'ятайте, ми стоїмо за вами,— потвердив Даусет. Натанієл Леттон і собі кивнув головою.

— А тепер щодо цього подвійного дивіденду на вісімнадцяте число.— Даусет видер аркушик зі свого записника й поправив окуляри.— Дозвольте мені познайомити вас із цифрами. Ось, бачите...

І він пустився тлумачити Гарнішеві, які прибутки мала та які дивіденди сплачувала «Ворд-Велі», починаючи від дня свого заснування.

Уся нарада тривала не більш як годину, і Буйний День цілу ту годину почував себе на найвищому шпилі життя. Так високо він ще ніколи не залітав. Оце насправду великі грачі! Оце сила! Звісно, він знав, що це ще не найвище коло. Вони не стояли врівні з Морганам та Гарріманам, але вони стикалися з цими велетнями й самі були теж велетні, хоч і менші. Йому подобалось, як вони до нього ставляться. Вони зустріли його з повагою, без найменшого відтінку якогось ошуканства, неначе визнаючи його за рівню, і Гарніш не міг не піддатися цим тонким лестошам. Він же цілком усвідомлював, що досвідом і багатством вони стоять далеко вище за нього.

— Отже, домовились: поколошкаємо трохи оту зграю спекулянтів,— радісно сказав Леон Гугенгамер, коли всі підвелися.— І ви якраз підхожий чоловік для цього діла, містере Гарнішу. Вони будуть певні, що ви це робите сам від себе, а їхні ножиці завжди нагострені, щоб стригти таких новачків, як ви.

— Цей раз вони самі вклепаються,— сказав Леттон, похмуро блискаючи сірими очима з широких бганок безкінечного шарфа, що ним він обмотав собі шию аж під самі вуха.— Їхній розум звик до протоптаних стежок. Усяка несподіванка перекидає їхні шаблонні обрахунки, всяка нова комбінація, сторонній чинник, свіжий варіант. І ви будете всім цим для них, містере Гарнішу. Кажу ще раз: вони всі спекулянти й цілком заслуговують на те, що їх спіткає. Вони плутають і гальмують усяке справжнє діло. Ви собі й не уявляєте, скільки прикрощів завдають вони таким людям, як от ми. Через їхню картярську тактику не здійснюються найнадійніші плани й навіть гинуть найпевніші підприємства.

Даусет та молодий Гугенгамер поїхали вдвох в одному автомобілі, Леттон сам у другому. Буйний День, ще під глибоким враженням подій останньої години, спостерігав той від'їзд, мов зачарований. Перед широкими сходами ганку на майданчику, всипаному рінню, стояли три авто-

мобілі, немов які казкові нічні страховища. Ганок не було освітлено. Яскраві автомобільні фари, як ножами, прорізали густу темряву. Запобігливий служник, автоматичний дух вілли, що не належала нікому з цих трьох людей, посадовивши їх, застиг нерухомо, як вирізьблена з каменю статуя. Вкутані в хутро постаті шоферів невиразно темніли на своїх місцях. Неначе підстрожені огирі, автомобілі один по одному рвонули з місця, поринули в темряву, завернулися й зникли.

Його автомобіль від'їхав останній. Буйний День обернувся і глянув назад. Неосвітлений будинок невиразною горою бовванів серед мороку ночі. Чий він? Чому це вони вибрали саме його для своєї таємничої наради? Хіба служник або шофери не можуть виказати? Чи й вони теж вірники, як «наш містер Говісон»? Скрізь таємниця, і вся справа — таємниця! Але поруч із Таємницею йде Сила. Буйний День відхилився на спинку й затягся цигаркою. Наближаються великі діла. Карти вже стасовано для великої гри, і він візьме в ній участь! Йому пригадалось, як вони з Джеком Кернсом грали у покер, і він уголос засміявся. Тоді він грав на тисячі, а тепер на мільйони! Що то станеться вісімнадцятого, коли оголосять дивіденди! І він знову засміявся, уявляючи собі, як сторопіють люди з гострими ножицями, що хочуть його обчиркрити, його, Буйного Дня!

РОЗДІЛ III

Він повернувся в свій готель близько другої години вночі й застав там репортерів, що чекали на нього. Уранці їх збіглося ще більше. Отже, Нью-Йорк зустрів його громом своїх паперових сурм. Знов мальовнича постать Буйного Дня красувалась на друкованих сторінках під дике завивання й оглушливий гуркіт там-тамів. Король Клондайку, герой Півночі, тридцятиразовий мільйонер з Аляски приїхав до Нью-Йорка. Чого? Щоб обчухрати ньюйоркців, як уже обчухрав Топоцьку біржу в Неваді? Уолл-стрітові слід би остерегтись: дикун з Клондайку прибув до міста. А може, Уолл-стріт обчухрає його самого? Там-бо не раз стригли дикунів. Чи не така сама доля чекає й Буйного Дня?

Гарніш усміхався подумки й давав двозначні відповіді

репортерам: це буде корисно в його грі. І знов усміхався, думаючи, що Уолл-стрітові не так легко буде його обчухрати.

Так він трохи підготував біржу до своєї гри і коли хтось почав ретельно скуповувати акції «Ворд-Велі»,— всі відразу зрозуміли, що це він. По фінансових колах пішли поговори. Знову він напосівся на Гугенгамерів. Відкопали офірську історію, але в газетах так її роздули й перебрехали, що сам Буйний День насилу її пізнав. Усе це була вода на його млин. Біржових спекулянтів просто обморочено. Щодень він закупував усе більше акцій, але люди так квапилися збувати їх з рук, що курс підіймався дуже поволі.

«Куди твоєму покерові»,— весело казав сам до себе Буйний День, спостерігаючи той розрух, що він посіяв. Газети рясніли всілякими здогадами та домислами, а Гарніша день у день обступав цілий батальйон репортерів. Його інтерв'ю були справжні перли. Завваживши, як газети підхоплювали його простацькі слівця, як «далебі», «втямили?» тощо, він почав умисне приправляти ними свою мову, підпускаючи характерні слівця юконських золотошукачів, а то й придумуючи свої власні.

Цілий тиждень перед вісімнадцятим, яке припадало на четвер, Буйний День прожив наче в якійсь шаленій гонитві. Він грав не тільки так, як ще ніколи не грав, але й за найбільшим у світі столом і на такі великі гроші, що навіть найдосвідченіші грачі за тим столом не могли не розворушитись. Пропозиція не меншала, але він уперто купував далі, і курс акцій «Ворд-Велі» підіймався. Що ближчав четвер, то напруга гострішала. Щось десь мусило луснути. Чи довго ще цей клондайкський авантюрист купуватиме? На скільки його стане? І що собі думають проводирі «Ворд-Велі»?

В друку з'явилися інтерв'ю і з ними, і Буйний День лишився задоволений: вони були спокійні й стримані. Леон Гугенгамер навіть дозволив собі висловити думку, що цей північний крез, можливо, помиляється. Але їх це зовсім не обходить, пояснив Даусет. Вони нітрохи не заперечують. Хтозна, які там у нього темні плани, але одно можна сказати з певністю: він наганяє ціну акціям «Ворд-Велі». І знов же вони нічого не мають проти. Хоч би що з ним скоїлось і хоч би як кінчилась ця гра, «Ворд-Велі» стояла, стоїть і стоятиме твердо, як Гібралтар. Ні, ні, вони не

мають на думці продавати акції «Ворд-Велі». Це штучне піднесення на біржі не може тривати довго, і «Ворд-Велі» не змінить свого постійного курсу через якусь божевільну біржеву авантюру. «Це чистісінька спекуляція від початку до кінця,— такі були слова Натанієла Леттона,— і ми не хочемо мати з нею щось спільне чи бодай звертати на неї будь-яку увагу».

За цей час Буйний День мав декілька таємних побачень зі своїми партнерами: одне з Леоном Гугенгамером, одне з Даусетом і два з Говісоном. Нічого нового він від них не почув: його тільки вітали й запевняли, що все йде якнайкраще. Але у вівторок уранці до Буйного Дня дійшла тривожна чутка. Вона з'явилась і в пресі. В «Уолл-стріт джорнелі», не вказуючи джерела, надрукували повідомлення, ніби в четвер на зборах правління «Ворд-Велі», замість сповіщення про звичайний дивіденд, акціонерам буде запропоновано зробити додаткові внески. Це була перша пересторога Буйному Дневі. Йому нараз блиснула грізна думка: якби так насправді, то він би пропав. І ще йому подумалося, що всю цю колосальну операцію він провадив своїм коштом, що Даусет, Гугенгамер і Леттон не важили нічим. Його поймав жах — на одну мить, правда, але він у ту мить згадав про Голдсуорсі та цегельню і, скасувавши всі свої розпорядження маклерам щодо купівлі акцій, кинувся до телефону.

«Та не бійтесь, то пуста поголоска»,— почув він у слухавці горловий голос Леона Гугенгамера. «Як вам відомо,— пояснив Натанієл Леттон,— я належу до правління компанії і, звичайно, раніш за всіх знав би, якби можна було чогось такого сподіватись». Даусет теж відповів: «Я ж вас попереджував, що будуть усякі балачки. Тут нема й тіні правди, кажу вам напевне. Ручуся честю джентльмена».

Буйному Дневі соромно стало за свій хвилиний переляк, і він знов узявся до справи. Коротка перерва в купуванні акцій обернула біржу на божевільню. Враз почали натискати «ведмеді» — біржовики, що грали на зниження. Акції «Ворд-Велі», курс яких стояв найвище, перші захитались. А Буйний День спокійно наказав збільшити закупівлю. У вівторок, у середу й у четвер уранці він усе купував. Акції «Ворд-Велі» підносились вище й вище, і все знаходились охочі їх продавати. А Буйний День купував; коли продавалося в кредит, він не вагавшись

набирав далеко більше, ніж мав грошей. Ну то й що? Сьогодні буде оголошено подвійний дивіденд. Як підійде термін кредиту, збиток ляже на тих, хто продавав. Вони ще придуть до нього й проситимуть, щоб він чимсь поступився.

І враз ударив грім. Виявилося, що чутка справедлива. «Ворд-Велі» оголосила, що акціонери мусять дати додаткові внески. Буйний День зняв руки вгору. Він перевіряв повідомлення й припинив купівлю. Вниз покотились не тільки акції «Ворд-Велі», але й інші папери. «Ведмеді» все тисли й тисли. Буйний День навіть не подікавився, чи «Ворд-Велі» докотилась до самого дна, чи ще падає далі. Він не був приголомшений, ба навіть не розгубився. Поки біржа шаленіла, він покинув бойовище, щоб спокійно все обміркувати. Після недовгої наради зі своїми маклерами він повернувся до себе в готель, купуючи по дорозі свіжі вечірні газети. У всіх чорніли заголовки великими літерами:

«БУЙНОГО ДНЯ ОБСТРИЖЕНО», «БУЙНИЙ ДЕНЬ ДІСТАВ ПО ЗАСЛУЗІ», «ЩЕ ОДИН ЗАХІДНИК СПИМАВ ОБЛИЗНЯ».

Вже перед готелем він прочитав у вечірньому додатку, що один молодик наклав на себе руки, гравши на біржі за його прикладом і втративши геть усе, що мав.

— І на якого біса було йому вкорочувати собі віку?— пробурчав під ніс Буйний День.

Він зайшов до свого номера, замовив мартіні, роззувся і почав думати. Минуло з півгодини. Він підвівся, випив коктейль, і приємна теплота розійшлась йому всередині. Риси його обличчя злагідніли, і він повільно, умисно, однак зовсім не роблено всміхнувся.

— Оце-то підвезли воза, далебі,— пробурмотів він.

Тоді усміх згас, і обличчя його стало знов поважне, аж похмуре.

Коли не рахувати його частки в кількох меліораційних підприємствах на заході, що вимагали ще великих додаткових вкладень, у нього нічого не залишилось, він був знищений доценту. Але найтяжче вражено було його гордість. Як легко він попався! Його обшахрала, і він нічого не зможе довести. У найпослідушого селяка були б документи, а в нього — нічогосінько, крім «джентльменської угоди», словесної умови. «Джентльменська угода!» Він пирхнув. «Ручуся честю джентльмена»,— знову забринів йому у вухах Даусетів голос, як він чув його в слухавці

востаннє. Кишенькові злодюжки, шахраї,— і вони його обмахорили. Газети писали правду: він приїхав до Нью-Йорка, щоб його обстрижено, і Даусет, Леттон та Гугенгамер зробили це. Він — дрібненька рибка, і вони погралися з ним тільки десять днів — їм вистачило цього часу, щоб проковтнути його разом з його одинадцятьма мільйонами. Звісно, це вони весь час збували йому свої акції, а тепер, поки біржа ще не очухалась, скуповують «Ворд-Велі» мало не задарма. Що ж вони зроблять з баришем? Натанієл Леттон із своєї частки, мабуть, вибудує ще два-три корпуси для того університету. Леон Гугенгамер придбає нову машину для яхти або навіть заведе цілу флотилію яхт. А що ж у біса зробить Даусет із своїми грішми? Кат його знає. Скоріше за все відкриє ще низку банків.

Буйний День сидів, попивав коктейль і заносився думками в минуле, на Аляску. Знову переживав він важкі роки боротьби за свої одинадцять мільйонів. Часом у серці йому спалахувала жадоба крові, бажання помсти, і в мозку складались дикі плани вбивства своїх ошуканців. Ось що мав би зробити той молодик! Замість порішити себе, він мусив піти й перестріляти їх.

Буйний День відцібнув свою валізку і вийняв автоматичного кольта сорок четвертого калібру. Великим пальцем підняв запобіжника й вісім разів уряд відтяг назад замок. Вісім набоїв один по одному випали з магазина. Він повкладав їх туди знову, дослав один у цівку, звів курка й спустив запобіжника. Тоді вкинув зброю в бічну кишеню піджака, замовив ще один мартіні й сів назад на стілець.

Ще з годину він сидів і думав, але вже більше не всміхався. Дві зморшки лягли йому обіч уст. Вони промовляли про тяжку працю на Півночі, про люті морози, про все, чого він досяг і що витерпів. Про нескінченні тижні на сніговій стежці, про похмуру тундру на берегах мису Барроу, про грізні крижані заперети на Юконі, про бої зі звірами й з людьми, про страшні дні голоду й довгі місяці в кусючому пеклі мошви на Койокуку. Про мозольну працю кайлом і заступом, про шрами й про рани, про харчування самим м'ясом, нарівні з собаками, про всі довгі двадцять років кривавого поту й надлюдських змагань.

О десятій годині він підвівся й заходивсь пильно вивчати адресний довідник міста. Взувши черевики, він вийшов на вулицю, взяв візника й від'їхав у ніч. Двічі він міняв візника і нарешті спинився біля відкритої нічної контори

одного детективного агентства. Він сам узявся організувати, що йому треба, щедро заплатив уперед, сам добрав шістьох агентів і розказав їм, що робити. Їм ще зроду не доводилось одержувати стільки грошей за таку нескладну роботу. Бо, крім плати в касу контори, він дав кожному по чеку на п'ятсот доларів і обіцяв ще по одному такому, коли діло вигорить. Буйний День певен був, що не пізніше як завтра три його потаємні партнери повинні десь зійтися до купи. До кожного він приставив по два шпиги; йому треба було знати тільки час і місце.

— Ні перед чим не спиняйтесь, хлопці,— ще наказав він їм, відходячи.— Мені конче потрібні ці відомості. Хоч би що ви зробили, хоч би що сталось, я вас визволю.

Повертаючись до готелю, він знову кілька разів міняв візника. А там піднявся у свій номер, випив останнього на ніч коктейля, ліг на ліжко й заснув. Уранці він одягнувся, поголився, замовив сніданок, послав по газети й став чекати, але нічого не пив. Близько дев'ятої години задзвонив телефон, і почалися звідомлення. Натанієл Леттон сів у поїзд у Таррітауні. Джон Даусет виїхав з дому в метро. Леон Гугенгамер ще не показувався, хоч він, безперечно, вдома. Отак розгорнувши перед собою план міста, Буйний День стежив, як з'їжджаються три його компаньйони. Натанієл Леттон приїхав до своєї контори в будинку Мютюел-Солендер. Невдовзі прибув туди й Гугенгамер. Даусет був ще у себе в конторі. Але об одинадцятій надійшла звістка, що й він приїхав до Мютюел-Солендера. За кілька хвилин Буйний День уже мчав туди в найнятому автомобілі.

РОЗДІЛ IV

Двері розчинились навстіж. Леттон зразу замовк, і всі троє компаньйонів, приховуючи збентеження, звели очі на Буйного Дня. Він увійшов розгонистою ходою, неначе за санками по сніговій стежці,— може, навіть несвідомо трохи тим хизуючись. Йому справді здавалось, наче він чує під ногами ту стежку.

— Доброго здоров'я, панове, як ся маєте?— заговорив він, ніби не помічаючи вимушеної мовчанки, якою його зустрінуто. Тоді стиснув кожному руку, і так міцно, що Натанієл Леттон аж скривився. А Буйний День кинувся

на масивного стільця й ліниво, з утомленим виглядом простяг погп. Шкіряну валізку, що її ніс у руці, він недбало опустив на підлогу поруч із собою.

— Ах, бодай йому, та й попокрутився ж я,— зітхнув він.— Але й обчикрижили ми їх! Хитро, хитро зроблено, Я сам, далебі, тільки під кінець добрав, як усе знаменито задумано. Вивернули, витрусили — і квит. Аж диво бере, як вони легко піддались.

Веселі нотки в його повільній західній говірці заспокоїли їх. Власне, він не такий і страшний. Правда, він якось пробрався сюди, хоч Леттон і дав у конторі відповідні вказівки на такий випадок. Але не видно було, щоб він намірявся вчиняти скандал.

— Ну що ж? У вас так і не знайдеться втішного слівця для вашого партнера?— добродушно провадив далі Буйний День.— Чи, може, ви й досі засліплені його подвигами?

Леттон тільки хрипко прокашлявся. Даусет сидів спокійно, неначе вичікував чогось, а Гугенгамер видимо силкувався щось сказати.

— Авжеж, ви справжню веремію учинили,— пробурмотів він нарешті.

Чорні очі Гарнішеві вдоволено блиснули.

— Ще б пак!— весело зареготав він.— Ну й підсіли ж ми їх! Я й досі не можу опам'ятатись. Ніколи б і не подумав, що так легко їх пошити в дурні!.. Ну, а тепер,— заговорив він далі, не зтягуючи ніякової паузи,— я так гадаю, нам не завадило б розрахуватись. По обіді я від'їжджаю на Захід отим бісовим «Двадцятим Сторіччям».— Він підняв валізку, розкрив її й застромив у неї обидві руки.— Не забувайте, хлопці, коли вам знову треба буде поколошкати Уолл-стріт — тільки свисніть мені. Я враз примчу з усіма манатками.

Він витяг і поклав на великий стіл купу розписок, корінців від квитанцій і чекових книжок, тоді знов застромив руки у валізку і, вигрібши решту, поклав теж до купи. А з кишені вийняв невеличкого папірця й прочитав з нього вголос:

— Десять мільйонів двадцять сім тисяч сорок два долари й шістьдесят вісім центів. Це така сума моїх видатків. Звісно, їх треба покрити з загальної суми прибутку, перше ніж ми поділимо наш барисш. А які ваші цифри? Гадаю, теж чималенькі.

Троє партнерів здивовано зирнулися. Або цей чоловік

іще дурніший ніж вони думали, або він провадить з ними якусь свою гру, їм не до втями.

Натанієл Леттон облизав сухі губи.

— Бачте, містере Гарнішу,— заговорив він,— підсумків ще не підбито. На це треба не одну годину. Містер Говісон саме коло цього працює. Звичайно, ми... як ви кажете... добре підсіли їх. Я гадаю, що не гріх би було нам поснідати, а за сніданком і перебалакати про все. Я скажу, щоб у конторі обідньої перерви не робили, і ви ще встигнете на поїзд.

Даусет і Гугенгамер зітхнули полегшено. Діло наче владнувалось. Не дуже-бо приємно було залишатися в одній кімнаті з цим м'язистим, подібним до індіянина чоловіком, що його вони пограбували. І не дуже приємно було згадувати оповідання про його страшну силу та непогамовність. От було б добре, якби Леттонові пощастило його спекатись хоч на короткий час! А поза стінами контори, там, де існує поліція,— боятись уже не буде чого. І скидалось на те, що їм і тут пощастить.

— Ну, що ж! Я, далєбі, дуже радий,— сказав Буйний День,— що мені не доведеться прогавити поїзда. Я пишаюся тим, що ви мені дали змогу взяти участь у цім ділі. Я не вмю висловити того, що почуваю, проте повірте мені, панове, я щиро пишаюсь. Але ж я з біса цікавий, мені страшенно хочеться знати, містере Леттоне, який наш виграш. Мо', скажете хоч приблизно?

Натанієл Леттон не дивився благально на своїх товаришів, але в ту коротку хвилю мовчанки вони відчули, що він благає їх про допомогу. Даусет, чоловік твердішого гарту, вже здогадувався, що клондайкський герой тільки прикидається. А двох ще й досі вірили в його дитинну простосердність.

— Це надзвичайно... м-м... важко,— почав Леон Гугенгамер,— бачте... акції «Ворд-Велі»... ввесь час так хитались... то вгору, то вниз... отже...

— Отже, поки що не можна нічого визначити,— докінчив Леттон.

— А ви приблизно, круглим числом,— бадьоро правив свої Буйний День,— не біда, коли помилитесь на який там мільйон туди-сюди. Потім направите. Мені, далєбі, аж свербить скоріше дізнатись. Ну, то скільки?

— Нащо нам далі гратися в піжмурки?— холодно й гостро промовив Даусет.— З'ясуймо краще все зараз. Міс-

гер Гарніш має хибне враження, треба йому сказати правду. У цій грі...

Та Буйний День не дав йому договорити. Він занадто багато грав у покера, щоб не зважати на психологічний чинник. Йому треба було повести гру так, як хотів він, отож він і спинив Даусета.

— До речі, вже як пішлося про гру, мені пригадалась одна цікава партія в покер. Я бачив її в Ріно, в Неваді. Ви б таку гру навряд чи назвали чесною. Грали там самі шахраї, всі до одного. Один тільки з-поміж них був наївняк — безрогий, як там їх дражнять. Отож він стояв позад того, що роздавав карти, та й бачить, що той здав собі чотири тузи, себто простісінько підкинув їх з-під колоди. Безрогий, звісно, обурився. Підходить до грача, що сидів навпроти, й тихенько йому шепоче:

«Слухайте, адже він підкинув собі чотири тузи».

«Ну, то й що з того?» — відказує грач.

«Я й подумав, що треба вам сказати», — це безрогий знов. — Кажу вам, я сам бачив, як він підкинув собі чотири тузи».

«Чуєш, голубе, іди ти краще звідси геть, — каже йому грач. — Нічого ти не тямиш у грі. Це його роздача, чи не його?»

Кінець оповідання зустрінуто нещирим робленим сміхом, але Буйний День наче й не помітив його.

— У вашому оповіданні є, мабуть, якийсь натяк? — гостро зауважив Даусет.

Буйний День тільки невинно глипнув на нього й не відповів.

— Ну, висипайте! — весело обернувся він знову до Наташисла Леттона. — Скажіть хоч приблизно, скільки ми загребли. Я ж вам сказав, мільйон сюди чи мільйон туди — це пусте, адже бариш, напевне, величезний.

Цей раз Леттон, почувавши підтримку з боку Даусета, відповів рішуче й твердо:

— Боюся, що ви дуже помиляєтесь, містере Гарнішу! Ніяких баришів ми з вами не ділитимемо. Тільки не гаричіться, прошу вас! Бо мені досить натиснути цю кнопку...

Та Буйний День зовсім і не гарячився, він здавався радше приголомшений. Неуважно пошпортавшись у кишені, він витяг сірники, витер одного й аж тоді помітив, що в нього в руці нема цигарки. Решта трое пильно за ним

стежили, мов ті коти, що чатують на мишу. Тепер вони вже бачили, що їм доведеться пережити декілька неприємних хвилин.

— Перепрошую, може, ви ще раз скажете?— промовив Буйний День.— Бо я чогось наче не дуже вас зрозумів. Ви сказали...

І напружено-тривожно втупився в Натанієла Леттона, чекаючи відповіді.

— Я сказав, що ви помиляєтесь, містере Гарнішу, от і все. Ви грали на біржі й програли. Ні «Верд-Велі», ні я, ані мої компаньйони не вважаємо, що ми вам щось винні.

Буйний День показав на купу розписок та корінців, що лежали на столі.

— Ось у це все вкладено десять мільйонів двадцять сім тисяч сорок два долари і шістдесят вісім центів чистими грішми. Що ж, тепер воно нічого не варте?

Леттон усміхнувся й знизав плечима. Буйний День глянув на Даусета й промовив ніби сам до себе:

— Справді, я бачу, що в моїй байці таки був натяк.— Він гірко засміявся.— Ну що ж, роздача була ваша, і ви спритно собі здали. Я не брикаю. Я як той грач у Ріно. Роздача була ваша, і ви мали право здати собі чотири тузи. Звісно, ви так і зробили... і обскубли мене геть-чисто.

І він знову спантеличено глянув на купу розписок на столі.

— І все це тепер не варте навіть того паперу, що на ньому воно написано. Ні, це все ж таки золото, і ви при нагоді його поділите між собою. Я не брикаю. Була ваша роздача, і ви мене обіграли. То не чоловік, що скиглить, коли інший роздає. Цей кін уже дограно, карти на столі, банк у вас, але...

Сягнувши швидко рукою в кишеню, він вихопив звідти великого кольта.

— Кажу, той кін дограно. Тепер моя роздача, і я беру собі чотири тузи... Прийми руку, здохлятино!— нараз гримнув він.

Рука Натанієла Леттона, що скрадалась була до кнопки на столі, зразу спинилась.

— Пересядьте!— наказав Буйний День.— Он туди, на той стілець, ти, тхір засмоктаний! Хутко! А то я, далєбі, з тебе стільки юшки виточу, аж подумують люди, ніби твій батько водогін, а мати — помпа. Ви, Гугенгамере, посувайтесь із своїм стільцем осюди. А ви, Даусете, сидіть,

де сидите, поки я вам розказуватиму, яка це гарна цяцька. Набита вона на велику дичину і стріляє вісім разів уряд. Як горохом сипле.

Попередні уваги скінчено, переходжу до діла. Не забудьте, я нічого не казав про вашу роздачу. Ви зробили, як уміли, і так воно й слід. Але тепер роздача моя, і вже я робитиму, як зумію. Насамперед усі ви мене знаєте. Я Буйний День — утямили? Я не боюсь ні бога, ні чорта, ані смерті, ані пекла. Ось мої чотири тузи, і вони вас підсадять. Ви тільки гляньте на цього живого кістяка. Леттоне, ви боїтесь умерти. Ви так злякались, що в вас аж кості торохтять. А оцей гладкий юдей! Ото нагнала на нього страху божого моя цяцька! Аж пожовк, мов цитрина. Ви, Даусете, спокійний. Ви й оком не моргнули. Це тим, що ви вмієте рахувати. І вас моя роздача не злякала нітрохи. Ви сидите собі та підраховуєте і знаєте добре, що я здеру з вас шкуру. Ви знаєте, що я нічого не злякаюсь. Отож ви лічите, скільки у вас грошей, і розумієте, що не варт умирати, коли можна зостатися живому.

— Я ще побачу вас на шибениці, — огризнувся Даусет.

— І не сподівайтесь. Коли почнеться забава, перша куля ваша. Звісно, мене повісять, але вас уже не буде й ви того не побачите. Ви помрете зараз, отут-о, а зі мною ще по судах воловодитимуться. Втямили?.. Ви будете вже мертві, й трава поросте з ваших трупів, і ви не дізнаєтесь, чи мене таки повішено, а я ще довго тішитимуся з того, що ви раніш за мене дуба врізали.

Буйний День замовк на хвильку.

— Не повбиваєте ж ви нас і справді? — спитав Леттон тоненьким чудним голосом.

Буйний День захитав головою.

— Та ні, це б вийшло задорого. Усі ви не варті того. Я волів би повернути собі свої марки. Гадаю, що й ви будете радніші їх віддати, ніж попасти в трупарню.

Настала довга мовчанка.

— Ну, я роздав карти. Вам грати. Міркуйте, але спершу я хочу вас застерегти. Коли двері відчиняться і хтось із вас дасть наздогад, що тут діється щось непевне, я відразу стріляю. І жодна душа не вийде з кімнати інакше, як ногами вперед.

Нарада тривала годин зо три. Вирішальним чинником у ній був не так здоровенний кольт, як цілковита певність, що Буйний День не завагається з нього скористатись. І не

тільки трійка була певна цього, але й сам Буйний День. Він поклав собі твердо їх забити, коли йому не повернуть грошей. То була справа не легка. Не так просто зібрати відразу десять мільйонів готівкою, і не обійшлося без прикрих затримок. Разів із десять викликувано в кімнату містера Говісона й головного бухгалтера. В такі хвилини пістолет лежав у Буйного Дня на колінах, недбало прикритий газетою, а він або скручував, або закурював цигарку. Кінець кінцем справу було залагоджено. Один з клерків приніс валізу з автомобіля, що чекав перед дверима, і Буйний День, захвавши туди останню пачку банкнот, клацнув замком. На порозі він спинився і кинув їм на прощання:

— Я маю вам сказати ще три речі: коли я зачиню за собою двері, ви будете, звісно, вільні й можете робити, що вам захочеться, але я мушу вас остерегти. Насамперед ніяких заяв до поліції, втямили? Гроші мої. Я не пограбував вас. Коли стане відомо, як ви мене обшахрали і як я примусив вас повернути мені все, сміятимуться з вас, а не з мене. Та ще як сміятимуться! Далєбі, не солодко вам буде з того сміху! А потім, як ви на мене заявите й спробуєте мене вдруге обібрати, коли я вже повернув усю свою ставку назад, тоді вже я напевне вас перестріляю, й ніде ви від мене не сховаєтесь. Не таким нікчемним гнидам, як ви, здирати шкуру з Буйного Дня. Вийде щось у вас — на вас же й окошиться, і в місті буде кілька несподіваних похоронів. Гляньте мені в вічі, і самі побачите, жартую я чи пі. Оті квитанції й розписки на столі — всі ваші, прощайте!

Щойно двері за ним зачинились, Натанієл Леттон кинувся до телефону, але Даусет спинив його.

— Що ви хочете робити? — спитав він.

— Поліцію викликати! Це ж грабунок! Чистий грабунок. Я не збираюся терпіти цього. Не збираюсь, кажу вам! Даусет похмуро всміхнувся і посадив недолугого фінансиста назад на його стілець.

— Ми ще побалакаємо про це, — сказав він, і переляканий Гугенгамер завзято підтримав його.

На цьому справа й завмерла. Троє компаньйонів не розголошували нічого. Гарніш теж мовчав. Того самого дня по обіді він уже сидів у окремому купе «Двадцятого Сторіччя» і мчав додому, на Захід. Умостившись вигідно на м'якій лаві й поклавши ноги в шкарпетках на стільчика, він довго й весело сміявся. Нью-Йорк так нічого й не вто-

ронав і не довідався. За всіма законами біржі, Буйний День мусив бути упень знищений, проте він з'явився в Сан-Франціско очевидячки з цілим своїм капіталом. Про це свідчив розмах його операцій, як от справа з Панамською пароплавною лінією. Натиснувши грішми й хитрістю, він видер контрольного пакета * з рук Шефтілі, щоб через два місяці з величезним зиском перепродати його Гарріманові.

РОЗДІЛ V

В Сан-Франціско Буйний День швидко зажив нової слави, але в певному розумінні не зовсім доброї. Його боялись і вважали за небезпечного ворога, кровожерного тигра. Він бив без жалю, калічив, нищив, і ніхто не міг знати, куди й як улучить його дальший удар. І та несподіваність багато важила. Свіжий чоловік, нещодавно прибувши з Далекої Півночі, з розумом, не звиклим до второваних шляхів, він мав надзвичайний хист вигадувати все нові й нові ходи й способи. А здобувши перевагу, користався з неї безоглядно. «Невблаганний, як червоношкірий»,— казали про нього, і це була правда.

Знов же він уславився й своєю чесністю. Його слово було певне, як розписка. Але сам він нікому не вірив на слово й відмовлявся від усяких «джентльменських угод»; коли хто важився послатись у ділових стосунках з ним на свою «честь джентльмена», того чекала неприємна розмова. Та й сам він давав обіцянку не раніше ніж справа була цілком у нього в руках, і людям залишалось хоч покластися на його слово, хоч від усього відмовитись.

Буйний День не визнавав укладання грошей у певні, забезпечені законом підприємства. Це тільки зв'язало б йому руки і зменшило б елемент ризику, азарту, що найбільше його захоплював у ділових операціях. Щоб грати так, як він, раптовими наскоками, він мусив завжди мати всі гроші напохваті. І вони в нього були завжди в обігу. Як справжній пірат, літав він по фінансовому морю. Забезпечені п'ять відсотків прибутку не вабили його. Йому треба було важити мільйонами в жорстокій, запеклій боротьбі, йти на те, щоб або втратити геть усе, або виграти п'ятдесят, сто відсотків. У цьому був для нього весь смак життя. Він чесно дотримував правил гри, але не знав жалю. Підбивши під себе якого-небудь ділка чи цілу

кампанію, він душив їх, не зважаючи ні на які благання й сльози. Він нікого не милував. І діяв здебільшого сам, бо не любив себе зв'язувати, а коли й заходив з ким на час у спілку, то тільки з тактичних міркувань і на своїх спільників дивився як на людей, що при першій же нагоді спробують обдурити й пограбувати його. І сам теж був лиш доти їм вірний, доки й вони йому, ніяк не довше. Зрада мусила прийти від них, і тоді — стережіться Буйного Дня!

На Тихоокеанському узбережжі промисловці й фінансисти довго не забули науки, що він її завдав Чарлзові Клінкнеру та Каліфорнійсько-Альтамонтському трестові. Клінкнер був його президентом. У парі з Буйним Днем вони взялись натискати на Міжміську компанію Сан-Хозе. До помочі компанії стала могутня Озерна корпорація електроенергії. Клінкнер надумався, що йому вигідніше перейти на бік супротивників, і зрадив Буйного Дня в самому розпалі боротьби. Буйний День утратив три мільйони, але довів Каліфорнійсько-Альтамонтський трест до банкрутства, аж сам Клінкнер укоротив собі віку в тюрмі. Буйному Дневі це стало недешево. Він не тільки випустив з рук Міжміську, але й по цілому своєму фронті зазнав величезних збитків. На думку компетентних людей, якби він пішов на компроміс, то міг би багато що врятувати. Натомість він умисне відмовився від боротьби з Міжміською та Озерною. І коли всі вже мали його за розбитого, він з чисто наполеонівською навальністю наскочив на Клінкнера. Буйний День знав, що той цього й уві сні не сподівається. Ще й більше: він добре знав, що Каліфорнійсько-Альтамонтський трест дуже міцне підприємство, і опинилось воно на слизькому тільки тому, що Клінкнер спекулював його капіталом. Так само він добре знав, що за яких кілька місяців трест стоятиме на ногах міцніше, ніж досі, і то саме завдяки тій спекуляції. А через те коли бити, то бити його зараз, не гаючись. Про свої великі збитки Буйний День, казали, висловився так: «Нічого я на цьому не втратив, навпаки — виграв, і виграв дуже багато. Це добра запорука на майбутнє. Відтепер хто зі мною матиме діло, навряд чи зважиться мене ошукувати».

Він зневажав тих людей, що з ними вів справи, а тому й був такий немилосердний. Він був переконаний, що серед них не знайдеться бодай одної по-справжньому чесної людини на сотню, а тих небагатьох чесних, що існують і беруть участь у цій грі, чекає програш і врешті руїна. Нью-

йоркський досвід зняв йому полуду з очей. Буйний День здер покривало ілюзії з фінансової гри й побачив усю її голизу. На суспільство й на промисловість у нього склався ось який погляд.

Суспільне життя, таке, як він його бачить,— це не що інше, як величезна шахрайська гра. Є чимало людей зроду неспроможних — чоловіків і жінок,— хоча й не таких недолугих розумом, щоб їх замикати в шпиталі для недоумків, але й недосить тямущих, щоб вони були здатні до чогось більшого, ніж носити воду або рубати дрова. Є ще дурні, які сприймають навсправжки це організоване шулерство, шанують його і поважають. Ці — легка пожива для третіх, що мають гостріший зір і бачать усю шахрайську гру такою, як вона є в дійсності.

Праця, законна праця — джерело всякого багатства. Себто все,— чи то мішок картоплі, чи фортеп'яно, чи семимісне легкове авто,— постає тільки з людської праці. А шахрайство з'являється тоді, коли дійдеться до розподілу тих речей, що їх витворила праця.

Йому ніколи не траплялось бачити, щоб трударі грали мозолястими руками на фортеп'яно або катались на автомобілях. Чому це так, пояснює тільки шахрайство. Десятки й сотні тисяч люду просиджують ночі, міркуючи, як їм ухватись між робітниками й тими речами, що вони виробляють. Це — діловики. Коли їм щастить ухватись між робітником та його виробами, вони уривають пайку собі. Розмір тієї пайки визначають не закони справедливості, а сила цих людей й їхня підлість. «Видушуй, скільки можеш»,— таке їхнє гасло. І Буйний День бачив, що в цій діловій грі так роблять усі.

Якось, будши в поблажливому настрої після поживного сніданку та кількох коктейлів, він розбалакався з ліфтером Джонсом. Джонс був худорлявий молодик з розкуйовдженою чуприною, ходячий вогонь, що тільки й думав, здавалось, як би виказати пасажирам ліфта свою ненависть і зневагу. Саме цим він зацікавив Гарніша, і тому не треба було багато часу, щоб дізнатись, чому він такий злий. Джонс був пролетар, як він сам зухвало заявив, і збирався стати письменником. Але журнали не хотіли його друкувати, а їсти-пити треба було. Він виїхав у маленьку долину Петаца, за яких сто миль від Лос-Анджелеса. Там він думав, удень заробляючи на прожиток, ночами вчитись і пити. Але залізниця так само мала гасло: «Видушуй,

скільки можеш». Петача була досить відлюдна місцина, що постачала світові тільки худобу, дрова й деревне вугілля. За перевіз вагона худоби до Лос-Анджелеса залізниця брала вісім доларів, виходячи з того, як пояснив Джонс, що худоба має ноги і її можна таким самим коштом перегонити до Лос-Анджелеса. А дрова ніг не мали, і залізниця дерла за вагон під дрова цілих двадцять чотири долари.

Дуже тонкий розрахунок! Працюючи без передиху двадцять годин на добу, після сплати вартості перевозу дроворуб мав тільки один долар і шістьдесят центів денно. Джонс надумався це обійти, перепаливши свої дрова на деревне вугілля. З його обрахунків виходило непогано, але в залізниці також були свої обрахунки. Вона призначала за перевіз вагона вугілля сорок два долари. За три місяці Джонс перевіряв свої рахунки. Виявилось, що він, як і перше, заробляє тільки один долар і шістьдесят центів денно.

— Я й покинув те діло, — докінчив Джонс. — З рік проволочився, а тоді таки вернувся до залізниці. Не буду розводитись, а скажу тільки, що влітку я піднявся на Сьєрру і витер сірника під стосом щитів від снігу. Пожежа була невеличка, тисяч на тридцять доларів. Але гадаю, що ми поквитались за Петачу.

— Хлопче, а ти не боїшся так відверто про це розказувати? — поважно спитав Буйний День.

— Анітрохи, — відповів Джонс. — Як же вони щось доведуть? Коли ви скажете, що я вам признався, я скажу, що це брехня, і дідька лисого вони вдіють із таким свідченням.

Прийшовши до себе в контору, Буйний День замислився. «Видушуй, скільки можеш!» Виходить, оце єдине правило гри, а тривати вона може тільки тому, що дурні народжуються щохвилини. Якби щохвилини народжувались Джонси, вона б довго не затяглася. Щастя грачам, що робітники не такі, як Джонс.

Правило гри просте, але механіка її складніша. Дрібні ділки, крамарі тощо уривають, скільки можуть, з того, що виробили робітники, але кінець кінцем оббирають робітників доценту ділки великі — за допомогою тих-таки дрібних. Отже, цим останнім, так само як і Джонсові в Петачі, з їхньої пайки лишається не більше від заробітної платні. Власне, вони тільки найманці у великих капіталістів. А ще вище стоять ще більші пани. Вони розробляють хитрі й складні махінації широченного розмаху, щоб загарбати вироблене в сотень тисяч робітників.

Вони не так грабіжники, як грачі, спекулянти. Їм мало звичайної своєї здобичі; запеклі грачі, вони ще оббирають один одного й називають це «вищою фінансовою політикою». Отож вони грабують передусім робітників, але раз у раз злигуються в банди, щоб відібрати награбоване одні в одних. Ось чому Голдсуорсі обшахрав його на п'ятдесят тисяч доларів, а Даусет, Леттон і Гугенгамер на десять мільйонів, та й сам він, пограбувавши Панамську лінію, зробив так самісінько.

«Ну що ж, — вирішив він, — далеко приємніше грабувати грабіжників, аніж затурканих робітників».

Отак зовсім не знайомий з філософією, Буйний День сам додумався до того, що визначив собі в житті місце сучасної надлюдини. Він бачив, що за рідкісними, майже неймовірними винятками, в діловому світі не існувало більше правила «Noblesse oblige»¹. Один дуже дотепний мандрівник, виголошуючи промову на обіді в «Альта-Пасіфіку», між іншим сказав: «У злодіїв є честь — цим вони й різняться від порядних людей». Воно й правда. Той промовець як в око вліпив. Сучасні надлюди — це ватага гидких бандитів. Їм стає нахабства проповідувати своїм жертвам кодекс моральності, якого самі вони не визнають. Вони дотримують слова лише доти, доки не можуть його зламати. «Не крадь» — це стосується тільки чесних робітників. А вони, надлюди, стоять вище за такі заповіді. Вони крадуть, і котрий більше заповре, тому й більша шана серед спільників.

Що далі Буйний День провадив гру, то яснішала йому загальна картина. Хоча кожен грабіжник так і чигав, щоб пограбувати свого товариша, ватага загалом була добре zorganizована. Власне, вона контролювала весь політичний апарат суспільства, починаючи з найдрібніших місцевих політиканів і до сенату Сполучених Штатів. Вона ухвалювала закони, що давали їй право грабувати. І щоб здійснювати ті закони, вона тримала поліцію, шерифів, національну гвардію, регулярну армію й суди. Але то все була марниця. Справжню небезпеку для надлюдини являв свій братчик — надлюдина. Величезна затуркана маса народу ніяким грачем не була. Той народ-бо витворений з такої низькокартної глини, що його заіграшки можна дурити.

¹ Шляхетність зобов'язує (франц.).

Надлюди тільки смикають ляльок за ниточки; а знудившись повільним та одноманітним оббиранням робітників, розперізуються й починають грабувати один одного.

Буйний День часом філософував, одначе не був філософом. Книжок він ніколи не читав. Він був чоловік практичний, зі здоровою головою, читати книжки йому ніколи й на думку не спадало. Те просте, первісне життя, що він провадив колись, легко було розуміти й без книжок. Але й теперішнє його життя видавалось йому таке саме просте й первісне, як на Юконі, і він наскрізь бачив усю його брехню й оману. Люди тут зіплені з тієї самої глини, й пристрасті та бажання в них ті ж самі. Бізнес — той самий покер, тільки ширшого розмаху. Грають ті, хто має що ставити. А робітник гарує за шматок хліба. Буйний День бачив, що гра йде вічними, незламними правилами, і сам він теж грав. Страшенна недотепність людства, що його зорганізували й оббирають бандити, не жахала Гарніша. Це природно, так і повинно бути. Власне, всі зусилля марні. Двоє його товаришів загинули з голоду на Стюарті. Сотні юконських старожитців залишилось без ділянок на Бонанзі й Ельдорадо, а якісь шведи та чечаки прийшли на лосячі пасовиська й захопили собі мільйонні займанки. Таке життя. В кращому разі воно — шалене змагання. Цивілізовані люди грабують, бо така їхня натура. Вони грабують так само, як коти дряпаються, як голод мучить, як мороз тисне.

Отак Буйний День став щасливим ділком. Але він не взявся оббирати робітників. До такого діла в нього не тільки не лежало серце — воно було йому просто нецікаве. Вони ж бо такі тупоголові, і так легко з ними впоратись, однаково, що стріляти вродованих ручних фазанів у англійських заповідниках, про які йому траплялося чути. Далеко цікавіший спорт — підстерігати розбагатілих грабіжників і відбирати в них їхню здобич. Це його й тішить, і хвилює, а часом бійка буває з біса гаряча. Як легендарний Робін Гуд, Буйний День грабував багатих і потроху наділяв бідаків. Але доброчинець із нього був своєрідний. Велика сила людського горя нітрохи не зворушувала його. Такий уже вічний, незламний лад. Так водиться споконвіку. Доброчинних установ і професійних спекулянтів філантропією він не терпів. І не для того він давав, щоб відкупитись від свого сумління. Він нікому нічого не винен, отож повертати чи відшкодовувати не має чого. Коли

він щось комусь давав, то давав з доброї волі, від щирого серця, від своєї щедрості. І допомагав він тільки тим, кого знав сам. Він нічого не жертвував на потерпілих від землетрусу в Японії чи на літні табори для дітей нью-йоркської бідноти, але на цілий рік забезпечив ліфтера Джонса, давши йому змогу написати книжку. Він послав у Арізону хвору на сухоти дружину офіціанта з готелю «Св. Франціск», а коли лікарі сказали, що їй уже нема рятунку, — послав туди й чоловіка, щоб пробув із нею останні хвилини. А то якось він купив у одного в'язня кілька гнuzдечок, сплетених з волосіні. Той розказав про це своїм товаришам, і врешті Буйному Дневі почало здаватися, що добра половина мешканців в'язниці взялася плести такі гнuzдечки для нього. Він купував їх усі, платив від двадцяти до п'ятдесяти доларів за кожную і завішав ними всі стіни своєї спальні; вони були справді гарні й сумлінно зроблені.

Суворе життя на Юконі не озлобило Буйного Дня. Для цього потрібна була цивілізація. У хижій, безжальній грі, що він її тепер провадив, його добродушність непомітно зникла так само, як зникла і його тягуча західна говірка. Мова його зробилась різка, поривчаста, і такий самий став його розум. За невпинною шаленою грою йому чимдалі менше залишалось спокійних, безтурботних годин. Зміна ця відбилась і на лиці. Риси його стали твердіші. Рідше з'являлась весела рисочка біля уст і усмішка в зморщечках коло очей. У тих очах, чорних і блискучих, як в індіанина, тепер часто загорялись хижі іскри свідомості своєї сили. Як і раніше, він був повний життя, від усієї його істоти воно аж пашіло, але то була життєва снага переможця, що топче під ноги переможеного. Змагаючись із стихією, він не відчував у ній ворога; однак тепер він змагався з людьми, такими, як сам. Усі злигодні, всі труднощі суворого життя на Півночі не залишили на ньому таких слідів, як оця гостра й запекла боротьба зі своїми ближніми.

Іноді до нього все ж поверталась давня йдого безтурботність, хоч не вельми часто, і була вона трохи штучна, бо викликали її здебільшого передобідні коктейлі. На Півночі він пив побагато, але вряди-годи. А тепер почав пити регулярно, день у день. До цього він призвичаївся несвідомо — сам спосіб життя штовхав його на те. Коктейлі його заспокоювали. Він не доміркувався до того, просто

відчував потребу на час скидати з себе напругу, в якій тримали його ризиковані, зухвалі біржові операції, і по-малу виявив, що такий перепочинок дають йому коктейлі. Вони ніби муром відгороджували його від усього. Він не пив ні вранці, ні за роботою, але щойно кидав контору, відразу зводив довкола своєї свідомості той мур з алкоголю. Контора враз ніби переставала існувати. Після перерви на обід вона на годину-дві відживала, та тільки-но зачинялись її двері, він знов ховався за своїм муром. Звісно, мавши велике самовладання, він утримувався від пиття, коли треба було йти на діловий обід або нараду, де він мав зустрітися з ворогами чи спільниками, розробляти чи здійснювати план якоїсь кампанії. Але щойно справу скінчено, він замовляв завсідне своє мартіні подвійною порцією і у високій склянці, щоб ніхто не здогадався.

РОЗДІЛ VI

Діді Мейсон увійшла в життя Буйного Дня майже непомітно. Спочатку він ставився до неї так само байдуже, як до меблів у конторі, й до хлопця-посланця, й до Моррісона — свого вірника і єдиного клерка, й до всіх неодмінних прикмет місця, де орудує своїми ділами надлюдина. Якби перші місяці служби Діді Мейсон хто спитав Буйного Дня, які в неї очі, він не знав би, що відповісти. Через те, що вона була не білява, а шатенка, в його підсвідомості склалось невиразне уявлення, ніби вона чорнява. Так само несвідомо гадалось йому, що вона не худорлява, хоча він не міг би сказати, чи вона гладка. А як вона вбирається, — про це він узагалі ніякої думки не мав. Він-бо не знався на жіночих убраннях та й не цікавився ними. Певно, якимось-таки вбирається. Для нього вона була тільки міс Мейсон і все. Правда, він знав, що вона вправна як секретарка й дуже ретельна, але й це враження було зовсім невиразне. Йому не доводилось мати діла з іншими секретарками, і він гадав, що вони всі мусять бути і вправні, й ретельні.

Раз, підписуючи листа, він натрапив на слово «щоб» — замість звичного йому «аби». Він переглянув ще кілька сторінок подібного змісту й повсюди знайшов «аби». Оце «щоб» було єдине. Воно йому різало очі. Він двічі натиснув гудзика на столі, й до кабінету ввійшла Діді Мейсон.

— Хіба я так диктував, міс Мейсон?— спитав він, просягуючи їй листа й показуючи на те нещасливе слово.

Тінь досади пробігла по обличчі дівчини, вона винувато знітилась.

— Так, це я помилилася,— сказала вона,— вибачте... Проте, знаєте, це зовсім не помилка, так навіть краще,— додала вона похапцем.

— Звідки ви це взяли?— насупився Буйний День.— А мені воно зовсім чудно.

Дівчина вже дійшла була до дверей, але раптом обернулась.

— І все ж так краще казати,— промовила вона, дивлячись на листа, що держала в руці.

— Виходить, що я весь час помиляюсь, коли кажу «аби»?

— Авжеж,— відповіла вона сміливо.— Це у вас говіркове. То, може, повиправляти?

— «У понеділок я сам до вас прийду, щоб уже домовитися про це діло»,— вголос прочитав Буйний День з листа, прочитав повільно, з серйозним виглядом, уважно прислухаючись до власного голосу.— Ні, не краще так, міс Мейсон!— він похитав головою.— Далєбі, зовсім чудно слухати. Чому до мене ніхто так не пише? Чому всі кажуть «аби»— і освічені люди теж? Хіба не правда?

— Авжеж,— погодилась вона, вийшла з кімнати і сіла за машинку виправляти помилку.

Трапилось так, що обідав він того дня в клубі за одним столом з молодим англійцем, гірничим інженером, і почув, що той уживає в розмові тільки «щоб», а не «аби». Раніше Буйний День, звісно, цього б і не помітив, але тепер, під враженням суперечки з секретаркою, звернув на це увагу й поклав собі з'ясувати справу. Після обіду він спинив Макінтоша, про якого знав, що той учився в коледжі, бо вславився як футболіст.

— Слухай-но, Банні,— спитав Буйний День,— як краще сказати: «Я до вас приїду, щоб уже домовитися про це діло» чи «аби вже домовитися про це діло»?

Колишній славний футболіст думав добру хвилину.

— А кат його знає,— признався він урешті.— А як я кажу?

— Та вже ж «аби домовитись».

— Ну, тоді краще буде «щоб домовитись». Це вже можна сказати напевне. В граматиці я завжди плавав.

Повертаючись до контори, Буйний День зайшов дорогою в книгарню й купив граматику. У себе в кабінеті, поклавши ноги на стіл, він цілу годину скнів над підручником.

— Хай мене курка вбригне, коли дівчина не має рації,— вголос промовив він, закриваючи книжку. Вперше він відчув, що його секретарка неабихто. Доти вона була для нього тільки людською істотою жіночої статі, частиною устаткування контори. Та коли виявилось, що вона знає граматику краще за ділових людей і тих, які покінчали коледжі, вона стала для нього справді людиною. Здавалось, ніби вона почала так само вирізнятися у його свідомості, як оте «щоб» на сторінці, яку вона надрукувала, і привертати його увагу.

Того дня він навіть примітив, як вона виходила з контори, і вперше постеріг, що в неї зграбна постать і що вона гарно вбрана. Він зовсім не розумівся на тонкощах жіночого туалету, і, звісно, не добачив, що на ній чепуренька блузка та добре пошитий англійський костюм. У нього склалось тільки загальне враження: вона вбрана гак, як треба. Нічого зайвого, нічого недоречного.

— Гарненька чепурушка,— такий був його вирок, коли двері за нею зачинились.

Другого ранку, як звичайно, диктуючи їй ділові листи, він зробив несподіване відкриття, що вона гарно зачісується, хоч нізащо в світі не зміг би змалювати її зачіски. Вона йому просто подобалась, та й годі. Міс Мейсон сиділа між ним і вікном, і він завважив, що волосся в неї ясно-каштанове з легеньким золотаво-бронзовим відтінком. Під блідим сонячним промінням, що падало у вікно, та бронза неначе вогнем горіла, аж любо було дивитись. Цікаво, що досі він ніколи того не помічав, подумав Буйний День.

В одному листі трапилось йому сформулювати фразу, подібну до вчорашньої, що через неї вони засперечались. Згадавши своє змагання з граматикою, він продиктував:

— *«Щоб нам з вами дійти згоди в цій справі...»*

Міс Мейсон мимоволі скинула на нього очима, очевидно здивована, та зразу ж опустила їх і вже чекала, що він продиктує далі. Але Буйний День устиг розгледіти, що вони в неї сірі. Згодом йому довелось дізнатися, що в тих сірих очах виблискують ще й золоті іскринки. Одначе й тепер він дуже здивувався: йому враз спало на думку, що він досі мав її за брюнетку з карими очима.

— Таки ваша правда була,— признався він, осміхнувшись сором'язливо, що зовсім не пасувало до його суворих індіанських рис.

За те його винагороджено ще одним поглядом і вдячною усмішкою. Цього разу він переконався, що очі в неї справді сірі.

— Та однаково, яось чудно, далєбі,— ніби з жалем договорив він.

Міс Мейсон уже відверто засміялася.

— Ой, перепрошую,— квапливо вибачилась вона, та враз і зіпсувала все, додавши:— Ви мене так насмішили!

Буйний День трохи збентежився — може, скорше від того сонця, що горіло їй на кучерях.

— Я зовсім не жартую,— сказав він.

— Тим-то я й засміялась. Та однаково, за граматикою так краще.

— Гаразд,— зітхнув він.— «...Щоб нам з вами дійти згоди в цій справі...» — написали? — І почав диктувати далі.

Незабаром він зробив відкриття, що на дозвіллі, коли нема роботи, вона читає книжки або журнали, а то береться за якесь жіноче рукодільство. Одного разу, проходячи повз її стіл, він узяв томик віршів Кіплінга і здивовано перегорнув кілька сторінок.

— Ви любите читати, міс Мейсон?— спитав він, кладучи книжку на місце.

— О, дуже люблю!— відповіла вона.

Іншого разу то виявилась книжка Уеллса «Колеса фортуни»*.

— Про що тут пишеться?— спитав Буйний День.

— Та це просто роман. Любовна історія.

Вона замовкла, але він усе стояв, ніби чекаючи дальшого пояснення.

— Про одного простого лондонського юнака, крамарчука з мануфактурної крамниці. У відпустку він поїхав подорожувати велосипедом і дорогою закохався в дівчину в далеко вищого кола. Мачуха її відома письменниця, і таке інше. Дуже цікава історія, сумна, навіть трагічна. Може, хочете самі прочитати?

— Ну, а вони побралися?— спитав Буйний День.

— Ні, в тому ж бо й уся річ. Він не...

— Отже, вони так і не побрались, і ви прочитали всю книжку, цілу сотню сторінок, аби дізнатись про це?— промовив здивовано Буйний День.

Дівчині, видимо, стало і смішно, й досадно.

— Адже ж ви читаєте ваші гірничі та біржові бюлетені цілими годинами?— заперечила вона.

— Так, але я дещо використовую з них. Це зовсім інша справа. Мені це дає гроші. А ви що маєте з своїх книжок?

— Нові погляди, нові думки, життя.

— Все це не варте й цента.

— А по-моєму, життя дорожче за гроші,— не погодилась вона.

— Та звісно, коли це вас тішить...— сказав він по-чоловічому поблажливо.— Коли так, то чого ж бо ще треба! А смак у кожного свій.

Незважаючи на певність своєї переваги, йому майнула в голову думка, що ця дівчина знає силу всякої всячини, і він на мить почувся трохи як варвар, що зіткнувся лице в лице з проявом незмірно вищої культури. Для Буйного Дня культура не мала ніякої ціни, а проте його збентежило невиразне почуття, що в ній, у тій культурі, заховано більше, ніж він уявляв.

А ще згодом він побачив у секретарки на столі книжку, йому знайому, він пізнав її з обгортки. Цього разу він не спинився. То була книжка одного журналіста про Клондайк. Він знав, що там згадується й про нього, в там і його фотографії; іще він знав, що там є сенсаційний розділ про самогубство однієї жінки, тієї самої, що «не діждалася Буйного Дня».

Після цього він більше не розмовляв з міс Мейсон про книжки. Він уявляв собі, яку хибну гадку вона могла про нього собі скласти з того розділу, і йому було боляче, тим більш боляче, що він на те не заслужив. І треба ж було такого неймовірного безглуздя, щоб він, Буйний День, набув собі слави джигуна і щоб справді через нього жінка наклала на себе руки! І що це в нього за щастя таке, що з тисяч книжок саме ця потрапила до рук його секретарці! Ще кілька днів по тому в присутності міс Мейсон його понімає прикре почуття, немов він справді чимсь провинив. А раз він напевне зловив на собі її цікавий, пильний погляд, ніби вона силкувалася збагнути, що він за людина.

Він спробував був вивідати щось про неї в Моррісона, свого клерка. Той перше виповів свою образу на міс Мейсон і аж тоді розказав те, що знав про неї.

— Вона родом із Сіскію. Звісно, працювати з нею то приємно, але вона зависоко носу дере, наче хтозна-яке цабе.

— Чого це ви так гадаєте?— спитав Буйний День.

— Вона така велика пані, що й не підступись. Не хоче ні з ким і знатись із своїх колег. Я її вже запрошував і в театр, і на ковзанку, й ще кудись — так де тобі! Вона, бачте, любить добре висиплятись і не може засиджуватись, та й додому їй, мовляв, далеко — вона в Берклі живе.

Поти клеркова оповідь задовольняла Буйного Дня. Авжеж, вона дівчина незвичайна, це безперечно. Одначе дальші Моррісонові слова трохи вразили його.

— Але то все аби відбредхатись. Вона бігає зі студентами, ось воно що. Зі мною піти в театр не хоче, бо любить, мовляв, висиплятись, а з ними то може танцювати цілі вечори. Мені казали, що вона ходить на всі їхні вечірки. По-моєму, вона занадто панська, занадто високого льоту, як на секретарку. В неї, бачте, є навіть свій кінь. Вона катається верхи скрізь отут по горах. Яюсь у неділю я сам бачив. О, вона високо несеться, тільки не знаю, як це вона примудряється. На шістдесят п'ять доларів у місяць дуже високо не злетиш, а в неї ще до того брат каліка.

— Вона живе в батька-матері?

— Ні, в неї нікого нема. Мені казали, що вони були дуже заможні люди. І я думаю, що цьому правда, бо як же її брат міг би вчитись у Каліфорнійському університеті? Батько її мав величезне ранчо, але потім уклав гроші в якісь копальні, чи що, та й уклепався: перед смертю зовсім збанкрутував. Мати померла ще раніше. Брат той, либонь, став їм у грубий гріш. Він був таки добрий зух! І в футболі грав, і полював, і по горах шалався. Він покалічився, виїжджаючи коня, а потім чи то ревматизм, чи ще яка хвороба причепилась. Одна нога стала коротша й почала всихати. Тепер ходить на милицях. Раз я бачив його з нею на катері. Лікарі вже не один рік із ним морочаться. Тепер він, здається, лежить у Французькому шпиталі.

Усі ці відомості про міс Мейсон ще дужче розпалили Гарнішеву цікавість до неї. Проте, хоч як йому того хотілося, він не міг спізнатися з нею ближче. Часом йому набігала думка запросити її поснідати, та проти цього повставало його природжене лицарство. Він відчував, що чесний чоловік, коли він себе поважає, не повинен запрошувати свою секретарку снідати. Дехто, звісно, так робив,— Буйний День знав те з балачок у клубі; але він не поважав чоловіків, що так поводитись, і жалів жінок. Йому

чогось здавалося, що на своїх підлеглих у людини менше права, ніж на просто знайомих чи й на чужих. Він був певен, що враз би умовив міс Мейсон поснідати з ним, і до театру піти, якби тільки вона не служила в нього. Однак він відчував, що не годиться хазяїнові, купуючи службовий час своїх підлеглих, у будь-який спосіб претендувати ще й на їхнє дозвілля. Так можуть робити тільки нахаби. Це нечесно — користатися з залежного становища дівчини, що заробляє в тебе шматок хліба. Може, ти їй зовсім не подобаєшся, а піддається вона, тільки щоб не розгнівати тебе, свого хлібодавця.

А йому, Буйному Дневі, й поготів не годилося в'язнути до своєї секретарки. Хіба ж вона не прочитала тієї клятої книжки про Клондайк? Добру, мабуть, думку має про нього ця дівчина, що гордує навіть вродливим і елегантним Моррісоном! Та ще й те, що Буйний День був, як і завжди, соромливий. Єдине, чого він коли боявся, це жінки, і він боявся її ціле життя. Не легко було йому позбутися цього страху й тепер, саме коли в ньому вперше прокинувся потяг до жінки. Поворозки від фартуха й досі лякали його, тим-то він ще й вишукував усілякі перешкоди до ближчого знайомства з Діді Мейсон.

РОЗДІЛ VII

Отже, доля не сприяла зближенню Буйного Дня з Діді Мейсон, і його зацікавлення в ній поволи завмерло. І це було цілком природно. Він-бо весь поринув у свої ризиковані фінансові операції, і запал гри та широченний її розмах поглинали всю енергію, яку виробляв його чудовний організм. Тим-то в його свідомості образ вродливої секретарки помалу відступив назад, і та іскринка потягу до жінки, що зблиснула була в ньому, захолола. Йому було тільки приємно, що в нього така мила секретарка.

А коли десь на дні його душі ще й жевріла якась надія щодо неї, то вона однаково згасла в запалі тієї гучної й запеклої війни, що він тоді саме оголосив Компанії берегового судноплавства та Гавайсько-Нікарагуансько-Тихоокеансько-Мексиканській пароплавній компанії. Буча знялась далеко більша, ніж він сам сподівався, і його вразило, як широко та війна розпалилась і які несподівані й несумісні інтереси зіткнулися в ній. Усі сан-франціські

газети накинулись на нього. Правда, на початку одна чи дві з них натякнули, що вони за відповідну винагороду ладні підтримувати його, але Буйний День вирішив, що витрачатися на те немає потреби. Доти преса ставилась до нього досить зичливо, славлячи іронічно-добродушно його подвиги. Аж тепер спізнав Буйний День, на яку брутальність і гидоту здатна вона, коли її роздратувати. Кожний епізод його життя було відкопано, щоб злостиво його перебрехати. Буйний День дивом дивувався, як то можна поперекручувати все, що він будь-коли зробив і чого досяг. З героя Аляски він обернувся на шибайголову, хвалька, розбишаку, одно слово,— на пострах тієї-таки Аляски. Та не тільки перебріхувалося справжні його пригоди: фабрикувалося й чистісінькі вигадки. Але він не відповідав і раз тільки дозволив собі розважити душу перед кількома репортерами.

— Пишіть, що хочте!— сказав він їм.— Буйному Дневі, далебі, траплялось бачити страшніші речі, ніж ваша паскудна брехлива писанина. Я вас не ганю, хлопці, чи то пак не дуже ганю. Ви не винні. Адже й вам треба з чогось жити. На світі хтозна-скільки жінок живе з того, що й ви, бо нездатні ні до чого кращого. Треба ж комусь справляти й брудну роботу, то чом би й не вам? Платять за неї добре, а для чистішої роботи ви однаково не придатні.

Соціалістична преса радо підхопила ці його слова й розповсюдила їх по цілому місту в десятках тисяч друкованих метеликів. Газетярі, зачеплені за живе, віддячили, чим могли,— себто новими наклепами та лайкою. Напади стали ще лютіші, вони дійшли до останнього ступеню шаленства й злості. Підняли з могили бідолашну жінку, що позбавила себе життя, й почали тягати її по тисячах газетних сторінок, як мученицю й жертву дикої жорстокості Буйного Дня. З'явилися поважні статті, щедро приправлені цифрами на доказ того, що він почав свою кар'єру, пограбувавши нещасних золотошукачів, відібравши в них усі їхні займанки, а вивершив будівлю свого багатства, зрадницьки зламавши угоду з Гугенгамерами в офірській справі. У передових газети взивали його ворогом суспільства, горлохватом із звичками й культурою печерної людини, злочинним баламутом, загрозою комерційному й промислому процвітанню міста, страшним анархістом. А в одній передовій навіть цілком серйозно розважалося, що шибениця була б непоганою наукою для нього і таких, як він.

І насамкінець висловлювалась палка надія, що його велике червоне авто колись розіб'ється разом із ним.

А Буйний День, як ведмідь на пасіці, не звертаючи уваги на бджолині жала, вигрібав собі лапою мед. Він скреготав зубами й відбивався. Сутичка з двома пароплавними компаніями перейшла в запеклий бій з містом, із штатом і з усім Тихоокеанським узбережжям. Дуже добре! Вони хотіли війни — вони її матимуть. Йому й самому цього тільки треба. Він добре зробив, що приїхав сюди з Клондайку, тут справжня гра. Такої ніколи не було й не буде на Юконі.

Помагав йому за немалу платню, ще й побільшувану щедрими по-князівському подарунками, адвокат Ларрі Гіган, молодий ірландець, що не мав іще гучного ім'я в юридичних колах; Буйний День перший розпізнав його своєрідний хист. Гіган мав чисто кельтську уяву й сміливість, і до такої міри, що потрібно було холодної Гарнішевої голови, щоб їх стримувати. Цей правничий Наполеон не знав ніякого впину, отож Буйний День і здержував його, коли треба. Діючи сам, ірландець був би неминуче скрутив собі в'язи, але під проводом Буйного Дня він швидко простував до багатства й слави, тим паче, що особистого й громадянського сумління мав чи не стільки, як і Наполеон.

Гіган водив Буйного Дня по лабіринтах сучасної політики, робітничих організацій, торговельного та промислового законодавства. Гіган-таки з його невичерпними планами й проектами відкривав йому очі на такі можливості в діловій війні двадцятого сторіччя, що навіть і не снились Буйному Дневі. А той, зважуючи Гіганові ідеї, відкидав їх або приймав і розвивав далі, складав план кампанії й успішно її здійснював. Усе Тихоокеанське узбережжя від П'юджет-Саунду і до Панами гуло, мов сколошканий вулик, а Сан-Франціско накидалось на Буйного Дня, мов ошаленіле, і пароплавні компанії могли сподіватися на перемогу. Все на те показувало. Але натомість він сам ударив по пароплавних компаніях, потім по Сан-Франціско, а тоді й по всьому Тихоокеанському узбережжю.

Він почав свій наступ з дрібниці. У Сан-Франціско мав відбутися з'їзд Товариства споборників християнства. На переправі трапилось непорозуміння з багажем делегатів з'їзду, і візники з профспілки № 927 міського транспорту збили бучу. Було розвалено кілька голів, кільканадцять

чоловік заарештовано. Багаж приставлено куди слід. Нікому, звісно, й на думку не спало, що вся ця колотнеча була ділом спритних Гіганових рук, покріплених Гарнішевим клондайкським золотом. Інцидент той був нікчемний— принаймні на перший погляд. Але зовсім несподівано втрутилася Спілка биндюжників, її підтримала Федерація портових робітників, і почався страйк. Кухарі та офіціанти, відмовившись обслуговувати биндюжників-страйколамів та їхніх господарів, застрайкували й собі. До них пристали різники, що відмовились постачати м'ясо не згідним з ними рестораторам. Спілки об'єднаних господарів виступили одним міцним фронтом і опинились вічна-віч з сорока тисячами організованих робітників Сан-Франціско. Застрайкували ресторани пекарі, постачальники хліба, за ними молочарі, молоковози, пташники. Будівничий цех поставив теж неабиякі вимоги. Збурився весь Сан-Франціско.

Поки що тільки Сан-Франціско, але Гіганів план був складений мистецьки, і наступ Буйного Дня чимдалі ширшав. Члени могутньої бойової організації, що звалася Спілкою моряків Тихоокеанського узбережжя, відмовились виходити в море на судах, що їх вантажили страйколами. Спілка висунула ультиматум і проголосила страйк. Це й було те, чого домагався Буйний День. Тепер на кожному судні, що підходило до берега, з'являлись представники спілки і знімали команду. За матросами пішли кочегари, механіки, кухарі й стюарди. Число пароплавів, що стояли в гавані, щодень зростало. Навербувати команду зі страйколамів було неможливо. Члени Спілки моряків були люди бойові, загартовані в суворій морській школі, і сутичка з ними означала для страйколамів кров і смерть. Страйк ширився вгору і вниз по цілому узбережжю, аж поки всі гавані було забито пароплавами. Морський транспорт спинився. Минали дні й тижні, а страйк усе тривав. Обидві компанії — берегову й Гавайську — зв'язано на руки й на ноги. Боротьба зі страйком вимагала величезних витрат, а прибутків ніяких не надходило. Становище дедалі скрутнішало. Нарешті Гарнішеві супротивники заволали: «Миру за всяку ціну!»

Але миру не було, доки Буйний День та його спільники не переграли всіх своїх карт. Тільки загарбавши виграш, вони дозволили добрячій частині континенту відновити свої справи.

А ближчими роками, як завважено, декотрі з профспілкових лідерів поставили собі вілли або ж будинки до винайму, декотрі подалися в гості на батьківщину, до Європи, а декотрі поробились верховодами в політиці й прибрали до рук муніципалітет та міську скарбницю. Сан-франціській людності, що їй на шию сіли політикани, і невтямки було, якою мірою спричинився до того Буйний День та його війна з пароплавними компаніями. Однак деякі чутки про ту роль, що він відіграв, усе ж просочились, пішли плітки та здогади, і він накликав на себе ще лютішу зневажність і прокльони. Правду кажучи, Буйний День і сам не передбачав, що його змагання з тими компаніями матиме такі разючі наслідки.

Але він здобув те, чого хотів. Він провадив відчайдушну гру й виграв її. Стоптав під ноги пароплавні компанії і цілком законним способом безжалюбно пограбував пайовиків. А його спільники, звісно, не вдовольнилися чималими сумами, одержаними від Буйного Дня. Вони при нагоді нахапали посад, що дали їм змогу грабувати місто й далі. Його спілка з ватагою грабіжників неминуче призвела до великого грабежу. Та сумління Гарніша не гризло. Він пам'ятав слова, що їх чув колись від одного старого проповідника: «Хто здійме меч — від меча й загине!» Звісно, мати діло з грабіжниками — це ризик, але ж його, Буйного Дня, не пограбовано, він виграв. Ну то й добре. Усе це гра й війна сильних людей, на дурнів нема чого зважати. Вони завжди терплять і терпіли; що-що, а це вже він знав з історії. Сан-Франціско хотів війни, от він і мав її. На те гра. Усі великі ділки роблять те саме й ще навіть гірше.

— Не торочте мені ані про сумління, ані про громадський обов'язок, — спинив він якимось одного настирливого репортера. — Якщо ви взавтра перейдете до другої газети, то однаково писатимете, що вам загадають. І тепер ви говорите про сумління та громадський обов'язок, і в новій газеті, коли треба буде, обстоюватимете яку-небудь злодійську компанію... напевне, волаючи отак самісінько про сумління та обов'язок. Твоя ціна, хлопче, — тридцять доларів на тиждень. Ось за що ви продаєтесь. І ваша газета теж продається, тільки трохи дорожче. Заплатить їй сьогодні скільки треба, і вона враз перекинеться на другий бік, замість одного паскудства обстоюватиме інше, але не покине галасувати про сумління та громадський обов'язок.

А все через те, що кожної хвилини народжується новий дуронь. Поки люди таке терпітимуть, вони його й матимуть. І хай оті акціонери та діловики не лементують, що їх, мовляв, обібрано. Чув ти хоч раз, щоб вони голосили, коли самі давлять і душать когось? Цим разом придушено їх самих, от і край. Ти ба, які недоторканні! Таж вони, хлопче, у старця торбу вкрадуть, видеруть золоту пломбу з рота в мерця, ще й голоситимуть як на пуп, коли той мрець дасть їм здачі. Усі вони одним миром мазані, і великі й малі. Погляньте на цукровий трест! Маючи он скільки мільйонів, як послідуший злодюжка краде воду з нью-йоркського водогону й обважує уряд на своїх фальшивих терезах. Сумління й громадський обов'язок! Забудь за них, хлопче.

РОЗДІЛ VIII

Заживши цивілізації, Буйний День не змінився на краще. Правда, він почав чепурніше вдягатись, більшменш опанував гарні манери, говорив уже культурнішою мовою і звик до розкішного життя. Його хист грати й підбивати під себе інших людей розвинувся надзвичайно. У хитромудрій, запеклій гризні самців його розум вигострився, як лезо бритви. Але він зачерствів, утратив давню щирість і добродушність. Про справжні тонкощі культури він нічого не знав і не здогадувався, що вони існують. Влада над людьми змінила його так, як вона міняє усіх. Він зробився жорстоким, запеклим циніком. Не довіряючи визискувачам, зневажаючи дурнів з визискуваної череди, він вірив тільки в себе самого. Це призвело його до надмірного самозахоплення, до зарозумілості. Він утратив будь-які добрі почуття й навіть повагу до інших, і йому нічого не залишалось, як кадити ладаном на вівтарі своєї пихи.

Фізично він був уже не той залізний чоловік, яким прибув з Півночі. Він мало рухався, їв більше, ніж треба, й забагато пив. Його м'язи прив'яли, і кравець не раз уже натякав йому, що стан його товщає. І справді, в нього почало рости виразне черевце. Той фізичний занепад відбився і в обличчі. Міське життя змінило його сухі індійські риси. Колись запалі під вилицями щоки скруглилися, під очима ледь позначились капшуки, шия погрубшала і в'явилися перші ознаки подвійного підборіддя. Колишній

аскетичний вигляд, слід пережитих знегод і важкої праці, зник. Лице обважніло й розпливлось. Тепер воно виказувало натуру непоздержливу, безжальну й жорстоку.

І в товаристві почав він обертатись у нижчому. Він провадив свою гру сам-один і зневажав майже всіх партнерів, не відчував приязні до людей, не намагався їх зрозуміти, був зовсім незалежний від них, отож мав дуже мало спільного навіть з тими, з ким зустрічався в «Альта-Пасіфіку». А ще до того, в самому розпалі боротьби з пароплавними компаніями, коли його операції завдавали незмірної шкоди всьому діловому життю краю, його попросили виступити з клубу. Йому те не дуже дошкулило, він залюбки перебрався до клубу «Ріверсайд», що організували й фактично утримували муніципальні верховоди. Ці люди більше йому подобались. Вони були простіші, примітивніші й не дерли високо носа. Вони мали якусь бодай розбійницьку чесність і не приховували, що хочуть виграти. Брутальні, неотесані зовні, вони принаймні не вдавали святих, не лицемірили. В «Альта-Пасіфіку» йому сказали, що не розголошуватимуть його виходу з клубу, а самі потайки дали знати газетам. Ті, звісно, потрапили це використати. Та Буйний День, осміхаючись, мовчки йшов своїм шляхом, хоч і відзначив собі чорним хрестиком не одного члена клубу, що йому в майбутньому малося спробувати на своїй шкурі важку лапу клондайкського мільйонера.

Те скажене цькування в газетах тривало кілька місяців і знищило репутацію Буйного Дня до решти. Не лишилося в житті його жодної події, щоб її не перебрехали, не обернули на злочинство чи підлоту. Перед усім світом ославлений такою безчесною потворою, він мусив поховати останню надію запізнатися з Діди Мейсон ближче, яка ще жевріла десь на дні душі. Хіба ж вона схоче й поглянути ласкаво на таку людину? Він збільшив їй платню до сімдесяти п'яти доларів на місяць і помалу почав про неї забувати. Про надбавку до платні він сповістив її через Моррісона, потім вона сама подякувала Буйному Дневі, і на цьому скінчилося.

Якось у суботу Буйний День, почувачи себе дуже втомленим і пригніченим від міського життя, піддався забавці, що потім відіграла в його житті вельми поважну роль. Його потягло геть з міста, захотілося спочити від нього, подихати свіжим повітрям. Ніби соромлячись того, він придумав собі вимовку: треба, мовляв, поїхати в Глен-

Глен глянути на ту цегельню, що йому колись накинув Голдсуорсі.

Він переночував у маленькому заїзді, а в неділю вранці верхи на коні, винайнятому в глен-еленського різника, виїхав з містечка. Цегельня була недалеко, на рівній площині за річкою Сономою. Вже між деревами замаячили комини, коли, позирнувши ліворуч, він побачив за півмилі від дороги купу невисоких лісистих пагорбів. Вони спинались по нерівному схилі Сономської гори, що височіла позад них, також укрита лісом. Дерев на пагорбах немов кивали йому, кличучи до себе, а сухе повітря раннього літа, все пронизане сонячним світлом, п'янило Буйного Дня, наче вино, і він несвідомо дихав глибоко-глибоко. До цегельні йому не кортіло. Він утомився від справ, і його вабили тінисті пагорби. Під ним був добрий кінь — на таких він їздив колись давно, ще підлітком, як жив у Східному Орегоні. Тоді з нього був неабиякий верхівець, і тепер він залюбки вслухався в брязкіт вудил та рипіння шкіряного сідла.

Буйний День вирішив насамперед потішити душу, а тоді вже поїхати на цегельню. Він спинився на узвишші й обдивився, як краще дістатися до пагорбів. Звернувши ліворуч на перший путівець, він пустив коня чвалом. По обидва боки путівця трава буяла по пояс людині, і він, з насолодою роздимаючи ніздрі, вдихав на повні груди її теплі пахощі. Довкола злітали вгору жайворонки, і звідусюди лилась їхня дзвінка пісня. Путівцем колись, видно, возили глину на бездіяльну тепер цегельню. Виправдовуючись перед собою тим, що не пошкодить оглянути все, Буйний День під'їхав навіть до глинища, що зяяло величезною раною на схилі пагорба. Але там він довго не загаявся і, ще раз звернувши ліворуч, поїхав навпростець без дороги. Місце було пустельне, ніде не видніло жодної ферми. Після гомінкого міста це було на диво приємно. Тепер він їхав рідким лісом, маленькими завітчаними галявинками. Натрапивши на джерело, він спинився, скочив з коня, простягся на землі і припав до чистої води. Потім роззирнувся — і аж дух забило від навколишньої краси. Йому враз ніби очі відкрилися, і він збагнув, що ніколи не вмів бачити її по-справжньому, а потім і зовсім про неї забув. Де ж пак, орудуючи мільйонами, пам'ятати про такі речі! Він упивався повітрям, цією красою, далеким співом жайворонків і почував себе,

як той грач, що, просидівши цілу ніч за покером у душній кімнаті, враз вийшов на свіже вранішнє повітря.

Біля підосви пагорбів він потрапив на напівполаману огорожу з вориння. Видно було, що тому вже років із сорок, коли її поставлено, — мабуть, робота якогось піонера, що був зайняв тут землю, коли минула золота гарячка. Тут ліс був дуже густий, але майже без підліска, і Буйний День вільно посувався під високим склепінням, що закривало блакитне небо. На кількох акрах розрослися там дуби, мансаніти, мадрони, а поміж ними купки могутніх секвой. У долині під урвистим горбом він побачив один такий гурт червонокорих велетнів, що неначе обступили маленьке дзюркотливе джерельце. Над самою водою росла дика каліфорнійська лілея.

Буйний День спинив коня. Чудова квітка стояла серед високих дерев, ніби в якомусь храмі. Її рівне тонке стебло футів із вісім заввишки було зелене і на дві третини голе, а вище розцвіталось цілою шапкою сніжно-білих воскових дзвіночків. Сотні їх, легких, тендітних, звійних, виростили з одного стебла. Буйний День ще зроду не бачив нічого такого. Він поволі відвів очі від квітки й поглянув навколо. Тоді майже побожно скинув капелюха. Тут усе було відмінне — чисте, свіже, прекрасне, гідне пошани. Тут не було місця ні злості, ні презирству. Ця священна, ніби в церкві, тиша поривала людину до чогось шляхетного, чистого. Такі почуття прокинулись ту хвилину в Гарнішевому серці — не думки, бо він не думав, а саме почуття.

Вище джерела на крутому схилі росла дрібна папороть — «дівочий волос», а ще вище — велика. Декуди лежали грубезні заімшілі колоди повалених дерев, майже вросли в лісову землю. Далі, де гушавина трохи рідшала, з карячкуватих стовбурів старих дубів звисала буйна росль дикого винограду й жимолості. Блискавкою майнула сіренька білочка і, причаївшись на гілляці, вп'яла очки в людину. Десять віддалеки стукав дятел, але той стукіт не порушував урочистості лісу. Мирні лісові звуки були тут невід'ємні, вони тільки поглиблювали спокій і самоту. Тоненький дзюркіт джерела, сіра блискавка-білка були немов мірки, щоб ними виміряти тишу й безрух лісу.

— Неначе за мільйон миль від усього на світі! — прошепотів Буйний День сам до себе. Тоді знов задивився на чудову лілею над гомінким джерелом.

Снутавши коня, він пішов у глиб лісу. Верхи пагорбів були увінчані столітніми ялинами, схили поросли дубами, мадронами й глодом, а нешироким, але глибоким яром, що вився між пагорбами, володіли могутні секвої. Буйний День побачив, що кінь там не пройде, і повернувся до лілеї. Сковзаючись і спотикаючись, подерся він на гору пішки, а коня повів за повід. Під ногами все стелилась килимом папороть, і ліс дерся на гору разом з ним, зеленим склепінням здіймаючись над головою, і чиста радість та супокій обіймали йому душу.

На самім версі, продершись крізь хащі молодих мадронів з оксамитовою корою, він опинився на полонинці, що спускалася в невеликий видолонок. Яскраве сонце сліпило його, і він спинився, щоб відсапатись. Давніш ніколи не знав він такої задишки, і м'язи його ніколи не втомлювались так легко на крутому схилі. Видолинком, що поріс високою по коліна травою та блакитними й білими квітками, біг струмочок. А схил увесь ряснів лілеями-маріпозами й дикими гіацинтами. Обережно, мовби нехотя ступаючи по них, кінь поволі спускався вниз.

Буйний День перетяв струмок, ледь помітною коров'ячою стежкою виїхав на невисокий кам'янистий пагорок, поминув заплетений диким виноградом мансанітовий гайок і зійшов у другий видолонок з таким самим зеленим лужком та струмочком. Перед носом у коня з-під куща вискочив дикий кріль, перестрибнув струмочок і зник у густому дубняку на другому схилі. Буйний День захоплено стежив за ним очима. Вже минаючи лужок, він ураз сполохав старого розсохатого оленя. Олень, мов та стріла, полетів лугом, перемахнув через стару огорожу й заховався в густих хащах.

Невтримна радість пойняла Буйного Дня. Йому здавалося, що ніколи зроду він ще не був такий щасливий. В ньому ожила давня звичка до лісу. Його цікавило все: і мох на стовбурах та на гіллі, і жмути омели на старих дубах, і кубло лісового щура, і жеруха в тихих заводях біля струмка, і метелики, що мелькали на сонці й пропадали в затінку, і сойки, що блакитними блискавками пурхали на деревах, і малесенькі пташки, подібні до волоочків, що стрибали по кущах і цінькали тоненько, мов у пищик, і дитли з червоними чубками, що кидали довбати дерево і, схиливши голівку набік, стежили за ним. По другий бік струмка він натрапив на ледве помітні признаки дороги,

що нею колись, — мабуть, років тому вже кількадесят — вивозили зрубані дуби, як розчищали луку. На розколотому блискавкою вершечку великої, футів шість завтовшки, секвої Буйний День угледів шулічине гніздо. А до всього з-під ніг у коня кілька разів злітали, гучно хурчачи крильми, цілі виводи перепелят. Буйний День спиняв коня й дивився, як вони, попискуючи, щезають у траві, та слухав, як із гущавини тривожно кличе їх стара перепілка.

— Далєбі, куди твоїм дачам та віллам у Менлов-парку, — вголос вимовив він. — Як мене коли потягне на сільське життя — тільки тут осяду.

Давня лісова дорога вивела його на розчищену прогалину, де з десяток акрів займав виноградник на винно-червоній землі. За ним знову коров'яча стежка, знову ліс, гущавина, — і врешті він опинився на південно-східному схилі пагорба. Там, повиснувши над великим залісненим яром, чолом до Сономської долини, стояла невелика ферма. Будиночок з подвір'ям та повітками приліпився в западині, що захищала його з півночі та заходу. Був там і маленький городець. «Певне, дощові потоки з пагорба вирили ту западину й намили площинку», — подумав Буйний День. Земля була чорна, масна, води теж, видно, досхочу. Вона дзюрчала собі вільно з кількох незакручених кранів.

Буйний День давно забув про свою цегельню. Хоч на фермі не видно було ні душі, він зсів з коня, обійшов город, зриваючи й кидаючи в рот полуниці та зелений горох, оглянув вальковану стайню, іржавий плуг та борону, скрутив цигарку і, закуривши, дивився на курчат, що грабались разом з квочками. Вгледівши стежечку на узбіччі великого яру, він пішов нею. Понад стежкою тяглася водогінна труба, подекуди пригорнена землею. Очевидячки, стежка вела до джерела, де починався струмок. Круті узбіччя яру здіймалися з дна до верху на кількасот футів. Прегарний незайманий ліс пишно розрісся, і в ньому панував вічний присмерк. Ялиці були на око від п'ятьох до шістьох футів завгрубшки, а секвої ще грубші. Один корчуватий велетень, що він його поминув, мав у поперечнику добрих десять, а то й одинадцять футів. Стежка привела його до невеличкої загати. Зі ставочка вода текла трубою на город. Понад потічком росли вільхи, лаври й така висока папороть, що він ховався в ній з головою. Скрізь стелився зелений оксамитовий мох, а по ньому ріс «дівочий волос» і дрібна золотава папороть.

Якби не та загага, навколо була б справжня незаймана глушина. Сокира сюди ніколи не приходила, й дерева вмирили від старості або падали під натиском зимових бур. Величезні колоди звалених дерев, укриті мохом, поволі перетлівали на той самий ґрунт, що з нього вони постали. Деякі лежали давно і вже зовсім спорохніли, хоч обриси їхні ще невиразно проступали серед зелені. Деякі впадали через струмок. З-під стовбура одного такого поваленого велетня тяглося з півдесятка молодих деревин. Зім'яті й надломлені, пригнуті до землі, вони все одно жили й росли далі, миючи коріння в струмку і ловлячи молодими галузками сонячне світло, що лилося згори прорваною в зеленому склепінні вікниною.

Вернувшись до ферми, Буйний День сів на коня й подався на ще дикіші звори, ще крутішими урвищами. Святковий захват гнав його далі й далі, він конче мусив зійти на Сономську гору. Минуло яких три години, і він був уже на верху, втомлений, спітнілий, пошарпаний, з подряпанними руками й лицем, але з блискучими очима і навдивовижу пожвавленим видом. Він радів, як той школяр, що втік зі школи. Сан-Франціско з його шаленим азартом залишився десь ген-ген далеко. Та Буйний День не лише радів, мов школяр, він почував себе так, неначе скупався в чистій воді й відмився від чогось. Тут не було місця тій нищості, підлості, паскудству, що виповнювали гидке багнище міського життя. Він не думав, не міркував про те, він тільки відчував якусь особливу чистоту й піднесення. Якби його спитали, що він відчуває, він би, певне, відповів просто, що йому тут гарно й легко; але він не усвідомлював, не помічав могутніх чарів природи, тих чарів, що наскрізь проймали і тіло й душу його, виснажені містом. Ці чари ще й тим діяли на нього могутніше, що цілі покоління його предків жили в дикій пущі, та й сам він устиг обрости лиш тонесенькою шкуринкою міської культури.

На верху Сономської гори людського житла не було. Він сининив коня над кручею з південного боку, сам-самісінький під блакитним каліфорнійським небом. Перед ним проступались полонини, покарбовані лісистими ярами. З-під самих його ніг вони спускалися на південь і на захід, лава за лавою, хвиля за хвилею, дедалі нижче, до самої Петалумської долини, плескуватої, мов більярдний стіл, і там, до земля ситіша, геометрично розкресленої на чотирикут-

ники та смуги оброблених ланів. Далі на захід здіймались гори, кряж за кряжем. У межигір'ях лежала сиза імла. Ще далі, за останнім кряжем, виблискував сріблом Тихий океан. Повернувши коня, Буйний День подивився на північ і на захід, від Санта-Рози до гори св. Гелени, на схід через Сономську долину, на поросле чагарем гірське пасмо, що заступало від очей Напську долину. Там, трохи вбік на східному схилі Сономської долини, навпростець за містечком Глен-Елен, він побачив ніби якусь білину. Зразу він подумав, що то звалище колишньої копальні, але, згадавши, що він не в золотодайному краї, байдуже відвернув погляд далі на південний схід. За дзеркалом затоки Сан-Пабло виразно виднів подвійний шпиль гори Діабело. Далі на південь була гора Томалпайс, а ще далі — авжеж, миль за п'ятдесят, там, де тихоокеанські вітри вдиралися в Золоту Браму,— понад самим обрієм низько, ніби туман, стелився дим Сан-Франціско.

— Давно вже не бачив я такої просторіні,— подумав він уголос.

Йому не хотілося їхати звідси, і тільки за годину він нарешті відірвав очі від краєвиду й почав спускатися. Назад він поїхав іншою дорогою, просто з цікавості, і сонце стояло вже низенько, коли він дістався своїх лісистих пагорбів. На вершку одного з них його зіркі очі вгледіли такий відтінок зелені, якого він за весь той день ніде не бачив. Він придивився пильніше. Там росли три кипариси, напевне, посаджені людською рукою. З чисто хлоп'ячої цікавості Буйний День вирішив роздивитися на них ближче. Пагорб так густо заріс лісом і такий був крутий, що йому довелося зсісти з коня й іти пішки, а найкрутішими місцями — продиратись плазом поміж густим чагарником. Вибрався він просто до кипарисів. Вони стояли за невеликою загородкою, поставленою, очевидно, дуже давно. Кілля було пообтісуване й позагострюване сокирою. У загороді були дві дитячі могилки. На дерев'яних табличках, також витесаних сокирою й увіткнутих у головах, він прочитав: «Маленький Девід, народився 1855, помер 1859»; «Маленька Лілі, народилась 1853, померла 1860».

— Сердешні дітки! — промовив тихо Буйний День.

За могилками, видко, хтось наглядав. На них лежали напівзів'ялі лісові квіти, і написи на дощечках було зовсім недавно підновлено. Отже, сюди приходили, і десь мала бути стежка. Буйний День і справді знайшов її з другого

боку загороди. Спустившись нею, він відшукав свого коня й поїхав на ферму. Тепер з комина здіймався дим, і Буйного Дня зустрів худорлявий, жилавий молодик. Виявилося, що він тільки орендує ферму. Вони розбалакались. Буйний День спитав, скільки тут землі. Десь так сто вісімдесят акрів, відповів молодик, хоча здається, що багато більше, бо ділянка має дуже неправильну форму. Так, і пагорби, й глинище теж належать до неї. Межа тягнеться лром більш як на милю.

— Бачте,— сказав молодий орендар,— тут нерівно дуже, горби та яри, отож як почали заселювати цей край, то, звісно, відразу захоплювали всі кращі клаптики, де лишень знаходили, тим-то й межі такі покручені.

Авжеж, вони з дружиною сяк-так перебувають, не дуже надсаджуючись на роботі. За оренду платити не багато. Гілард, господар, найбільше має з глинища. Він заможний чоловік, у нього великі ферми й виноградники там, у долині. Цегельня платить йому по десять центів за кубічний ярд глини. Щодо землі, то подекуди, де порозчищено, вона дуже добра, як от на городі та під виноградником. А взагалі занадто тут пагористо.

— Ви не хлібороб, еге? — спитав Буйний День.

Молодик засміявся й похитав головою.

— Ні, я з фаху телеграфіст. Ми з жінкою надумали дати собі на два роки відпустку... ну, ось і опинились тут. Але термін уже доходить краю. Зберемо виноград і вертаємось у місто, працюватиму знов на телеграфі.

Так, під виноградником одинадцять акрів, потвердив орендар, і виноград непоганий. І ціна звичайно добра. Вони переважно з нього й живуть. Коли б це його власність, він би розчистив ділянку на схилі, вище за виноградник, і насадив би фруктовий сад. Грунт добрий. Пасовиська довкола скільки завгодно. Є й порозчищені ділянки, разом акрів на п'ятнадцять. На них таке запашне гірське сіно, що кращого й не знайти. За тонну дають на три-п'ять доларів більше, ніж за жорстке сіно з долини.

Слухаючи все це, Буйний День відчув ураз велику заздрість до цього чоловіка, що жив увесь час серед краси, яка тішила йому очі того дня.

— А на якого біса вам повертатись до свого телеграфу? — спитав він.

Орендар трохи смутно всміхнувся.

— Бачте, ми не можемо тут усьому дати раду...— він

на хвилюку зам'явся.— Тут дещо справити треба, а в нас грошей нема. Та й за оренду, хоч і не дорого, а все ж треба платити. Коли б я був хазяїн тут або такий здоровий чоловік, як оце ви, я, видима річ, нічого кращого й не хотів би. І жінка моя так само...— Замислена, сумна усмішка знову перебігла йому по лиці.— Ми родом з села і, потовкшись у місті кілька років, бачимо, що село нам дужче до вподоби. Ми гадали, що, може, зіб'ємось на який гріш, купимо власний клапоть землі й оселимось там.

Дитячі могилки? Авжеж, то він підновив написи й виполов траву. Тут уже так повелося, хто живе на фермі, той і доглядає їх. Кажуть, давніше батько й мати приїздили щоліта на могилки, а тепер їх давно вже не чути... Старий Гілард і запровадив такий звичай. Та близна в долині? То давня копальня. Не справдила надії, хоч ознаки були добрі й там не один рік працювали, то кидали, то знов вертались. Але це було дуже давно. Справжнього, чогось вартого покладу тут у долині так і не знайдено, хоч шурфів напробивали без ліку. Якось, років тому з тридцять, було тут навіть щось ніби золота гарячка.

На поріг вийшла тендітна молода жінка й гукнула чоловіка вечеряти. Глянувши на неї, Буйний День подумав, що місто не додало їй здоров'я. Тоді, завваживши легеньку за смагу та здорові рум'янці на щоках, він вирішив, що їй справді слід би жити в селі. Буйного Дня теж запросили вечеряти, але він відмовився й поїхав у Глен-Елен. Ліниво похитуючись у сідлі й наспівуючи уривки давно забутих пісень, він спустився вибоїстою, покрученою дорогою, що вела через порослі рідкими дубами пасовища, мансанітові хащі, широкі чисті галявини. Він дослухався до перепелячого крику, а раз аж засміявся вголос, коли сполоханий лісовий щур, сердито зафурчавши, скочив на узбіччя, скотився з нього, метнувся через дорогу мало не під ногами в коня і, ще сердитіше фуркаючи, сховався на густому дубі.

Того дня Гарніш не мав охоти їздити битими шляхами. Він знову звернувся до Глен-Елена навпростець, але забрів на яр, що перегородив йому дорогу. Тому він щиро зрадив, натрапивши на коров'ячу стежку, що привела його до невеличкої хатини. Двері й вікна стояли навстіж. На порозі кішка годувала кошенят, але людей не чути було. Спускаючись далі стежкою, що вела, видно, через яр, він зустрів діда, що ніс дійницю щойно надосного молока. Старий був без шапки, його обличчя, облямоване білою боро-

дою і білим волоссям, осявав червоний відблиск погожого літнього вечора. Буйному Дневі спало на думку, що він зроду ще не бачив такого лагідного виразу на людському обличчі.

— Скільки вам років, дідусю? — спитав він.

— Вісімдесят чотири. Еге ж, добродію, вісімдесят чотири, а я ще моторніший буду за багатьох молодих.

— Либонь, берегли себе?

— Та хто знає. Правда, не ледарював зроду. Я прийшов сюди через прерії п'ятдесят першого року. З індіанцями бився. У мене був запряг волів та семеро дитлахів. Мені тоді було десь стільки, як вам тепер.

— Ну, і не нудьгуєте ви тут? Не самотньо вам?

Старий узяв відро в другу руку й задумався.

— Та як сказати...— врешті відповів він.— Ні, не нудькую. Хіба тоді самотньо здалось, коли померла моя стара. Є такі люди, що їм якраз серед юрби самотньо, ото й я такий. Я тільки тоді нуджуся, коли в Сан-Франціско буваю. Але більше я туди не поїду, либонь, до самої смерті. Мені й тут дуже добре, адже я в цій долині живу вже п'ятдесят чотири роки. Після іспанців я один з перших тут оселився.

Буйний День торкнув коня.

— Прощайте, діду,— сказав він,— держіться й далі. Ви заломили всіх молодих, та, либонь, і поховали їх чимало за вашої пам'яті, еге?

Старий засміявся. Буйний День поїхав далі, напрочуд лагідний і задоволений з себе й з усього світу. Здавалось, до нього повернувся його звичайний настрій тих далеких часів, коли він мандрував по Юкону. Перед очима йому невідступно стояв старий піонер, що підіймався стежкою вгору, весь заллятий червоним промінням. Ще дечого вартий у свої вісімдесят чотири роки! У голові промайнула снокуслива думка піти і собі його слідом, але велика гра в Сан-Франціско не пускала.

«Ну, дарма,— подумав він,— як зістаріюсь та покину грати, то оселюся десь серед такої природи, а місто нехай хоч западеться!»

РОЗДІЛ ІХ

І в понеділок Буйний День не повернувся до Сан-Франціско. Натомість він знов узяв у різника коня й поїхав на східні схили, по той бік долини. Йому кортіло глянути на

копальню. Місця там були сухіші й кам'яністіші, ніж учорашні. Круті узгір'я позаростали чагарем, таким густим, що кінь ледве міг продертися крізь нього; правда, в ярах вологи було досить, і дерева росли буйно та пишно. Копальня була зовсім занедбана, але він просто з цікавості півгодини лазив і обдивлявся її. Кварцові копальні він добре знав ще до Аляски, і тепер його дуже тішило, що він бачив тут усе, як на долоні, всю історію: спроби дали добрі наслідки, заходились прокладати штольню в глиб гори, три місяці працювали; не стало грошей, покинули копати, пішли на заробітки; повернулися, знову взялись до роботи, але золото ніби дражнилось і відходило все далі в гору. На третій рік даремних сподівань і праці люди зреклися копальні й пішли геть. «Більшість, мабуть, тепер уже помиралі»,— подумав Буйний День, обернувся на сідлі й ще раз глянув через яр на чорну діру штольні й давнє звалище біля неї.

Як і напередодні, він безтурботно їхав навмання коров'ячими стежками чимраз вище й вище. Тоді вибрався на в'їжджену дорогу. Проїхавши нею кілька миль, він опинився в невеличкій долині, оточеній з усіх боків узгір'ями. Там по крутих схилах тулилося кілька вбогих виноградників. Далі дорога йшла стрімко вгору. Густий чагарник укривав кам'яністі узгір'я, а в розпадинах зеленіли високі ялини, ріс дикий овес та лісові квіти. Проїхавши ще з півгодини, він опинився знову на полонинці аж під самим верхогір'ям. Там скрізь, де тільки трохи рівніше та ґрунт кращий, зеленіли клаптики виноградників. Але в упертій боротьбі людини з дикою природою перемагала видимо природа: чагарник знов захоплював розчищену землю, декотрі виноградники були занехаяні, не пообрізувані, не виполоті, а вориння похилилося, ледь не попадало. Дорога уривалась біля ферми. Маленьку хатку обступали великі стайні та повітки. Вище ферми чагарі посіли всю гору, проїхати не було як. На подвір'ї стара жінка вилами складала гній.

— Доброго здоров'я, тітонько! — гукнув Буйний День, підїхавши до тину.— Хіба у вас чоловіків нема до такої роботи?

Стара сперлась на вила, підтикала спідницю й весело глянула на нього. Її руки, згрубілі від тяжкої праці, були зовсім як у чоловіка: шкарубкі, мозолясті, маслакуваті. Вауга вона була у важкі чоловічі шкарбани на босоніж.

Пема чоловіків! — відповіла вона. — А ви звідкіля и куди простуєте? Може, зайдете спочинете та вип'єте склянку вина?

Важко, але твердо ступаючи, як людина, звикла до тяжкої праці, вона повела його в найбільшу повітку. Там Буйний День побачив ручне давило й усе начиння для домашнього виробництва вина. Занадто далеко, та й дорога погана, щоб возити виноград у долину на давильню, пояснила жінка. Доводиться їм самим давити. «Вони самі» — це були, як довідався Буйний День, стара та її донька, вдова сорока з чимось років. Раніше, поки жив онук, було легше. Та його взято до війська й завезено на Філіппіни битися з дикунами. Там його й убито.

Буйний День випив повну склянку предоброго рислінгу, розбалакався й попросив ще. Авжеж, провадила стара, вони насилу перебувають, тільки-тільки не голодують. Вони з небіжчиком чоловіком узяли цю землю від уряду ще п'ятдесят сьомого року, розчистили її та й господарювали. Як чоловік помер, вона стала порати її сама. Властиво, робота й не оплачується. Але що ж діяти? Винарський трест геть збив ціну на вино. Почім цей рислінг? Вона здає його на залізницю в долині по двадцять два центи за галон. А як його важко туди доправляти! Цілий день треба на дорогу туди й назад. Оце якраз дочка поехала.

Буйний День знав, що в ресторанах рислінг, навіть не такий добрий, коштує півтора-два долари за кварту; а вона діставала двадцять два центи за галон. Оце ж бо й гра! Ця стара й увесь її рід — із тих дурних рабів, що справляють усю роботу, що переїхали на волах через прерії, розчистили і засадили незаймані ґрунти, перериваються ціле життя, працюючи, і платять податки та посилають своїх синів і онуків битися під прапором, який за те забезпечує їм змогу продавати вино по двадцять два центи за галон, те саме вино, що йому подають у готелі «Св. Франціск» по два долари за кварту або ж вісім доларів за галон. Ось вона, гра.

Між цією старою з її давилом отут на горі та Буйним Днем, що замовляє собі вино в готелі, наростає різниця на сім доларів сімдесят вісім центів; та різниця йде до рук цілої зграї спритних городян, що впахалися між ним і нею. А крім того, є ще ціла орда інших хижаків, що уривають і собі пайку. Називається це залізничний транспорт, фінан-

сові операції, банковий кредит, гуртова торгівля, землевладіння тощо. Назви різні, а суть одна: ті люди забирають майже все, а цій старій лишаються крихти — двадцять два центи за галон.

«Ну що ж, кожної хвилини народжується дурень, — зітхнув Буйний День, — і нікого тут винуватити. На те гра, не можуть же всі вигравати. Але ж і важко доводиться дурням...»

— А скільки вам, тітонько, років? — спитав він.

— Сімдесят дев'ять буде в січні.

— Либонь, тяжко працювали весь вік?

— З сімох років. Удома, в Мічигані, в наймах була, поки не виросла. Тоді вийшла заміж, і робота ще тяжча стала.

— Коли ж ви збираєтесь спочинутися?

Стара глянула на нього так, немов сприйняла те за жарт, і не відповіла нічого.

— Ви вірите в бога?

Вона кивнула головою.

— Ну, тоді вам за все віддячиться, — запевнив він її, в глибині душі, одначе, подивляючи того бога: нащо він дозволяє, щоб дурні народжувалися щохвилини, терпить оцю шахрайську гру й попускає, щоб їх грабували зі словитку до могили?

— Скільки у вас цього ризлінгу?

Скинувши оком на барильця, вона підрахувала: десь до восьмисот галонів.

Він на хвилину задумався, розважаючи, що він робитиме з цим усім вином і куди його збуде.

— А що б ви зробили, якби я забрав його в вас по долару за галон?

— Мабуть, упала б і вмерла.

— Ні, я не жартую.

— Повставляла б собі зуби, укрила б хату гонтом, купила б нового воза. На цю дорогу возів не настачишся.

— Ще що?

— Труну б собі купила.

— Ну, що ж, тітонько, все ваше буде — і труна, і решта.

Вона не ймучи віри втушила в нього очі.

— Ні, ні, справді. Ось маєте завдатку п'ятдесят доларів. Розписки не треба. То на багатіїв звірятися не можна. Самі знаєте, яка в них, бісової віри, коротка пам'ять. Ось

ним моя адреса. Вино приставите на залізницю. А тепер покажіть мені, як вибратися звідси. Я хочу піднятися на верховину.

Медве помітною стежкою, що звивалася серед густого чагарника, він насилу дістався до верховини. Перед ним унизу розлягалася Напська долина, а позаду здіймалася Сономська гора.

— Та й гарний же край!— промовив він.— Диво який гарний!

Він звернув праворуч і став спускатись іншою стежкою. Йому хотілося продертись у Сономську долину новою дорогою, але стежка раптом зникла, а чагарник ніби навмисне, на злість, ставав чимраз густіший. А як і щастило до продертись, то він натрапив на занадто крутий для коня схил. Доводилось вертатися назад. Та Буйного Дня те не дратувало, навпаки, йому було весело боротися з природою, як колись.

Давно вже із полудня звернуло, коли він вибрався в хащів і доброю стежкою спустився в сухий яр. Там він знав ще одної несподіваної втіхи. Кілька хвилин до нього долинали собаче гавкання, потім нараз по голому прискалку над його головою майнув великий олень, а за ним прегарний гончак. Буйний День припинив коня й стежив за ними, доки вони зовсім зчезли. Він аж задихався трохи, ніби то він сам полював; ніздрі йому роздулись, і всім еством він відчув давній мисливський запал, згадав ті часи, коли ще не жив у місті.

Сухий яр улився в другий, що по ньому тоненькою питочкою біг струмок. Стежка вивела на лісову дорогу, лісова дорога перебігла через рівну галявину й на мало їжджений путівець. Ні обробленої землі, ні осель не видно було в цій неродючій місцині, де кам'яну породу вкривав лиш тоненький шар ґрунту, а подекуди вона й наверх виступала. Проте мансаніти й карлуватий дубняк росли розкішно й здіймалися щільною стіною обабіч дороги. В одному місці та стіна неначе розступалась, і звідти на дорогу побіг чоловік. Він так несподівано виринув з гушавини, що Буйному Дневі враз пригадався вчорашній кріль, як той вискочив з-під конячих копит.

Чоловік був низенький, у полатаних штанях, без шапки, в розхристаній перкалевій сорочці. Сонце засмарило йому лице до червоно-бурого кольору і вибілило мов-

перекисом кінчики й так білявого волосся. Махнувши Буйному Дневі зупинитись, він простяг йому листа й сказав:
— Якщо ви їдете до міста, будьте ласкаві, завезіть на пошту.

— А чого ж,— відказав Буйний День і поклав листа в кишеню.— Ви десь тут недалеко живете?

Але чоловічок не відповів. Очевидячки дуже здивований, він пильно вдивлявся Буйному Дневі в обличчя.

— Адже ж я вас знаю,— нарешті заявив він.— Ви Елам Гарніш — «Буйний День», як вас називають газети. Я не помиляюсь?

Буйний День кивнув головою.

— Але скажіть, яким це побитом ви опинились тут, серед цих чагарів?

Буйний День усміхнувся.

— Протоптую стежку торгівлі й промисловості у ваш край.

— От добре, що написав сьогодні листа, а то я прогав би вас. Я не раз бачив ваші портрети в газетах. У мене добра пам'ять на обличчя. Я вас відразу впізнав. Моє прізвище Фергюсон.

— Ви тут поблизу живете?— знову спитав Буйний День.

— Еге, у мене там хатка, ярдів за сто звідсіля, в гушчині. Там у мене і джерельце, і садочок — овочі, ягоди. Зайдіть, побачите, як я живу. Такої води, як у моєму джерелі, ви ще зроду не пили — ходім покуштуєте.

Ведучи за повід коня, Гарніш подався услід за моторним чоловічком, що швидко ступав поперед нього. Вузкий зелений тунель вивів їх раптом на оброблену ділянку, якщо можна так назвати місцину, де дика природа й діло рук людських зливалися в одне ціле. То був затишний куточок, захищений з усіх боків схилами яру. Там росло кілька великих дубів: очевидно, ґрунт був кращий, бо з гори за цілі сторіччя назмивало грубший шар ситої землі. Під тими дубами, майже зовсім сховавшись у листі, стояла рублена, нетинькована хатина. Широка веранда з стільцями й гамаками, видно, правила господареві за спальню. Гарнішеве гостре око відзначало зразу все. Ділянка мала неправильну форму: вибирали, певне, місця, де кращий ґрунт. Воду проведено до кожного фруктового дерева, до кожного ягідного куща, навіть до кожного

кущика городини. Маленькі рівчачки тяглися скрізь, і по деяких текла вода.

Фергюсон цікаво, аж нетерпляче зазірав гостеві в вічі.

— Ну, що ви скажете?

Буйний День засміявся.

— Далєбі, кожну деревину викохано, як мале дитя,— тільки й сказав він, але захват, що світився йому в очах, цілком задовольнив Фергюсона.

— Так, ці дерева мені справді як діти, я їх саджав, доглядав, ростив, викохував. Ну, ходім тепер гляньмо на джерело.

— Справді, розкіш! — підтвердив Буйний День, обдивившись і напившись, і вони повернулись до хати.

Всерєдині його чекала несподіванка. Куховарилось, як виявилось, в невеличкій прибудованій кухні, а вся хатина являла собою одну простору господу. Великий стіл посередині завалений був книжками й журналами. Усі стіни від підлоги до стелі заставлено полицями з книжками. Буйному Дневі здалося, що він зроду ще не бачив стільки книжок разом. На сосновій підлозі порозстеляно оленячі, рисячі та вьотові шкури.

— Сам уполював і сам повичиняв,— гордо заявив Фергюсон.

Обставу кімнати довершував великий коминок, складений із нетесаного каміння.

— Також сам зробив,— пояснив Фергюсон.— І тягне, щоб я пропав, тягне! Не курить у хату анітрохи, навіть як південно-східні вітри засвістять.

Буйного Дня зачарував і зацікавив цей чоловічок. Чого він зі своїми книжками втік до цих чагарів? Адже він не з дурнячої породи, це зразу видно. Тоді в чім же річ? Буйного Дня це вельми заінтригувало, і він залюбки згодився повечеряти, майже певний, що господар почаствує його сировими фруктами, що він вегетаріанець або ще який фанатик здорового, мовляв, життя. Та за вечерею, поглинаючи плов з дикого кроля (якого вполював сам Фергюсон) і розмовляючи з господарем, Буйний День пересвідчився, що той не дотримується ніяких особливих теорій харчування, а споживає все, що до смаку, уникаючи тільки того, що йому вадить.

Тоді Буйний День подумав: а може, цей Фергюсон схибнув на релігії? Та хоч як він намагався, хоч з яких боків заходив у розмові, але не зміг відкрити в ньому жодної

химери, нічого ненормального. А тому, коли вони прибрали зі столу, повсідались вигідно й закурили, Гарніш спитав навпростець:

— Слухайте, Фергюсоне. Відколи ми оце познайомились, я весь час заходжу в голову, що з вами таке, якої вам клепки бракує, але, далєбі, нічого не можу второпати. Що ви тут робите? Що вас загнало в цю глушину? Який ваш фах, що ви робили, поки не забилися сюди? Розкажіть-но.

Фергюсон навіть не пробував приховати, що запитання це дуже його втішило.

— Почну з того,— сказав він,— що всі лікарі були вже поклали хреста на мені. Сказали — більш, як півроку я не проживу, і це після того, як я по всіх санаторіях побував, і в Європу їздив, і на Гаваї. Лікували мене й електрикою, й посиленням харчуванням, і голодом. Не було того засобу, щоб на мені не спробували. Я витратився геть на тих лікарів, а почував себе щодалі гірше. Бачте, не одне було й лихо: раз — що я зроду вдався хирлявий, а друге — що жив не так, як треба: багато роботи, відповідальності й нервової напруги. Я працював головним редактором «Таймс-Трібюн»...

Буйний День аж сторопів. «Таймс-Трібюн»-бо здавна вважалося за найбільшу й найвпливовішу газету в Сан-Франціско.

— ...і та напруга була не до снаги мені. Звісно, організм і подавався, а найперше нерви. Доводилось підбадьорювати себе алкоголем, а це знов же не йшло мені на користь, як і їжа по клубах та ресторанах. Я жив не так, як треба, ото була й уся моя недуга.

Він знизав плечима й затягся з люльки.

— Коли лікарі мене зреклись, я покинув роботу й сам зрікся лікарів. Відтоді вже п'ятнадцять років минуло. У цих краях я полював ще замолоду на вакаціях, коли вчився в коледжі. Як я вже зовсім занепавав на силі, мене враз страшенно потягло сюди. Я все покинув, геть усе й переїхав жити в Місячну долину,— ви, звісно, знаєте, що так звуть Сономську долину індіяни. Перший рік я прожив у хлівчику, а тоді поставив хату й виписав з міста свої книжки. Раніше я ніколи не знав, що то є щастя та здоров'я, а тепер погляньте на мене: можете ви сказати, що мені сорок сім років?

— Зроду не дав би вам більш як сорок.

— А як я прийшов сюди, то показував на шістдесят, і це ж п'ятнадцять років тому.

Вони довго розмовляли, і світ відкрився Буйному Днесві з нового боку. Ось перед ним сидить чоловік, не злостивий і не зневірений, і сміється з городян, називає їх божевільними. Гроші для нього не мають вартості, й жадоба панування давно в ньому вмерла. Про городянську приязнь він висловився вельми недвозначно:

— Що вони для мене зробили, ці всі приятелі, з якими я водився по клубах, з якими був нерозливвода хтозна-скільки років? Я нікому з них не маю за що дякувати, і коли я щез, поміж них жодного не знайшлося, хто черкнув би мені хоч рядок та спитав: «Як ся маєш, друзяко? Чи не треба там тобі чого?» З місяць, може, згадували: «Де це подівся Фергюсон?» — а тоді й спогад стерся. А всі ж добре знали, що я не маю нічого, жив із самої платні й проживав її до цента, ще й заборговував.

— З чого ж ви тепер живете? — спитав Буйний День. — Адже ж вам треба грошей і на одягу, і на журналах?

— Коли треба — попрацюю який тиждень, а то й місяць. Узимку орю, восени збираю виноград та й улітку в фермерів завжди знайдеться якась робота. Потреби мої невеликі, і працювати багато не доводиться. Здебільшого пораюсь тут. Звичайно, я міг би приробляти в газетах та журналах, але я волю орати та збирати виноград. Подивіться на мене, і ви зрозумієте чому. Я став міцний, як кремій, і я люблю цю роботу. Але, мушу сказати, до неї треба наламатись. Велика це штука, коли привчишся збирати виноград цілий день і, скінчивши роботу, повертаєшся додому втомлений і щасливий, а не розбитий і знесилений. А ось оцей коминок, це каміняччя! Я тоді ще був зовсім кволий, недокрівний, засмоктаний алкоголік, тілом і духом не дужчий за кроля, життєвої снаги мав у собі один який відсоток, не більше. Я мало не надвередився з цим камінням. Але я упертий. Я примусив своє тіло працювати, як йому приділила природа, а не гнутися над письмовим столом та дудлити віскі. І от маєте: і сам я поздоровшав, і коминок удався напрочуд.

Ну, а тепер розкажіть мені про Клондайк та як ви перекинули догори ногами весь Сан-Франціско цим своїм останнім наскоком. З вас знаменитий боєць, і ви, далєбі, мені подобається, хоча, як подумати, ви не менш божевільний за інших. Жадоба панування! Це страшна хвороба!

І чом ви не залишилися там у себе на Клондайку? Або чом ви не хочете покинути все й жити природним життям, як оце я? Бачте, і я вмюю закидати питаннями. Тепер говоріть ви, а я послухаю.

Аж годині о десятій Буйний День попрощався з Фергюсоном. Ніч була зоряна. Він їхав дорогою, і враз йому спало на думку купити ту ферму по другий бік долини. Жити на ній він не збирався. Гра тримала його в Сан-Франціско. Але ферма припала йому до вподоби. І він вирішив, що зразу, як повернеться до міста, почне трактувати з Гілардом. До річі, й глинище тоді перейде до його рук, і він матиме засіб прищекнути хвоста Голдсуорсі, коли б той надумав ще якого коника викинути.

РОЗДІЛ X

Час минав, а Буйний День провадив далі свою гру. Тепер, одначе, вона увійшла в нову фазу. Перше він жадав влади, тільки щоб грати й вигравати, та чимдалі дужче він хотів мати її, щоб помщатися. У Сан-Франціско чимало було людей, що їх Гарніш позначив чорним хрестиком, і раз у раз він громом з ясного неба наскакував на котрогось, а тоді стирив з нього хрестик. Він ніколи пі в кого не просив милосердя і сам нікому його не давав. Усі його боялись і ненавиділи, і ніхто не любив, крім його адвоката Ларрі Гігана, єдиної людини, ладної за нього накласти головою. І тільки з ним самим Буйний День бував щирий і на нього самого звірявся, хоч начебто був запанібрата і з хижою безпринципною зграєю політиканів у клубі «Ріверсайд».

Знов же й Сан-Франціско почало ставитись до Буйного Дня інакше. Звісно, його піратська манера троштити знаскоку, як і перше, становила грізну небезпеку для поміркованіших ділків, але тим-то вони й воліли давати йому спокій. Він уже навчив їх, що краще не чіпати лиха, коли воно спить. А декотрі, відчуваючи близько страшну ведмежу лапу, простягну до меду, навіть намагались улестити його, запобігти в нього ласки. Клуб «Альта-Пасіфік» конфіденційно запропонував йому поновитися в членах, але Буйний День рішуче відмовився. Він ще не поквитався з деякими членами цього клубу, і скоро траплялась нагода, наскакував на них і нищив. Навіть газе-

ти,— опріч одної чи двох, що пробували ще його шантажувати,— кинули паплюжити Гарніша й додержувались шанобливішого тону. Одне слово, його мали за грізного північного ведмедища, голомозого грізлі, що йому краще вступитися з дороги.

Тоді, як він стявся з пароплавними компаніями, на нього насила ціла зграя, гавкаючи й хапаючи зубами, та він тільки крутнувся довкола себе й завдав їм такого прочухана, якого Сан-Франціско ще зроду не бачило. Надовго далися втямки всьому містові і страйк моряків, і перехід міської влади до профспілкових верховодів та хабарників. Звісно, й знищення Клінкнера та Каліфорнійсько-Альгамонтського тресту було доброю пересторогою, але то був тільки окремий випадок, і Гарнішеві вороги вірили, що гуртом вони дужчі за нього, аж поки він їх навчив.

Його операції, як і раніш, були зухвалі й ризиковані. Наприклад, перед самим початком російсько-японської війни він з-під самісінького носа в досвідчених і могутніх пароплавних спекулянтів примудрився зафрахтувати мало не всі місцеві комерційні судна. На сімох морях світу навряд чи знайшлося б хоч одно поганеньке вільне суденце, що так чи інак не було б у нього в руках. Фрахтувальникам він звичайно казав: «Приходьте, побалакаємо»; вони приходили, балакали і, знов же, як він висловлювався, «витрушували кашпуки» за таку приємність. Але тепер усі його авантюри, всі змагання мали одну таємну мету. Звірив її Гарніш тільки Гіганові: він хотів колись, як у нього назбирається досить грошей, повернутися до Нью-Йорка й виточити всю кров з панів Даусета, Леттона й Гугенгамера. Він їм покаже, що він за один і яку вони велику помилку зробили, колись із ним заївшись. Але він не втрачав розважності, бо знав, що не такий ще сильний, аби стятися на смерть зі своїми давніми ворогами. Чорні хрестики ще стоятимуть на них до того дня, коли він зможе їх стерти.

Діді Мейсон увесь час служила в нього в конторі. Але він більше не пробував підступитися до неї, не забалакував про книжки, не сперечався про граматику. Його не тягло вже до неї, вона була тільки приємним спогадом про те, що не здійснилося, втіхою, якої йому не судилося спізнати, бо його не створено для неї. Та хоч цікавість його начебто пригасла, хоч уся його енергія йшла на безнастанну боротьбу,— він помічав, проте, кожний полиск

сонця на її волоссі, знав кожний властивий їй рух, кожну лінію її постаті, яку підкреслював простий англійський костюм. Він уже кілька разів, десь так щопівроку, набавляв їй платню. Тепер вона одержувала дев'яносто доларів. Далі набавляти він не насмів, а тільки придумав, як полегшити їй роботу: коли вона повернулася з відпустки, залишив ту дівчину, що її заступала, за помічницю їй. Крім того, він найняв нове приміщення для контори й там виділив окрему кімнату для обох секретарок.

В нього виробилась якась особлива спостережливість до всього, що стосувалося міс Мейсон. Він, наприклад, давно завважив, яка в неї горда постава. Гордість та була стримана, не лізла в вічі, однак відчувалася. З того, як вона несе своє тіло, Буйний День бачив, що вона пишається ним, має його за прекрасний і коштовний дар і дбає про нього. І цим, і вбранням своїм вона не була подібна ні до своєї помічниці, ні до секретарок по інших конторах, ані до всіх інших жінок, яких він знав. Вона ставніша за всіх їх, казав він собі, вміє й убиратись, і триматись, і не хизується тим, усе в неї до міри.

Що більше він бачив її, що більше, на його думку, знав про неї, то неприступніша здавалася вона йому. Але, не маючи й наміру приступатись до неї, він тільки відзначав те, як не дуже втішний факт. Він радий був, що вона служить у нього в конторі, і сподівався, що вона лишатиметься в нього ще довго, ото й усе.

Самого його роки не красили. Міське життя не йшло йому на користь: він щодалі гладшав, робився крихкотий, і м'язи його втратили давню міць. Дедалі частіше він мусив пити коктейлі, щоб досягти бажаного наслідку — скинути з себе нервову напруженість ділових годин. Потім ще вино за обідом у «Ріверсайді» та віскі з содовою по обіді. До того ж його тілові бракувало фізичних вправ, а не спілкуючись із порядними людьми, він занепадав і морально. А що він не звик ні з чим ховатися, то деякі його пригоди й вихватки розславлювано на все місто. Газети з гумором розписували, як він із хвацькою компанією шалено мчить у Сан-Хозе у своєму великому червоному автомобілі.

І не було в його житті ніякої рятівної сили. Релігія його поминула. То діло вже давно мертве — така була, коротко, його гадка. Доля людства не цікавила його. За його доморослою філософією, все життя суспільства було сама гра.

Бог — то щось невловиме, примхливе й навіжене, що його люди звуть Таланом. Ризик починається з самого народження: одні вдаються дурнями, а інші — грабіжниками. Талан роздає карти, і немовлята мусять брати, що кому припаде. Відмагатися годі. Карти роздано, і хоч-не-хоч, а мусиш грати тими, які тобі припали. Усі мусять, і горбаті, й рівні, й каліки, й здорові, й недоумки, й розумні. Справедливості в цій грі нема. Більшість одержують такі карти, що роблять їх дурнями, і лиш небагатьом випадає стати грабіжниками. Життя — то й є гра оцими картами. А суспільство — юрба грачів. Картярський стіл — земна куля, а ставки — всі добра землі, від шматка хліба до великого червоного автомобіля. Кінець же кінцем і щасливі й нещасливі всі однаково помирають.

Найтяжча доля, звісно, у дурної дрібноти: від самого початку її засуджено на програш; але що більше він бачив тих, хто нібито виграв, то менше йому здавалося, щоб вони мали чим похвалитись. Вони також давно вже мертві, і все їхнє життя небагато варте. Скрізь сама тільки звіряча гризня. Дужі топчуть кволих, а самі вони, як він це давно знав, оті Даусети, Леттони, Гугенгамери, зовсім не найгідніші з усіх. Йому пригадувались його товариші — шукачі золота на Алясці. Вони теж були дурні: ціле життя надсаджувались у роботі, і ціле їхнє життя в них відбирали її плід, достоту, як у старої, що ростила вино в Сономі. А тим часом вони були і щиріші, й вірніші, й чесніші за своїх грабіжників. Ті, хто виграв, були наче поспіль безчесні, зрадливі, зіпсуті. Та власне, й від них ніщо не залежало: вони грали картами, які їм здано. А Талан, жорстокий навіжений бог, що держав цю всесвітню картярню, дивився і щирив зуби. Це він тасував фальшиву колоду життя.

Роздача ніколи не буває справедлива. Тих людей, що народжуються на світ, тих невинних немовлят ніхто навіть не питає, чи хочуть вони грати. Їм не полишають вибору. Талан шпурляє їх у життя, штовхає межі плечі до столу й каже: «Грайте, чорти б вас узяти, грайте!» — і вони, сердешні, грають, як уміють. Одним та гра дає парові яхти й палати, а іншим — божевільню та жебрацький притулок. Декотрі грають увесь час однією картою — ціле життя вичавлюють вино серед чагарів і мріють уставити собі колись штучні зуби та купити труну. А трапляється, що й рано кидають гру, доставши карти, які приводять їх

до смерті від ножа чи кулі, або з голоду в пустелі, або від тяжкої і довгої хвороби. Декого карти привели на трон, до необмеженої й незаслуженої влади, декого до слави й незліченного багатства, а інших до ганьби й безчестя або ж до жінок і вина.

Йому, Буйному Дневі, карти йшли добрі, хоч усіх їх він ще не бачив. Хтось або щось ще може його підрізати. Хтозна, можливо, цей навісний бог, Талан, тільки бавиться з ним і веде його до такого кінця. Несприятливий збіг обставин — і за місяць ватага грабіжників витинатиме войовничого танка на руїні його багатства. Навіть сьогодні може його переїхати на вулиці трамвай або впасти зверху вивіска й розвалити йому голову. Не кажучи вже за хворобу — одну з найзлостивіших примх Талану. Хтозна — може, завтра чи за кілька днів наскочить на нього якась із тисяч усіляких бацил — і йому каюк. От хоч би доктор Баском, Лі Баском. Ще минулого тижня стояв поруч нього, розмовляв, сміявся. Він був справжнє втілення пишної молодості, сили й здоров'я. А за три дні його не стало. Запалення легенів, ревматизм серця, чи хтозна, що там ще, — умираючи, він так кричав, що на другій вулиці чути було. Страхіття! Буйному Дневі воно надовго далось в тямки. А коли до нього ряд дійде? Хто ж те знає! А тим часом йому залишається тільки грати тими картами, що він має на руках. Ті карти — боротьба, помста і коктейлі. А Талан сидить і щирить зуби.

РОЗДІЛ XI

Одної неділі надвечір Буйний День опинився за Оклендом, на Підмонтських горах. Як і завжди, він їхав у великому автомобілі, але цей раз не у власному; його катав Одчайдух Біл, що приїхав прогулювати свої мільйони. То був справжній улюбленець Долі, той Біл. Усьоме викопував із замерзлого нарінку величезне багатство, і тепер воно йшло тим самим шляхом, що й перші шість. Біл уславився своїм марнотратством. Першого доусонського року він випив ціле море шампанського по п'ятдесят доларів за пляшку. А вже доглядівшись дна в своєму золотому мішку, закупив усі яйця в Доусоні, цілих сто десять дванадцятків, платив за них по два долари штука, і згодував собакам, тільки аби дозолити своїй коханці, що зрадила його. Він

по-царському платив за те, щоб його швидко перевозили, замовляв собі окремі поїзди і побивав усі рекорди швидкості між Сан-Франціско та Нью-Йорком. Тепер, прибувши сюди, цей «дідьків мазунчик», як його прозвав Буйний День, розкидав своє багатство так само легковажно, як і давніше.

Товариство було дуже веселе. Вони вельми приємно прогулялись, об'їхали всю бухту від самого Сан-Франціско, поза Сан-Хозе й до Окленда. Тричі їх затримувала поліція за надмірно швидку їзду. Втретє, на Гейвордській дільниці, вони втекли, захопивши з собою й поліцейя, що мав їх затримати. Боючись, що наказ про затримання випередить їх телефоном, вони звернули вбік і мчали до Окленда навкружною дорогою, галасливо сперечаючись, що їм робити з тим поліцаєм.

— За десять хвилин будемо коло Блер-парку, — сказав один з Білових приятелів. — Чуєш, Одчайдуху! Зараз буде дорога навпоперек, на ній, правда, до біса воріт, але нею ми потрапимо забіччями в Берклі. А тоді зможемо в'їхати в Окленд з другого боку, самі переїдемо катером, а машину ввечері прижене шофер.

Але Біл не бачив причини, чом би їм не їхати в Окленд просто через парк. На тому й погодились.

Наступної хвилини вони перетяли дорогу, куди не схотіли звертати. За ворітьми, що перекривали в'їзд, увагу їхню привернула дівчина на гнідому коні; перехилившись із сідла, вона саме зачиняла за собою ворота. З першого погляду Буйний День відчув у ній щось дуже знайоме. Хвилькою пізніше вона випросталась характерним рухом, який годі було не впізнати, і, пустивши коня учвал, помчала дорогою вбік. То була Діді Мейсон. Він згадав, що Моррісон розказував йому про її верхового коня, і вже зрадів, що вона не побачила його в цій гультьайській компанії; але ту мить Біл звівся на ноги і, тримаючись однією рукою за передню спинку, другою рукою замахав, щоб привернути її увагу. Він уже випнув губи, щоб свиснути пронизливо, як тільки він умів, та Буйний День, що добре знав той свист, підчепив Біла ногою, а рукою шарпнув за плече й посадив назад.

— Т-ти що, з-знаєш цю даму? — пробелькотів зчудований Біл.

— Авжеж знаю, — відповів Буйний День, — отож заткни пельку.

— Ну, вітаю тебе, Буйний Дню! Маєш непоганий смак! Чиста ягідка! А на коні сидить як улига.

Дівчина зникла за деревами. Біл знову почав розмірковувати вголос, що ж робити з поліцаєм, а Буйний День сидів, відхилившись назад, заплющивши очі, і бачив перед собою Діді Мейсон, як вона мчала на коні. Біл правду сказав. Вона таки вміє їздити верхи. І сидить у сідлі бездоганно. Молодчага. Ще одна добра риса: вона має відвагу їздити верхи по-чоловічому, цебто єдиним природним і доцільним способом. Не дурно носить голову на в'язах, далєбі.

У понеділок, диктуючи їй вранці листа, він дивився на неї з новою цікавістю, хоч і не давав нічого знаки. Звичайна щоденна робота йшла своїм порядком. Другої неділі він знов поїхав на Підмонтські горби, але вже не в машині, а теж верхи. Він їздив довго, весь день, але ніде навіть на мить не вгледів Діді Мейсон, хоч був і на тій дорозі, де її той раз бачив, і навіть доїхав до Берклі. Підіймаючись угору однією вулицею і спускаючись другою, він дивився на незліченні будинки й думав: у котрому ж вона мешкає? Моррісон давно ще казав, що вона живе в Берклі, та й минулої неділі надвечір вона їхала туди, певне, повертаючись із прогулянки.

Отже, день він змарнував, бо не побачив Діді Мейсон; одначе й не зовсім змарнував, бо так утішився проїздкою верхи на свіжому повітрі, що в понеділок він загадав, щоб йому наплатили гнідого коня, найкращого, який тільки знайдеться. Упродовж тижня він випробував чимало гнідих коней, але жодним не задовольнився. Аж ось у суботу привели йому Боба. Скинувши оком на нього, Буйний День ураз побачив, що це саме те, чого треба. Трохи завеликий, як на верхового коня, але під Буйним Днем він не здавався таким. Ситий, викоханий, лиснюча шерсть аж горіла на сонці, а вигнута шия мов самоцвіттям іскрилась.

— Добрячий кінь! — сказав Гарніш. Одначе продавець висловився стриманіше. Він продавав коня з доручення, і власник поставив йому умову — попередити купця про його норів.

— Не те щоб кінь по правді норовистий, а просто небезпечний, — сказав він. — З перцем, з усякими фокусами й вередями, проте без злості. Може вам в'язи скрутити, але не вмисне, а бавлячись, розумієте? Я сам нізащо б на нього не сів. Зате ж витривалий! Гляньте лишень, яке огруддя. А ноги! Жодної вади! Його ніколи не били, і не

працював він зроду. До роботи його ніхто не зумів причити. І виріс у горах, справжній гірський кінь. Усяку стежку візьме, дертиметься, як та коза — доки не вскочить дур у голову. Не полохливий, тільки часом удає, що боїться. Задом не хвицає, але стає цапа. Йому треба мартингала *. Ще він має одну погану звичку: з доброго дива враз повертає назад. Просто аби подражнити їздця. Одно слово — норовистенький! Сьогодні вам пройде тихо й мирно хоч і двадцять миль, а завтра — ще не зрушиш із місця, як йому вже й ради не даси. До машин так привичайвся, що й спатиме поруч, і сіно з неї їстиме, як із ясел. Дев'ятнадцять пропустить, і оком не зморгне, а від двадцятої, либонь, знудившись, сахнеться, мов дикий степовик. Одно слово, для панської прогулянки занадто моторний і вередливий. Теперішній хазяїн прозвав його Юдою Іскаріотом і не хоче продавати, не попередивши купця. Оце й усе, що я про нього знаю. Але гляньте-но лишень на гриву й на хвоста; чи ви коли бачили таке? Волос м'якенький, як дитячі кучерики.

Продавець казав правду. Буйний День помадав гриву — вона справді була м'яка, як шовк. Такого тонкого волосу він зроду не бачив у коней. І масть незвичайна, аж черво-няста. Коли він погладив рукою Бобову гриву, кінь повернув до нього голову й пестливо потерся мордою йому об плече.

— Осідлайте-но, я спробую поїздити, — сказав Буйний День. — Він, я гадаю, звик до острог? Ні, тільки не англійське сідло, дайте добре мексіканське й мундштука, та не дуже тісного, коли він любить цапа ставати.

Буйний День наглянув, як сідали коня, поправив мундштука, стремена й підтяг попругу. Побачивши мартингала, він похитав головою, але здався на раду продавця. Боб не хотів стояти на місці, трохи пустував, проте загалом не дуже норовився. І всю ту годину, поки його проїжджувано, поводився зовсім спокійно, якщо не вважати на цілком дозволені вибрики. Буйний День був у захваті. Він негайно купив коня і відіслав із усією зброєю за бухту, в стайні Оклендської школи верхової їзди.

Другого дня, в неділю, Буйний День зарання вибрався з дому й подався на переправу, взявши з собою Вовка, передовика свого аляскинського запрягу, єдиного собаку, що він привіз із собою. Знову, хоч скільки він виїздив по Підмонтських горбах і по тій дорозі до Берклі, ніде не

вгледів ні Діді Мейсон, ані її гнідого. Але йому навіть не було коли тим журитись, бо його власний гнідий завдав йому чимало клопоту. У Боба пеначе біс ускочив, і він вимучив свого вершника там само, як і той його. Буйному Дневі довелося згадати весь свій вершницький досвід і розуміння, щоб дати раду Бобові; а той, здавалось, показав усі фокуси, яких лише вмів. Почувши, що мартингала затягнуто слабше, ніж звичайно, він узявся спинатись дибки та ходити на задніх ногах, аж поки Буйний День, поморочившись з ним хвилин десять, зсів і підтяг мартингала. Тоді Боб зробився плохий як ягнятко і був такий з півгодини, поки обморочив Буйного Дня: той заспокоївся, поїхав ступою й заходився крутити цигарку, вільно сидючи в сідлі й кинувши поводи на шию коневі. Боб тоді зненацька, мов блискавка, крутонувся на місці, присівши на задні ноги, а передніми не торкаючись землі. Гарнішева права нога вискочила з стремена, і він схопився руками за шию коневі, щоб не злетіти додолу. Боб ураз скористався з цього й гайнув шляхом учвал. Буйний День палко бажав одного тільки: не здибати Діді Мейсон.

Він незабаром приборкав коня, та, вернувшись на те саме місце, Боб знову крутонувся назад. Цього разу Буйний День усидів на сідлі, але з конем нічого не міг удіяти, хоч як шарпав за повід. Він уже завважив, що Боб повертається праворуч, і вирішив спиняти його лівою острогою, однак просто не встиг того зробити, так несподівано й рвучко шарпнув коня.

— Ну, Боб,— сказав Буйний День, утираючи піт,— далєбі, зроду-віку я не бачив такого баского чортяки! Тебе, либонь, можна втримати тільки не відіймаючи остроги... ах ти ж проклятуций!

Бо, почувши острогу, Боб хвицнув уперед лівою задньою ногою і добре вдарив копитом під стремено. Буйний День з цікавості кілька разів спробував дати йому острогу, і щоразу копито Бобове влучало в стремено. Тоді Буйний День вирішив теж заскочити коня зненацька й несподівано стиснув його обома острогами та добре шмагонував гарпником під черево.

— Що? Ніколи ще такого не куштував? — сказав він, коли Боб, відразу забувши про свої пустощі, рвонувся вперед.

Він ще разів із шість дав йому спробувати острог та гарпника, зате тоді вже втішився шаленим галопом. Про-

мчавши так із півмилі й не відчуваючи більше ні острог, ні гарапника, Боб трохи вповільнив свій біг. Вовк був відстав, а тепер нагнав їх, і все неначе пішло гаразд.

— Я тебе відучу від цієї вертячки, голубчику,— саме казав Буйний День, коли Боб знову завернувся.

Він зробив те на повному чвалі: враз спинився, упершись передніми ногами, аж Буйний День мусив обхопити йому шийку обіруч, а тоді присів на задні ноги й крутонувся назад. Тільки першорядний їздець зумів би втриматись на ньому. Буйний День ледве-ледве не злетів. Коли він знову звівся в сідлі, Боб уже на весь мах мчав назад. Вовк ледве встиг відскочити йому з-під копит у куці.

— Ну, гляди ж, клятий! — примовляв Буйний День, не жаліючи ні острог, ані гарапника.— Хочеш гасати туди й сюди — гасай, побачимо, в кого терпцю більше!

Коли Боб трохи перегода притишив був ходу, остроги й гарапник знову погнали його вперед. Нарешті, вирішивши, що з коня вже доволі, Буйний День раптом завернув його назад і пустив легким галопом. А коли він спинився поглянути, чи кінь не задихався, Боб постояв хвилину, повернув голову і нетерпляче, грайливо тицьнув мордою в стремено: мовляв, рушаймо далі.

— От чортяка! — вирвалося у захопленого Гарніша.— Не сердитесь, не держите злості анітрохи, і це після такої прочуханки! Далєбі, ти молодчина, Боб!

І ще раз Боб обморочив Буйного Дня. Цілу годину він був такий спокійний, як лиш можна сподіватись від гарячого коня. А тоді, зовсім несподівано, знов як крутонеться та як помчить назад! Пустивши в діло й остроги, і гарапника, Буйний День спинив його і за кару прогнав кілька миль у тому самому напрямі. Та як він знову повернув і поїхав уперед, Боб раптом зробився страшенно полохливий, почав сахатися від усього — від дерев, куців, собаки, навіть власної тіні. Поки Буйний День його втихомирював, Вовк лежав у холодку й дивився.

Так минув цілий день. Серед усяких штук, що їх витівав Боб, один вибрик особливо допікав Гарнішеві. Боб удавав, ніби хоче завернутись, але не завертався, а тим часом Буйний День щоразу напружувався весь і скільки сили стискав йому боки ногами. А потім, після кількох таких удаваних спроб, він і справді нагло давав крутька. Буйний День з несподіванки насилу втримувався на коні, вхопившись йому за шийку. До самого вечора Боб не втихо-

мирювався і все витворяв різні фіглі. Пропустивши з десяток автомобілів по дорозі в Окленд, він раптом сахнувся, мов шалений, від якоїсь старої тарадайки. Нарешті, вже перед самою стайнею кінь завершив свої витівки, водночас крутонувшись і ставши цапа, та так рвучко, що мартингал луснув і він свічкою звівся на задніх ногах. Пріла шкіра петлиці теж луснула, і верхівець тільки дивом не злетів додолу.

Але кінь йому сподобався, і він не шкодував, що купив його. Боб не був ні злий, ні підступний. Просто в ньому життя буяло, і природа наділила його розумом далеко більшим, ніж звичайно в коней, та ще він без міри любив пустувати, ото й усе. Йому треба було тільки твердої руки, помірної суворості, а часом крутенької науки.

«Або ти, Боб, або я», — не раз казав йому за той день Гарніш.

— Погляньте лишень на нього! — сказав він увечері, доручаючи Боба стайничому. — Бачили ви коли такого красня? Далебі, зроду мені не доводилось сидіти на кращому коні, а я колись наїздив на них чимало!

Ну, прощавай, конику, — мовив він до Боба, що повернув до нього голову й потерся йому мордою об плече. — Побачимось у ту неділю з самого ранку. В тебе, я знаю, знов буде фокусів цілий міх, урвиголово!

РОЗДІЛ XII

Цілий тиждень Гарніш думав про Боба майже не менше ніж про Діді Мейсон; а що великих справ, які могли б його захопити, саме не було, то він про обох їх думав більше, ніж про справи. Найдужче сиділа йому в голові ота Бобова звичка раптово завертатись. Як їй давати раду? Що, як він, може, коли зустрінеться в горах з Діді Мейсон і доля пошле йому таке щастя, що вони їхатимуть поруч, а Боб ураз дасть крутька? Що його тоді робити? Йому зовсім не цікаво, щоб вона бачила, як він висить Бобові на шиї. Або ж коли доведеться раптом її покинути й гнати стрімголов, працюючи острогами й гарапником, — теж не велика втіха.

Треба щось вигадати, щоб попереджати цей вибрик. Треба спинити коня, перше ніж він устигне завернутись. Острогами й поводами не багато допоможеш. Хіба гарап-

ник... Але ж як ним орудувати? Сидячи в себе в конторі, він не раз і не двічі задумувався над тим, в уяві бачив себе верхи на своєму знаменитому гнідкові й намагався його приборкати. Якось, уже наприкінці тижня, він знов задумався про це під час наради з Гіганом. Гіган, розгортаючи перед ним нові блискучі плани, нараз помітив, що Буйний День його зовсім не слухає, сидить з пригаслими очима й весь поринув у якісь свої думки.

— Знайшов! — вигукнув він несподівано. — Можете мене поздоровити, Гігане. Далєбі, просто, як на долоні! Треба врізати його по носі, і то як слід!

Він пояснив здивованому Гіганові, в чому справа, і вже почав уважно його слухати, та все ж і далі не міг утриматись; раз у раз тихенько хихотів від задоволення. Ось який був його план. Боб завжди завертає праворуч. Дуже добре. Він складе гарапника вдвоє. Як тільки Боб крутнеться, він лясне ним його по носі. Ніякий кінь після такої науки не стане завертатись, пам'ятаючи про складеного вдвоє гарапника.

Той тиждень Гарніш гостріше, ніж будь-коли, відчував, як він далекий від Діди Мейсон, який мур стоїть між ними. Навіть просто спитати її, чи поїде вона кататись верхи в неділю, і то він не міг. Таки нелегка це роль — бути вродливий дівчині хазяїном. Він часто поглядав на неї за роботою, а на язиці ввесь час крутилося те, про що він не смів її запитати: чи поїде вона кататись верхи в неділю. А поглядаючи, розважав, скільки їй може бути років та які могли бути в неї романи — а неодмінно ж були — з тими шмаркачами-студентами. Моррісон-бо казав, що вона з ними водиться й на танцюльки ходить. Сам того не помічаючи, він був зайнятий тільки нею всі ці шість днів, від неділі до неділі. Але щодо одного він не мав сумніву: він хотів її. І то так сильно, що пропав навіть його давній страх перед поворозками від фартуха. Він, що ціле своє життя тікав від жінок, тепер набрався відваги гнатися за жінкою. Котроїсь неділі, чи раніше, чи пізніше, він її спіткає десь у горах, і якщо вони тоді не запізнаються ближче, то хіба тому, що вона не схоче.

Отож він побачив у себе на руках нову карту, що її здав йому навісний Талан. Він і гадки не мав, як багато вона ще заважить у його житті, тільки подумав, що то добра карта. Але часом його огортав сумнів: а може, це тільки хитрий виверт Долі, що призведе його до горя, до згуби?

Що, коли Діді не захоче його, а він її любитиме щодень дужче й палкіше? І враз оживали всі його давні страхи. Йому пригадувалися любовні драми, що зруйнували життя чоловіків і жінок, яких він колись знав. От хоч би Берта, дочка старого Дулітла, що закохалась у Дартворсі, власника багатой займанки на Бонанзі; Дартворсі знов же не любив Берти, а гинув за жінкою полковника Волстона, і вони втекли вдвох Юконом до моря. Полковник Волстон, що сам до нестями кохав свою жінку, кинувся навздогін за втікачами. І на що ж усе вийшло? І Берта мала тільки нещастя зі свого кохання, і ті троє так само. Нижче Мінуку полковник Волстон і Дартворсі зійшлися на двобої. Дартворсі поліг на місці, а полковник з простреленими грудьми тільки дотяг до весни і помер від запалення легенів. Його жінка залишилась сама й не мала вже кого більше кохати.

А тоді ще Фреда. Через якогось чоловіка десь на другому кінці світу топилася в крижаній каші на Юконі й зненавиділа його, Буйного Дня, за те, що він нагодився на той час, урятував її й повернув до життя... Знову ж таки Діва... Ті спогади з минулого його налякали. Що коли зараза кохання встигла вже глибоко пролізти йому в душу, а Діді не захоче його? Адже ж це буде не багато чим краще, ніж тоді, коли його лупили Даусет, Леттон та Гугенгамер. Звісно, коли б розбурканий у ньому потяг до дівчини не такий був сильний, то з самого страху йому вилетіла б з голови й думка про неї. А тепер він шукав утіхи в тому, що часом же кохання й на добре виходить. Хтозна, може, й тепер Доля підсовує йому добру карту, щоб він виграв? Народжуються ж і такі люди, що все життя живуть щасливо й умирають щасливо. Чом би і йому не бути таким улюбленцем Долі?

Настала неділя. Боб поводився на Підмонтських горбах, як янгол; часом він, звісно, гарячився, гарцював, але загалом був як та овечка. Буйний День зі складеним удвічі гарапником у правій руці чекав і хотів, щоб він завернувся хоч разочок, та Боб неначе дражнив його, поводився сумирно й не думав навіть норовитись. Діді не було видно, і Буйний День дарма кружляв по згористих дорогах. Пополудні він піднявся крутим схилом через друге пасмо горбів і спустився в Марагську долину. Ще не встиг він далеко проїхати, коли почув кінський тупіт. Хтось галопом мчав проти нього. Невже це Діді? Буйний День по-

вернув коня і ступою поїхав назад. «Якщо це Діді, то я на правду вродився щасливим»,— загадав він. Кращих обставин для зустрічі годі й сподіватись. Вони їдуть у одному напрямі, вона наздожене його саме тоді, коли дорога піде вгору. Мимоволі їм доведеться їхати ступою до самого верху, а там знову крутий схил — теж доведеться спускатися ступою.

Тупіт ближчав, але він не озирався, аж доки почув, що кінь позад нього пішов ступою. Тоді він зиркнув через плече. Ззаду справді їхала Діді. Вона зразу його впізнала і, очевидячки, дуже здивувалась. А для нього що ж могло бути природніше, ніж притримати коня, зачекати, поки вона з ним зрівняється, і далі їхати з нею поряд? Він міг полегшено зітхнути. Усе складалося так, як він хотів. Вони привітались і тепер їхали поруч в один бік; і мали так їхати не одну милю.

Буйний День завважив, що вона насамперед поглянула на коня, а тоді вже на нього.

— Що за красень! — вихопилось у неї.

Дивлячись на її осяйні очі й захоплене обличчя, Буйний День насилу міг повірити, що це та сама молода жінка зі стриманим, спокійним лицем, яку він звик бачити в конторі.

— Я й не знала, що ви їздите верхи,— сказала вона спершу.— Мені здавалося, ви ніколи й не розлучаєтесь зі своєю машиною.

— Я оце недавно тільки почав,— відповів він.— Став грубшати, треба якось зганяти зайве.

Вона швидким поглядом скоса окинула його всього від голови до п'ят, разом з конем.

— Але ви їздили раніше?

«А вона добре знається й на конях, і на всьому, що їх стосується»,— майнуло йому в голові.

— Не дуже багато,— відповів він.— Підлітком, щоправда, як я жив у Східному Орегоні, я був справжній урвіголова: тікав з селища до ковбоїв, виїжджав диких коней і все таке.

Отже, на велику йому полегкість, розмова завелась на теми, цікаві для них обох. Він розказав їй про Бобові витівки, як той завертається і як він намагався його приборкати. Вона погодилася, що з кіньми треба бути досить суворому, хоч як їх любиш. Ось узяти її Меб, вона в неї вже вісім років. Скільки довелося докласти праці, щоб

відучити кобилицю хвицати копитом стійло! Сердешній Меб чимало перепало, зате тепер вона вилікувалась від цієї звички.

— Ви, певне, багато їздили верхи,— сказав Буйний День.

— Та я навіть не можу сказати, коли вперше сіла на коня. Адже ж я народилась на ранчо, і ніяка сила не могла відірвати мене від коней. Мабуть, це в мене просто вроджене. Першого поні мені подарували в шість років. Восьмирічною я вже цілі дні не злазила з сідла, їздивши з батьком. Одинадцятьох років він мене вперше взяв із собою полювати на оленя. Я пропала б без коня. Життя в чотирьох стінах це для мене мука, і без Меб, певне, я давно б тут заслабла й померла.

— То ви любите сільське життя? — спитав він і враз помітив зовсім нові іскринки в її сірих очах.

— Так само, як ненавиджу міське,— відповіла вона.— Але жінка на селі нічого не заробить... Отож доводиться терпіти, за допомогою Меб.

І вона розповіла йому багато дечого про своє життя на ранчо, ще доки не помер батько. Буйний День був у захваті. Ось вони вже й спізнаються ближче, їдуть разом добрих півгодини, а розмова не вгаває й на хвилю.

— То ми з вами, виходить, мало не земляки; я родом із Східного Орегону, це зовсім недалеко від Сіскію,— сказав він, та враз і прикусив язика, бо вона хутко спитала, обернувшись до нього:

— А звідки ви знаєте, що я з Сіскію?

— Та я не пригадую, хто саме, але хтось мені про це казав,— промимрив він зніяковіло.

Ту мить Вовк, нечутно, мов тінь, майнувши повз них, налякав Меб і відвернув увагу Діді. Вони заговорили про аляскинських собак, а потім розмова знов зійшла на коней, і вже цілу дорогу говорили про них.

Він слухав, що вона каже, і водночас стежив за своїми думками та враженнями. Все ж таки це трохи зухвальство, що вона їздить верхи по-чоловічому, і він сам гаразд не знав, чи йому те подобається, чи ні. Його уявлення про жінок були досить старомодні. За часів його ранньої молодості на заході Штатів жінка як і сідала на коня, то тільки боком, у жіноче сідло. Він не звик уявляти жінку на коні, як двоного істоту. Отож його трохи вразила оця

чоловіча постава Діді в сідлі. Але він мусив визнати, що й це їй таки личить.

І ще дві несподіванки знайшов він у ній. Насамперед золоті іскринки в очах. Дивно, що він раніше не помічав цього. Мабуть, у конторі світло інакше або її очі не завжди такі. Ні, це їх справжній колір — лагідне золоте сяйво. Власне, не зовсім золоте, але найближче саме до барви золота. Тільки не жовте, ні в якому разі. Закоханому завжди все барвистішим видається, і навряд чи хто інший назвав би очі Діді золотими. Але серце в Буйного Дня аж тануло від ніжності, тим-то вони й здались йому золоті.

До того ще вона поводитись так природно. Він певен був, що з нею хтозна-як важко буде зійтись, а виявилось дуже просто. У ній нема ніякої штивності — так Буйний День визначив різницю між Діді в сідлі і тією Діді, яку він знав у конторі. І проте, хоч скільки він радів, що все склалося так, як він хотів, і що в них є багато спільних тем до розмови, десь на дні душі він почував якусь прикрість. Урешті це все пусті балачки, що не вели ні до чого, а він був людина діла. Він бажав Діді Мейсон, бажав її як жінку, він хотів, щоб вона його кохала й дозволила себе кохати. Йому треба було домогтись того щастя зараз, негайно. Звикши все підвертати під свою руку, гнути людей і все на світі за своєю волею, він почував і тепер те саме владне бажання. Йому хотілось їй сказати, що він її любить і що їй нічого більше не лишається, як побратися з ним. Одначе він не важився піддатись тій спонуці. Жінки — примхливі створіння, і самою владністю тут можна лише все зіпсувати. Йому пригадалося, скільки він докладав хитрощів і терпцю, полюючи під час голоду, коли не влучити в живу грудочку м'яса означало вмєрти. Звісно, ця дівчина — трохи не те, але вона багато для нього важила, більше ніж коли — саме тепер, як він їхав попліч неї, поглядаючи на неї так часто, як тільки важився.

У вельветовому вершницькому костюмі, сидячи по-чоловічому в сідлі, вона все ж була жінка, наскрізь і видимо. Вона всміхалася, сміялася, розмовляла, очі їй блищали і щоки рожевіли від сонця й від теплового літнього леготу.

Другої неділі чоловік, кінь і собака знов блукали серед Підмонтських горбів. І знов Буйний День і Діді зустрілись і їхали поряд! І цього разу Діді здивувалася, стрівши його, але в її подиві тепер відчувалась підозра, якась непевність. Перша зустріч могла бути цілком випадкова, але те, що Гарніш з'явився вдруге в її улюблених місцях, уже насувало думку, чи то не зумисне. Вона натякнула йому про це. Буйний День згадав, що бачив біля Блер-парку велику каменярню й сказав не довго думавши, що має намір купити її. На цю думку напутила його цегельня, куди він колись уклав капітал,— дуже щасливу думку, вирішив він, бо це дало йому нагоду запросити її поїхати з ним оглянути каменярню.

Отже, він пробув із нею кілька годин. Вона була така сама, як і перше, невимушена, щира, весела, товариська. Вона сміялась, говорила про коней з непослабним захопленням, пробувала зламати нелагідний Вовків норів і заприятитися з ним, а нарешті сказала, що хоче проїхати на Бобі, бо в нього вона, мовляв, закохалася ще більше, ніж раніш. Буйний День не погоджувався. В Боба стільки небезпечних вибриків, що він дозволив би сісти на нього хіба своєму найлютішому ворогові.

— Ви думаєте, як я дівчина, то не розуміюся зовсім на конях? — спалахнула Діді.— Мене вони стільки разів скидали з себе, що я вже знаю, як стерегтися. Я не божевільна і не сяду на такого коня, що задом хвицає. Я вже навчена добре. Інших вибриків я не боюся. А ви самі казали, що Боб не хвицає задом.

— Але ви ніколи не бачили, які він штуки витіває!

— Зате бачила інших і їздила на них. Я привчила Меб до трамваїв, і до паровозів, і до автомобілів. Вона була зовсім дика лошичка, коли я її дістала, тільки трохи до сидла призвичаєна. Не бійтесь, я не попсую вам коня.

Врешті Буйний День нехотя погодився. Вибравши найбезлюдніше місце, вони помінялися кіньми.

— Не забувайте тільки, що Боб чиста блискавка,— нагадав Буйний День, підсаджуючи її.

Вона кивнула головою. Боб, почувши на собі іншого їздця, нашорошив вуха. Забава почалась дуже скоро, навіть занадто скоро. Діді не встигла й оком зморгнути, як опинилась у нього на шиї, а він, обкрутившись на місці,

як вихор помчав назад дорогою. Буйний День їхав услід і стежив. Дівчина хутко спинила коня і зразу, шарпнувши поводя й сильно вдаривши лівою острогою, повернула його й погнала в другий бік.

— Держіть напоготові гарапника, щоб ударити по носі! — крикнув Буйний День.

На тому самому місці Боб знов завернувся. Цього разу, хоч на превелику силу, Діди втрималась і не вчепилась ганебно йому в шию. Боб помчав чвалом, але вона незабаром примусила його сповільнити біг, а тоді раптом, ударивши острогою, знов повернула назад. В її манері поводитись із конем не було нічого жіночого, тут вона була по-чоловічому тверда. Коли б не це, Буйний День сподівався б, що вона ось-ось скаже: «Годі». Але те поводження ще трохи розкрило йому її вдачу; та й щільно стиснені уста й сірі очі, що блищали стримуваною досадою на саму себе, були не менш промовисті. Буйний День нічого їй не підказував, тільки жадібно, невідривно слідкував за кожним її рухом, наперед радіючи з того, що чекає норовистого коня. І Боб свого діждався. Щойно він знов крутонувся чи, радше, спробував крутонутись, — не встиг він ще зробити й півоберту, як гарапник дзвінко ляснув його по ніжному носі. Розгубившись із несподіванки й болю, кінь вразу упав на передні ноги, що їх був відірвав від землі.

— Чудово! — крикнув Буйний День. — Ще раз-два, і він порозумнішає. Він кмітливий, затамить, коли його б'ють.

Боб спробував крутнутися ще раз. Але не встиг зробити й чверть оберту, як удар по носі складеним удвоє гарапником змусив його знову припасти на передні ноги. Не вживаючи острог, тільки загрожуючи йому гарапником, Діди примусила його стати рівно.

Вона тріумфально глянула на Буйного Дня й спитала:

— Тепер можна проїхатись?

Буйний День кивнув головою, і вона помчала дорогою. Він за нею стежив, доки вона заховалась за поворотом, а потім чекав, поки вона вигулькнула знову. «Вона таки вміє їздити на коні, — думав він. — Справді молодчага! Боже мій, яка б з неї вийшла дружина! Чи багато жінок зрівнялося б з нею? І подумати лишень, що вона мусить цілими тижнями торохтіти на машинці! Хіба це для неї місце? Їй треба бути просто чієюсь жінкою, нічого не робити, ходити в шовках, оксамитах, діамантах (такі в нього були трохи дикунські уявлення про те, що пасує укоха-

ній дружині), бавитися собачками, кіньми тощо. Побачимо, містере Буйний Дню, на що ми з вами тут спроможємось», — промурмотів він сам до себе, а тоді вголос звернувся до неї:

— Молодця, міс Мейсон, молодця! Коли ви так їздите, то я, далєбі, повірю, що нема такого коня, на якому б ви не всиділи! Ні, ні, не зсїдайте, лишайтесь на ньому, і поїдемо помаленьку до каменярни.— Він захихотів.— А ви помітили? Він наче аж застогнав, коли ви його врїзали оце востаннє. Чули? А як він упав на передні ноги! Мов на кам'яну стїну наскочив! О, в нього стане глузду затямити, що відтепер кам'яна стїна завше чекає на нього, тільки-но почне норовитись.

Надвечір, коли вони попрощались біля воріт, де починалася дорога на Берклі, Буйний День трохи від'їхав і, спинившись за купкою дерев, дивився услїд дівчині, доки вона не зникла з очей.

«Доведеться тепер, мабуть, купити ту кляту каменярню,— подумав він, їдучи до Окленда, і криво всміхнувся.— Бо тільки це й може виправдати моє вештання по опих горах».

Але справа з каменярнею на деякий час відступила. Другої неділі він їздив сам. Ні Діді, ні її гніда не з'являлись на дорозі з Берклі. За тиждень знову те саме, він ніде їх не спїткав. Буйний День нетямився з нетерпіння й тривоги, але в конторі стримувався і знаки нічого не давав. Діді була така, як і завжди, без ніякої зміни, він намагався й собі бути таким, як і раніше, проте звичайні одноманїтні клопоти тепер його страшенно дратували. Буйний День пеклом дихав на цей світ і на його закони, що боронять чоловікові ставитись до своєї секретарки так, як би й до будь-якої іншої жінки.

— На біса ж тоді мені мої мільйони? — спитав він похмуро в свого настільного календаря, коли одного разу дівчина, записавши продиктоване, вийшла з кабінету.

Минав третій тиждень, насувалася ще одна тоскна неділя. Врешті Буйний День поклав собі перебалакати з Діді, хоч би й проти всіх правил, і, за своєю вдачею, почав навпростець, без манївців. Дівчина саме скінчила роботу і складала свої папери та олівці, збираючись виходити, аж він спинив її.

— Ще одне слово, міс Мейсон. Сподіваюся, що ви не розгніваєтесь на мене, коли я вам дещо скажу по щиро-

сті, відверто. Я завше мав вас за розумну дівчину, і гадаю, що ви не образитесь на мою мову. Ви служите в мене в конторі давно; не один рік принаймні. Ви знаєте, що з вами я завше був щирий, без ніяких хитрощів. Я ніколи, як то кажуть, не дозволяв собі нічого. Саме тим, що ви в мене служите, я силкувався вважати на себе дужче, ніж... ніж, коли б ви в мене не служили — розумієте? Але ж однаково я жива людина. І в мене нема нікого в цілому світі, міс Мейсон. Ви не подумайте, що я розжалити вас хочу, ні, я тільки хочу, щоб ви зрозуміли, як багато важили для мене ті дві прогулянки з вами. Отож не гнівайтесь на мене й дозвольте вас спитати: чому ви не їздили гуляти останні дні неділі?

Він замовк і чекав, украй збентежений: його аж кинуло в жар і на чолі йому виступив піт. Діди відповіла не зразу, і він підійшов до вікна й ширше його розчинив.

— Я їздила,— сказала вона нарешті,— тільки не там.

— Але чому?..— Щось ніби не дало йому докінчити.— Скажіть відверто, так, як я вам сказав,— знов наполегливо мовив він.— Чому ви не поїхали на Підмонтські горби? Я скрізь вас шукав.

— Отож через те я там і не була,— вона всміхнулась і глянула йому просто в вічі, але зараз і опустила вії.— Та ви ж самі розумієте, містере Гарнішу.

Він насупився й похитав головою.

— І розумію, і не розумію. Не звик я ще до всіх міських мудрощів. Я знаю, є такі речі, що їх нібито не слід робити. Я їх і не роблю, доки мені не хочеться.

— А коли хочеться? — хутко спитала вона.

— Тоді, звісно, роблю.— Його уста стиснулись по тих вольових словах, та враз він і поправився:— Цебто здебільшого роблю. Але, далєбі, не втямлю я, хоч убийте, чом це не можна робити того, в чому немає нічого поганого, що нікому не вадить, як от ці наші прогулянки?

Вона хвильку наче розважала, що йому відповісти, й нервово крутила в руках олівця. Буйний День терпляче дожидав.

— Якраз наші прогулянки,— повагом заговорила вона,— й належать до того, чого не годиться робити. Чому — зважте самі. Ви містер Елам Гарніш, мільйонер...

— Грач,— додав він похмуро.

Вона ствердно кивнула головою й повела далі:

— А я тільки секретарка у вашій конторі.

— Ви в тисячу разів ліпші за мене!— перебив він її, але й вона не дала йому договорити.

— Не про це зараз ідеться. Важливо тут одне — що я ваша підлегла. Річ не в тому, що думаю я чи ви, а в тому, що подумують інші. Та нащо це вам пояснювати, ви самі добре знаєте людей.

Буйний День не дуже вірив її спокійному діловому тонові — він бачив, що вона хвилюється, і груди їй здіймаються вище, і барва виступила на щоках.

— Мені дуже шкода, що я сполохав вас і ніби прогнав з ваших улюблених місць,— сказав він, аби не мовчати.

— Зовсім ви мене не сполохали,— заперечила вона шпарко.— Я ж не інститутка якась, я давно вже звикла дбати сама за себе й не полохатись. Я їздила з вами дві неділі і, повірте, не злякалась ні вас, ні Боба. Річ зовсім не в тому. Я зумію за себе подбати, але біда, що людям теж конче хочеться дбати за тебе! Уявляєте, що вони скажуть, побачивши, як я щонеділі зустрічаюся зі своїм хазяїном, катаюся з ним верхи по горах. Смішно, але так воно є. Я можу їздити зі своїми колегами скільки захочу, і ніхто слова не скаже, але з вами — ні.

— Але ж ніхто нічого не знає і не знатиме! Яке кому діло? — вигукнув він.

— Оце ж бо й найгірше: не відчувати ніякої провини і ховатись по глухих стежках, немов робиш щось негарне. Вже краще, чесніше було б відверто, у всіх перед очима...

— Піти, наприклад, зі мною поснідати в перерву? — докінчив Буйний День, угадавши зміст її недоказаних слів. Вона кивнула головою.

— Я не зовсім те мала на увазі, та нехай буде й так. Я воліла б зухвало робити що завгодно, і нехай усі знають, ніж ховатися, доки мене кінець кінцем викриють. Я, звісно, не набиваюся йти з вами снідати,— додала вона, усміхнувшись,— але ви, я гадаю, зрозуміли мій погляд.

— Тоді чому ж ви не хочете зовсім відверто їздити зі мною по тих пагорбах? — не вгавав він.

Вона похитала головою, як йому здалося, з ледь помітним жалем. Його раптом невтримно, шалено потягло до неї.

— Слухайте, міс Мейсон, я знаю, ви не любите говорити про такі речі в конторі, та й я не люблю. Це знов те саме: зі своєю секретаркою годиться говорити тільки про справи. Їдьмо гуляти в цю неділю, ми про все як слід переговорим-

мо й дійдемо якоїсь згоди. Адже там, у горах, можна говорити не тільки про справи. Гадаю, що ви доволі мене знаєте як людину чесну. Я... я поважаю... шаную вас... і... і взагалі... і я...— він зовсім запнувся, і рука його, що спиралась на прес-пап'є, видимо тремтіла. Силкуючись опанувати себе, він докінчив: — Я нічого зроду так не хотів. Я... я... не вмію висловитись, але це так. Згода? У цю неділю? Цебто завтра?..

Йому й на думку не спадало, що її неголосне «Гаразд» він завдячував найбільше тим краплям поту, що виступили йому на чолі, тремтінню руки і взагалі своєму занадто виразному хвилюванню.

РОЗДІЛ ХІV

— Бачте, з того, що людина каже, не завше пізнаєш, що в неї на думці.— Буйний День почухав гарапником нашорощене Бобове вухо й незадоволено подумав: це ж зовсім не те, що він хотів сказати.— Це я ось про що: ви мені тільки-но рішуче заявили, що не хочете більше зі мною зустрічатись, і пояснили чому. Але звідки я можу знати, що воно справді так? Може, вам просто не цікаво мене бачити, тільки ви боїтесь мене образити? Розумієте? Я не з тих людей, що накидаються там, де їх не хочуть. Коли б я знав, що вам справді ані крихти не цікаво зі мною стрічатись, я б звіявся так швидко, що аж закуріло б.

Діді на відповідь тільки всміхнулась і їхала мовчки далі. Йому здалось, що такої чарівної усмішки він зроду ще не бачив. Так вона ще ні разу йому не всміхалась, запевнив він себе. Це усмішка людини, що вже трохи його знає, вже не зовсім йому чужа. Звісно, за хвилину він уже казав собі, що то в неї вийшло ненароком, що то звичайнісінька річ, що врешті будь-хто зовсім чужий, познайомившись з тобою та стрівшись кілька разів, зробиться приязніший, отож і в неї так мусило вийти, тільки що вона для нього не будь-хто. Та й усмішка в неї на диво мила й чарівна; йому здавалося, що жодна жінка не вміє так усміхатись.

Той день був для нього щасливий. Він зустрів її біля дороги з Берклі, і вони їздили разом кілька годин. Та лише надвечір, коли вони під'їздили до воріт, де починалася дорога на Берклі, він зважився заговорити про головне.

Діді зразу почала відповідати на останні його слова, і йому аж від серця відлягло.

— Ну, а що коли я вам правду сказала, і більш ніяких причин у мене немає, і річ зовсім не в тому, що мені буцімто неприємно з вами зустрічатись?

— Ну, тоді я від вас не відчеплюся,— хутко відказав він.— Бачте, я давно завважив, що коли людина чогось сама хоче, її куди легше вмовити. Та як ви ховаєте справжню причину, як вам просто нецікаво зі мною знатись, тільки ви боїтесь образити мене, бо... бо не хочете втратити доброї служби...— Нараз його взяв страх, що, може, так воно й є насправді, і він збився з думки.— Ну, тоді скажіть тільки слово, і я відступлюся. І нітрохи на вас не ображуся. Просто вважатиму, що мені не поталанило. Будьте щирі, міс Мейсон, прошу вас, скажіть так чи ні. Моє серце ніби чує, що я вгадав.

Діді Мейсон швидко скинула на нього раптом звоглими очима — напівуражено, напівсердито.

— Ну, це вже нечесно! — вигукнула вона.— Виходить, що я мушу або збрехати й завдати вам болю, щоб оборонитись від вас, або сказати вам правду і вже не мати від вас ніякої оборони, бо ж ви самі кажете, що тоді від мене не відчепитесь!

Щоки їй палали, уста здригались, але вона сміливо дивилась йому в вічі.

Він усміхнувся похмуро й задоволено воднораз.

— Я радий, міс Мейсон, дуже радий почути від вас такі слова.

— Нема чого вам радіти,— поквапилась вона,— нічого вони не змінили. Адже я однаково незгодна. Більше я з вами не поїду, і... ось уже й ворота.

Під'їхавши боком, вона нахилилась, відсунула засува і в'їхала в ворота, що розчинились перед нею.

— Ні, ні, будь ласка, не треба,— сказала вона, коли Буйний День рушив за нею.

Він слухняно скорився й зупинив коня. Ворота зачинились. Але ще не все було сказано, і вона не від'їздила.

— Міс Мейсон,— мовив він тихо, і голос його тремтів від хвилювання.— Я хочу запевнити вас, що я не для забавки впадаю за вами, я вас уподобав, ви мені просто потрібні... Я не жартую, цілком поважно кажу. Я не маю нічого лихого на думці, у мене наміри якнайчесніші...

Та вгледівши вираз її обличчя, він умовк. Діді й сердилась, і сміялась воднораз.

— Оце вже зовсім нікуди не годиться!— вигукнула вона.— Точнісінько, як у шлюбній конторі: «Наміри якнайчесніші, мета — одруження». Ну, що ж, так мені й треба. То ось, виходить, що ви мали на увазі, коли казали, що не відчепитесь від мене?

За той час, що Буйний День жив у місті, засмага майже зовсім зійшла з нього, отож, коли кров линула йому в лице, воно густо почервоніло разом із шиєю. З великого збентеження він навіть не помітив, що вона глянула на нього так ласкаво, як ще ні разу того дня не дивилась. Їй зроду не доводилось бачити, щоб дорослий чоловік червонів, як хлопчак, і вона вже шкодувала, що в запалі дозволила собі гостре слово.

— Слухайте, міс Мейсон...— почав він помалу, заникуючись, потім дедалі шпаркіше, трохи не захлинаючись словами: — Я не отеса, я сам це знаю, я ніколи не вчився ніяких тонкощів та гречностей. Я зроду ні до кого не залицявся і навіть закоханий ніколи не був, і як слід поводитись у таких випадках, знаю не більше за найостаннішого йолопа. Ви не зважайте на мої дурні слова, а відчуйте за ними людину, зрозумійте мене. Я не вмю поводитись, але наміри в мене якнайщиріші.

У Діді Мейсон був на правду пташиний хист перелітати з одного настрою до другого. Її вже опосіло каяття.

— Вибачте, що я засміялась,— сказала вона,— хоч я, власне, сміялася не з вас. Просто ваші слова мене спантеличили та й образили. Бачте, містере Гарнішу, я не...

Вона затнулась, злякавшись, щоб через те своє співчуття не сказати зайвого.

— Ви хотіли сказати, що не звикли до такого навалного сватання,— докінчив за неї Буйний День.— «Як ся маєте? Радий познайомитись! Виходьте за мене...»

Вона кивнула головою і засміялась. Він і собі засміявся й почув себе не так ніяково.

— Ви тільки стверджуєте мою думку,— заговорив він, підбадьорений, уже певніше й спокійніше.— Ви в таких справах маєте досвід. Вас, либоп, уже сто разів сватали. А в мене ніякого досвіду нема, і я почувуюсь як риба на піску. Та й зовсім це не сватання. Просто так химерно все склалося, що я наче в глухий кут попав. Я маю доволі глузду, аби зрозуміти, що як намагаєшся зазнайомитись із

молодою дівчиною, то не зі сватання ж починати! І ось тут-то я й сів. По-перше — я не можу з вами обізнатись у конторі; по-друге — поза конторою ви зустрічатись зі мною не хочете; по-третє — ви кажете, що, мовляв, підуть поговори, бо ви в мене служите; по-четверте — я щойно все ж обізнався з вами трохи й запевнив вас, що нічого поганого на думці не маю; по-п'яте — ви стоїте за ворітьми й пориваєтесь їхати, а я тут, перед ворітьми, і не знаю, що діяти, бо мушу вам щось іще сказати таке, щоб ви передумали; по-шосте — я вже це сказав. Ну, і врешті я прошу вас: подумайте ще.

Замилувавшись його поважним, схвильованим обличчям, заслухавшись простих, немудрованих слів, що лиш підкреслювали його поважність та щирість, його несхожість на пересічних чоловіків, що їх вона знала досі, Діді врешті поринула в свої думки й ніби не чула, що саме він каже. Любов сильного чоловіка завжди чарує жінку, і ніколи ще не відчувала Діді так сильно тих чарів, як тепер, дивлячись поверх зачинених воріт на Буйного Дня. Вона не думала йти за нього заміж, на те вона мала багато причин, але чом не зустрічатися з ним деколи? Він не був їй неприємний, навпаки, сподобався з першого дня, як вона побачила його худорляве індіанське обличчя, заглянула в його блискучі індіанські очі. Він був взірець мужності, і не самими тільки своїми м'язами. До того ж його ще й оповивало романтичне сяйво — цього відважного й неотесаного шукача пригод з Півночі, що стільки вчинив подвигів і стільки набув мільйонів, а тепер приїхав помірятися силою з мешканцями Півдня і перемагав їх.

Жорстокий, мов індіанин, грач і розпусник, людина без моральних засад, що в невгамовній жадобі помсти топче під ноги всіх, хто стане проти нього... так, вона знала все, що про нього казано, проте не боялась його. З його ім'ям пов'язано було не тільки це. Слова «Буйний День» викликали в пам'яті ще багато дечого. Вони нагадували все, що писалось і в газетах, і в журналах, і в книжках про Клондайк. Усе те не могло не вразити жіночої уяви, тож воно захоплювало і її, Діді Мейсон, що оце стояла й через ворота слухала його простих, сумних і палких слів. Урешті вона була жінка, і її жіноче марнолюбство тішило те, що такий чоловік покохав її.

Та й інше зворухнулось у неї в душі, — втома, й самотність, і цілі рої, цілі примарпі орди невиразних почуттів

і ще невиразніших жадань, а ще глибше, ще невловніше забриніли, оживши знову, голоси, відгомони, трепети правданих забутих поколінь, несподівані й негадані, звійні й могутні, — сам дух, сама суть життя, що через тисячі оман, під тисячами личин споконвічно рветься на світ. Велика то була спокуса для неї — бодай гуляти верхи по пагорбах удвох із цим чоловіком. Тільки гуляти, й не більше, бо вона певна була, що життєві шляхи у них різні. Боятись його вона не боялася, звичайні жіночі страхи були їй невідомі. Вона не мала сумніву, що завжди зуміє себе оборонити. То чом же й не погодитись? Це ж, власне, дрібниця.

В неї ж таке буденне сіре існування — їсть, спить, працює, та й майже все. Мов на сцені, перед нею постало її відлюдне життя. Шість днів на тиждень просиджує в конторі та їздить на службу й додому; ті години, що може урвати від сну, потроху співає, грає на фортеп'яно, переписує, латає і підводить свої мізерні рахунки; двічі на тиждень дозволяє собі які-небудь розваги, щосуботи кілька годин сидить у брата в лікарні. Сьомого дня, в неділю, в день спочинку верхи на Меб гасає серед любих їй пагорбів. Але й ці подорожі на самоті невеселі. Ніхто з її знайомих не їздить верхи. Вона переконала декотрих студенток, щоб спробували, але, дві чи три неділі потрюхикавши на найнятих шкапах, вони розчарувались. Сама тільки Медлін захопилась була, купила собі коня, попоїздила кілька місяців, але потім одружилась і виїхала до Південної Каліфорнії. І так минали роки. Йї уже докучило їздити самій.

Він така насправді дитина, цей велетень мільйонер, що примушує тремтіти половину багатіїв у Сан-Франціско. Чистий хлопчак. От уже ніколи вона не здогадувалася про цей бік його вдачі.

— Як люди женяться? — провадив він. — По-перше — вони зустрічаються; по-друге — вподобають одне одного на вигляд; по-третє — спізнаються ближче; по-четверте — поберуться чи не поберуться, як до того, припали вони одне одному до мислі чи ні. Ну, а ми, скажіть мені на бога, як ми зможемо довідатись, чи ми до мислі одно одному, чи ні, коли ми самі не шукатимемо цієї змоги? Я б вас удома провідував чи то в гості до вас заходив, але знаю, що ви наймаєте кімнату чи живете в пансіоні — і знов же незручно.

З Діди раптом злетіла задума, і вся ця розмова здалась їй страшенно безглузда й кумедна. Їй захотілося сміятись, не гнівно, не істерично, а просто весело засміятись. Ну що це, справді, за комедія! Вона, проста стенографістка, і він, могутній біржовик-мільйонер, стоять по два боки воріт, і він розважає, як то люди спізнаються та женяться. Це щось неможливе, неймовірне. Ні, далі так не можна. Більше цих таємних побачень у горах не буде. А якщо він і після її відмови ще почне залицятись до неї в конторі, доведеться покинути добру посаду, і тоді хоч-не-хоч настане край. Звісно, перспектива не дуже втішна, але що вдієш? У житті, а надто в міському, взагалі не дуже багато втішного. Відколи вона сама заробляла собі на шматок хліба, чимало її ілюзій розвіялося.

— Нам нема чого таїтись чи ховатись,— не вгавав Буйний День.— Ми їздитимемо, де схочемо, а побачать — ну й нехай. Що нам до чийхось поговорів, поки наше сумління чисте? Тільки слово скажіть — і Боб повезе додому найщасливішу людину на світі.

Вона похитала головою, сіпнула за повід кобилицю, що не хотіла стояти на місці, й значуще подивилась на вже довгі вечірні тіні.

— Одначе вже пізно,— похапливо сказав Буйний День,— а ми так ні про що й не умовились. Ще одну неділю, це вже не багато, тільки щоб до чогось договоритись.

— Ми мали на те цілий день.

— Правда, але ми почали говорити запізно. Другий раз не будемо гаятись. Я вас запевняю, це для мене дуже по-важно. Отже, в ту неділю? Гаразд?

— Скажіть, чоловіки бувають коли-небудь чесні? Адже ж ви добре знаєте, що під «тою неділею» ви розумієте багато неділь?

— Ну й нехай собі буде багато,— промовив безтурботно Буйний День, і вона подумала, що ніколи ще він не був такий гарний.— Скажіть тільки слово, одне-однісіньке слово! Тої неділі, біля каменярні...

Діди підбрала повода, збираючись від'їхати.

— На добраніч,— сказала вона,— і...

— Так?— прошепотів він уперто, навіть ледь владно.

— Так,— відповіла вона тихо, але виразно, і, пустивши коня чвалом, не озираючись помчала дорогою до Берклі. Вона сама не годна була збагнути, що з нею сталось.

Вона ж твердо була вирішила сказати «ні» й до останньої хвилини не змінила тієї ухвали, і все ж уста її самі сказали «так». Принаймні здавалося їй, що самі уста. Вона ж не збиралася погоджуватись. То чому ж вона погодилася? Спершу той власний, зовсім мимовільний вчинок тільки здивував її й спантеличив, та за мить вона вжахнулась, уявивши собі всі наслідки цього «так». Вона знала, що Буйний День не така людина, щоб з ним можна було жартувати. Під зовнішньою простотою й хлоп'яцтвом таїлася владна, чисто чоловіча вдача; отже, після цієї згоди її раніше чи пізніше чекала неминуча буря. І вона знову й знову питала себе, як вона могла сказати «так» саме в ту мить, коли вже твердо вирішила сказати «ні».

РОЗДІЛ XV

Життя в конторі йшло, як звичайно. Буйний День і Діді ані словом, ані поглядом не показували, що їхні взаємини якось змінилися. Щонеділі вони умовлялись про наступну зустріч, але в конторі ніколи цього не згадували. У цьому Буйний День був неухильно тактовний. Він не хотів, щоб вона покинула службу в нього. Йому було безмірною насолодою дивитись, як вона працює, проте він ніколи цим не надуживав і зайве не затримував її у себе в кабінеті. Власне, річ була не лиш у тому, що він боявся її втратити, а й у тому, що він любив грати чесно, і йому гидко було б користатися з переваг свого становища. Глибоко в душі він відчував, що любов — це щось вище за звичайне володіння жінкою. Він бажав, щоб його любили задля нього самого, без ніякого примусу.

Знов же, хоч би які хитрі плани він вигадував, то не міг би обрати тоншої тактики. Діді, що любила свою волю, мов пташка, і нікому в світі не дозволила б тиснути на себе, вельми цінувала ту його делікатність. І не тільки свідомо; десь глибше, попід свідомістю, легким, мов павутиння, плетивом, хіба зрідка відчутним, обплітали її душу і та його поведінка, і весь чар його особистоті. Нитка по нитці ткалися ті таємні, незримі пута. В них, мабуть, і крилася розгадка того, що вона сказала «так», поклавши собі сказати «ні». І чи не могла вона колись у майбутньому, у вирішальну хвилину, всупереч голосові здорового розуму, знову несподівано для себе сказати «так»?

А на Буйному Дневі зближення з Діді, опріч усього іншого, позначилось тим, що він менше став пити. Він завважив, що останнім часом його не так тягне до пиття. Діді сама давала йому потрібне заспокоєння, думка про неї була наче алкоголь, бодай почасти замінювала ті коктейлі, в яких він шукав спочинку від міського життя, від нервового напруження, неминучого у фінансовій грі. Він як і перше мусив по роботі ніби ставити мур, щоб за ним сховатися від денних справ. Але тепер частиною того муру стала Діді. Її подоба, її сміх, голос, чарівні золоті іскринки в очах, блиск волосся, вся її постать, убрання, щонайменший її рух, укарбовані йому в пам'яті, знов і знов згадувались Буйному Дневі й заступали йому не один коктейль чи віскі з содовою.

Всупереч їхній хоробрій постанові ні від кого не критись, зустрічі їхні були, власне, справжніми таємними побаченнями. Вони не гуляли разом прилюдно й відверто, навпаки, завжди зустрічались потику — Діді виїздила проти нього дорогою з Берклі, тоді вони здебільшого перебирались за другий кряж пагорбів і їздили по відлюдних місцях, де їм траплялись хіба фермери, що йшли до церкви; ті люди навряд чи могли впізнати Буйного Дня, бачивши тільки його фотографії по газетах.

Виявилось, що Діді не лише добра вершниця, а ще й має неабияку витривалість. Бували дні, коли вони наїжджували по шістдесят, сімдесят, а то й вісімдесят миль. І ніколи Діді не скаржилась на втому, і ні разу — теж немала чеснота в Гарнішевих очах — не набила сідлом спини Меб.— «Далебі, молодчага!» — завжди тим самим словом, але й так само захоплено хвалив її подумки Буйний День.

В тих довгих прогулянках вони багато дізнались одне про одного. Та й ні про що інше вони майже не розмовляли. Отож вона ґрунтовно обізналася з подорожуванням по Півночі та видобутком золота, а він риску по рисці малював собі чимдалі виразнішу картину її життя. Діді розповідала про своє дитинство на ранчо, про собак, про коней, про людей і про речі, що її там оточували, і він уже мов навіч бачив, як вона зростала й розвивалась від перших дитячих років аж до того часу, коли, позбувшись усього майна, помер її батько і вона мусила покинути університет та піти на конторську службу. І про брата вона розказувала, — як довго боролася, щоб його вилікувати, і що тепер майже втратила на те надію. Буйний День побачив,

що зрозуміти її виявилось легше, ніж він гадав, а проте поза тим усім, що він знав і розумів, лишалося ще щось таємниче, загадкове, те, що зветься «жінка». І він смиренно признавався сам собі, що перед ним незнане, безкрає море, яким йому доведеться пливати без жодних карт.

Він увесь час так боявся жінок лиш тому, що їх не розумів,— а той його страх знов же не давав йому їх зрозуміти. Діди верхи на коні, Діди, що збирає маки на сонячному схилі, Діди, що пише з його голосу,— таку Діди він розумів, але він не розумів тієї Діди, що переходила враз від одного настрою до другого, що твердо відмовлялась їздити з ним на прогулянки і раптом згодилась; тієї Діди, що в її сірих очах то виблискували, то гасли золоті іскри і шепотіли, й натякали йому на щось таке, чого він зроду ще не знав. Усе то були для нього осяйні глибини жіночності, непоборно манливі й водночас незбагненні.

Був у її житті ще один бік, незнайомий йому, як він сам добре розумів. Вона знається з книжками, взагалі володіє тим, що люди шанобливо називають таємничим словом «культура». Та на превелике його диво, ця сама культура ніколи не мішалась до їхніх взаємин. Діди ніколи не говорила ні про книжки, ні про мистецтво, ні про інші такі витребеньки. Сам чоловік немудрований, він бачив і її майже такою. Вона любила все просте — широчінь, свіже повітря, коней, гори, сонце, квіти. Природа в цьому краю була Гарнішеві мало знана, й Діди стала йому за вчителя. Вона показувала різні породи дуба, знайомила його з мадронами й мансанітами, казала, як що називається, які прикмети має і де росте безліч диких квітів, кущів та папоротей. Її гострий, звиклий до лісу зір знову захоплював його. Вона-бо виросла серед природи, і від її очей мало що могло сховатись. Якось вони засперечалися, хто більше вгледить пташиних гнізд, і йому нелегко було її перемогти, хоч він завжди пишався своєю розвиненою спостережливістю. Надвечір виявилось, що він знайшов тільки на трое гнізд більше, та й то одного вона візащо не хотіла визнати, і він сам теж не певен був щодо нього. Він похвалив її і сказав, що їй так дуже пощастило, бо вона сама як та пташка: метка, прудка й бистроока.

І справді, що більше він її знав, то більше бачив у ній пташиного. Тим-то вона так любить їздити верхи, пояснював він собі. Це майже те саме, що літати. Її тішила й лука, всіяна маками, і видолинок, зарослий папороттю, і

тополі рядком понад путівцем, і червоно-бурий схил пагорба, і промінь сонячного світла на верхогір'ї. І йому здавалось, що ті її радощі — достоту пташиний спів. Навіть і в поважніших речах було те саме. Коли Діді, пересівши на Боба, приборкувала невгамовного огиря, тоді вона нагадувала Буйному Дневі орлицю.

Ці маленькі її радощі були джерелом радості й для нього. Він радів разом з нею і так само захоплено дивився на неї, як вона на те, що принаджувало її зір. Вона навчила його краще бачити й розуміти природу. Вона показала йому в краєвиді барви, про які він перше й гадки не мав. Він-бо знав тільки основні кольори. Усі відтінки червоного були для нього просто червоні, чорного — чорні, брунатний був брунатний, та й годі, доки він не переходив у жовтий і не переставав бути брунатним. Пурпуровий він завжди мав за червоний як кров, доки вона не поправила його. Одного разу вони виїхали на високий пагорб. Під ногами в коней палахкотіли, хвилюючи під вітром, яскраві маки. Неозора далина, що відкрилась перед ними, вкинула її в захват. «Сім планів» — налічила вона, і Буйний День, що майже ціле життя своє мав перед очима всілякі краєвиди, допіру дізнався, що то є план у краєвиді. Відтак він почав дивитись на природу проникливішими очима, сам спізнав той захват перед видовищем могутніх кряжів, що здіймалися один з-за одного, та бузкової літньої імли, що висіла в розпадинах поміж далеких гір.

Та все те золотою ниткою пронизувала любов. Спочатку він задовольнявся самим тим, що їздив з дівчиною в гори й що вона поводитися з ним по-товариському, та що далі дужчала в ньому пристрасть і жадання мати Діді. Що більше він спізнавався з нею, то вище її цінував. Якби вона була стримана, гоноровита або маніжилась і щирила подурному зуби, нічого б цього не вийшло. Але вона вражала його своєю простотою, своєю природністю, своєю невичерпною товариськістю. Це останнє було для нього зовсім несподіване, бо він перше ніколи не дивився на жінок з цього боку. Він розумів жінку-забавку, жінку-хижачку, жінку-дружину й матір прийдешнього покоління, але не знав жінки-друга, товариша в розвагах і радощах. Цим його Діді здивувала найдужче. І що більше нових чеснот він у ній знаходив, то палкіше розгорялась його любов, надаючи мимохіть ніжнішого відтінку його голосові й запалюючи мимовільний вогонь жадання йому в очах. Діді не

була сліпа, вона те все бачила, проте, як і багато жінок перед нею, гадала, що зуміє побавитись із вогнем і не опектись.

— Незабаром уже зима, і нашим прогулянкам настане край,— сказала вона одного разу з жалем, хоча трохи й задириливо.

— Але ж я мушу бачитися з вами й узимку,— захвилювався він.

Діді похитала головою.

— Ми були дуже щасливі, дуже,— сказала вона щиро, дивлячись йому в вічі.— Я пам'ятаю всі ваші кумедні докази, що нам треба спізнатись; та це ні до чого не доведе, не може довести. Я дуже добре себе знаю, і я не помиляюся.

Обличчя її було поважне, і вона видимо силкувалась не уразити його, але в очах їй жаріло золоте світло — безодня жіночності, що тепер він дивився на неї без страху.

— Я ж увесь час добре поведився,— відмовив він.— Скажіть, хіба не правда? Це мені не легко далось, будьте певні. Самі зважте: й разу не заговорив про любов, а я ж вас люблю. Це не абищо для людини, що звикла все чинити своєю волею. Я, знаєте, як до чогось прямую, то не люблю баритись. При собачому запрягу за мною, далєбі, сам господь бог не ввігнався б. А з вами я не кваплюсь. Гадаю, це вже знак, як дуже я вас люблю. Звісно, я хочу, щоб ви вийшли за мене заміж. Але хіба я хоч словом про це згадав? Ні разу ані писнув, ані натякнув. Увесь час мовчав, шанувався, дарма що часом та мовчанка до живих печінок мене діймала. Я не просив вас віддатися за мене. І тепер не прошу. Не тому, що маю ще якісь сумніви. Я знаю, що ви саме така дружина, якої мені треба. Ні, річ у мені самому. Чи знаєте ви мене досить, щоб вирішити так чи так? — Він знизав плечима.— Я цього не знаю й не хочу ризикувати. Треба, щоб ви перше впевнилися, зможете ви зі мною жити чи ні. Я граю обережно й не кваплюся. Я не хочу програти через те, що не подивився своїх карт.

В такий спосіб до Діді Мейсон ще ніхто й ніколи не залицявся. Вона й не чула зроду нічого такого. Навіть більше, їй трохи прикро було, що він такий розважний, одначе прикрість та минулась на згадку, як тремтіла колись його рука і яка пристрасть палала йому в очах та дзвеніла в голосі й того дня, і ввесь час. Так само згадалось їй

і одне його оповідання тижнів кілька перед цим. «Може, ви навіть не знаєте, що то є терпець», — сказав він тоді й розповів, як стріляв ведмежими кулями білок, коли вони з Ілайджею Девісом загинули з голоду на Стюарт-річці.

— Ви ж і самі бачите, — уперто провадив він далі, — хоч би для того вже, щоб гра була чесна, нам слід стрічатися й узимку. Мабуть, ви ще нічого не вирішили, але...

— Отож-бо й є, що вирішила, — впала вона йому в річ. — Я не дозволю собі захопитися вами. Моє щастя не на цьому шляху. Ви мені подобаєтесь, містере Гарнішу, дуже подобаєтесь, але нічого більшого з того не буде!

— Вам, певне, не до вподоби, як я живу, — сказав він, мавши на увазі всі ті витівки та гуляще життя, що накидали йому газети. Йому дуже цікаво було, чи візнає вона, що все те не тасмниця для неї, чи з дівочої соромливості удасть, ніби не знає нічого. На його подив, вона відповіла просто й твердо:

— Авжеж, не до вподоби.

— Я сам знаю, що часом колобродив над міру, як ото газети писали, — почав виправдовуватися він. — Та й компанія в мене бувала трохи затепла...

— Та я не про те. Я, звісно, й це знаю, і не скажу, щоб воно мені подобалось, але я мала на думці взагалі ваше життя, ваші справи. Є багато жінок, що, вийшовши за такого чоловіка, як ви, були б щасливі, але я — ні. І що дужче любила б такого чоловіка, то була б нещасніша. А отже, і його б зробила нещасним. Тож я вчинила б помилку, і так само він. Тільки на ньому та помилка відбилася б не так тяжко, бо в нього ж залишалися б його справи.

— справи? — зчудувався Буйний День. — А що ж у моїх справах лихого? Я граю відверто, чесно. Я не шахрую. Про більшість цього сказати не можна, однаково, чи взяти великі трести, чи дрібних крамарів, що брешуть і обдурюють. Я граю за всіма правилами. Мені нема чого ні обдурювати, ні брехати, ні ламати слово.

Діді відчула велику полегкість від того, що розмова зійшла на іншу тему і вона може висловити свій погляд.

— У стародавній Греції, — почала вона повчально, — мали за доброго громадянина того, хто ставив будинки, саджав дерева... — вона не докінчила того історичного екскурсу, а враз зробила висновок: — Скільки будинків ви поставили, скільки насадили дерев?

Буйний День ухильно крутнув головою. Віп ще не розібрав, до чого воно йдеться.

— Ну, ось, скажімо, позаторік узимку,— провадила вона,— ви скупили все вугілля..

— Тільки в вашій окрузі,— усміхнувся він, пригадуючи.— Я скористався з браку вагонів та зі страйку в Британській Колумбії.

— Але ж самі ви не добували цього вугілля. Проте ви підняли ціну на чотири долари за тонну й набули на цьому купу грошей. Отакі ваші справи. Ви примусили вбогих людей дорожче платити за паливо. Ви кажете, що граєте чесно, а тим часом застромили руки в чужі кишені й забрали звідти гроші. Я це знаю. Я також палю вугіллям коминок у своїй кімнаті в Берклі і замість одинадцяти доларів за тонну тієї зими заплатила п'ятнадцять. Ви відібрали в мене чотири долари. Я з того не збідніла, але тисячам бідноти скрутно довелось. Може, по-вашому це чесна, законна гра, а як на мене — це справжнє здирство.

Буйний День нітрохи не збентежився. В тому, що сказала Діді, не було для нього нічого нового. Йому пригадалась стара виноградарка на Сономській горі. Таких, як вона, мільйони. Вони й народились для того, щоб їх обдирали.

— Ваша правда, міс Мейсон, тут ви мене трохи зловили. Але ви в мене давно служите, бачите, як я веду справи, і знаєте самі, що я не маю звички грабувати бідноту. Я ганяюсь тільки за тузами, ото для мене пожива. Вони грабують бідноту, а я грабую їх. Та історія з вугіллям — то ж випадкове діло. Я, звичайно, й тоді мав намір підсісти тузів, а не бідноту, і таки підсів. А бідних людей я коли й зачепив, то ненароком: тільки тим, що трапились на дорозі. Але хіба ви не бачите,— казав далі Буйний День,— що все навколо сама тільки гра? Кожний грає, чи так, чи так. Фермер ставить на погоду та на ціну свого збіжжя. Так самісінько й Сталева корпорація Сполучених Штатів. І скільки людей те лише й роблять, що справді обдирають бідаків. Проте ви самі знаєте, що я ніколи за таке не брався. Я завжди полюю на грабіжників.

— Стривайте, я загубила, що мала вам казати,— спинила його Діді.

Деякий час вони проїхали мовчки.

— Я не можу цього висловити, але почуваю дуже виразно,— нарешті мовила вона.— Ну, ось приблизно так:

є справжнє діло, а є діло... як би його сказати?.. Ну, скажімо, несправжнє. Фермер обробляє землю і вирощує збіжжя. Він робить, творить щось потрібне людям, дає хліб, що йде в голодні роти...

— А тоді з'являються залізничні компанії, спекулянти й усе кодро і заграбовують у нього те збіжжя,— вкинув Буйний День.

Діди всміхнулась і піднесла руку.

— Пождіть, не збивайте мене. Ну, нехай вони його пограбують, нехай сам він навіть помре з голоду. Але ж те збіжжя, що він виростив, залишиться. Воно існує. Ось що головне. Розумієте? Фермер зростив, скажімо, десять тонн пшениці, і ці десять тонн існують. Залізниця повезе їх на ринок, до голодних ротів, що на той хліб чекають. Це так само справжнє діло. Ну, як от принести вам склянку води або витягти порошок з ока. Щось зроблено, щось створено, от як та пшениця.

— Проте залізниці однаково грабують,— заперечив Буйний День.

— Виходить, що їхня робота тільки почасти справжня. Тепер вернімося до вас. Ви нічого не творите. Ніщо нове не настає в світі від того, що ви робите свої справи. Візьмімо те саме вугілля. Ви його не добували, не приставляли ні на ринок, ні споживачам. Розумієте, це й є те, що я називаю саджати дерева й ставити будівлі. Ви не посадили жодного дерева, не поставили жодного будинку.

— От уже ніколи не думав не гадав, щоб жінка могла так міркувати про справи! — у захваті промовив Буйний День.— Тут ви мене побили. Але я маю багато дечого сказати в свою оборону. Тепер послухайте. Я говоритиму по пунктах. Перший пункт: ми живемо на світі дуже короткий час, усі, навіть найдовговічніші, а в могилі лежати мусимо дуже довго. Життя — велика азартна гра. Деякі грачі зроду вдаються щасливі, інші — нещасливі. Усі сидять за картярським столом, і кожен намагається виграти, пограбувати інших. Програє більшість, бо вони вродились дурними. Та ось з'являється такий чоловік, як от я, і відразу мусить розважати, що й до чого. Я маю дві змоги на вибір: або пристати до дурнів, або до грабіжників. Обравши перше, я нічого не виграю, навпаки, у мене відеруть з рота навіть останній шматок хліба. Я цілий вік працюватиму до кривавого поту і так і загину на роботі. Не буде мені провітлої години, тільки праця, сама праця. От

кажуть про почесність праці, а я вам скажу, що в такій праці нічого почесного нема! Друга змога — пристати до грабіжників. Я вибираю це й відверто прагну вигравати. Тепер у мене в автомобілі, і їжа добра, і постіль м'яка.

Пункт другий. Невелика різниця — грабувати наполовину, як ото залізнична компанія, що довозить фермерську пшеницю на ринок, чи грабувати доценту, як оце я грабую грабіжників. Крім того, залізничний грабіж, як на мене, занадто повільний, я люблю вигравати зразу.

— А навіщо вам треба все вигравати? — спитала Діді. — Ви вже маєте без ліку тих мільйонів. Адже ж не можете ви їхати кількома автомобілями зразу або спати разом на кількох ліжках.

— На це відповідає третій пункт, — відказав він. — Людей і все на світі створено так, що у всіх різні смаки. Кріль любить їсти траву, рись — м'ясо; качки плавають, кури жахаються води. Один чоловік збирає поштові марки, у другого колекція метеликів; котрий аж труситься за картинами, котрий захоплюється яхтами, а котрий полюванням на оленів. Той над усе любить кінські гони, а той акторок. Інакше вони не можуть. Їм дано такий смак, то й що вони мають діяти? Мені до вподоби гра. Азартна гра. І вже я люблю як грати, то грати, як виграти, то виграти. Так мене зроблено. Ось я й граю.

— Але чому ви не хочете робити добро вашими грішми? Буйний День засміявся.

— Робити добро грішми? Це однаково, що плювати богові в вічі, казати йому: ти, мовляв, не вмієш правити своїм світом, то відійди, будь ласка, набік та дай-но я спробую. Мені, власне, за бога голова не болить, і тому я трошки з іншого боку дивлюся на такі речі. Скажіть, хіба це не кумедія — ходив, ходив з кастетом та з довбнею, розвалював людям голови й відбирав їм гроші, а як награвував добру купу, враз тебе взяло каяття, і ти заходився перев'язувати голови, що порозбивали інші грабіжники. Самі скажіть — кумедія чи ні? А це ж якраз і є «робити добро грішми». Буває, звісно, й так, що котрийсь грабіжник розкисне й заходитьсь бавитись у Червоного Хреста. От візьмімо Карнегі *. Нарозбивав у Пітсбургу хтознаскільки голів, обшахрав дурнів на кількасот мільйонів, а тепер ходить і по дрібочці вертає їх. Хіба ж не кумедія? Самі скажіть.

Крутячи цигарку, він дивився на Діді зацікавлено й трохи насмішкувато. Ця відверта й брутальна філософія спантеличила її, і вона знов відступила до того, з чого була почала.

— Я не можу з вами сперечатись, і ви це знаєте. Хоч би яку мала жінка слухність, чоловіки завжди потраплять повернути на своє, бо вони вміють говорити якось так переконливо — і все-таки жінка й далі певна, що вони помиляються. Але є ж ще одна річ — творча радість. Називайте її також, коли хочете, грою. Та однаково мене дужче задовольнило б щось робити, творити щось, ніж цілий день кидати з келишка кості. Інколи, просто для вправи або ж через те, що доводиться платити п'ятнадцять доларів за вугілля, я сама чищу Меб, шкребу її цілих півгодини. І тоді, коли я бачу, що вона чиста, аж вилискує, мов шовкова, я відчуваю велике задоволення! Те саме, либонь, буває з людиною, коли вона ставить дім або саджає дерево. Вона може бачити його. Вона це зробила своїми руками. Коли хтось, от як ви, прийде й відбере в неї те дерево, воно все ж є, і вона однаково його виростила. З усіма вашими мільйонами цього ви в неї не віднімете, містере Гарнішу. У цьому й полягає радість творчості, вища радість, аніж уся ваша гра. Адже ж ви й самі дещо там робили на Юконі — рублену хатину, човен або пліт. То хіба ви не пам'ятаєте, як вам було приємно, яке ви мали задоволення, поки робили, та й потім, бачивши діло рук своїх?

Її слова розбудили в ньому далекі, давні спогади. Перед очима йому знову стала пустельна площина на березі Клондайку. Знов він бачив, як на ній здіймались рублені хатини, комори, великі дерев'яні будинки — все, що він вибудував, бачив свої тартаки, що працювали день і ніч у три зміни.

— Так, міс Мейсон, далєбі, трохи й ваша правда. Я там на Півночі поставив сотні будинків і досі пам'ятаю, який був радий і гордий, коли дивився на них. Я й досі ще пишаюсь, коли згадаю. А потім — отой мій Офір. Нікчемнішого лосячого пасовиська над річкою годі було й шукати. А я зробив з нього Великий Офір. Провів до нього воду з Рінкебілі, за вісімдесят миль. Мене запевняли, що нічого в мене не вийде, а я таки впорався, і впорався сам. Гребля й лотоки вскочили мені в чотири мільйони. Але якби ви побачили той Офір! Електростанція, електричне

світло, сотні робітників, праця день і ніч! Отепер я, здається, втямив трохи, що ви називаєте справжнім ділом. Я створив Офір, і вийшла в мене гарна штучка, чорти б мене... ох, вибачте, я ненароком. Але ж той Офір! Я й досі ним пишаюсь так само, як тоді, коли востаннє його бачив.

— І там ви виграли щось більше за самі гроші, хіба не правда? — підхопила Діді. — А знаєте, що я зробила б тепер, якби мала купу мільйонів і мені заманулося б погратися в щось серйозне? Ось хоч би всі південні й західні схили цих голих пагорбів... Я б їх купила й позасаджувала евкаліптами. Звісно, я зробила б це задля самої приємності, та якби я мала в собі оту вашу грацьку жилку, то Загребла б на цьому й чималий гріш. І це вам знов те саме. Замість набивати ціну на вугілля, не додавши жодної його унції на ринок, я б виростила тисячі й тисячі сажнів дров, тобто створила б те, чого досі не було. І кожен, хто перепливає бухту, тішився б, дивлячись на зелені, лісисті гори. А кому яка втіха була з того, що ви нагнали чотири долари на тонну вугілля?

Тепер уже Буйний День замислився, не знаючи, що їй відповісти.

— А вам би хотілось, щоб я зробив щось таке? — спитав він нарешті.

— Це було б і для вас, і для людей краще, — відповіла вона ухильно.

РОЗДІЛ XVI

Цілий подальший тиждень усі в конторі відчували й помічали, що Буйний День надумав щось нове й велике. От уже кілька місяців, як він не мав нічого, окрім деяких дрібних справ. А тепер він ходив увесь час глибоко замислений, а то несподівано надовго від'їжджав до Окленда, або ж цілими годинами сидів нерухомо за своїм столом, поринувши в якісь думи. І видно було, що ці думи вельми його тішать. Інколи до нього приходили й довго розмовляли якісь люди, зовсім іншого стибу, ніж ті, що звичайно товклися в конторі.

У неділю Діді про все дізналася.

— А я багато думав про нашу розмову, — почав він. — І надумав, що варт обернути її на діло. У мене зароїлись такі плани, що вам і дух займеться. Це якраз те, що ви

називаєте справжнім ділом. Та й найризикованіша гра заразом. Що ви скажете, якби от сіяти хвилини і викохувати по дві там, де була одна? Так, так, а до того й садувати дерева, скажімо, декілька мільйонів? Ви пам'ятаєте ту каменярю? Я запевняв вас, що мені треба було її оглянути. Так ось тепер я справді хочу її купити. Я маю намір закупити всі ці пагорби аж до Берклі й у той бік до Сан-Леандро. Я вже й скупив їх чимало, тільки тихше, нікому й слова! Я хочу скупити завчасу якнайбільше, доки ще ніхто не дорозумівся, в чім річ, і доки земля не пішла в гроші. Бачите он ту гору? Вона вже моя, з усіма схилами, що спускаються до Підмонта і в той бік трохи не до Окленда. Але це тільки початок.

Він тріумфально замовк.

— І все це для того, щоб викохати дві хвилини там, де була одна? — спитала Діді, щиро сміючися з його таємничої міни.

Він прикипів до неї очима, мов заворожений. Як вона по-хлоп'ячому щиро закидала назад голову, коли сміялась! І які мала зуби! Що за втіха була на них дивитись! Не дрібні, але рівні, міцні, без жодної плямочки! Таких здорових, білих, гарних зубів він ще ні в кого не бачив. Він завжди прирівнював їх до зубів інших жінок, яких де зустрічав.

Він зміг їй відповісти, аж коли вона пересміялася.

— Такого паскудства, як переправа між Оклендом та Сан-Франціско, мабуть, більше нема на всі Штати. Ви переїздите бухту щодня, шість день на тиждень. Це буде двадцять п'ять день на місяць або триста на рік. Скільки це в вас забирає часу? У кращому разі, як пощастить, — сорок хвилин в один бік. Ну, а я скорочу цей час до двадцятьох хвилин. Коли це не виходить, що з одної хвилини виростає дві, то хай мене курка вбрикне. Я вам збережу двадцять хвилин за кожний переїзд. Це вийде сорок хвилин на день, помножите на триста, буде дванадцять тисяч хвилин для вас самої, для одної людини. А дванадцять тисяч хвилин — це двісті годин. Даймо, що я заощаджу по двісті годин на рік для тисячі людей — це не погана господарність, еге?

Діді справді аж дух захопило. Вона спромоглась тільки мовчки хитнути головою. Його ентузіазм передався і їй, хоч вона ще не уявляла, яким чином можна досягти такого величезного ошадження часу.

— Рушаймо, — сказав він, — виїдьмо на цю гору. Звідти нам буде все видно, і я вам усе розкажу до ладу.

Вузькою стежкою вони спустилися на сухе дно яру, переїхали через нього й почали підійматися вгору. Схил був дуже крутий. Коні сковзались і спотикалися, ледве продираючись крізь густий чагарник. Врешті Бобові це набридло, він несподівано повернув назад і, намірюючись пройти повз Меб, відіпхнув її в куці, аж вона трохи не впала. Насилу втримавшись, кобилиця всією вагою своєю навалилась на Боба. Ноги обох верхівців затисло між кіньми, і коли Боб рвонувся вниз, Діді трохи не стягло з сідла. Буйний День спинив коня так, що той присів на задні ноги, і рукою підтримав Діді. На них посипався цілий дощ сухих галузок і листя. Ще не одну таку пригоду мали вони, доки, потомлені, але збуджені й радісні, видерлись на самий верх. Там дерева не закривали краєвиду; гора виставала трохи вперед із кряжа, і через те оком можна було окинути щонайменше три чверті обрію. На рівнині, що розляглася понад бухтою, стояв Окленд; навпроти, по той бік бухти — Сан-Франціско. Між обома містами по воді рухались білі катери переправи. Праворуч мрів Берклі, а ліворуч — селища між Оклендом та Сан-Леандро. Просто внизу був Підмонт зі своїми садибами та де-не-де клантями обробленої землі, а далі за ним пагориста місцевість спускалась хвилями до самого Окленда.

— Дивіться! — сказав Буйний День, обвівши все те рукою. — Там живе сто тисяч душ, а може жити щонайменше півмільйона. Ось де замість однієї людини можна виростити п'ятеро. Ось який у кількох словах мій план. Чому в Окленді не живе більше люду? Нема доброго сполучення з Сан-Франціско та й, крім того, Окленд спить. А тим часом тут куди ліпше жити. Тепер даймо, що я за куплю всі трамвайні лінії в Окленді, в Берклі, в Аламеді, в Сан-Леандро тощо, щоб вони мали одного хазяїна й справжнє керівництво. Далі — я наполовину скорочую час на переїзд до Сан-Франціско: будую дамбу аж до Козиного острова, а тоді пускаю через бухту добрі, нові, сучасні катери. Видима річ, коли буде вигідна переправа, люди почнуть селитись по цей бік. Звісно, щоб будуватись, їм треба буде землі. Тим-то я тепер і скуповую її. Поки вона дешева. А чому вона дешева? Тому, що це не місто, нема трамваїв, нема людського сполучення. Нікому й не спиться, що трамвай незабаром буде. Я його збудую. І тоді

земля піде в ціну. І охочих купити багато знайдеться, коли буде добрий перевіз і міський транспорт. Розумієте, я збільшую вартість землі, будуючи трамвайні лінії. Тоді я продаю її й повертаю собі видатки на будівництво ліній, а вони залишаються, перевозять людей і дають мені величезні гроші. Програти я не можу. Та тут кругом мільйони валяються. От візьмімо хоча б берег і відпливну смугу. Візьмімо місце між старою дамбою і новою, тією, що я насиплю. Там мілко, я можу поглибити дно й збудувати гавань, де помістяться сотні суден. У сан-франціському порту нема більше місця для пароплавів. Коли ще провести до причалів зо три залізничні колії, щоб ті сотні суден могли розвантажуватись просто в товарні вагони й навантажуватись з них, то, певна річ, тут почнуть будувати фабрики. Знов треба буде землі під них. Отже, я купую її, перше ніж хтось здогадається, що кіт налагодився стрибнути, а тим більш — куди саме стрибнути й як. А фабрики — це десятки тисяч робітників з родинами. Треба буде нових будинків і знову землі. А земля в мене, купуйте, будь ласка. А десятки тисяч людей — це щодня хура грошей за трамвай. Людність зростатиме — треба буде більше крамниць, більше банків, більше всього. Отже, знов потрібен буду я, бо вся земля моя. Ну, що ви скажете? Яка ваша думка?

Не встигла вона відповісти, як він уже знову заговорив. Він уже бачив уявою нове місто своєї мрії, що його спорудив подумки на Аламедських пагорбах, біля морської брами в Азію.

— Знаєте, я цікавився: Ферт-ов-Клайд *, де ото англійці будують панцерники, і вполовину не такий широкий, як наша Оклендська бухта, а вона в нас забита старими, поламаними посудинами. А чому в нас нема таких корабелень, як на Ферт-ов-Клайді? Тому, що міська рада в Окленді тільки й уміє теревені правити. Тут треба доброї голови, людини, щоб зуміла все побачити — і організувати. Оце й буду знов я, не дарма ж я Офір збудував. А коли діло заворушиться — капітали поллються звідусіль. Я тільки пуцу, зрушу його з місця. «Панове, — скажу я, — перед вами все, що потрібно для великого сучасного міста. Господь бог скупчив тут усі природні умови й послав мене, щоб я роздивився. Хочете доправляти сюди чай та шовк з Азії і везти їх далі на схід? Ось вам гавань для ваших пароплавів, а ось залізниця. Хочете будувати фабрики й ви-

возити їхні вироби морем чи суходолом? Ось вам місце для них, ось вам цілком сучасне місто з усіма вигодами, що їх може дати техніка, для вас і для ваших робітників».

Нарешті вода. Майже всі водні запаси опиняться в моїх руках. То чом і не водогін? Тепер у Окленді дві водогінні компанії, вони гризуться, як кіт із собакою, і обидві не сьогодні-завтра збанкрутують. Великому містові потрібно буде багато води, а вони її дати не можуть, бо самі сидять у калюжі. Я їх проковтну й дам містові справжній водогін. Це знову гроші — скрізь гроші! Одне за одне зачіпається й одне одному помагає. Щось одне поліпшити — і все навколо набуває більшої ціни. Ту ціну наганяють люди: що більше десь їх збереться, то дорожче стає там нерухоме майно. А тут якраз підхоже місце для великого скупчення. Гляньте-но, гляньте лишень! Чи ви коли бачили кращу місцину для великого міста? Треба тільки людей. За два роки я стягну сюди тисяч двісті, не менше. І що найголовніше — це не буде якесь роздуте шахрайство, ні, це буде справжнє діло! За років двадцять по цей бік бухти житиме мільйон душ. Далі, потрібні будуть готелі. Тепер в Окленді нема жодного путящого. Я набудую таких, що люди тільки роти пороззявляють. Не біда, що скількись там років вони не оплачуватимуться мені. Зате ж реклама яка буде! Я на чомусь іншому надолужу. Ну, і звісно, пагорби я засаджу евкаліптами, цілі мільйони їх насаджую.

— Як же ви це все зробите? — спитала Діді. — Вам не вистачить грошей на все.

— У мене є тридцять мільйонів. Як треба буде більше, — позичу під застав землі або ще чогось. Іпотечний відсоток не забере й малої частки того баришу, що земля мені дасть, як піде в ціну. Я ж її зразу й почну продавати.

Наступними тижнями Буйний День був дуже зайнятий. Майже весь час він перебував у Окленді й рідко показувався в конторі. Йї він мав намір теж перенести в Окленд, але, як він пояснював Діді, перше треба було скупити якомога більше землі, не привертаючи нічиєї уваги. Щонеділі дивились вони то з одного пагорба, то з другого на місто, на довколишні ферми, і Буйний День показував їй свої нові надбання. Спочатку то були окремі клапті й ділянки, але що тиждень, то невідкуплених ділянок ставало все

менше, і кінець кінцем лишилися тільки острівці, з усіх боків оточені Гарнішевими володіннями.

Діяти доводилося хутко і з величезним розмахом, бо й в Окленді, й у всій околиці досить скоро завважили те нечуване скуповування землі. Одначе Буйний День завжди мав гроші напихваті і звик діяти навальню. Перше ніж хтось збагнув, у чому річ, він устиг спокійнісінько зробити багато дечого. Поки його агенти скуповували наріжні ділянки й цілі квартали в діловому центрі міста та порожні землі під майбутні фабрики, він домовлявся з міською радою про концесії, притискав обидві збанкрутілі водогінні компанії, купив вісім чи дев'ять трамвайних ліній і наклав свою руку на Оклендську бухту й надбережню відпливну смугу. За ту смугу вже багато років точився позов, та Буйний День покінчив його одним махом: приватним власникам дав відчпного, а з міською владою уклав орендну угоду.

Поки оклендців нарешті розбудила та бурхлива діяльність нечуваного розмаху і вони збуджено сперечалися, що ж це має означати, Буйний День потай заволодів обома найбільшими газетами міста, республіканською й демократичною, і відверто перебрався до нової контори. Звісно, тепер під неї було треба більше місця, і вона зайняла всі чотири поверхи єдиного нового будинку в Окленді — єдиного, що його не малося в майбутньому зламати. Там розмістилось кільканадцять відділів із сотнями клерків та секретарок.

— У мене тут стільки товариств та компаній, що годі й полічити, — казав він Діді. — Земельний синдикат Аламеди і Контра-Кости, Об'єднаний трамвайний трест, Переправа «Єрба-Буена», Міський водогін, Підмонтська земельна компанія, акційне товариство готелів «Красвид» і ще з півдесятка, я їх і сам не можу згадати без записної книжки. Ага, ще Підмонтська пральня, Об'єднані Редвудські каменярі. Почавши з тієї нашої, я скуповував їх далі, поки не прибрав до рук усі. Потім суднобудівна компанія, їй я ще й назви не придумав. Потрібні ж будуть катери для переправи, і я вирішив сам їх будувати. Вони мають бути готові на той час, як закінчать насипати дамбу. Еге!.. Це така штука — куди твій покер! І ще я натішився, вибивши дух із цілої банди грабіжників. Водогінники й досі скиглять. Я влучив їм у болюче

місце. Вони, правда, вже й так на ладан дихали, та я їх доконав.

— За що ви їх так ненавидите? — спитала Діді.

— За те, що вони полохливі тхори.

— Адже ж ви провадите ту саму гру, що й вони.

— Ту саму, тільки не так само.— Буйний День замислено подивився на дівчину.— Я сказав, що вони полохливі тхори, і вони таки й є тхори. Удають із себе бозна-яких ризикованих грачів, а серед них і одного з тисячі нема такого, щоб мав досить духу по-справжньому грати. Вони просто торбохвати, щоб ви знали. Зграя зайців, що вдають із себе лютих вовків. Увесь час чигають, де б кого обскубити, а тільки запахне смаленим — відразу в кущі. Ось, приміром, як вони роблять. Коли великі тузи надумали спекатись акцій Малого Мідного тресту, вони послали на нью-йоркську біржу Джекі Фоло. Той і зняв там галас: «Купую Малий Мідний по п'ятдесят п'ять!» — а курс тоді був п'ятдесят чотири. За півгодини ті зайці, що їх дехто назива «фінансистами», підбили його до шістдесятьох. Але не минуло й години, як вони пороснули в кущі й почали викидати акції Малого Мідного по сорок п'ять і навіть по сорок.

Вони тільки попихачі у великих тузів. Щойно вони обернуть дурнів, як тузи в них забирають усю здобич. А то користуються ними, щоб грабувати один одного. От як була востаннє паніка на біржі, таким чином Сталевий трест проковтнув Чатанузьку металургійну компанію. Сам трест і влаштував ту паніку. Йому треба було розчавити два чи три великих банки і притиснути кількох конкурентів, от він і збаламутив тих зайців. Вони своє діло справили як слід, і трест прибрав Чатанузьку компанію до рук. Та їх будь-хто може в кущі загнати, аби мав трохи відваги й клею в голові. Я їх не ненавиджу, цих торбохватів із заячими душами, а просто зневажаю.

РОЗДІЛ XVII

На кілька місяців Буйний День з головою поринув у роботу. Видатки були страшенні, а не прибувало нічого. Земля, правда, пішла в гроші, але більш Окленд нічим не відгукнувся на Гарнішеву бурхливу діяльність. Місто вичікувало, що ж він чинитиме далі; а Буйний День часу не

гаїв. До всіх галузей роботи він понаймав найкращих фахівців. Він не хотів миритися з помилками, нібито неминучими в усякому почині, й постановив зразу робити все як слід. Через те, наприклад, керувати будівництвом трамвайної мережі він найняв Вілкінсона, виписавши його з Чикаго й збільшивши мало не вдвічі його й так велику платню. День і ніч робітники вкладали на вулицях трамвайні рейки, день і ніч копри забивали здоровезні палі в тванисте дно Оклендської бухти. Дамба мала протягтись на три милі. На Берклійських пагорбах вирубувано на палі цілі гаї старих евкалиптів.

Поки через пагорби тягли приміську електричну залізницю, лани та луки розмірялося й розбивалося на міські квартали, позначалося майбутні бульвари та парки, як належить в новочасному місті; прокладалося широкі, рівні вулиці, клалося заздалегідь стічні й водогінні труби, мстилося брук каменем із власних Гарнішевих каменярень і цементувалося широкі тротуари. Покупцеві лишалося тільки добрати місце, найняти архітектора й заходитись будувати. Швидкохідна електричка відразу зробила всю широку округу легкопрístupною, і довго ще перед тим, як стала до дії нова переправа, почали будуватися сотні будинків. Земельні ділянки вже давали Гарнішеві величезні прибутки. Отак той штурм мільйонів трохи не за день обернув хліборобську околицю на один з найкращих житлових районів міста.

Але гроші, що пливли до Гарніша, зразу йшли в новий обіг. Трамвайних вагонів, наприклад, потрібно було так багато, що він мусив спорудити свій трамвайний завод. Дарма що земля дуже подорожчала, він і далі скуповував кращі ділянки під фабрики та будинки. На Вілкінсонову пораду навіть ті трамвайні колії, що вже були в місті, переоблено наново. Легкі старі рейки знято й замість них покладено найважчі, які тільки вироблялись. Наріжні ділянки на вузьких вулицях Гарніш відкупляв і не жалюючи дарував місту, щоб скруглити круті завороти й пустити трамваї швидше. Трамвайну лінію малося прокласти аж до кінця дамби, а відгалуження її розходились по всьому Окленду, Аламеді й Берклі. З таким самим широким розмахом споруджувалося водогін. Щоб величезні кошти, вкладені в нове місто, дали сподіваний зиск, треба було якнайкраще забезпечити те місто вигодами, і тоді всі захочуть там селитись. Такий і був Гарнішів намір. Крім

великих готелів, він улаштував парки з розвагами для простолюду, художні галереї й замиські ресторани для вишуканої публіки. І хоча людність ще не збільшилась, прибутки від трамваю вже помітно зросли. У Гарнішевих проєктах нічого не було фантастичного: він укладав капітал у певнісіньке діло. Оклендові потрібен першорядний театр, вирішив він і, після марних спроб зацікавити цим місцевих капіталістів, заходився будувати його сам, бо тільки він сам передбачав тих двісті тисяч нового люду, що придуть у місто.

Та хоч би скільки було діла, хоч би яке було велике напруження, неділі Буйний День залишав собі, щоб їздити з Діди в гори. Несподівано одначе ті прогулянки припинились, і зовсім не через зимову сльоту, як можна було побоюватись. Одної суботи пополудні дівчина сказала йому в конторі, що завтра з ним не зустрінеться. Він почав допитуватись чому.

— Я продала Меб.

Буйному Дневі на хвилюнку відібрало мову. Він просто не знав, як йому слід тлумачити той вчинок, що скидався мало не на зраду. Може, її прикрутило з грішми? А може, це вона в такий спосіб дає йому наздогад, що він їй надокучив... А може...

— А що сталося? — нарешті здобувся він на слово.

— Я не могла її далі тримати, коли сіно коштує сорок п'ять доларів за тонну.

— Та й годі? — спитав він, пильно на неї дивлячись. Він згадав, що вона якось оповідала, як п'ять років тому всю зиму продержала кобилицю, хоча сіно піднялось до шістдесятьох доларів за тонну.

— Ні. Тепер і на брата більше грошей іде, і я вирішила, коли мені не вистачає на обох, то краще від кобилиці відмовитись, ніж від брата.

Буйному Дневі стало невимовно сумно. Його охопило почуття страшної порожнечі. Що ж це буде за неділя без Діди? Та й не одна неділя, а багато? Він розгублено зата-рабанив пальцями по столі. Тоді спитав:

— Хто її купив?

Очі дівчини спалахнули, як завжди, коли вона гнівалась.

— Будь ласка, не надумайте відкупляти її мені назад. Не відмагайтесь, я знаю, що вам це спало на думку.

— Та я й не відмагаюсь, я справді про це подумав. Але,

звісно, я нічого не зробив би, не спитавши вас. А коли ви так до цього ставитеся, то я й питати не буду. Але ж ви дуже любили Меб, і вам не легко з нею розлучатись. Мені вас страшенно шкода! А ще дужче шкода, що ви завтра не поїдете зі мною в гори. Я навіть не знаю, що мені робити з собою.

— І я теж,— невесело призналась Діді.— Хіба тільки візьмуся до якогось шитва.

— А в мене ж то й шитва нема!

Буйний День промовив те кумедно-жалісно, але потай він шалів з радощів: вона призналася, що буде нудитись! Варто стерпіти і втрату кобили, щоб почути таке від неї. Все ж таки він щось для неї важить, їй не зовсім про нього байдуже.

— Мені хотілося б, щоб ви ще подумали, міс Мейсон,— сказав він лагідно.— Не тільки про кобилу — і про мене трохи подумали. Гроші тут не мають ніякої ваги. Для мене відкупити вашу кобилу — однаково, що для когось послати букета чи коробку цукерок дівчині. А я ж ніколи не посилав вам ні квітів, ні цукерок.

Він помітив застережливий вогник в її очах і заквапився, щоб попередити відмову.

— Знаєте що? Ось як ми зробимо. Уявіть, що я куплю Меб. Вона буде моя, і я позичатиму її вам, коли вам захочеться поїздити. У цьому нема нічого поганого. Кожен може позичити в будь-кого коня, правда ж?

Знов він побачив по її очах, що вона не згодна, але провадив далі своє.

— Адже ж скільки буває, що чоловіки катають дам у колясках. І ніхто тут нічого поганого не бачить. За коней і за коляску, звичайно, мусить подбати чоловік. Тепер скажіть мені, яка буде різниця, коли я завтра запрошу вас на прогулянку і заїду до вас на колясці або ж запрошу вас покататися зі мною верхи і приставлю вам коня?

Вона тільки похитала мовчки головою і глянула на двері, ніби даючи наздогад, що час уже припинити ці неділові балачки. Та Буйний День зробив ще одну спробу.

— Ви знаєте, міс Мейсон, у мене, крім вас, немає жодного приятеля в цілому світі. Я розумію — справжнього, щирого друга, однаково, чоловіка чи жінку — такого, знаєте, що з ним усе ділиш, що з ним тобі весело, а без нього нудно. Піган — найближча мені людина, але й він від мене за мільйон миль. Поза справами в нас нічого

спільного нема. У нього величезна бібліотека, він такий освічений, аж ніби схибнутий. Увесь час він витрачає на книжки, читає по-французькому, по-німецькому і ще хтозна по-якому, а то пише п'єси, вірші. Я ні з ким по-дружньому не знаюся, оце тільки з вами. І як же рідко ми сходимось до купи! Раз на тиждень, у неділю, та й то, як нема дощу. Я вже не годеи без вас бути. Ви для мене ніби... ніби...

— Звичка, — доказала вона, усміхаючись.

— Авжеж, ніби звичка. У мене в очах стоїть, як ви ото їдете верхи на своїй кобилі назустріч мені, то в холодку під деревами, то на сонці... а тепер ні її, ні вас — обох не буде! Чого ж я тепер чекатиму цілий тиждень! Коли б ви дозволили мені купити Меб...

— Ні, ні, я ж сказала — ні! — Діді нетерпляче підв'єлася. На згадку про свою улюбленицю їй аж очі звогнали. — Будь ласка, й не нагадуйте мені про неї. Ви помиляєтесь, коли думаєте, що мені легко було з нею розлучитись. Але більше я її не побачу й хочу забути про неї.

Він нічого не відповів. Дівчина вийшла й зачинила за собою двері.

За півгодини він уже розмовляв з Джонсом, колишнім ліфтером і войовничим пролетарем, якого Буйний День колись утримував цілий рік, щоб він міг написати книжку. Та книжка, що він написав, не мала успіху. Видавці не хотіли й дивитись на неї. Тепер Буйний День використовував цього невдачу-письменника як свого приватного детектива для таємних справ, що неминуче в нього бували. Джонс удавав, ніби його вже ніщо не може здивувати після знайомства з залізничним тарифом на дрова й на вугілля; отож він і тепер не виявив анінайменшого подиву, коли йому доручено було знайти того, хто купив таку й таку гніду кобилу.

— А скільки за неї можна дати? — тільки й спитав він.

— Та хоч би скільки. Ви мусите її купити будь-що-будь. Звісно, торгуйтесь, і добре торгуйтесь, щоб не збудити підозри, але купити її мусите конче. Тоді доправте її ось на цю адресу в Сономську округу. В мене там маленька ферма, і цей чоловік її стереже. Скажіть йому, щоб добре доглядав кобилу. А потім забудьте про все. Не кажіть мені, в кого ви її купили. Взагалі нічого мені не кажіть, тільки сповістіть, що купили й доправили куди треба. Втямили?

Не минуло й тижня, як Буйний День помітив в очах у Діди лихий вогник.

— Щось не так? У чім річ? — спитав він відважно.

— Знову Меб,— сказала вона.— Її вже перепродано. Хотіла б я знати, чи ви тут не причетні часом.

— Я, далєбі, навіть не знаю, кому ви її продали,— рішуче відповів він.— І взагалі я й думати про неї забув. Це ваша кобилиця, і що ви з нею зробили, мене зовсім не обходить! Що ви її вже не маєте — це, звісно, погано. Та як ми вже зачепили делікатні справи, то я хочу поговорити з вами про дещо інше. Тільки не гнівайтесь і не ображайтесь, бо це діло, властиво, й не ваше.

Він хвилику помовчав, а Діди очікувально дивилась на нього.

— Ідеться про вашого брата. Ви не можете дати йому всього, що він потребує. Хоч ви й продали кобилу, але за ці гроші до Німеччини ви його не пошлете. А йому цього якраз і треба, як кажуть його лікарі. Йому треба поїхати до того славнозвісного німця, що обертає на кашу кістки й м'язи людині, а тоді виліплює їх наново. Отож я й хочу послати його до Німеччини, і нехай той німець покаже, що він уміє.

— Якби це тільки було можливо! — тихо сказала Діди: від хвилювання їй аж дух захопило, однак вона зовсім не сердилась.— Але ж це неможливо! Ви самі це знаєте. Я не можу взяти від вас гроші!

— Стривайте,— поспішився він.— Коли б ви гинули від спраги, хіба ви не взяли б кухля води від одного з дванадцятьох апостолів? Чи злякалися б його поганих намірів?

Діди скинула головою, ніби хотіла заперечити.

— Або, може, почали б думати, що скажуть люди?

— Це зовсім інша річ! — почала вона.

— Послухайте-но, міс Мейсон. У вас якась чудна гадка про деякі речі. Викиньте ви її з голови. Ось хоч би про гроші як ви думаєте. Далєбі, я ще зроду нічого кумеднішого не чув. Ну, уявіть, що ви падаєте з якоїсь кручі. А я простяг руку й підхопив вас. Хіба в цьому буде що поганого? Звісно, що ні! Тепер даймо, що ви потребуєте допомоги іншої, не сили моєї руки, а сили мого гаманця. Це вже, бачте, погано. Так усі кажуть! А чому? Та тому, що ватага грабіжників хоче, щоб усі дурні були чесні й поважали гроші. Коли не буде так, то де ж тоді опи-

пяться грабіжники! Невже ви не розумієте? Сила-бо в них не в руках, а в доларах. Тим-то руки річ звичайна, руками рятуй скільки завгодно, а долари — святі, такі святі, що ви не важитесь позичити жменю їх у мене, коли я хочу вам допомогти.

Або скажімо інакше, — провадив він далі, побачивши, що не переконав її. — Коли ви падатимете з кручі і я порятую вас силою своєї руки, тут нема нічого поганого. А коли я цю саму силу прикладу, працюючи кайлом та заступом, і за день зароблю два долари — ви не захочете й доторкнутися до них. А тим часом це не що більше, як та самісінька сила моєї руки, тільки в іншій подобі. Та й не вам я пропоную свою поміч. Не вам я хочу позичити грошей. Я підхоплюю вашого брата, достоту якби це він падав із кручі. А ви дуже гарна сестра: біжіте й кричите мені: «Стійте!», — нехай, мовляв, брат ваш собі падає. Щоб урятувати ногу, йому конче треба поїхати в Німеччину до того знаменитого лікаря, ось я й пропоную йому свою поміч.

Я хотів би, щоб ви побачили мої кімнати: всі стіни позавішувано гнuzдечками з кінського волосу — десятки, сотні їх висять. Вони мені ні до чого, а коштують гроші. Їх роблять арештанти, тим-то я їх купую. Та я, бувало, за одну ніч витрачав на віскі стільки, що стало б заплатити найліпшим лікарям і поставити на ноги десяток таких хворих, як ваш брат. І зятяте, що це взагалі не ваше діло. Коли він захоче вважати це за позичку — будь ласка. Це його справа. А ви стійте собі осторонь і не перешкоджайте мені звести його з кручі.

Діді все відмагалась, і Буйний День удався до гостріших доказів.

— Я трохи здогадуюсь, чому ви стаєте братові на дорозі, — сказав він. — Ви забрали собі в голову, що це я хочу таким способом підлеститись до вас. Пусте! Виходить, по-вашому, я залицяюсь до всіх арештантів, що в них купую гнuzдечки, так? Я вас не просив вийти за мене заміж, а коли й попрошу, то, у всякім разі, не намагатимусь купити вашу згоду. Як я прийду до вас свататись, то прийду просто, відверто, без хитрощів.

Діді аж спалахнула з обурення.

— Якби ви знали, який ви смішний, ви б цього не казали! — вихопилось у неї. — Ніколи жоден чоловік не ставив мене в таке безглузде становище. Ви мені раз у раз нагадуєте, що не просили ще мене вийти за вас заміж. Та

я зовсім і не хочу, щоб ви просили, я з самого початку попередила вас, що вам нема чого сподіватись. А ви все ніби загрожуєте мені, що колись, не знати коли, прийдете й попросите моєї руки. Приходьте ж краще зразу й просіть, дістанете мою відповідь — і по-всьому.

Буйний День дивився на неї у відвертому й глибокому захваті.

— Я так вас люблю, міс Мейсон, так прагну, щоб ви були моєю, що не смію ще просити вашої руки.— Він сказав це так поважно, а водночас і так кумедно-жалісно, що Діді, по-хлоп'ячому закинувши назад голову, щиро засміялася.

— Крім того,— провадив він далі,— я вже казав вам, що я зовсім неук у таких справах. Я ніколи ні до кого не залицявся і боюсь наробити помилок.

— Та ви весь час тільки помилки й робите! — вигукнула вона запально.— Ніхто ще на світі не залицявся до жінки, загрожуючи їй своїм сватанням, мов довбнею.

— Більше не буду,— покірливо відмовив він.— І взагалі не про це йдеться. Але я вам ще раз кажу: ви не даєте мені врятувати вашого брата. Думайте собі, як хочете, але оступіться з дороги й не заважайте. Дозвольте мені з ним побачитись і про все побалакати. Я говоритиму з ним чисто по-діловому. Я позичу йому грошей на лікування і навіть візьму з нього відсотки.

Діді, видимо, завагалась.

— Не забувайте ще одного, міс Мейсон: нога його, а не ваша.

Вона знов нічого не відповіла, а Буйний День закріпив свої позиції:

— Мушу також застерегти вас, що я хочу бачитися з ним на самоті. Він чоловік, і мені з ним легше буде домовитись без жіночих церемоній. Я поїду до нього завтра по обіді.

РОЗДІЛ XVIII

Буйний День сказав Діді щиру правду, що в нього нема друзів. Знайомих він мав тисячі, випивав і був запанібрата з сотнями, а друга не мав жодного. Він не знайшов такої людини чи такої тісної компанії, щоб із нею по-справжньому сприязнитися. Життя в місті не схиляло до приязні,

пе те що на суворій Алясці. І самі люди тут були зовсім інакші. Ділків він ненавидів і зневажав, а з місцевими політиканами спілкувався тільки задля власної користі. Правда, їхня відвертіша брутальність була йому дужче до вподоби, одначе поважати їх він не міг, занадто були вони шахраюваті. В цьому культурному світі розписка, папірець важили більше, ніж слово, та й з папірцями ще доводилось стерегтися. Колись, на Юконі, було не так. Папірців там ніхто не визнавав. Казав чоловік, що він може викласти стільки й стільки — і йому вірили, хоч би навіть у покері.

Ларрі Гіган, гідний Гарнішів помічник у найкарколомніших операціях, людина майже без ілюзій і майже зовсім без лицемірства, міг би стати йому справжнім приятелем, якби вони менше різнилися вдачею. Цей своєрідний геній, правничий Наполеон з уявою й передбачливістю, ще багатшими, ніж у самого Буйного Дня, поза конторою не мав з ним нічого спільного. Увесь вільний час він просиджував над книжками, а Буйний День книжок і знати не хотів. Крім того, він без кінця писав п'єси, що з них жодна не потрапила ні до друку, ні на сцену. А на додачу — правда, Буйний День мав про те лиш невиразну підозру — Гіган регулярно, хоч і помірно, вживав гашиш. Життя його минало в хатній самоті, серед книжок, у світі фантазій. Природи, вільного повітря він не любив і не визнавав. У їжі й питві був поздержливий, як чернець, а всякі фізичні вправи ненавидів.

Отож, не маючи нікого ближчого, Буйний День розважався з гультайськими компаніями. Коли урвались його недільні прогулянки з Діді, він почав чимраз частіше збавляти час із ними. Та й мур з коктейлів, щоб відгородитись від справ, він тепер ставив завятіш, ніж перше. Велике червоне авто виїздило з гаража частіше, а для Боба, щоб не застоювався в стайні, він найняв чоловіка проїжджувати його. Перші роки в Сан-Франціско він дозволяв собі передишки між справами, але теперішня, пайбільша його операція не давала йому полегші й на день. Щоб довести до пуття таку велетенську справу, потрібно було не місяць, не два й не три. День у день виникали нові ускладнення, нові проблеми. І щодня, розв'язавши їх усі по-своєму швидко й рішуче, він сідав у червоне авто й від'їздив, трохи не зітхаючи на думку про те, що ось скоро він перехилить подвійний мартіні. Доп'яну він напивався дуже рідко — мав надто міцний організм. Він був із того

найстрашнішого гатунку п'яниць, що п'ють постійно, свідомо й розмірковано і загалом поглинають куди більше алкоголю, ніж ті, що вряди-годи напиваються до нестями.

Пролетіло шість тижнів. Він бачив Діді лише в конторі й твердо тримався свого правила — не чіплятись до неї. Та на сьому неділю не зміг подужати своєї туги за нею. День був непогожий. Віяв сильний, рвучкий південно-західний вітер, і раз у раз зривався холодний дощ. Діді не йшла Буйному Дневі з думки. Вона ввижалась йому як жива: сидить біля вікна й шиє якісь жіночі витребеньки. Він навіть не випив свого неодмінного коктейлю перед сніданням. Враз набравшись духу, він вишукав у записній книжці номер її телефону й подзвонив. Відповіла йому донька господині, але за хвилинку він уже почув той голос, що його так прагнув чути.

— Я хочу вас тільки сповістити, що я зараз рушаю до вас. Я не хочу вдиратись, не попередивши, та й годі.

— Щось трапилося? — пролунав у трубці її голос.

— Скажу, як приїду, — ухилився він.

Не доїхавши два квартали, він висів із свого червоного автомобіля, пішки дійшов до гарного на три поверхи будинку, вкритого гонтом, і, повагавшись одну мить, рішуче подзвонив. Він знав, що чинить проти її волі й ставить перед нею нелегке завдання вітати як недільного гостя Елама Гарніша, мультимільйонера й героя скандальних газетних сенсацій. Та водночас Буйний День був певен, що вона зустріне його без ніяких «дурних баб'ячих фокусів», як він би висловився.

І він не помилився. Діді сама вийшла відчинити і, як завжди, стиснула йому руку. В чистому просторому передпокої він повісив на вішалку макінтоша й капелюха і обернувся до неї.

— Там зайнято, — пояснила вона, показуючи на покій, звідки чути було гомін молодих голосів, а крізь відчинені двері видніло декілька юнаків, — вам доведеться зайти до моїх кімнат.

І вона повела його до дверей праворуч. Увійшовши в кімнату, Буйний День ніяково спинився, неначе ноги йому приросли до підлоги, і прикипів очима до неї та до всього навколо, силкуючись водночас і не дивитись. Так він збентежився, що не чув і не бачив, як вона запрошує його

сісти. То оце тут вона живе! Його вразило те, що вона так просто впустила його до себе, хоча нічого іншого він у душі й не сподівався. Велика кімната ділилась ніби на дві. Перша, де він стояв, правила, очевидно, за вітальню, а друга, що її він теж бачив, за спальню, хоч ніщо, власне, на те не показувало. Хіба дубовий туалетний столик із силою гребінчиків, щіточок та всякого жіночого дріб'язку, чепурненько розкладеного на ньому. Широка канапа з біло-рожевим покривалом та високими подушками,— це, мабуть, ліжко, вирішив він, хоча таких ліжок ще ніде й ніколи не бачив.

Звісно, за ту хвилину збентеження він небагато розгледів, у нього тільки виникло загальне враження тепла, затишку й краси. На простій дубовій підлозі не було килима, тільки лежали вовчі та койотячі шкури. На мить його погляд прикувала до себе Венера, що стояла на фортеп'яно, вирізнюючись проти шкури кугуара, прибитої на стіні.

Та найдужче вразила його сама Діді. Його завжди чарувала в пій якась особлива жіночність. Постать її, волосся, очі, голос, її манера заливатись сміхом, мов пташка,— усе сприяло тому враженню. Але тут, у своїй кімнаті, вбрана в легку хатню сукню, що вільно облягала її стан, вона була саме втілення жіночності. Він зник бачити її тільки в чепурному англійському костюмі до блузки або в вельветовому вершницькому вбранні, отож теперішня Діді була для нього зовсім нова й несподівана. Вона здалась йому ніжнішою, гнучкішою і зграбішою. Вона була невід'ємна частка всього цього хатнього затишку й краси, і сюди так само пасувала, як і до ділової конторської обстави.

— Будь ласка, сідайте,— ще раз сказала вона.

Враз Гарніш почув себе зголоднілим звіром. Несита жадоба обхопила його. Йому захотілося по-вовчому накинутись і схопити ласий шматок. Де й поділись його терплячість і дипломатія.

Він рушив до своєї мети навпростець, найкоротшим шляхом,— і знов же навіть не усвідомлюючи, що ніякого кращого шляху він не міг би вибрати.

— Слухайте,— заговорив він, і голос йому тремтів від жаги.— Я нізащо в світі не став би просити вашої руки в конторі. Тим-то я й опинився тут. Міс Мейсон! Я не можу без вас! Не можу!

Він зразу ступив до неї. Його чорні очі палали вогнем, щоки аж потемніли від крові, що прилила до них. Рух його

був такий поривчастий, що вона ледве встигла відсахнутися, скрикнувши злякано й схопивши руку, що простягалась обняти її.

На відміну від нього, вона враз поблідла, і її рука, що спинила й ще тримала його руку, сильно тремтіла. Тоді вона розтулила пальці, і Гарнішева рука впала. Діди відчувала, що треба щось сказати, щось зробити, порушити цю прикру мовчанку, але жодної розумної думки не набігало, тільки нагло захотілося сміятись. Почасти те бажання було істеричне, та чимраз дужче в ній озивалося й почуття гумору. Ввесь її подив і збентеження не закрили від неї смішного боку цієї сцени. Вона почувалась як людина, що страшенно перелякалася, подумавши, ніби на неї напав грабіжник з ножакою, і враз побачила, що це звичайнісінький перехожий питає в неї, котра година.

Буйний День перший отямився.

— Я бачу, що впоров дурницю,— сказав він.— Я... я, мабуть, таки сяду. Не бійтесь, міс Мейсон, я зовсім не страшний.

— Та я й не боюся,— відповіла Діди, всміхаючись і сідаючи в крісло, поруч якого стояв кошичок із шитвом. Буйний День угледів у ньому щось біле, прозоре, з мусліну й з мережива.— Хоч мушу признатися, що ви трохи мене... здивували,— знов усміхнулась вона.

— Хіба таки не смішно? — зітхнув мало не з жалем Буйний День.— У мене стало б сили зігнути вас і зав'язати вузлом; я звик і з людьми, і з тваринами, і з усім на світі чинити своєю волею, а ось сиджу в цьому кріслі кволий і безпорадний, як те ягня. Оце-то приборкали ви мене!

Дарма Діди силкувалася, щоб знайти якусь відповідь на ці слова. Натомість раз у раз наворачалося запитання, чому це він раптом урвав таке палке освідчення й почав розводитися ніби зовсім не до речі. Її вражала його певність. Він, очевидячки, не мав ніякого сумніву, що вона йому належатиме, через те й міг дозволити собі не квапитись, а поміркувати трохи про кохання і його вплив на людину.

— Можете курити, коли хочете,— сказала вона, помітивши, що він машинально сягнув рукою до бічної кишені, де в нього, як вона знала, завжди був рудий папір і тютюн.

Він зразу відсмикнув руку, неначе його що вкусило.

— Ні, я не думав про куриво. Я думаю про вас. Коли чоловік любить жінку, то що він має зробити, як не посва-

татись до неї? Я й роблю це. Я знаю, що не вмію свататись як належить, але я говорю по-простому й зрозуміло, чого я хочу. Міс Мейсон, я страшенно вас люблю. Ви мені з думки не йдете. Мені треба знати одне тільки — чи ви мене любите? Оце й усе.

— Я воліла б, щоб ви мене про це не питали, — лагідно відмовила вона.

— Може, краще буде, як ви дещо про мене дізнаєтесь, перше ніж давати мені відповідь, — казав він далі, зовсім ніби не зважаючи, що відповідь вона вже, власне, дала. — Нехай там що про мене плескали, але я ще зроду ні за одною жінкою не впадав. Усе, що ото писали про мене в газетах і в книжках, нібито я джигун, — усе те брехня, там нема й на крихту правди. Може, я справді більше, ніж годилося, грав у карти й випивав, але жінок я, далєбі, ніколи не чіпав. Була, правда, одна, що вкоротила собі віку, але я тоді й не знав, що вона мене так прикро любить, а то б я був одружився з нею — не з любові, ні, а просто, щоб вона жила. Вона там була найкраща з усіх, але я ніколи не давав їй ніякої надії. Я вам розповідаю, бо ви про це читали, як воно списано, а я хочу, щоб ви від мене самого знали всю правду.

Добрий джигун! — пирхнув він. — Та як признатися, міс Мейсон, то я зроду боявся жінок як вогню. Оце вас першої не боюся. Тож-бо й диво! Я молитися на вас ладен, а боятись не боюсь ні крихти. Може, того, що ви зовсім не така, як ті жінки, котрих я бачив досі. Ви ніколи за мною не ганялись. Джигун!.. Та я, відколи себе пам'ятаю, весь час тікав від жінок, і, либонь, тільки тим і врятувався, що з мене бігун добрий та що я ні разу не послизнувся, не зламав ноги абощо.

Я ніколи не думав женитись, доки не побачив вас, та й то ще довго по тому не думав. Правда, ви мені зразу до серця припали, але я й гадки не мав, що до цього дійде. А тепер я ночами не сплю, все думаю, марю про вас.

Він замовк, чекаючи на відповідь. Діді взяла з кошичка своє шитво і, видно, щоб опанувати себе та зібрати докупи думки, почала шити, не підводячи погляду. А він просто їв її очима, дивився на її моторні руки, що й такому огиреві, як Боб, могли дати раду, і на машинці стукали, майже поспіваючи записувати чиюсь мову, і вміли шити прегарні убори, і, безперечно, грати на отому фортеп'яно, що стояло в кутку. Ще одна подробиця впала йому в око — її

пантофельки, невелички, бронзового кольору. Він ніколи не думав, що в неї така малесенька ніжка. Раніше він бачив її тільки в вуличних черевиках або в вершницьких чобітках, а вони того не показували. А тепер ці бронзові пантофельки просто зачарували Буйного Дня, і його очі мимохіть вертались до них.

У двері хтось постукав, і вона вийшла. Буйний День ненароком підслухав розмову за дверима. Її викликали до телефону.

— Скажіть йому, нехай подзвонить за десять хвилин,— долетіло до Гарніша, і ревності шпигнули його в саме серце на оте «йому». Та дарма, подумав він, хто б то не був, Буйний День із ним ще позмагається. І то диво, що така дівчина, як Діді, досі не заміжня.

Вона повернулася у кімнату, всміхнулася йому й знов узялася шити. А він дивився то на її моторні руки, то на бронзові пантофельки і думав, що не багато є на світі таких стенографісток, як вона. Либонь, усе через те, що вона з доброго роду й дістала добре виховання. Звідки б же інакше й така вишукана обстава в хаті, і таке доладне вбрання, і вміння його носити?

— Десять хвилин кінчається,— нагадав він.

— Я не можу вийти за вас.

— Ви не любите мене?

Вона похитала головою.

— Але, може, я вам хоч крихіточку подобаюсь?

Вона ствердно кивнула головою, і лукава усмішка перебігла їй на устах — лукава, однак нітрохи не глузлива. Просто вона вміла в будь-чому добачити його комічний бік.

— Виходить, хоч дещо є,— відзначив він.— Що ж, усе мусить мати початок. З першого разу ви мені так само подобались трошки, а тепер дивіться, що з цього вийшло. Пам'ятаєте, ви мені казали, що вам не до мислі, як я живу. Я вже багато змінив у своєму житті. Не просто граю на біржі, як раніше, а роблю те, що ви називаєте справжнім ділом: викохую дві хвилини там, де була одна, і триста тисяч люду, де було тільки сто тисяч. За рік по пагорбах ростиме два мільйони евкаліптів. Скажіть, невже я вам не подобаюсь хоч трішечки дужче?

Вона підвела свої очі від шитва й поволі проказала, глянувши на нього:

— Ви мені дуже подобаєтесь, але...

І замовкла. Не дочекавшись, щоб вона договорила, він повів далі:

— Я не ставлю себе занадто високо, та можу сказати не хвалячись, що з мене буде добрий чоловік. Ви побачите самі, що я не вибагливий і не прискіпливий. Я розумію, що то є незалежність для такої жінки, як ви. Що ж, ставши моєю дружиною, ви будете так само незалежні, і ніщо вас не зв'язуватиме. Ви чинитимете тільки свою волю. Я нічого для вас не пошкодую: дам вас усе, усе, чого душа ваша забажає...

— Крім себе самого,— урвала вона його несподівано й майже гостро.

Буйний День сторопів — та лиш на одну мить.

— Та що це ви! Я людина чесна і буду вам вірним чоловіком. Я не здатен ділити свою любов.

— Я зовсім не про те. Замість віддавати себе своїй дружині, ви віддавали б себе трьомстам тисячам мешканців Окленда, вашим трамваям, переправі, вашим двом мільйонам дерев на пагорбах; ви віддавали б цілого себе всяким... усяким своїм справам.

— За це не бійтеся,— відказав він твердо.— Я весь час був би до ваших послуг...

— Це ви тепер так гадаєте, а насправді вийде інакше. Нараз вона ніби розсердилась.

— Годі про це говорити. А то ми неначе торгуємось. «Скільки дасте? — Стільки й стільки.— Ні, я хочу більше» — і так далі. Ви мені подобаєтесь, але не досить, щоб я могла вийти за вас заміж. Настільки я ніколи вас не полюблю.

— Звідки ви це знаєте? — запитав він.

— Бо ви мені подобаєтесь чимраз менше.

Буйний День мовчав, приголомшений. На обличчі йому видно було тяжкий біль.

— Ні, ні, ви нічого не розумієте! — скрикнула вона розпачливо, вже втрачаючи владу над собою.— Ви не те подумали! Ви мені подобаєтесь, і що більше я вас знаю, то дужче ви мені до вподоби, і водночас що більше я вас знаю, то менше маю охоти йти за вас заміж.

Ці незбагненні слова й геть збили його з пантелику.

— Та хіба ви самі не розумієте? Я далеко охочіш виїшла б за Елама Гарніша, коли він щойно приїхав з Клондайку і я щойно його побачила, ніж за вас, оцього, що сидите отут передо мною!

Він повагом похитав головою.

— Ну, це вже щось не про мене писано! Що більше ви знаєте чоловіка й що дужче він вам до вподоби, то менше ви хочете за нього заміж. Виходить, роздивились — та й скривились, як то кажуть? Еге?

— Ні, ні! — вигукнула Діді, та перше ніж устигла ще щось сказати, постукали в двері.

— Десять хвилин минуло, — нагадав Буйний День.

Поки її не було, його бистрі, мов у індіянина, очі оббігли всю кімнату. І знов, як і перше, відчув він тепло, затишок і красу, хоча й не міг би пояснити, через що саме. Його захопила простота — дорога простота, як він вирішив; либонь, залишки з тих часів, коли батько її ще був живий і багатий. Давніш йому ніколи й на думку не спадало, що проста дубова підлога з розкиданими по ній вовчими шкурами може куди краще виглядати, ніж щонайрозкішніший килим. Він шанобливо подивився на книжкову шафу, де були сотні книжок. Для нього то вже була таємниця. Він ніколи не міг збагнути, про що люди можуть стільки писати. Писати й читати — це зовсім не те, що робити щось, а для нього, людини дії, тільки дія й була зрозуміла.

Погляд його перебігав від Венери до невеличкого чайного столика, заставленого гарною тонкою порцеляною, та до блискучого мідяного казанка на такій самій мідяній конфорці. Конфорки йому доводилось бачити й раніше, і тепер він подумав: чи не готує вона на оцій вечерю для студентів, що про них він чував? На стіні висіло кілька акварелей, і Буйний День вирішив, що то, певно, вона сама їх намалювала. Були там ще фотографії коней та репродукції з робіт старовинних майстрів; одна, в пурпурових барвах, що зображувала погреб Христа, на хвилину привернула його увагу. Та весь час його погляд вертався до Венери на фортеп'яно. Його простому, неосвіченому розумові чудним здавалось, як це молода дівчина тримає на видноті в своїй кімнаті таку сміливу — щоб не сказати непристойну — річ. Але він змирився навіть із цим, бо вірив у неї: коли так робить Діді, то все гаразд. Видно, такі речі належать до культури. У Ларрі Гігана теж були такі статуетки й фотографії в його заваленому книжками помешканні. Але Гіган — то зовсім інша справа. В ньому було щось нездорове; Буйний День це відчував завжди, коли бував з ним. А Діді, навпаки, була така міцна, така

здорова тілом і душею! Від неї наче аж пашіло сонцем, вітром і курявою путівця. І проте, коли така чиста, здорова дівчина поставила в себе на фортеп'яно голу скорчену жінку, — виходить, так годиться. Усе, що робить Діді, добре. Вона не може робити нічого поганого. Та й, звісно, він нічогісінько не тямить у культурі.

Дівчина вернулася й попрямувала до свого крісла, а Буйний День милувався їй ходюю. Бронзові пантофельки зводили його з розуму.

— Мені хотілося б про дещо вас запитати, — зразу почав він. — Скажіть, ви взагалі думаєте виходити заміж?

Вона весело засміялась і похитала головою.

— Чи у вас є хто такий, що більше вам до вподоби, ніж я? Приміром, той, що оце телефонував?

— Ні, нема. Я не знаю нікого, хто б мені так подобався, щоб вийти за нього заміж. Власне, мені здається, що я не з таких жінок. Видно, попрацювавши в конторі, робишся до заміжжя нездатна, — сказала вона і вся зашарілась від того погляду, що ним Буйний День обвів її з голови до носочків бронзових пантофельок.

— А мені здається, що вже як не ви створені для заміжжя, то хто ж тоді до нього й здатен. Тепер друге запитання. Бачте, мені ж треба знати, куди я пхаюсь. Чи є хто, щоб вам подобався так само, як я?

Але Діді вже опанувала себе.

— Це вже нечесно, — сказала вона. — Допіру запевняли, що ви не прискіпливий, а тепер — самі бачите. Хіба ви не прискіпуетесь до мене? Я не хочу далі відповідати на ваші запитання. Побалакаймо про щось інше. Як там ваш Боб?

За півгодини Буйний День уже мчав під дощем по Телеграф-авеню до Окленда. Курячи самокрутку з рудого паперу, він згадував усе, що відбулося. Не так уже й кепсько, — підсумував він, хоч багато що бентежило його. Приміром, оце: що більше вона його знає, то дужче він їй подобається, а знов же: то менше вона має охоти вийти за нього заміж. От і добери її!

Але з іншого боку її відмова дечим і тішила. Не згджуючись вийти за нього, вона зрікається тридцятьох мільйонів. Для секретарки, що одержує дев'яносто доларів на місяць і знала колись ліпші часи, це чимало важить.

Отже, на гроші вона не задрісна, це вже напевне. Кожна жінка, що йому траплялась, видимо ладна була проковтнути його заради самих мільйонів. Відколи Діді Мейсон стала до нього на службу, він подвоїв своє багатство, нажив тих мільйонів ще п'ятнадцять. І що ж? Якщо, може, вона й мала коли охоту вийти за нього заміж, то охота та меншала в міру того, як більшало його багатство.

«Чортзна-що! — подумав він.— Виходить, як я зароблю на оцій землі сто мільйонів, вона, чого доброго, перестане зі мною й розмовляти».

Але жарти жартами, а було йому не дуже весело. Віп однаково не міг зрозуміти її загадкових слів, що вона охочіше вийшла б за Елама Гарніша того, котрий тільки-но з Клондайку, аніж за нинішнього. Отже, йому залишасться одне — стати подібним до колишнього Буйного Дня, що прийшов з Півночі спробувати щастя в більшій грі. Та як же це зробити? Що минуло, того не вернеш. Самим бажанням тут не вдієш нічого, а інших способів нема. Це так самісінько могло б йому забатися й малою дитиною стати.

І ще одною думкою він утішав себе після тієї розмови. Не раз доводилось йому чувати про таких секретарок, що відмовляли своїм хазяїнам, і всі вони зразу по тому кидали службу. Діді ж і не натякнула на таке. Хоч як важко її збагнути, але бодай безглуздих жіноцьких вередів у неї нема. Вона дівчина розважлива. Звичайно, тут є трохи і його заслуги, бо й він поводився розважливо. Він не дозволяв собі чіплятися до неї в конторі. Щоправда, двічі він трохи переступив свою межу, проте далі не пішов, звички з того не робив. Вона знає, що на нього можна звіритися. І все-таки він був певен, що більшість молодих жінок здурю покинули б службу в того, кому вони відмовили свої руки. Та й тоді, як він захотів послати її брата до Німеччини, вона покинула комизитись, коли він як слід розтлумачив їй свій намір.

«Оце-то діло! — так закінчив він свої думки, коли автомобіль спинився біля його готелю.— Якби знаття, я першого ж дня, щойно вона стала на службу до мене, посва-тався б до неї. Як її послухати, тоді був саме слушний час. Я подобаюсь їй чимраз більше, але чимраз менше в неї охоти вийти за мене заміж. Що тут уторопаш? Певне, просто морочить мене дівчина!»

За кілька тижнів у неділю, так само непогожу, Буйний День ще раз посвтався до Діди. Як і першого разу, він стримувався, аж доки його перемогла несита жадоба й погнала знову червоним автомобілем у Берклі. Не доїхавши два квартали, він вийшов з машини й рушив пішки до будинку під гонтовим дахом. Йому відчинила дочка господині й сказала, що Діди нема вдома. Трохи повагавшись, дівчина пояснила, що вона гуляє на пагорбах, і навіть розказала, де її можна здібати.

Буйний День пішов, куди справила його дівчина, і вулицею вибрався за місто. За останнім будинком починалися круті пагорби. Повітря було вогке, здіймався вітер, звістуючи бурю з дощем. Наскільки сягало око, ніде на трав'янистих пагорбах Діди не було. Праворуч, у видолинку й по його схилах, ріс евкаліптовий гай. Високі стрункі дерева гойдалися, бились гілками об гілки, рипіли, мов стогнучи. Та рвучкий вітер, налітаючи, покривав і стукіт, і рипіння, й тріск однією низькою, глухою нотою,— наче то бриніла струна велетенської арфи. Знаючи добре Діди, Буйний День був певен, що натрапить на неї десь тут у цьому гаю, серед шуму розбуялої стихії. І справді, він здібав її по той бік видолинка, на самому белебні. Вітер там бушував найдужче.

Сватався Буйний День хоча й дещо одноманітно, зате ж зовсім не банально. Не навчений дипломатії та хитрощів, він діяв навпростець і навално, мов сама буря.

— У мене знов те саме,— сказав він, не гаючи часу ані на привітання, ані на перепросини,— я не можу без вас жити і прийшов по вас. Ви мусите взяти мене, Діди; що більше я міркую, то більше впевнююся, що я вам таки подобаюсь і не просто подобаюсь, а щось більше. Ви не зважтесь мені сказати, що це не так. Адже правда, не зважтесь?

Заговоривши з дівчиною, він стиснув подану йому руку і тепер не випускав її. Діди мовчала, аж нарешті відчула, що він лагідно, але владно притягує її за руку до себе. Мимохіть вона скорилась. На мить воля, здавалось, поступилася перед бажанням. Та зразу дівчина й відхитнулась, хоч руки не висмикнула.

— Невже ви мене боїтеся? — спитав він, уже шкодюючи.

— Ні,— сумно всміхнулась вона,— не так вас, як себе самої.

— Ви мені не відповіли,— нагадав він, підбадьорений тими словами.

— Будь ласка, прошу вас! Я ніколи не буду вашою дружиною, а тому краще про це не говорити,— сказала вона благально.

— Можу закластися, що будете.

Враз Буйному Дневі стало майже весело. Успіх був ближчий, ніж йому марилося в найвідважніших мріях. Сумніву нема: вона любить його! Бодай настільки любить, що не віднімає в нього свої руки, не сахається, не відпихає його.

Вона похитала головою.

— Ні, це неможливо. Ви програєте.

Уперше страшна підозра промайнула Буйному Дневі в голові — думка, що пояснювала все зразу.

— Скажіть, а ви часом не одружені з ким-небудь таємно?

І такий щирий ляк бринів у нього в голосі й відбивався на обличчі, що вона не витримала — засміялась. Той веселий сміх вихопився в неї, як радісна пісня у пташки.

Йому не треба було іншої відповіді. Розсердившись на себе самого, він вирішив, що діло завжди краще, ніж слова, і, ставши так, щоб затулити дівчину від вітру, притяг її до себе. Враз налетів сильний по́дув і так зашумів у верхівті, їм над головами, аж вони застигли, слухаючи. Згори на них посипалось листя і сікнули скісні краплі дощу. Буйний День подивився на Діді, на її розвіяне вітром волосься. Від її близькості й від раптово гострого усвідомлення, яка вона йому любя, він так увесь затремтів, що аж Діді те відчула, бо він ще тримав її за руку.

Вона несподівано схилила голову й пригорнулася йому до грудей. Так вони простояли, доки не прошумів над ними другий шквал, знов обсипавши їх листям та краплями дощу. Раптом вона підвела голову і глянула на нього.

— Ви знаєте, я вчора ввечері молилася за вас. Я благала бога, щоб вам не пощастило, щоб ви позбулися всього! Розумієте? Всього!

Буйний День отетерів, почувши ті загадкові слова.

— Ну, це вже для мене зовсім темна ніч. Я завжди казав, що з жінотою я не чую дна під ногами. Ви мене геть

загнали на глибоке. Нащо вам треба, щоб я всього позбувся, коли ви мене любите?

— Я вам цього не казала.

— Так, але й не зважились заперечувати. Отже, я знов кажу: чому ви хочете, щоб я позбувся всього, коли мене любите? Признаюсь, я цього ніяк не розполопаю, як і другої вашої загадки: «що більше ви мені подобається, то менше я хочу вийти за вас заміж». Ви повинні мені розтлумачити.— Він обняв її й міцно пригорнув до себе. Тепер вона вже не опиралась. Голова її була похилена, і він не бачив її обличчя, але відчував, що вона плаче. Гарніш давно навчився цінувати мовчання і не квапив її, чекав, поки вона зважиться сама. Справа звернула в той бік, що Діді сама повинна була обізватися. Він був певен цього.

— Я не романтична,— заговорила вона врешті, підвівши голову й дивлячись на нього.— Може, воно було б і краще, якби я вдалась така. Я могла б, звісно, обдурити себе і потім ціле життя бути нещасною. Та мені не дозволяє ця моя поганюча розсудливість, хоч від цього я нітрохи не щасливіша.

— Знов нічого не доберу — ніяк не впливу на берег,— сказав Буйний День, не дочекавшись дальшого пояснення.— Ви мені мусите з'ясувати, ви ж нічого ще не сказали. Ви говорите про свою розсудливість, а кажете, ніби молились, щоб я збанкрутував. Нічого цього я не второпаю. Люба моя дівчинко, я дуже вас люблю і хочу з вами одружитися. Кажу вам це просто, щиро, без ніяких викрутів. Підете ви за мене?

Вона повільно похитала головою, а коли заговорила, то в голосі її забриніли й смуток, і гнів, і Буйний День зрозумів, що гнівається вона на нього.

— Гаразд, я вам поясню все просто й щиро, як ви просите.

На хвильку вона спинилась, наче не знаючи, з чого почати.

— Ви чесний, відвертий чоловік і хочете, щоб і я з вами була чесна й відверта, хоча взагалі жінок не вважають за таких? Ви хочете, щоб я вам сказала те, що може вас боляче вразити? Призналась у тому, від чого мені потім буде соромно? Вчинила так, як, на думку багатьох, дівчині не личить?

Він нічого не відповів, тільки його рука, що обнімала Діді за плечі, пригорнула її підбадьорливо.

— Я була б щаслива вийти за вас заміж, але я боюся. Я пишаюся, і заразом мені соромно, що такий чоловік, як ви, полюбив мене. Але у вас занадто багато грошей, і тут підносить голос моя поганюча розсудливість. Навіть коли ми одружимося, ви ніколи не будете цілком моїм,— моїм коханим, моїм чоловіком. Над вами панують ваші гроші. Я знаю, що я нерозумна жінка, але я хочу мати геть усього чоловіка. Ви не можете віддати себе мені. Ви належите грошам, вони забирають ваш час, ваші думки, вашу снагу, женуть вас туди й сюди, примушують робити те й се. Хіба ви самі не бачите? Може, це й дурниця, тільки я почуваю, що можу сильно любити, можу дати багато, віддати все,— але натомість я хочу коли не всього, то багато, у всякому разі далеко більше, аніж гроші дозволять вам віддати мені.

Ваші гроші гублять вас, ви робитесь чимраз гірший. Я ніколи не вийду за вас заміж, і через те мені не соромно сказати вам, що я люблю вас. Я вас полюбила, ще зовсім не знаючи, ще коли ви тільки-но приїхали з Аляски і я вперше прийшла до вас у контору. Ви були мій герой. Ви були Буйний День, відважний мандрівник і шукач золота. І на око ви були такий. Я не годна уявити, щоб якась жінка могла тоді, побачивши вас, не закохатись. Але тепер ви вже не такий.

Будь ласка, пробачте мені, що я завдаю вам болю. Але ви хотіли, щоб я вам сказала правду, ось я й кажу. Всі останні роки ви живете неприродним життям. Ви, що звикли до широких просторів, тепер закопалися в місті й живете як міщух. Ви вже не та людина, і псують вас гроші. Ви стали інакший, не такий здоровий, не такий чистий, не такий гарний. І до всього цього спрочинились ваші гроші, ваш спосіб жити. Ви самі це знаєте. І зовні ви вже зовсім не той: ви почали огряднішати, і це огрядність нездорова. Ви добрий і щирий до мене, але вже не добрий і не щирий до всіх, як були. Ви стали немилосердний, жорстокий. Я знаю. Не забувайте, що я бачу вас шість днів на тиждень, місяць у місяць, рік у рік. Я знаю куди більше про найдрібніші ваші рисочки, ніж ви про мене взагалі. Жорстокість не тільки в вашому серці й у думках, вона вже й на вашому обличчі. Вона вирізьбила на ньому свої знаки. Я стежила, як вони з'являлись і виразнішали. І все це зробили ваші гроші й те життя, що до нього вони вас зму-

шують. Ви нелюднієте, скочуєтеся чимраз нижче. І так триватиме далі й далі, поки ви зовсім занепадете.

Він хотів укинути якесь слово, але вона спинила його і, задихаючись, тремтячим голосом повела далі:

— Ні, ні, дайте мені докінчити. Я нічого не робила, тільки думала, думала й думала всі ці місяці, відтоді як ми почали з вами їздити в гори. І тепер, раз заговоривши, я хочу вилити все, що в мене на серці. Я вас люблю, але не можу вийти за вас заміж і вбити цю любов. Ви йдете до того, що я муситиму зневажати вас. І нічим ви тут не зарадите. Ви ніколи не зможете любити мене так, як любите свою ділову гру. А вона не дає вам ніякої користі й тільки забирає вас усього. Я часом думала, що мені легше було б поділити вас по-доброму з іншою жінкою, аніж із вашими справами. У мене тоді була б хоч половина вас. А ваші справи забиратимуть вас не половину, а дев'ять десятих або навіть дев'яносто дев'ять сотих.

Зрозумійте, для мене одружитись — це не тільки витратити чоловікові гроші. Мені потрібна сама людина. Ви мені повсякчас кажете, що і я вам потрібна. Уявіть, що я згодилась, але віддаю вам одну тільки соту частку себе. Уявіть, що є щось у моєму житті, що забирає решту дев'яносто дев'ять сотих, що псує мою постать, залишає капшуки під очима і зморщечки на скронях, що робить мене негарною і фізично, й морально. Скажіть, ви задовольнилися б одною сотою часткою мене? А ви ж мені пропонуєте не більше. Що ж дивного, коли я не хочу й не можу вийти за вас?

Буйний День мовчав, не знаючи, чи доказала вона все, і вона заговорила знову:

— Це не від того, що я егоїстка. Кінець кінцем, любов дає, а не вимагає. Але я добре бачу: хоч би скільки я давала, з цього ніякого добра вам не буде. Це в вас неначе хвороба. Ви провадите справи не так, як люди. Ви поринаєте в них геть увесь, і серцем, і душею. Хоч що ви кажете, хоч як ви думаєте, — ваша дружина буде для вас тільки розвагою на короткий час, так само, як Боб, що казиться, застоявшись у стайні. Я знаю, ви купили б мені чудовий палац і залишили б мене там, щоб я позіхала, доки рот би мені роздерся, або щоб виплакала очі від безсилля, не маючи засобу врятувати вас. Ця ділова недуга точитиме вас, мов іржа, поки вашого віку. Ви граєте в справи так само захоплено, як і в усе, як грали колись на Алясці в трудне

життя золотошукача. Ніхто не смів їхати швидше за вас, працювати більше за вас, витерплювати більше за вас. Ви нічого не залишаєте на інше, ви кладете цілого себе в те, що робите.

— Граю без обмеження! — буркнув він, погоджуючись.

— Якби ж то ви могли так само грати в кохання і в подружжя...

Її голос затремтів і ввірвався, мокрі від сліз щоки зашарілись, і вона спустила очі під його поглядом.

— Більше я не маю чого додати, — сказала вона, — я й то виголосила цілу проповідь.

Вона тепер відверто горнула до нього, і обоє забули про рвучкий вітер, що налітав чимраз частіше й шаленіше. Дощ не линув ще по-справжньому, але їх раз у раз обсіпало дрібною мрякою. Буйний День спантеличено мовчав. Урешті він заговорив збентежено:

— Ну, загнали ви мене на слизке! Просто в голові мішається, далєбі, не знаю, що й сказати, міс Мейсон — чи то Діді, я дуже люблю вас так називати. Мушу погодитися, що ви багато слушного сказали. Як я зрозумів, ви вийшли б за мене заміж, якби я не мав ані цента і якби я не грубшав. Ні, ні, я не жартую. Я беру саму суть. Я так звик: розлуцтити й виїняти саме зерня. Коли б я не мав ані цента, коли б я жив здоровим життям і міг увесь час любити-кохати вас, бути вашим чоловіком, замість по шию грузнути в справах, — тоді б ви пішли за мене.

Усе це ясно, як білий день, і ви більше маєте рації, ніж я досі гадав. Ви трохи відкрили мені очі. Але далі я гублюся. Що ж можна вдіяти? Звісно, мої справи залігали, повалили й затаврували мене, як ту худобину. Мені зв'язано руки й ноги і я вже не можу встати та скубти зелену травицю. Я наче той чоловік, що впіймав ведмедя за хвіст. Я не можу його випустити. А тим часом мені треба вас, і я повинен його випустити, щоб вас здобути.

Я не знаю, що діяти, але щось мусить статися. Вас я не можу зректись, ніяк не можу та й не хочу. Ви вже наздоганяєте мої справи, ось-ось будете в мене поперед них. Мені ще такого не бувало, щоб я через справи ночами не спав.

І заперечити вам я не маю чого. Я сам знаю, що я вже не такий, яким з Аляски приїхав. Тепер уже я не пройду стільки з собаками, як за тих часів. Мої м'язи розм'якли, а душа затвердла. Перше я поважав людей, тепер я їх зне-

важаю. Знаєте, я звик жити на волі, серед природи, та гадаю, що й уродився для такого життя. Отож я купив ферму в Глен-Елені, невелику, але прегарну. Це там, де я вклепався на цегельні. Ви ж, мабуть, пам'ятаєте мою цегельню з листування? Я тільки-но вперше побачив ту ферму, як закохався в неї й зараз купив її. Я саме тоді їздив по горах і був щасливий, як той хлопчак, що втік з уроків. Сільське життя зробило б мене, звісно, ліпшою людиною. Місто псує мене. Тут ви знов же маєте рацію. Я це сам знаю. Але даймо, що ваші молитви почуто, я збанкрутую і муситиму заробляти собі на шматок хліба?

Вона змовчала, але всією істотою своєю неначе давала згоду.

— Даймо, що в мене нічого нема, крім тієї маленької ферми, що я мушу розводити кури й перебиватися з хліба на воду,— пішли б ви тоді за мене, Діді?

— Ну, що ж... Зате ми були б увесь час укупі,— виходило у неї.

— Ні,— перестеріг він її,— мені доводилося б орати, а коли й їздити до міста купувати що треба.

— Але не було б контори, ви б не мусили ні з ким бачитись, не приходили б без кінця-краю всякі люди. Та це все пусті балачки, бо цього не може бути. Треба вже йти додому, бо зараз дощ лине.

Була одна така мить, як вони проходили під деревами ще на горі, коли Буйний День міг її пригорнути до себе й поцілувати, але він цілком поринув у думки, що вона розбуркала в ньому, й не скористався з тієї нагоди. Він тільки взяв її руку й допоміг спуститись крутою стежкою.

— Напрочуд там гарні місця, в тому Глен-Елені,— сказав він задумливо.— Мені хотілося б, щоб ви подивились!

На узліссі він зауважив, що, мабуть, краще їм попрощатись тут.

— А то, чого доброго, ваші сусіди почнуть плескати язиками.

Та вона наполягла, щоб він провів її аж додому.

— Я не можу запросити вас до себе,— сказала вона, простягаючи йому руку біля ганку.

Вітер усе завивав, то наростаючи, то спадаючи, але дощу ще не було.

— Знаєте що? — мовив Буйний День.— Загалом, як

я подумаю, це найщасливіший день у моєму житті.— Він скинув капелюха, і вітер розкошлав йому чорного чуба.— Я дякую богові, чи там кому або чому слід за це дякувати, що ви живете на світі. Бо ви мене любите, ще й дуже. І я щасливий, що почув це від вас сьогодні. Це...— він не докінчив своєї думки, і в нього на обличчі з'явився знайомий кумедно-жалісний вираз.— Діді! Нам конче треба побратись. Іншої ради нема. Звіртеся на долю — і все буде гаразд.

Відчуваючи, що сльози підступають їй до очей, вона похитала головою, мовчки повернулась і рушила східцями до дверей.

РОЗДІЛ ХХ

Коли між Сан-Франціско та Оклендом відкрилась нова переправа і час переїзду справді скоротився наполовину, величезний відплив Гарнішевих капіталів скоротився, а проте справжнього припливу ще не було, бо гроші він зразу вкладав у якісь інші підприємства. Тисячі ділянок під будинки було продано, і тисячі будинків будувалося. Місця під фабрики на околицях і під торговельні підприємства в центрі Окленда теж продавалися добре. Усе це призводило до того, що великі Гарнішеві володіння набували щораз більшої ціни. Та, як і колись на Юконі, він серцем чув, що йде добра карта, і все набавляв ставку. Йому ще й раніше доводилось брати позики в банках. Тепер, маючи неабиякий зиск із продажу землі, він обертав його на нові ділянки, на нове будівництво і, замість сплачувати старі позики, набирився нових. Як колись у Доусоні, він і в Окленді грав відчайдушно, але тепер знав, що справа стоїть певніше, ніж ризиковані спекуляції на золотих родовищах.

У нього були наслідувачі — певна річ, у дрібному масштабі,— що спекулювали грунтами і мали зиск завдяки тим поліпшенням, що він зробив у місті. Це була не дивина, і йому було байдуже, коли хто уривав собі невеликий шматок його коштом. Та бували й винятки. Такий собі Саймон Долівер, хитрий і сміливий чоловік, маючи доволі грошей на почин, либонь, задумав нагарбати кілька мільйонів коштом Гарніша. Він теж провадив гру ризиковано, але

швидко й спритно, тримаючи гроші весь час в обігу, і не раз ставав Буйному Дневі поперек дороги, як він сам колись Гугенгамерам у офірській справі.

Будування гавані посувалось також досить швидко, однак воно було з тих підприємств, що забирають силу грошей, а прибутки дають не так швидко, як, скажімо, переправа. Трапились великі технічні труднощі, поглиблення дна та насипання виявилось насправду циклопічною роботою. Самі палі позабивати стало в великі гроші. Кожна зарита паля коштувала пересічно двадцять доларів, а тих паль було тисячі й тисячі. Всі евкалиптові гаї, які тільки були, позрубано, і величезні плоти соснових паль буксири тягли поїд берегом аж від П'юджет-Саунду.

Спершу Буйний День брав енергію для своїх трамваїв з міських електростанцій, але це його не задовольняло, і він заснував електрокомпанію «Сієрра й Сальвадор». Діло зразу розгорнулось широко. По долині Сан-Хоакін та Контра-Костських пагорбах, понад шляхом до Сьєррських гір, є багато містечок і навіть одне справжнє місто. Їм усім бракувало електрики. Отож компанія й мала на меті дати їм енергію й світло. Щойно в Сьєррі закупили ділянки землі під майбутні електростанції, зараз туди послано будівників.

І так було скрізь. Повсюди роззявлялись пащеки, куди доводилося лити безперервний потік грошей. Та все це було певне, і Буйний День, грач натурою, але грач тверезий і передбачливий, не міг грати обережно, помаленьку. Йому видимо йшла карта, і він міг провадити гру одним тільки способом: набавляти й набавляти ставку. Ларрі Гіган, єдиний порадник, на якого він звірявся, теж був не з тих, що закликають до обережності. Навпаки, Буйному Дневі самому доводилось часом стримувати непогамовну фантазію цього талановитого мрійника, споживача гашишу.

Гарніш не тільки набрався великих позик у банках і кредитових товариствах, він навіть мусив на деякі зі своїх підприємств випустити акції. Він зробив те вельми неохоче і більшість великих підприємств залишив за собою цілком. Серед компаній, до яких він допустив чужі капітали, були: «Золота Брама», Парки відпочинку, Міський водогін, Суднобудівна компанія Енсінала та «Сьєрра й Сальвадор». Тим не менше в усіх цих підприємствах контрольний пакет акцій залишався в руках Гарніша та Гігана.

Про Діді Мейсон він нібито й забув, але то лише здава-

лося так. Хоч він поки що не брався за це найтяжче діло по-справжньому, однак його тягло до дівчини чимдалі дужче. За його висловом, Талан здав йому найкращу карту з колоди, а він не помічав її цілі роки. Ця карта — любов, і вона б'є всі інші карти. Любов — це найбільший козир, п'ятий туз, джокер * у покері для новачків. Над цю карту нема сильнішої, і він заграє нею наприкінці, поставить на неї все до цента. Але цього ще не передбачалось. Спочатку треба було довести до кінця нинішню партію.

Проте він не міг забути тієї Діди, яку бачив у затишній кімнаті в Берклі, її бронзових пантофельок, її легкої хатньої сукні, її жіночої лагідності й гнучкості. Ще одної неділі, знов нагодою в дощ, він зателефонував і сказав, що їде до неї. І як споконвіку, від того дня, коли перший чоловік глянув на першу жінку й побачив, що вона гарна, — сліпа сила чоловічої наполегливості зіткнулась із потаємним жіночим бажанням піддатися. Буйний День не принижувався, не просив, не благав. Навпаки, він був владний, як завжди й у всьому, але навмисній кумедно-жалісній його настирливості важче було опиратись, аніж ревним благанням якого-небудь покірливого закоханця. Скінчилося все не дуже приємно: Діди, що сама знемагала від жадання й ладна вже була піддатись, хоч розумом і ненавиділа себе за те, в запалі вигукнула:

— Ви все кажете, щоб я зважилась на ризик — вийшла за вас і поклатась на щастя. Мовляв, усе буде гаразд. Кажете, все життя — це гра. Нехай так. Заграймо й ми. Візьміть монету й підкиньте. Впаде орел — іду за вас заміж, не впаде — ви назавжди мусите дати мені спокій і ніколи не згадувати про одруження.

Очі Буйному Дневі враз спалахнули любов'ю й азартом. Рука мимоволі потяглась до кишені по монету, але на півдорозі спинилась, і вогонь у очах погас.

— Ну, чого ж ви? — гостро спитала вона. — Не гайтеся, бо я можу передумати, і нагода пропаде.

— Дівчинко моя! — заговорив він поважно й урочисто, і хоч слова його були наче жартівливі, та думка в них крилась так само поважна, як і їхній тон. — Дівчинко моя! Я ладен грати весь час від створіння світу аж до страшного суду. Я поставлю на карту золоту арфу проти янгольського німбу, гратиму в орлянку на сходах Нового Єрусалима або в фараон перед діамантовою брамою раю... Але хай я довіку буду проклятий, коли поставлю на карту вашу

любов! Для мене вона занадто дорога, щоб нею важити. Любов мусить бути річ певнісінька, така вона в нас і є. Коли б я знав, що зі ста шансів тільки один проти мене, то й тоді навіть не ризикнув би.

Навесні почалася велика криза. Перша призвістка була, коли банки зажадали повернення незабезпечених позик. Буйний День відразу оплатив перші подані йому векселі, а потім здогадався, звідки повіяв вітер, і зрозумів, що це має знятись над Сполученими Штатами одна з тих страшних фінансових бур, про які він чував. Чи дуже вона буде сильна, він передбачити не міг, але вжив усіх запобіжних заходів, які були в його спроможності. Він не мав сумніву, що витримає її.

З грішми стало скрутно. Почалося з того, що збанкрутувало кілька найбільших банків Сходу. Далі криза загострювалась, поки всі банки країни заходилися стягувати позичені гроші. Буйний День опинився на мілкому. Він поплатився за те, що вперше в житті провадив справжню законну гру. Колись раніше така паніка, що супроводилася страшним падінням біржових курсів, була б для нього порою золотих жнив. А тепер він мусив тільки дивитись, як біржовики, що нагарбали досить за добрих часів і підготувались до кризи, спокійно попричаювались або й далі збирали подвійний урожай. Бо йому самому залишалось тільки стояти й триматися.

Він добре бачив, що й до чого. Коли банки ждали, щоб він повернув позику, то він розумів, що їм прикро треба грошей; але йому треба було їх ще прикріше. І знав, що ті папери, які він дав у заставу, тепер банкам ні до чого. Коли всі курси падають, продавати папери нема рації. Та застава, взагалі цілком надійна, нічого не варта була тепер, коли з усіх боків лунав один крик: грошей, грошей, грошей! Буйний День зятято опирався; тоді банки стали вимагати від нього нових забезпечень і часом удвічі, втричі більших проти початкових, бо скрута на гроші чимраз тяжчала. Буйний День іноді задовольняв ці вимоги, але тільки зрідка, та й то відбиваючись до останку.

Він ніби намагався втримати мур, що почав валитись. Розколини були повсюди, і він тільки ходив понад муром та заліплював глиною найнебезпечніші місця. За глину йому правили гроші. Він тицяв їх то туди, то сюди, в міру

потреби, однак лише там, де потреба справді була прикра. Твердий ґрунт під ногами давали йому Переправа «Єрба-Буена», Об'єднаний трамвайний трест і Міський водогін. Люди перестали купувати землю під будинки, фабрики й крамниці, але вони, як і перше, мусили їздити його трамваєм, користатися з його переправи, вживати його воду. Коли весь фінансовий світ задихався без грошей, першого числа кожного місяця багато тисяч доларів припливало йому до каси за воду, і щодня по десять тисяч дрібною монетою давали йому трамваї та катери.

Скрізь треба було готівки, і якби він міг уживати цілий той приплив грошей на свої потреби, все було б гаразд. Але Гарнішеві доводилось безперестану битися бодай за частину його. Всі будівельні роботи було припинено, робилося тільки найпотрібніший ремонт. Найзапекліше мусив він боротися з поточними витратами, і та боротьба не мала кінця-краю. Він невтомно підкручував усі гайки кредиту й ощадності. Від великих рахунків за матеріали й до платні службовцям та витрат на канцелярське приладдя й поштові марки все нещадно втиналося. Коли директори підприємств і начальники відділів творили дива ощадності, він плескав їх по плечах і вимагав ще більших див. Коли в них з відчаю вже падали руки, він пояснював їм, як і де можна що зробити.

— Ви одержуєте вісім тисяч доларів на рік,— казав він Метюсонові.— Вам ще ніде й ніколи не платили стільки. Ваш добробут висить на тій самій ниточці, що й мій. Отож і ви мусите взяти на себе якусь частину напруження й ризику. Ви в місті маєте кредит — користайтесь з нього. Відбивайтесь від усіх тих різників, пекарів тощо. Втямили? Ви забираєте в мене на місяць близько шестисот шістдесяті доларів. Мені ці гроші потрібні. Від сьогодні женіть усіх своїх кредиторів утришия й беріть сто. Коли буря вщухне — я заплачу вам усе з відсотками.

За два тижні він переглядав відомості на платню службовцям.

— Метюсоне, хто цей бухгалтер, Роджерс? Ваш небіж? Я так і знав. Він одержує вісімдесят п'ять на місяць. Від сьогодні платіть йому тридцять п'ять, а п'ятдесят залишиться мені. Потім я віддам йому з відсотками.

— Побійтесь бога! — скрикнув Метюсон.— Він не може звести кінці з кінцями й на цю платню. У нього жінка й двоє дітей.

Буйний День люто вилаявся.

— Не може? Побійтесь бога? Та що ви, в чорта, гадаєте,— у мене тут шпиталь для недоумків? Що я, повинен годувати, одягати, ще й носи втирати купі ідіотів, що не потраплять самі дати собі раду? Ні, не діждете! Я ж кручуся, і тепер кожен, хто в мене працює, повинен також трохи попокрутитись. Мені не треба в моїй конторі таких пташок, що щебечуть тільки доброї години. Тепер негода, люта негода! Нехай терплять її так само, як і я! Сьогодні у нас в Окленді десять тисяч безробітних і шістдесят тисяч у Сан-Франціско. І небіж ваш, і всі, хто тут у відомості, або одержить те, що я кажу, або нехай іде під три чорти! Втямили? Якщо котромусь справді скрутно — підіть самі й поручіться за нього в різників та крамарів. А тепер ідіть уріжте відомість, як я вам сказав. Я тяг на собі не одну тисячу людей, а тепер нехай трохи самі потягнуться, і квіт.

— Ви кажете, що цей фільтр час замінити? — казав він керівникові водогону.— Постоїть ще, нехай оклендці для переміни поп'ють трохи й каламутної води. Це їх тільки навчить цінувати потім чисту. Спиніть зразу всі роботи, позвільняйте людей і скасуйте всі замовлення на матеріали. Що? Постачальники будуть позиватись? Нехай, кат їх бери. Поки суд винесе вирок, ми або за вітром полетимо, аж засвистить, або засиплемося грішми.

А Вілкінсонові:

— Скасуйте останній вечірній рейс на переправі, люди трохи погаласують, а тоді почнуть раніше вертатись до своїх жінок. І останній трамвай з Двадцять другої лінії й Гастінгса, що до катера о дванадцятій сорок п'ять, теж скасуйте. Що я, маю ганяти вагона задля двох-трьох пасажирів? Нехай поспівають на катер раніше або йдуть пішки. Тепер не час для добродійності. Можна скасувати ще кілька трамвайних рейсів і вдень. Нехай платять і ті, хто на приступках висітиме. Може, якраз вони й вирятують нас.

Ще одному керівникові, що пускався духу від безнастанних урізань, він сказав:

— Ви кажете: і цього не можна, й того не можна. А ось я вам зараз покажу на пальцях, що можна й чого ні. Ви змушені будете залишити посаду? Будь ласка! Ще той не вродився, щоб я без нього не міг обійтись. І коли хто думає, що я без нього не проживу, я зразу можу йому

показати, як у мене ведеться, і відпустити його під чотири вітри!

І так він змагався, підганяв, залякував, навіть брався на лестоці, коли потреба. То була боротьба без кінця-краю, від раннього ранку до пізньої ночі. В його кабінеті цілий день товклися люди. Хто приходив сам, хто на виклик. Перед одним він удавав, що все гаразд, що криза йому не загрожує, іншому оповідав смішного анекдота, з тим розмовляв по-діловому поважно, перед тим ставив справу руба. І нікому було заступити його хоч на час. Треба було тягти, тягти й тягти, і він тяг сам. Так ішло день у день, а навколо хитався весь діловий світ і фірма по фірмі розвалювалась.

— Усе гаразд, старий! — казав він Гіганові щоранку і цими словами підбадьорював усіх цілий день, крім хіба тих хвилин, коли боровся запекло з людьми й подіями, підкоряючи їх собі.

Щоранку о восьмій годині він був уже в конторі за своїм столом. О десятій він об'їздив автомобілем банки. Звичайно при ньому було десять тисяч або й більше доларів, одержаних напередодні з переправи та трамваїв. Ними він мусив загачувати найслабкіші місця у своїй фінансовій греблі. І в кожному банку між Гарнішем і директором відбувалась така сама сцена. Усі вони були паралізовані страхом, і найперше він мусив удавати перед кожним непохитну життєрадісність. Далєбі, вже скрута пересідається, казав він. Аякже, аякже, хіба не видно? Треба тільки впертись добре та потриматися ще трохи. І більш нічого. Он на Сході вже ділове життя пожвавішало. Погляньте лишень на біржові бюлетені Уолл-стріту за останню добу. Це ж вам найліпший флюгер, і він показує, що вітер завертається. Хіба Раян не сказав так і так? А хіба не кажуть, що Морган наміряється зробити те й те?

Ну, а в нього самого хіба прибутки від трамваю не ростуть день у день? Незважаючи на кризу, люди все сунуть і сунуть в Окленд. І на землю вже попит з'являється. У нього якраз купують понад тисячу акрів на околиці. Це, звісно, збитковий продаж, але полегшить трохи скруту і підбадьорить страхополохів. Горе з ними, з цими страхополохами! Якби не вони, і паніки ніякої не було б! А потім іще один східний синдикат закидає, чи не продав би він контрольного пакета акцій «Сьєрри й Сальвадору». Це також показує, що вже повертає на краще.

Коли не щастило відбутись бадьорим тоном, коли прохання й благання сходило на вимоги та погрози, Буйний День мусив відповідати тим самим. Лякати він умів не згірше за них. Як не помагала просьба,— починав вимагати. А коли доходило до відвертого запеклого бою, коли відкидалось усяку чемність, усякі умовності,— тоді він хапав просто за горлянку.

Але він так само добре знав, де й коли поступитись. Коли він бачив, що в якомусь місці стіна небезпечно хитається й осипається, він підмазував її там готівкою від своїх трьох компаній, що давали йому гроші. Доки стоять банки — стоїть і він. Уся справа в тому, щоб не дати їм упасти. Бо тоді всі його папери, що лежали в заставі по банках, викинули б на охоплений кризою ринок, і йому настав би край. Отож чимдалі частіш траплялося так, що він у червоному автомобілі, разом із щоденною сумою готівки, відвозив і свої найпевніші папери — акції Переправи «Єрба-Буена», Міського водогону та Трамвайного тресту. Але робив те вкрай неохоче, опинаючись якомога.

Ось як він сказав директорові Комерційного банку Сан-Антонію, коли той почав нарікати, що містер Гарніш, мовляв, не один такий боржник у нього.

— То все дрібнота, нехай гинуть! Головна підпора у вас — я! Від мене ви матимете більше зиску, ніж від них усіх. Звісно, боржників у вас забагато, всім давати вільготу ви не можете, отож треба вибирати, кому дати, кому ні, от і все. Тут або вам, або їм капець. Я занадто твердо стою, щоб повалитися. Мені ви можете тільки наробити зайвої мороки, а собі наробите ще більшої. У вас одна рада: пустити дрібноту за вітром, і я вам допоможу це зробити.

При нагоді, скориставшись з тієї фінансової анархії, Буйний День поміг зійти нанівець і своєму суперникові Саймонові Доліверу. Розвідавши, як стоять його справи, й дізнавшись, що підвалина Доліверової сили — Національний банк Золотої Брами, Буйний День сказав директорові цього банку:

— Я вам увесь час допомагав. Тепер ви валитесь у прірву. А Долівер увесь час їде верхи й на вас, і на мені. Годі вже цього. Чуєте? Я кажу — годі. Долівер не нашкребе й десятьох доларів, щоб порятувати вас. Пошліть його під три чорти, і тоді слухайте, що я зроблю. Я вам віддам виторг із трамваїв за чотири дні, це буде сорок тисяч,

а шостого числа цього місяця ви ще одержите двадцять тисяч від Міського водогону.— Він знизав плечима.— Оце мої умови, а ви як хочете.

— Це, як то кажуть, хто кого з'їсть. А я вже свого не вгавлю,— пояснив Буйний День Гіганові того самого дня пополуноді. Саймон Долівер пішов на дно, шляхом усіх тих нещасливців, кого криза застала з купою паперів на руках і без грошей.

Гарнішева винахідливість і спритність були просто разючі. Від гострого його ока не могло схватись ніщо, ні велике, ні мале. Та в напрузі він жив нелюдській. Він не мав коли навіть підобідати. Дня було замало, і в обідню перерву в кабінеті його так само кипіла робота, як і весь час. Під кінець дня він зовсім знесилювався й ще дужче, ніж коли, жадав спочинку й забуття за муром з алкоголю. З контори він їхав просто до готелю і йшов у свої кімнати, куди йому враз подавали першу з цілої низки подвійних порцій мартіні. До обіду в голові йому вже стояв туман, і паніка забувалась. До вечора він набирався шотландського віскі зовсім доп'яна. Він не робився буйний, чи галасливий, а чи просто ступілий, йому було тільки гарно, приємно, мов під якимсь легким наркозом.

Уранці він прокидався з посмаглими губами, з пересохлим ротом і важкою головою. Та все те швидко минало, і о восьмій годині він сидів уже в конторі за столом, готовий знов до боротьби. О десятій — їхав по банках, а потім уже аж до самого вечора, не маючи хвилини спочинку, шпортався в заплутаному клубкові грошових, промислових і просто людських справ. Надвечір повертався до готелю, де чекали подвійні мартіні й шотландське віскі. І так минав день по дневі, і дні переходили в тижні.

РОЗДІЛ ХХІ

Хоч на людях Буйний День був завжди бадьорий, аж пашів невичерпною життєвою снагою,— глибоко всередині він почував тяжку втому. Вечорами, під чаркою, в нього бували хвилини, коли він бачив своє життя ясніш, ніж удень, на тверезу голову. Так одного вечора, вже збираючись лягати й сидячи на постелі з черевиком у руках, він задумався над словами Діді, що водночас можна спати на одному тільки ліжку. Не випускаючи з руки черевика, він

подивився на розвішані по стінах гнuzдечки з волосіні, встав, поволі перелічив їх, обійшов дві суміжні кімнати, полічив і там. Потім, вернувшись на ліжко, поважно промовив до черевика, що й досі був у нього в руці:

— Так, дівчина правду сказала. Відразу на двоє ліжок не ляжеш. Сто сорок гнuzдечок! І без ніякої користі! Мені їх ані одної не треба. Ані одної. Бо я тепер і на одній копяці не можу їздити. Бідний Боб! Краще б його відіслати десь на пасовище. Тридцять мільйонів доларів! А попереду — або сто, або нічого. А що я за них маю? Є сила речей, що їх не купиш за гроші. Любої моєї дівчинки не купиш! І спромоги більше з'їсти чи випити не купиш. Що мені з тих мільйонів, коли більш, як квартиру коктейлю на день, я не подужаю? От коли б міг випити сотню — то інша річ. А то одна нещасна кварта! Я, тридцять разів мільйонер, працюю як воляка зрання до вечора, роблю вдесятеро більше за кожного з тих, хто в мене служить, і що ж я з того маю? Їм тільки двічі на день, і то не в смак; сплю на одному ліжку, випиваю одну квартиру мартіні, та ще можу милуватись на сто сорок розвішаних по хаті гнuzдечок. — Він сумно роззирнувся по стінах. — Містере черевіку, я п'яний. На добраніч!

Ще страшніші за п'яниць, що п'ють постійно й розмірковано, ті, хто напивається на самоті; а саме такий п'яниця помалу робився з Буйного Дня. Він рідко коли пив тепер у компанії. Повернувшись додому, втомлений після цілоденної напруженості, він наливав себе дурманом, аж доки валився сонний, знаючи, що вранці прокинеться з пересохлим ротом і почне знову те саме.

А тим часом країна цього разу не могла так швидко, як давніше, видихати кризу. Скрута на гроші тривала, хоч Гарнішеві газети, як і всі інші куплені чи субсидовані фінансистами, на всякі лади переконували читачів, що з грішми все гаразд і паніка вже відійшла в минуле. Усі публічні заяви фінансистів аж яскрили бадьорістю й оптимізмом, дарма що багато хто з них ще був у сутузі. Сцени, які часом відбувалися за зачиненими дверима в Гарнішевій конторі або на засіданнях правлінь його компаній, могли б зразу викрити брехню в передових статтях його газет. Ось, приміром, на зборах більших акціонерів «Сьєрри й Сальвадору», Міського водогону та ще деяких акційних товариств він оголосив:

— Доведеться вам ще труснути капшуками. Діло наше

певне, але щоб вистояти, треба ще дечим поступитись. Розводиться про тяжкі часи нема радії. Чи я сам не знаю, які вони тяжкі? І хіба не через це ми тут зібрались? Кажу вам ще раз: треба труснути капшуками. Контрольні пакети у мене, і я вам заявляю: потрібні додаткові внески. Або це — або банкрутство! А вже як я впаду, то так гепнуся, що подавлю й вас усіх. Дрібноті ще можна розбігтись, але вам, більшим, не можна. Наш корабель не лотоне, доки ви на ньому, але як ви покинете його, то до берега самі не допливете, потопитесь усі до одного. Отож додаткові внески неминучі, й квит.

Великим гуртовим фірмам, постачальникам харчів до його готелів та всій зграї кредиторів, що його обсідала, Буйний День також давав гарту. Він викликав їх до себе в контору і «на пальцях» показував їм, що можна й чого не можна.

— Доведеться вам підтримати мене! — казав він їм. — Коли ви думаєте, що сіли грати для забавки в віста на дрібні й можете встати з-за столу та піти додому, щойно заманеться, то ви, далєбі, дуже помиляєтесь. Ви, Воткінсе, допіру сказали, що довше не можете витримати. А я вам ось що скажу: ви можете витримати й витримуватимете. Ви мені постачатимете все, що треба, й братимете від мене розписки, аж доки мине скрута. Як ви це зробите — то ваш клопіт, мене те не обходить. Пам'ятаєте, що я зробив із Клінкнером і Альтамонтським трестом? Адже ж я знаю всі ваші справи наскрізь, краще ніж ви самі, і якщо ви спробуєте мене зрадити, я вас зітру на порох. Вже як я сам падатиму, то якось потраплю звалитися на вас і втопити всіх разом із собою. Ми або всі випливемо, або всі потонемо, і я гадаю, вам же ліпше підтримати мене і не дати мені впасти.

Може, найзапекліший бій йому довелося витримати з акціонерами Міського водогону, бо від них він зажадав усього прибутку, щоб підперти свій широкий бойовий фронт. Одначе він ніколи не заходив далі, ніж слід, у своєму диктаторстві. Вимагаючи жертв від тих людей, чиї інтереси нерозривно зв'язалися з його власними, він відразу ставав до помочі кожному, хто опинявся в справжній безвиході, і давав йому змогу вернутися до лав. Тільки людина виняткової сили могла вийти переможцем з такого складного становища, в такі скрутні часи, і тією людиною був Буйний День. Він крутився, як муха в окропі, ввесь

час щось змірковував, щось вигадував, підганяв кволик, підбадьорював полохливих і нещадно карав дезертирів.

Нарешті на початку літа все почало направлятися. Настав день, коли Гарніш зробив нечувану доти річ: на цілу годину раніше вийшов з контори, бо не було ніяких нагальних справ — уперше, відколи вибухла криза. Він заїхав побалакати до Гігана в його контору і, прощаючись із ним, сказав:

— Знаменито, Гігане! Вже ми викараскуємось із цього клятого ломбарду! Скоро жодної невікупленої застави не залишимо. Найгірше вже минулося, видно кінець. Ще зо два-три тижні треба добре тримати віжки, ще, може, трохи прикрутить або звідкись налетить вихор, а тоді вже можна й зовсім попустити та взятись до справжнього діла.

Того дня він змінив свою щоденну програму. Замість вернутися зразу до себе в готель, шатнувся по всіх барах та кав'ярнях, випиваючи скрізь по коктейлеві, а де здибував знайомих, то по два й по три. Попотинявшись так із годину, він зазирнув до бару при готелі «Парфенон», щоб випити там останнього коктейля перед обідом. Він уже відчував у всьому тілі приємну теплоту від випитого і був у якнайкращому гуморі. Біля ріжка буфетного прилавка декілька молодиків бавилися в давню гру: зіпершись ліктями на стільницю, силкувалися пригнути один одному руку. Один широкоплечий молодий велетень ні разу не зсунув свого ліктя і пригинав руку кожному, хто ставав проти нього. Буйний День зацікавився й спитав буфетника, що це за хлопець.

— Це Слосон,— пояснив йому той.— Спортсмен, з університету. Він молота кидає. Цього року всі рекорди побив, навіть світовий. Здоровецький хлопцюга!

Буйний День кивнув головою і, підійшовши до юнака, поставив на стільницю свого ліктя.

— Ану, спробуймо-но ми, синку! — сказав він.

Юнак усміхнувся, і вони зчепились руками. На превелике диво Буйному Дневі, його власна рука пригнулась до стільниці.

— Стривайте-но,— сказав він,— ану ще раз. Я, мабуть, не встиг як слід узятись.

Руки знов зчепились. Усе відбулося дуже швидко. Рвучкий натиск Гарнішевих м'язів умить зійшов на оборону, та марно опирався Буйний День — його знов подужано. Він зовсім отетерів. Слосон переміг його не якимсь

хитрим вивертом. Уміння в них було однакове, коли навіть не більше в Гарніша. Зробила те сила, сама тільки сила. Він загадав, щоб подали всім випити, і ще в подиві, в задумі підняв руку перед очі й утупився в неї, наче в якусь ніколи не бачену річ. Він не знав цієї руки! Звісно, це не та, що до неї він звик і що була в нього ціле життя. Де ж його давня рука? Вона не подалася б, заіграшки зігнула б руку цього молодого силача. А оця... Він у такому щирому зчудуванні дивився й дивився на неї, що юнаки довкола нього врешті зареготали.

Той регіт ніби збудив його. Він спершу зареготав і сам, але відразу знову споважнів.

— Синку,— сказав він, нахилившись до юнака,— дозвоьте мені щось вам шепнути на вухо. Ідіть звідси й покинтьте пити, поки не втяглися.

Юнак спалахнув з образи, та Буйний День правив своєї.

— Я вам по-батьківському кажу, синку, тож послухайте мене. Я сам ще молодий, а от молодості в мені й нема. Дозвольте вам сказати, що недавно ще, яких кілька років тому, мені пригнути вашу руку було б однаково, що зводити який-небудь дитячий садок.

Слосон глянув на нього неймовірно, а решта, що тіснились круг нього, усміхались, ніби під'юджуючи Буйного Дня.

— Синку, я не охочий казань казати, а оце сам уперше в каяття вдарився, і то через вас. Бо ви мені втерли носа. Я дечого зазнав на своєму віку, і не такий-то я забагливий. Але в мене чортзна-скільки мільйонів, і далєбі, хоч вірте, хоч ні, я б їх усі зараз, ось тут віддав, аби пригнути вашу руку. Цебто я послав би все па світі під три чорти, аби тільки зробитися знов таким, як я був, коли спав під голим небом, не гніздився ще в цьому курнику, що зветься містом, не почав жлуктати коктейлі та, впростягши ноги, їздити автомобілем. От що зо мною скоїлось, синку, і от як я на це тепер дивлюся. Не варт, далєбі, не варт і заходу. Пожалійте трохи себе самого та обміркуйте на дозвіллі мою пораду. Бувайте здорові!

Він повернувся й вийшов не зовсім певною ходою, вельми послабивши тим ефект своїх слів, бо ж видно було, що він набалакав того по-п'яному.

Буйний День повернувся в готель, пообідав і намірився вже спати, але поразка ніяк не йшла йому з думки.

— Клятий шмаркач! — мимрив він. — Ось маєш! Пригнув мою руку. Мою руку! Далєбі!

Він підняв перед очі провинницю і витріщився на неї в тупому подиві. Ніколи ніхто досі не міг її перемогти! Від цієї руки корчилились найсильніші моцаки Серкл-Сіті. А тут якийсь студентик заіграшки двічі її пригнув. Діди правду казала. Він уже не той, що був. Отже, справа кепська, гірша, ніж він гадав. Треба буде подумати. Але зараз, звісно, не пора. Уранці, проспавшись, на свіжу голову, він усе обміркує як слід.

РОЗДІЛ XXII

Буйний День, як звичайно, прокинувся з пересохлим горлом і ротом та з посмаглими губами, ковтнув води з глека, що стояв на столику біля ліжка, і знов задумався про все вчорашнє. Він згадав, що фінансова скрута нарешті почала легшати. Все помалу вирівнювалося. Правда, ще було важкенько, одначе найбільша небезпека минула. Як він і казав Гіганові, треба тільки не попускати віжок та добре уважати. Бурі й шквали ще будуть, та вже не такі страшні, як вони витримали. Його добре пошарпало, але він вискочив із цілими кістками, чого не можуть сказати ні Долівер, ні багато інших. І ніхто з його компаньйонів не збанкрутував. Рятуючи себе, він примусив їх залишатися в лавах — отже, врятувались і вони.

Далі на думку йому спала пригода в «Парфеноні», де молодий спортсмен пригнув його руку. Він уже не дивувався, йому було тільки сумно й гірко, як бува кожній сильній людині, коли вона бачить, що сила її минається. Справа була така ясна, що годі навіть дурити себе. Він добре розумів, чому його рука піддалася. Не тому, що він постарівся. Він саме в розквіті віку, і, як на правду, то мусила пригнутись Слосонова рука! Але Буйний День знав, що він занедбав себе і зледащів. Він завжди вважав свою силу за щось довічне — і ось не помітив, як вона рік у рік витікала з нього. За власним його вчорашнім діагнозом, він утік з-під голого неба і сів на сідало в курнику. Він мало не розучився ходити! Тільки катався, простягнувши ноги, в автомобілях, колясках та трамваях. Забув про рух, про вправи для тіла, квасив свої м'язи в алкоголі.

А чи варто було? Що, властиво, дали йому гроші? Діди

мала рацію. Спати він міг тільки на одному ліжку, більше вони не могли йому дати. А рабом вони його зробили, найжалюгіднішим рабом! Він же весь час на припоні!

От хоч би й тепер. Коли б він і захотів,— то не міг би пролежати в ліжку цілий цей день! Гроші б його покликали. Конторський свисток незабаром засвистить, і він муситиме йти. А в вікно світить уранішнє сонце. Чудовий буде день! Як-то, мабуть, гарно в горах! От би коли поїздити верхи з Діді. Але всі його мільйони не годні йому купити цього дня. Ще може налетіти якийсь шквал, і він мусить бути на своєму посту. Тридцять мільйонів! А що вони, переконали Діді їздити на Меб? На тій Меб, що він її перекупив і що тепер застоюється й тільки ситіє? Що йому з тих мільйонів, коли він не може навіть поїздити верхи вдвох з коханою дівчиною? Тридцять мільйонів — вони тільки ганяють його туди й сюди, виснуть на ньому, як важкі жорна, гублять його, поки самі ростуть, усе топчуть і перешкоджають йому здобути дівчину, що працює за дев'яносто доларів на місяць.

«А що ж діяти?» — питав він себе самого. Про це ж якраз і казала Діді. Ось чого вона молилася, щоб він позбувся всього. Він знову підняв провинну руку. А певне, що вона не така, як колись! І хіба ж Діді може любити цю руку й це тіло так, як любила перше, коли вони були дужі, чисті, молоді? Та вони йому самому гидкі. Якийсь шмаркач-студент зробив з ним, що схотів. Так, ця рука, це тіло зрадили його.

Нараз він схопився й сів у ліжку. Ні, бігме, це він їх зрадив! Він зрадив сам себе. Він зрадив Діді. Вона каже правду, тисячу разів правду! У неї стало розуму, щоб збагнути це й відмовитись вийти за раба грошей, просяклого наскрізь алкоголем.

Він устав з ліжка, підійшов до великого дзеркала на дверцятах одержної шафи й подивився на себе. Не дуже гарний... Худорляві, запалі колись щоки тепер налилися, обрзкли й обвисли. Він пошукав у обличчі тих жорстких рис, що про них казала Діді, і справді їх знайшов. І погляд якийсь колючий. Очі каламутні від незліченних коктейлів, що він вихлебтав і вчора, і за всі ці місяці та роки. А виразні капшуки під очима вжахнули його. Він закасов рукава піжами. Не диво, що цей Слосон пригнув йому руку! Хіба це м'язи? Вони геть проросли салом! Він скинув піжаму й ще дужче жажнувся. Яке ж бо негарне

в нього тіло! Замість плескуватого живота — черево, замість опуклих м'язів на грудях, і на плечах, і на животі — якісь пласти сала!

Буйний День сів знову на ліжку. В уяві його зринули один за одним образи незборної молодості: всі ті труднощі, що він їх міг витерпіти більше за будь-кого, ті індіанці й собаки, що він позагонив у шалених своїх подорожах по Алясці, й усі його подвиги, що зробили його королем дебелого племені піонерів.

А тепер? Старість?.. І немов живий постав перед ним той вісімдесятчотирилітній дід, якого він здивав біля Глен-Елена. Облитий вечірньою загравою, підіймався він крутою стежкою, сивоголовий, сивобородий, з дійницею ще пінявого молока в руці, і лице його лагідно світилося теплом літнього надвечір'я. Ото старість!

«Еге ж, добродію, мені вісімдесят чотири роки, а я ще моторніший буду за багатьох молодих! — лунали йому в вухах слова старого. — Не ледарював зроду. Я прийшов сюди через прерії п'ятдесят першого року. З індіанцями бився. У мене був запряг волів та семеро дітлахів...»

Пригадалась йому й стара на горі, що ростила вино на своєму клаптику землі, відвойованому в чагарів, і маленький Фергюсон, що вискочив перед ним на дорогу як той кролик. Колись редактор великої газети, а тепер живе в чагарях і щасливий, що має собі джерельце та може плекати й кохати свій садочок. Так, Фергюсон розв'язав проблему. Хирляк і п'яниця, він утік від лікарів, утік із цього міського курника і тепер, як суха губка, вбирає в себе здоров'я. Буйний День подумав: коли хворий, що його вже зреклись лікарі, міг обернутись на здорового хлібороба, то чого не досягне в тих умовах такий, як він сам, не хворий, а тільки розжирілий? Він уявив собі своє тіло, що знову стало міцне, як у юнака; він згадав про Діди й раптом сів на ліжку, вражений величчю несподіваної думки, що сянула йому.

Але недовго він просидів. Його розум, блискавичний як сталева пружина, умить оцінив і зважив той задум з усіх боків. Так, це буде велике діло! Більше за все, що він робив досі. Однак він дивився на нього просто, брав обіруч, перекидав і розглядав зусібч. Найдужче його захоплювала простота того задуму. Він аж захихотів, коли остаточно все вирішив і заходився вдягатись. Тоді, ще напіводягнений, заквапився до телефону.

Діді була перша, кому він подзвонив.

— Не приїздіть сьогодні в контору, — сказав він, — за хвилину я буду у вас.

Потім зателефонував ще декуди. Загадав, щоб подали автомобіля. Джонсові докладно розказав, як вирядити Боба й Вовка до Глен-Елена. Гігана він дивом здивував, сказавши йому взяти запродажню на глен-еленську ферму й скласти нову на ім'я Діді Мейсон. «На чие?» — перепитав Гіган. «Діді Мейсон, — спокійно відповів Буйний День. — Телефон несправний, чи що? Ді-ді Мей-сон. Розчули?»

За півгодини він уже мчав до Берклі. Вперше його великий червоний автомобіль спинився під самим будинком. Діді запросила його до вітальні, але він похитав головою й кивнув на двері до її кімнат.

— Тільки там, — сказав він, — більш ніяке місце не пасує.

Коли за ними зачинились двері, він пригорнув дівчину до себе, поклав їй руки на плечі і глибоко зазирнув у вічі.

— Діді, коли я вам скажу щиро й просто, що надумався жити на фермі в Глен-Елені, що не беру з собою ані цента, що зароблятиму на кожний шматок хліба, що навіки відцураюся ділової гри, — підете ви зі мною?

У неї вихопився тихий радісний зойк, і він знову ніжно пригорнув її до себе. Та за хвилину дівчина вивільнилась від нього й ступила назад, на відстань руки.

— Я... я нічого не розумію, — сказала вона, ледве дух зводячи.

— Ви не відповіли мені, хоч, мабуть, я вже вгадав відповідь. Зараз ми звінчаємось і поїдемо. Я вже послав туди Боба й Вовка. Коли ви можете спорядитись?

Діді не могла не всміхнутися.

— Ну що це за людина! Вихор якийсь, та й годі! Просто з ніг валить. Хоч поясніть до ладу, що сталося!

Буйний День і собі всміхнувся.

— Бачте, Діді, це те, що шулери називають «карти на стіл». Годі вже нам з вами дражнитись, тертися та м'ятися. Скажімо одне одному правду, щиро правду до крихітки. Ви мені відповісте на деякі запитання, а тоді я вам відповім. — Він помовчав трохи. — Власне, у мене одно тільки запитання: чи любите ви мене доволі, щоб одружитися зі мною?

— Але ж...— почала була вона.

— Без ніяких «але ж»,— гостро урвав він.— Карти на стіл! Коли я сказав «одружитися зі мною», то мав на думці те, що казав зразу, цебто — жити зі мною на фермі. Чи ви мене любите настільки?

Хвильку вона дивилась на нього, тоді спустила вії, неначе всім еством своїм висловлюючи згоду.

— Ну, тоді збираймося.— Він мимоволі рухнувся до дверей, ніби справді хотів повести з собою дівчину.— Автомобіль чекає на вулиці. Надягайте капелюшка, нічого зволікати.

Тоді нахилився до неї:

— Тепер, мабуть, можна? — і поцілував її.

Поцілунок був довгий. Вона обізвалася перша:

— Ви ж мені так і не відповіли. Як це можливо? Як же ви покинете ваші справи? Щось трапилось?

— Ні, ще нічого не трапилось, але трапиться незабаром, і то з біса швидко. Мені ваша казань дійшла до душі, і я вдаривсь у каяття. Ви мій господь бог, і я хочу вам служити. А решта все — хай пропадає пропадом. Ваша була щира правда. Я був раб своїм грошам, а через те, що двом панам служити не можна, я й зрікся їх. Оце й усе. Я волю мати вас, ніж усі гроші на світі.— Він знов міцно пригорнув її до себе.— І я таки маю вас, Діди. Ви вже моя, я знаю.

Ще лишається дещо сказати. Я випив учора востаннє. Ви виходите за квача, наскрізь просяклого віскі, але ваш чоловік такий не буде. Він зробиться іншою людиною так швидко, що ви навіть не зразу його пізнаєте. Не мине й двох місяців там у Глен-Елені, як ви прокинетесь одного чудового ранку і побачите у себе в хаті зовсім незнайомого вам молодика. Вам доведеться з ним знайомитись наново. ви скажете: «Я місіс Гарніш, а ви хто такий?» А він вам: «Я менший брат Елама Гарніша. Я щойно приїхав з Аляски на похорон».— «На чий похорон?» — ви спитаєте, а я скажу: «Та того нікчемного грача й п'яниці, Буйного Дня. Він день і ніч просиджував, граючи в свої справи, та й номер від того, що серце йому салом проросло. Авжеж, добродійко,— скажу я,— цей ледацюга вмер, а я прийшов заступити його місце й, далєбі, зробити вас щасливою. А зараз, добродійко, з вашого дозволу я потюпаю на настівник і подою корову, поки ви наварите снідати».

Він схопив Діді за руку і вдавав, ніби хоче вести до дверей. А коли вона оперлась, нахилився і кілька разів поцілував її.

— Я так за тобою знудьгувався, дівчинко моя! Через тебе мені вже тридцять мільйонів варті не більше як тридцять центів.

— Сядьте-но ви та отямтеся хоч на хвилину.— наполягала Діді. Щоки її палали, а очі так виблискували золотом, як він ще не бачив ніколи.

Але Буйного Дня годі було вгамувати, і сісти він погодився, тільки посадивши її поруч себе та обнявши за стан.

— «Еге, добродійко,— скажу я,— Буйний День був, правда, нічого собі чолові'га, а проте добре, що його вже нема. Він забув спати на снігу, вгорнувшись у кроляче хутро, перейшов жити в курник. Простяг ноги, покіннув ходити, працювати й жив самим тільки мартіні та віскі. Йому здавалось, ніби він любить вас, добродійко, і то більше над усе. А насправді він дужче любив і коктейлі, й гроші, й самого себе, любив усе, що завгодно, дужче ніж вас». Потім скажу: «Добродійко, ви хоч одним очком на мене погляньте, й зараз побачите, що я не такий. Мені не кортить до коктейлів, грошей у мене рівно долар і сорок центів, та й за ті я мушу купити нову сокиру, бо стара вже ні на що не здάла, і я люблю вас щонайменш в одинадцять разів дужче, ніж ваш перший чоловік. Бачте, добродійко, його сало задавило. А на мені й зайвої унції сала не знайдете». Я засукаю рукава, покажу вам руку й скажу: «Місіс Гарніш, ви спробували, як то бути заміжжю за старим, гладким мішком грошей, і тепер, сподіваюся, не від того, щоб одружитися зі струнким молодим хлопцем, як оце я?» Ви, звісно, трохи заплачете за бідним старим Буйним Днем, тоді ніжно схилитесь до мене, виявляючи очима свою згоду. Я, може, трохи зашаріюсь,— адже ж я ще зовсім молодий,— обійму вас отак-о, встану й одружуся з удовою свого брата. А тоді піду щось попораю, поки вона звратить їсти.

— Але ж ви й досі ще не відповіли мені,— докірливо сказала Діді, вся рожева й осяйна, вивільнившись із обіймів, якими він завершив своє оповідання.

— А що саме тобі треба знати? — спитав він.

— Я хочу знати, як це все можливо. Як ви покинете всі свої справи під таку пору, як оце тепер? І що ви мали на увазі, кажучи, ніби мусить щось трапитись, і то неза-

баром? Я...— Вона змовкла і зашарілась.— На ваше питання я вже дала відповідь, ви самі знаєте.

— Ну, то ходімо вже, візьмімо шлюб,— сказав він замість відповіді кумедно-жалісним тоном і з таким самим виразом очей.— Ти ж знаєш, що я маю скоро відступити тебе тому здоровилові, молодшому братові, і що мені вже недовго жити.

Діді нетерпляче насупилась, і він повів далі вже поважно:

— Бач, Діди, з самого початку цієї клятої паніки я працював, як сорок коней, а в голові ввесь час бубнявіли думки, ті, що ти в неї посіяла. Сьогодні вранці вони накілчилися, та й годі. Я встав, щоб піти, як звичайно, в контору — і не пішов. Бо кільчики повибивалися скрізь. У вікно світило сонце, і я знав, що в горах — розкіш! Я почував, що мені в тридцять мільйонів разів дужче хочеться кататись там із тобою, аніж іти в свою контору. І водночас я знав, що це неможливо. А чому? Через цю саму контору, вона б мене не відпустила. Усі мої гроші стали б дуба, заступили б мені дорогу й не пустили б. Така вже в них маніра, в цих клятх грошей, сама знаєш.

Отож тоді я й побачив, що стою на роздоріжжі: одна дорога в контору, друга — в Берклі. Я взяв та й поїхав у Берклі. Більш я ані ногою не ступлю в контору. З нею я вже поквитався раз і назавше. Нехай і вона, і решта все западеться, нехай собі банкрутує! Я постановив твердо. Бач, я чоловік богомільний і маю кому молитись — любові й тобі. Це віра старша за найдавнішу релігію в світі. Це Любов, ось воно що, сама Вона з великої літери!

Діди враз поглянула на нього, ніби злякавшись.

— Невже ви хочете...— почала вона.

— Атож. Я стираю чисто всі рахунки. Нехай летить усе геть, димом догори! Коли мої тридцять мільйонів стали мені перед носом і сказали, що мені не можна сьогодні їхати з тобою в гори, я зрозумів, що час повернути на своє, і ось я повертаю. В мене є ти, є сила працювати на тебе і є маленька ферма в Сономській долині. Це все, що мені треба і що я гадаю зберегти, oprіч Боба, Вовка, валізки та ста сорока волосяних гнuzдечок. А решта все — нехай іде своїм шляхом. То все сміття.

Та Діди не вгавала:

— Отже, це... ці величезні втрати не є вимушені?

— Хто це тобі сказав? Тож-бо й річ, що вимушені. Коли

вже гроші важаться ставати передо мною дуба та боронять мені поїхати з тобою...

— Ні, ні, облиште жарти, я ж зовсім не про те питаю, ви самі знаєте. Мені треба знати: з ділового погляду це банкрутство неминуче?

Він похитав головою.

— Звісно, ні. У тім-то вся й штука! Я не того кидаю свої справи, що криза мене зломилася і я мушу їх покинути. Ні, я сам зборов кризу, я вже виграю, всі козири в мене — і ось я йду з цієї карти. Це тільки показує, як я мало за все те дбаю. Мені потрібна тільки ти, дівчинко, отож я й заграю так, щоб виграти тебе.

— Ти збожеволів, Еламе,— сказала вона, ухилиючись від обіймів.

— Назви мене ще раз так,— у розкоші пробурмотів він.— Це бринить любіше, ніж дзенькіт мільйонів.

Але вона не слухала.

— Це ж божевілля! Ти сам не знаєш, що робиш!

— Ще й як знаю,— запевнив він її.— Я прагну до того, що для мене найдорожче в житті. Бо один твій мізинчик вартий більше...

— Та вернись же до розуму хоч на хвилину!

— А я ще зроду не був розумніший. Я знаю, чого мені треба, і я домагаюсь його. Мені треба тебе і треба простору. Я не хочу більше збивати ноги на бруку й липнути вухом до телефону. Я хочу мати хатку на фермі в якнайутішнішому куточку на світі. Я хочу поратись на тій фермі, доїти корови, чистити коні, рубати дрова, орати землю, усе таке. І ще я хочу, щоб у тій хатці жила зі мною ти. А все інше мені остобісіло, я змучився від нього геть! І я знаю, що я найщасливіша в світі людина. Бо я маю те, чого ні за які гроші не можна купити. Я маю тебе, а тебе я не міг купити ні за тридцять мільйонів, ні за три тисячі мільйонів, ані за тридцять центів.

Стукіт у двері урвав його. Діди покликали до телефону, і вона залишила його милуватись на Венеру та на всі витончені оздобы її кімнати.

— Це містер Гіган,— сказала вона, повернувшись.— Він чекає коло телефону — каже, щось дуже важливе.

Буйний День похитав головою й усміхнувся.

— Перекажи йому, будь ласка, щоб він повісив трубку. Я з конторою поквитався і не хочу нічого ні про що й чути.

За хвилину вона знов повернулась.

— Він відмовляється. Просив переказати, що тебе дожидають у конторі Анвін і Гаррісон. Містер Гіган каже, що Грімшоу й Годжкінсові скрутно, їм загрожує чи не банкрутство і що треба чимось запобігти.

Звістка була грізна. Обидва — і Анвін, і Гаррісон — були представники великих банкірських домів. Буйний День знав, що коли банк Грімшоу й Годжкінса не вдержиться, — це спричинить цілу низку банкрутств і наробить великого переполоху. Проте він тільки всміхнувся, похитав головою і, вдаючи сухий діловий тон, яким звертався до Діді в конторі, сказав:

— Міс Мейсон, будь ласка, перекажіть містерові Гігану, що тут нічого не вдієш, і нехай він повісить трубку.

— Та не можна ж так! — благально мовила вона.

— Побачимо, можна чи ні, — похмуро відповів Буйний День.

— Еламе!

— Скажи так ще раз! — вигукнув він. — Скажи ще раз, і нехай хоч десять Грімшоу й Годжкінсів летить за вітром!

Він зловив її за руку й притяг до себе.

— Нехай Гіган стоїть там біля телефону, доки йому надокучить. Такого дня, як сьогодні, ми не можемо гаяти на нього й секунди. Він уміє любити тільки книжки та всякі речі, а я маю справжню живу жінку, що любить мене, хоч і брикається весь час.

РОЗДІЛ XXIII

— Аджеж я знаю дещо про ту війну, яку ти провадив, — напосідала Діді. — Коли ти тепер усе покинеш — уся твоя робота, все дочиста зійде нанівець. Ти не можеш цього зробити, не маєш права.

Та Буйний День не поступався. Він хитав головою й усміхався, дратуючи її.

— Ніщо не зійде нанівець, Діді, ніщо. Ти не розумієшся на діловій грі. Уся вона тільки на папері. Хіба ти сама не бачиш? Де те золото, що я його викопав на Клондайку? Воно ж усе в золотих монетах, у золотих годинниках, в обручках. Хоч би що сталося зі мною, ці монети, годинники та обручки залишаться. Даймо, що я помер. На

золоті це не відіб'ється ані крихти. Отак самісінько й з моїм банкрутством. Усе моє багатство — на папері. Я маю паперів на тисячі акрів землі. Ну то й що? Спали ці папери, а разом з ними й мене. Але ж земля залишиться! Як і досі, роситимуть її дощі, насіння в ній проростатиме, дерева на ній ростимуть, будинки стоятимуть, трамваї бігатимуть. Усі справи відбуваються тільки на папері. Втратив би я папери чи втратив життя — однаково. Від цього не пересунеться жодна піщинка на цій землі, не зів'яне жодна травинка при дорозі. Ніщо не пропаде. Жодна паля в доках, жодний гвинт на трамвайних коліях, жодна унція пари на перевозі. Трамваї ходитимуть однаково, чи я тримаю папери, чи хто інший. В Окленді вже почався приплив. Народ знов їде сюди. Ми вже продаємо ділянки під будівлі. Цього припливу тепер ніщо не спинить. Хай хоч що трапиться зо мною чи з паперами — триста тисяч люду проте тут мешкатиме, і будуть трамваї, щоб їх возити, і будинки, щоб їм жити, і добра вода їм пити, і електрика, і все буде.

Крізь відчинене вікно почувся хуркіт мотора. То приїхав своїм автомобілем Гіган і поставив його поруч із Гарнішевою червоною машиною. З ним приїхали й Анвін та Гаррісон. Поруч із шофером сидів Джонс.

— Гіган хай зайде, — сказав Буйний День, — а тих — не треба. Нехай пождуть у машині.

— Що, він п'яний? — спитав пошепки Гіган у Діді під дверима. Вона похитала головою й завела його до кімнати.

— Доброго здоров'я, Ларрі! — весело зустрів його Буйний День. — Сідайте, спочивайте. Ви неначе хвилюєтесь?

— Хвилююсь, — відрубав маленький ірландець. — Грімшоу та Годжкінсові загрожують банкрутство, коли негайно якось не запобігти. Чому ви не приїхали в контору? Що ви думаєте зробити для них?

— Та нічого, — ліниво промовив Буйний День. — Нехай банкрутують, про мене...

— Але ж...

— Я ніколи з ними не мав ніяких справ. Я їм нічого не винен. До того ж я й сам збираюся збанкрутувати. Слухайте, Ларрі, ви ж мене знаєте. Як я що поклав собі зробити, то вже зроблю. Отож я вирішив ось що. Мені остобісіла вся ця тяганина, Ларрі, і я вирішив утекти від неї якнайскоріше. А банкрутство — найкоротший шлях.

Гіган вирячив очі на свого шефа, потім перевів повний жаху погляд на Діді. Вона співчутливо кивнула головою.

— Отож нехай вони собі банкрутують, Ларрі,— казав далі Буйний День.— Ви краще подбайте про себе та про наших співників. Слухайте, я вам зараз скажу, що треба зробити. Це не тяжка річ, адже скрута вже минулась. І нікому не буде кривди. Хто стояв за мене, той не втратить ні цента. Усю затриману платню виплатити негайно. Ті гроші, що я взяв у акціонерів Міського водогону, Трамвайного тресту і переправи, треба їм повернути. І ви самі теж ніякої шкоди не зазнаєте. Всі компанії, що їхні акції ви маєте, встоять...

— Ви зсунулися з глузду, Гарнішу! — крикнув приголомшений юрист.— Це ж маячня якась безглузда. Що з вами сталося? Чи ви дурману якогось наїлися, чи що?

— А наївся,— усміхнувся Буйний День.— Оце тепер його видихаю. Мені остогидло жити в місті й гратися в справи. Я втікаю на село, на сонце, на зелену травичку. І Діді ось їде зі мною. Ви маєте нагоду перший мене привітати.

— Привітати! Дідька лисого! — Гіган аж плюнув.— Не сподівайтесь, щоб я сприяв таким дуროцям.

— Мусите сприяти, бо інакше катастрофа буде далеко тяжча, і тоді справді чимало людей зазнає біди. У вас у самого щось із мільйон чи навіть більше. Якщо ви мене послухаетесь, то й вам нічого не станеться. А я хочу втратити все, все до цента. Я сам цього бажаю, і цікавий я побачити, хто це може не пустити мене до того, чого я забажав. Утямили, Гігане? Кажіть, утямили?

— Що ви йому заподіяли? — визвірився Гіган на Діді.

— Стривайте, Ларрі.— Уперше Гарнішів голос задзвенів гостро і на обличчі йому з'явився давній жорсткий вираз.— Міс Мейсон моя наречена. Можете розмовляти з нею про що завгодно, але тону додержуйтесь, будь ласка, не такого, а то щоб ви часом не потрапили звідси просто до лікарні. І це теж буде катастрофа, хоча й трошки інакша. Крім того, міс Мейсон нічим тут не винна. Усе це моя вигадка. Вона сама каже, що я з глузду зсунувся.

Гіган тільки головою похитав у мовчазному розпачі й знов утупився в Буйного Дня.

— Звісно, призначать конкурсне управління,— казав далі той.— Але це не надовго, і клопоту не завдасть.

Ви тільки негайно заходжуйтеся і подбайте за всіх своїх — повиплачуйте затриману платню нашим службовцям, задовольніть усіх кредиторів, усі фірми, зв'язані з нами. Продайте землю отим людям із Нью-Джерсі, що прицінювались. Вони візьмуть зо дві тисячі акрів і заплатять зразу, як ви їм трохи скинете з ціни. Той кінець, що під Фермаунтом, кращий, там деякі ділянки підуть по тисячі доларів за акр. Це вас трохи вирятує. А за ті п'ятсот акрів, що дали, добре, як і по двісті доларів дадуть.

Діді, що майже не дослухалась до тієї розмови, враз, ніби на щось зважившись, ступила до них. Обличчя в неї було бліде, але таке рішуче, що Гарніш, глянувши на неї, згадав той день, коли вона вперше сіла на Боба.

— Стривайте,— промовила вона,— я маю дещо сказати. Еламе, коли ти зробиш цю дурницю, я не піду за тебе. Я відмовляюся.

Гіган, попри всю свою скруху, кинув на неї швидкий вдячний погляд.

— А я проте спробую...— почав був Буйний День.

— Стривай! — спинила його вона.— А коли ти так не зробиш, я піду за тебе.

— Ну що ж, розважмо все як слід.— Буйний День говорив умисне повільно, розмірковано, мовби дражнився.— Як зрозумів, ти за мене вийдеш заміж, коли я не покину справ? Так? Коли я, як і досі, з головою вгрузну в роботу й жлуктитиму мартіні — тоді ти вийдеш за мене?

За кожним питанням він змовкав, чекаючи відповіді, і Діді ствердно кивала головою.

— І ти зразу візьмеш шлюб зо мною?

— Так.

— Зараз? Сьогодні?

— Так.

Він хвильку подумав.

— Ні, жіночко, я цього не зроблю. Нічого не вийде, ти сама знаєш. Мені потрібна ти. Я хочу мати цілу тебе, а для цього я мушу тобі віддати й цілого себе. Але від мене мало що залишиться, коли я не покину грати в справи. Ні, Діді, як ми обоє житимемо вкупі на фермі, то я знатиму певно, що ти моя — і що я твій. За тебе я й тепер певен. Можеш собі казати «піду за тебе» чи «не піду» скільки завгодно, а моєю дружиною ти однаково будеш. А ви, Ларрі, тепер краще їдьте собі. Я незабаром повернуся до себе в готель. У конторі я більше й на поріг не стану, тому принесіть

усі папери на підпис, усе що треба, до мене. І телефонувати мені можете коли завгодно. Це банкрутство неминуче — втямили? Я все кидаю, і край.

Він підвівся, даючи наздогад Гіганові, що час уже йому йти. Той, зовсім приголомшений, також підвівся, але не рушався з місця, тільки озирався розгублено довкола.

— Божевілля, чисте божевілля! — бурмотів він.

— Та не журіться, Ларрі! — сказав Буйний День, поклавши йому руки на плечі. — Ви завжди тлумачите про дива людської природи, а як я показав вам таке диво, ви злякались. Я вмю мріяти краще за вас, оце й усе. І мрії мої завше справджуються. Ось зараз передо мною найбільша, найрозкішніша мрія мого життя, і я її здійснию, спіймаю в руки...

— Але якою ціною? Позбувшись усього, що маєте? — вихопилось у Гігана.

— Авжеж — позбувшись усього, що я маю і що мені зовсім не потрібне! Ось мої сто сорок гнuzдечок — з ними я не розлучуся! Ну, йдіть уже до Анвіна й до Гаррісона й рушайте в місто. Я незабаром повернусь у готель, і ви можете мені телефонувати, коли захочете.

Коли Гіган вийшов, Буйний День підступив до Діди й узяв її за руку.

— І тобі, моя жіночко, нема чого більше йти в контору. Вважай, що тебе звільнено. Я був твоїм хазяїном, і рекомендації ти можеш одержати тільки від мене. Але як не будеш цяця-дівчинка, то я тобі їх не дам. Поки що спочивай та надумуйся, що треба спакувати. Бо обставляти хату нам доведеться твоїми речами. Принаймні вітальню.

— Але ж, Еламе, я не згодна! Як ти не схаменешся, я ніколи за тебе не піду.

Вона хотіла висмикнути свою руку, але він ніжно, побатьківському стиснув її.

— Ану, скажи мені чесно, по щирості: що ти волієш мати: мене й гроші чи мене й ферму?

— Але... — почала вона.

— Ніякого «але». Мене й гроші?

Вона змовчала.

— Мене й ферму?

Вона знов нічого не сказала, та його те зовсім не збентежило.

— Бач, Діди, я й сам знаю твою відповідь, і більше нема про що балакати. Ми обоє покинемо все на світі й

подамося в Сономську долину. Розміркуй, що треба взяти з собою. Днів за два я пришлю людей, і тобі все спакують. Це востаннє хтось працюватиме для нас. Розпаковувати й розставляти будемо вже самі.

Вона ще раз спробувала перекопати його.

— Еламе, май же розум! Ще є час. Я зателефоную до контори й зловлю Гігана, щойно він туди прийде.

— Мені здається, що я один з-поміж вас маю розум,— відмовив він.— Глянь на мене. Я спокійний, веселий, щасливий, а ви всі гвалтуєтесь, мов ті кури сполохані, що їм зараз мають голови повідрубувати.

— Ось я зараз заплачу, може, хоч так pomoжеться! — погрозила Діді.

— Ну що ж, доведеться мені тоді обіймати тебе та голубити, поки не втихомиришся,— погрозився й Буйний День жартома.— Ну, мені вже треба їхати. А шкода превелика, що ти продала Меб. А то б ми її відіслали на ферму. Але я тобі вже вистараюся якусь кобиличну.

Він уже був на сходах, коли вона йому ще раз сказала навздогінці:

— Не присилай ніяких людей! Ніхто пакуватись не буде! Я не йду за тебе!

— Еге ж, так я й злякався! — відповів він, спускаючися з ганку.

РОЗДІЛ XXIV

За три дні червоний Гарнішів автомобіль знову мчав у Берклі, але вже востаннє. Завтра він мав перейти до нового власника. Гарячі були ті три дні, бо його банкрутство виявилось найбільше з усіх, спричинених кризою в Каліфорнії. Газети про нього тільки й писали. Обурений галас здійняли якраз ті люди, чиї інтереси, як вони потім переконались, Гарніш цілком убезпечив. А як те помалу вийшло на яв, почали казати, що він, певно, спав з розуму. Усі ділки одностайно сходились на тому, що ніхто, при доброму розумі бувши, не міг би такого вступити. А що ні про довгорічне його пияцтво, ані про його взаємини з Діді ніхто не знав, то був можливий один висновок, що аляскинський дикун-фінансист збожеволів. Буйний День лиш усміхався й відмовлявся приймати репортерів, чим ще й стверджував той здогад.

Він спинив автомобіля коло самого ганку, влетів як вихор у кімнату до Діди й ураз схопив її в обійми, не кажучи ні слова. Аж коли вона випручалась і посадовила його, він заговорив:

— Усе, кінець. Ти, звісно, читала газети. Я чистий до ниточки й прийшов довідатись, коли ти зможеш вирушити в Глен-Елен. Треба якнайшвидше, бо в Окленді тепер дуже дороге життя. У готелі в мене заплачено тільки до кінця тижня, й далі я там не можу залишатись. І їздити від завтра мені доведеться трамваєм, а це теж не дешева штука.

Він замовк і чекально дивився на неї. Спершу на її обличчі відбилися збептеження й вагання, тоді знайома йому усмішка заграла їй на устах, очі заблищали, і, закинувши назад голову, вона засміялась давнім своїм щирим хлоп'ячим сміхом.

— Коли ж прийдуть ті люди, щоб мене спакувати? — спитала вона, засміявшись знову і вдаючи, ніби хоче вивільнитися з його ведмежих обіймів.

— Любий мій Еламе,— прошепотіла вона,— рідний мій! — Тоді вперше сама його поцілувала й пестливо провела рукою по чубові.

— Очі у тебе сьогодні, далєбі, зовсім золоті,— сказав він.— Дивлюсь у них і просто читаю, як ти мене любиш.

— Вони давно вже золоті для тебе, Еламе. А на нашій фермочці вони завжди будуть такі.

— І волосся так само міниться золотом, щирим золотом.— Він нараз узяв у долоні її лице, повернув до себе і довго дивився їй у вічі.— А знаєш, і того разу, коли ти сказала, що за мене не підеш, в очах у тебе світилось золото.

Діди кивнула головою.

— Я знала, що ти на своє поставиш,— призналась вона.— Але хіба я могла пристати до такої божевільної витівки? Адже гроші були твої, а не мої. А любила я тебе весь час, Еламе, любила оце здоровезне хлоп'ятко, що йому надокучила його тридцятимільйонна цяцька і воно її зламало. Коли я казала «ні», я весь час знала, що це буде «так». Через те й були в мене золоті очі. Я одного тільки боялася, що тобі не стане відваги покинути все. Ми однаково побралися б, але, милий мій, як мені хотілось мати тільки тебе, ферму, Боба, Вовка та твої гнуздечки!

Відкрити тобі таємницю? Щойно ти тоді пішов від мене, я зателефонувала до того чоловіка, якому продала Меб.

Вона сховала лице йому на грудях, та за хвилину звела на нього очі, що вже променіли радістю.

— Бач, Еламе, хоч би що казали мої уста, а серцем я вже зважилась. Я... я просто мусила вийти за тебе. Але я палко молилася, щоб тобі справді пощастило все втратити. Отож, кажу, я спробувала дізнатись, що сталося з Меб, але він уже перепродав її й більше нічого не міг мені сказати. Розумієш, як то було б гарно поїхати в Глен-Елен — я на Меб, а ти на Бобі, як тоді, пам'ятаєш, на Підмонтських горах.

Буйному Дневі аж губи тремтіли сказати, де Меб, але він стримався.

— Обіцяю добути тобі таку кобилицю, що ти її люби- тимеш не менше, ніж Меб,— сказав він.

Але Діді тільки головою похитала: Меб вона ніколи не зможе забути.

— Слухай, що мені спало на думку,— поквапився Буйний День звести розмову на безпечніший ґрунт.— Ми з тобою втікаємо з міста. В тебе нема ніяких родичів. То навіщо ж нам і шлюб брати в місті? У мене думка така: я поїду на ферму, зроблю там у хаті все, що треба, й від- проваджу сторожа. Днів за два приїдеш ти вранішнім поїздом, а я вже домовлюся з пастором і чекатиму з ним у Глен-Елені. Потім ще одна думка. Візьми з собою в ва- лізу свого вершницького костюма. Тільки відбудемо він- чання, ти зайдеш там до заїзду і перевдягнешся. А ви- йдеш — побачиш мене з двома кіньми. Ми поїдемо на фер- му верхи, і дорогою я тобі покажу всі найкращі місця наших володінь. Ферма наша напрочуд гарна. Отже, вирі- шили. Позавтра я чекаю тебе в Глен-Елені з уранішнім поїздом.

— Ти як той буревій! — усміхнулась Діді й зашарілася.

— Добродійко, вже буйний день, і не годиться час гая- ти,— промовив він повагом.— Ми з вами й так уже хтозна- скільки його згаяли. Змарнували нінащо. Подумайте ли- шень, що ми могли вже багато років прожити разом!

Через два дні він зустрів її біля невеличкого глен- еленського заїзду. Після вінчання Діді пішла й передяг- лась у свій вельветовий костюм, а він тим часом привів

Боба й Меб і стояв, тримаючи за поводи коней. Вовк розлігся в холодку під жолобом біля криниці й поглядав на них. Палюче каліфорнійське сонце за два дні встигло трохи засмалити колись бронзове Гарнішеве обличчя. Та воно ще дужче почервоніло і очі йому загорілись, коли на порозі стала з батіжком у руці Діді в своєму вельветовому костюмі й високих вершницьких чобітках. Вона й собі зашарілася, зустрівши його погляд, тоді позирнула на коней — і впізнала Меб.

— Ой, Еламе! — тихо зойкнула вона, скинувши на нього очима.

Його ймення пролунало з уст її наче молитва, і в тій молитві бриніло без краю багато. Буйний День хотів удати, ніби не второпає, в чому річ, але серце його співало таку нестямну пісню щастя, що жартувати несила було. У тому голосі, що ним Діді вимовила його ім'я, бриніло все разом: і докір, і вдячність, і втіха, і любов.

Вона підійшла до Меб, погладила її і, обернувшись до чоловіка, ще раз тихо промовила:

— Ой, Еламе!

І все, що бриніло у неї в голосі, світилось їй і в очах. У них він побачив щось без міри глибше й ширше, ніж будь-яка думка чи слова — незглибну, повну чудес таїну жіночої душі й кохання.

Буйний День знову хотів був відповісти жартівливо, але мить була надто велична навіть для любовних жартів. Діді взяла поводи, він нахилився, підставив руку, щоб їй стати ногою, і вона вискочила на сідло. За мить і він був уже на коні, і разом із Вовком, що нечутно біг попереду звичайною своєю вовчою ристю, вони піднялись на узгір'я й виїхали з містечка. Двоє коханців на двох гнідих конях їхали в тепліні літнього дня справляти свій медовий місяць. Елам Гарніш почував себе сп'янілим. Він піднісся на самий вершок життя: вище ніхто ніколи ще не піднісся й не міг підвестись. Оце його день! День над усіма днями, час його любові, час парування, чистого поєднання з коханою, з тією, що вміла так вимовляти його ім'я й так дивитись на нього, виливаючи в погляді всю душу.

Вони виїхали на саму вершину, і Буйний День побачив, яка радість розлилась у неї по лиці, коли перед нею відкрився розкішний краєвид. Він показав їй на купу невисоких, порослих густим лісом пагорбів, що здіймалися за розлогими хвилястими сіножатями.

— То наше,— пояснив він.— Але це — тільки краєчок. Пожди-но, побачиш ти великий яр! Тут і сноти є, а на річці, на Сономі,— норки. А оленями — всі гори аж кишать. Я гадаю, що навіть і на кугуара можна наскочити, як дуже закортить. Там є такий лужечок — та я краще нічого не казатиму, зараз побачиш сама.

Вони звернули в ворота на дорогу, що вела через сіножаті до глинища. Від уже достигнутої під косу трави здіймались теплі пахощі, і вони з насолодою вдихали їх. Як і першого разу, коли Буйний День тут проїздив, звідусюди лунав дзвінкий спів жайворонків: пташки випурхували часом мало не з-під самих кінських копит. А далі, в лісі та на всипаних квітами галявах, їх змінили дятли й блакитні сойки.

— Оце ми вже на нашій землі,— сказав Буйний День, коли вони переїхали луки.— Вона лежить тут по найзгорістіших місцях. Зараз побачиш сама.

Знов, як і тоді, він звернув перед глинищем ліворуч; поїхали лісом, минули перше джерело, перескочили через напіврозламану огорожу. Далі вже Діди не могла ні на хвилину стямитись від захвату. Над другим джерелом, що дзюрчало серед купки могутніх секвой, знов росла дика лілея. Пишна шапка білих, неначе воскових дзвіночків вінчала її тонке високе стебло. Цим разом Буйний День не зсів з коня, а поїхав далі, до глибокого яру, що його прорізавав між пагорбами потік. Він уже попрацював там, і через потік вела вузьенька крута стежечка, що нею міг пройти кінь. Перекинувшись на той бік, вони вїхали під тінисте склепіння високих секвой, а далі побралися вгору гущиною з дубів та мадронів і опинилися на розчищеній галявині в кілька акрів, де трава стояла до пояса.

— Наше,— сказав Буйний День.

Діди нахилилася з сідла, зірвала билинку й пожувала її.

— Солодка гірська трава! — вигукнула вона.— Це ж таке сіно любить Меб.

Цілу дорогу вона безперестану захоплювалась і дивувалася.

— І ти мені досі ні разу про це не сказав! — промовила вона докірливо, задивившись далі, за галявину, за лісисті схили, на розлогий заворот Сономської долини.

— Ідьмо,— озвався він.

Вони повернули коней, і знов їх огорнула лісова сутінь. Переїхавши потік, вони вернулись до дикої лілеї над дже-

релом. Звідти й по крутому схилу було вже прокладено вузьку кривулясту стежку для коней. Спинаячись нею вгору, вони позирали на боки й униз крізь усі просвітки в морі зеленого листя. Та щоразу погляд упирався в дальшу зелену стіну. А над головами весь час нависало зелене склепіння, й тільки де-не-де крізь вікнини в ньому сонце посилало вниз свої довгі стріли. Навколо було справжнє царство папороті — з кільканадцять порід, від дрібненької золотавої та «дівочого волосу» до найбільших, заввишки на сім-вісім футів. Позаду, внизу, видніли карячкуваті стовбури й гілля, а над головами таке саме грубе карячкувате віття старих дерев.

Діді спинила коня і аж зітхнула, впиваючись цією красою.

— Ми неначе плавці,— сказала вона,— і випливаємо з якоїсь зеленої безодні спокою. Над нами небо й сонце, але це безодня, і ми в ній незмірно глибоко.

Вони вже були торкнули коней, коли Діді помітила маленьку фіалку серед зеленого «дівочого волосу» і знову натягла повода.

Піднявшись на верховину, вони виринули з зеленої безодні неначе в якийсь інший світ. Тепер вони опинились у гущавині мадронів з оксамитними стовбурами і дивились на залляту сонцем полонину, де хвилювала густа трава, на смуги блакитних і білих квітів, що килимом стелилися нижче, обабіч струмочка. Діді сплеснула в долоні.

— Далєбі, краще за конторську обставу,— промовив Буйний День.

— А таки, далєбі, краще!

Він знав свою звичку до цього слова — «далєбі» — і зрозумів, що вона підхопила його навмисне, з любові до нього.

Вони переїхали струмок, піднялись коров'ячою стежкою на невисокий кам'янистий пагорок, минули мансанітовий гайок і спустилися в другий вузький видолинок із таким самим маленьким струмочком.

— Не я буду, як ми не натрапимо зараз на перепелячий вивід.

Не встиг він договорити, як з-під самого носа у Вовка, гучно залопотівши крильми, вилетіла стара перепілка, а перепелята вмить сипнули врозтіч і поховались, мовби розтанули.

Буйний День показав їй шулічине гніздо на розколотому громом вершку секвойї, а вона знайшла кубло лісового

щура, якого він перше не бачив. Вони поїхали старою лісовою дорогою і вибралися на прогалину, де на винночервоному вулканічному ґрунті росло акрів десять винограду. Коров'яча стежка вивела їх лісом, кущами та галявами на схил пагорба, де, ніби повиснувши над великим яром, стояла їхня садиба. Вони побачили її тільки тоді, як виїхали просто на неї.

Діді стала на широкій веранді, що тяглась уподовж цілого будинку, а Буйний День пішов прив'язувати коні. Тиша була — анішелесь. Діді стояла ніби зачарована спокоем безвітрого, сухого, гарячого каліфорнійського дня. Здавалось, увесь світ задрімав. Тільки здалеку-здалеку долинав лінивий туркіт горлиці. Вовк, досхочу напившись з усіх струмків дорогою, з насолодою позіхнув і розлігся в холодку веранди.

Ззаду почувалася хода Буйного Дня. Йй на мить зайняло дух. Він узяв її за руку і натиснув клямку. Відчувши, що Діді ніби вагається, він обняв її; двері розчинились, і вони разом увійшли.

РОЗДІЛ ХХV

Чимало людей, що народились і зросли в місті, втекли від міського життя до природи, до землі й знайшли там своє велике щастя. Але дійшли вони до нього через цілу низку часом дуже тяжких розчарувань. Одначе в Діді й Буйного Дня вийшло не так. Обоє вони народилися не в місті й знали всю голу простоту й суворість сільського життя. Вони неначе повернулись додому з далеких мандрів, і для них зустріч з природою не крила в собі ніяких несподіванок, а тільки радість спогаду. Що іншому, випеченому, здалося б жалюгідним і брудним, те для них було цілком природне й здорове. Життя природи не вражало їх чимсь незнайомим, незвіданим, і вони уникли багатьох помилок. Вони все знали й давніше, і великою втіхою було їм пригадувати забуте.

І ще одне вони зрозуміли: тому, хто зажив розкошів на бенкеті життя, легше вдовольнитися сухою шкоринкою, ніж тому, хто зроду нічого не знав, крім тієї сухої шкоринки. Не те щоб життя їхнє стало нужденне. Просто вони навчилися знаходити гострішу радість, глибше задоволення в дрібних речах. Буйний День, що звик до гри в величез-

них, фантастичних масштабах, побачив, що та сама гра чекала його й на схилі Сономської гори. І тут, як і скрізь, доводиться працювати, змагатися з ворожими силами, долати перешкоди. Надумавшись розводити голубів на продаж, він так само захоплено вираховував зиск з голубенят, як колись із мільйонів. Здобутки лишалися здобутками, але сама справа видавалась доцільніша, корисніша, розумніша.

Здичавілий кіт, що полював на його голубів, являв для нього на свій лад не менш поважну загрозу, ніж колись у діловій царині Чарлз Клінкнер, що намагався обікрати його на кілька мільйонів. Потай він дивом дивувався, наскільки шуліки, ласиці та еноти нагадують йому Даусетів, Леттонів та Гугенгамерів. Море дикої рости, що билося об береги оброблених ділянок і часом, удершись, за тиждень повімало їх, було також неабияким ворогом: з ним доводилося боротись і боротись. Город у затишку між пагорбами теж змусив його сушити голову, бо земля, хоч і сита, не родила так добре, як малося б. А коли він розв'язав ту проблему, поклавши дренаж із череп'яних труб, його радість не знала меж.

Чимало поморочився він з водогоном. Потрібні матеріали йому пощастило купити, вигідно продавши частину своїх волосяних гнuzдечок, а всю роботу він справив сам, хоча й не раз мусив кликати на допомогу Діді, щоб потримала йому гайкового ключа. Коли він усе закінчив, поставив і ванну, й наливні кадоби і підвів усюди воду, то довго-довго не міг намілуватися на свою роботу. Ввечері Діді, дивуючись, де це він, пішла його шукати. Він, з лампою в руці, щасливий, мовчки дивився на ванну. Тоді тихенько засміявся, погладжуючи рівненькі дерев'яні вінця. Коли дружина застала його на тому, він засоромився, мов хлопчак.

Всіляка теслярська робота та прокладання водогону змусили його поставити невеличку майстерню, де потроху в нього зібралась ціла колекція інструменту. Він, колись мільйонер, який міг купити відразу все, що тільки заманеться, тепер спізнав, як то радісно щось придбати, довго й суворо ошадивши на те гроші. Він мусив чекати цілих три місяці, доки дозволив собі розкіш купити механічну викрутку. Та чудова машинка так його тішила, що в Діді раптом зароїлась грандіозна ідея. Шість місяців вона відкладала виторг за яйця — за умовою, ті гроші належали

їй — і на день народження подарувала йому токарню — дивовижно просту і з силою всякого приладдя. І сама разом з ним тішилася токарнею не менше, ніж обоє вони тішилися першим лошатком Меб — цілковитої власності Діді, теж за умовою.

Аж на друге літо Буйний День склав великого коминка, що далеко перевершив Фергюсонів. На все те треба було часу, а Діді й Буйний День нікуди не поспішали. Вони не хапалися до всього зразу, як здебільшого роблять наївні міщухі, що втікають з міста, зовсім не знаючи сільського життя. Багатства вони не прагнули, платити за оренду чи по заставному листові не мусили. Вони задовольнялись дуже малим, споживали просту їжу. Не залітали в хмари з гордими планами, жили одне для одного і як винагороду мали ті втіхи сільського життя, що бувають неприступні звичайним селянам. За добрий приклад правив їм Фергюсон. Цей чоловік задовольнявся найпростішою їжею, порав усю роботу коло себе сам і лиш тоді йшов працювати поденно, коли потребував грошей на книжки та журнали, бо намагався мати якнайбільше дозвілля й приємності з життя. Пополудні він здебільшого сидів десь у холодку з книжкою; або ж, уставши вдосвіта, йшов блукати по горах.

Фергюсонові не раз доводилось водити Буйного Дня з Діді полювати на оленів по диких ярах та урвищах гори Гуд. А втім, частіше вони їздили верхи самі. Ті подорожі були їм найкращою розвагою. Вони дослідили кожний горбик і кожний виярок, вишукали кожне невидне джерельце й кожну мальовничу улоговинку в горах обабіч долини. Вони знали вже всі дороги й коров'ячі стежки; та найдужче любили вони продиратись найдикішими, найнеприступнішими місцями, де треба було згинці, трохи не рачки лізти ледве помітними оленячими стежечками й вести за собою коні, що насилу спиналися крутизною.

З цих подорожей вони звичайно привозили викопані дикі рослини або насіння й розсаджували їх на улюблених місцях по своїй фермі. Понад стежкою, що збігала до маленького ставочка, де набиралась вода для водогону, вони насадили всілякої папороті. Але вони не заводили в тому якоїсь культури. Просто час від часу приносили з різних місць пові й нові рослини, саджали їх і давали їм рости як собі знають. Так само було й з диким бузком, що Буйний День виписав з округи Мендосіно. Перший рік його до-

глядали, а тоді полишили самому розростатися. Насіння каліфорнійського маку вони порозкидали на всій своїй землі, і жовтогарячі квітки палали на луках поміж гірської трави і смугами яріли по краях розчищених ділянок та попід огорожами.

Діді дуже любила комиш і понасаджувала його вповдовж потічка, давши йому самому боротися з жерухою. Коли побачили, що жеруха може зовсім щезнути, Буйний День зробив з одного тінистого джерельця заповідник для неї й немилосердно нищив там комиш, щойно він витикався. Ще в день їхнього шлюбу Діді вгледіла біля крутої стежки, яка підіймалась від джерельця під секвойями, фіалку і потім щоразу досаджувала їх у тому місці. Полонинка над першим струмочком пишалась лілеями-маріпозами. Їх також насадила здебільшого Діді. А Буйний День, що ніколи не забував брати з собою у всі подорожі сокиру з коротким топорищем, прочистив мансанітовий гайок на кам'янистому пагорку, повирубувавши всі засохлі й хирляві деревця.

Усе це вони робили без ніякої надсади. То, власне, була й не робота, а просто вони ніби мимохідь спинялись на чашинку й трохи докладали рук до природи. Квіти й куші саджали тільки там, де вони б і самі могли вирости й не виглядали чужими. Діді та Буйний День навіть не дуже дбали, щоб їх захистити. Коні й лошаки, корови й телята паслись серед них; яку рослину затоптували, а яка виживала. Та худоби було обмаль, і на величеській фермі від неї не багато було шкоди. Буйний День міг би пустити до себе на пашу хоч би й десяток коней і брати по півтора долари на місяць за кожного, але він не хотів нищити свої луки.

Фергюсон прийшов до них відсвяткувати перший вогонь у новому великому коминку, що склав з каміння Буйний День. Той не раз їздив до нього через долину, щоб порадитись у цій справі, отож він і прийшов узяти участь в урочистій церемонії розпалювання першого вогню. Буйний День розламав переділку і з двох кімнат зробив одну велику. Там було порозставляно й порозвішувано всі скарби Діді, її книжки, картини, фотографії, її фортеп'яно, Венеру та конфорку з усім блискучим причандаллям. На підлозі, крім її звірячих шкур, лежали ще шкури оленів, коїотів і навіть кугуара, що забив уже Буйний День. Він сам і вичинив їх старанно, не поспішаючись, способом мисливців Заходу.

Він подав Діді сірника. Вона витерла його і підпалила дрова. Сухе мансанітове пагілля затріщало, полум'я перекинулось на грубіші поліна, і на них зайнялася суха кора. Діді пригорнулася до чоловіка, і всі трое, затамувавши віддих, мовчки дивилися, що ж буде.

Нарешті Фергюсон, сяючи, подав Буйному Дневі руку й радісно оголосив свій вирок:

— Тягне! Щоб я пропав, тягне!

Тоді почав у захваті трусити господареву руку. Той йому відповів так само палко, потім, нахилившись до Діді, поцілував її в уста.

Вони не менше тішилися з успіху свого нехитрого діла, ніж би якийсь великий войовник із щонайблискучішої перемоги. Фергюсонові очі навіть якось підозріло заблищали, а Діді ніжніше пригорнулася до чоловіка, причинця всієї події. Буйний День раптом підхопив її на руки й кинувся до фортеп'яно, вигукуючи:

— Ану, Діді, Славу! Грай Славу!

У коминку розгорялось полум'я, а в кімнаті гриміли тріумфальні звуки Дванадцятої літургії.

РОЗДІЛ XXVI

Буйний День не зарікався зовсім кинути пити, хоча, відколи вирішив занедбати справи, часом по кілька місяців ані в рот не брав спиртного. Він дуже скоро відчув, що вже може зважитись перехилити чарку й не заблагувати другої. Одначе на фермі, серед природи в нього минулась і потреба, й охота пити. Йому не кортіло алкоголю, він забував навіть про його існування. Але й ніякого страху перед ним не визнавав, отож при нагоді в містечку, коли крамар частував його, він звичайно відповідав: «Гаразд, синку, зроблю вже вам приємність. Налийте чарочку віскі!»

На другу чарку його не тягло. Він, власне, й не відчував нічого. Він був занадто міцний, щоб одна чарчина-наперсточок могла його хоч трохи сп'янити. Як він і передрікав Діді, Буйний День, фінансист з міста, не довго протяг на фермі. Незабаром він помер, а місце його заступив менший брат, також Буйний День, що тільки-но приїхав з Аляски. Він більше не обростав салом, до нього повернулася його колишня індіанська худорлявість і пружність м'язів. Щоки йому знов ледь позападали під вилицями, що

в нього свідчило про чудовий стан здоров'я. Він уже вславився своєю силою на цілу Сономську долину. З-поміж де-белого фермерського поріддя ніхто не годен був стільки, як він, піднести або перетанцювати його. Раз на рік, справляючи свій день народження, він за давнім звичаєм Заходу кликав усю околицю до себе на ферму помірятися силою, нахваляючись укласти кожного. І добра половина фермерів приймали ті запросини, приходили з жінками та з дітьми й гуляли цілий день.

Спочатку, коли Буйному Дневі бракувало грошей, він, за Фергюсоновим прикладом, наймався поденно, але згодом знайшов собі цікавішу й приємнішу роботу, що до того ж лишала йому більше часу для Діди, господарства й подорожей верхи по горах.

Якось глен-еленський коваль жартома, аби подразнитися, запропонував йому виїздити жеребця, якому ніхто не міг дати ради. Буйний День так уміло впорався з тим, що враз здобув славу знаменитого виїжджувача і незабаром міг скільки завгодно заробляти грошей цією приємною йому роботою.

Один цукровий король, що мав свій кінський завод та расові стайні за три милі від Глен-Елена, в Калієнте, прислав по нього, коли треба було, і не минуло й року, як запропонував йому завідування стайнями. Але Буйний День тільки засміявся й похитав головою. Більше навіть, він не брався виїжджати й усіх тих коней, що йому пропонували. «Я, далєбі, не маю охоти перериватись», — казав він дружині й брав роботу лише, коли потребував грошей. Згодом він відгородив трохи пасовища і туди час від часу брав виїжджати декількох найноровістіших коней.

— Ми маємо ферму і маємо одне одного, — казав він своїй дружині, — і я охочіше поїду з тобою на Гуд-гору, ніж вироблятиму сорок доларів. За них не купиш ні заходу сонця, ні вірної дружини, ні холодної води з джерела. Не тільки сорок доларів, а й сорок мільйонів не повернуть мені назад того дня, коли я не їздив з тобою на Гуд-гору.

Він жив якнайздоровшим, якнайприроднішим життям: лягав рано, спав міцно, як немовля, і вставав удосвіта. Увесь час він мав якесь діло, його цікавили й захоплювали тисячі речей, але ніщо не було нагальне, і він ніколи не перевтомлювався. Часом тільки, пробувши цілий день у сідлі і покривши яких сімдесят-вісімдесят миль, обоє

мусили признаватись увечері, що потомились. Коли-неколи, доброї години, як у них відкладався зайвий гріш, вони чіпляли сакви до сідел, сідали самі й їхали з долини в долину. Ночувати спинялися на першій-ліпшій фермі або в селищі, а вдосвіта вставали й їхали далі без ніякого певного плану. Так вони збавляли день поза днем, а коли всі гроші розходились, — верталися додому. Звичайно такі подорожі тривали тиждень-два. А то якось вони проїздили аж три тижні. Вони мали навіть горду мрію: як розбагатіють ганебно — поїхати на його батьківщину в Східний Орегон, а дорогою зазирнути в Сіскію, де Діди жила малою. Обмірковуючи до найменших подробиць ту подорож, вони сто разів наперед обсмакували всі її радощі.

Одного разу, коли вони заїхали до Глен-Елена на пошту відіслати листа, їх гукнув коваль.

— Слухайте, Гарнішу, — сказав він, — просив вас вітати один молодик, Слосон на прізвище. Він проїздив тут автомобілем до Санта-Рози. Розпитував, чи не живете видесь поблизу, але його компанія поспішала. Отож він просив вас вітати й переказати вам, що послушався вашої ради і раз у раз ставить нові рекорди.

Буйний День уже давно розповів Діди про свою пригоду в «Парфеноні».

— Слосон? — Він задумався. — Слосон? Це, певне, той, що кидає молота. Капосний! Двічі пригнув мені руку! — Він повернувся враз до Діди: — Слухай-но, до Санта-Рози тільки дванадцять миль. Коні в нас непотомлені...

Вона зразу здогадалася, що в нього на думці; і морганя, і збентежена хлоп'яча усмішка на устах дуже виразно те виказували. Вона теж усміхнулась і кивнула головою.

— Ідьмо навпростець, через Бенетську долину, — сказав він, — тут ближче.

У Санта-Розі вони відшукали Слосона без ніяких труднощів. Він та його приятелі спинилися в готелі «Оберлін». Буйний День наскочив на молодого спортсмена просто в конторі готелю.

— Слухайте, синку, — сказав він, познайомивши його з Діди, — я приїхав ще раз позмагатися з вами. Ось тут якраз можна.

Слосон засміявся й погодився. Вони стали один проти одного, обперлись правими ліктями об стіл і зчепилися руками. Майже відразу Слосонова рука піддалася й лягла на стільницю.

— Ну, ви перший, кому пощастило це зробити,— сказав він.— Ану спробуйте ще.

— Спробуйте,— відповів Буйний День,— тільки не забувайте, синку, що й вам тоді першому пощастило пригнути мою руку. Тим-то я сьогодні й поїхав за вами.

Вони знову зчепились руками, і знову Слосонова рука пригнулася. Був то широкоплечий, м'язистий молодий велетень, принаймні на півголови вищий за Буйного Дня; відверто засмутившись, він попросив спробувати ще й утретє. Слосон увесь напружився, і одну мить не знати було, хто переможе. Почервонівши, зціпивши зуби, витримував він натиск супротивника, аж доки зрадили його м'язи, мало не затріщавши. Затамований віддих гучно вихопився йому з грудей, і рука безсило лягла на стіл: він здався.

— Ні, вас я не подужаю,— признався він.— Не дай боже, ви ще надумаете й молота кидати.

Буйний День засміявся й похитав головою.

— Можна домовитись,— сказав він,— нехай кожен держиться свого: ви кидайте молота, а я пригинатиму руки.

Та Слосон ніяк не міг змиритися зі своєю поразкою.

— Слухайте,— сказав він, коли Буйний День і Діді вже посідали на коней і зібрались їхати,— а що, як я на той рік зазирну до вас? Мені б хотілося ще раз помірятися з вами.

— Будь ласка! Коли завгодно — далєбі, буду радий. Тільки дозвольтє вас чесно попередити, що вам треба по-вправлятись, бо я ж тепер і дрова рубаю, і орю, і виїжджаю коней.

Дорогою назад Діді не раз чула, як її хлопчак-чоловік радісно підсміювався. Піднявшись з Бенетської долини на верховину кряжа, вони притримали коні, щоб помилуватись на захід сонця. Буйний День під'їхав упригнул до дружини і обняв її.

— Моя жіночко,— сказав він,— за все я маю дякувати тільки тобі. Сама скажи, хіба всі гроші на світі можуть бути варті однієї цієї руки, що зараз обіймає таку чарівну жінку?

Нове життя давало Буйному Дневі чимало втіх, та найбільшою втіхою завжди була Діді. Як він їй не раз пояснював, він увесь вік боявся кохання тільки задля того, щоб кінець кінцем зрозуміти, що це найвеличніша річ у світі. Вони не тільки чудово дібрались до пари, але, наду-

мавши жити на фермі, вибрали й найсприятливіший ґрунт для розквіту свого кохання. Хоч як Діді захоплювалась книжками й музикою, але вона любила все просте, здорове й природне, а про Буйного Дня вже й казати нічого, що то був справдешній син дикої природи.

Одне в ній завжди кидало в захват чоловіка: це її жваві рученята. Він уперше побачив їх, коли вони літали по аркуші паперу, черкаючи стенографічні значки, та вистукували на машинці; але ті самі рученята потрапляли впоратися з могутнім Бобом і пурхати по клавішах фортеп'яно, не знали втоми коло хатньої роботи і вміли так ніжно та дивно пестити й перебирати пальчиками йому чуба. Одначе він не був сліпим рабом дружини. Він жив своїм чоловічим життям так само, як вона своїм жіночим. Усю роботу вони ретельно поділили між собою, і кожне знало свою, але загалом усе було зв'язане обопільною увагою й пошаною. Його так само цікавили її кухонні справи й музика, як її його агрономічні спроби на городі. Поклавши собі ні в якому разі не перериватись у роботі, він стежив, щоб і вона уникала перевтоми.

Зокрема, з чисто чоловічою владністю й упертістю він заборонив їй надміру клопотатись коло гостей. Бо гості в них бували досить часто, а надто теплої літньої пори, і здебільшого її знайомі з міста. Вони ночували в наметах, що їх мусили самі собі напинати, і навіть, як справжні таборяни, самі собі варили їсти. Мабуть, такий лад можна було здійснити тільки в Каліфорнії, де табірне життя знайоме всім. Та хай там як, а Буйний День постановив непохитно: його дружина не повинна обертатись на куховарку, лакея й покоївку лише тому, що в неї немає наймички. Правда, вечеряти часто готували на всіх у великій кімнаті, на мідяній конфорці, але й тоді Буйний День приділяв кожному якесь діло і пильнував, щоб те діло було виконано. Виняток робилось тільки для гостей, що приїздили на одну ніч, та ще для брата Діді. Він повернувся з Німеччини настільки одужавши, що міг уже їздити верхи. Він був третім членом родини, і його повинність була розпалювати в коминку, мити посуд й замітати.

Буйний День силкувався якомога полегшити працю Діді. З поради її брата, він надумався використати силу води, якої було на фермі подостатком. Виїздивши кількох зайвих коней, він купив матеріалу, а швагер потратив три-тижневу відпустку — і вони вдвох поставили турбінку.

Силою води почали не лише пиляти дрова, крутити токарню й точило, а ще й збивати масло в масельниці. Але найбільшого триумфу зажив Буйний День, коли обняв Діді за стан і підвів до пральної машини, яка чудово справляла свою роботу силою тієї самої турбінки.

Діді й Фергюсон чимало доклали зусиль і терпіння, щоб познайомити Буйного Дня з поезією. І врешті не раз, їдучи гірськими стежками й заллятими сонцем лісами, він звільна похитувався у сідлі і вголос декламував Кіплінгового «Томлінсона», або, гострячи на точилі сокиру, співав «Пісню меча» Генлі *. Одначе таким палким шанувальником літератури, як обоє його навчителів, він так і не зробився. У Браунінга, крім «Фра Ліпно Ліпні» та «Калібана й Сетібоса», він не вподобав нічого, а Джордж Мередіт доводив його просто до розпачу *. Зате він сам надумався купити собі скрипку і вправлявся з нею так завзято, що незабаром вони з Діді перебули не одну щасливу вечірню годину, граючи вдвох.

Отак і жило в добрі це досконале подружжя. Нудьги вони не знали. Кожний новий день починався чудовним ранком і закінчувався тихим прохолодним вечором; і завше в Гарніша була тисяча цікавих справ, що так само цікавили і її. Глибше, ніж сам думав, він почав розуміти, яке все на світі відносне: в новій грі всі дрібні виграші хвилювали й тішили його не менше, ніж запаморочливі фінансові операції часів його могутності, коли від грізних ударів Буйного Дня здригалось півконтиненту. Тепер не меншою перемогою здавалось йому, важачи життям, приборкати, скорити людській волі дикого жеребця. І стіл для його нової гри був чистий: ні брехні, ні шахрайства, ні лицемірства. Та, давня, гра призводила до гниття, до смерті, а ця — до життя й до чистої сили. Отож він був щасливий, попліч із Діді стежачи зі свого будиночка, що приліпився над яром, як спливають дні та роки. Він був щасливий, коли виїздив з нею верхи морозяного ранку або під палючим літнім сонцем чи коли сидів у великій затишній кімнаті перед коминком, де палахкотіли поліна, а надворі світ аж двиготів під натиском південно-східного вітру.

Якось Діді спитала, чи він не шкодує. Замість відповіді він узяв її в обійми і міцно притиснув свої уста до її уст.

— Моя жіночко, — промовив він аж за хвилину, — хоч ти мені й стала в тридцять мільйонів, але я вважаю, що, далєбі, зроду ще не купував так дешево того, без чого не

можу обійтись. Правда, є одне, за чим я шкодую, страшенно шкодую. Мені б так хотілось пережити все знову. Блукати по Підмонтських горах, шукаючи тебе, прийти знов уперше до твоїх кімнاتок у Берклі. І вже дарма й казати, як мені до нестями шкода, що я не можу повернути того дня, коли ми стояли під дощем і бурею і я обняв тебе, а ти плакала, поклавши голову мені на груди.

РОЗДІЛ ХХVII

Та ось настав ще один рік. Був уже початок квітня, Діді сиділа в кріслі на веранді й шила якісь манісінські сорочечки, а Буйний День читав їй уголос. Сонце вже звернуло з полудня. Довкола буяло ціле море молодої зелені. На горі тихоенько дзюрчала вода по зрошувальних рівчачках. Час від часу Буйний День кидав книжку й біг туди, щоб спрямувати її на іншу грядку. Або враз починав цікавитись жінчиною роботою і, дражнячись, розпитував про неї. А Діді, щаслива, осяйна, старанно шила, хоч деколи, як ніжні чоловікові жарти переходили певну межу, соромилась і червоніла або вдавала, що гнівається.

З веранди, де вони сиділи, було видно далеко-далеко. Внизу, неначе лезо турецької шаблі, вигиналась Місячна долина з розкиданими по ній фермами, вкрита пастивніками, сіножатями та виноградниками. За нею здіймався другий схил, що кожную його улоговинку й кожен шпилік вони так добре знали. Старе кварцове звалище біля занедбаної копальні під простопадним сонячним промінням біліло, аж світилось, мов дорогий самоцвіт. На передньому плані, в загороді біля повітки, паслася Меб. Вона турботливо поводила головою за своїм лошатком, що привела його оце навесні. Воно дибало коло неї на ще кволіх, непевних ніжках. День був м'ясо-гарячий, повітря мерехтіло від спеки. У гущавині на схилі гори кричали перепілки, скликаючи своїх перепелят; чулося тихе туркотіння голубів, а з глибини яру долинав жалібний голос горлиці. На землю впала тень шуліки, що ширяв високо в блакиті, і кури на подвір'ї закудкудакали сполохано й сипонули врозтіч.

Можливо, саме це розбуркало в Вовкові давні мисливські спогади. Одно слово, Буйний День і Діді завважили якусь тривогу в загороді, й перед ними розгорнулась

нестрашна тепер сцена з віковичної кривавої трагедії часів Молодого світу. З хижим вогником в очах, нечутний, мов привид, припадаючи до землі на оксамитових лапах, собака, а власне приручений вовк, скрадався до спокусливої здобичі — молоденького створіння, що привела на світ Меб. У кобилі так само прокинулись і заграли первісні інстинкти. Вона кружляла поміж своїм лошам і цим грізним хижак, що справіку нагонив жах на всіх її предків. Раз вона спробувала була хвицнути його заднім копитом, а то намагалась ударити передніми, або, прищуливши вуха й вискаливши зуби, кидалася перегризти йому хребта. Собака-вовк, теж прищуливши вуха й припадаючи до землі, відступав звинно назад, але незабаром уже підкрадався до лошати з другого боку, і кобила знов починала непокоїтись. Здавшись на прохання дружини, Буйний День гримнув неголосно на Вовка. Той відразу опустив голову, підібгав хвоста і, покірний людині, сховався за повітку.

Трохи згодом Буйний День, покинувши читати, щоб ізнов пустити воду в інше місце, вгледів, що вона зовсім перестала бігти. Скинувши на плече кайло й заступа, він пішов у майстерню, взяв молотка та гайкового ключа і повернувся до Діди.

— Мабуть, доведеться спуститися й відкопати трубу,— сказав він.— Це, певно, врешті завалилося там, де ще з зими ото сунулось.

— Не читай без мене далі!— гукнув він уже з-за будинку і пішов стежкою, що збігала в яр.

На півдорозі він справді побачив зсув — невеличкий, не більш як кілька тонн землі та рухляку; але, впавши з п'ятдесятфутової височини, він ударив по водогінній трубі там, де сполучувалися два коліна, і розірвав її. Перше ніж узятись до роботи, Буйний День уважним оком досвідченого гірника глянув на слід зсуву — і застиг, прикипівши розплющеними широко очима до одного місця.

— Ого! — сказав він уголос.— Чи ви бачили!

Тоді обвів поглядом уздовж і впоперек весь нерівний крутий схил. У цьому місці узбіччя яру було майже голе, поросле самою травою і бур'яном; лиш де-не-де насилу чіплялись корінням за землю малі покорчені мансаніти. Видно було, що ґрунт тут осувається часто, а дощові потоки напосять згори новий і новий.

— Справдешня жила, або не я буду,— тихо промовив Буйний День.

Як у Вовкові прокинувся сьогодні завмерлий мисливський інстинкт, так і в ньому спалахнув зразу давній запал шукача золота. Покинувши молотка й ключа, він видерся з кайлом та заступом до того місця, звідки зірвався зсув. Там видніла подекуди оголена скеля, первісна порода. Видніла ледве помітно, але досвідчене Гарнішеве око виразно бачило кварцову жилу, що ховалась під землею. То там, то там колупав він кайлом крихкий камінь, скидав заступом землю, брав уламки породи й роздивлявся. Місцями вона була така рухла, що кришилася в пальцях. Він виліз па кілька футів вище й знов запрацював кайлом та заступом. Зчистивши в одному місці землю, він ураз випростався й глибоко зітхнув, захоплений. Тоді, мов той дикий олень коло водопою, що боїться хижаків, швидко скинув оком навкруги — чи ніхто за ним не підглядає. Засміявшись сам із себе, він знов узявся розглядати оголену брилу кварцу. Скісний промінь сонця впав на неї, і вся вона заблищала маленькими іскринками щирого золота.

— Під самим дерном, — прошепотів він ураженим голосом і всадив кайло в крихку породу.

Він увесь перемигнувся. Від коктейлів, хоч би скільки він їх випив, у нього ніколи не палали так щоки й не горів такий вогонь в очах. У ньому спалахнула давня пристрасть, що під її владою був він майже все своє життя. Шал його щомить зростав. Він працював, як несамовитий, важко хекаючи, і піт великими краплями спадав з чола. Він облазив усе місце зсуву від одного краю жили до другого і скрізь, скидавши червону вулканічну землю, навесену сюди з гори, натрапляв на кварц, рухлий кварц, що кришився йому в руках і весь блискотів зернятками золота.

Часами згори обсіпалася земля, і йому знову доводилось братися за заступа. Раз він сам зсувся вниз футів на п'ятдесят. Не перепочивши навіть, він, чіпляючись руками й ногами, видерся назад нагору. В одному місці кварц зовсім звітрів, став м'який, майже як глина, і там було найбільше золота. Перед Буйним Днем відкрився справжній скарб. Він уже простежив жилу футів на сто вгору й униз від зсуву. Він навіть виліз аж на край яру — подивитись, чи нема виходів жили зверху по горі. Але те могло зачекати, і він поспішив назад до своєї знахідки.

Він працював далі, так само хапаючись мов несамовитий, аж доки знесилення й нестерпний біль у попереку не змусили його спинитись. Він випростався, тримаючи в руках

уламок кварцу, ще густіш начинений золотом. Піт, що капав на землю, коли він працював згинці, тепер котився йому просто в очі й сліпив їх. Він витер його рукою і знов утупив погляд у золото. Тридцять, а то й п'ятдесят тисяч на тонну! Він був певен, що не менше. Він дивився, мов заворожений, на жовті блискітки і важко відсалювався, й витирав піт із чола, а жвава його уява вже сягала вперед. Він уже бачив ніби вочевидь залізничну колію, що підіймалася з долини через полонину, і вийми, й насипи, і міст через яр. З того боку було зручне місце для фабрики, і він уже думкою поставив її там. Нескінченна низка цебрів з кварцом сунулася власною вагою по кодолі на той бік яру, до дробарні. Перед ним і під ним, у глибині, виросла копальня — штреки, штольні, вибої, підіймальні машини. У вухах гуркотіли вибухи, а потойбіч яру важко гупали дробарки.

Рука, що тримала уламок кварцу, тремтіла. Під грудьми йому наче тягло й сіпало. Він раптом збагнув, що йому хочеться випити — віскі, коктейлю, чого-будь, аби випити. І якраз тоді, коли в ньому наново прокинулася жадоба до алкоголю, здалеку через зелену безодню яру ледь чутно долинув голос Діді:

— Ціп-ціп-ціп-ціп-ціп!.. Ціп-ціп-ціп!

Він сторопів. Скільки це минуло часу? Він же покинув її за шиттям на веранді, а тепер вона вже годує курей перед вечерею. Отже, вже вечір! То оце він пробув тут так довго?

— Ціп-ціп-ціп-ціп-ціп! Ціп-ціп-ціп! — знов долинуло до нього.

Вона завжди отак скликала курей — спочатку п'ять разів, а тоді три, він давно це завважив. Йому раптом стало страшно, неначе він її втратив. Він і разу про неї не згадав за ці нестямні години, отож бодай на цей час він її справді втратив.

Він пустив з руки уламок кварцу, сковзнув униз із кручі й майнув стежкою. Вибігши з яру, далі він уже пішов, майже скрадаючись, дістався до місця, звідки можна було бачити Діді, а самому не показуватись. Вона жменем кидала курям зерно й весело сміялася з їхньої метушні.

Та картина видимо заспокоїла його, пекучий страх минувсь; він повернувся й побіг стежкою назад до зсуву. Там, ухопивши кайло та заступа, знову подерся нагору, тільки цього разу вище, і знов несамовито заходився працювати,

але вже з іншою метою. Вправно спускаючи вниз брилу за брилою червону землю, він закривав нею те, що тільки-но розкопав, і ховав від денного світла знайдені скарби. Він навіть збігав у ліс, назгрібав торішнього сухого листя й розсипав його по всьому тому місцю, та, побачивши, що з цього мало користі, почав знову спихати землю брилу за брилою, аж доки зникли всі сліди його розкопів і не стало й признаки кварцової жили.

Полагодивши розірвану трубу, він зібрав струмент і пішов додому. Ступав він поволі, відчуваючи страшенну втому, як людина, що зазнала щойно тяжкого струсу. Заховавши струмент, він напився води, яка вже знову бігла трубами, й сів на осла на біля відчинених дверей до кухні. Діді всередині готувала вечерю. З незмірною полегкістю дослухався він до її ходи.

Він жадібно вдихав свіже гірське повітря, як той плавець, що випливає з глибини на поверхню моря, і пильно вдивляється в небо, в хмари, в долину, неначе наміряючись і все те вдихнути в себе разом з повітрям.

Діді не чула, що він повернувся. Він час від часу обертав голову й крадькома дивився на неї, на її жваві руки, на бронзовий полиск каштанового волосся, що загорялося вогнем, коли вона вступала в промінь призахідного сонця, який падав крізь вікно, і на ледь обважнілу постать майбутньої матері, що вигляд її сповнював його незнаним, болісно-солодким відчуттям.

Вона підійшла до дверей. Він відвернув голову й став дивитися на долину. Вона пестливо провела рукою по його чубові, і як завжди він увесь стрепенувся від того ніжного дотику.

— А я й не бачила, що ти вернувся,— сказала вона.— Ну, що там? Велика шкода?

— Еге, добрячий зсув,— відповів він, так само не дивлячись на неї,— більший, ніж я сподівався. Але я вже надумав, що зробити. Знаєш що? Я насаджая там евкаліптів, густо-густо, як трави, щоб навіть голодний кріль не проліз. Коли вони розкореняться, ніяких більше зсувів не буде.

— Невже там таке страшне?

Він похитав головою.

— Та ні, страшного там нічого нема. Але нащо це мені здалося — через якийсь нікчемний зсув спокою не мати? Та я його там так припечатую, що він мільйон років більш не осунеться! Навіть як архангелова сурма засурмить і

Сономська гора, і всі гори грузом розсиплються,— і тоді тут не зрушиться ніщо, так його коріння триматиме!

Він обняв її й посадив собі на коліна.

— Послухай, жіночко моя! Тобі тут на фермі багато чого бракує, я знаю,— немає ні музики, ні театрів, нічого такого. Чи не кортить тобі часом геть усе покинути й вернутись назад?

Він чекав на відповідь у такій тривозі, що не важився глянути дружині у вічі. А коли вона засміялась і похитала головою, йому ніби спав із серця великий тягар.

— Чуєш,— сказав він у раптовому запалі,— гляди мені й близько туди не підходь, поки я не насаджу там дерева та воно не розкорениться. Там дуже небезпечно. А мені, далєбі, й подумати страх, щоб тепер без тебе зостатись.

Він палко й жадібно поцілував її в уста.

— Який-бо в мене ревний коханий! — сказала вона, і в її голосі чути було гордості за чоловіка й за свою жіночу владу над ним.

— Поглянь сюди, Діді,— він випростав одну руку й широким рухом показав на долину й на гори за нею.— Місячна долина! Яка чудова назва! Ти знаєш, як я на все це дивлюсь і думаю про тебе й про цю красу, мені аж горлянку здушує. І щось таке робиться в серці — я не можу добрати слів на це, але відчуваю, що майже розумію Браунінга та всіх отих пишномовних поетів! Подивись на Гуд-гору, де оно сонце на неї світить. Ото якраз у тому вибалку ми знайшли джерело.

— І того вечора не доїли корів до десятої години,— засміялася вона.— Як ти мене й тепер забавиш, то вечере поспіє не раніше, ніж тоді.

Вони встали з ослона. Буйний День зняв із кілка дійницю.

— Але ж бо й краса! — вимовив він, спинившись ще на мить глянути на долину.

— Бо й краса! — озвалася й вона і, засміявшись радісно і до нього, і до самої себе, і до цілого світу, пішла в кухню.

І як той старий, що він його колись спіткав, Буйний День з дійницею в руці рушив униз стежкою, весь залитий червоним пламенем заходу.

СМОК БЕЛЛЮ

Цикл оповідань

Спершу його звали Крістофер Беллю. Б університеті він став Кріс Беллю. Згодом, поміж сан-франциської богеми його продражнили Кіт Беллю. А зрештою перехрестили на Смока Беллю й інакше вже не прозивали. Історія його імені — це і його власна історія. Воно б, може, нічого й не сталося, аби не ніжна матінка, залізний дядечко та ще, як на те, й лист від Гіліта Беллами.

«Щойно переглянув примірник «Хвилі», — писав Гіліт з Парижа. — Я певен, О'Гара досягне успіху, хоч йому й бракує знання тонкощів цього ремесла (далі йшли докладні поради, як поліпшити тижневик). Піди побалакай з ним. Тільки мене не виказуй. Нехай він думає, що це твої власні міркування. Бо ще запропонує мені бути його паризьким кореспондентом. А це мені зовсім ні до чого: я друкуюсь у великих журналах, де як-не-як — маю готівкою. Насамперед переконай О'Гару, щоб витурив недотепу, котрий пише вам музичні та мистецькі огляди. До речі, в Сан-Франціско завжди була своя література, а тепер її нема. Скажи йому, нехай напитає якогось дурника, що постачав би журналові романтичні новелки — жваві, яскраві, словнені справжнього сан-франциського колориту».

Кіт Беллю одразу подався до редакції «Хвилі» й сумлінно переказав ці поради. О'Гара пильно вислухав, трохи посперечався і врешті погодився. Передусім нагнав недотепу-критика. Потім узявся до Кіта й утнув з ним те, чого так боявся Гіліт у далекому Парижі. Бо коли вже О'Гарі чогось заманеться, жоден приятель йому не відмовить, такий він був лагідний і водночас нездоланно напосідливий. Не встиг Кіт Беллю вислизнути з редакції, як зробився помічником редактора і погодився щотижня давати кілька шпальт критики, доки не знайдуть

йому пристойної заміни, а також до кожного номера — десять тисяч слів із життя Сан-Франціско — і все це за дурняк, — «Хвиля»-бо ще не може платити, — як пояснив О'Гара, переконливо додавши, що в Сан-Франціско є тільки одна людина, здатна написати серію оповідань, і ця єдина людина — Кіт Беллю.

— Боже, який же я дурень! — аж застогнав Кіт, спускаючись вузькими східцями.

Відтоді й почалась його неволя в О'Гари, для якого він заповнював ненажерливі шпальти «Хвилі». Тижнями Кіт Беллю просиджував у редакції, відбивався від кредиторів, сперечався з друкарями й вигонив до кожного номера двадцять п'ять тисяч слів. І годі було сподіватися на полегшення. «Хвиля» була амбітна. Вона, бачте, могла виходити тільки з малюнками, що неабискільки обходилися. А коштів не вистачало не те, що на залучення нових працівників, а й на платню Кітові Беллю.

— Оце ж і будь добросердий, — пробубонів одного дня Кіт.

— Дяка богові, що такі хлопці є! — мало не крізь сльози скрикнув О'Гара, міцно стискуючи Кітові руку. — Тільки ти, Кіте, врятував мене від банкрутства. Ще трохи, друже, й наші справи он як поліпшають.

— Не вірю, — понуро озвався Кіт. — Бачу, така моя доля — киснути тут довіку.

Трохи згодом Кітові здалося, що він добрав способу визволитися. Яюсь, виждавши нагоду, він спіткнувся об стілець і полетів сторчака додолу. За кілька хвилин, зсудомлений, ніби ненароком зачепився об ріжок столу, перекинувши тремтячими пальцями слоїк з клеєм.

— Що, пізно ліг? — поцікавився О'Гара.

Кіт протер очі, стривожено озирнувся й кинув:

— Та ні. З очима щось: просто немов рогом лізуть.

Від того часу Кіт упродовж кількох днів натикався на редакційні меблі. Та серце О'Гари не злагідніло. Він лише порадив приятелеві:

— Знаєш, Кіте, тобі конче треба до окуліста. Тут є такий Гасдепл, чудовий фахівець. І це задарма — ми вмістимо його оголошення. Я сам з ним поговорю.

І, вірний своєму слову, О'Гара вирядив Кіта до окуліста.

— Нічого у вас немає, — сказав лікар, пильно оглянувши Кіта. — Цілком здорові очі! Одна пара на мільйон.

— Гаразд. Тільки не кажіть цього О'Гарі,— благав Кіт.— І пропишіть мені, будь ласка, чорні окуляри.

Так нічого й не домігся Кіт — хіба того, що при кожній нагоді О'Гара й далі співчував йому та все заводив розмови про чудове майбутнє, коли «Хвиля» зіпнеться на власні ноги.

На щастя, Кіт Беллю мав власні кошти. Не дуже великі, але їх вистачало, щоб належати до кількох клубів та утримувати студію в Латинському кварталі; що-правда, коли він став спільником О'Гари, особисті його витрати значно поменшали. Йому ніколи було тринькати гроші. Тепер він уже й не заглядав до своєї студії, більше не частував місцеву богему своїми славленими, приготованими просто на жаровні вечереями. Проте грошей у нього однаково не було: вічно злиденна «Хвиля» не лише висмоктувала його мозок, а й витрушувала кишеню. Ілюстратори час від часу відмовлялися ілюструвати, друкарі — друкувати, а то ще й кур'єр відмовлявся бігати. У таких випадках О'Гара поглядав на Кіта — і той за все платив.

Коли до них прибув з Аляски пароплав «Ексцельсіор» з новиною про клондайкське золото, що знятило всю країну, Кіт досить легковажно запропонував:

— Слухай-но, О'Гаро. Ця золота гарячка буде зростати. Повернуться дні сорок дев'ятого *. Чи не майнути мені до Клондайку кореспондентом «Хвилі»? Я поїду своїм коштом.

О'Гара похитав головою.

— Редакція не обійдеться без тебе, Кіте. Та й серію свою ти ж не закінчив. Крім того, тільки-но я бачив Джексона. Позавтра він їде до Клондайку і згодився щотижня надсилати нам листи й фотокартки. Інакше я й не відпустив би його. І що найкраще — це все безкоштовно.

Того самого дня Кіт ще раз почув про Клондайк, коли забіг увечері до клубу та здивався в читальні зі своїм дядьком.

— Здорові були, дядечку! — привітався Кіт, недбало сідаючи в шкіряне крісло й випростуючи ноги.— Прилучайтеся, будь ласка, до мене!

Кіт замовив коктейль, а дядько вдовольнився слабеньким місцевим вином — кларетом, що його завжди пив. Старий несхвально глянув на коктейль, а тоді на небожа. Скидалося на те, що ось-ось почнеться прочухан.

— Я дуже кваплюся,— попередив Кіт.— Маю забігти ще на виставку Кійта в галереї Еллері й написати про неї хоч півшпальти.

— Що з тобою?— спитав дядько.— Ти блідий мов з хреста знятий.

Кіт глибоко зітхнув.

— Я бачу, незабаром матиму втіху й поховати тебе.

Кіт сумно похитав головою.

— Лиш не давайте моє тіло черві на поталу, красно дякую. Я волю кремацию.

Джон Беллю походив з того старого, суворого й загартованого племені, що в п'ятдесяті роки перетяло неокраї прерії на волах. До того ще додався гарт дитячих літ, прожитих за часів, коли освоювалися нові землі.

— Щось не так ти живеш, Крістофере! Мені сором за тебе.

— Гульвіса розбещений, еге? — пирхнув Кіт.

Старий тільки знизав плечима.

— Не коліть мене так очима, дядечку. Я б волів, щоб це було від гультяйства. Та мені тепер не до цього, нема часу.

— Що ж тоді з тобою?

— Перевтома.

Джон Беллю недовірливо зареготав.

— Невже? — Дядько знову зайшовся сміхом.

— Людина — породження середовища,— проголосив Кіт, показуючи на дядькову склянку.— Сміх ваш ріденький і терпкий, як і оте ваше питво.

— Перевтома! — глузував дядько.— Таж ти за все своє життя й цента не заробив!

— Далєбі, заробив, тільки не одержав. Коли хочете, я заробляю п'ятсот доларів на тиждень і працюю за чотирьох.

— Малюнки, що їх ніхто ніколи не купить, чи якісь інші дрібнички? Ти вмієш плавати?

— Було колись.

— А сидіти на коні?

— І цього скуштував.

Джон Беллю обурено чмихнув.

— Добре, що батько в могилі й не бачить тебе в усьому твоєму безпутстві. Твій батько був справжній чоловік. Розумієш? Чоловік, а не хто! О! Він вигнав би з тебе оті мистецькі дурощі!

— Нічого не вдієте. Доба звиродніння,— зітхнув Кіт.

— Я міг би це зрозуміти й терпіти,— люто наступав дядько,— якби бачив у цьому хоч якийсь глузд. Але ти за своє життя й цента не заробив, ти не знаєш, як по-справжньому працюють.

— А гравюри, малюнки, віяла?..— кволо захищався Кіт.

— Мазій ти й невдаха! Які картини ти намалював? Каламутні акварелі й потворні плакати? Хтось їх бачив коли-небудь, хоч тут, у Сан-Франціско?

— Ви забули. Одна моя картина висить і в залі цього клубу.

— Ота мазанина! А музика? Твоя люба дурненька ма-туся витрчала сотні на твою музичну освіту. І намарно. Ти не заробив і кількох доларів, хоча б акомпануючи десь у концерті. Пісеньки твої? Безглузде виття. Їх же ніхто не друкує, а співає хіба лиш купка блазнів, що граються в богему.

— Я надрукував якомсь цілу книжку. Пригадуєте мої сонети? — лагідно докинув Кіт.

— Скільки ж ти заплатив за друк?

— Та лише дві сотні.

— А чого ти ще досягнув?

— Поставив п'єсу в літньому театрі.

— Що ти отримав за неї?

— Славу.

— Таж ти колись умів плавати, навіть поривався їзди-ти верхи! — Джон Беллю рвучко стукнув склянкою об стіл.— На що ти здатний? Скільки на тебе пішло грошей, а ти навіть в університеті не грав у футболу. Не веслу-вав. Не...

— Я вправлявся у боксі й фехтуванні. Трохи.

— Коли ти тренувався з боксу востаннє?

— Та в університеті ж. Але я славився неабияким від-чуттям часу й відстані. Тільки мені бракувало...

— Кажі, кажі!

— Наполегливості.

— Тобто ти просто ледачий.

— Може, й так, але це не так прямо називалося.

— Мій батько, сер, а твій дід, старий Айзек Веллю, убив кулаком чоловіка, коли йому було шістдесят дев'ять років.

— Кому? Вбитому?

— Ні, дідові твоєму, несосвітений ти блазню. А ти в шістдесят дев'ять і комара не вб'єш.

— Не ті часи, дядечку. Тепер за вбивство запроторять до в'язниці.

— Твій батько промчав верхи сто вісімдесят п'ять миль без перепочинку й загнав троє коней.

— А тепер він проїхав би ці милі в затишному вагоні, ще й добре виспався б.

Старий скипів, але стримався й, немов одрубуючи кожне слово, запитав:

— Скільки це тобі років?

— Либонь, уже...

— Знаю. Двадцять сім. Було двадцять два, коли закінчив університет. П'ять років байдикував: мазюкав і бренькав. Тепер скажи, ради бога, ну який з тебе пожиток? У твоєму віці я мав лиш одну пару білизни. Я пас худобу в Колузі, був міцний, як скеля, і спати міг на голій скелі. Живився в'яленою яловичиною й ведмединою. В тобі сто шістдесят п'ять фунтів ваги, а я й тепер ще здоровіший, ніж ти. І можу одним замахом кулака повалити тебе з ніг.

— Щоб вихилити склянку коктейлю або слабенького чайку, сили великої не треба. Невже ви, дядечку, не бачите, що тепер не ті часи? Та й не виховувано мене так, як слід. Моя люба дурненька матуся...

Джон Беллю аж шарпнувся з гніву.

— ...як ви самі зволили назвати її, надто пестила мене: кутала у вату й таке інше. Може, й не був би я тепер такий невдатний, якби ще підлітком скуштував отих гідних справжнього чоловіка забав, про які ви так розпинаєтеся... Дивуюся, чому ви ніколи не запросили мене з собою? Брали ж ви Гела й Роббі до Сієрри та Мексики...

— Бо вважав тебе за мазунчика.

— Тож це ваша, дядечку, вина та моєї любої — гм — матусі. Як я міг сам собою загартуватися? І що ж мені лишалося, окрім гравюр, малюнків та віял? Хіба я винен, що ніколи не працював у поті чола?

Старий глипнув на свого небожа, не криючи відрази. Така легковажність і розпещеність виводили його з рівноваги.

— Ну що ж, я саме лагоджуся в таку подорож. То, може, поїдеш?

— Трохи запізно, мушу сказати. А куди це?

— Гел з Робертом збираються до Клондайку. Я по-

обіцяв провести їх через перевал до озер, а потім повернуся...

Дядько не встиг доказати, бо зрадуваний Кіт зірвався з місця й схопив його за руку.

— Визволителю мій!

Джон Беллю вмить насторожився. Він аж ніяк не сподівався на згоду.

— Ти що, справді? — сказав він.

— Коли ми вирушаємо?

— Це буде нелегка подорож, і ти нам тільки завдаси клопоту.

— Ба ні. Я працюватиму. У «Хвилі» я навчився працювати.

— Кожен має узяти з собою припасу на цілий рік. Там буде така сила людей, що носіїв-індіян на всіх не стане. Гел і Роберт свій вантаж через перевал самі нести-муть. Я для того й їду, щоб допомогти їм. Отож і тобі доведеться те саме робити.

— Випробуйте мене!

— Тобі не знести такого тягаря.

— Коли ми вирушаємо?

— Завтра.

— Та не подумайте, дядечку, що це вплив вашої проповіді, — кинув Кіт на прощання. — Мені до скруту треба виїхати звідси, будь-куди, аби далі від О'Гари.

— Хто це О'Гара? Японець якийсь?

— Ні. Він ірландець. Такий собі рабовласник і мій найкращий приятель. Редактор і видавець «Хвилі». Гнобитель такий, що як схоче — мертвого примусить танцювати.

Того самого вечора Кіт написав О'Гарі: «Беру відпустку на кілька тижнів. Найми собі якого-небудь перодряпа замість мене докінчити серію. Даруй, друже, цього вимагає здоров'я. Коли повернуся, працюватиму за двох».

II

Кіт Беллю зійшов на знавіснілий берег Даї, де клеко-тіло багатотисячне людське тлумище з тисячами пудів спорядження. З пароплавів вивантажувано гори речей та харчу, а потім усе це повільно посувалося вгору Дайською долиною і через Чілкут. Двадцять вісім миль треба було нести пожитки на собі. Й хоча носії-індіяни набували ціну

з восьми до сорока центів за фунта, роботи вони мали понад свою спромогу. Було ясно, що більшість мандрівників не встигне до зими здолати перевал.

Кіт був найтендітніший з-поміж новоприбульців. У нього, як і в сотень інших, на поясі висів патронташ і теляпався великий револьвер. У цьому, між іншим, також завинив його дядько, що пам'ятав, як давніше бувало свавільно в таких оце місцях. Але Кіт був романтик. Зачарований гонитвою за золотом, він захоплювався всім довкола і споглядав цей край очима художника. Він не сприймав його серйозно. Ще на пароплаві Кіт зауважив, що він же не на власний похорон їде. Він просто побуває у відпустці, лиш «кине оком» за перевал та й поверне додому.

Доки його супутники очікували на свої клунки, Кіт подався берегом до старої факторії. Він анітрохи не хизувався своїм револьвером, як це робило чимало інших. Ось повз нього пройшов високий та дужий індіанець із здоровенним клунком на плечах. Кіт попростував за ним, вражений його дебелими литками й тим, як легко той переступав під своїм тягарем. Індіанець скинув свою ношу на терези перед коморою, а Кіт прилучився до гурту золотошукачів, що вражено приглядалися до носія. Його клунк важив сто двадцять фунтів. Цю цифру шанобливо переказувано з уст в уста. Зачудований Кіт подумав собі, що він не зміг би й підняти таку вагу, а не те, що нести.

— Несеш до Ліндермену, друже? — запитав Кіт.

Індіанець гордовито кивнув головою.

— Скільки ж ти заробиш за це?

— П'ятдесят доларів.

Тут розмова й урвалася. В око Кітові впала молода жінка, що стояла на дверях. Дивно: вона нічим не подібна була до інших жінок, що зійшли з пароплава, — ні кучої спідниці, ні яскравих шароварів. Зодягнена, як звичайно вибираються жінки в дорогу. Його вразила дивовижна доцільність її серед цього оточення. До того ж вона була молода й гарна. Красна врода та пречудовий овал її нижнього обличчя вабили Кіта, й він прикипів до неї поглядом, аж вона це відчула; її темні, з довгими віями, очі якось байдужно зиркнули на нього. З обличчя вона перевела явно насмішкуватий позирок на його великий револьвер. А коли вони знову зустрілися очима, в її погляді промайнула відверта зневага. Його немов багогом стьобнули. Вона ж повернулася до чоловіка, який стояв поруч, і пока-

зала поглядом на Кіта. Чоловік зміряв його очима так само зневажливо.

— *Чечако*,— сказала дівчина.

Чоловік, що в дешевих широких штанях та блаженській вовняній куртці скидався на волоцюгу, сухо осміхнувся, а Кіт знітився, сам не знаючи чому. «Та все-таки вона надзвичайно вродлива,— подумав Кіт, коли ті обоє пішли.— Яка в неї легка хода!» Здавалося, він упізнав би її через тисячу літ.

— Бачили цього чоловіка з дівчиною? — збуджено спитав Кіта його сусіда.— Знаєте, хто він?

Кіт похитав головою.

— Олень Чарлі. Мені також оце тільки показали його. Йому поталанило на Клондайку. Він старожитець. Років дванадцять пробув на Юконі. Оце щойно звідти.

— А що означає «чечако»? — поцікавився Кіт.

— Ну от ви чечако, я чечако,— була відповідь.

— Може, я й чечако, але що ж воно означає?

— Паничик, новачок.

Повертаючись до пристані, Кіт усе приказував сам до себе це слово. Прикро, коли тебе таке дівча обізва «паничиком».

Йдучи поміж куп вантажу й згадуючи індіянину з важенним клунком, Кіт надумався й собі випробувати силу. Він вибрав стофунтовий мішок з борошном, став над ним окар'яч і спробував завдати його на плечі. Спершу йому здалося, що сто фунтів і справді важкі, потім,— що його спина не витримає, а потім він просто вилаявся, бо десь на п'ятій хвилині марних зусиль знемігся й звалився на той самий вантаж, який силкувався підняти. Кіт утер зрошене потом чоло й зараз угледів Джона Беллю: той тихцем стояв за купою мішків та насмішкувато стежив за ним.

— Боже! — вигукнув цей апостол гарту.— Які німечні нащадки нашого могутнього роду! Коли мені було шістнадцять, я жартома піднімав таке.

— Ви забули, дядечку,— огризнувся Кіт,— що я не ріс на ведмедині.

— Я заіграшки підніматиму його і в шістдесят.

— То покажіть!

І Джон Веллю показав. Йому було сорок вісім років, а він по-молодечому нагнувся, схопив мішка, вправно скинув на плечі й випростався.

— Спритність, хлопчику, спритність. Та ще міцний хребет.

Кіт шанобливо скинув капелюха.

— Ви диво, дядечку, справжнє диво. Як ви гадаєте, чи зможу я цього навчитися?

Джон Беллю низав плечима.

— Ти накиваш п'ятами раніш, ніж ми звідси рушимо.

— Не бійтеся,— тяжко зітхнув Кіт,— там же О'Гара, розлючений лев. Бодай туди ніколи не повертатися.

III

Перший перехід не перетрудив Кіта. До Фініганського броду весь їхній багаж — дві з половиною тисячі фунтів — перенесли індіани, що їх пощастило найняти. Далі довелося гнути власні спини. Вирішили посуватися щодня на одну милю. Та це здавалося легким тільки на словах. Джон Беллю в таборі куховарив, отже не міг переносити більше як один клунок у день, і на долю кожного з трьох молодих хлопців припадало щодня проносити по вісімсот фунтів на відстань в одну милю.

— Якщо брати клунки по п'ятдесят фунтів, щодня доведеться проходити шістнадцять миль з вантажем і п'ятнадцять упорожні, бо ж останній раз ми не вертатимемося,— пояснив Кіт своє приємне відкриття. Клунок по вісімдесят фунтів треба було б щодня переносити на дев'ятнадцять миль, а по сто фунтів — лише на п'ятнадцять.

— Я не охочий ходити,— зауважив Кіт.— Тому братиму по сто фунтів.— Перехопивши хитру посмішку на дядьковому обличчі, він хутко додав: — Певна річ, я звикаю поступово. Навчаються ж люди ходити по мотузці й витівати всіляких там штук. Я почну з п'ятдесяти.

Кіт схопив клунок й весело, мало не підтюпцем подався стежкою. Скинувши його на першому перепочинку, він поспішив назад. Виявилось легше, ніж він гадав. Але дві милі збили з нього самовпевненість. Другий клунок важив шістдесят п'ять фунтів. Нести було набагато важче, й Кіт уже не підстрибував. Як і всі носії, він деколи сідав на землю перепочити, спираючись ношею на камінь чи пень. За третім разом він так розпалився, що скинув на плечі дев'яностоп'ятифунтовий лантух з бобами. Але пройшов-

ни сотню кроків, відчув, що от-от зомліє. Кіт сів і вилетів з обличчя.

— Короткі переходи й короткі перепочинки,— ледь вимовив сам до себе Кіт.— Ось у чому річ.

Іноді він сідав перепочити, не пройшовши й ста кроків, і щораз насилу спинався на ноги, а лантух дедалі важчав та й важчав. Він захекався, його заливав піт. Десь за чверть милі він зідрав з себе вовняну сорочку й почепив на дерево. Трохи далі закинув геть капелюха. Через силу подолавши півмилі, Кіт уже подумав, що йому капець. Ніколи в житті не почувався він так немічно. Знеможений, він сидів на землі, і раптом його погляд спинився на великому револьвері й важкому патронташі.

— Зайві десять фунтів,— посміхнувся Кіт і відстебнував зброю.

Він навіть не завдав собі клопоту повісити її на дерево, а злісно жбурнув у чагарник. І коли повільний потік носіїв пропливав повз нього, Кіт завважив, що й інші чечачки викидають свою зброю.

Його короткі переходи все меншали. Часом він не міг проволіктися й ста кроків, як удари серця й дрижаки в колінах примушували його знов перепочивати. І перепочинки ті всі довшали. Та уява його була невтомна. Попереду ще двадцять вісім миль, тобто двадцять вісім днів, та й пройдено тільки найлегшу частину дороги.

— Почекайте,— казали йому,— дістанемось до Чілкуту, то ще й рачки будемо видиратись.

— Який там Чілкут,— відповідав Кіт.— Це не про мене. Задовго до нього я набезвік спочину десь під мохом.

Він ослизнувся й утримався на ногах тільки одчайдушним зусиллям. В середині в нього наче щось відірвалося.

— Якщо я впаду з оцією ношею, тут мені й каюк,— сказав Кіт своєму випадковому супутникові.

— Це ще нічого,— відмовив той.— От скоро доберемося до Каньйону. Там доведеться переходити через бурхливий потік по сосновій колоді футів з шістдесят завдовжки. Ні мотузків тобі, ані чоґісіпсько. А вода вирує, деревина під ногами вгинається. Як упадеш, то й потонеш, бо від оцих шлейок не звільнитися.

— Та мені однаково,— мовив Кіт, відчуваючи, що каже мало не правду.

— Там щодня тонуть по троє-четверо,— провадив своїй

сусіда.— Я допоміг якось витягти одного німця. Мав при собі чотири тисячі самими банкнотами.

— Нічогенько,— промовив Кіт, ледве зводячись, щоб іти далі.

Кітове безсилля виглядало на звичайну мандрівничу трагедію. А сам собі він скидався на Сіндбада-мореплавця, якому ув'яз на шию дідок. Так оце та «забава, гідна справжнього чоловіка»? Проти неї навіть служба в О'Гари була ніщо. Знову й знову його спокушала думка закинути лантуха з бобами в кущі, скрастися поза табором до берега, сісти на пароплав і повернутись до цивілізації.

Але Кіт не здався. Десь у ньому ще жеврів предківський гарт, і він казав собі безперестанку: те, що роблять інші, може робити й він. Це стало в Кіта якимсь маячливим приспівом, що його він мимрив кожному, хто повз нього проходив. На відпочинках він заздрісно стежив за індіанами з міцними, як у мулів, погами, що спокійно собі ступали, несучи вдвічі важчі клунки. Здавалося, вони ніколи й не спочивали, а все йшли та йшли з таким спокоєм і певністю, аж йому моторошно ставало.

Він сидів на землі й уголос лаявся (йдучи він не мав на це сили), ледь утримуючись від спокуси втекти назад до Сан-Франціско. Миля вже була наприкінці, коли Кіт від лайки перейшов до плачу. То були сльози знесилля і злості до себе. Жодна людина на світі, мабуть, не зазнавала такої поразки. Побачивши, нарешті, пристанок, він розпачливо напружив останню снагу, доплентався туди й упав долілиць із бобами на спині. Перехід однак не вбив його,— Кіт тільки пролежав нерухомо з чверть години, доки зібрався на силі, щоб звільнитися від шлейок. Тоді бідолаху занудило, і в такому стані застав його Роббі, що зазнавав тих самих мук. І, як це не дивно, слабість Роббі надала Кітові бадьорості.

— Що роблять інші, можемо й ми...— сказав йому Кіт, хоч у душі й не був цього певний.

IV

«Мені двадцять сім років, і я справжній чоловік»,— раз у раз подумки запевняв себе Кіт. Це було неабияк потрібно йому, бо хоч він і приладнався щодня переносити по вісімсот фунтів, але на кінець тижня втратив п'ятнадцять

фунтів власної ваги. Він геть змарнів, лице йому запало, де й поділася гнучкість його тіла й розуму. Тепер Кіт не йшов, а через силу чалапав. Навіть коли повертався впрожні, ноги його підтиналися.

Кіт Беллю перетворився на в'ючака. Він до того знемігся, що засинав над їжею, і сон його був важкий та міцний, як у тварини, окрім хіба тих випадків, коли він прокидався від корчів у ногах. Кожна клітинка тіла нила. Ноги вкрилися болючими пухирями, але й це було пусте проти пекучих ран на ступнях, коли він брів зо дві милі через Дайську низовину, покриту рінню. Ці дві милі були йому за цілих тридцять вісім. Кіт умивався лише раз на день, а своїх поламаних, з болючими задирками нігтів, і зовсім не чистив. Плечі й груди він натер твердими шлейками, і саме тоді мимоволі згадав про биндюжних коней, і чи не вперше збагнув їхні муки.

Та найбільше спочатку він потерпав від харчу. Тяжка праця виснажувала його, а підсилитись не було як — Кітів шлунок не звик перероблювати такими великими пайками грудинку та важкотравні боби. Тож хоч не хоч настав денний голод, що доймав Кіта аж до живого. Але потім прийшов день радощів, і він зміг їсти все, що було, наче пожадлива звірина, а по-вовчому голодні його очі назирали, чим би ще підживитись.

Коли мандрівці перетягли вантаж через Каньйон, довелося змінити свої плани. До них дійшла чутка, що біля Ліндермену позрубувано останні дерева, придатні на човни. Брати Гел і Роберт, з пилками, укривалами й харчем подалися шукати лісу, полишивши решту багажу на Кіта й дядька. Віднині Джон Беллю та Кіт разом куховарили, обидва несли свої пожитки пліч-о-пліч. А час минав, і на вершинах падав перший сніг. Застряти по цей бік перевалу на зиму означало затримку майже на цілий рік. Отож дядько скинув на свою залізну спину стофунтовий клунок. Небіж, затявшися, зціпив зуби й узяв і собі таку саму вагу. Було страх як важко, але Кіт уже трохи звик, та й тіло, втративши разом з жиром і м'язисте, поволі робилося пружне і м'язисте. До того ж він приглядався і сам дещо метикував. Помітивши, що індіанці накладають ремінці ще й на голову, Кіт приладнав їх собі теж (це окрім наплічних шлейок). Нести стало легше, і він також почав припасовувати зверху що громіздкіше, але не

тяжке. Згодом Кіт міг іти, маючи сотню фунтів на плечах та ще п'ятнадцять-двадцять поверх клунка, і при тому ще ніс в одній руці сокиру чи пару весел, а в другій кілька покладених один в одного казанків.

Проте труднощі зростали. Що далі стежка гіршала, а клунки важчали. Щодень снігова смуга на скелястих горах сповзала нижче й нижче. Платня за перенесення фунта багажу підскочила до шістдесяти центів. Від братів, що мали самотужки зробити десь човна, не було ані слуху. Джон Беллю занепокоївся. Перехопивши гурт індіан, що поверталися з Ліндермену, він погодив їх перенести вантаж до верхів'я Чілкуту. Носії заправили по тридцять центів за фунт, і старий геть-чисто витратився, та й то ще лишилося з чотириста фунтів одежі й табірною начиння, що їх він мусив переносити сам, бо небожа вирядив разом з індіанами. Домовилися, що на верхів'ї Кіт потроху перетягатиме вантаж далі, поки його наздожене Джон Беллю.

V

Кіт ледь устигав за індіанами. Тому що перехід мав бути довгий, аж до верхів'я Чілкуту, він узяв на плечі тільки вісімдесят фунтів. Індіани аж згиналися під своїм тягарем, куди важчим, а проте йшли все-таки швидше, ніж звик ходити Кіт. Але він не дуже й побоювався цього, бо вважав себе вже мало не таким самим витривалим, як індіани.

Пройшовши чверть милі, Кіт порвався був перепочити, та носії не спинилися, і він мусив чалапати далі. Ще за чверть милі Кіт відчув, що не спроможний ступити й кроку, але, зітнувши зуби, подибав-таки за індіанами. А коли здолав цілу милю, сам собі вразився, що він ще живий. Далі він якось уже втягся, і друга миля видалася йому навіть легшою, ніж перша. По третій милі він був ледь теплий, та ба — майже не при тямі з утоми й болю, усе-таки вперто просувався вперед. І саме в ту мить, коли йому здалося, що він от-от знепритомніє, індіани пристали. На відміну від білих, які спочивали, сидячи з вантажем за плечима, індіани позвільнялися від шлейок та ремінців і вільно собі полягали, спроквола гомонячи й покурюючи. Збігло добрих півгодини, поки вони знов рушили. Собі на диво Кіт раптом почувся на свіжій силі, й відтепер його правило стало: «Тривалі переходи й тривалі перепочинки».

Схил Чілкату був таким, яким і уявляв його Кіт з розповідей. Йому часто випадало дертися вгору навкарачки. Але, досягнувши в люту сніговицю вершини перевалу, Кіт потайки запишався: адже він тепер не пасе задніх, навіть не нарікає на свою долю, а йде в гурті з індіанцями. Стати витривалістю майже впорівень з індіанцями — така була його нова амбітна мрія.

Коли Кіт розплатився з носіями, вже смеркло. Він лишився сам на гірському хребті, за тисячу футів понад смугою лісів. Зморений і голодний, змокрілий по пояс, Кіт віддав би весь річний прибуток за багаття й кухлик гарячої кави, але натомість повечеряв півдесятком холодних коржів і загорнувся з головою в брезент. Уже заснаючи, нараз він згадав про Джона Беллю й зловтішно осміювався, уявляючи, як той тягтиме на Чілкат свої чотириста фунтів. Він і сам волоктиме завтра аж дві тисячі, але ж то з гори.

Рано, не відпочилий до пуття й задубілий з холоду, Кіт виліз з-під брезенту, нашвидкуруч ум'яв зо два фунти сирої грудинки, скинув за плечі стофунтовий клунок та й пустився наниз скелястим плаєм, що вів через вузький льодовик до озера Крейтер. Там він побачив і інших людей з вантажем. Ціліснінький день Кіт переносив свої пожитки до горішнього краю льодовика, а що відстань була коротка, то він щораз нав'ючував на себе по сто п'ятдесят фунтів, сам дивуючись, де в нього та й сила. За два долари йому пощастило купити в одного індіанця три морських сухарі, що разом з величезними пайками грудинки становили його денну їжу. Закоцублий, невмиваний, у зволоженій потом одежі, Кіт спав і другу ніч, завинувшись у полотно намету.

Удосвіта Кіт простелив на кризі брезент, скинув на нього свої три чверті тонни вантажу і взявся тягти. Там, де стежка пострімкішала, саморобні санки пустилися швидше й підбили самого Кіта, тож він опинився зверху свого добра, що навально летіло донизу.

Сотні зігнених під тягарем носіїв спинялися й у подиві стежили за Кітом. А він лиш несамовито гукав остерегтися, і всі покvapно розступалися, даючи йому дорогу. Вишзу, на самому краю льодовика, бовванів невеликий намет, що все більшав у Кітових очах, наче блискавично мчав йому назустріч. Утерта стежка звернула ліворуч, а Кіт із своїми санками вривався в біле поле, здійнявши

снігову куряву. М'який сніг стишив його палену гонитву, й Кіт знову побачив намета аж тоді, коли, налетівши на нього, повиривав дерев'яні розчали і в'їхав усередину верхи на своїх клунках. Намета затіпало, мов напідпитку, і крізь морозяну пару Кіт розгледів перелякану дівчину, що сиділа закутана в коци,— ту саму, котра в Даї назвала його чечаком.

— Ну, як мене смоктонуло? — весело запитав Кіт.

Дівчина глянула на нього з явним осудом.

— Куди там той килим-самоліт! — провадив далі він.

— А чи не могли б ви прибрати цього мішка з моєї ноги? — сердито озвалася вона.

Кіт оглянувся й одразу встав на рівні.

— І не мішок це, а мій лікоть. Пробачте.

Таке пояснення тільки роздратувало дівчину, і голос її завунав, як виклик.

— Добре, що хоч не перекинули грубку, — докірливо кинула вона.

Кіт мимоволі простежив за її поглядом й уздрів залізну грубку та кавника, біля якого поралася молода індіанка. Він жадібно вдихнув запах кави й озирнувся до дівчини:

— Я чечако.

Нудьгуватий вираз у неї на обличчі свідчив, що це їй не новина. Та Кіт не журився.

— Я викинув оту вогнепальну залізяку, — сказав Кіт, кивнувши собі на пояс.

Тоді дівчина впізнала його, й очі її заблищали.

— Ніколи б не подумала, що ви дістанетесь аж сюди, — здивувалася вона.

Він знову нюхнув повітря.

— Щоб я так живий був — кава! — випалив Кіт, уже не кричючись. — Ось вам мій мізинець — одріжте його, я й не писну; я готовий на будь-що, я буду вашим рабом цілий рік з гаком, тільки налейте мені кухлик.

За кавою вони познайомилися. Її звали Джой Гастел, і вона тут старожитець. Народилася Джой у факторії біля Великого Невільничого озера, і ще малою зі своїм батьком перейшла Скелясті гори й спустилася на Юкон. Вони й цього разу мандрують удвох, тільки нині він десь забарився в Сітлі: її батько мало не загинув під час катастрофи «Співака» й повернувся назад до П'юджет-Саунду вже на іншому пароплаві, що врятував потерпілих.

А що дівчина так і сиділа під кодами, то Кіт не зволював розмовою і, героїчно відмовившись від другого кухлика, звільнив намета. Дорогою він розважав про Джой, що в неї гарне ім'я й гарні очі, що їй, певне, років двадцять два, не більше, що її батько, мабуть, француз; що в ній відчувається воля й палка вдача і що виховувалася вона не в цих диких краях.

VI

По скутих кригою скелях і над лісовою смугою виляся стежина довкіл озера Крейтер і губилася десь у кам'янистому міжгір'ї, що вело просто до Щасливого табору та перших миршавих сосон. Йти пішки з таким тягарем — це зайняло б не один день кривавої праці. На озері був якийсь човен з вітрильцем. Разів два переправитись, і за яких дві години він з усіма своїми бебехами опиниться на тому боці. Та йому бракувало грошей, а перевізник правив сорок доларів за тонну.

— Ваш човник, друже, це золота жила,— закинув Кіт човняреві.— Але ж ось тут є ціла золота копальня!

— Ну то покажіть її,— озвався той.

— Покажу, якщо перевезете мої речі. Ідея чудова, ще й не запатентована, і ви зможете одразу налагодити справжнє діло. То як, згода?

Човняр погодився, й Кіт поклався на його слово.

— Гаразд. Бачите цей льодовик? Поорудуйте там кайлом та прорубайте згори донизу такий собі широкий жолоб — це на день роботи. Зверху донизу. Збагнули? От вам і буде «Чілкут-Крейтер. Акційне товариство перевезень сторчма». За день ви зможете спустити по сотні тонн і пальцем не ворухнувши — тільки грошики в кишеню, центів по п'ятдесят з тонни.

Через дві години Кіт був уже на тому березі, вигадавши на цьому аж три дні. А коли Джон Беллю наздогнав його, він уже наближався до Глибокого озера — іншої вулканічної западини, наповненої льодовиковою водою.

VII

Останній перехід, поміж озерами Довгим та Ліндерменом, тягнеться три милі, і стежка там,— якщо можна її назвати стежкою,— звивається то вгору на крутий тисячо-

фтувий хребет, а то вниз по слизьких скелях і перетинає широке болото. Джон Беллю аж очі вирячив з подиву, коли Кіт, oprіч ста фунтів, завдав собі на плечі ще й п'ятдесятфунтовий мішок з борошном.

— Ходімо, дядечку, диво загартованості! — кепкував небіж. — Ви що, забули смак ведмедини та єдину пару білизни?

Джон Беллю похитав головою.

— Я вже старий, Крістофере.

— Та вам же тільки сорок вісім. Хіба ви забули, як мій дід, сер, а ваш батько, старий Айзек Беллю убив кулаком чоловіка, коли йому було шістдесят дев'ять років?

Джон Беллю, гірко усміхаючись, проковтнув пілюлю.

— Я хочу, дядечку, поділитися з вами важливою новиною. В мені сталися деякі зміни. Виховувано мене мазунчиком, це так. Але тепер я ношу вантажі більші, ніж ви, ходжу швидше, ніж ви, і можу збороти вас одним замахом кулака.

Джон Беллю підніс руку й урочисто сказав:

— Крістофере, хлопчику, я бачу, що можеш. Вірю, що ти можеш це зробити навіть з отим клунком за плечима. Ти досягнув майже неймовірних успіхів.

Наостанку Кітові довелося мандрувати туди й сюди чотири рази на день, тобто проходити двадцять чотири милі, причому дванадцять з них з тягарем у півтора ста фунтів. Він стомився, але почував себе добре й пишався своєю витривалістю. А їв і спав так, як ніколи в житті, і коли йшлося до кінця роботи, аж трохи сумував.

Одне бентежило його. Кіт був певен, що коли спіткнеться із стофунтовою вагою, то вціліє, та якщо впаде з додатковими п'ятдесятьма фунтами, може скрутити в'язи. Стежки через болото доводилося раз у раз торувати нові, бо кожна стежина скоро пробивалася до бездонних мочарів. Отак, прокладаючи собі стежину, Кіт несподівано розв'язав проблему зайвих п'ятдесяти фунтів.

Колихка драговина піддалася під ним, Кіт заточився й брьохнувся ницьма. П'ятдесят фунтів не завдали йому шкоди, хоч і придавили ший, але сто фунтів за плечима дали змогу лише зіпнутися навкарачки, та й годі. Одну руку засмоктало йому аж по плече, а щока вже лежала на твані. Тільки він вирятував ту руку, як загрузла друга. Звільнитися від шлейок було неможливо, а сто фунтів не давали йому встати. Спираючись на руки й коліна й зав'я-

заючи то лівою, то правою рукою, Кіт спробував доповзти до того місця, де впав мішок з борошном, та тільки знемігся й так витолочив ледь укриту травною поверхню, що на ній виступила каламутна вода в небезпечній близькості до його носа й рота.

Кіт спробував перекинутися на спину, але натомість загруз обома руками й нараз відчув, що потоне. З винятковою терплячістю він витяг з трясовини спершу одну, потім другу руку, склав їх пластом, сперся на них підборіддям і заволав на поміч. Трохи перегодом позад нього хтось зачвякав по багнуці.

— Поможі, друже! — озвався Кіт. — Кинь мотузку абощо!..

Йому відповів жіночий голос, і він одразу впізнав його.

— Якщо ви розстебнете шлейки, я зможу встати.

Сто фунтів гупнуло в болото, а Кіт поволі зіп'явся на ноги.

— Оце ж пригода! — засміялася міс Гастел, побачивши його заквацянний багном вид.

— А чом би й ні, — весело відказав Кіт. — Це моя улюблена гімнастична вправа. Раджу й вам — вона неабияк зміцнює груди й хребет.

Він витер обличчя й струснув з руки бруд.

— О! — вигукнула вона. — Та це ж містер, що його смоктонуло!.. Містер Смок Беллю.

— Щиро дякую за вчасний порятунок та нове ім'я. Мене перехрестили. Відтепер я вимагатиму, щоб мене так і кликали Смок Беллю. Це сильне ім'я, і не без глибшого сенсу: цим разом мене таки мало не засмоктало.

Нараз він примовк, а відтак не знати чого люто скрикнувся:

— Знаєте, що я тепер зроблю? Повернуся в Штати. Одружуся. В мене буде багато дітей. Вечорами збиратиму їх біля себе й оповідатиму про свої поневіряння на чілкутській стежці. І якщо вони не заплачуть, — чуєте, — якщо не заплачуть, — то я з них шкуру здеру!

VIII

Насувалася полярна зима. Сніг укрити землю на шість дюймів, а крига сковувала озера, дарма, що лютували бурі. Якось надвечір, вибравши часину, коли вітер трохи

вщух, Джон Беллю й Кіт допомогли Гелові й Роберту навантажити човна, попрощалися з ними й постояли на березі, аж поки човен не зник у сніговій хурделиці.

— Тепер треба добре виспатися, бо рано в дорогу,— мовив Джон Беллю.— Якщо нас не застукає на перевалі сніговій, завтра ввечері будемо в Даї. А коли пощастить одразу сісти на пароплав, то за тиждень повернемося до Сан-Франціско.

— Маєте вдовolenня з подорожі? — ніби між іншим поспитав Кіт.

Останній їхній табір на Ліндермені був незатишний. Усе, що могло придатися, в тім числі й намет, забрали в собою обоє братів. Подертий шмат брезенту мало захищав од вітру. Вечерю зготували на вогнищі в якихось розбитих казанках. У них тільки й лишилося, що укривала та харчів на кілька днів.

Відколи відплив човен, Кіт став якийсь неухажливий та неспокійний. Дядько помітив його стан, але гадав, що то від перевтоми. Вечеряли мовчки, лише раз Кіт озвався.

— Дядечку,— ні сіло ні впало сказав небіж,— віднині кличте мене Смоком. Негоди ж добре-таки попосмоктали мене за цю мандрівку, правда?

Кількома хвилинами пізніше Кіт пройшовся до табору золотошукачів, які все ще прибували та споряджали собі човни. Пробув він там не одну годину, бо коли повернувся, Джон Беллю вже спав.

Бураного досвітку, ще поночі, Кіт виліз з-під брезенту, не взуваючись, розпалив багаття, розігрів біля нього свої чоботи, запарив кави й підсмажив грудинки. Сяк-так поснідавши на холоднечі, дядько й небіж згорнули укривала й зібралися в дорогу. Та тільки-но Джон Беллю повернув рушати на Чілкут, Кіт простяг йому руку.

— Бувайте здорові, дядечку!

Джон Беллю глипнув на нього й з несподіванки аж вилаявся.

— Не забувайте, мене звать Смок,— додав Кіт.

— Ти що це вигадав?

Небіж лише махнув рукою на північ, у бік розбурханого озера.

— Нема рації повертатися, коли дістався так далеко,— пояснив він.— Та й ведмедина мені до смаку. Я піду далі.

— Ти ж без грошей,— заперечив Джон Беллю.— І ніякі-сінького спорядження!

— Я знайшов роботу. Погляньте-но на свого небожа, Крістофера Смока Беллю! Він має роботу. Він тепер слуга поважного господаря. Півтораєста доларів на місяць і харчі. Ваш небіж вирушає на Доусон у товаристві двох джентльменів та ще одного слуги. Хай він западеться, той О'Гара зі своєю «Хвилею»! Бувайте!

Ошелешений Джон Беллю спромігся лиш пробурмотіти:

— Нічого не розумію.

— Кажуть, що в басейні Юкону до біса ведмедів,— пояснив Кіт.— Ну, а в мене лиш пара білизни, то я піду пошукаю ведмєдини.

ВЕДМЕДИНА

I

Уже сіріло, коли Смок Беллю, заточуючись від поривів дужого вітру, вийшов на берег. Там з десятків човнів навантажувано коштовностями, що їх пощастило перекинути через Чілкут. Човни були неоковирні, сяк-так збиті зі шойно зрубаного дерева. Один з них, уже навантажений, саме відпливав, і Кіт спинився подивитися.

Вітер на озері був ходовий й дув просто в берег, зганяючи хвилі на мілизну. Люди з того човна, спрямовуючи його на глибінь, хляпали у високих гумових чоботях по воді. Двічі їм пощастило. Та поки вони влізали в човна, їх знов односило назад. Кіт завважив, що бризки на бортах човна вмить замерзають. Третя спроба була трохи успішніша. Двоє чоловіків, що останні влізли в човна, змокли по самий пояс, зате човен вплив на глибоке. Насилу піднімаючи важкі весла, човнярі почали гребти від берега. Не забарилися вони й нашнути вітрило з укривал, але вітер одразу зірвав його, і їх утретє кинуло на берег.

Кіт осміхнувся й пішов далі. Йому також доведеться боротися з вітром та хвилями — у новій ролі служника сьогодні й він вирушає в такому самому човні.

Повсюди люди шпарко працювали. Наближалася немичуча зима, й кожен спішив перебратися через низку озер, доки не скувало їх лютим морозом. Проте, коли Кіт підійшов до намету добродіїв Спрага і Стайна, то не побачив

ніякого пожвавлення, ніби в них і на гадці не було відпливати.

Біля багаття, під захистком брезенту сидів куций натоптаний чоловічок, посмоктуючи самокрутку.

— Здоровенькі були! — привітався він перший. — Це ви новий служник містера Спрага?

Кіт Беллю кивнув. Його вразило, як той, ледь не підморгнувши, притиснув на словах «містер» та «служник».

— Ну, а я служник містера Стайна, — пояснив чоловічок. — По-простецькому кличуть мене Куций, бо я тільки п'ять футів і два дюйми на зріст, або Джек Куций. Іноді ще — Джонні Спритник.

Кіт потис йому руку.

— Либонь, вирости на ведмедині?

— А так, — ствердив Куций. — Хоча, як на мою пам'ять, першою їжею мені було буйволяче молоко. Сідайте, поїжте. Наші пани ще затинають хрпака.

Кіт, хоч уже й снідав сьогодні, охоче підсів до вогнища й перекусив удруге. Тепер, після кількох тижнів поневірянь, апетит у нього став просто вовчий. Він міг їсти будь-що і будь-скільки, і не знав, що таке нетравлення. Куций виявився балакучим та ще й песимістично настроєним. Від нього Кіт довідався чимало всякого про їхніх господарів і почув невтішні віщування щодо їхньої подорожі. Томас Стенлі Спраг — молодий гірничий інженер і син мільйонера. Лікар Адольф Стайн також син багаття. Завдяки батькам обидва мали підтримку одного синдикату, що фінансував їхню клондайкську експедицію.

— О, в них грошей кури не клюють! — провадив Куций. — Коли вони висідали на берег Даї, платня за фунт вантажу підскочила до сімдесяти центів, але нікого було наймати — жодного індіанця. Аж тут якось партії справжніх рудокопів зі Східного Орегону пощастило найняти гурт індіанців такий же по сімдесят центів. Носії вже навантажилися — три тисячі фунтів, — коли з'явилися Спраг і Стайн. Ці запропонували їм по вісімдесят, тоді по дев'яносто центів, а тоді навіть по цілому долару за фунта. І врешті індіанці скинули той вантаж і взяли їхні клунки. Спраг і Стайн, як бачите, дісталися сюди, хоча це їм влетіло в три тисячі, а орегонці й досі десь на березі. Вони певиберуться звідти до наступної весни.

— О, гроші сіяти вони мастаки, а до інших людей їм байдуже. Знаєш, яку штуку вони утнули тут на Ліндер-

мені? Теслі саме викінчили човна за шістсот доларів для прибульців із Фріско. Спраг і Стайн відвалили їм цілу тисячу, й ті, не довго думаючи, розірвали домовленість. Човен-то добрий, але здобуто ж його шахрайством! А ті бідолахи знов-таки застрягнуть тут до наступної весни. Випий-но ще кухлика! Повір мені, я нізащо в світі не поїхав би з ними, якби мене не вабило до Клондайку. Нечесні люди. Заради власного зиску обібрали б і мертвого. А ти підписував умову?

Кіт крутнув головою.

— Тоді шкода тебе, парубче. Адже тут голод, і вони виженуть тебе, тільки-но дістануться Доусона. Визмкнимо багато людей голодуватиме...

— Але ж ми умовилися на словах...— почав Кіт.

— То на словах! — відрубав Куций.— Ти скажеш одне, вони інше, от і доведи. Та нічого, не журися. А як тебе звать, парубче?

— Зви мене Смоком,— відповів Кіт.

— Отож-бо, Смоку, наберешся ти лиха з тією словесною умовою. Добра від них не жди. Кажу-бо, ці лежні — мастаки лише тринькати гроші, а працювати незугарні, вся робота буде в нас на шиї. Оце треба було б годину тому вже виїхати, а вони досі хропуть. Скоро почувеш, як вони порозплющують очі й закричать: «Кави!» Це щоб дорослим чоловікам каву до ліжка! А ти вмієш веслувати? Я ковбой і золотошукач, але на воді — нічого не тямлю. Вони — й поготів. А ти?

— Де там,— сказав Кіт, щільніше тулячись до брезенту, бо саме захурделило сипучим снігом.— Хлопчаком колись їздив на човні, ото й усе. Та вже якось навчимося.

Вітер задер крайчик брезенту, й за комір Куцому посипався сніг.

— Атож, навчимося,— буркнув він.— І дитя може навчитися. Але, їй-бо, нам сьогодні не вирушити.

Була восьма година, як з намету загукали кави, а десь близько дев'ятої з'явилися й самі роботодавці.

— Гей! — гукнув Спраг, випещений, червонощокий молодик років двадцяти п'яти.— Час би й рушати, Куций. Ви та...— тут він запитально глянув на Кіта.— Перепрошую, вчора я не зовсім розчув, як вас звать.

— Смок.

— Отже, Куций і ви, містере Смоку, беріться до човна.

— Просто Смок, без містера,— зауважив Кіт.

Спраг сухо кивнув головою, й вони вдвох зі Стайном, струнким сухорлявим юнаком, подалися між намети.

Куций значуще підморгнув Кітові.

— Понад півтори тонни вантажу, а вони й пальцем не кивнуть. Ось побачиш.

— То нам же за те й платять, щоб ми все робили,— бадьоро відповів на це Кіт.— Ми й самі впораємося.

Перетягти на плечах три тисячі фунтів за сотню ярдів — це робота не легка, а ще в отаку завірюху, провалюючись важкими чобітьми в кучугурах снігу,— то й зовсім виснажлива. До того передусім треба було скласти намета й спакувати всяке табірне начиння. Покінчивши з цим, Смок та Куций узялися вантажити човна. Щораз, як човен під тягарем осідав, його відштовхували далі й далі від берега, отож відстань, що її мали перебродити вантажники, все збільшувалася. До другої години, одначе, роботу було скінчено, й Кіт, дарма, що двічі снідав, так охляв, аж у нього коліна тремтіли. Куций почувався не краще. Він понишпорив і в одному великому казанку натрапив на холодні боби впереміш із здоровими куснями грудинки. Напохваті знайшлася лиш одна ложка з довгим держаком, і вони по черзі запускали її в казанок. Кіт без усякого жарту запевняв, що зроду не їв нічого смачнішого.

— А їй-бо,— мурмотів Кіт, плямкаючи,— я ніколи не знав, що то є апетит, доки не звідав цих мандрів.

Спраг і Стайн застали їхній бенкет у самому розпалі.

— А чого це ми баримося? Чи не час вирушати? — невдоволено запитав Спраг.

Замість відповіді Куций ще глибше зачерпнув ложкою, виїв з неї й передав її Кітові. Служники мовчки жували далі, доки не спорожнили казанка.

— Либонь, ми тут байдикували,— огризнувся нарешті Куций, витираючи долонею рота.— І нічогосінько не зробили. І вам нічого не приготували їсти. Це все через мене.

— Нічого, нічого. Ми поснідали в одному наметі у своїх друзів,— квапливо відповів йому Стайн.

— Я так і знав,— буркнув Куций.

— То як ви вже скінчили, рушаймо! — підганяв Спраг.

— Онде човен на воді,— махнув рукою Куций.— І вже навантажений. То чого ще треба, щоб рушати?

— Сісти й відштовхнутися. Ходімо!

Господарі сіли в човна, а Кіт і Куций заходилися штовхати його перед себе. Коли вода полилася їм за халяви,

вони вскочили в човен. Але ті двоє не були готові з веслами, і човна вмить прибило назад, на мілізну при березі. Так робилося разів шість, і все коштом надмірних зусиль Кіта з Куцим.

Проклинаючи все на світі, Куций похмуро сів на корму й заклав за щоку тютюнової жуйки, в той час як Кіт вичерпував з човна воду, а решта двоє перекидалися негречними репліками.

— Якщо будете слухатися, я спробую відчалити, — заявив за хвильку Спраг.

Він таки й справді взявся перелазити через облавок, але зараз же його залляло по самий пояс.

— Треба розкласти вогонь, — заволав він, коли човен знову сів на мілізну. — Я замерзаю.

— Змокнути — це нічого, — оскірівся Стайн. — Інші люди ще й більше за вас мокли. Краще-но я його відчалою.

Цього разу його геть усього зачлюпнуло, і тепер він, не попадаючи зуб на зуб, став вимагати вогню.

— Та вас же тільки покропило, — кепкував Спраг, сам дрібно цокотячи зубами. — Ми рушаємо.

— Куций, витягніть мого клунка з одежею та розкладіть багаття! — скомандував Стайн.

— Човна не розвантажуйте! — вигукнув Спраг.

Куций глянув на одного, тоді на другого, сплюнув, але з місця не зрушив.

— Він служить мені й мусить слухатися моїх наказів! — аж скрикнув Стайн. — Куций, тягніть мішка на берег!

Куций послухав, а Спраг усе так само трусився з холоду. Кіт, не маючи ніякого наказу, тим часом тішився перепочинком.

— Де незгода, там часто шкода, — промимрив він собі під ніс.

— Що ви сказали? — гаркнув до нього Спраг.

— Та це я розмовляю сам з собою, у мене така звичка, — відповів той.

: Господар сподобив його грізним поглядом, і набундючившись, просидів у човні ще кілька хвилин. А тоді здався.

— Витягніть, Смоку, й мого клунка, — наказав він. — Та допоможіть розкласти багаття. Вирушимо завтра.

Буря не вщухла й другого дня. Озеро Ліндермен було не що інше, як наповнена водою гірська ущелина. Зриваючись із гір, вітер через цю вузину дув досить нерівно: то налітав буревієм, а то зовсім стихав.

— Якщо ви дружно штовхнете, я, може, й відчалою човна,— заявив Кіт, коли вони знов налагодилися вирушати.

— Ет, що ви тямите в цьому! — роздратовано гримнув на нього Стайн.

— Поживемо — побачимо,— відказав той і змовк.

Уперше в житті Кіт заробляв собі на прожиток, але вагу дисципліни швидко затямив. Слухняно й бадьоро долучався він до численних марних спроб відчалити від берега.

— А як же ви гадаєте це зробити? — засапавшись, жалібно спитав нарешті Спраг.

— Сядьмо та добре відпочиньмо, доки вітер трохи втишиться, а потім гуртом натиснім, скільки сили.

Дивовижно проста думка, але Кіт перший висловив її. І справді, за першим таки разом їм пощастило відчалити. Прип'яли укривало до щогли, й човен помчав за вітром. Стайн і Спраг ураз повеселішали. Куций, попри узвичасний свій песимізм, був хлопець завжди веселий, а Кітові й зовсім не випадало хнюпитись — надто вже був він цікавий до новизни. Біля стерна Спраг ледве змігся на яких чверть години, а тоді так благально глянув на Кіта, що той одразу заступив його.

— Мало руки не повикручував,— промурмотів Спраг, ніби виправдовуючись.

— Ви, либонь, ніколи не куштували ведмедини? — співчутливо спитав його Кіт.

— Що ви, в біса, хочете цим сказати?

— Анічогісінько, просто поцікавився та й годі.

За спиною свого роботодавця Кіт помітив схвальну усмішку Куцого — той розгадав жарт.

Стернуючи вздовж Ліндермену, Кіт виявив стільки вправності, що двоє грошових тузів, самі до праці не призвичаєні, піднесли його до рангу стерника. Не менш утішився з цього й Куций — полишивши човнярські справи на товариша, він залюбки взявся куховарити.

Між озерами Ліндерменом та Бенетом пролягав волок. Легко навантаженого човна треба було провести через вузький і бурхливий потік, що сполучав озера, і тут Кіт ще

ї побільшив набагато свій судноплавський досвід. Але коли дійшлося до вантажу, Стайн і Спраг де й поділися, і служникам самим довелося два дні перериватися, перетягуючи на собі всі клупки. І так чимало днів у поті чола справляли вони всю роботу, бо їхні господарі йшли собі порожняком та ще й вимагали особистих послуг.

Сувора полярна зима все ближчала, а вони посувались повільно, легковажаючи дорогим часом. На Вітряному Рукаві Стайнові заманулося перебрати від Кіта стерно, і за годину човна віднесло до навітряного берега, де ходили великі хвилі, й два дні вони згаяли на лагодження човна. А коли третього ранку прокинулися, побачили чітко виведене вугіллям на кормі й на прові слово: «Чечако».

Кіт аж оцирився, смакуючи влучність прізвиська.

— Та ви що? — відповів Куций на Стайнове звинувачення. — Звісно, я вмю читати й писати і знаю, що «чечако» означає — паничик, але я не такий освічений, щоб ще й написати це важке слово.

Обидва господарі гнівно бликнули на Кіта. Але той змовчав, що Куций напередодні питав його, як те слово пишеться.

— Це їм дошкулило хіба не менше, як ведмедина! — тішився Куций згодом.

Кіт пирхнув сміхом. Щодень він певніше відчував власну силу, та водночас росла в ньому й відраза до їхніх господарів. Поведінка їх не так дратувала, як просто викликала огиду. Адже він уже скуштував ведмедини, й вона припала йому до смаку, а вони тільки псували той смак. Потаї Кіт дякував богам, що він не такий, як вони. Його неприязнь до них була вже мало не зненависть. Цілковита їхня безпорадність обурювала Кіта ще більше, ніж їхнє несосвітнене ледарство. Не дурно ж таки мав він предком Айзека Беллю і належав до роду заповзятливих Беллю.

— Огріти б їх веслом по макітрі та перекинути за облавок! — шепнув якомусь Кіт, коли вони знов загаїлися з від'їздом. — Га, Куций?

— О, це було б здорово! — погодився Куций. — Куди їм до ведмедини! Таким смердюкам тільки рибу жувати.

Перші пороги, до яких вони дісталися, називалися Квадратовим яром; кількома милями нижче були пороги Білого Коня. Квадратовий яр не дурно так було названо: він і справді скидався на пастку з прямовисними стінами обабіч. Річка тут значно вужчала, й вода шалено проривалася крізь тісний каньйон, здіймаючись посередині ф'ютів на вісім вище, ніж біля скелястих берегів. Поверх цього нурта пінився білосніжний гребінь хвиль, що безнастанно клекотіли, не зрушаючи з місця. Квадратовий яр був страшнуватим місцем: смерть тут збирала щедрю данину з переїжджих золотошукачів.

Причаливши до берега, де вже було десятків зо два човнів, власники яких не наважувались відпливати далі, Кіт і його супутники подалися оглянути пороги. Коли вони підповзли на самий край урвища й заглянули вниз на водяний крутіж, Спраг аж відсахнувся з ляку.

— Боже мій! — вигукнув він. — Тут і не вплинеш.

Куций значливо штовхнув ліктем Кіта й прошепотів:

— У них уже душа в п'ятах. Ладен закластися, що вони не рушать.

Та Кіт навряд чи й почув його. Подорожуючи човном, він уже спізнав упертість і неймовірну жорстокість стихії, і видовище внизу викликало в ньому войовничий запал.

— Треба промчати самим гребенем, — міркував у голос Кіт. — Бо найменше відхилення, й нас хрясне об скелі.

— І так і не дізнаємося, об віщо нас розтрощило, — докинув Куций. — Ти вмієш плавати?

— Там це буде ні до чого.

— Оце ж і я гадаю, — сумно сказав незнайомець, що стояв біля них. — Багато б я дав, щоб уже мати їх позад себе.

— А я б і за гроші не пропустив би такої нагоди, — відповів на те Кіт.

І це він сказав цілком щиро, до того ж йому хотілося підбадьорити людину.

Кіт рушив назад до човна.

— Ви таки хочете переправитися? — поцікавився незнайомець.

Кіт кивнув.

— От мені б таку відвагу! — аж прицмокнув той. — Я стовбичу тут уже не одну годину. І що довше вдив-

ляюся, то більший страх бере. Весляр з мене ніякий, а зі мною жінка й хлопчак-небіж. Якщо вам пощастить, може, переведете й мого човна?

Кіт допитливо позирнув на Куцого, але той мовчав.

— З ним жінка,— нагадав Кіт.

І він не помилився у своєму товаришеві.

— А певно,— погодився Куций.— Про це ж я й думав.

Треба допомогти.

Кіт і Куций знов обернулися в той бік, де стояв їхній човен, але їхні господарі ані ворухнулися.

— Хай щастить, Смоку! — озвався Спраг.— Я... той...— він завагався.— Я лишуся тут, подивлюсь, як воно вийде...

— У човні треба трьох: одного біля стерна, двох на весла,— спокійно відказав Кіт.

Спраг зиркнув на Стайна.

— А нехай йому біс, щоб я туди сідав! — промовив цей добродій.— Як ви не боїтеся звідси споглядати, то і я ні.

— Хто це тут боїться? — в тон йому гарикнув Спраг.

Стайн відрубав щось йому, і вони обоє завелися. Кіт і Куций подалися самі до човна.

— Обійдемося й без них,— сказав Кіт.— Я за кермо, а ти — на весла. Головне, щоб утримати човна на гребені. В тій водoverті ти не розчуєш мене, отож веслуй просто посередині, щоб на гребені.

Вони відіпхнули човна від берега й впливли на бистрину. З каньйону долинав дедалі дужчий рев. Гладенька, як лите скло, річка впадала у вузину. Коли понад човном стали чохмурі стіни, Куций, вклавши в рота тютюнової жуйки, наліг на весла. На першому ж гребені човна струсонувало, а човнярів заглушило дике ревіння водяної стихії, що стоголосою луною відбивалося між вузьких стін. Їх від голови до ніг обсипало бризками й піною. Часом Кіт навіть товариша на прові не міг розрізнити. Тяглося все це яких дві хвилини, поки вони промчали три чверті милі й щасливо пристали до берега, збурюючи круг човна воду.

Куций виплюнув тютюн,— бо на гребені було не до того,— й весело вигукнув:

— Оце ведмедина! Та ще й справжня! І не завадила нам, авжеж, Смоку? Правду мовлячи, попервах я настрахався. Тепер же я за ведмедину! Ходімо, переженемо й того човна.

На півдорозі вони перестріли своїх господарів, що й досі приглядалися згори до порогів.

— Ось вони, рибоїди,— сказав Куций.— Тримайся за вітром, бо від них справді тхне.

IV

Перегнавши через пороги човна Брека — так звали їхнього нового знайомого.— Кіт і Куций познайомилися і з його дружбною, тендітною, мов та дівчинка. В її блакитних очах блищали сльози вдячності. Брек хотів заплатити їм п'ятдесят доларів — спершу запропонував гроші Кітові, а тоді Куцому.

— Чоловіче добрий,— відказав Куций.— Я прибився в ці краї добувати гроші із землі, а не із своїх товаршів.

Брек понишпорив у своєму човпі й витяг велику обплетену сулію віскі. Куций уже простяг був до неї руку, та нараз отямився й крутнув головою.

— Ні. Попереду ще клятий Білий Кінь, а там, кажуть, ще гірше, ніж на Квадратовому. Тепер не час пити.

Кілька миль нижче вони всі четверо висіли на березі і пішли подивитися на лиху воду. Підводні скелі відхиляли основний потік порожистої річки до правого берега. Потужна водяна маса з шаленою швидкістю вдиралася у вузину, здіймаючи горою сердиті піняві хвилі. Це була та сама страшица Грива Білого Коня, де смерть збирала з мандрівників ще більшу данину, ніж у Квадратовому яру. По одні бік Гриви сказано вирував бурун, а по другий — чорторій. І ніяк було обійти цю Гриву.

— Тут так, що куди там той Квадратовий яр! — заявив Куций.

Тим часом до порогів саме наближався чийсь човен. Він був чималий, футів тридцять завдовжки, і мав на собі кілька тонн вантажу. У ньому було шестеро чоловік. Ще перед Гривою човен почав то поринати, то вигойдуватись угору, деколи майже зовсім криючись за піною та бризками.

Куций скося глянув на Кіта й промовив:

— Справи в них кепські, хоч пайгірше ще поперед. Та вони кинули весла! Ну тепер буде! Господи! Тоне! Ні, виринув!

Піняві вали геть сховали великого човна. За хвилю

його винесло мало не на середину Гриви й підкинуло вгору, аж Кіт, на свій подив, завважив навіть довге дно над водою. На мить човен ніби повис у повітрі. Люди в ньому сиділи нерухомо, а стерник стояв біля керма. Потім човен пірнув між хвиль і знову зник з очей. Отак тричі човен то виринав, то занурювався у воду, а тоді з берега побачили, як він, уже проковзнувши повз Гриву, попав провою в самий чорторий. Стерник марно налягав скільки сили на стерно — човна закрутило в смертельній водоверті.

Тричі його пронесло по колу, і щоразу так близько до скелі, де стояли Кіт і Куций, що вони легко могли б плигнути в човна. Стерник, стрункий чоловік з маленькою рудуватою борідкою, махнув їм рукою. А що виборсатися з тої біди був єдиний шлях — через Гриву, то він і повернув туди стерно. Але, певне, з остраху перед виром він спізнився вирівняти кермо, коли човна раптом знову кинуло на бистрінь Гриви. Розбурхана водяна стихія помчала човна вперед, то підкидаючи в повітря, то геть ховаючи у хвилях, аж доки не штовхнула його в глибокий нурт по той бік річки. За сотню футів нижче по течії на поверхню почали випливати ящики та мішки. По тому виринуло дно човна й де-не-де шість чоловічих голів. Двом пощастило дістатися берега, інших засмоктав крутіж. Рештки човна й спорядження знесло швидкою течією за коліно річки.

Запала довга мовчанка. Порушив її Куций.

— Ходімо. Пора й нам. Я вже не можу більше стояти, клякнуть ноги.

— Спробуймо, а може, таки не засмокче, — усміхнувся Кіт.

— Смока — та щоб засмоктало? — здивувався Куций і обернувся до своїх господарів: — А ви йдете?

Мабуть, за ревом води ті не дочули.

Куций та Кіт по коліна в снігу повернулися до перших порогів одв'язати човна. Кіта підстирювала й відвага товариша, і думка про те, що старий Айзек Беллю і взагалі всі Беллю у своєму просуванні на Захід не відступали перед такими, як оце тут, труднощами. Що вони робили, зможе й він робити. Перед ним була ведмедина, свіжа ведмедина, і сьогодні він, як ніколи, знав, що споживати її тільки дужим.

— Тримайся просто на буруна! — гукнув йому Куций, набиваючи рота жуйкою. Човна тим часом підхопило прудким потоком і зносило на пороги.

Кіт кивнув головою, весь напружився і наліг на стерво, спрямовуючи човна в саму піняву.

За кілька хвиль, коли їх, напівзатоплених, прибило до берега нижче Білого Коня, Куций виплюнув свою жуйку й потиснув Кітові руку.

— Ведмедина! Ведмедина! — наспівував він. — Ми їмо її сирцем! Ми їмо її живцем!

Вище на березі їх зустрів Брек. Його дружина стояла трохи осторонь. Кіт приязно потис йому руку.

— Боюся, що з вашим човном нічого не вийде, — сказав Кіт. — Він менший за наш і дуже хисткий.

Брек витяг пачку грошей.

— Я дам вам по сотні кожному, якщо проведете мого човна.

Кіт знову глянув на бурхливу Гриву Білого Коня. Насувався довгий присмерк, холоднішало, і довколишній краєвид здавався ще похмурнішим та грізнішим.

— Не в тому річ, — впав у слово Куций. — Нам не треба ваших грошей. Але мій приятель добре розуміється на човнах, і якщо вже він каже, що ваш не витримає, то так воно і є.

Кіт притакнув головою й ненароком завважив, яким благальним поглядом дивилась на нього Брекова дружина. Куций теж це помітив. Товариші зніяковіло зирнулися, але не промовили й слова. Нишком кивнувши один одному, вони повернулися до початку порогів. Та не пройшли вони й ста ярдів, як здибали Стайна зі Спрагом.

— Куди це ви зібралися? — спитав останній.

— Хочемо перевести й другого човна, — відказав Куций.

— Облиште! Вже смеркає. Треба он розбивати табір.

Кіт Беллю так обурився, що йому аж заціпило.

— Адже з ним жінка! — зауважив Куций.

— Це його справа, — озвався Стайн.

— І моя, і Смокова, — не вгавав той.

— Я забороняю вам! — владно сказав Спраг. — Смоку, ще один крок, і я звільню вас!

— А я вас, Куций, — докинув Стайн.

— Таж ви загинете без нас, хай йому біс! — огризнувся Куций. — Як ви дотягнете в Доусон свого клятушого човна? Хто вам подаватиме каву в постіль та зрізатиме нігті? Ходімо, Смоку. Вони побоятся нас вигнати. Та й у нас умова. Якщо ці трутні вчинять нам таку капость, мусять цілу зиму прохарчувати нас.

Тільки-но вони сіли в Бреків човен і відштовхнулися від берега, як хвилі почали перехлюпувати через облавок. Проте це були тільки квіточки, ягідки чекали їх далі. Вхопивши свою неодмінну жуйку, Куций лукаво зиркнув на товариша, й Кітове серце затопила враз щира приязнь до цієї людини, що не вмiла плавати, але вмiла дивитись у вічі смерті.

Пороги зустріли їх зливою бризок. Уже зовсім спочило, й Кіт ледве розрізнув Гриву та звивисту течію, що вирувала крізь неї. Йому неабияк раділося, що він утратив саме на середину Гриви. Та одразу ж човна загойдало вгору-вниз і почало заливати, аж Кіт мусив щосили налягати на кермо. Тепер він мав лише одне бажання: щоб дядько побачив його в цю мить. Промоклі до рубця, захекані, вони вихопилися трохи нижче порогів; води було мало не до облавка, легші клунки плавали в човні. Куций обережно кілька разів наліг на весла, поки човна знову підхопило течією, і нарешті він лагідно черкнув дно біля берега. Місіс Брек усе те бачила з кручі, її благання було почуте, і сльоза за сльозою котилися в неї по виду.

— Тепер ви просто мусите взяти гроші! — кинувся Брек до Кіта з Куцим.

Куций так рвучко підхопився, аж човен накренився і зачерпнув води, а сам він брьохнувся у воду.

— До біса гроші! — гукнув він.— Несіть сюди віскі! Тепер, як усе позаду, в мене клякнуть ноги, а я не хочу застудитися.

V

Уранці, як завжди, вони рушили майже останні. Навіть Брек, що не вмів правити човном і мав за помічників тільки дружину та хлопчача, навантажив перед ранком свої пожитки й відплив удосвіта. Лише Спраг і Стайн не квапилися. Ніби їм було й невтямки, що ось-ось можуть ударити морози. Вони тинялися без діла, прискіпувалися до служників і тільки заважали їм готуватися.

— Я втрачаю повагу до бога, що створив таких виродків у людській подобі! — блюзнів Куций.

— Зате в тобі він не схибив,— осміхнувся до приятеля Кіт.— І що ближче я придивляюся до тебе, то більше поважаю творця.

— Невже й справді бог не дурно зі мною возився? — зніяковіло допитувався Куций.

Далі їхній шлях пролягав через озеро Ле-Барж. Там не було сильної течії, і якщо стихав ходовий вітер, сорок миль треба було проходити на веслах. Як на те, пора ходового вітру вже минула,— навпаки, їм тепер дув назустріч крижаний північак, що здіймав на озері бурхливі хвилі, і веслувати було майже неможливо. А тут ще пішов сніг; вода на веслах бралася кригою, і доводилося раз у раз зчищати її сокирою. Примушені взятися за весла, Спраг і Стайн видимо огиналися від роботи. Кіт уже знав, як то налягається на весла, і добре бачив, що їхні господарі тільки черкали веслами воду.

Десь за три години Спраг відкинув своє весло й наказав повертатися назад до гирла річки. Стайн підтримав його, і тяжко відвойовані кілька миль пропали. Марними спробами закінчилися і другий та третій день. Тим часом у гирлі зібралася ціла флотилія, щось понад двісті човнів. Щодня їх прибувало від Білого Коня по сорок-п'ятдесят, а дістатися північно-західного берега й не повернутись назад пощастило лише двом-трьом з них. Вода вздовж берегів замерзала на очах. Не сьогодні-завтра мороз міг скувати все озеро.

— Ми проскочили б, якби у них душа не з лопуцька,— сказав Кіт Куцою, коли вони ввечері третього дня сушили біля вогню мокасини.— Хоча б і сьогодні, якби вони не дали драла. Понатужилися б ще годину-дві й дісталися б західного берега. Вони безпорадні, як діти.

— А певно,— погодився Куций. Він підсунув свого мокасіна ближче до вогню й на хвильку замислився.— Слухай-но, Смоку, до Доусона ще сотні миль. Щоб нам тут не замерзати цілу зиму, треба щось робити.

Кіт мовчки глянув на нього.

— Навіщо ми тільки злигалися з ними! — провадив далі Куций.— Кажу-бо, вони здатні лише тринькати гроші та коверзувати, а як до діла — чисті тобі діти. Таж нам ніколи не бачити Доусона, якщо будемо їх слухати.

Вони презирнулися.

— А й правда,— погодився Кіт і потиснув приятелеві руку.

Було ще поночі, задовго до світанку, коли Куций загукав:

— Гей, лежні, прокидайтеся! Та хутчіше! Ось ваша кава, ковтайте її, і то мерщій, бо ми вже рушаємо!

Хоч як сердито бурчали виніжені Спраг і Стайн, а все-таки мусили вибратися на цілих дві години раніше звичайного. Рвачкий вітер щодалі дужчав, обличчя припадали інеєм, весла важніли від криги. Три години, чотири, міняючись місцями, змагалися вони зі стихією — один за кермом, другий зрубував кригу, а двоє на веслах. Північно-західний берег усе ближчав. Але й вітриган лютував, і врешті Спраг не витримав — кинув гребти. Куций підхопив те весло, хоча сам не встиг і передихнути від веслування.

— Ну то цюкайте кригу! — сказав він, передаючи Справові сокиру.

— А нащо? — заскиглив той.— Все одно нам туди не дістатись. Ми повертаємо назад!

— Ні, ми пливемо вперед! — заповзвся Куций.— Зрубуйте кригу! А як відпочинете, змініте мене.

Кінець кінцем ціною неймовірних зусиль вони наблизилися до берега. Та тут їх зустріли стрімкі й гострі скелі, об які розбивалися хвилі прибою. Пристати не було де.

— Я ж казав вам, — скімлив Спраг.

— Ви навіть не писнули, — заперечив йому Куций.

— Ми повертаємо назад!

Ніхто на це не відповів, а Кіт тим часом спрямовував човна вздовж неприступного берега. Один помах весел посував їх лиш на який фут, а часом два-три помаху ледве втримували на місці. Кіт пробував підбадьорити легкодухих господарів. Мовляв, човни, що допливали до цього берега, ніколи назад не поверталися, отже, десь вони ж приставали. Так у надсадній праці збігла ще година, тоді ще.

— Якби всю ту силу, що нагуляли в ліжку, ви доклали до веслування, ми давно були б уже на березі, — по-своєму підохочував господарів Куций.— А то ви тільки прикидаєтесь, наче гребете.

За кілька хвилин Спраг знову жбурнув своє весло.

— Не можу більше! — мало не заплакав він.

— Та й ми теж потомилися, — кинув йому Кіт, що й сам ладен був заплакати — або вчинити вбивство.— Але ж ми не здаємось.

— Ні, повертаймо назад.

— Куций, якщо він справді не гребтиме, візьми в нього весло! — звелів Кіт.

— А певно. Він може обрубувати кригу.

Та Спраг не віддав свого весла. Стайн також перестав гребти, і човна вітром погнало назад.

— Повертайте стерно, Смоку! — наказав Спраг.

Кіт, що зроду ще нікого не вилаяв, тут аж сам себе здивував:

— А щоб вас дідько вхопив! Беріть весло й гребіть!

Бувають хвилини виснаження, коли людям не до умовностей цивілізації, і ось така мить настала й тут. Кожен дійшов межі. Спраг скинув рукавицю, витяг револьвера й націлився на стерника. Для Кіта це було нове відчуття. В нього ще ніхто поки що не стріляв. Та виявилось, що це зовсім не страшно. Це була найзвичайнісінька у світі річ.

— Якщо ви не сховаєте револьвера, — сказав він, — то я одберу його й скручу вам в'язи.

— Якщо ви не повернете назад човна, я застрелю вас, — погрозився Спраг.

Тут настала черга Куцого. Він кинув рубати кригу і звівся у Спрага над головою.

— Стріляйте! — замахнувшись сокирою, прорік він. — А я розпанахаю вам голову. Ну, починайте!

— Та це бунт! — устряв Стайн. — Ви наймалися, щоб виконувати наші накази.

Куций обернувся до нього.

— О, вам також перепаде, чварá поросяча! Ось лишень кінчу з вашим колегою.

— Спрагу, — промовив Кіт. — Даю вам тридцять секунд, щоб заховати зброю і взятися до весла.

Спраг хвильку повагався, а тоді пирхнув істерично, сховав револьвера й наліг на весло.

Ще дві години, дюйм за дюймом, пробивалися вони вздовж запінених скель, аж Кіт почав уже потерпати, чи не задурно поривається він уперед. Та тільки-но він уже ладен був повернути стерно, як показалася вузька протока, завширшки футів у двадцять, що вела в тиху, захищену від вітру сагу. Це була свого роду гавань, де приставали й попередні човни. Мандрівці пристали до пологого берега, і, доки знесилені господарі відсапувалися в човні, Кіт з Куцим розп'яли намета, розклали багаття й заходилися куховарити.

— Що значить чварá поросяча? — поцікавився Кіт.

— Хай мені грець, коли я знаю! — відповів Куций.— Та все одно — це до нього пристає.

Надвечір буря вщухла, стало погідніше, але постуденіло. Кухлик кави, поставлений збоку, щоб вичах, за хвилину-другу обмерзав шаром криги. О восьмій вечора, коли, закутавшись в укривала, Спраг і Стайн уже спали, Кіт сховався поглянути на човна.

— Мороз потискує,— сповістив він Куцому.— Все плесо взялося кригою.

— То що ж нам робити?

— Тільки одне. Озеро, певна річ, раніше замерзне, а річка ще триматиметься скількись днів, бо там прудка течія. Нам не можна лишатися на Ле-Баржі навіть до завтра, бо застрянемо на цілу зиму.

— Отже, треба вирушати сьогодні? Зараз же?

Кіт кивнув.

— Гей, сплюхи, прочунюйтесь! — зарепетував Куций та не гаючись, узявся відв'язувати розчали намета.

Господарі прокинулися й аж застогнали від болю у здерев'янілих м'язах. Підвестися для них була чиста мука.

— Котра година? — запитав Стайн.

— Пів на дев'яту.

— Ще ж поночі,— спросоння зауважив Стайн.

Куций сіпнув за мотузки, й намет почав осідати.

— Зараз вечір, а не ранок,— пояснив він.— Вставайте. Озеро замерзає. Ми мусимо забиратися, доки не пізно.

Стайн підвівся й сів. Обличчя йому аж перекошилося з люті.

— Ну й хай замерзає. Сьогодні ми не йдемо.

— Гаразд, лишайтесь,— кинув Куций.— То ми самі попливемо з човном.

— Але ж ви найнялися...

— Допроводити вас до Доусона,— перебив його Куций.— Ми це й робимо. Хіба ні?

І він спересердя завалив намета господарям на голови. Ламаючи тонку кригу в бухточці, вони впливли на озеро, де важка і склиста вода за кожним помахом намерзала на веслах. Незабаром озеро перетворилося на густу кашу, що й зовсім заважала занурювати весла. Водяні бризки замерзали в самому повітрі. Тоненька плівка льоду покривала озеро, і човен посувався дедалі повільніше.

Ця ніч у згадках Кітових залишилась як кошмарний сон, і не раз він питав себе, які ж тоді муки мусили витерпіти

Стайн і Спраг. Йому здавалося, що змагання з пекучим морозом та крижаною водою тривало з тисячу років.

На ранок човен і зовсім застряв. Стайн скаржився, що відморозив пальці, Спраг — носа; не минулося й Кітові — у нього немилосердно щеміли щоки та ніс. Тільки-но трохи розвидніло, вони побачили довкруг саму лише крижану рівнину. Мороз скував озеро кригою. Десять ярдів за сто, бовванів північний берег. Куций запевняв, що там починається річка і що він бачить чисту воду. З-поміж усіх лиш Кіт і Куций здатні були щось робити, і вони, розбиваючи веслами кригу, потроху посували човна вперед. А коли вже геть знемоглися, нараз човен підхопила бистринь. Озирнувшись, вони завважили, як декілька човнів, що пробивалися сюди цілу ніч, безнадійно замерзли в кризі. Їхній же човен обігнув міліну, і течія понесла його із швидкістю шести миль на годину.

VI

День по дню пливли вони вниз прудкою річкою, забережні на якій усе більшали й більшали. Перш ніж отаборитися на ніч, вони вирубували в кризі ополонку для човна, а табірне начиння переносили футів за сто на берег. Уранці вирубували свіжу кригу, щоб перетягти човна до відкритої води. Куций приладнав у човні залізну грубку, і Спраг із Стайном цілі години грілися біля неї. Вони здалися, ніяких наказів уже не віддавали, і мали єдине бажання — дістатися Доусона. Куций, невтомний та веселий, попри свій песимізм, раз у раз мугикав перші рядки пісеньки, кінець якої він забув. І що холодніше ставало, то частіше він наспівував:

Як агронавти в давнину,
Пливе шляхом тяжким,
Тум-тум, тум-тум, тум-тум, тум-тум,
За Руном Золотим.

Минаючи гирла Хуталінкви та Великого й Малого Лососів, вони бачили, скільки дрібного шерету зносять ці притоки до Юкону. Ця каша збивалася круг човна й примерзала до облявків, тому треба було щовечора витягати його з води, а щоранку — перетягати на струмину.

Востаннє переночували вони на березі між гирлами річок Білої та Стюарту. А вдень перед ними виринув Юкон, з півмилі завширшки й аж сизий від забережнів обабіч. Куций обклав прокльонами все на світі — хоч не так безтурботно, як завше, — і глянув на Кіта.

— Наш човен буде останній, що доплив у Доусон цього року, — озвався Кіт.

— Але ж тут і води немає, Смоку!

— Ну то подамося кригою. Гайда!

Як не протестували Спраг та Стайн, їх таки посадовили до човна. З півгодини служники прорубували шлях до заваленої шерешнем бистрини. Та тільки-но їм пощастило виборсатися з берегової криги, як пливучі крижини затиснули човна, проволікли ярдів сто й мало не потопили, обідравши один облавок. Нарешті мандрівці вибилися на вигин течії, і човна понесло геть від берега. Головне було досягти середини річки, де в них на очах дрібні крижинки змерзалися в цілі брили. Відштовхуючись веслами від цих брил, часом виплигуючи на них і руками просуваючи човна вперед, за годину вони дісталися стрижня річки. Та не минуло й п'яти хвилин, як човен застряг у крижаному кільці. Річка тужавіла просто на плаву. Брили змерзалися одна з одною, і врешті човен опинився посеред величезної крижини футів сімдесят п'ять у перетині. То боком уперед, то кормою човен якимось посувався по річці, коли вона розривала одні свої пута, щоб одразу ж потрапити в інші, ще цупкіші. Збігали години, а Куций палив собі грубку, готував їжу і наспівував свою бойову пісеньку.

Насунулася ніч, і після довгих марних спроб вибратись на берег вони безпорадно помчали крізь темряву за всдою.

— А що, як проминемо Доусон? — збентежився Куций.

— Тоді вернемось пішки, — відповів Кіт, — якщо нас до того не зітруть крижані громаддя.

Небо було погідне. Обабіч річки у мерехтінні зірок невиразно мріли обриси гір. Близько одинадцятої ген попереду почувся приглушений гуркіт. Крига вповільнювала плав; цілі брили громадилися одна на одну і з тріскотом розбивалися. На річці утворювалися затори. Одна велетенська брила стала руба, налетіла на крижину з подорожніми й змела з собою цілий бік човна. Проте решта човна залишилась на тій самій крижині, і тільки на мить у цьому вихорі вони побачили поруч себе чорну водяну

хлань. А потім усякий рух завмер. За півгодини річка ніби зібралася на силі й рушила далі. Так тривало з годину, а тоді її знову скувало. Опісля річка ще раз зворухнула на собі кригу і з диким гуркотом ринула вниз. Нарешті, Юкон скорився й завмер, тепер уже на півроку, саме коли подорожні побачили вогники на березі.

В Доусоні зібралися цікаві подивитись на кригостав, а з темряви до них долинала бойова пісенька Куцого:

Як агронавти в давнину,
Пливе шляхом тяжким,
Тум-тум, тум-тум, тум-тум, тум-тум,
За Руном Золотим.

VII

Цілих три дні Кіт і Куций переносили півтори тонни вантажу з середини річки до рубленої хатини на пагорку, що її купили Стайн і Спраг в Доусоні. Смерком, коли вони впорали всю цю роботу, Спраг покликав Кіта до себе в теплу оселю. Надворі термометр показував шістдесят п'ять градусів під нулем.

— Ви прослужили, Смоку, менш як місяць,— сказав Спраг.— Але ось ваші гроші сповна і бажаю вам щасливої дороги.

— А домовленість! — аж скрикнув Кіт.— Ви ж знаєте, що тут голоднеча. Навіть у копальнях не дістати роботи без своїх харчів. Ми ж домовлялися...

— Не знаю я ніякої такої домовленості! — урвав його Спраг.— Ви теж не знаєте, Стайне? Ми найняли вас на місяць. Ось вам гроші. Розпишіться.

Кіт стиснув кулаки і аж побагровів увесь. Спраг і Стайн сахнулися від нього. Але Кіт зроду ще нікого й пальцем не торкнув у гніві, до того ж він почувався куди дужчим за Спрага, тим-то й не наважився його зачепити.

Куций усе те бачив і чув.

— Смоку,— мовив він рішуче.— Я теж забираюся від цих телепнів. Оце зараз же. Ми з тобою підемо вдвох. Гарразд? Бери свої коци і йди до «Оленячого Рогу». Зачекай там на мене, доки я тут усе залагоджу. Одержу, що мені належить, та дам здачі. Моряк з мене плохенький, але тут, на твердому ґрунті, я вже можу трохи й смоктонути.

За півгодини Кудий з'явився до шинку «Оленячий Ріг». Завваживши у нього кров на руках та подряпану щоку, Кіт переконався, що він таки дав Стайнові й Спрагові здачі.

— Глянув би ти, що робиться в їхній хатині! — жваво доповідав Кудий. — Там така веремія! Ладен закластися, що вони з тиждень і носа не висунуть на вулицю. А тепер що будемо далі діяти? Харчі тут півтора долара фунт. Робота тільки на своїх харчах. Оленину продають по два долари фунт, та її й немає. У нас грошей стане на місяць, і то лише на харчі та набої. То чи не гайнути нам далі, на Клондайк? Не трапимо на лосів, пристанемо до індіан. І якщо ми за півтора місяці не роздобудемо хоч би п'ять тисяч фунтів м'яса, то я... їй-бо, повернуся й перепрошу наших господарів. Згода?

Кіт простяг йому руку, але потім сказав нерішуче:

— Я ж темний у мисливстві.

Кудий урочисто підніс склянку:

— Зате тобі смакує ведмедина. А полювати я тебе навчу.

ПОХІД ДО СТРУМКА ІНДІЯНКИ

1

За два місяці Смок Веллю та Кудий повернулися з полювання на лосів у Доусон і зупинилися в «Оленячому Розі». Полювалося їм вдало, м'ясо вони збули по два з половиною долари за фунт і мали тепер три тисячі доларів золотим піском та добрий запряг собак. Їм просто поталанило. Дарма що золотошукачі позаганяли всю дичину за сотню миль і далі в гори, — Кіт з Кудим, не пройшовши й півста миль, забили у вузькому яру чотирьох лосів.

Звідкіля взялися ті лосі — годі було й пояснити, бо того самого дня чотири зголоднілі індіанські родини повідали мисливцям, що ось уже три дні не мали аніякої здобичі в горах. Вимінявши за м'ясо собак, ледь живих з голоду, та підгодувавши тиждень, Смок та Кудий запрягли їх і перевезли лосину на порожній доусонський ринок.

Тепер клопіт був, як обернути золотий пісок на харчі. Боршно та боби коштували півтора долара фунт, але їх

ніхто не продавав. Лабети голоду стискали Доусон. Сотні людей з повними кишенями й порожніми шлунками мусили втікати з міста. Багато спустилося річкою ще до кригоставу, а ще більше, взявши свої мізерні запаси, помандрували пішки шістсот миль кригою в Даю.

Смок зійшовся з Куцим у теплому шинку й одразу завважив, що той сяє з радощів.

— Кеписько жити без віскі та цукру,— випалив Куций замість привітання, оббираючи з вусів крижинки.— А мені пощастило дістати вісімнадцять фунтів цього самого цукру. І лиш по три долари за фунт. А в тебе що?

— Я також не байдикував,— гордо сповістив Смок.— Розжився на п'ятдесят фунтів борошна. Ще стільки пообіцяв продати мені один з Адамової річки.

— Чудово. Цього нам стане, поки скресне річка. А знаєш, Смоку, в нас непогані собаки. Скупник давав мені по дві сотні за кожного. Я сказав йому, хай не моститься. Вони в нас собаки дай боже, коли під'їли м'яса, але ж це м'ясо по два з половиною долари фунт! Ходімо, вип'ємо. Треба примочити ці вісімнадцять фунтів солодошів.

За кілька хвилин, відваживши золотий пісок за віскі, Куций раптом шарпнувся.

— А хай тобі, зовсім забув, що в мене ж зустріч з одним у «Тіволі»! Він продає припахлий бекон по півтора долара фунт. Ми зможемо годувати ним собак та й заощадити по долару в день. Бувай!

— Бувай! — кинув Смок.— Я також піду додому.

Та ледь вийшов Куций, як у подвійних дверях з'явився завинений у хутра чоловік. Угледівши Смока, він приязно всміхнувся, і Смок упізнав містера Брека, того самого, якому він провів човна через Квадратовий яр та пороги Білого Коня.

— Я почув, що ви в місті,— квапливо мовив Брек, коли вони потисли один одному руки,— і вже ось півгодини шукаю вас. Ходімо звідси, я хочу побалакати з вами.

Смок з жалем глянув на розжарену до червоного грубку.

— А тут не можна?

— Ні, ні, справа поважна. Ходімо надвір.

Виходячи з шинку, Смок скинув рукавицю, черкнув сірником і глянув на термометра, що висів за дверима. Мороз обпik йому руку, й він поспішивсь надягнути рукавицю. У небі веселкою вигравало північне сяйво, а по місту чулося тужливе виття тисяч собак.

— Скільки покажує? — запитав Брек.

— Шістдесят під нулем, — Кіт сплюнув для більшої переконливості, і слина замерзла в повітрі. — Термометр має роботу. Годину тому було п'ятдесят два. Не хотів би я зараз бути в дорозі.

— А оце ж доведеться, — прошепотів Брек озирцем, щоб ніхто, бува, не почув. — Ви знаєте струмок Індіанки, що впадає в Юкон з того боку, миль за тридцять звідси?

— Там нема нічого, — заперечив Смок. — Його дослідили ще кілька років тому.

— Так само й решту багатих річок. Ось послухайте. Це справжній скарб! І неглибоко — від восьми до двадцяти футів. Жодної ділянки, що дала б менше як півмільйона. Тільки це превелика таємниця. Про це знають лише двоє моїх найближчих друзів. А я пообіцяв дружині, що не поїду звідси, доки не розшукаю вас. Бувайте! Мої клунки сховані на березі. Я обіцяв друзям, що виїжджати му поночі. Бо уявляєте, що зчинилося б, якби побачили вас на санках з усім начинням! Беріть свого приятеля — і гайда. Запаколіть четверту або п'яту ділянку від Знахідки. Не забудьте: струмок Індіанки. Третій за Шведським струмом.

II

Увійшовши до хатини на околиці Доусона, Смок почув знайоме хропіння.

— Спати, спати! — пробурмотів Куций, коли Смок торкнув його за плече. — Я не в нічній зміні, — огризнувся він, коли той поторсав його дужче. — Розкажи про свій клопіт буфетникові.

— Надягай штани! — прошепотів йому Смок. — Треба запаколити дві ділянки.

Куций підвівся і тільки почав лаятися, як Смок затулив йому рота.

— Тихше, — остеріг він. — Справа дуже пильна. Розбудиш сусідів. Усе місто спить.

— О, знаю я ці таємниці. Ніхто нікому нічого не каже, тільки всі вже в дорозі.

— Це на струмку Індіанки, — вів і далі пошепки Смок. — Річ певна. Мені сказав Брек. Золото неглибоко, майже під мохом. Збирайся! Підемо порожнем.

Куций заплющив очі й знов уклався. Смок стягнув з нього укривала.

— Якщо не хочеш, я йду сам,— сказав він.

Куций враз схопився й почав одягатися.

— І собак візьмемо? — спитав він.

— Ні. Навряд, щоб там була стежка, і пішки буде швидше.

— Тоді я кину їм їсти побільше, щоб не подохли, поки повернемося, а ти прихопи березової кори та свічку.

Куций відчинив двері й, ужалений морозом, одразу опустив навушники в шапці та натяг рукавиці.

Хвилин за п'ять він повернувся, розтираючи носа.

— Смоку, бігме, я проти цієї подорожі,— відраджував Куций.— Адже надворі холодніше, ніж у пеклі за тисячу років до першого вогню. До того ж сьогодні п'ятниця, та ще й тринадцяте число. І взагалі дідька лисого ми вхопимо.

Та проте, взявши з собою невеликі похідні клунки, вони зачинили двері й рушили вниз із пагорбка. Полярне сяйво згасло, тож їм довелося ступати лиш при непевному світлі миготливих зірок. На повороті стежки Куций шугопув по коліна в глибокий сніг і почав клясти той день, місяць і рік, коли вродився на світ.

— Не можеш помовчати? — дорікнув йому Смок.— Облиш свій календар, а то розбудиш увесь Доусон.

— Так-таки й увесь! Бачиш світло в отій хатині? А в тій? А чуєш, он двері рипнули? Аякже, Доусон спить! Чого ж тоді вікна блимають? Либонь, у кожного похорон. Боронь боже, щоб доусонці вибиралися в дорогу!

Коли вони зійшли до підніжжя пагорба й були вже, власне, в місті, вікна справді посвітилися вогниками, скрізь хрюскали двері, а позаду почувся тупіт багатьох мокасинів по добре втоптаному снігу. Куций знов озався.

— Та й до біса ж людей проводжають небіжчиків!

На стежці вони перестріли чоловіка, що приглушеним голосом кликав:

— Чарлі, хутчій!

— Бачиш, Смоку, клунок у нього за плечима? Певне, цвинтар далеченько, коли жалобники тягнуть з собою укривала.

Коли Смок та Куцій вийшли на головну вулицю, услід їм уже чимчикувало з сотню доусонців, а доки вони у темному зоряному світлі трапили на стежину до річки, позаду їх було ще й більше. Куций якось послизнувся і з висоти

либонь тридцяти футів скотився в пухкий сніг. Смок теж не забарився й налетів на Куцого, що саме виборсувався на ноги.

— Цур, я перший надибав жилу! — уципливо випалив Куций, витрушуючи сніг з рукавиць.

А за хвильку вони вже мусили відкараскуватись від цілої лавини людських тіл, що валилися на них згори. Поки ставала крига, утворився зашерет, а тепер нагромаджені крижані горби підступно припорошило снігом. Смокові набридло раз у раз боляче спотикатися в п'їтмі, і він запалив свою свічку. Люди позаду жваво привітали цей його почин. У безвітряному повітрі свічка горіла яскраво, і Смок зміг прискорити ходу.

— Таки справжнісінький похід! — вирішив Куций. — Чи, може, це все сновиди?

— Та хоч би там як, а ми — попереду, — відказав йому Смок.

— Аякже? А то все, либонь, світлячки. Он глянь — один, другий... Перед нами їх ще ціла вервечка!

І справді, впродовж цілої милі до західного берега Юкону мерехтіли свічки, хоча позаду, на високому березі, з якого вони щойно скотилися, свічок було ще більше.

— Таж це, Смоку, не похід, а переселення народів! Попереду їх добра тисяча, а за нами і в десять не вбереш. Послухай-но моєї ради. Я вже знаю. Нічого не буде з цього походу. Ходімо собі додому та виспимось.

— Побережи краще легені, якщо не хочеш пасти задніх, — урвав його Смок.

— Ну, невже? Ноги, правда, в мене куці, та м'язи гнучкі й не знають втоми. Жоден тутешній ходак мене не випередить.

Смок уже переконався, що його приятель у ногах неабиякий мастак, але таки під'юджував:

— А я стишую ходу, щоб ти не відставав.

— Так он воно чого я наступаю тобі на п'яти! Знаєш, голубчику, не можеш іти швидше, пусти мене вперед.

Смок прискорив ходу й незабаром наздогнав передній гурт.

— Ану-бо, наддай, Смоку! — підганяв його Куций. — Випередьмо цих непохованих мерців. Тут їм не похорон. Іти так іти, щоб аж п'яти шкварчали!

Смок налічив у гурті вісьмох чоловіків та двох жінок. Незабаром, ще не вийшовши з зашеретів, вони випередили

й другий гурт — душ із двадцятєро. За кілька футів од західного берега стежка зєвєрєтала на півдєнь і виходила на рівну кригу, щоправда, покриту кількома футами снігу. Через сніг пролягав санный слід, вузєнька стрічка в два фути, втопєтана ногами. Ступиш убік — і загрузнєш по коліна. Випєреджувані неохочє вступалися з дороги, тож Смок із Куцим частєнько мусили поринати в глибочєзний сніг.

Куций був украй похнюплєний і сердитий. Коли передні обурювалися, щò трєба його пропускати, він і собі огризався.

— І куди ти квапишся!? — спитав котрийсь із них.

— А ти куди? — відказав Куций.— Учора з Індієни поперла сила народу. Вони вжє там, і ти лиш облизня схопиш.

— Як так, то й тобі нічого квапитись.

— Кому? Мені? А я зовсім не шукач! Я на урядовій службі. У мене справа. Спішу до струмка Індієнки переписувати населєння.

— Гєй, малючє, а ти куди? Нєвжє сподіваєшся на займанку? — почувєлося з другого боку.

Куций не забарився з відповіддю.

— Я? А хто ж, як не я, відкрив Індієнку? Оцє зарєєстрував займанку й повертаєсь, аби клятє чєчаки її не загєрбали.

В середньому ходаки покривали по три з половиною милі за годину: Смок та Куций — по чотири з половиною, а коли пускалися притьмом — то й щє більше.

— Я таки зажену тебе, Куций,— дражнив Смок товариша.

— Ов! А я так дремену, аж підметки повідлітають з твоїх мокасинів! Хоча все цє намарно. Оцє я прикидаю подумки: кожна займанка — п'ятсот футів, тобто їх дєсять на милю. Перед нас ідє з тисячу таких, як ми, а струмок мєнше сотні миль завдовжки. Тож бачиш, скільки людєй вхопить облизня! І ми з тобою також.

Перш ніж відповісти, Смок раптом наддав ходи й, випєредивши щє кроків на шість Куцого, гукнув йому:

— Якби ти не терєвєнив без угаву та хутчіше тупав, то ми вжє б і випєредили дєкого з тої тисячі.

— Хто? Я? Пусти-но мєнє вперєд, я тобі покажу, як трєба ходити!

Смок тільки усміхнувся й знову надав ходи. Тепер він глянув на цю пригоду зовсім з іншого боку. В його пам'яті зринув вислів одного божевільного філософа * про «переоцінку цінностей». І справді, йому тепер більше кортіло випередити Куцого, аніж здобути золота. Смокові слянула гадка, що в грі найважливіше — грання, а не сам виграш. Усі сили його душі, його розуму й м'язів спрямовані на те, щоб перемогти оцього Куцого, котрий зроду не розгортав книжки й не міг відрізнити вищання катеринки від оперної арії.

— Куций, а я таки зажену тебе до смерті! Відколи я ступив на берег Даї, я немов удруге народився. Тіло моє стало туге, мов тятива, й гірке, мов укус гримучої змії. Ще кілька місяців тому я б луснув, а такого образу не придумав. Я мусив спершу його в житті пережити, але тепер, коли пережив, цей образ мені ні до чого. Тепер я справжній чоловік і можу дати відсіч будь-кому, хто мене зачепить. Отож пропускаю тебе вперед на півгодини, упирайся, як хочеш, а тоді я піду попереду і покажу тобі, як треба ходити.

— Ну невже? — добродушно оскірівся Куций. — Молоко ще не обсохло, а він і собі туди ж! Не сунься, хлопче, поперед батька в пекло, ліпше повчись у старших.

Щопівгодини вони мінялися місцями. Та й не розмовляли багато. Жвава хода зогрівала їх, а видих застигав у них на підборідді. Мороз так допікав, що доводилося безперестанку терти рукавицями носа й щоки. І досить було хоч па хвильку дати спочинок рукам, як тіло геть крижанило, і тоді, щоб відновити кровообіг, вони мусили щосили розтирати лице.

Не раз їм здавалося, що вони вже випередили всіх, та потім знову й знову наздоганяли людей, які вийшли з Дусона раніше. Дехто з них намагався додержати їм ходи, та за милі-дві дороги неминуче відставав і зникав у темряві позаду.

— Ми всю зиму в дорозі, — зауважив Куций, — а оці трутні геть розкисли по своїх теплих хатинах і ще хочуть змагатися з нами. Коли б хоч із них була справжня закваска, то інша річ. Бо що-що, а вже ходити правдивий рудокоп, як ніхто, вміє.

Раз Смок черкнув сірником і глянув на годинника. Але удруге на це вже не важився — йому в пальці так шпиґонув мороз, що з півгодини зашпори не одходили.

— Четверта година, — сказав він, натягнувши рукавиці, — а ми вже випередили зо три сотні.

— Триста тридцять вісім, — поправив Куций. — Я лічив. Гей-но, оступіться! Дайте дорогу тому, хто вміє ходити.

Це він погейкував на вкрай здороженого чоловіка, що ледве дибав попереду і заступав стежку іншим. Цей та ще один — ото тільки й було невдах, що Смок із Куцим перестріли дорогою, самі йдучи тепер чи не попереду всіх. Про страхіття тієї ночі вони довідалися згодом. Втомлені люди сідали перепочити і більше не підводилися. Семеро замерзло на смерть, а десятки позбулося пальців на руках та ногах у доусонських шпиталях. І ці велелюдного походу до струмка Індіянки видалася найхолодніша за цілу зиму. Перед світанком спиртові термометри в Доусоні показували сімдесят градусів під нулем. А більшість подорожан тієї ночі були новоприбульці, зовсім не призвичаєні до морозів.

Трохи згодом Смок та Куций наздогнали ще одного ходака, що геть дійшов краю. Бідолаха сидів обіч стежки на крижині, під полярним сяйвом, що світлометом опромінило півнеба.

— Уставай, сестричко Мері, — привітав його Куций. — Ворушися, бо замерзнеш.

Та чоловік мовчав, і подорожани спинилися приглянутись ближче.

— Твердий, мов коцюба, — сповістив Куций. — Штовхни його, то ще й переломиться.

— Чи він хоч дихає? — озвався Смок, скинувши рукавицю й силкуючись через хутро та вовняну куртку намацати серце.

Куций припав голим вухом до закрижанілих вуст чоловіка.

— Не дихає, — заявив він.

— І серце не б'ється, — додав Смок.

Смок надягнув рукавицю й почав завзято бити руками, щоб зігріти їх та запалити сірника. То був старий чоловік, — безперечно, мертвий. Довга сива борода припала кригою, щоки були білі від паморозі, виї над заплющеними очима змерзлися докупки. Сірник догорів.

— Ходімо, — промовив Куций, розтираючи вухо. — Небіжчикові нічим не зарадиш. А я вухо запевно відморозив. Тепер уся шкіра злізе й цілий тиждень болітиме.

По кількох хвилях, коли полум'яна стрічка на обрії не-

сподівано бризнула яскравим світлом на все небо, вони вгледіли за чверть милі попереду ще дві постаті. Опріч них скільки сягало око нікого не видно було.

— Оце найперші,— сказав Смок, коли знову запав морок.— Випередьмо і їх, чи що?

Минуло півгодини, але вони так і не наздогнали тих двох. Куций почав аж підбігати.

— Якщо й доженемо їх, то нізачо не випередимо,— сказав він захекано.— Господи, оце пруть! Закладаюся на що хочеш, то не чечаки. О, то справжня закваска!

Смок був попереду, коли вони нарешті наздогнали їх, і він щиро радів з цього. Йому відразу видалося, що ближча до нього постать — це жінка. Звідки виник такий здогад — він і сам не знав. Постать була завинена в хутра, та Смок якось відчув у ній щось знайоме. Діждавшись, коли знову спалахнуло полярне сьйво, він завважив маленькі ніжки в мокасінах, але ще й більше — впізнав легку ходу, що її, раз побачивши, ніколи не забудеш.

— А добре йде,— хрипко вимовив Куций.— Б'юся навзаклад, що це не індіанка.

— Здорові були, міс Гастел! — привітався Смок.

— Здорові й ви,— озвалася жінка, хутко обернувши назад голову.— Зовсім поночі, не видно. Хто ви?

— Смок.

Вона засміялася, і Смокові здалось, що він зроду не чув любішого сміху.

— То ви одружилися? Виховуєте дітей, як тоді обіцяли? — І, перш ніж Смок відповів, додала: — Багато чечаків позаду?

— Мабуть, кілька тисяч. Ми випередили понад триста. І вони не баряться.

— Давня пісня! — гірко зітхнула дівчина.— Новачки загарбують найбагатші річки, а старожитцям, що так натерпілися, поки освоїли країну, лишаються послідки. Адже старожитці перші знайшли золото на Індіянці й дали знати своїм з Морського Лева. І як тільки ця чутка поширилася? Морський Лев на десять миль далі від Доусона, й доки звідти добудуться до струмка, його весь запаколять доусонські чечаки. Де ж та правда?

— Це справді неподобство! — погодився Смок.— Але хай мене повісять, коли я знаю, як цьому запобігти. Хто рано встає, тому бог дає, самі знаєте.

— А мені хотілося б чимось запобігти,— запально мови-

ла дівчина.— Нехай би вони всі позамерзали там десь на півдорозі чи якесь інше лихо їх спіткало, поки люди з Морського Лева прибудуть перші.

— А ви таки не вельми до нас зичливі,— засміявся Смок.

— Та ні, не те,— квапливо відказала вона.— Старожитців з Морського Лева я знаю всіх до одного, і вони справжні люди! Скільки вони голодували в цьому краї, як запекло працювали! З ними я пережила тяжкі часи на Койокуку, коли ще була маленька. З ними ж зазнала голоду на Сороковій Милі та Березовому ручаї. Вони герої і заслужили на винагороду, а їх випереджують тисячі ніжношкірих приходнів, не вдатних навіть кілка забити. Але ж і забалакалась я, перепрошую! Треба берегти віддих, бо ви й ота ваша навала ще випередите й мене з батьком!

З годину вона до Смока не озивалась, і тільки час від часу стиха перебалакувалася з батьком.

— Тепер я знаю, хто це,— сказав Куций.— Старий це Луїс Гастел, справдешній золотошукач. А вона, певне, його донька. Він прибув у цю країну ще здавна й привіз із собою дівчинку-немовля. Це він та Бітлс пустили першого пароплава на Койокуку.

— То, може, й не треба випереджати їх? — мовив Смок.— Нас лише четверо, ми й так перші.

Куций погодився, і вони ще годину пройшли мовчки. О сьомій ранку, коли темряву розтяв останній спалах північного сяйва, перед ними постав на заході широкий прохід між засніжених гір.

— Струмок Індіанки! — вигукнула Джой.

— Диви! — зрадів Куций.— А я гадав ще з півгодини чухрати. Та й гнали ж ми!

Тут Юконська стежка, що вела до Даї, круто звертала до східного берега, обминаючи зашерети на річці. Подорожанам довелося залишити втятий шлях і податися через крижані брили ледь помітною стежиною, що вилася уздовж західного берега.

Раптом Луїс Гастел, що йшов попереду, послизнувся на гострій крижині й сів, схопившись руками за кісточку на носі. Він насилу звівся на ноги, хвилину-дві покульгав, а тоді таки спинився.

— Нема діла,— сказав він доньці.— Я розтяг собі сухожилок. Іди вперед та запаколь на нас обох.

— Може, вам чимось зарадити? — зголосився Смок.

Луїс Гастел похитав головою.

— Та їй не важко буде запаколити дві займанки. А я вже якось видряпаюсь на берег, розкладу багаття й забинтую ногу. Мені нічого. Іди, Джой. Запаколюй вище від Знахідки. Там вартісніша місцина.

— Ось вам трохи березової кори,— запропонував Смок, ділячи свій запас навіл.— Не турбуйтеся, ми подбаємо про вашу доньку.

Луїс Гастел пирхнув зо сміху.

— Дякую,— відказав він.— Але вона сама подбає про себе. Ідіть краще слідком за нею.

— А що, як я поведу перед? — спитала Джой Смока, входячи наперед.— Я ж бо знаю ці місця краще за вас...

— Ну то ведіть нас,— гречно погодився той.— Я з вами згоден — це ганьба, щоб якісь там чечакви випередили старожитців Морського Лева. Чи нема тут, часом, якоїсь іншої дороги, щоб і зовсім їх збутися?

Джой хитнула головою.

— Хіба ж сліди заметиш! Куди ми, туди й вони, наче ті вівці.

За чверть милі Джой круто повернула на захід. Смок завважив це, бо тепер вони йшли незайманим снігом, та ні він, ні Куций не зметикували, що їхня ледь помітна стежина провадить, як і перше, на південь. Якби вони могли бачити, що виробляв Луїс Гастел позаду, то ціла історія Клондайку набрала б іншого вигляду: старожитець-бо вже не шкутильгав, а майже бігцем простував за ними, наче мисливський собака, пильнуючи їхнього сліду. Він старанно втоптав стежку, якою вони втрюх звернули на захід, і тоді вернувся до старої дороги на південь.

Їхня стежка йшла проти течії струмка, і в темряві подорожні раз у раз збивалися з неї. За чверть години Джой чомусь почала відставати, великодушно дозволивши своїм супутникам пробивати стежку. Тепер вони посувалися так повільно, що вервечка золотошукачів уже мало не на п'яти їм наступала, а коли о дев'ятій годині посіріло, за ними витяглася довжелезна людська валка. Темні очі Джой весело спалахнули.

— Скільки ми вже йдемо понад цим струмком? — невинно спитала вона.

— Добрі дві години,— відповів Смок.

— Та дві назад — разом чотири, — повільно сказала Джой. — Отже, старожитців з Морського Лева врятовано.

Неясна підозра поїняла Смока, він зупинився і глянув дівчині просто у вічі.

— Що це означає? — запитав він.

— Не розумієте? То я поясню вам. Це Норвезький струмок, а струмок Індіанки — далі на південь.

Смок аж сторопів з несподіванки.

— І ви зробили це навмисне? — вразився Куций.

— А так, щоб старожитці виграли час.

Вона зайшлася дзвінким сміхом. Смок із Куцим презирнулися і зрештою собі теж зареготали.

— Ох, і перепало б вам березової каші, якби в цьому краї було більше жінок! — жартома запевнив її Куций.

— І ваш батько не звихнув ногу, а лиш перечекав, доки ми щезли з його очей, так?

Джой кивнула.

— А ви були йому прикриттям?

Вона знову кивнула, і Смок знову засміявся — тепер це вже був сміх людини, яка щиро визнала себе переможепою.

— І ви не маєте на мене серця? — якось прикро спитала дівчина. — І не налупцюєте мене?

Замість відповіді Куций докипув:

— Ну що ж, мабуть, повертаймо голоблі, бо ноги мені починають мерзнути від стоячки.

Смок похитав головою.

— Тоді ми втратимо чотири години. Ми здолали миль вісім угору по Норвезькому струмку, а струмок цей, здається, робить великий вигин на південь. Якщо пройти ще трохи цим вигином та перехопитися через вододіл, то ми; певне, спустимося до струмка Індіанки десь вище Знахідки. — Смок обернувся до Джой. — Так буде краще. А ви з нами? Я обіцяв вашому батькові заопікуватися вами.

— Я... — завагалася вона. — Я піду з вами, якщо ви не заперечуєте. — Джой скинула очима на Смока, і лице її вже не було зухвальне й насмішкувате. — Як на правду, містере Смоку, то я мало не жалкую за свій вчинок. Та хтось же мусив захистити старожитців!

— Я схиляюся до думки, що гонитва за золотом це таке собі спортивне змагання.

— А я — до думки, що ви обидва — справжні спортсмени, — промовила дівчина й додала зітхнувши: — Такий жаль, що ви не старожитці!

Години дві вони йшли далі річищем Норвезького струмка, а тоді звернули на вузьку звивисту притоку, що допливала з півдня. Опівдні вони вже бралися на самий перевал. Позаду все так само тяглася за ними довга низка золотушаків. Подекуди тоненько курився дим — десятки потомлених людей уже отаборилися.

Дорога була важка. Часом пробивалися по пояс у снігу і через кожні кілька кроків мусли спинятись перевести дух. Куций перший заговорив про перепочинок.

— Ми вже більше дванадцяти годин у дорозі, — озвався він. — Я таки добре втомився. Та й ви теж. У мене черево геть запало, і я ладен жерти сиру ведмеду, мов голодний індіанець. А бідолашна дівчина впаде з ніг, якщо не перехопить хоч якусь крихту. Ось тут і розкладім багаття. Як по-вашому, га?

Смок із Куцим хутко і вправно заходилися опоряджати табір. Джай, приглядаючись до них недовірливо, мусила визнати подумки, що навіть старожитці не впоралися б краще. Наклавши ялинового гілля, поверх вони постелили коца, щоб було на чому спочити і приготувати їжу. Та подорожні не одразу підступили до багаття — перше вони розтерли як слід свої щоки й носи.

Смок плюнув у повітря, і вмить слина-крижинка, дзвякнувши, впала долі, аж він похитав головою.

— Здаюся! — заявив він. — Я ще зроду не звідмавав такого морозу.

— Одної зими на Койокуку було вісімдесят п'ять градусів під нулем, — озвалася Джай. — А тепер добрих сімдесят чи сімдесят п'ять. Тільки щоки я таки відморозила. Пече, як вогнем.

Через те, що на схилах хребта не було криги, вони у місці ватопили чистого й зернистого, мов цукор, снігу і тоді запарили каву. Смок підсмажував грудинку та підігрівав сухарі, а Куций підкидав дров у вогонь. Джай дістала дві тарілки, дві ложки, два кухлики і дві бляшанки — одну з сумішем солі й перцю, другу з цукром. Смок та Джай їли з однієї тарілки й пили з одного кухлика.

Було вже близько другої, коли вони, здолавши перевал, спустилися на одну з приток Індіанки. Десять на початку зими якийсь мисливець проклав собі ярм стежину, ступаючи щораз у свої сліди, і тепер там тяглася низка западин-відбитків, прихованих під снігом, що нападав пізніше. Якщо нога не потрапляла в давній слід, подорожній

одразу провалювався на незайманому снігу, а то й зовсім падав з ніг. Та ще ж і Джой, щиро перейнявшись тим, щоб її супутники запаколили собі ділянки і боячись, щоб вони не барилися через її, мовляв, утому, наполягала піти попереду. Ступала вона так обережно і вправно, а при тім ще й швидко, що Куций не міг стримати захоплення:

— Тільки глянь на неї! Оце жіночка! Глянь, як мигтять її мокасини! І ніяких тобі підборів, тільки ті ноги, що бог їй дав. Ото була б дружина хоч би й якому мисливцеві!

Джой обернулася й вдячно усміхнулася йому, а також і Смокові. Юнак помітив, який дружній був той усміх, і водночас — він це гостро відчув — дуже жіночний.

На березі Індіанки вони подивились назад і побачили, як іззаду, від самого перевалу пробивалася вниз довга вервечка золотошукачів.

Вони зійшли на саме річище струмка. Потік, промерзлий тепер до дна, був двадцять-тридцять футів завширшки, а береги намивного походження сягали від шести до восьми футів угору. На снігу не було свіжих слідів, і подорожні зрозуміли, що вийшли трохи вище Знахідки та останніх займанок мешканців Морського Лева.

— Стережіться джерел! — гукнула Джой, коли Смок рушив перший униз річищем. — Бо як провалитесь, будете без ніг при сімдесяти градусах.

Ці джерела, звичайні для Клондайку, не замерзають навіть у найлютіші морози. Вони утворюють ставочки, що їх потім покриває зверху крига та припорошує сухий сніг. Ступивши на той сніг, подорожній зненацька може шурхнути крізь півдйомову крижану кору у воду. І якщо протягом п'яти хвилин він не перевзується, ноги його пропали.

Хоч була тільки третя година, вже залягав довгий сірий північний присмерк. Вони пильно вдивлялися в протилежний берег, шукаючи очима те дерево, що мало означати середину останньої займанки. Жвава Джой перша запримітила його. Вона вихопилася поперед Смока, гукнувши:

— Тут хтось був! Сліди на снігу. А онде і та ялина. Бачите?

І на останньому слові вона раптом завалилася по пояс у сніг.

— Сама ж і не встереглася, — жалібно промовила дівчина, а тоді скрикнула: — Не підходьте до мене! Я виберуся сама.

Крок за кроком, ламаючи припорошену снігом тонку кригу, вона вибилася на тверде. Смок тим часом кинувся на берег, де ще з весняної повені лежав сухий хмиз та гілля, неначе тільки сірника дожидаючи. Коли Джой підійшла, багаття вже починало палахкотіти.

— Сідайте! — звелів Смок.

Дівчина слухняно сіла на сніг. Він скинув свого клумака з плечей та постелив їй під ноги коца.

А згори вже долинав гомін шукачів, що ступали їхніми слідами.

— Нехай Куций піде ставити паколи,— запропонувала Джой.

— Таки йди, Куций! — сказав Смок, беручись до задублених мокасинів Джой.— Одміряй тисячу футів та постав два осередні паколи, а наріжні поставимо потім.

Смок розтяв ножиком її мокасини, що так змерзлися, аж скрипіли й вищали під лезом. Сиваські шкарпетки та грубі вовняні панчохи геть обмерзли кригою — ноги дівчини, здавалося, були закуті в залізо.

— Ну, як ноги? — спитав він, роззуваючи далі.

— Зовсім заніміли. Я не можу ворухнути пальцям. Та все буде гаразд — вогонь урятує. Глядіть лишень самі не відморозьте рук! Вони, либонь, уже закоцюбли.

Смок надів рукавиці й цілу хвилину завзято вибивав руками по боках. Коли в пальцях його защеміло, він знову скинув рукавиці й заходився біля мокасинів Джой. Нарешті з'явилася одна, а далі й друга біла нога, виставлені на сімдесятиградусний мороз, що дорівнює сто двом градусам нижче від точки замерзання.

Без усякого милосердя Смок запекло розтирав їх снігом, аж поки Джой шарпнулася, заворушила пальцями і врадувано поскаржилася на болючий щем.

Він допоміг їй присунутися до багаття і вмостив її ноги на укривалі, ближче до живодайного вогню.

— Тепер самі вже глядіться,— сказав Смок.

Джой скинула рукавиці і взялася розтирати собі ноги, щоб вони зігрівалися поступово — либонь, їй таке не першина було. Смок же, не гаючи часу, кинувся рятувати власні руки. Сніжинки ані танули, ані навіть і не мокріли на задублених його руках, так наче вони були кришталіками піску. Лише поволі шкулкий щем крові ожив у переходому тілі. Тоді він підкинув дров у багаття, розсупонив їй з плечей клуночок та дістав звідти змінку взуття.

Тим часом вернувся Куций і вимерся до них на берег.

— Я одмірив добрих тисячу футів,— заявив він.— Ділянки двадцять сьома і двадцять восьма. Щоправда, була й притичина. Тільки-но я поставив верхній пакіл на двадцять сьомій, як здибав першого недотепу, з тих задніх. Він так хвацько приступив до мене, мовляв, я не маю права на двадцять восьму. Але я йому кажу...

— Ну, ну,— аж стрепенулася Джой.— І що ж ви йому кажете?

— Кажу, що як він не відступить на п'ятсот футів, то я зроблю морозиво з тістечком із його закоцублого носа. Він і забрався собі, а я в центрі кожної з двох чесно відміряних уздовж струмка ділянок по п'ятсот футів забив по паколу. А він запаколив по сусідству. Досі, либонь, струмок Індіанки вже пообтикано від верхів'я до самого гирла. Та наші займанки певні. Допіру поночі, але завтра рано ми поставимо й наріжні кілки.

III

На ранок погода змінилася. Було так тепло, що Смок та Куций, ще лежачи на своєму спільному ложі, визначили температуру не більше, як у двадцять градусів під нулем. Мороз пересівся. Коци поприпадали інешм дюймів шість завтовшки.

— Доброго ранку! Як ваші ноги? — через пригасле багаття привітався Смок до Джой Гастел, яка сиділа у спальному хустрі й струшувала з постелі сніг.

Куций розпалив багаття, приніс із струмка криги, а Смок заходився куховарити. Поки вони поснідали, й зовсім розвидніло.

— Смоку, сходи повтикай наріжні паколи,— сказав Куций.— Оце я рубав криги на каву і заглядів ринь на дні. І мені кортить натопити води та промити хоч миску на щастя.

Смок узяв сокиру й пішов до займанок. Почавши від осереднього пакола двадцять сьомої ділянки, він побрався поперек вузького видолинку на кряж. Ступав він розмірено і майже машинально — все-бо йому не давали спокою згадки про минулий вечір. Він почувався так, ніби здобув владу не лише над звабливими обрисами й твердими м'язами тих ніг, що їх він розтирав учора, а й над усією ці-

єю жінкою. Це п'янке відчуття власності поїняло його геть усього. Йому начеб лишилося тільки підійти до цієї Джой Гастел, узяти за руку і повести за собою.

Та раптом він зробив таке відкриття, що примусило його забути про владу над білими жіночими ніжками. Забити наріжного пакола не можна було, бо замість опинитись край долини, Смок вийшов на якийсь інший струмок. Примітивши собі всохлу вербу та високу ялину, він повернувся до струмка, де стояли осереді паколя, тоді обійшов річищем широкий колінкуватий заворот і переконався, що обидва потоки це, власне, той самий струмок. Двічі Смок перейшов видолонок упоперек — спершу від нижнього пакола двадцять сьомої ділянки, а потім від верхнього пакола двадцять восьмої і переконався, що *верхній пакіл другої нижче за нижній пакіл першої*. Учора в сутінках Куций поставив обидва паколи на коліні струмка!

Смок повернувся до їхнього маленького табору. Куций саме закінчував промивати пісок.

— Поталанило! — бадьоро скрикнув він, простягаючи миску.— Глянь, скільки золота! Тут доларів на двісті. Струмок багатючий від верху до низу! Я вже ж на цьому знаюся, хоч я ще зроду не бачив такого скарбу.

Смок байдужно глипнув на те золото, налив собі в кувалку кави й сів. Джой одразу відчула щось і збентежено глянула на юнака. Куций, одначе, образився, що приятель не захоплюється його відкриттям.

— Чого ти як сич надувся? — запитав він.— Ми здобули ціле багатство, а ти й вусом не моргнеш.

Перш ніж відповісти, Смок відсърбнув кави.

— Куций, а чому наші займанки скидаються на Панамський канал?

— Я щось не збагну.

— Ну так, що східний вхід до Панамського каналу західніше від його західного входу. Оце таке.

— Не розумію твого жарту. Розтлумач мені.

— Та просто, ти зайняв обидві ділянки на великому коліні.

Куций поклав миску на сніг і випростався.

— Та ну?

— Верхній пакіл двадцять восьмої на десять футів нижче за нижній пакіл двадцять сьомої. Второпав?

— Ти хочеш сказати, що ми нічого не дістали?

— Навіть гірше: дістали на десять футів менше, ніж нічого.

Куций прожогом майнув до струмка. За п'ять хвилин він повернувся. На запитальний погляд Джой він лише мовчки кивнув. Тоді сів на звалене дерево збоку й утупив очі у сніг перед себе.

— Можемо й повертатися в Доусон,— промовив Смок, згортаючи коци.

— Мені дуже прикро, Смоку,— озвалася Джой.— Це ж усе через мене...

— Нічого, якось та буде,— відказав той.— На все своя пора.

— Але ж це тільки через мене! Тато запаколював мені ділянку нижче Знахідки. Я віддаю її вам.

Смок похитав головою.

— Куций! — вдалася дівчина до другого.

Цей також похитав головою й нараз гучно зареготав. Сміявся він довго — то пирскав, то іржав на всю горлянку.

— Це не істерика,— пояснив Куций.— Іноді мені буває страх як весело.

Його погляд упав на миску з промитим золотом. Він пхнув її ногою й розсипав золоті піщинки по снігу.

— Воно не наше,— провадив далі він.— Воно належить тому недотепі, що я його вчора нагнав на п'ятсот футів! Чотириста дев'яносто йому ж таки й припали. Ходімо, Смоку! Вертаймо в Доусон. А втім, як маєш охоту стерти мене з землі, я й пальцем не кивну проти.

КУЦИЙ СНИТЬ

I

— Дивно, чом ти ніколи не граєш,— зауважив Куций Смокові, коли вони вдвох сиділи в «Оленячому Розі». — Невже тобі не кортить?

— Воно-то кортить,— відповів той.— Та обрахунок не на мою руч показує. А мені треба, щоб напевно.

У просторій залі бару повискувала рулетка і клацали кості — десятки гравців у хутрах та мокасінах спитували свого щастя. Смок показав на них усіх рукою.

— Поглянь,— мовив він.— Навіть найпростіша математика свідчить, що сьогодні вони більше програють. Чимало з них уже програли.

— Ти добре розумієшся на обрахунках,— шанобливо промурмотів Куций.— І загалом маєш слухність. Але є ще й факти. І буває так, що таланить. Тоді вже кожен недотепа може виграти. Я це певне знаю, бо й сам грав і не раз бачив, як інші загрибали банк. Треба лише виждати свій талан, а тоді вже грати напропале.

— Як на тебе, то воно так просто,— сказав Смок.— Дивно тільки, чому люди програють.

— Бачиш, лихо в тому,— пояснив Куций,— що гравці здебільша не тямлять, коли їм таланить. Кажу це, бо я й сам часом пився в дурні. Але ж і переконатись можна, лише спробувавши на практиці.

Смок похитав головою.

— Це теж розрахунок. Гравці здебільша помиляються у своїх сподіванках.

— Та невже в тебе не буває ніколи такої сверблячки, коли, здається, досить лише поставити карту, як одразу й виграєш?

Смок засміявся.

— Надто багато шансів проти мене. Але от зараз я поставлю долара на карту, й побачимо, чи перепаде бодай на чарку.

Він уже рушив до столу, коли Куций перепинив його за руку.

— Зачекай-но. Я певний, що сьогодні тобі поталанить. Постав лишне цього долара на рулетку.

Вони обидва підійшли до столу з рулеткою біля буфету.

— Тільки зажди, поки я дам знак,— порадив Куций.

— На якого номера? — запитав Смок.

— Сам вибирай. Але не починай без мене.

— Хіба, ти гадаєш, у мене рівні шанси саме за цим столом? — сказав Смок.

— У тебе вони такі самі, як і в будь-кого.

— Але їх менше, ніж у банківника.

— Стеж лишень за грою,— керував Куций.— А тепер став!

Круп'є саме запустив кульку з слонової кістки по гладенькому обідку колеса. Смок, що сидів у кінці столу трохи нижче, через плече іншого гравця кинув навання

свого долара. Монета покотилася по зеленому сукні й зупинилася проти номера 34.

Кулька також спинилася, і круп'є оголосив: «Виграв тридцять четвертий». Він згріб зі столу гроші, й поруч Смокової монети виріс стос із тридцяти п'яти доларів. Смок забрав гроші, а Куций поплескав його по плечі.

— Оце й є талан, Смоку! Як я відчув його, не збагну. Я просто знав, що ти виграєш. Якби твій долар упав на який інший номер, ти все одно б виграв. Ото коли вже талан завітає до тебе, то ти не можеш не виграти.

— А якби випав подвійний нуль? — спитав Смок, коли вони простували до буфету.

— Тоді й твій долар спинився б навпроти подвійного нуля,— запевнив Куций.— Аякже. Талан є талан. Ось вернімося до столу. Мені сьогодні щастить: я дав тобі виграти, а тепер хочу й сам.

— У тебе є якась система? — зацікавився Смок десь по десятій хвилині, коли його приятель програв уже сотню доларів.

Той сердито крутнув головою, розкладаючи марки на 3, 11 та 17, а дріб'язок витрушуючи «на зелене».

— До біса тих недотеп, що грають за якоюсь там системою,— заявив Куций, коли банківник загріб його біті ставки.

Спершу байдужий до гри, Смок поволі зацікавився нею і почав ретельно стежити за кожним обертом кульки, за ставками та виграшами. Сам він більше не грав, а задовольнявся самим спостереженням. Куций насилу одірвав його від столу, коли вирішив, що досить уже напрогравався.

Банківник повернув Куцому торбинку з золотом, що той давав йому в заставу, і тицьнув ще папірець із написом «Одважити 350». Куций одніс її до вагаря в протилежному кутку кімнати, і торбинка його полегшала на триста п'ятдесят доларів, пересипаних у господареву скриню.

— Твій талан тільки потвердив слушність моїх обрахунків,— осміхнувся Смок.

— Таж треба було пограти, щоб у цьому переконались,— огризнувся Куций.— Щоправда, я трохи переграв — кортіло-бо довести тобі, що талан все-таки існує.

— Нічого, Куций,— сказав Смок.— Ось я зате намацав талан.

Очі Куцому заблищали, і він аж скрикнув:

— Невже? То чом же ти не граєш?

— Ні, це талан зовсім інший. Незабаром я вироблю таку систему, що заграбатиму геть усі виграші за цим столом.

-- Систему! -- скривився Куций, жалісливо зиркнувши на приятеля.— Послухай лиш мене та покинь ці всякі системи. Через них тільки програші. Ніякого талану в системах немає.

— Тим-то вони мені й до вподоби,— відповів Смок.— Система — це обрахунок. Якщо система правильна,— ніколи не програєш, це запевне. А талан зрадливий.

— Бачив я доволі тих систем, і всі вони зрадливі, ніхто ніколи за ними не виграв.— Куций трохи помовчав і зітхнув.— Слухай-бо, Смоку, коли ти вже звихнувся на системах, то краще тобі забратися звідси.. Та й пора вже нам знов у дорогу.

II

Кілька тижнів приятелі просперечалися. Смок збавляв час біля столу в «Оленячому Розі», стежачи за рулеткою, а Куций наполягав, щоб вирушити в дорогу. Коли ж доусонці загомоніли про похід за двісті миль Юконом униз, Смок рішуче відмовився.

— Я не йду, Куций,— заявив він.— Ця подорож поглине мені десять днів, а за цей час я сподіваюся довести до ладу свою систему. Я майже певно вже й тепер міг би вигравати, то з якої речі мені пертися в далечінь?

— Та я ж за тебе піккуюся, Смоку,— наполягав Куций.— Ти по-дурному захопився. Я ладен тягти тебе хоча б і на Північний полюс чи до самого дідька в зуби, аби тільки відірвати від цього столу.

— Це все добре, Куций, але ж я вже дорослий, та й знаю смак ведмедины. Якщо й доведеться тобі тягти, то не мене, а те золото, що я виграю за моєю системою. І без собачого запрягу ти тоді не обійдешся.

Куций тільки зітхнув на відповідь.

— А тобі грати не раджу,— провадив далі Смок.— Мій виграш буде на двох, але для цього мені треба всю нашу готівку. Цю систему ще не випробувано, і попервах я не гарантований від помилок.

Нарешті по кількох днях пильних спостережень біля грального столу одного вечора Смок заявив про свій намір почати. Куций, похмурий та насуплений, плентався за ним до «Оленього Рогу», ніби на похорон. Смок накупив стос марок і примостився в кінці столу біля банківника. Кулька метляла собі, хтось вигравав, хтось програвав, а Смок усе не зважувався поставити марку. Куцому вже й терпець урвався.

— Та кидай-бо вже! — підохочував він. — Хай уже цей похорон минеться. Що з тобою? Боїшся?

Смок хитав головою й вичікував. Тільки після дванадцятого кону він раптом поставив десять однодоларових марок на номер 26 і виграв. Банківник заплатив йому триста п'ятдесят доларів. Потім Смок пропустив знову десять, двадцять, тридцять партій, а тоді поставив ще десять доларів на номер 32. І цього разу виграв три з половиною сотні.

— Оце талан, — гарячково прошепотів Куций Смокові під вухом. — Грай ще! Грай!

Проте той не квапився: з півгодини Смок був бездіяльний, а потім поставив десять доларів на 34 й виграв.

— Ну й таланить же! — прицмокнув Куций.

— Авіскілочка, — пошепки відказав йому Смок. — Це діє система. А вона нічогенька, еге ж?

— Та не вигадуй, — сердився Куций. — Талан — він усякі фіглі може викидати. Не тиш себе дурницями. Це ніяка не система. Тобі просто таланить.

Смок тепер змінив спосіб гри: почав ставити частіше, окремими марками й проти випадкових номерів, і більше програвав, ніж вигравав.

— Кидай, Смоку, — непокоївся Куций. — Хапай свою тисячу й ріж поли. Ти гадаєш, отак усе й виграватимеш?

Тим часом кулька знов закружляла, і Смок кинув десяток марок, як і вперше, на 26. Кулька опинилася навпроти 26, і банківник ще раз виплатив Смокові три з половиною сотні.

— Коли вже грати, то грати! — озвався Куций. — Ану постав лиш одразу двадцять п'ять!

Чверть години Смок то вигравав, то програвав дрібні гроші, а тоді нараз поклав двадцять п'ять доларів на «по-

двійний нуль», і за хвильку банківник виплатив йому вісімсот сімдесят п'ять доларів.

— Розбуди мене, Смоку! Це — сон! — аж зойкнув Куций.

Смок осміхнувся, дістав свого записника й заглибився в обрахунки. Цього записника він час від часу витягав з кишені і звірявся з якимись цифрами.

Довкіл його столу згромадилася ціла юрба. Декотрі гравці вирішили ставити на ті самі номери, що й він. Тоді Смок змінив тактику. Десять разів поспіль він поставив на 18 і програв, і навіть найзавзятіші його послідовники відступилися. Після цього Смок кинув на інший номер і одразу виграв три з половиною сотні. Гравців знову потягло за ним, та після низки Смокових програшів вони, як і перше, відступилися.

— Кидай, Смоку, кидай! — водне радив Куций. — Навіть найбільшому таланові приходить край, і твоєму теж. Такої камзи, як була, більше тобі не перепаде!

— Ще раз — і все, — пообіцяв Смок.

Кілька хвилин він то вигравав, то програвав, а потім знову поставив двадцять п'ять доларів на «подвійний нуль».

— Ну, тепер полічім, — мовив Смок до банківника, вигравши.

— Можеш не показувати мені рахунка, — озвався Куций, коли вони пішли до вагара. — Я стежив пильно. Ти виграв десь так три тисячі шістсот. Еге ж?

— Три тисячі шістсот тридцять, — поправив Смок. — А тепер однеси пісок додому. Ми ж бо таг домовлялися.

IV

— Ой, не жартуй з долею, — застерігав Куций Смока, коли той і другого вечора зібрався до «Оленячого Рогу». — Вчора тобі поталанило, та всьому буває край. Гляди, аби талан тебе не зрадив.

— Який там талан, Куций! Це обрахунок, система. Я не можу програги.

— До біса твою систему! Ніяких систем не існує. Я колись виграв сімнадцять разів поспіль. Хіба то була система? Аніякої! Просто якесь гемонське щастя! Аж я наля-

«ався й облишив гру. Якби грав далі, може, виграв би тисяч тридцять на свої два долари.

— Кажу-бо, Куций, у мене справжня система.

— Ов! Доведи-но.

— Хіба я не довів? А ні, то ходімо, я ще раз доведу.

В «Оленячому Розі» очі всіх звернулися на Смока. Гравці розступилися, звільняючи місце побіля банківника. Цього разу Смок грав зовсім інакше: за півтори години зробив тільки чотири ставки по двадцять п'ять доларів кожна, зате щоразу вигравав. Усього йому припало три тисячі п'ятсот доларів, і Куций знов одніс золотий пісок до їхньої хатини.

— Тепер саме час облишити гру,— радив він Смокові, сидючи на лежанці й роззуваючи мокасини.— Ти виграв сім тисяч. Треба бути несосвітеним дурнем, аби ще спокшати щастя.

— А як на мене, то хіба що божевільний припинив би гру, коли має таку систему, як моя.

— Слухай-но, Смоку! Ти тямущий хлопець. Маєш за плечима університет. Ти за хвилину здатен збагнути більше, ніж я за сорок тисяч років. Але ти гірко помиляєшся, коли називаєш свій випадковий талан системою. Я таки трохи поблукав світом і дечого надивився, тож скажу тобі по щирості, що ніяка система у цій грі неможлива.

— Але ж я довів тобі. Це річ певна.

— Ні, Смоку. Ніяка не певна, а просто химера, сон. Ось я прочнуся, розкладу багаття й заходжуся коло сніданку.

— Ну ти й неймовіра! Адже осьде золото! На, відчуй, скільки його!

Кажучи це, він кинув Куцому на коліна туго натоптану золотим піском торбинку. Вона важила тридцять п'ять фунтів, і Куций таки відчув ту вагу.

— Бачиш, ніякий не сон,— додав ще Смок.

— Ет! Я бачив на своєму віку багато снів, що не кидали мене й паяву. Уві сні всяке можливо. А от насправді ніякої системи не може й бути. Я в університетах не навчався, але все 'дно певен, що твоє гравецьке щастя — то лиш сон.

— Це гамільтонівський закон умовного,— засміявся Смок.

— Ніколи не чув про цього твого Гамільтона, але бачи забивати він. певне, вмів. Я сплю, Смоку, а ти морочиш

мене своєю системою. Якщо ти хоч трохи любиш мене, то гукни: «Гей, Куций, прочнися!». І я прочнуся й заходжуся коло сніданку.

V

Третього вечора банківник повернув Смокові його першу ставку — п'ятнадцять доларів.

— Маєте право грати лише на десять, — оголосив він. — Тепер це найвища ставка.

— Перепудилися! — ущипнув його Куций.

— Воля ваша, можете й зовсім не грати, — відповів той. — Відверто кажучи, я волів би не бачити більше вашого приятеля коло свого столу.

— Злякалися його системи, еге? — глузував далі Куций, поки банківник сплачував Смокові три з половиною сотні.

— Та яка там система! Я не вірю в це. В рулетці ще не було системи. А талант, знаєте, буває вельми примхливий. І я мушу не допустити, щоб мій банк зазнав краху.

— За шкірою, отже, взяло!

— Атож, гра — таке саме підприємство, як і всяке інше, щоб ви знали. У нас не доброчинна контора.

Вечір по вечорі Смок вигравав, щоразу граючи інакше. Знавці, що тиснулися обіч його столу, ретельно записували його ставки та номери, марно силкуючись розгадати систему, за якою він грав. Вони нічого не могли розгадати й присягалися, що йому просто щастить, правда, так, як ще нікому не щастило.

Їх збивали з пантелику зміни у Смоковій тактиці. Іноді він цілу годину не грав, щось вираховуючи у своєму записнику, іншим разом за п'ять-десять хвилин вигравав три найбільші ставки поспіль, загрибаючи понад тисячу доларів. А то ще нечувано щедро розкидав марки по всьому столі. Так тривало хвилин десять чи й півгодини, а коли кулька добігала вже останні оберти, Смок ставив десять доларів на ряд, колір і номер і вигравав на всі три. Одного разу, щоб спантеличити цікавих розгадати його таємницю, Смок програв сорок найбільших ставок. Та, як не різнилася гра, щовечора Куций неодмінно ніс додому золотого піску на три з половиною тисячі.

— І все-таки ніякої системи тут немає, — твердив Куций, лягаючи спати. — Я пильно стежу за твоєю грою, та

не доберу в ній ніякого ладу. Була б якась система, ти завше грав би однаково, а в тебе так: хочеш — виграєш, не хочеш — ні.

— А ти таки майже вгадав, Куций. Я справді деколи зумисне програю. Це входить до моєї системи.

— До біса твою систему! Я розмовляв з усіма доусонськими гравцями, і жоден з них не визнає ніякої системи.

— Одначе я щовечора доводжу їм, що така система є.

— Знаєш, Смоку,— задумливо сказав Куций, зібравшись гасити свічку.— Я й справді здурів. Може, ти гадаєш, що це свічка? Ба ні. Це не свічка. І я — не я. Я десь на стежці лежу горілиць, закутаний в укривала, з розтуленим ротом, і сню все це. І говориш це не ти, як і свічка ця — не свічка.

— Але дивно, що ми обидва однаково снимо,— зауважив Смок.

— Та ні. Просто я тебе теж бачу вві сні. І всі інші розмовляють зі мною вві сні. Хочу сказати тобі одну річ, Смоку: я стаю коростявий і непритямний. Якщо цей сон триватиме далі, то я почну кусатися й вити звіром.

VI

На шостий вечір найбільшу ставку в «Оленячому Розі» зменшено до п'яти доларів.

— Нехай буде по-вашому,— мовив Смок банківникові.— Одначе я хочу й сьогодні взяти свої три з половиною тисячі. Тільки грати доведеться удвічі довше, та й годі.

— А чому ви не граєте за якимось іншим столом? — розгнівано спитав банківник.

— Бо мені й тут подобається,— мовив Смок, позираючи на грубку, що аж гула поблизу нього.— Тут нема протягу, тепло й затишно.

Вдев'яте принісши торбинку золотого піску, Куций мало не знегамився.

— Я кидаю, Смоку, кидаю,— почав він.— З мене вже досить. Я зовсім не сню. Систем, звісно, не буває, але ти таки винайшов її. Ніякого потрібного правила *. Календар скасовано, світ полетів шкереберть. Ніяких тобі ладу чи закону природи. Таблиця множення збожеволіла. Два — це вісім, дев'ять — це одинадцять, двічі по два — це вісімсот сорок шість... з половиною. Що завгодно — це будь-що,

а ніщо — це все. Подвоїти все — дорівнює кольдкремові, пісним вершкам та ситцевим шкапам. Ти вигдав систему цифри на цифрі, і тепер чого не було, те є, а чого нема, те буде. Сонце сходить на заході, місяць обернувся на монету, зірки — це м'ясні консерви, скорбут — благословення боже, той, хто помер, — оклигав, скелі здатні плавати, вода — це газ, я — не я, ти — не ти, можливо, ми близнята, якщо не картопля, засмажена на мідяному купоросі. Розбудіть мене хто-небудь! Розбудіть!

VII

Наступного ранку до їхньої хатини завітав гість. Смок знав його. То був Гарві Морен, власник рулетки в «Тіволі». У хрипливотому голосі його була нотка запобігливості.

— Ви всіх нас ошелешили, Смоку, — почав він. — Я прийшов від імені всіх десяткох власників гральних закладів Доусона. Ми не годні збагнути. Ми знаємо, що в рулетці нема ніякої системи. Це стверджують усі математики. Адже рулетка сама собою система, і всяка інша система проти неї неспроможна, бо тоді б арифметика дулі варта.

Куций завзято притакнув гостеві.

— Якщо одна система може побити іншу систему, тоді немає ніякої системи, — провадив далі Морен. — Інакше довелось б визнати, що та сама річ може бути у двох різних місцях водночас або дві різні речі на тому самому місці, дарма що там більше однієї не вміститься.

— Але ж ви бачили, як я граю, — зухвально відповів Смок. — Якщо мені тільки таланить та й годі, то чому ви тоді непокоїтесь?

— Тож-бо й є. Саме це нас і непокоїть. Ви граєте за якоюсь системою, хоч усі певні, що її не може бути. Я стежив за вашою грою п'ять вечорів і завважив, що ви маєте кілька улюблених номерів, на які завжди виграєте. Отож власники всіх гральних закладів по-дружньому пропонують вам окремий стіл в задній кімнаті «Оленячого Рогу». Отам і обдирайте нас на здоров'я. Приватно і без ніякого розголосу. Тільки ви, Куций, та нас десятеро. То що ви на це скажете?

— Думаю, що ми інакше домовимось, — відповів Смок. — Вам треба більше простежити мою гру. Сьогодні я гратиму в барі «Оленячого Рогу». Ви й там можете приглянутись.

Увечері, коли Смок сів на своє звичайне місце за гральним столом, банківник оголосив:

— Гру закінчено! Так звелів господар.

Та власників доусонських гральних закладів, що зібралися в «Оленячому Розі», це не збентежило. Вони скинулися по тисячі доларів і знову розпочали гру.

— Ось тепер обдерить нас! — вигукнув Гарві Морен, коли банківник запустив кульку.

— Згодні ви на найвищу ставку — двадцять п'ять доларів? — запитав Смок.

— А певне. Ставте!

Смок одразу розкинув двадцять п'ять марок на «подвійний нуль». Морен витер піт з чола.

— Далі, — промовив він. — У банку десять тисяч.

Та за півтори години всі ці десять тисяч були вже Смокові.

— Банк зірвано! — оголосив банківник.

— Тепер досить? — запитав Смок.

Власники гральних закладів ошелешено Perezирнулися. Їх пройняв страх. Ці розжирілі представники законів випадковості були подолані. Вони раптом зіткнулися з людиною, що краще за них розумілася на тих законах або й відкрила вищі, невідомі закони.

— Що ж, здаємося, — заявив Морен. — Чи не так, Берку?

Черевань Берк, власник гральних закладів у двох шинках, притакнув.

— Сталося неможливе, — сказав він. — У цього Смока таки є система. Він зубожить нас усіх. Якщо наші столи ще мають стояти, ми повинні зменшити ставку до долара, до десяти центів, а то й до цента. З такими ставками він багато не виграє за вечір.

Усі обернулися на Смока. Він знизав плечима.

— У такому разі, панове, я найму людей грати за всіма вашими столами. Платитиму кожному гравцеві по десять доларів за чотиригодинну зміну, а свої гроші все одно матиму.

— Тоді ми зовсім припинимо гру, — відрубав Черевань Берк. — Хіба що... — він перебіг очима по своїх приятелях, щоб упевнитися, чи вони заодно з ним, — хіба що ми дійдемо згоди. Скільки б ви хотіли за свою систему?

— Тридцять тисяч доларів,— відповів Смок.— Тобто по три тисячі з закладу.

Власники переговорили між собою і погодилися.

— І ви поясните нам свою систему?

— Авжеж.

— І обіцяєте в Доусоні ніколи більше не грати?

— Ні, панове,— заперечив Смок.— Я обіцяю тільки не грати більше ніколи за цією системою.

— А хай вам! — вигукнув Морен.— То не маєте ви часом ще яких інших систем?

— Стривайте,— устряв до розмови Куций.— Мені конче треба перебалакати з приятелем. Відійдім убік, Смоку.

Смок пішов за Куцим в куток кімнати, а сотні цікавих не спускали з них очей.

— Слухай, Смоку! — хрипко зашепотів Куций.— Може, це й не сон. Тоді ти продаєш свою систему задурняк. Ти ж можеш цією грою здобути цілий світ. Цілі мільйони. То витруси їх! Трусуни як слід.

— А що, як це все сон? — лагідно спитав Смок.

— То заради сну й усього святого здери з цих грачів чимпобільше. Бо який же тоді пожиток зі снів!

— На щастя, це не сон, Куций.

— Ну, то я ніколи не подарую тобі, якщо ти продаси свою систему за тридцять тисяч.

— Ти кинешся мені на шию, коли нам пощастить продати її за тридцять тисяч. Кажу-бо, це не сон. За дві хвилини ти переконаєшся, що не спав. Я вирішив продати свою систему, бо іншої ради нема.

Смок повернувся до власників закладів, підтвердив свій намір і одержав десять розписок по три тисячі кожна.

— Бери золотим піском! — застеріг Куций.

— Отож я й хотів сказати. Прошу одважити мені піском,— заявив Смок.

Господар «Оленячого Рогу» одібрав розписки й видав Куцоду золотий пісок.

— Отепер мені й зовсім не хочеться прокидатися,— аж саяв Куций, підважуючи торбини з золотом.— Цей сон вартий сімдесяти тисяч. Було б марнотратством розплющити очі, щоб вилазити з-під укритвал та готувати якийсь там сніданок.

— То яка ж ваша система? — запитав Черевань Берк.— Ми заплатили не для того, щоб ви мовчали.

Смок підійшов до столу.

— Бачте, панове, це не звичайна система. Логічності в ній не багато, та й узагалі вона має лиш ту перевагу, що є реальна. Я, звісно, маю свої припущення, але не про них тепер мова. Ви тільки стежте. Круп'є, приготуйте кульку. Припустімо, я граю на номер 26. Пускайте!

Кулька помчала по колу.

— Завважте, — сказав Смок, — що 9 був якраз навпроти.

Кулька спинилася на 26.

Черевань Берк стиха лайнувся. Усі чекали.

— Щоб виграв «подвійний нуль», має бути 11. Коли не вірите, спробуйте самі.

— А де ж система? — нетерпілося Моренові. — Ми знаємо про ваш хист вибирати виграшні номери і знаємо, які ці номери. Але ж як ви це робите?

— Пильно стежачи за грою, випадково я двічі завважив, де саме спиняється кулька, якщо навпроти неї було 9, і двічі вигравало 26. Потім я ще раз таке помітив. Тоді я заходився вивчати інші випадки. Якщо навпроти «подвійний нуль», то виграє 32, а якщо 11, то виграє «подвійний нуль». Це не завжди, але здебільшого. Завважте, я кажу «здебільшого», бо маю свої припущення, хоч не про них мова.

Нараз Череваневі Берку шугонула в голову якась думка. Він схопився, рвучко зупинив рулетку і втупився в колесо.

Дев'ять інших власників рулеток також пильно вдивлялися в колесо. Черевань Берк випростався і глянув на грубку поруч.

— Хай йому чорт! — озвався він. — Ніякої системи не було. Стіл стоїть заблизько до вогню, і кляте колесо розсохлося. Ми просто пошилися в дурні. Не дивно, що він уподобав саме цей стіл. Дулю виграв би він за яким іншим столом.

Гарві Морен полегшено зітхнув і витер чоло.

— Дарма, — мовив він. — Зате ми впевнилися, що ніякої системи нема. — А за це можна й більші гроші заплатити. — Лице його зворухнулося, він голосно зареготав і поплескав Смока по плечі. — Ви таки добре нас попомучили, Смоку. І ми ще тішилися, що ви перестанете у нас грати. Знаєте, у мене є добренне вино в «Тіволі». Ходімо всі гуртом та дамо йому там раду!

Півніше, повернувшись до своєї хатини, Куций став мовчки перебирати та підважувати торбинки з золотом.

Потім він склав їх на столі, сів скраю лежанки й почав роззуватися.

— Сімдесят тисяч,— кинув він.— На вагу — триста п'ятдесят фунтів. І все це через криве коліщатко та зірке око. О Смоку, ти з'їв їх сирцем і живцем, ти доконав неможливого, ти примусив мене марити, і все-таки я знаю, що це сон. Бо тільки вві сні таке добро трапляється. Мені страх як не хочеться прокидатись. Хоч би й зовсім ніколи не прокинутись!

— Не сумуй,— відказав йому Смок.— Тобі й не треба прокидатись. Чимало філософів доводять, що люди — снови. Отож ти в гарному товаристві.

Куций кинувся до столу, вибрав найтяжчу торбинку й заходився колисати її, наче немовля.

— Якщо й сновида,— сказав він,— то справді таки в гарному товаристві.

ЧОЛОВІК З ТОГО БЕРЕГА

I

Це сталося ще до того, як Смок Беллю вжарт заснував селище Тра-ля-ля та втяв пам'ятну штуку з яйцями, що мало не довела до банкрутства Паливоду Чарлі, ба навіть до того, коли він виграв мільйон доларів у перегонах собачих запрягів на Юконі. На якийсь час Смок і Куций біля верхів'я Клондайку розлучилися, бо Куций мав повернутись у Доусон зареєструвати кілька займанок.

А Смок із запрягом рушив на південь, у пошуках озера Несподіванок та легендарних Двох Хатин. Шлях його пролягав через верхів'я Індіани й цілу низку невідомих ще загірних теренів аж до річки Стюарт. Бо саме десь там, як мовили чутки, й було озеро Несподіванок, оточене бескеттям та льодовиками, і дно його укривали золоті самородки. Кажуть, ніби старожитці давніх часів, чиї імення вже позабуто, пірнали в крижану воду озера й виносили на берег по самородку в кожній руці. У різний час гурти старожитців добивалися до тієї небезпечної твердині й досліджували дно озера. Але вода була там неймовірно холодна, і одні сміливці одразу гинули, спливаючі на

поверхню трупами, інші помирали трохи згодом — від сухот. Та й з тих, котрі повернулися звідти, жодному не судилося побувати на озері вдруге, хоч усі вони про це мріяли. Щоразу коїлося якесь лихо. Той провалився в ополонку нижче Сорокової Милі, другого роздерли й зжерли власні собаки, третього роздавило, впавши, дерево. Отож і мовилося про озеро Несподіванок, як про щось лиховісне. Ніхто не знав, де воно, і золото й досі лежало там па дні.

Про не менш легендарні Дві Хатини бодай хоч те знали, де їх шукати: за п'ять днів дороги від Стюарту вгору річкою Макквещен. Либонь, ті давні хатини зведено ще до того, як нога першого золотошукача ступила в Юконський край. Мандрівні мисливці, що їх перестрів Смок, розповіли йому, як давно колись вони дісталися до тих хатин та марно шукали слідів первісних розкопок.

— Ідьмо ліпше зі мною! — задумливо відраджував Куций товариша при розлуці. — Коли в тебе сверблячка до мандрів, то це ще не підстава перти проти рожна. Звідти ж ніхто не повернувся. Що то лихе місце — річ безперечна, так усі кажуть.

— Нічого, Куций. За півтора місяці я повернуся в Доусон. Юконом шлях утертий, та й, певно, перша сотня миль на Стюарті незгірше наїжджена. Старожитці з Гендерсону розповідали, що, коли річка замерзла, вгору Стюартом подалося кілька гуртів. А натрапивши на їхній слід, я покриватиму по сорок-п'ятдесят миль у день. А може, я навіть за місяць повернуся, коли вже туди дістанусь.

— Отож-бо й клопіт — туди дістатись. Але що ж, бувай, Смоку! Будь обачний, стережися лихих місць. І не соромся, коли повернеш ні з чим.

II

За тиждень Смок уже дістався до гір на південь від Індіани. На вододілі поміж Індіанкою та Клондайком він кинув санки й навантажив собак. Кожному з шести його кудлачів припало по п'ятдесят фунтів; собі самому він приділив теж таку ношу. Смок попереду пробивав плетеними лижвами стежку в м'якому снігу, а позаду ланцюжком тяглися його собаки.

Йому ще й як припало до душі таке життя — оця глибока полярна зима, безмовна пустельність та безкраї снігові обшири, де не ступала людська нога. Довкола височіли

крижані верхів'я, безіменні й не занесені на карту. І ніде в непорушному повітрі не завважувало око димка від мисливського табору. Він сам-один йшов цими німотними незвіданими просторами, але самотність аніяк не гнітила його. Він усе це любив: і цілоденну працю, і гризотню собак, і густі сутінки над табором, і мерехтіння зірок над головою, і полум'яну пишноту північного сьйва.

Та найбільше він любив ту пору, коли таборився на ніч. Це була незабутня картина, і він знав, що бажання намалювати її повік його не облишить: утертий сніг, розпалене багаття, на щойно зрубаному ялиновому гіллі спальне заяче хутро; напнута парусина, що затримує і відбиває жар вогнища; закіптюжений кавник, казанок на колоді; мокасини, настромлені на патики, щоб просохли; лижви стійма в снігу. А по той бік багаття тиснуться до вогню задумливі й жадливі, пелехаті й припалі інеєм собаки, що пухнастими хвостами прикривають собі лапи, і ще зусібіч — мур непроглядної птьми.

Такої часини Сан-Франціско, «Хвиля» й О'Гара здавалися страшенно далекими, давно загublеними тіннями химерних снів, що, може, ніколи й не снилися. Тепер йому не вірилося, що він жив давніше якимось іншим життям, і вже зовсім неймовірною здавалася думка, що він колись бабрався в каламутному потоці міської богеми. На самоті, не маючи з ким словом перекинутись, він думав багато, глибоко й просто. Смока жахнуло, скільки він змарнував років, живучи в місті, поглинаючи нікчемність шкільних та книжних філософій, претензійний цинізм художницької та журналістської братії, лицемірство діловиків у їхніх клубах. Бо ж вони не відали, що таке справжній апетит, чи сон, а чи здоров'я, вони ніколи не зазнавали дошкульного голоду, болісно солодкої знемоги, не відчували, як вирус дужа кров у жилах, збурена тяжкою роботою, наче вином. І весь той час ця чудова, мудра, спартанська північна країна існувала поруч, а він навіть не знав про неї. Дивно, як це він, явно створений для цього суворого життя, ніколи не відчув бодай найменшого поклику, що знадив би його сюди. Та з часом це таки сталося.

— Зате ось тепер, Жовтомордий, я оп як чую той поклик!

Собака наче на відповідь Смокові хутко підняв одну, тоді другу лапу, а потім злов їх укрив хвостом і весело ошкірився через багаття.

— Спенсерові було вже під сорок, коли він відчув своє основне покликання. Я не так забарився, мені-бо ще не стукнуло й тридцять. Ось тут моє покликання. І я майже навіть шкодую, чом не народився вовчням — був би братом тобі, Жовтомордий, та всім твоїм родакам.

Не день, не два блукав Смок серед хаосу ущелин та гірських хребтів, що стояли таким неладом, наче їх порозкидав тут якийсь космічний жартівник. Марно він шукав струмка чи потічка на південь — до Макквещену чи Стюарту. А тоді знялася дика буря й захурделила з гір снігом. Перебуваючи понад смугою лісів, він не мав з чого розкласти багаття і два дні навмання вишукував дорогу вділ. Другого дня надвечір Смок добувся краю велетенського стрімчака. Падав густий сніг, і годі було розгледіти підніжжя скелі, ані тим паче наважитись на спуск. Загорнувшись у хутро, оточений своїми кудлачами, Смок просидів цілу ніч у сніговому заметі, і все стерігся, щоб не задрімати.

На ранок хуга вщухла, і Смок виповз на розвідини. Чверть милі під ним, безперечно, лежало замерзле, покрите снігом озеро, з усіх боків облямоване зубчастими верхів'ями гір. Точнісінько, як йому розповідали! Блукаючи наосліп, він натрапив на озеро Несподіванок.

— Влучна назва, що й казати,— буркнув собі Смок, коли через годину спустився до берега озера.

Росло тут лише кілька старих ялин. Пробираючись до них, він надибав три засипані снігом могили, де в головах над кожною стриміли стовпці з геть стертими написами. За деревами стояла напіврозвалена хатина. Смок шарпнув за клямку й увійшов. У кутку, де колись була постіль з ялинового гілля, спочивав кістяк, загорнений у зотліле хутро. «Останній відвідувач озера Несподіванок»,— подумав Смок, підіймаючи з долівки грудку золота, в два кулаки завбільшки. Опріч неї, тут стояла ще бляшанка, повна шерехатих самородків, таких як грецький горіх розміром.

Усе тут побачене відповідало чуткам про озеро Несподіванок, і Смок був певен, що ці злитки золота саме з його дна. А що вкрите товстелезною кригою те дно було недосяжне взимку, то ополудні Смок кинув на нього прощальний погляд уже з верхів'я бескеть.

— Усе гаразд, містере Озеро,— промовив Смок.— Лишайся собі. Я ще повернуся по ці скарби, якщо твій лихий дух мені не зашкодить. Щоправда, я не знаю, як сюди потрапив, але дізнаюся це, звідси вибираючись.

«Смок Беллю». «Чоловік з того берега». Худ. П. Монеген.

«Смок і Куцній». «Диво жіночої душі». Худ. Н. Монсен.

На п'ятий день Смок розклав багаття біля замерзлого струмка у видолинку, під гостинними ялинами. Озеро Несподіванок залишилося десь там серед снігів, хтосьна, де саме: сотня годин блукань і борсань у сліпучих снігових зав'ях збили його з дороги, і він уже не знав, звідки й куди мандрує. Він наче притомнів з якогось кошмару, і не певен був, чи збігло чотири дні, чи й цілий тиждень. Він спав укупі з собаками, здолав з ними безліч невисоких вододілів та звивистих карколомних ущелин, що закінчувались урвистими стінами. Лише двічі пощастило йому розпалити вогонь та підігріти лосятини, і аж ось тепер він досхо-чу наївсь і як слід отаборився. Хуга нарешті вщухла, стало ясно й холодно. Довколишній краєвид знову прибрав природного вигляду. Струмок, біля якого Смок опинився, зда-вався звичайним струмком, і течія його була спрямована куди слід — на південний захід. Але озеро Несподіванок він таки загубив, як це траплялося з усіма, хто знаходив його раніше.

Півдня дороги за течією струмка привели його в долину ширшого потоку, і Смок вирішив, що ця річка і є Макквещен. Тут він підстрелив лося й знов навантажив на кожного собаку по п'ятдесят фунтів м'яса. Звернувши на Макквещен, він натрапив на втерту стежку, хоча зверху слід санок і припорошило м'яким снігом. Смок розміркував собі, що, мабуть, на Макквещені існує два табори, а оце сполучний шлях поміж ними. «Один з цих таборів, і то саме нижній, напевне Дві Хатини», — подумав собі Смок і вирушив річкою вниз.

Було сорок градусів під нулем, коли Смок отаборився на ніч, і, засинаючи, він усе сушив собі голову, що то за люди віднайшли ці Дві Хатини і чи дістанеться він до них завтра. Тільки-но почало благословлятися на світ, як Смок знову вирушив притрушеною стежкою, втоптуючи лижвами сніг для собак.

І тут на вигині річки Смока спостигло несподіване. Він почув його і відчув воднораз. З правого берега пролунав постріл, і куля, продірявивши Смокові парку та вовняну куцину, змусила його враз обернутися. Він заточився, силкуючись утримати рівновагу на лижвах, і почув, як про-свистіла друга куля — цей раз не влучивши. Смок як стій пірнув у сніг і покрався за сотню футів до лівого берега

під захисток дерев. Ще пролунали постріли, і Смок гостро відчув, як йому по спині потекло щось тепле й липуче.

Він з собаками видерся на берег і заховався серед дерев та чагарів. Там він скинув лижви, випростався й обережно виглянув. Нікого не було видно. Переслідник, певне, замишк між дерев на тому боці.

Минуло з півгодини, і Смок промурмотів собі:

— Ще трохи зачекаю, і як нічого не станеться, доведеться вилізти й розкласти вогонь, щоб не відморозити ноги. А ти б як повівся, Жовтомордий, коли б оце лежав і замерзав на морозі, і знав, що на тебе чигають з рушницею?

Він скрався трохи назад, утоптав біля себе сніг і заходився тупцяти на місці, щоб зігріти ноги. Отак збігло ще півгодини, і тоді почувися санні дзвіночки. Визирнувши, він угледів санки, що вигулькнули вниз по течії з-за коліна річки, і при них одного чоловіка з прямою жердиною в руках. Смок збентежився — це ж бо була перша людина, яку він здибав за три тижні мандрів. Наступна його думка була про того негідника, котрий ховався на протилежному березі.

Смок застережливо свиснув із своєї засідки. Подорожній не почув і мчав далі. Смок свиснув голосніше. Чоловік спинивсь, обернувся і побачив його в ту саму мить, коли пролунав постріл. Тоді Смок і собі випалив у той бік. Звідки долинув постріл. Куля з протилежного берега влучила незнайомця. Заточуючись, він підступив до запрягу і витяг рушницю з-під ремінців на санках. Поки він силкувався прикласти зброю до плеча, тіло його поволі осідало на санки. А тоді, вистріливши навмання, він простерся горілиць, так що Смокові видно було тільки його ноги та живіт.

Знизу знов почувися дзвіночки. Та чоловік уже не ворухився. З-за повороту виїхало троє санок і при них шестеро чоловік. Смок гукнув застережливо, але вони вже й самі побачили, що сталося з першими санками, і чимдуж спішилися туди. Пострілів з того берега більше не було, і Смок зі своїми собаками вийшов на видноту. Від санок на річці почувися вигуки, і двоє подорожніх, покидавши рукавиці з правої руки, націлилися на Смока.

— Аву сюди, вбивце! — скомандував один з них, чорнобородий. — Кидай рушницю в сніг!

Смок завагався, але таки кинув рушницю й підійшов до незнайомців.

— Потруси його, Луї, та забери зброю!— наказав бородань.

Смок здогадався, що перед ним франко-канадці. Луї старанно обмацав Смока й одібрав у нього мисливського пожа.

— Ну, що тепер скажеш на свій захист, доки я не рішив тебе, незнайомцю?— погрозово спитав бородань.

— Скажу, що ви помиляєтесь, коли думаєте, що це я вбив цього чоловіка,— відповів Смок.

Хтось із гурту вигукнув обурено — він-бо тільки-но Смоковими слідами трапив на його засідку на березі. Чоловік повідомив товаришів про своє відкриття.

— То за віщо ти вбив Джо Кайнеда?— запитав бородань.

— Кажу ж вам, я не...— почав Смок.

— Ат, з твоїми теревенями! Ми заскочили тебе на гарячому. Ось же твої сліди від стежки до засідки між деревами. Там ти причаївся, почувши дзвіночки, а тоді стріляв, коли було певніше. П'єре, принеси його рушницю.

— Та дайте ж мені розповісти,— попрохав Смок.

— Заткни пельку!— гаркнув бородань.— Твоя рушниця розповість нам усе.

Шестеро чоловік вп'ялися очима в ту рушницю, полічили набої, перевірили цівку й магазин.

— Один постріл,— зробив висновок бородань.

П'єр, наче олень, роздимаючи ніздрі, понюхав магазин.

— Стріляв зовсім недавно,— сказав він.

— Таж куля влучила в спину,— почав пояснювати Смок.— А він був обличчям до мене в ту мить. Ви самі бачите, що стріляли з того берега...

Чорнобородий на хвильку замислився, але потім похитав головою.

— Ба ні, нас не обдуриш. Ти вистрілив, коли він повернувся до тебе спиною. Сходіть, хлопці, перевірте, чи немає сліду від стежки на той берег.

Ті хутко вернулися й доповіли, що там сніг незайманий, бо навіть заячих слідів не було. Бородань схилився над забитим, вийняв з рани клейтуха й, розірвавши його, видобув кулю. Кінчик тієї кулі сплющився до півдоларової монети завбільшки, але основа її, окутана крицею, вціліла. Він порівняв цю кулю зі Смоковими кулями.

— Доказ безперечний, незнайомцю, тут і сліпому ясно.

Ця куля з тупим носом і крицевою оболонкою, і твоя так само. Ця тридцять-тридцять, і твоя тридцять-тридцять. Ця виробництва компанії Дж. і Т., і твоя компанії Дж. і Т. А тепер ходімо на берег та побачимо, як ти це вчинив.

— У мене самого стріляли з тих заростів,— захищався Смок.— Ось же дірка в моїй парці.

Доки бородань обдивлявся Смокову парку, один з його товаришів перевірів магазин у рушниці забитого. Той теж вистрілив лише раз. Гільза досі стирчала в його рушниці.

— А хай йому чорт! Шкода, що сердега Джо не уклав тебе на місці,— гірко мовив чорнобородий.— Одначе він не промахнувся, хоч і мав таку дірку в тілі. Ну, рушай!

— Перше обшукайте протилежний берег,— наполягав Смок.

— Заткни пельку й рушай! За тебе факти скажуть.

Вони звернули зі стежки там, де Смок був звернув, вийшли на берег і понишпорили між дерев.

— Онде він тупцював, зігрівався,— показував Луї.— Отут повз на череві. А оно впирався ліктем, коли стріляв...

— А ось його порожній набій,— мовив бородань.— Тож нам, хлопці, лишається тільки одне...

— А може, ви б спершу спитали мене, чому саме я вистрілив?— урвав його Смок.

— Ще слово, і так заткну тобі пельку, що й зубів не позбираєш. Для відповіді ти ще матимеш трохи часу. Ми люди порядні і вчинимо з тобою по закону. П'єре, скільки ми вже проїхали?

— Миль з двадцять.

— Ну то гаразд. Захочемо спорядження та одвезім його й сердегу Джо назад до Двох Хатин. Гадаю, нам досить доказів, щоб він завис на гілляці.

IV

Через три години після того, як смеркло, Смок, його конвоїри й небіжчик прибули до табору Двох Хатин. При світлі зірок Смок завважив понад десяток недавно збудованих хатин округ більшої і старішої хати на плоскому березі річки. Смока пхнули в ту старішу хату, де мешкало троє: високий молодик, його дружина та сліпий дід. Жінка, яку чоловік кликав Люсі, теж була рослява, як звичайно серед піонерів Заходу. Дід — про це Смок довідався

згодом — був колись відомий звіролов на Стюарті й осліп минулої зими. Довідався Смок і про те, що табір Двох Хатин заснували торік восени дванадцяттеро чоловік, прибувши на шести човнах із харчем. Тут, на займанці Двох Хатин, вони застали сліпого трапера й поселилися поряд нього, набудувавши собі осель. Решта посельців прибула вже взимку, на собачих запрягах. М'яса було тут подостатком, та й золото теж траплялося.

За п'ять хвилин до хати зібрався увесь табір. Смока, зв'язавши йому руки й ноги ремінцями, кинули в куток, і нікому не було до нього діла. Тридцять восьмеро чоловік їх зібралось, дика й буйна братія, все пограничани зі Штатів та франко-канадці. Смокові конвоїри тільки те й знали, що розводилися, як вони застукали його на місці злочину, і кожного з них оточував збурений гурт. Чулися голоси: «Лінчуймо його! Чо' зволікати?» А якогось здоровила ірландця ледь силою утримали, коли він кинувся на безборонного в'язня.

Роздивляючись на людей, Смок завважив знайому постать. То був Брек, що колись його човна він провів через пороги. Смок здивувався, що той не підійшов і не озвався до нього. Але Смок також удав, що не впізнає його. Та згодом він помітив, як Брек, затулившись рукою, підморгнув йому, і йому стало ясно.

Чорнобородий, якого звано Елі Гардінг, урвав суперечку про те, лінчувати в'язня одразу чи згодом.

— Цитьте! — гримнув він. — Майте крихту терпіння. Це мій бранець. Я зловив його й привіз сюди. І вже ж не для того, щоб тут лінчувати. Анізацо. Я міг би зробити це й сам на місці. Я привіз його сюди, щоб судити по правді й закону, і присяйбі, що судитимуть його по правді й закону. Його зв'язано, й нікуди він не дінеться. Нехай полежить до ранку, а завтра його буде віддано до суду, в цій-таки хаті.

V

Смок прокинувся і враз відчув, як протяг гострою крижинкою уп'явся йому в плече. Що це? Адже коли його прив'язували до ослона, ніякого протягу не було, та й лежав він обличчям до стіни. У хаті натопили до жароти, і морозяний струмінь знадвору, де було яких п'ятдесят градусів під нулем, наштовхнув його на думку, чи не

витаг хто ззовні шмат моху з-поміж колод. Міцно зв'язаний, Смок насилу спромігся дотягтися губами до щілини.

— Хто там?— прошепотів він.

— Брек,— була відповідь.— Тихенько! Я передам ножа.

— Не варто,— відказав Смок.— Руки в мене зв'язані й прикріплені до ніжки осла. Та й ніж тут не пролізе. Але щось треба робити. Ці хлопці вирішили мене повісити, а ви, певне, розумієте, що я його не вбивав.

— Не про це мова, Смоку. Навіть як і вбили, то мали підстави. Не про це йдеться. Я хочу врятувати вас. Ви ж бачите, які вони одчайдухи. Вони відірвані від світу й самі на своїх сходах настановлюють собі закони. Двох вони вже порішили — за крадіж харчів. Одного прогнали з табору без крихти їжі й без сірника. Той пройшов миль-сорок і через дві доби замерз. А півмісяця тому засудили другого на вибір: або піти з табору без харчів, або дістати десять батогів за кожную денну пайку. Сорок ударів він витримав та й віддав душу. А тепер вони мають вас. І всі до одного впевнені, що це ви вбили Кайнеда.

— Вбивця стріляв і в мене. Його куля дряпнула мене в плече. Переконайте їх відкласти суд, поки хтось піде обстежить той берег, де був причаївся вбивця.

— Марна річ. Їм досить свідчень Гардінга й тих п'ятьох французів. Та й вони ще нікого не вішали, і їм кортить цього. У них же тут нуднувате життя. На щось путнє вони досі не натрапили, а шукати озеро Несподіванок набридло. На початку зими вони ще пускалися були в мандри, а тепер і це облишили. До того й скорбут з'явився, тож вони дуже розлючені.

— А тут саме я нагодився,— докинув Смок.— А як це ви, Бреку, опинилися в цій ватазі?

— Я запаколив кілька ділянок на Індіянці, залишив там своїх компаньйонів, а сам подався вгору Стюартом шукати Дві Хатини. Тут мене не прийняли, і я осів трохи вище по Стюарту. А вчора прибув сюди по харчі.

— Що-небудь знайшли?

— Та не дуже. Зате винайшов гідравлічний пристрій, що може знадобитися, коли ця країна оживе. Щось наче драга, щоб промивати золото.

— Заждіть хвильку,— урвав його Смок.— Дайте-но я подумаю.

Чуючи в тиші хропіння поснулих, він обмірковував якусь ідею.

— Бреку, вони розкривали мої клунки?

— Я бачив, як два ваших клунки знесли до Гардінгової латини.

— Знайшли вони там щось?

— М'ясо.

— Добре. А ви пошукайте парусиновий клунок, перев'язаний оленячими пасками. Там кілька фунтів самородного золота. Такого ви ще не бачили, та й ніхто не бачив у цій країні. Так от що ви зробите. Слухайте.

За чверть години Брек, діставши від Смока докладні інструкції і встигнувши за цей час відморозити пальці на ногах, відійшов геть. Смокові через надмірну близькість до щілини також прихопило щоку й носа, і він півгодини тер їх об коца, аж доки жар і щем у крові запевнили його, що небезпеки вже немає.

VI

— Мені й так ясно. Це він, безперечно, вбив Кайнеда. Учора ми чули всі подробиці. Яка потреба знову це перебирати? Я голосую — винен.

У такий спосіб почався суд над Смоком. Промовець, дебелий чолові'яга із Колорадо, прикро образився, коли Гардінг відхилив його пропозицію, сказавши, що судова процедура має пройти як належить, і висунув кандидатом на суддю й голову зборів Шенка Вілсона. Всі мешканці Двох Хатин мали бути за присяжних, а єдину жінку, Люсі, коротко передискутувавши, позбавили права голосу.

Тим часом Смок, сидючи на лежанці в кутку кімнати, наслухав таку тиху розмову Брека з одним таборянином.

— Чи не продасте ви п'ятдесят фунтів борошна? — питався Брек.

— У вас не вистачить піску на моє борошно, — була відповідь.

— Я дам дві сотні.

Чоловік покрутив головою.

— Даю триста. Триста п'ятдесят.

Нарешті, на чотириста чоловік погодився й запросив Брека до себе одважити піску. Вони обидва вислизнули надвір, а по кількох хвилинах Брек вернувся вже сам.

Гардінг саме свідчив про вчорашні події, коли двері прочинилися і в шпарині Смок побачив того чоловіка, що

продав борошна. Він виразно кивав одному з юрби, і той підвівся зі свого місця біля грубки й рушив до дверей.

— Куди ти, Семе?— стримав його Шенк Вілсон.

— Я на хвилю, — відповів Сем. — У мене справа.

Смокові дозволили ставити запитання свідкам, і тількино почав він допит Гардінга, як знадвору почулося повискування собак і рип санок. Один з присутніх визирнув у двері.

— Сем з компаньйоном помчали стежкою в бік Стюарту, — доповів він.

З півхвилини усім наче заціпило, вони тільки значливо Pereziralisia, пройняті збентеженням. Крайчиком ока Смок заглянув, як перешіптувалися Брек з Люсі та її чоловіком.

— Давай далі, — гостро кинув Шенк Вілсон Смокові. — Кінчай уже допитувати! Ми знаємо, ти хочеш довести, що не обшукали того берега. Свідок цього не заперечує. Ми також. Бо в цьому не було потреби. Адже на той берег не було жодного сліду! Сніг з того боку був незаймапий.

— Але ж чоловік на тому березі таки був, — твердив свої Смок.

— Не замилюй нам очі, хлопче. Нас не так багацько на Макквещені, і всіх ми вже допитали.

— А хто був той чоловік, якого ви прогнали з табору два тижні тому?— несподівано запитав Смок.

— Алонсо Мірамар, мексіканець. Але до чого він тут приходиться, отой пропаций злодюжка?

— Та до того, що ви його не допитували, містере суддя.

— Він подався річкою вниз, а не вгору.

— Звідки ви про це знаєте?

— Я бачив, як він виходив з табору.

— Оце й усе, що вам про нього відомо?

— Ні, не все, хлопче. Я та й усі ми знаємо, що він мав харчів на чотири дні, але ніякої рушниці. І якщо він не прибився до якогось селища на Юконі, то його вже й на світі нема!

— Ви так міркуєте, неначе у вас на очах усі рушниці цього краю.

Шенк Вілсон розізлився.

— Ти так мене допитуєш, ніби я підсудний, а не ти! Перейдімо до наступного свідка. Де француз Луї?

Саме коли Луї виходив наперед, Люсі рипнула дверима.

— Куди ви?— скрикнув Шенк Вілсон.

— А чого мені тут бути? — одрубала вона. — Я ж усе одно не маю голосу, та й задуха тут, нічим дихати.

Кілька хвилин згодом вийшов і її чоловік. Суддя це завважив лише тоді, як той зачинив за собою двері.

— Хто там вийшов? — урвав він П'єрове свідчення.

— Біл Пібоді, — відказав один. — Він сказав, запитає щось у жінки й повернеться.

Але замість Біла ввійшла назад Люсі, скинула хутро й примостилася біля грубки.

— Я гадаю, решту свідків нема потреби допитувати, — заявив Шенк Вілсон, коли П'єр скінчив. — Ми знаємо, що вони лиш підтвердять уже відомі факти. Слухай-но, Соренсене, піди приведи Біла Пібоді. Скоро будемо голосувати вирок. А ти, незнайомцю, встань та розкажи, як усе це трапилось. Ми ж, аби не гаяти часу, оглянемо всім гуртом обидві рушниці, набої та кулю.

Смок пояснив, як він потрапив до цієї частини краю, дійшов у розповіді до того місця, де в нього хтось вистрілив із засідки, і вже почав розповідати, як він утік до берега, коли це його обурено урвав Шенк Вілсон.

— Ти, хлопче, не верзи казна-що! Ми лиш марнуємо з тобою дорогий час. Звісно, чом би тобі не плести усякі нісенітниці, аби врятувати від зашморгу життя, та нам ніколи вислуховувати їх. Рушниця, набої і куля, що нею забито Джо Кайнеда, — свідчать проти тебе... Та що там таке? Відчиніть-но хтось двері!

Мороз густою хмарою вдерся у теплу хату, а крізь прочинені двері почулося вже здалеку собаче повискування.

— Та це ж Соренсен і Пібоді! — здивувався хтось. — Вони чимдуж погнали собаками вниз річкою.

— Якого дідька... — почав був Шенк Вілсон і враз прикипів очима до Люсі, так рота й не стуливши. — Може, ви, місіс Пібоді, поясните нам, у чому справа?

Жінка крутнула головою і тільки стиснула уста. Вілсонів сердитий недовірливий погляд зупинився на Брекові.

— То, може, ви поясните, про що ви там шепотілися, коли ваша ласка?

Брек знітився, відчувши на собі погляди всіх присутніх.

— Та він і з Семом перешіптувався, — докинув хтось.

— Слушайте, містере Бреку, — провадив далі Шенк Вілсон. — Ви перервали судову процедуру. То чи не зволите пояснити нам, з якої причини? Про що ви шепотілися?

Брек боязко кахикнув і подав голос:

— Та то я хотів виміняти дещицю харчів.

— На що?

— На пісок, звичайно.

— Де ж ви його взяли?

Брек примовк.

— Він вештався недалеко тут, на верхів'ї Стюарту,— зголосився один з юрби.— Тиждень тому я полював поблизу його табору. І він поводився якось підозріливо.

— Цей пісок зовсім не звідти,— заперечив Брек.— Там я лише надумав невеличкий гідравлічний пристрій.

— Ану лишень покажіть, який у вас пісок!— наказав Вілсон.

— Кажу-бо, цей пісок зовсім не звідти.

— Нічого, ми подивимось.

Брек удавав, що йому страх не хочеться розкривати таємницю, але погрозливі обличчя довкола наче приневолити його сягнути рукою в кишеню куртки. Витягуючи бляшанку, він дзвякнув нею об щось тверде.

— Витягайте все!— гримнув Шенк Вілсон.

І на видноті показався чималий жовтий самородок, що такого жоден тутешній зроду-віку не бачив. Шенк Вілсон аж рота роззявив з подиву. Шестеро таборян, як оком моргнули, кинулися до дверей. Вони стовпилися в одвірках, штовханиною та лайкою лиш забаряючи собі дорого надвір. Суддя тим часом висипав з бляшанки на стіл решту золота. Видовище цілих куснів щирого золота спонукало ще з півдесятка чоловік порватися до дверей.

— Гей, куди ж ви?— вигукнув Елі Гардінг, коли Шенк схопився й собі.

— По собак, певна річ.

— А хто його вішатиме?

— Устигнемо ще з ним. Зачекає, доки ми вернемося. Засідання відкладено. Баритися не можна.

Гардінг і сам завагався. Він грізно зиркнув на Смока, на П'єра, що кидав погляди до Луї від дверей, потім на кусень золота на столі й, нарешті, вирішив.

— Втікати краще не пробуй,— кинув він через плече Смокові.— До речі, я скористаюся з твоїх собак.

— Що це? Знову ті дикі гони?— буркнув сліпий трапер ображеним фальцетом, коли людський та собачий лемент і скрип сапок порушили тишу в хаті.

— Атож,— відказала Люсі.— Я зроду не бачила такого золота. Ось помацайте, діду.

Вона поклала грудомачу сліпому на долоню. Та золото не дуже його цікавило.

— Колись це був добрий мисливський край, доки не розполохали дичину ці кляті рудокопи.

Двері відчинилися, й увійшов Брек.

— Ну що ж, — промовив він, — нас лишилося тільки четверо. До мого табору на Стюарті сорок миль. Отже, раніше, ніж за п'ять-шість днів, сюди не повернеться навіть найпрудкіший з них. Але вам, Смоку, треба втікати негайно.

Брек дістав свого мисливського ножа, перерізав пута на Смокові й зиркнув на жінку.

— Сподіваюся, ви не заперечуєте? — мовив він підкреслено ввічливо.

— Якщо ви збираєтеся стріляти, — озвався сліпий, — то спершу одведіть мене до іншої хатини.

— На мене можете не зважати, — сказала Люсі. — Коли я не здатна повісити людину, то не здатна й вартувати її.

Смок випростався, розтираючи затерплі руки.

— Я для вас усе приготував, — мовив йому Брек. — На десять днів харчів, укривала, сірники, тютюн, сокира й рушниця.

— Утікайте, — підбадьорила Смока Люсі. — Тримайтеся пагорбів, незнайомцю. І не баріться в дорозі.

— Я б волів добре попоїсти, а тоді вже вирушити, — сказав Смок. — І вирушу я не вниз, а вгору Макквешеном. Мені хочеться, щоб і ви пристали до мене, Бреку. Треба на тому березі розшукати справжнього вбивцю.

— Краще послухайте моєї ради — їдьте вниз Стюартом і на Юкон. Ця згряя буде у нестямі, коли повернеться, знайшовши там замість золота лиш мій гідравлічний пристрій.

Смок засміявся й похитав головою.

— Ні, Бреку, я не можу покинути цей край. У мене тут справи. І то поважні. Хочете вірте, хочете ні, але я знайшов озеро Несподіванок. Оце золото — звідти. До того ж я мушу зачекати на свої собаки. Я знаю, про що кажу. Десь на тому березі приховується чоловік, що повистрілював у мене майже всі свої набої.

За півгодини Смок, що саме уминав з великої миски смажену лосятину та посьорбував з великого кухля каву, почув гомін надворі й зірвався з місця. Люсі прочинила двері.

— Добридень, Спайку й Методі! — привітала вона двох

припалих памороззю чоловіків, що нахилилися над своїми санками.

— Ми щойно з Горішнього табору,— озвався один з них, коли вони втягли до хати щось довге й загорнене в хутро.— А оце ми здибали на дорозі. Мабуть, він уже готовий.

— Покладіть його на лежанку,— сказала Люсі.

Жінка підійшла і відкинула хутро, відкривши посиніле й порепане від морозу лице, таке схудле, що на ньому виділялися тільки великі та неперушні чорні очі.

— Та це ж Алонсо!— скрикнула вона.— Помирає з голоду, бідолашний.

— Оце і є чоловік з того берега,— півголосом сказав Смок Брекові.

— Ми знайшли його біля криївки з харчами,— пояснив один із прибульців.— Либонь, чи не Гардінгова криївка. Він їв сире борошно та мерзлу грудинку, а коли ми брали його, кричав і пручався, наче підстрелений яструб. Гляньте на нього — він геть виголоднів і замерз. Йому три чисниці до смерті.

Через півгодини, коли обличчя небіжчиків запнули хутром, Смок звернувся до Люсі:

— Якщо ваша добра ласка, місіс Пібоді, то я з'їв би ще шматок лосятини. Вріжте побільше та не дуже засмажуйте.

ГОНИ

I

— Лелечко, як причепурився!

Куций позирав на товариша з удаваним осудом, а Смок справді злостився, що ніяк не міг розгладити складки на штанях.

— Зразу видно, що не на тебе шиті,— правив своєї Куций.— За скільки ти доп'яв їх?

— Півтора ста за цілий костюм,— відказав Смок.— Власник його майже такий зростом, як і я. Гадаю, це не дорого. Але чого ти до мене причепився?

— Хто? Я? Навпаки. Я тільки гадаю, для такого м'ясоїда, що достався Доусона верхи на крижині, без крихти харчу, в одній парі білизни, зашкарублених мокасінах та заялжених блаженських штанах це просто-таки розкішні шати. І до лица тобі. Скажи лишень...

— Чого тобі ще?— нервував Смок.

— Як же її звать?

— Аніяк, любий друже. Щоб ти знав, то мене просто запрошено на обід до полковника Бові. Тебе, я бачу, завидки беруть, що я, а не ти, побуваю в такому шановному товаристві.

— А ти часом не спізнишся?— цікавився далі той.

— Куди це?

— Та на той самий обід. Поки ти зберешся, пора буде й на вечерю.

Смок уже підшукував був ущипливе слівце для відсічі, коли помітив глузливі бісики в приятелевих очах і промовчав. Він прибирився далі і шкарубкими тепер пальцями насилу зав'язав краватку під комірцем своєї бавовняної сорочки.

— Шкода, що всі мої крохмальні сорочки у пральні,— збиткувався Куций.— Я б тобі охоче позичив.

Та Смок уже вовтузився з черевиками. Грубі вовняні шкарпетки не влезали в них, і він благально зиркнув на Куцого. Той тільки похитав головою.

— Нічим не можу зарадити. Навіть якби я й мав тонкі шкарпетки, не дав би тобі. Ти не дурій, Смоку, та взувай мокасіни, бо пальці в оцих шкарбунах відморозиш.

— Таж я заплатив за них п'ятнадцять доларів, за приношені!— мало не плакав Смок з досади.

— Я певен, там усі будуть у мокасінах.

— Але ж там жінки, Куций! Уявляєш, я сидітиму за одним столом із справдешніми живими жінками— місіс Бові та іншими. Це мені сказав полковник.

— То й що, мокасіни не зіпсують їм апетиту,— не здавався Куций.— Дивно тільки, чого той полковник хоче від тебе.

— Цього я й сам не знаю. Хіба, може, він прочув, що я натрапив на озеро Несподіванок. Щоб осушити озеро, треба до біса грошей, а Гугенгайми шукають, куди вкласти свій капітал.

— Мо', й справді, але тоді взувай мокасіни, тільки мокасіни. Хай йому всячина! Піджак у тебе й пожмаканий,

і завузький. Поменше їж, аби не тріснув. А коли в дам почнуть падати хусточки, боронь боже, не нахилийся по них... Навіть вусом не моргни, ніби й не бачиш.

II

Як і личило високоплатному фахівцеві, представникові відомої фірми Гугенгаймів, полковник Бові мешкав в одному з найкращих будинків міста. Це була розкішна рублена оселя у два поверхи й навіть з окремою просторою вітальнею, призначеною для гостини і ні для чого іншого.

Проста дощана підлога була вистелена ведмежими шкурами, а стіни прикрашені досячими та оленячими рогами. У каміні й у великій грубі палахкотів вогонь. Тут зійшлося справді добірне доусонське товариство — не такі собі скороспечені мільйонери, а вицвіток золотопромислового міста, де скупчилися вихідці з усього світу: це Ворбертон Джонс, дослідник Арктики й письменник, капітан Консадайн з канадської кінної поліції, Гаскел, інспектор золотих копалень на Північно-Західній території, а також барон фон Шредер, улюбленець кайзера, звісний міжнародний дуелянт.

Але найбільше Смока зачарувала Джой Гастел. Досі він зустрічав її лиш на сніговій стежці у хутрах та мокасінах. А тепер вона була у вишуканому вечірньому вбранні і сиділа поруч з ним за обіднім столом.

— Я почуваюся, як риба на сухому березі,— промовив Смок.— Тут усе таке пишне. Мені й не снилося, що на Клондайку існує східна розкіш. Гляньте хоч би на фон Шредера: на ньому ж справжній смокінг! А Консадайн у накрохмаленій сорочці, дарма що в мокасінах. А як вам мій вигляд?

Він ворухнув плечима, неначе запрошуючи її помилуватися ним.

— Ви, здається, погладшали, відколи ми подорожували разом,— засміялася Джой.

— Ба ні, придивіться пильніше.

— Ага! Це не на вас шитий костюм.

— Вгадали. А я ж купив його за неабиякі гроші в одного службовця торговельної компанії.

— Прикро, що ті службовці такі вузькоплечі,— поспівчувала вона.— А як же вам *мій* вигляд?

— Я зачудований,— сказав Смок.— Аж дух забиває. Я задовго пробув у дорозі. Від вашого вбрання війнуло іншим світом. Я вже забув, що жінки мають руки й плечі. Завтра ми з Кудим прокинемося, і це все виявиться сном. Коли я востаннє бачив вас? На струмку Індіянки...

— Я й сама була схожа на індіянку,— перехопила Джой.

— Та ні, я не про те. На струмку Індіянки я відкрив, що ви маєте ноги.

— Я ніколи не забуду, що ви їх мені врятували,— сказала вона.— Від того часу я все шукала нагоди побачитися з вами, щоб якось віддячити. (Смок зняковіло знизав плечима). Ось чому ви зараз на цьому вечорі.

— Так це завдяки вам полковник запросив мене?

— Не він, а його дружина. Вона ж і посадила нас поруч. До речі, всі загомонілися, тож слухайте мене й не перебивайте. Знаєте ви ручай Моно?

— Знаю.

— Виявляється, це чиста золота жила. Там кожна ділянка варта мільйон або й більше. Запаколено ручай зовсім недавно.

— Пам'ятаю, як усі туди кинулися стрімголов.

— Отже, він од верхів'я до гирла з усіма притоками геть запаколений. Але ось тепер з'ясувалося, що третю ділянку нижче від Знахідки не зареєстровано. Ручай Моно далеко від Доусона, тож на реєстрацію займанки інспектор дав шістдесят днів. Досі всі ділянки зареєстровано, крім третьої. Запаколив її якийсь Сайрес Джонсон, і сам хто-зна-де подівся. Чи він подався річкою, чи загинув — невідомо. І ось через шість днів збігає термін заявки на ту займанку. Тоді вона дістанеться тому, хто перший заб'є там паколи та зареєструється в Доусоні.

— Мільйон доларів,— промурмотів Смок.

— Гілкріст, що в нього сусідня займанка знизу, промив одну-єдину миску й дістав золота на шістсот доларів. А по другий бік там ще вартніші ділянки. Я знаю.

— Але чому ніхто про це не знає?— засумнівався Смок.

— Спершу ж це ховали в таємниці. Та скоро всі знатимуть. За якусь добу запряжним собакам ціни не складуть. Одразу ж по обіді вам треба вибиратися. Я це

залагодила. Сюди до вас прийде індіанин з листом. Ви прочитаєте його, вдасте, що дуже стурбовані, перепросите й розпрощаєтесь.

— Боюся, що я не зумію...

— Ну, що ви! — вигукнула Джой пошепки. — Ви повинні сьогодні роздобутись на добрі запряги й вирушити. Я знаю два запряги. Один у Генсона — сім чудових гудзонських псів. Він править по чотири сотні за кожного. Сьогодні це дорого, а завтра — дешевина. Другий у Ситки Чарлі, — вісім мелютів за три з половиною тисячі. Завтра він і за п'ять тисяч їх не віддасть. Та у вас же й свої собаки. Але треба докупити ще кілька запрягів — найкращих. І то сьогодні ж. Від собак ці гони залежатимуть не менше, як і від погоничів. Дороги сто десять миль, і запряги треба змінювати якомога частіше.

— Ви таки заповзялися втягнути мене в це діло, — сказав Смок.

— Якщо у вас нема грошей на запряги, то я...

Смок перепинив її:

— Запряги я можу закупити й сам. Та чи не здається вам, що це просто азартна гра?

— Я певна, що після ваших звитяг за рулеткою в «Оленьчому Розі» вона вас не злякає. Це спорт, коли хочете. Справжні гони на приз в один мільйон. Змагання з найвправнішими погоничами Аляски. Вони ще не вступили до гри, але завтра о цій порі вже вступають, і ціни на собак нечувано підскочать. Здоровань Олаф саме в Доусоні. Минулого місяця він прибув із Серкла. Погонич він знаменитий і буде найнебезпечнішим вашим суперником. Арізоньєць Біл — це другий, професійний перевізник вантажів та пошти. Тільки-но вони з Олафом вступають, до них буде прикута вся увага.

— І ви хочете, щоб я вихопився проти них, так наче з кущів.

— А так. У цьому є своя перевага. На вас мало зважатимуть. Вас же й досі вважають за чечака. Ви ще й року тут не прожили. Вас помітять, лише коли ви їх випередите зворотною дорогою.

— Тобто я маю вихопитись наперед на підході до Доусона, так?

Вона кивнула й додала поважним тоном:

— Пам'ятайте, якщо ви не виграєте займанки на Моно, я повік не прощу собі тої витівки на струмку Індіанки.

І вже коли хтось і може тут взяти гору над старожитцями, то тільки ви.

Але ж як вона це сказала! Тепла хвиля обгорнула Смокові серце. Мимоволі він пильно й значуще глянув на дівчину, і, коли на мить їхні погляди стрілися, в її погляді він, здавалося, прочитав щось далеко важливіше, аніж займанка Сайреса Джонсона, яку той не встиг зареєструвати.

— Добре,— промовив Смок.— Я виграю ці гони.

Радісний спалах в її очах неначе обіцяв винагороду більшу за все золото ділянки на Моно. Смок відчув, що вона шукає під обрусом його руку. Міцний потиск дівочих пальців хлюпнув на нього другою теплою хвилею.

«Але якої заспіває Куций?»— несподівано подумав Смок, випускаючи її руку. Мало не ревниво він позирнув на фон Шредера та Джонса. Невже їх і досі не привабила ця чарівна дівчина, що зараз сидить поруч нього?

Вона вже говорила якусь хвилю, коли він прочувся з задуми:

— Отож, бачите, Арізонць Біл — білий індіанець. Здоровань Олаф — ловець ведмедів, владар снігів, могутній дикун. Він витриваліший за будь-якого тубільця і знає життя серед дикої природи та морозу.

— Про кого це ви? — устряв у розмову капітан Консайдін.

— Про Здорованя Олафа,— відказала Джой.— Я саме розповідаю містерові Беллю, який з нього добрий мандрівець.

— О так,— низьким голосом зауважив капітан.— Здоровань Олаф — найславніший погонич на Юконі. На снігу та кризі тут йому немає рівних. Дев'яносто п'ятого року він доставив урядову пошту після того, як два кур'ери замерзли на Чілкуті, а третій провалився в ополонку на Тридцятій Милі.

III

Смок посувався до ручаю Моно повагом, щоб не стомити собак перед зворотною дорогою. А крім того, треба було роздивитися кожну милю стежки і позначити ті місця, де він змінюватиме запряги. На те видовисько висипала така сила люду, що всі сто десять миль скидалися на суцільне селище. Раз у раз траплялися стоянки

з собачими підставами для перегінців. Фон Шредер, що брав участь у гонах лише задля спортивного інтересу, мав принаймні одинадцять запрягів, тобто свіжий запряг на кожні десять миль. Арізонець Біл задовольнився вісьма, а Здоровань Олаф, як і Смок, — сімома запрягами. Опріч них до перегонів готувалося ще понад сорок чоловік. Адже шмат у мільйон доларів навіть на золотодайній Півночі випадає не щодня. Собак постягувано з цілої країни. Жоден пес, примітний бігою чи витривалістю, не залишився поза увагою. Ціни на них подвоїлися і почетверилися, коли розпалився скажений ажіотаж.

Третя ділянка, що нижче від Знахідки, була за десять миль від гирла Моно. Решту сто миль мали гнати крижаними грудьми Юкону. На ділянці тій стояло вже з півсотні наметів і було зо три сотні собак. Старі паколи, що їх устроїв Сайрес Джонсон два місяці тому, досі ще стирчали, і кожен учасник змагань уже десятки разів обійшов ділянку, бо гонам на собаках мали передувати гони пішки, та ще й із перешкодами: кожен претендент мусив сам собі запаколити ділянку — поставити два паколи посередині й чотири на ріжках, тобто двічі перетнути ручай, аж тоді вже рушити собаками на Доусон.

Далі, щоб ніхто не вихопився наперед інших, інспектор золотих копалень у Доусоні розпорядився, що перепаклювати ділянку можна буде лише від півночі у п'ятницю, і ні на хвилину раніше. А капітан Консадайн виставив загін кінної поліції, що мав допильнувати ладу на місці. Коли зчинилася суперечка щодо точності поліційного часу, Консадайн оголосив, що змагання почнеться таки за поліційним часом, і саме за годинником лейтенанта Полока.

Стежка вздовж річища Моно мала несповна два фути завширшки і скидалася радше на глибоку канаву, обнесу обабіч пухнастими сніговими мурами. Усіх непокоїло, як такою вузькою колією мчатиме понад сорок санок і три сотні собак.

— Ой, буде шарварок, — сказав Куций. — Покладайся, Смоку, лиш на власну силу. Ручай хоч би й весь був гладенька ковзанка, то й тоді на ньому не вмістилося б одразу навіть десять запрягів. Я певен, що вже на самому початку всі зіб'ються в купу. Але як хто стане нам на дорозі, здайся на мене — я погомоню з ним кулаками.

Смок знизав плечима й щиро засміявся.

— Бо тобі цього не можна!— стривожено вигукнув Куций.— Що б там не скоїлося, тобі треба мчати вперед! Але як же ти зможеш поганяти собак сотню миль, коли увередиш суглоба, заїхавши когось по пиці?

Смок кивнув головою.

— Маєш слухність, Куций. Ризикувати не можна.

— Отож перші десять миль гнатиму собак я,— провадив Куций,— аби ти якнайдовше мав спокій. Я доведу тебе до Юкону. Далі то вже як ти з собаками зумієш справуватися. А знаєш, що вигадав Шредер? Він поставив свою першу підставу за чверть милі вниз по ручаю й розізнає її по зеленому ліхтаріку. Але й ми не в тім'я биті. Мені завше було до смаку червоне.

IV

День був ясний і морозяний, та надвечір захмарило, й ніч видалася темна й тепла. Бралось на сніг. Термометр показував п'ятнадцять під нулем, а як на клондайкську зиму, це було зовсім тепло.

За кілька хвилин до півночі Смок лишив Куцого з собаками ярдів за п'ятсот униз по Моно, а сам прилучився до учасників змагань на третій ділянці. На старті їх було сорок п'ятеро, охочих запопасти тисячу тисяч доларів, які покинув Сайрес Джонсон у мерзлій землі. Кожен зодягнений у парку з цупкого тикку, мав при собі шість кілків та важенький дерев'яний молот.

Лейтенант Полок у добротному ведмежому хутрі глянув при світлі багаття на свого годинника. Ще хвилинка — і північ.

— Увага!— вигукнув він, піднісши праву руку з револьвером і дивлячись на годинника у лівій.

Сорок п'ять каптурів було відкинено, сорок п'ять пар рукавиць знято, сорок п'ять пар мокасинів твердо ступило на втертий сніг. Сорок п'ять кілків було встромлено в сніг, сорок п'ять молотів знялося в повітря.

Ляснув постріл, і молоти впали. Сайрес Джонсон утратив свої права на мільйон. Щоб уникнути колотнечі, лейтенант Полок звелів спершу ставити нижній осередній кілок, тоді південно-східний, а потім решту наріжних, десь поміж ними запаколивши й верхній осередній.

Смок забив свого пакола й помчав далі з першим десятком. На різках ділянки палахкотіли багаття, біля яких

стояли полісмени — перевіряли учасників змагань за списком. Кожен мав назвати своє ім'я та показатися обличчям, аби часом хто-небудь не передовірив підставній особі свого пакола, сам уже помчавши до Доусона.

На першому різку Смок і фон Шредер забили свої паколи водночас. Доки вони вовтузилися, набіг цілий гурт змаганців, що одчайдушно штовхалися й лаялися. Протиснувшись крізь натовп та назвавши полісменові своє ім'я, Смок завважив, як збитий з ніг барон мелькнув сторчма в замети. Одначе Смокові було не до нього. Ще ж інші попереду! При світлі багаття він уздрів перед себе широченну спину Здорованя Олафа. В південно-західному кутку вони запаколили поруч.

Нелегкі були ці попередні гони з перепонами. Межі ділянки тяглися десь так на мильо, і ґрунт був нерівний, з купинами, притрушеними снігом. Люди спотикалися й падали. Смок теж кілька разів розпластовувався на всіх чотирьох, а то ще Здоровань Олаф так гепнувся в нього перед носом, що збив Смока з ніг.

Верхній осередній пакіл мав стояти на схилі другого берега; люди збігали вниз, гнали через замерзле річище і видиралися на протилежний берег. На тому схилі чиясь рука вхопила Смока за ногу й потягла донизу. В мерехтливому світлі віддаленого багаття він не міг розгледіти, хто це так пожартував з нього. Але пожартувавши так само й з Арізонцем Білом, нападник дістав такого стусана в обличчя, що полетів перевертом на землю. Коли Смок удруге спробував видертись на берег, його теж так гепнуло кулаком, аж іскри йому з очей посипалися. Звівшись на ноги, він розгледів, чиїх це рук діло, і вже був і собі замахнувся, та згадав застереження Куцого й стримався. Але тут чиясь тіло бухнуло йому під ноги, і він знову з'їхав вниз.

Та все це було ніщо проти того, що коїлося згодом. Люди зривалися з укусу й летіли на купу, а коли спиналися на ноги й дерлися назад на перший берег, заздрісні суперники стягували їх знову. Стусани й лайка туманом стояли в повітрі. І в отаку сум'ятню Смок чомусь пригадав лице Джой Гастел, подумавши при цьому: хоч би не дійшло до бійки молотами. Його турляли в сніг, і не раз він губив та віднаходив своє пакілля, аж нарешті він вибрався з тлумища й подерся на берег трохи збоку. Інші вже

раніше туди кинулися, і Смок на часину втішився тим, що мав хоч якийсь захисток за чужими спинами.

На півдорозі до четвертого ріжка Смок знову спіткнувся й загубив пакіл. Хвилини п'ять він розшукував його в темряві, поки знайшов, а попри нього все мчали захекані бігуни. Але збігаючи від останнього ріжка до річища, Смок уже й сам почав випереджати декого, кому за милу відстані забракло снаги. На ручаї усі неначе подуріли. Десять санок, зіткнувшись, поперекидалися, мало не сотня собак завелися гризтися. У тому шарварку метушилися й люди, розтягуючи собак і дуплячи їх кийками. Мельки зиркнувши на це видовисько, Смок подумав собі, що такого дива не побачиш і на гравюрах Доре*.

Скочивши зі схилу трохи осторонь, Смок вибрався на втерту стежку й наддав ходи. Скрізь на втопаному снігу обабіч вузької стежки стояли, чекаючи, люди з санками. Нараз позаду почувся скрип санок та скавуління собак, і Смок ледь устиг відскочити в глибокий сніг. На санках стояв навколішки чолов'яга й щось кричав, як навіжений. За мить санки спинилися й почувся гамір бійки. Це збуджені собаки на одній стоянці відбилися від рук погонича й напали на запряг, що пробігав повз них.

Смок обійшов це бойовище й побачив зелений ліхтарик фон Шредера, а поруч і червоний вогник свого власного запрягу. Двоє чоловік, озброєні короткими кийками, не попускали Шредеровим псам вирватись на стежку.

— Гей, Смоку! Сюди, Смоку! — розчув Смок стривожений голос Куцого.

— Йду! Йду! — озвався він.

При світлі червоного вогника Смок завважив, як перетовчено сніг побіля їхнього запрягу, а важкий віддих товариша й зовсім пересвідчив його, що тут була баталія. Смок прожогом скочив на санки, і за якусь мить Куций уже цьвохнув батою і загукав:

— Гайда, чортята! Гайда!

Собаки рвонулися в посторонках, і санки вискочили на биту стежку. Це були здоровезні Генсонові гудзонці, і Смок вибрав їх для першого перегону: десять миль по Моно, важкий поворот біля гирла ручаю і перші десять миль Юконом.

— Їх багато попереду? — спитав Смок.

— Мовчи, бережи віддих! — відказав Куций. — Гей, звірята! Вперед! Вперед!

Куций, тримаючись за коротку мотузку, біг за санками, а Смок лежав на них, випростаний на весь зріст, і не бачив ані Куцого, ані самих санок. Вогники залишилися вже позаду, і вони вдвох мчали крізь нічний морок так швидко, як тільки могли собаки бігти. Стіна мороку здавалася майже відчутною на дотик.

Нараз Смок завважив, що їхні санки збочили, мовби щось обминаючи, і спереду долинули собачий гавкіт та людська лайка. Ця подія потім стала відома, як «Сутичка Барнса-Слокема». Зіткнулися два запряги — Барнсів та Слокемів — і в них з розгону втесалося семеро здоровезних Смокових собак. Ці напівсвійські вовки збудженням тієї ночі на Моно були доведені мало не до сказу. Клондайкських собак правують без віжок і спинюють лише окриком, — тож укоськати їх тепер, у цьому побою на вузькій стежині, не було жодної змоги. А ззаду льотом налітали санки за санками, посилюючи рейвах. Погоничі тільки-тільки виплутувалися із своїми запрягами, а на них уже наскакували нові ватаги добре вгодованих, відпочилих собак, що рвалися до бою.

— Тра' будь-що вихопитись наперед! — аж заревів Куций над вухом товариша. — Тільки бережи суглоби! Ти проривайся, а я погомоню тут кулаками.

Що діялося впродовж півгодини по тому, Смок так ніколи достоту й не міг пригадати. З тієї колотнечі він вибрався захеканий і знесилений, щелепа його нила від удару кулаком, на плечі набряк синець від кийка, нога кривавіла від собачих ікл, рукави парки висіли стріп'ям. Наче вві сні Смок допомагав Куцому перепрягати собак, коли бойовище лишилося позаду. Одного пса, напівмертвого, довелося відпрягти і в темряві абияк полагодити ремінці посторонок.

— А тепер лягай та відпочинь, — скомандував Куций.

І собаки знов помчали в темряві ручаєм униз і через довгий заворот вийшли на Юкон. Там, де Моно впадав у велику річку, хтось розпалив багаття, і там Куций попрощався з товаришем. При світлі вогнища, коли санки мчали його в долину, Смокові в око впала ще одна незабутня картина Півночі. То був Куций, що, заточуючись і провалюючись у сніг, усе підбадьорював товариша, а в самого око було підбите, аж чорне, потовчені пальці в синцях, з руки, понад ліктем пошарпаної собачими іклами, стікала кров.

— Багато попереду? — спитав Смок, полишаючи здоровених гудзонців, щоб одразу ж перескочити на нові санки, першу свою підставу.

— Одинадцять! — гукнув услід йому чоловік при запрягу.

До наступної підстави в гирлі Білої було п'ятнадцять миль. Цей запряг, дарма що з дев'ятох собак, був найслабший у Смока. Двадцять п'ять миль між Білою річкою та Шістдесятою Милею захарастили тороси, і через те Смок на третій перегін виділив два найдужчі запряги.

Смок лежав на санках долілиць, міцно тримаючись обома руками. Тільки-но собаки стищували хід, він зводився на коліна й підганяв їх криком та замашними ударами пуги. Хоч який невдатний був цей запряг, Смок на ньому випередив двох суперників. При гирлі Білої під час кригоставу утворилися великі зашерети, і поза ними в півмилі завдовжки було чисте водяне плесо, що пізніше покрилося гладенькою кригою. Тепер тут можна було міняти собак на ходу, і свіжі запряги стояли цілою шерогою на рівній ділянці.

Вихопившись на крижану гладінь, Смок помчав щодуху й голосно загукав:

— Біллі! Біллі!

Той озвався, і поміж численних світлячків від багатьох Смок побачив, як звідкілясь ізбоку вилетіли санки й понесли наздогінці. Собаки були свіжі і скоро вже бігли впорівень із Смоковими. Смок перехопився з санок у санки, а Біллі вискочив на сніг.

— Де Олаф? — устиг ще спитатися Смок.

— Найперший! — відповів Біллі, і Смок знов уже гнав крізь суцільний мур темряви.

На цьому перегоні, де стежка вела через безладдя гостроверхих крижин, Смок, сплигнувши з санок уперед, щоб зручніше орудувати корінним собакою, випередив ще трьох суперників. Він не раз чув, як з подорожніми траплялися пригоди, коли погоничі мусили одрізати посторонки із загиблих собак і лагодити упряж.

Наступний перегін до Шістдесятої Милі, короткий, теж був із зашеретами, однак Смок і тут лишив позаду два запряги. І неначе для того, щоб він також зазнав зрадливої долі відсталих суперників, один його собака звихнув собі

лопатку й заплутався в ремінцях. Інші собаки з запрягу розлючено вп'ялися в нього іклами, аж Смок мусив удатися до важкого пужална. Саме тоді, коли він випрягав покалічену тварину, ззаду почувися собаче скімлення та знайомий людський голос. То був фон Шредер. Смок застережливо гукнув, щоб запобігти зіткненню, і барон звернув запряг убік, налягаючи на жердину, і промчав футів за дванадцять від нього. Але морок стояв такий густий, що Смок лише почув барона, нічого так і не побачивши.

Тільки-но проминувши факторію на Шістдесятій Милі, Смок на рівній кризі випередив ще двоє санок. Тут усі щойно замінили запряги і перші хвилин п'ять їхали поруч; кожен звівся навколішки, вимахував батоном і грізно погейкував на осатанілих собак. Але Смок добре вивчив цей відтинок дороги і знав, що ген за тією високою сосною, освітленою багаттям, стежка круто повертає в темінь і там знову буде вузина, де вмістяться лиш одні санки. Тож Смок нахилився наперед, вхопився за мотузку й підтягнув санки до корінного собаки. По тому зловив його за задні лапи й перекинув на спину. Корінний люто намагався вчепитись у Смока іклами, та решта собак поволокли його за собою. Тіло корінного, одначе, виявилось достатнім гальмом, щоб двоє інших санок, що йшли на рівні Смокових, вирвалися вперед, у темряву вузької стежки.

Почувся тріск від зіткнення двох запрягів. Смок попустив корінного собаку, скочив до жердини й звернув запряг праворуч у незайманий сніг, де собаки загрузали по вуха. Це була виснажлива праця, зате Смок випередив двоє тих санок і попереду них знову вибився на втерту дорогу.

VI

Для перегону в п'ятнадцять миль після Шістдесятої Милі Смок вибрав один з найслабших своїх запрягів. Найдужчих собак він приберіг для двох останніх перегонів — до Доусона й до реєстраційної контори. З передостанньою підставою чекав на Смока сам Ситка Чарлі з вісьма мелютами, що мали перекинути його на двадцять миль далі, а для фінального перегону, знов-таки в п'ятнадцять миль, він лишив свій власний запряг, що з ним Смок проїздив цілу зиму й побував на озері Несподіванок.

На перегоні після Шістдесятої Милі Смок не здолав випередити жодного з трьох передніших запрягів, одначе й ті, що зіткнулися біля форту, не наздогнали його. Собаки бігли охоче, хоч і не дуже шпарко, правити ними було легко, і Смок лежав собі долілиць у санках. Глибока темрява чергувалася з яскравими спалахами багать, біля яких стояли завинені в хутра люди й запряги, чекаючи на перегінців. Милю по милі Смок гнав уперед, і тільки скрип санок та собачий гавкіт звучали йому у вухах. Смок майже підсвідомо корегував тіло, щоб утриматися на санках, коли вони кренилися, або підстрибували на крижаних горбках, або з'їжджали вбік на поворотах. Час від часу без усякого видимого зв'язку в його пам'яті зринало троє облич: Джой Гастел — усміхнене й сміливе, Куцого — змарніле й знеможене мандрівкою на Моно і Джона Беллю — покарбоване, незламне й суворе, ніби викуте із криці. А то ще Смокові згадувалася редакція «Хвилі», серія сан-франціських новелок, так і не закінчених, уся порожнеча його колишнього життя, — і йому хотілося тоді закричати на весь голос, заспівати щось одчайдушно дике й захватне.

Уже сіріло, коли Смок змінив своїх притомлених собак на восьмеро свіжих мелмютів. Легші за гудзонців, ці пси бігли швидко й невтомно, наче справжні вовки. Ситка Чарлі устиг назвати Смокові його суперників, що мчали попереду. Здоровань Олаф, за ним Арізонець Біл і ще — фон Шредер. Усі троє були найкращі їздці на Алясці. Саме в цьому порядку й ставили на них доусонці, ще тоді, коли Смок був у Доусоні. Вони змагалися за мільйон, а доусонці билися навзаклад принаймні на півмільйона, хто виграє в гонах. Звісно, на Смока ніхто й гадки не мав ставити. Незважаючи на його всім відомі подвиги, Смока й досі мали за чечака-новачка.

Коли розвидніло, Смок розгледів попереду чийсь запряг і за півгодини майже підрівнявся до нього. Привітавшись із переднім їздцем, Смок унізнав, що це Арізонець Біл. Очевидячки, фон Шредер наздогнав його. Стежка, пробита в м'якому снігу, була завузька, щоб випередити, тому Смок з півгодини мусив їхати у хвості. Та ось за крижаним пагорком знову починався рівний шлях, де чекали свіжі підстави, і сніг був утоптаний обабіч стежки. Смок, звівшись навколішки, батоном і криком підігнав свої собаки й порівнявся з Білом. Смок завважив, що правиця в Арізонця повисла нерухомо і поганяв він лівою рукою. Не

дуже то було зручно: Біл не міг триматися за санки, раз у раз мусив попускати батога з лівої руки, щоб ухопитися за передок санок і не впасти. Смок пригадав бучу на третій ділянці й усе зрозумів. Порада Куцого була таки слухна.

— Що трапилося?— запитав Смок, випереджуючи Біла.

— Не знаю. Мабуть, звихнув плече в колотнечі.

Біл відставав дуже повільно, але на підході до останньої підстави був ззаду вже на добрих півмилі. Тепер Смок побачив перед собою два запряги, що йшли мало не впрівень,— Олафів та Шредерів. Знову Смок звівся навколішки і погнав своїх знеможених собак з такою швидкістю, на яку може спромогтися лише сутий погонич. Він підтягнувся впритул під Шредерів запряг, і в такій послідовності троє санок вирвалися на рівну кригу перед зашере-тами, де на перегінців чекали свіжі запряги. До Доусона було ще п'ятнадцять миль.

Фон Шредер змінював собак що десять миль, і до чергової підстави йому лишалося миль п'ять, отож він гнав просто щодуху. Одначе Здоровань Олаф та Смок, на ходу змінивши запряги, хутко наздогнали барона, що був вихопився наперед. Перший мчав Олаф, за ним вузенькою стежкою Смок.

«Добре, але не найкраще»,— подумки переінакшив Смок афоризм Спенсера *. Фон Шредер, що був тепер позаду, уже не загрожував йому, та попереду ж мчав найкращий собачий погонич на цілу Аляску. Випередити його здавалося неможливим. Чимало разів Смок пробував об'їхати суперника боком, та Олаф усе загороджував йому дорогу і гнав далі. Проте Смок уперто наступав Олафові на п'яти. Поки що ніхто не програв, ніхто не виграв, а за п'ятнадцять миль всяке може статись.

І справді, за три милі від Доусона дещо сталося. На Смоків подив, Здоровань Олаф раптом зірвався на рівні ноги й, сиплячи лайкою, люто замолотив по собаках. До такого крайнього заходу можна вдаватися за сто ярдів од фінішу, а не за цілих три милі. «Зажене собак»,— подумав Смок. Його власний запряг був бездоганний. Нічії інші собаки на Юконі не працювали так тяжко і не були так добре виїжджені. Бо ж і те сказати, що Смок сам натужувався з ними, їв і спав поруч них, знав кожного вдачу, вмів покликатись на їхній розум і завоював їхню відданість.

Олаф та Смок проскочили невеличкий зашерет і знов опинилися на рівнині. До переднього запрягу було тільки футів п'ятдесят. Зненацька збоку вигулькнули якісь санки і Смок одразу збагнув хитрий замір суперника: Олаф заганяв собак, щоб Смок не зміг прорватись уперед, поки він мінятиме запряг! І про цю несподівану Олафову підставу ніхто й гадки не мав, навіть ті, що закладалися на нього.

Смок одчайдушно налетів своєю ватагою і таки здолав ті півсотні футів, що відділяли його від суперника. Тепер Смоків передовик ішов упорівень з Олафовим корінним, а по другий бік мчали нові санки Олафа: той на такій швидкості не наважувався перестрибнути. Адже тут досить крихту схибити й випасти, як Смок вимкнеться наперед і виграє гони.

Здоровань Олаф усе ще вів перед, чудово керуючи запрягом, хоч Смоків передовик не відставав від Олафового корінного. Отак з півмилі трое санок мчали біч-о-біч. Наприкінці рівного шляху, коли обоє його санок трохи не зімкнулися, Олаф нарешті перескочив і ту ж мить став навколішки, цьвохнув батою, крикнув на собак і помчав уперед. Далі стежка повужчала, і Олаф перший запасів дорогу, випередивши Смока на якийсь ярд.

«Хто не здався, той ще не програв»,— подумав собі Смок,— бо й справді, хоч як спритно поганяв Олаф, а від нього не міг відкараскатися. Жоден Смоків запряг, що їх він гнав цієї ночі, не витримав би такого скаженого ходу й суперництва зі свіжими собаками— жоден, опріч його власного. Проте, коли вони оминали скелю біля Клондайк-Сіті, Смок відчув, що його собаки таки геть знемоглися. Потроху вони відставали, Здоровань же Олаф крок по кроку відривався від Смока й зрештою випередив його ярдів на двадцять.

Серед посельців Клондайк-Сіті, що висипали на річку, панувало велике пожвавлення. Тут Клондайк упадав у Юкон, а на півмилі нижче, на північному березі, був уже Доусон. Знялися несамовиті вітальні вигуки, і раптом Смок угледів чийсь запряг, що збоку підлітав упорівень до нього. Він одразу впізнав, що то— незрівнянні собаки Джой Гастел, і сама вона поганяла їх. Овал її обличчя, подібний до камеї, вирізнявся на тлі темних кіс та одкиненого назад каптура білячої парки. Скинувши рукавиці, вона однією рукою правила, а другою трималася за санки.

— Стрибайте!— гукнула вона Смокові, зрівнявшись з ним.

Смок стрибнув і опинився позад неї. Санки під його вагою круто гойднулися, та дівчина втрималася навколішки, все так само вимахуючи батогом.

— Гей, ви, гайда! Вперед!— покрикувала вона на своїх собак, що, підвиваючи, надривно силкувалися випередити Олафів запряг.

І коли передовик Джой вийшов на рівень Олафових санок, а далі й Олафового запрягу, великий натовп на доусонському березі й зовсім ошалів. Натовп таки справді був великий, бо роботу припинили геть на всіх струмках, і люди поприходили побачити фінал змагання. Запекла боротьба під кінець стодесятимильних перегонів — це достатня підстава для будь-якого шалу.

— Як тільки випередите, я вистрибну!— гукнула Джой через плече.

Смоків протест був марний.

— І пильуйте крутий поворот на укосі,— застерегла ще вона.

Обидва запряги йшли нарівні, шість футів один обіч одного. Олаф немилосердно періщив собаки й кричав, і якусь хвилину витримував рівновагу. Але поволі передовик Джой почав вириватися наперед.

— Натє батога!— крикнула дівчина.— Я зараз скочу!

Смок уже простягнув був руку, як раптом почув Олафів застережливий окрик. Та було запізно. Олафів передовик, оскаженілий, що його випереджують, загнався іклами у бік передовика Джой. Суперницькі запряги напалися один на одного, санки набігли на собак і перекинулися. Смок схопився на ноги й став підводити Джой. Та вона відштовхнула його, крикнучи:

— Женіть уперед!

Тим часом Здоровань Олаф, усе ще сподіваючись на перемогу, був уже футів п'ятдесят попереду. Смок наздогнав його аж під доусонським берегом. Та, видираючись прикрим схилом, Олаф знову вигадав з десяток футів.

До реєстраційної контори, що на головній вулиці, було п'ять кварталів. Попід будинками людей роїлося, мов на параді. Цього разу Смокові не так і легко було наздогнати свого здорованя-суперника, а коли він таки наздогнав, то вже випередити ніяк не міг. Біч-о-біч гнали вони вузьким живим коридором, підбадьорювані вигуками доусонців. То

одні, то другий ривком вихоплювався вперед на який дюйм і зараз же втрачав його.

Якщо перше вони загнали до смерті своїх собак, то тепер — самі себе. Зате змагалися за мільйонний шмат і найбільшу пошану в Юконському краї! Єдине враження, якого зазнав Смок на останньому скаженому перегоні, — це подив, що в Клондайку аж така сила людей. Ніколи раніше він їх стількох ураз не бачив.

Смок знову почав відставати. Олаф на цілий крок виправся наперед. Смокові здавалося, що ось-ось розірветься серце, а ніг він і зовсім не відчував. Він лише знав, що якось змушує їх пересуватися, що якимось неймовірним напруженням волі таки змусив себе підрівнятись до Олафа.

Ось уже видно розчинені двері контори. Обидва востаннє, і марно, спробували випередити один одного; і так обидва пліч-о-пліч і втиснулись у двері, зіткнулися й протяглися долі.

Їм допомогли сісти, але встати на ноги було понад їхню силу. Знеможений Здоровань Олаф умивався потом, відхекувався, махав рукою й усе поривався щось сказати. Нарешті жест його став недвозначно ясний, і Смок з Олафом потисли один одному руки.

— Оце так гони! — наче крізь сон почув Смок інспекторів голос, що здався йому далекий і слабкий. — Що ж, ви обидва виграли. Ділянку мусите поділити між собою. Тепер ви — компаньйони.

Їхні дві руки піднесли й опустили, мовби схвалюючи це рішення. Здоровань Олаф завзято кивав головою, не втрачаючи надії, що спроможеться на слово. Нарешті він видушив із себе:

— Клятий ви чечак.— (Але в голосі у нього звучало захоплення). — Не знаю, як це, але вам пощастило.

У конторі було вже людно, а надворі вирувала ціла юрба. Переможці допомогли один одному звестися. Смок заточився, мов напідпитку. Здоровань Олаф непевно ступив до нього:

— Мені прикро, що мої собаки накинулися на ваших...

— Тут ніхто не винен, — відказав Смок, важко дихаючи. — Я чув, як ви уговкували їх.

— А скажіть-но, — зблиснув очима Здоровань Олаф. — Та дівчина — з біса гарна, еге ж?

— Таки з біса гарна, — погодився Смок.

СМОК І КУЦІЙ

КОРОТУН

I

— Ну, й упертюх же ти,— зітхнув Куций.— Мені про той льодовик і подумати страшно. Тим паче самому туди пертись.

Смок лунко засміявся і глянув угору, на блискучу білу спину маленького льодовика в кінці долини.

— Надворі вже серпень, дні давно почали коротшати,— відказав він.— До того ж ти знаєшся на кварці, а я — ні. Тож поки ти шукатимеш жилу, я обернуся з харчами. Бувай. Завтра ввечері я повернуся.

І він рушив геть.

— Щось таки сколотиться. Я серцем чую!— жалібно гукнув йому навздогін Куций.

Та Смок відповів веселим сміхом. Він уже спускався дном вузької долини, раз у раз витираючи піт з чола, і під ноги йому хрускітливо лягала гірська малина й тендітна папороть, що росла коло білих острівців нерозталої криги.

Напровесні він з Куцим вирушив угору Стюартом і забрався в хаотичне нагромадження скель, де зачаїлося озеро Несподіванок. А потім усю весну й половину літа вони даремно проблукали в тих горах і вже намірилися повертатись, коли раптом перед їхніми очима зблиснула вже, здавалось, недосяжна водяна гладінь, що прикривала золоте дно і вабила до себе цілі покоління золотошукачів, ніколи не даючись їм у руки.

Оселившись у старій хатині, яку Смок знайшов, потрапивши сюди попереднього разу, вони незабаром з'ясували собі три істини: по-перше, геть усе дно озера вкрите важкими самородками золота; по-друге, там, де мілкіше, по золото можна пірнати, але температура води для людини вбивча; і, по-третє,— годі й мріяти осушити вдвох це озеро

до кінця короткого тутешнього літа. Та вони не здалися: шерехатість самородків свідчила, що матка, головна золотоносна жила, залягає десь поблизу, і вони вирішили її шукати. Подолавши великий льодовик, що навис над південним берегом, Смок і Куций заходилися обстежувати карколомний лабіринт видолинків та ущелин, з яких вода, всупереч усім законам гір, спливала чи вже спливла в озеро.

Долина, якою йшов Смок, поступово глибшала й розширювалась, як і слід кожній нормальній долині, але нижній її кінець звужувався поміж високих крутих стін, а далі й зовсім упирався в поперечну скелю. В самій глибині долини, де скупчилися кам'яні брили, струмок зникав — чи не під землю.

Видершись на ту скелю, Смок побачив унизу озеро. На відміну від інших гірських озер, що йому досі траплялися, воно було не блакитне, а яскраво-зелене, кольору павиного пера. Цей колір означав, що вода в ньому неглибока і, отже, осушити його буде не так уже й важко. Довкола озера безладно громадилися гори; білі шрами криги поборозлили їхні ламані верхівки й урвисті схили. Запаморочливий, дикий хаос кам'яних форм був наче кошмари на гравюрах Доре. Цей химерний краєвид Смокові здався схожим радше на космічний гротеск, аніж на частину нашої впорядкованої планети. В ущелинах було чимало льодовиків, переважно невеликих, і на очах у нього один з більших, над північним берегом озера, раптом гуркотливо шубовснув у воду. Потойбіч озера, як на око, за півмилі відстані,— хоч Смок добре знав, що до того місця яких п'ять миль,— стояла купка ялин, а між ними — хатина. Придивившись уважніше, він побачив, що таки справді з димаря струмував дим. «Хтось теж несподівано натрапив на це озеро Несподіванок»,— подумав він і рушив на південь, де перед ним стримів ще один крутий схил.

Подолавши його, Смок спустився у видолинок, порослий квітами й наповнений сонливим гудінням бджіл. Видолинок, як йому й годиться, виходив на берег озера, і все в ньому було б цілком нормальне, якби не те, що за сотню ярдів від берега він упирався в прямовисну тисячофутову стіну, з якої серпанком бризок розпорошувався гірський струмок.

І тут Смок знову помітив дим, що ліниво здіймався

в теплому сонячному промінні з-понад виступу скелі. Наближаючись до повороту, він почув постукування металу об метал і в такт йому веселий свист. А потім побачив і чоловіка, що сидів, затиснувши між коліньми черевик підошвою догори, і забивав у неї шипи.

— Добридень,— привітав його незнайомиць, і Смок з першого ж погляду перейнявся приязню до нього.— А ви вчасно з'явилися! Перекусите зі мною? Кава вже скипіла, а до кави є коржі й в'ялене м'ясо.

— Можна й перекусити,— сказав Смок, сідаючи,— останнім часом мені сутужно велося з їжею, хоч у мене й припасено харчів у хатині над озером.

— На тім березі? А я саме туди й прямую.

— Ти ба! Озеро Несподіванок стає людним місцем,— поскаржився Смок, наливаючи собі в кухлик кави.

— Несподіванок? Ви мабуть, жаргусте?

Смок засміявся.

— Воно для кожного — сюрприз. Бачите оті високі скелі на північному заході? Звідти я вперше й угледів його. Раптом дивлюся, а під ногами в мене — озеро. Я на той час уже й зневірився був, що знайду його.

— Оце ж і зі мною так само,— кивнув головою співрозмовник.— Я вже повертався назад, ще вчора ввечері сподівався вийти на берег Стюарту, а вийшов до цього озера. Але якщо це — озеро Несподіванок, то де Стюарт? І де я блукав увесь цей час? І як ви опинилися тут? І взагалі як вас звати?

— Беллю. Кіт Беллю.

— О, та я про вас чув!— Очі й усе обличчя незнайомцеві освітив усміх, і він простягнув Смокові руку.— Я про вас чи не геть усе знаю!

— Видно, читали у газетах судову хроніку,— відбувся жартом Смок.

Чоловік засміявся й похитав головою.

— Ні. Просто я знаю, що де робиться на Клондайку. Я б доконче упізнав вас, якби ви були поголені. Я ж сидів у «Оленячому Розі», коли ви грали там у рулетку, і бачив, як ви наставили носа всім банківникам. Мене звуть Карсон — Енді Карсон, і їй-богу, я дуже радий, що познайомився з вами.

Карсон був коротенький на зріст, жиливий, міцний чоловічок із жвавими чорними очима; від нього так і віяло приязністю.

— То, кажете, це озеро Несподіванок?— усе ще не їмучи віри, перепитав він.

— Атож.

— І дно його вибруковане золотом?

— А певно. Можу показати вам кілька камінців з тієї бруківки.— Сягнувши рукою в кишеню, Смок видобув з півдесятка самородків.— Бачите? Пірнайте на дно — можете й очі зав'язати — і набирайте собі в обидві кишені. Тільки потім треба пробігти з півмилі, щоб зігрітися.

— Ех, щоб мене мухи з'їли, ви таки випередили мене! — незлобиво вилаявся Карсон. Але видно було, що він прикро розчарований.— А я ж сподівався сам усе загарбати. Ну, та я хоч навчився по горах тут лазити, і то користь.

— Користь!— вигукнув Смок.— Коли нам пощастить дістатися до дна, Рокфеллер проти нас жебраком буде!

— Але ж воно все ваше,— відмовив Карсон.

— Мое? Та я ж вам кажу, такого багатющого покладу ніхто й ніколи ще не знаходив. Його вистачить і на вас, і на мене, і на мого компаньйона, і на всіх наших друзів. Пів-акра цього дна багатше за Бонанзу й Ельдорадо вкупі. Заморока лише в тому, як його осушити. Це коштуватиме мільйони. А ще я боюся, коли ми потім не подбаємо про якесь обмеження видобутку, золото просто знеціниться!

— Цебто ви хочете сказати...— Карсон не договорив, бо від подиву йому аж мову відібрало.

— Атож, я кажу, що ви можете пристати до нас. Щоб це озеро осушити, піде рік, а то й два, а разом — і всі гроші, що ми тільки зможемо зібрати. Але осушити його можна — я вже навіть знаю як. Нам потрібна буде сила-силенна робочих рук, усі, хто схоче працювати за платню. Доведеться найняти ціле військо, і вже тепер потрібні люди, що на них можна б покластися. То як ви — приднуєтесь?

— І ви ще питаєте? Та я вже почуваюся мільйонером, і коли б змога, то я б уже навіть і на той льодовик не ліз! Прикро було б саме тепер скрутити собі в'язи. Шкода, що в мене шипів більше немає. Я оце останнього забивав, коли ви з'явилися. А у вас як? Покажіть-но.

Смок підняв ногу.

— Геть-чисто постиралися!— сказав Карсон.— Підошва гладенька, як дзеркальце! Зразу видно, що ви всю Аляску обійшли. Заждіть-но хвилю, я переставлю вам кілька своїх шипів.

Та Смок про це й слухати не схотів.

— Зайва річ,— сказав він.— У мене там, нагорі, край льодовика, припасено футів сорок мотузки. Це я з компаньйоном лишив, коли перебрався через льодовик. А з мотузкою ми через ту кригу враз перехопимосся.

II

Вони аж захекались, видираючись на слизьку крутизну. Яскраве сонце сліпило їм очі на кризі, їх заливало потом. Подекуди поверхню льодовика порізали незліченні шпари й розколини, і в таких місцях за цілу годину виснажливого напруження вони долали якусь сотню ярдів. О другій пополудні вони дісталися до невеличкого озерця в кризі, і Смок заявив, що треба перепочити.

— Покуштуймо-но тієї вашої в'яленини,— сказав він.— Кілька днів я пробув на голодній пайці, то тепер уже ноги не несуть. Та й найважча крутизна вже позаду. Ще триста ярдів, а далі — скелі, і там буде легше, залишаться тільки дві-три небезпечні розпадини, і ще одна перед останнім крутим виступом — та таки справді поганюча. Через неї лежить крижана кладка, досить благоденська, але ми з Кудим якось перебралися нею.

Перекусуючи, вони спізналися ближче, і Енді Карсон розповів Смокові історію свого життя.

— Вірте не вірте, я знав, що знайду озеро Несподіванок,— казав він, напхавши повен рот.— Мусив знайти. Я ж прогавив і Французький пагорб, і Великий Скукум, і Монте-Крісто, ото ж з цим озером мало бути або пан, або пропав. І ось я таки тут. Моя жінка певна була, що мені пощастить. Я взагалі журитися не звик, але до неї мені далеко. Іншої такої жінки в світі не знайти — весела, завзята, моторна, роботяща, нікому спуску не дасть, ну, просто як для мене створена. Ось, подивіться.

Він кляцнув покришкою годинника і показав вправлену в неї фотокартку білявої жінки, а обабіч неї — усміхнені дитячі личка.

— Хлопці?— спитав Смок.

— Хлопчик і дівчинка,— гордо відповів Карсон.— Він на півтора року старший.— Карсон зітхнув.— Могли б бути й старші, але нам довелося чекати. Жінка, розумієте, хворіла. Легені. Але здаватися вона не хотіла. А що ми знали

про такі речі? Коли ми одружилися, я працював клерком на залізниці в Чікаго. А в неї в рідні всі були сухотні. Лікарі тоді ще мало тямали на цій хворобі. Казали, що то спадкове. У жінки жодного здорового родича не було. Вони заражали одне одного й навіть гадки не мали про це. Думали, що сухотниками й народилися, що так їм на роду написано. Перші два роки ми з нею жили в її батьків. Я не боявся. У мене ж бо в сім'ї туберкульозу не було! А потім і я захворів. І тоді почав думати. Виходить, сухоти заразні, і я заразився, бо дихав одним повітрям з ними.

Ми з жінкою все це обговорили. Потім я плюнув на їхнього лікаря і звернувся до найкращого фахівця. Він підтвердив мою думку й порадив перебраться до Арізони. Ми так і зробили — без грошей, без нічого. Я пішов вівці пасти, а жінку залишив у місті. Але то було місто сухотних, самі тільки хворі й жили.

Ну, я, звісно, одразу почав оклигувати, бо й робота, й сон на свіжому повітрі. Жінки місяцями не бачив, а коли навідувався до неї, то помічав, що їй усе гірше. Ніщо не допомагало. Та потім ми стали розумніші. Я забрав її з міста, пішли разом вівці пасти. Чотири роки, зиму й літо, в холод і спеку, в дощ, у сніг, у мороз ми ані разу не почували під дахом, і все кочували з місця на місце. Побачили б ви, як ми змінилися, засмагли — аж чорні, худі, як індіани, а тугі, як сириця. Нарешті ми вирішили, що вже зовсім здорові й подалися в Сан-Франціско. Але поспішили. На другий місяць обос стали кров'ю плювати. Ми, не гаючи часу, назад, до Арізони й овець. Ще два роки там прожили. І це нас урятувало. Видужали таки зовсім. А її рідня вся на той світ пішла. Не послухали нас.

Тоді ми зрозуміли, що міське життя — не для нас. Обійшли все узбережжя Тихого океану, і найбільше до душі нам припав південний Орегон. Там ми й оселилися — в долині річки Пустунки, в яблуневім краю. Там на яблуках можна розбагатіти, тільки ніхто про це не здогадується. Я купив собі ділянку — на виплат, звичайно, по сорок доларів за акр. Але через десять років нам за кожен акр даватимуть по п'ять сотень.

Спершу жили у великій скруті. Таке діло, самі розумісте, потребує сили грошей, а в нас ані цента за душею. А треба і хату збудувати, і стайню, і коней купити, і плуги, й усе таке інше. Жінка два роки в школі вчителювала. Потім діти пішли. Та все ж ми свого домоглися.

Побачили б ви, який сад там вибуяв — сотня акрів під яблунями, вже майже повнолітки. Але ми все більше залазили в борги і внески за ділянку теж прострочили. Тим-то я й опинився на Алясці. Жінка теж поїхала б, якби не діти й сад. Вона клопочеться там, а я тут — майбутній мільйонер, хай йому грець!

Щасливо всміхаючись, він подивився на озеро, що зеліло за краєм іскристого від сонця льодовика, потім ще раз глянув на фотокартку й стиха проказав:

— Так, другої такої жінки в світі немає. На все кмітуща. Худа була, самі снасті й тільки вогник усередині, але сказала, що не помре — і не померла, пішла вівці пасти. Вона й тепер худенька. Гладкою ніколи не буде. Та хоч і худенька, а гарна — очей не одведеш! І коли я повернуся додому й наші яблуні почнуть родити, а дітлахи підуть до школи, ми з нею поїдемо в Париж. Я-то міг би без цього Парижа обійтися, але вона просто марить ним.

— Що ж, тут золота вистачить і на Париж, — запевнив його Смок. — Треба тільки прибрати його до рук.

Карсон кивнув, поблискуючи очима.

— Знаєте, на всьому тихоокеанському узбережжі немає саду, кращого за наш. І клімат добрий. Той, хто хворів на легені, завжди під мечем ходить, але там нас ніякі сухоти вже не візьмуть, я певен. Отож як ви колись надумаете обзавестися господарством, то перше завітайте до нашої долини. А яка в нас рибка ловиться! От скажіть, чи бачили ви де, щоб лосося в тридцять п'ять фунтів брали на то-несеньку вудочку? Ото розкіш, хлопче, справжня розкіш!

III

— Я легший від вас на сорок фунтів, — сказав Карсон. — Я піду перший.

Вони стояли перед розпадиною. Дуже велика, завширшки в добрих сто футів, вона утворилася, видно, дуже давно, бо час вигладив і заокруглив її колись гострі краї. У цьому місці на другий бік розпадини перекинувся природний місток із злежалого снігу, що де-не-де зовсім закрижанів. Навіть споду цієї кладки їм не було видно, а дна розпадини — й поготів. Місток танув і кришився, і здавалося, що ось-ось він завалиться. Знати було, що недавно від нього відпадали великі шматки, і на очах у Смока

й Карсона снігова брила вагою з півтонни зірвалася й полетіла вниз.

— Кепсько виглядає цей міст,— похмуро похитав головою Карсон.— Зовсім кепсько. Надто коли я став мільйонером.

— Але перебиратися все одно треба,— сказав Смок.— Ми ж не можемо з півдороги вертатися та й ночувати на голій кризі теж. А іншого шляху немає. Ми з Куцим усе тут довкіл обдивилися. Щоправда, цей місток виглядав надійніше, коли ми його переходили.

— Треба йти по одному, і я піду перший.— Карсон узявся за змотану кільцями мотузку, що її тримав Смок.— А ви — за мною. Я візьму мотузку й кайло. Дайте-но мені руку, бо тут слизько.

Він обережно й повільно спустився на кілька футів до рівня снігового містка і зупинився, щоб остаточно підготуватись до небезпечного переходу. На спині в нього був клунок. Міцно підперезавшись одним кінцем мотузки, він через голову надів її кільця собі на плечі.

— Я б радо поділився своїми мільйонами, якби хтось збудував би тут зараз добрячий міст,— сказав він і весело підморгнув — мовляв, це тільки жарт. А потім додав:— А як ні, то вважаймо, що я беркий, наче кіт.

Він простягнув уперед руки, тримаючи, мов балансир, напереваги кайло і довгу жердину, що правила йому за альпеншток, тоді сторожко виставив одну ногу вперед, але зразу ж відсмикнув її — либонь, не змігши подолати страху.

— Краще б я лишався злидарем,— усміхнувся він.— Якщо й цього разу мільйонера з мене не вийде, то я вже махну рукою. Занадто це клопітно.

— Пусте,— підбадьорливо сказав йому Смок.— Може, таки мені піти першим. Я ж уже тут перебирався.

— Ні, ви на сорок фунтів важчі від мене,— блиснув зубами коротун.— Заждіть-но хвилику, зараз я наберуся духу. Ну, ось уже й гаразд.— Цього разу він опанував себе.— Хай живе річка Пустунка і наші яблуні! — проказав він і обережно ступив перший крок, тоді другий. Розмірено, зважуючи кожен рух, він пройшов дві третини шляху. Потім зупинився приглянутись до западини попереду, що дно її перерізала свіжа шпарина. Смок побачив, що він скося глянув униз, у провалля, і аж поточився.

— Не дивіться вниз! — владно гукнув Смок. — Ну! Вперед!

Коротун слухняно рушив далі і, вже ані разу не похитувшись, дійшов містком до кінця. На тому боці обгризений сонцем край розпадини був слизькуватий, але не крутий, і Карсон виліз на вузький прискалок, обернувся й сів.

— Тепер ви! — гукнув він. — Ви теж не зупиняйтесь і не дивіться вниз. Я через це мало не загинув. Просто йдіть собі, та й годі. І не зволікайте, бо вся ця споруда ледве купи держиться.

Балансуючи жердиною, Смок зійшов на переправу. Ясно було, що місток от-от міг завалитись. Смок відчув під ногами якийсь поштовх, потім другий, сильніший. І нараз розлігся гучний тріск. За його спиною щось сталося. В усякому разі, про це свідчив стривожений вираз Карсонового обличчя. Далеко знизу долинув слабкий дзюркіт води, і Смок мимоволі глянув у мерехтливу білу безодню. Але відразу ж звів очі і наказав собі дивитися просто вперед. Подолавши дві третини відстані, він підійшов до западини. Гострі краї шпарини на її дні були зовсім свіжі — сонце ще не встигло заокруглити їх. Смок уже підніс ногу переступити через шпарину, коли раптом береги її почали повільно роз'їжджатися з безнастанним тріскотом. Смок надто хапливо переступив через неї, і черевик із стертими шипами ковзнув на протилежній стінці провалля. Смок упав долілиць і зразу ж з'їхав униз, до самої тріщини, і ноги його вже зависли над прірвою. Удержався він тільки завдяки жердині, що її в останню мить встиг перекинути через яму. Тепер він лежав грудьми на ній.

Серце його шалено закалатало, до горла підступала нудота, і найпершою промайнула думка — чому він не падає далі. Тріск, двигіння й поштовхи позад нього не припинялися, і від кожного того звуку жердина дрібно вібривала. Знизу, з самого серця льодовика, долинали глухе гупання — це падали на дно провалля величезні снігові брили. Та місток усе ще тримався, хоч середина його розкололася, підпора на тому боці завалилась, а та частина, яку Смок встиг проминути, зависла під кутом у двадцять градусів. Смок побачив, що Карсон сидить на прискалку, міцно впершись ногами в злежалий сніг, і хутко розмотує через голову мотузку, перехоплюючи її рукою.

— Заждіть! — гукнув коротун.— Не ворухіться, бо все загуде до дідька!

Скинувши на око відстань, він зірвав із шиї хустку, прив'язав її до мотузки, дістав з кишені другу хустку й теж прив'язав. Мотузка з упряжних ремінців та плетеної сириці була міцна й легка. Карсон влучно кинув її, і Смок з першого ж разу вхопився за неї. Він уже хотів і вибиратися нагору, підтягуючись на руках, але його зупинив Карсон, що заново оперізався своїм кінцем мотузки.

— Ви теж перев'яжіться,— звелів він.

— Як я зірвуся, то й вас потягну,— відказав Смок.

Але той нетерпляче відмахнувся.

— Помовчте,— звелів він.— Воно може завалитися від самого крику.

— Але як я зірвуся...— знову почав Смок.

— Мовчіть! Нікуди ви не зірветесь. Робіть, як я сказав. Отак, попід пахвами. І міцніше. А тепер давайте. Але обережно. Я вибиратиму мотузку, а ви підходьте, отак. Легенько, легенько.

Смокові залишалося з десяток кроків, коли місткові настав крах. Тепер уже без тріскоту, а тільки здвигаючись, він осувався вглиб.

— Мерщій! — скрикнув Карсон, перехоплюючи мотузку й напинаючи її.

І в ту мить, коли місток полетів у прірву, Смок черкнув пальцями тверду стіну розпадини — та з-під його ніг зникла опора, і все тіло посунуло вниз. Карсон, що сидів над ним, ще міцніше вперся п'ятами, щосили напинаючи мотузку. Йому вдалося підтягти Смока трохи вище, але тут він і сам не втримався й зірвався зі своєї заглибини. Перевернувшись у повітрі, мов кіт, він з'їхав униз, відчайдушно хапаючись за ковзку кригу. Під ним, на другому кінці напнутої сорокафутової мотузки, так само відчайдушно хапався руками за стіну Смок. І ще не встиг долинути знизу гуркіт від снігового обвалу, як обидва спромоглися зупинити своє сповзання. Карсон перший затримався на виступі скелі і, напнувши мотузку, допоміг Смокові знайти точку опори.

Обидва опинилися тепер у невеличких западинках, але Смокова була така неглибока, що хоч би як він розпластувався на ній, то однаково б вислизнув, якби не напнута мотузка. Він лежав на краю виступу й не бачив схилу попід собою. Минуло кілька хвилин, поки обидва

обмірковували становище, і на диво швидко опанували мистецтво прилипати до мокрої, слизької криги. Коротун перший подав голос.

— Агов! — гукнув він, і трохи перегадом додав: — Якщо ви продержитесь хвилюк самі, я обернуся. Ану, спробуйте.

Смок напружився і втримався якусь мить самотужки. Мотузка напнулася знову.

— Зможу! — гукнув він. — Скажете мені, як наладитеся. Тільки не довго.

— За три фути піді мною добра опора для ніг, — сказав Карсон. — Мить — і я там. Готові?

— Давайте!

Нелегий то був номер — сповзти на ярд униз по крутизни, обернутися й знову сісти, однак ще важче було Смокові: він щосили притискався до криги, але м'язи його затерпали і він уже відчув, що починає поволі зсуватися... Та нараз мотузка знов напнулася, і Смок побачив над собою Карсонове обличчя. Під шаром засмаги воно було бліде, аж жовте, і Смок мимоволі подумав, що й сам він не інакше виглядає. Але тут він побачив, як Карсон тремтячою рукою намагає ножа на поясі, і вирішив, що це кінець: Карсон, либонь, очманів зі страху і зараз переріже мотузку.

— Н-не дивіться на мене так, — пробелькотів коротун. — Я не б-боюся. Це просто нерви, б-бодай їм грець. Зараз усе буде гаразд.

І зігнутий у три погібелі, перетремтілий, незграбний Карсон, однією рукою напинаючи мотузку, а в другій затиснувши ножа, почав видовбувати ним у кризі зарубки для ніг.

— Карсоне, — стиха промовив Смок, — ви молодець. Молодець.

Карсон у відповідь безпорадно всміхнувся.

— Я змалку боявся височини, — признався він. — Від неї мені паморочиться. Я перепочину трошки, гаразд? А потім поглиблю ці зарубки, щоб певніші були, коли я витягатиму вас.

Смокові потеплішало на серці.

— Послухайте, Карсоне. Ви повинні перерізати мотузку. Витягти мене ви однаково не зможете, то навіщо ж обом гинути. Ножа маєте, черкніть, та й годі.

— Помовчте! — обурився Карсон. — Я у вас поради не питаю.

Смок відзначив подумки, що гнів додав Карсонові сили. Що ж до нього самого, то йому довелося ще більше зціпити зуби, притискаючись усім тілом до криги, щоб не впасти.

Раптом зойк і вигук: «Держіться!» — попередили його про небезпеку. Прилігши обличчям до криги і надлюдським зусиллям напруживши всі м'язи, він завмер, коли відчув, що мотузка попустилася. Карсон сковзав до нього! Смок не наважувався звести очі. Нараз, однак, мотузка знов напнула — Карсон таки зупинився.

— Боже, ще б мить — і нам кінець, — прохрипів Карсон. — Я з'їхав на цілий ярд. Ще трохи полежете. Треба робити нові ямки. Якби лід не такий крихкий, ми давно вже були б нагорі.

Лівою рукою він придержував мотузку, допомагаючи Смокові триматися, а правою довбав кригу. Так минуло хвилин десять.

— Тепер послушайте, що я зробив, — гукнув Карсон. — Я видовбав зарубки вам для рук і ніг, щоб ви стали поряд зі мною. Я поволі підтягуватиму мотузку, а ви лізьте сюди, тільки не спішіться. Але спершу ось що: я напну мотузку, а ви скиньте клунка. Ясно?

Смок кивнув і обережно повідстібував ремінці. Потім легенько стенов плечима, і клупок, перемахнувши через край виступу, зник з очей.

— А тепер я свого скину, — сказав Карсон. — Потерпіть ще трохи!

Ще за п'ять хвилин Смок почав видиратися вгору. Досука витерши долоні об рукави, він уп'явся руками в кригу й поповз, чіпляючись, дряпаючись, притискаючись до крутизни, а напнута мотузка допомагала йому. Без Карсона-бо він борсався б на місці. Але тепер давалася ознака його вага: хоч і дужчий за Карсона, він насилу втримувався на крутосхилі. На третині відстані до Карсона, де стіна ставала ще крутіша, а крижана поверхня — ще більш ослизла, Смок відчув, що мотузка послабла. Він повз дедалі повільніше. Затриматись ніде було, і навіть одчайдушні зусилля не посували його вище ні на крок, ба навіть він почав сповзати вділ.

— Я падаю! — крикнув він.

— І я, — крізь зуби видушив Карсон.

— Тоді кидайте мотузку!

Мотузка ще раз напнулася в марному зусиллі, а тоді Смок ще швидше покотився вниз. Він пролетів повз западину, в якій допіру лежав, перевалився через виступ скелі і, падаючи далі, мигцем побачив Карсона: той теж летів униз, руками й ногами шалено силкуючись затримати падіння. Зірвавшись з виступу, Смок подумав, що летить у провалля, та за мить здивовано відчув, що тільки котиться схилом. Мотузка трохи загальмувала його доземний рух, коли схил став крутіший, та майже відразу почався ще один положистий прискалок, і Смок нарешті опинився в новій заглибині. Карсона він тепер не бачив — той затримався в западині, де тільки-но лежав Смок.

— Господи! — почув він тремтячий Карсонів голос.— Оце так так!

Карсон замовк, і Смок відчув, що мотузка смикається.

— Що ви там робите? — гукнув він.

— Зарубки,— затинаючись, відповів коротун.— Для рук і ніг. Ви тільки почекайте. Зараз упораюся й умить витягну вас. Не зважайте на мій голос. Це не з ляку, а просто я збуджений. Усе буде гаразд, побачите.

— Слухайте, ви через мене зовсім висилитеся,— сказав Смок.— Крига тане, і рано чи пізно ви зірветесь услід за мною. Переріжте мотузку. Чуєте? Навіщо обом пропадати. Послухайте, ви молодець, як ніхто, і ви зробили все, що могли. Ріжте мотузку!

— Помовчте. Тепер я такі зарубки зроблю, що не тільки людину, а цілого коня можна буде витягти.

— Ви вже доволі попотягали мене,— провадив своє Смок.— Досить уже!

— Скільки разів я вас витягав? — сердито спитав Карсон.

— Більше, ніж треба було. Через це й самі сповзаєте все нижче.

— Зате чимраз краще розумію правила гри. Я триматиму вас на мотузці, аж доки ми виберемося звідси. Ясно? Господь бог знав, що робив, коли наділяв мене легкою вагою. А тепер помовчте. Я зайнятий.

Кілька хвилин обидва мовчали. Смок чув, як дзвюкає, ніж об кригу, а іноді з-за виступу долітали до нього крижані скалки. Смокові кортіло пити; не відриваючи рук і ніг від слизької поверхні, він губами ловив ці дрібні крижинки, чекав, доки вони розтануть у роті, й ковтав.

Раптом згори долинув зойк, що перейшов у розпачливий стогін; мотузка попустилася, і Смок щосили вчепився за кригу. Але мотузка одразу ж знову напнулася. Смок скопив очі вгору і побачив, як з-поза виступу до нього по крутизні ковзнув ніж, вістрям уперед. Смок затис його щокую, здригнувся з болю, бо ніж різонував шкіру, але тут-таки притис його ще міцніше й зупинив.

— Ну й роззява ж я! — забідкався Карсон.

— Нічого, я його впіймав, — озвався Смок.

— Правда? Тоді послухайте, у мене в кишені повино мотуззя, я скину вам кінець, і ви прив'яжете ножа.

Смок не відповів, збуджений виром суперечливих думок.

— Агов! Чуєте? Ловіть мотузку. Гукнете, як упіймаєте.

Кишеньковий ніжик, прив'язаний до шворки, як грузило, ковзнув по кризі. Смок упіймав його, затис у руці, зубами витяг велике лезо й перевіряв, чи гостре. Потім прив'язав до кінця шворки великого ножа й гукнув:

— Тягніть!

Скосивши очі, він дивився, як ніж повзе нагору. Але він бачив ще й інше: оцього коротуна, що стоїть зляканий і непохитний; він тремтить, у нього цокотять зуби, паморочиться в голові, але він мужньо долає ляк та відчай і поводиться як герой. Відколи Смок познайомився з Куцим, ще ні до кого не проймався він так одразу приязню, як до Карсона. Справді, цей таки куштував ведмедини, він щирий і самовідданий товариш, а волі його ніякому страхові не збороти. Але Смок тверезо оцінював становище. Обом їм не врятуватись. Раз у раз вони сповзають нижче в провалля, і саме він затягує туди Карсона, бо важить більше. А тим часом сам-один коротун легко видряпався б нагору. На крутизні-бо він чіпкий, як муха.

— Ну, наші в дамках! — долинув голос згори, з-за прискалку. — Тепер ми враз вихопимося звідси.

Карсон так силкується надати своєму голосові бадьорості! — подумав Смок.

— Вислухайте мене, — сказав він рішуче, і в цю мигь в уяві його постало обличчя Джой Гастел. — Ножа я повернув вам, щоб ви вибралися звідси. Ясно? А кишеньковим я переріжу мотузку. Краще один живий, аніж обое загиблі. Ясно?

— Ні, ми разом пан, або пропав, — тремтячим, але

впертим голосом відказав Карсон.— Якщо ви ще трохи почекаєте...

— Ні, вже досить. Я не одружений, і вдома мене ніхто не жде — ні гарна жіночка, ні діти, ані яблуни. Ясно? Тож вибирайтеся звідси!

— Стривайте! На бога, стривайте! — закричав Карсон.— Не смійте робити цього! Дайте мені витягти вас! Головне — спокій. Ми з вами виберемося. Ось побачите. Я зараз такі зарубки понавиколупую, що не тільки вас, а й цілу хату можна буде витягти з повіткою.

Смок не відповів. Поволі й ретельно він почав перерізати мотузку, дивлячись на неї, як заворожений. Уже одна з трьох сирицевих жил луснула, і кінці її розійшлися...

— Що ви робите?! — несамовито скрикнув Карсон.— Якщо ви переріжете мотузку, я вам ніколи цього не подарую, чуєте? Ніколи! Кажу ж вам, тільки ми разом! Лиш почекайте ще трохи, на бога!

І Смок, усе не відводячи погляду з перетятої жилки сириці — за якихось п'ять дюймів від своїх очей — відчув непереборний страх: він не хотів помирати. Бездонне провалля жахало його, і він панічно вхопився за надію, що, може, наступна хвилина принесе якийсь порятунок. Чистий страх спонукав його до компромісу.

— Гаразд, — озвався він. — Я почекаю. Робіть, що маєте робити, але попереджую, якщо ми обидва знов по-сунемо вниз, я переріжу мотузку.

— Цитьте! Годі про це. Якщо ми й по-сунемо кудись, то тільки вгору. Я ж беручий, мов пластир. Я б удержався, навіть якби тут було вдвічі крутіше. Зарубка для одної ноги вже готова. Тепер ви полежете мовчки, а я ще трохи подовбаю.

Хвилини спливали повільно. Смок прикипів поглядом до задирки на пальці — вона тупо боліла. «Треба було зрізати її ще вранці, вона вже тоді заважала, — подумав він. — От виберуся з розпадини й одразу ж зріжу!» Та раптом він глянув на ту задирку й на палець іншими очима. За хвилину, за кілька хвилин, і задирка ця, і палець, такий гнучкий і міцний, так розумно створений, можуть стати часткою покаліченого трупа на дні провалля... Страх зпов опосів його, і він аж зненавидів себе за це. Ні, справді хоробрі люди, ті, що куштували ведмедипи, — вони з іншого тіста. В нападі зневаги до самого себе він ладен був одним ударом розітнути мотузку. Але

страх не дав йому піднести руку, і, пойнятий дрожем, зіпрілий, він знову припав до слизької криги. Притискаючись до неї, він наскрізь промок і пробував переконати себе, що й тремтить через це, хоч у глибині душі знав, що причина зовсім інша.

Раптом він почув розпачливий вигук, стогін, і мотузка послабла. Смок зрушив униз. Сповзав він дуже повільно. Мотузка знов напрулася, але вже пізно. Карсон не міг удержати його й сповзав разом з ним. Ось випростана Смокова нога зависла над порожнечкою, і Смок відчув, що зараз полетить у провалля і висмикне Карсона слідом за собою.

Це була мить найвищого прозріння — мить, коли він обрав єдино правильний вихід і, вже не вагаючись, відкинувши й страх перед смертю, і любов до життя, черкнув ножем по мотузці, побачив, як вона луснула, а далі відчув, що сповзає швидше й уже падає...

Що було одразу по тому, Смок так і не збагнув. Він не знепритомнів, але все сталося надто швидко й несподівано. Він не розбився, а ногами вперед шубовснув у воду, і холодні бризки хлюпнули йому в обличчя. Спершу Смок подумав, що розпадина не така глибока і що він щасливо приземлився на її дно. Але тут-таки зрозумів, що помиляється. До протилежної стіни був добрий десяток футів. Він сидів у невеличкій западині, видовбаній у кризі водою, що крапала й струміла з виступу стіни десять футів вище. Там, де Смок сидів, глибина ковдобины була два фути, і вода в ній доходила по вінця. Смок визирнув за край ями і побачив вузьке провалля на сотні футів, на дні якого вирував потік.

— Що ж ви нарobili! — долинув згори тужний Карсонів голос.

— Агов! — озвався Смок. — Я цілий та здоровий, і сиджу по шию у воді. І обидва наші клунки теж тут. Зараз я вмоцуюся на них. Тут стане місця ще на півдесятка чоловік. Якщо почнете сповзати, держіться ближче до стіни, і теж сюди потрапите. Але краще не сповзайте, а вибирайтеся звідси. І мерцій до тієї хатини. Хтось там є. Я бачив дим. Візьміть у них мотузку чи щось таке, повертайтеся й витягуйте мене звідси.

— Ви правду кажете? — недовіжливо запитав Карсон.

— Побий мене грім, якщо брешу! Тільки не баріться, бо я тут ще нежить упіймаю!

Щоб зігрітися, Смок почав продовбувати підбором червика канавку для стоку води з ковбані. А коли вибігла вся вода, він почув далекий голос Карсона — той повідомляв, що вже вибрався нагору.

Потім Смок заходився сушити свій одяг. Під теплим промінням надвечірнього сонця він розібрався, викрутив усе й порозстеляв. У водонепроникній коробці в нього збереглися сірники; трохи тютюну й рисових папірців він підсушив на осонні, і незабаром перша цигарка була готова.

Зо дві години Смок просидів отак — голий, на двох клунках, покурюючи цигарки, а тоді згори долинув голос, що його він так добре знав:

— Смоку! Смоку!

— Здорові, Джой Гастел! — озвався він. — Звідки ви там?

— А ви не побилися?

— Ані подряпини!

— Батько спускає вам мотузку. Бачите її?

— Уже й упіймав, — відповів Смок. — А тепер заждіть, будь ласка, хвилину.

— Що з вами? — стурбовано спитала вона трохи згодом. — Ви таки побилися?

— От і не вгадали. Я вдягаюся.

— Вдягаєтесь?

— Атож. Я тут купався. Ну, готові? Тягніть!

Спершу він послав нагору обидва клунки, за що Джой Гастел вичитала йому, і лише опісля сам оперезався мотузкою.

Джой Гастел дивилася на нього сяючими очима, а її батько й Карсон змотували мотузку.

— Як це ви наважилися роз'єднатися? — вигукнула дівчина. — Це ж чудово, це справді героїчний вчинок!

Смок відмахнувся від її похвали.

— Я все знаю, — наполягала вона. — Карсон розповів мені. Ви пожертвували собою, щоб його врятувати.

— Отже й ні, — збрехав Смок. — Я від самого початку бачив під собою той плавальний басейн...

Вони дерлися вгору схилом, вкритим глибоким сніжним снігом, де не було жодного сліду від санок чи мокасинів. Смок попереду втоптував крихкі снігові кришталіки широкими плетеними лижвами. Торувати стежку — до цього потрібні здорові легені й дужі м'язи, і Смок сили не жалів. Слідом за ним посувався запряг із шести собак; клуби пари над ними свідчили, як тяжко вони працюють і яка люта стоїть холоднеча. Між корінним собакою й санками біг Куций — жердиною він скеровував запряг і водночас допомагав собакам тягти санки. Щопівгодини вони зі Смоком мінялися місцями, бо прокладати дорогу лижвами ще важче, ніж орудувати жердиною.

І людям, і собакам не бракувало снаги. І хоч нелегко посеред зими пробивати стежку через перевал, Смок із Куцим справлялися з роботою і раділи, коли їм щастило за день подолати десять миль. Однак загортаючись па ніч у спальні хутра, вони добре-таки бували втомлені. Шість днів тому вони вирушили з людного табору Муклук на Юконі і за перші два дні, попри величенький вантаж, пройшли п'ятдесят миль утертим шляхом угору по Лосячому ручаю. А потім розпочалася боротьба з незайманим снігом у чотири фути завгрубшки, — власне, покрив цей і не снігом був, а дрібнесенькими кришталіками льоду, які сухо шурхотіли під ногами, наче цукор-пісок. За три дні вони подолали ще тридцять миль — угору річкою Мількою, і тоді перебралися через кілька невисоких кряжів між річками струмків, що течуть на південь і впадають у річку Сиваш. А тепер Смок із Куцим повз Лисі Вали сходили на високий перевал, за яким починався струмок Поркюпайн. Цей струмок мав вивести їх до середньої течії річки Молочної, біля верхів'я якої, за досить вірогідними чутками, були поклади міді. Туди вони й прямували — до гори з чистої міді, поминаючи те місце, де Молочна вихоплюється з глибокої ущелини й розливається між лісистими берегами, далі півмилі праворуч, у гирло першого ж струмка і ще струмком проти течії. Вони одразу впізнають ту околицю. Одноокий Маккарті описав її

вельми докладно, заблудити вони не могли — хіба що Маккарті збрехав.

Смок вів перед; обрідні хиряві ялини траплялися дедалі рідше, аж раптом він побачив попереду на дорозі мертве всохле дерево. Слова були зайві. Смок тільки глянув на Куцого, і той grimнув: «Стій!» Собаки одразу зупинилися. Куций заходився розпрягати їх, а Смок із сокирою накинувся на мертву ялину; потому собаки на снігу поскручувалися в калачики, прикривши пухнастими хвостами подушечки лап і запушені намороззю носи.

Смок з Куцим працювали швидко і вправно. Незабаром у мисці для промивання золота, в кавнику й у каструлі вже танув сніг. Смок витяг з санок брусок заморожених бобів, зварених усуміш із кришинками грудинки й сала. Відрубавши сокирою кілька кавалків, він поклав їх розтанути на сковороду. Наскрізь промерзлі коржі також треба було відігрівати. Відколи вони зупинилися, минуло тільки двадцять хвилин, а обід уже був готовий.

— Градусів сорок,— пробурмотів Куций, напхавши рота бобами.— Коли б тільки більше не холоднішало. Та й щоб тепліше теж не ставало. Отака погода, як зараз,— найліпша, щоб стежину торувати.

Смок не відповів, бо також мав повен рот бобів; пережовуючи їх, він скинув оком на передовика запрягу, що лежав за кілька кроків збоку. Сірий, укритий намороззю пес дивився на нього пильно й безмежно тужливо, як то часто буває з північними собаками. Смок добре знав цей погляд і ніколи не міг сприймати його байдужно. Немов щоб позбутися його гіпнотичного впливу, Смок відставив тарілку й кухлик кави, підійшов до санок і почав розв'язувати мішок з вудженою рибою.

— Гей,— гукнув Куций,— що це ти надумався?

— Порушую всі закони, традиції, правила й звичаї дороги,— відказав Смок.— Хочу один-єдиний раз нагодувати собак посеред дня. Вони добре попрацювали, і перед ними ще найважчий шлях — до гребеня перевалу. А головне, Жвавий тільки-но побалакав зі мною — сказав очима те, що ніяк інакше не передаси.

Куций недовірливо засміявся:

— Дивись, розбестиш собак. Так ти й манікюр скоро їм почнеш робити. Не забудь уже тоді про кольдкрем та електричний масаж — запряжним собакам це саме до смаку. Ну, й про турецьку лазню теж.

— Ніколи раніше я цього не робив,— захищався Смок.— І ніколи більше не робитиму. Тільки сьогодні. Один раз. Бувають же в людини примхи!

— О, то, може, це тобі щось причулося? — Куций ураз полагіднішав.— Прочуття — то річ інша. До нього завжди треба прислухатися.

— Ні, це не прочуття, Куций. Просто Жвавий навів це мені. За одну хвилину він сказав очима так багато, що я б того не вичитав у книжках і за тисячу років. У його погляді всі таємниці буття — їх там аж роїться. Біда тільки, що я вхопив їх і не вдержав. Мудріший я не став, але бодай хоч відчув мудрість.— Він замовк на хвилику, а тоді додав:— Не знаю, як це тобі пояснити, але мені здається, ніби очі його розповідають, що таке життя, і розвиток, і що таке зоряний пил, і міжзоряне тяжіння — ну, словом, геть усе.

— А як просто сказати, то в тебе з'явилося прочуття,— провадив своєї Куций.

Смок кинув собакам по вудженому лососю й похитав головою.

— А я тобі кажу — прочуття,— наполягав Куций.— От побачиш, сьогодні щось обов'язково скоїться. І тоді стане ясно, до чого тут вуджена риба.

— Якщо ти не поясниш, то ясно не стане,— сказав Смок.

— Ні, ти й так зрозумієш. Воно само знаки дається. І знавш, що я тобі скажу? Твоє прочуття й мені передалося. Ставлю одинадцять унцій золота проти трьох ламаних зубочисток, що все це не дарма. А взагалі в мене такий звичай, що на прочуття треба зважати.

— Гаразд, став зубочистки, а я поставлю золото,— відказав Смок.

— Ні. Це буде чисте здирство. Я ж виграю. Коли вже в мене з'являється прочуття, я його всім нутром чую. Ще перед вечором щось скоїться, і ця риба покаже, що до чого.

— Дурниці! — зневажливо сказав Смок, якому ця розмова вже набридла.

— Атож, будуть тобі дурниці,— не вгавав Куций.— Ставлю ще одинадцять унцій проти трьох зубочисток, що від цих дурниць аж у носі закрутить!

— Згода,— сказав Смок.

— І я виграю! — переможно заявив Куций.— Готуй зубочистки з курячих пер.

За годину вони подолали перевал, спустилися повз Лісі Вали у колінкувату ущелину й вийшли на відкритий схил до Поркюпайну. Нараз Куций, що торував стежку, рвучко зупинився, і Смок криком зупинив запряг. Знизу, насилу переставляючи ноги, наближалася людська валка, що розтяглася на чверть милі.

— Сунуть, мов на похороні,— зауважив Куций.

— І жодного собаки,— докинув Смок.

— Еге ж. Оно двоє чоловік тягнуть санки.

— А онде один упав, бачиш? Тут щось непевне, Куций. Та й їх душ зо двісті.

— Заточуються, мов п'яні. Он ще один упав.

— Ціле плем'я. І з дітьми.

— А я ж таки виграв, Смоку! — заявив Куций.— Тепер повірив у прочуття? Воно ніколи не обманює! Ось воно, перед тобою. Обернулося юрбою мертвяків.

Помітивши двох білих, індіяти радісно загомоніли й прискорили ходу.

— А вони під доброю таки мухою, якщо не під двома,— зауважив Куций.— Бачиш, як оно падають з ніг.

— Глянь па обличчя того першого,— сказав Смок.— Тепер усе ясно. Це голод. Вони поїли своїх собак.

— То що ж нам робити? Тікати, поки цілі?

— І кинути санки й собак? — докірливо сказав Смок.

— Як ми не втечемо, вони нас зжеруть. Дивись, які вони голодні... Здоров, опудало! Що з вами скоїлося? А на собаку так не дивись. Вона в казанок не піде, ясно?

Їх уже оточували перші індіяти, стогнучи й жалібно щось вигукуючи незрозумілою говіркою. На них моторошно було дивитися. «Прикмети голодування безперечні»,— подумав Смок. Їхні худючі обличчя скидалися на черепи. Все нові й нові індіяти підходили й зупинялися круг Смока з Куцим, аж нарешті двоє білих опинилися в околі диких тубільців. Їхня одежа із шкур та хутра була подерта й порізана, і Смок зрозумів чому, коли побачив, як худа дитина, прив'язана матері до спини, жує й смочче брудну шкуратку. Інша дитина старанно гризла шматок ремінця.

— Ану назад! Не підходьте! — загорлав Куций, знову перейшовши на англійську після марних спроб порозумі-

тися за допомогою жмепьки відомих йому індіанських слів.

Чоловіки, жінки й діти, заточуючись, обступали білих дедалі щільніше, в їхніх божевільних сльозавих очах палав голодний вогонь. Одна жінка, стогнучи, прошкутильгала повз Смока, впала на санки й обхопила їх руками. Тоді до санок припав якийсь дід; задихаючись, хапаючи ротом повітря, він силкувався тремтячими руками розв'язати реміння й добутися до клунків з харчами. Молодий індіанець з ножем у руці теж порвався до санок, але Смок відкинув його. Юрма натискала з усіх боків, і незабаром почалася бійка.

Попервах Смок із Куцим тільки відштовхували зголоднілих індіанців, щоб не допустити їх до санок. Потім довелося пустити в хід пужално й кулаки. А навкруг лементували жінки й діти. В кількох місцях реміння на санках було вже перерізане. Незважаючи на град ударів та стусанів, чоловіки-індіанці підповзали до санок і намагалися витягти харчі. Цих доводилося відкидати, беручи просто за барки. Вони були такі виснажені, що падали від найменшого поштовху і самі навіть не пробували напасти на двох захисників санок.

Голод украй знесилив індіанців, і саме тому вони й не подужали Смока з Куцим. За п'ять хвилин суцільну лаву нападників уже було розпорошено — вони стогнали й белькотіли щось, скрикували й схлипували, попадавши в сніг, а їхні сльозаві очі невідривно дивилися на харчі, що могли врятувати їм життя, і на їхніх губах виступала голодна слина. А над усім цим здійснювався лемент жінок та дітей.

— Замовкніть! Та замовкніть! — захекано вигукнув Куций, затикаючи пальцями вуха. — Ти куди?! Ач куди! — раптом скрикнув він і, стрибнувши вперед, вибив ногою ножа з руки індіанця, що підповз до запрягу і замірявся перерізати горло передовикові.

— Це жахіття, — пробурмотів Смок.

— Я аж упрів, — озвався Куций. Врятувавши Жвавого, він знову став поряд з товаришем. — Увесь мокрий. Що нам робити з цією каліччю?

Смок знизав плечима, але в цю мить відповідь з'явилася сама собою. До них підповз індіанець, що його єдине око було звернуте не до санок, а до Смока, і в погляді цього тубільця проблискував розум, який брав гору над

божевіллям. Друге око індіанинове вже запухло під великою гулею — Куций пригадав, що це він і набив її. Індіанин підвівся на лікті й заговорив:

— Я Карлук. Я добрий сиваш. Я бачив багато білих людей. Я багато голодний. Усі сиваші багато голодні. Усі сиваші не бачили білої людини. Я бачив. Я тепер їсти буду. Всі сиваші тепер їсти буду. Ми купимо їсти. Маємо золото, багато-багато. Не маємо їсти. Влітку лосось не прийшов у Молочну. Взимку олень не прийшов. Не маємо їсти. Я казав сивашам — багато білих людей прийшло на Юкон. Біла людина має багато їсти. Біла людина любить золото. Беремо золото, ідемо на Юкон, біла людина дасть їсти. Маємо багато золота. Я бачив, біла людина любить золото.

Він зняв з пояса торбинку й кощавими пальцями почав розв'язувати її.

— Ви забагато галасуєте! — сердито кинув йому Куций. — Скажи своїм скво, скажи дітлахам, нехай замовкнуть!

Карлук обернувся й крикнув щось жінкам. Почувши його наказ, інші чоловіки теж владно підвищили голоси, і потроху жінки притихли й заспокоїли дітей. Карлук на хвилину покинув розплутувати вузлика і, розчепіривши пальці, став багато разів підносити й опускати руку.

— Оце стільки сивашів померло, — сказав він.

І Смок підрахував, що сімдесят п'ять чоловік племені спостигла голодна смерть.

— Я куплю їсти, — сказав Карлук. Нарешті він розв'язав торбинку й вийняв з неї цілу брилу важкого металу. Решта індіан зробили те саме, і довкола завидніли такі самі металеві бруски.

Куций широко розплющив очі.

— О господи! — вигукнув він. — Мідь! Звичайнісінька червона мідь! А вони гадають, що це золото!

— Золото, — переконано повторив Карлук, тільки це слово й виловивши з мови Куцого.

— І вони, сердешні, поклали на це всі свої надії, — пробурмотів Смок. — Дивись, цей шмат важить фунтів сорок. У них тут сотні фунтів, і вони тягли їх на собі, хоч самі ледве на ногах стоять. Слухай, Куций, ми повинні нагодувати їх.

— Ха! Сказати легко. А як з обрахунком? У нас із тобою харчів на місяць, цебто шість пайок на тридцять —

буде сто вісімдесят. А тут двісті індіян — з дай боже яким апетитом. Як же нам, у біса, нагодувати їх хоча б по разу?

— У нас ще є собачий корм,— відказав Смок.— Двісті фунтів вудженої лососини — це не абищія. Ми повинні нагодувати їх. Вони ж вірять, що біла людина їм допоможе.

— Звісно, кидати їх напризволяще ми не маємо права,— кивнув Куций.— Але ж і сутужно нам обом доведеться. Я навіть не знаю, кому гірше. Бо один з нас мусить з'їздити в Муклук по допомогу. А другий — залишитися командувати цим шпиталем, і його самого майже напевно зжеруть. Не забувай, що сюди ми добувалися шість днів, отож навіть без нічого й женучи учвал ти раніш як за три дні не повернешся.

Хвилину Смок обмірковував свої шанси — згадував, яка дорога, й прикидав, скільки часу вона забере, якщо гнати щодуху.

— Я буду там завтра ввечері,— заявив він.

— Гаразд,— бадьоро погодився Куций.— А я залишуся тут, індіанам на поживу.

— Але я візьму по рибині для собак і на один раз харчів для себе,— додав Смок.

— Та вже ж мусиш узяти, коли думаєш до Муклука прибитись завтра ввечері.

За посередництвом Карлука Смок пояснив індіанам свій план.

— Розкладіть вогнища, довгі вогнища, багато вогнищ,— закінчив він.— У Муклуці багато білих людей. Білі люди — добрі. В білих людей багато харчів. Через п'ять днів я повернуся, привезу багато харчів. Цей чоловік — мій приятель, його звать Куций. Він лишиться тут. Він великий начальник — ясно?

Карлук кивнув головою й переказав одноплемінцям Смокові слова.

— Всі харчі лишаються тут. Куций — він роздаватиме харчі. Він начальник — ясно?

Карлук і це переказав, і індіани закивали й горловими вигуками висловили свою згоду.

Смок вирушив у дорогу, лише переконавшись, що справа налагодилась. Усі, хто як міг — хто поточуючись, а хто й плазом,— збирали дрова. Потім розклали видовжені індіанські багаття, біля яких було місця на все плем'я. Куций з десятком помічників заходився кувоварити,

маючи напхвати короткого кийка, щоб час від часу зупиняти нетерплячі руки, що тяглися до харчів. Жінки, позбиравши весь посуд, розтоплювали сніг. Спершу всі одержали по малесенькій скибочці грудинки, а потім по ложці цукру, аби хоч трохи погамувати голод. Незабаром на багаттях, що палахкотіли навколо Куцого, в усіляких казанках варилися боби, а сам Куций, пильно стежачи, щоб ніхто не урвав собі зайвої пайки, пік і роздавав тоненькі оладки.

— Ну, ресторан відкрито, — сказав він на прощання Смокові. — А ти ж уже дивись, жени гоном. Туди клусом, а назад — учвал. Дорога до Муклука — це сьогодні й завтра, а тоді ще три дні на поворот, не менше. Завтра вони зжеруть останню рибину, а потім на три дні зуби на полицю. Тож-бо жени щодуху, Смоку. Жени щодуху.

Хоч санки були легкі, — усього вантажу шість вуджених лососей, два фунти бобів з грудинкою і спальне хутро, — Смок не міг одразу набрати розгону. Замість сидіти на санках і поганяти собак, він мусив орудувати жердиною. А позаду ж був важкий день, і Смок, і собаки встигли добре притомитися. Вже настали довгі полярні сутінки, коли він подолав перевал і проминув Лисі Вали.

Схилом униз їхалося вже легше, і час від часу Смок навіть вихоплювався па санки й примушував собак долати по шість миль на годину. Темрява заскочила його зненацька, і він непомітно для себе збочив на широке річище якогось невідомого струмка; потім струмок почав петляти, і Смок вирішив, що заощадить час, коли рушить далі напрямки. Та вже в непроглядній пітьмі йому довелося повернутись до річища й знову намацувати дорогу. Шукав він її цілу годину — і марно. Тоді Смок розклав багаття, дав собакам по піврибини й з'їв половину своєї пайки. Ще не встиг він заснути, загорнувшись у спальне хутро, як раптом здогадався, куди його занесло. На широкій долині струмок розгалужувався на два рукави, і, подавшись навпростець, Смок заблукав. Тепер він був на головному річищі, за милю від стежки, що вони з Куцим пробрили вранці. Ця стежка перетинала долину й вужчий рукав і далі вела до невисокого хребта:

Тільки-но благословилося на світ, Смок, не поспідавши, вибрався в дорогу і через милю виїшов-таки на стежку. І так людина й собаки, голодні, без перепочинку, вісім годин поспіль продиралися навпростець через дрібні струмки

й невисокі вододіли. Близько четвертої години, коли почало швидко смеркати, Смок залишив позаду Мільку й виїхав на утертий шлях по Лосячому ручаю. До Муклука залишалося п'ятдесят миль. Смок зупинив собак, розклав багаття, кинув собакам по другій половині лосося, розігрів і з'їв свій фунт бобів. Потім стрибнув на санки, крикнув собакам: «Гайда!» — і вони дружно налягли на лямки.

— Летіть, собацюри! — горлав він. — Уперед! Летіть, коли рибки хочеться! В Муклуці рибки — хоч завалися! Наддайте ходи, вовчі діти! Гиджа!

III

Чверть години тому вибило північ. У шинку «Копальня Енні» було так людно, аж не продихнути; у грубках у великій кімнаті гуготіло полум'я. Кладання фішок і стукіт на гральних столах зливалися в безнастанний однотонний гомін, і так само однотонно гули й чоловічі голоси — розмовляли-бо всі разом, хто сидячи, хто стоячи, по двоє, по троє і більшими гуртами. Вагарі порядкували коло терезів, — тут же за все платилося золотим піском, — і навіть за порцію віскі треба було відсипати на долар піску.

Стіни були складені з грубого колоддя, навіть не очищеного від кори, а широкі шпарини між колодами були зашпакльовані полярним мохом. Крізь відчинені двері танцювальної кімнати долинала мелодія «вірджінського», що його витинали рояль та скрипка. Щойно було розіграно «китайську лотерею», і власник щасливого білета, обмінявши його на пісок, пропивав свій виграш з півдесятком приятелів. Тим, що грали у фараона й рулетку, велося поважніше й спокійніше. Тихо було й біля покерних столів, хоч кожен стіл оточувало кільце глядачів. Поряд серйозно й зосереджено грали в «чорного Джека». Галас не вгавав тільки над столом, де різалися в кості. Заклинаючи примарне щастя, гравець замашисто викидав кості на зелене поле й голосно примовляв:

— Ну, наші їдуть, ваші йдуть, наші ваших підвезуть! Обернися четвіркою! Обернися гарнесенькою! Ну ж бо! Дай нам гроші, бо ми хороші!

Калтус Джордж, кремезний жилавий індіанець із Серкл-Сіті, стояв сам-один, понуро прихилившись до стіни. Він був цивілізований індіанець, якщо вважати цивілізованою

людину, що живе, як білі; і він почувався страшенно скривдженим, хоча до кривди цієї йому давно вже пора було звикнути. Багато років він виконував роботу білих людей, виконував поряд з ними й незрідка краще за них. Він носив такі самі штани, вовняні куфайки й теплі сорочки. І годинника мав не гіршого, ніж у них, і коротке своє волосся зачісував з проділом, і харчі ті самі споживав — боби з грудинкою та коржі. Але йому наказано було найбільшу втіху й розраду білої людини — віскі.

Калтус Джордж непогано заробляв. Він був запаколював ділянки, купував і перепродував займанки. Білі золотошукачі брали його в пай, а він брав їх. А тепер він працював за погонича й перевізника: власним запрягом він перевозив узимку вантажі від Шістдесятої Милі до Муклука, беручи, як то повелося, по двадцять вісім центів за фунт звичайного вантажу й по тридцять три центи — за фунт грудинки. Його капшук був набитий золотим піском, вистачило б на хтозна-скільки чарок. Але віскі йому не продає жоден шинкар. Цей напій, що так веселить і зігріває душу, ці вершки цивілізації — не для нього. Питво він міг купувати лише потаємно, з-під поли й за неабиякі гроші. Ця нерівність страшенно ображала його, і роками він ніяк не міг з нею примиритися. А цього вечора і кривда, й спрага особливо діймали його, і білі, з якими він так уперто змагався, були йому ще й більш ленависні. Білі ласкаво дозволяли йому програвати золото за їхніми картярськими столами, але ні по-дружньому, ані за гроші не хотіли давати йому віскі у своїх шинках. Тим-то цього вечора він був вельми тверезий, вельми послідовний у своїх міркуваннях, а відтак і похмурий.

Вірджінський танок у залі завершився бурхливим фіналом, що, одначе, не потривожило трьох п'яниць, які спали під роялем.

— Всі пари просимо до буфету! — вигукнув розпорядник танців, тільки-но музика замовкла.

І всі парами рушили до великої кімнати — чоловіки в хутрах та мокасінах, жінки в пишних сукнях, у шовкових панчохах та бальних черевичках, — коли раптом подвійні двері знадвору розчахнулися, і на поріг ступив, заточуючись, Смок Беллю.

Всі погляди звернулися до нього, і галас поволі вщух. Перше ніж заговорити, Смокові довелося скинути рукавиці, що зависли на поворозках, і пооббирати крижинки,

що narосли навколо рота на морозяному повітрі за п'ятдесят останніх миль дороги. Повагавшись хвилику, він підійшов до прилавка й сперся на нього ліктем.

Лише один гравець не повернув голови і далі собі кидав кості, примовляючи: «Дайте нам гроші, бо ми хороші!» Та врешті його увагу привернув пильний погляд банківника, що дивився на Смока, і він теж озирнувся й затис кості в руці.

— Що сталося, Смоку? — спитав Метсон, власник шинку «Копальня Енні».

Смок тим часом уже обібрав крижинки з обличчя.

— Там надворі мої собаки... ледь живі, — хрипко мовив він. — Хай хто-небудь подбає про них, а я зараз усе розповім.

Кількома короткими реченнями він виклав суть справи. Гравець у кості, гроші якого все ще лежали на столі і якому й досі не всміхнувся талан, підійшов до Смока й заговорив перший.

— Треба допомогти. Звісно. Тільки як саме? Ти, мабуть, уже все обміркував. То що ти надумав? Кажі.

— Я надумав ось що, — сказав Смок. — Треба спорядити кілька легких санок. Скажімо, по сто фунтів харчів на кожних. Спорядження погонича й харчів для собак — це ще по п'ятдесят фунтів. Такий запряг помчить добрим ходом. Скажімо, зараз же ми вирядимо п'ять таких запрягів — найкращі собаки й найвправніші погоничі. Стежку пробиватимуть по черзі. Вирушати треба як стій. Бо хоч би й як женучи, вони добуватимуться туди три дні, а індіани тим часом не матимуть і ріски в роті. А тільки-но перша партія поїде, спорядимо ще кілька санок, з більшим вантажем. Прикиньте самі. На кожну людину треба бодай два фунти харчів на день, інакше її просто ноги не понесуть. А це виходить чотириста фунтів на всіх. Раніше ж як за п'ять днів індіанам до Муклука не дістатися, бо серед них старі й діти. Отож — що ми будемо робити?

— Скиньмося й купім харчів, — сказав гравець у кості.

— Харчі я й сам куплю... — нетерпляче почав Смок.

— Ні, — урвав його той. — Це справа громадська. Дайте миску хто-небудь! Ми це враз облагодимо. Ось — для почину.

Він витяг із кишені важкеньку торбинку, розв'язав і почав сипати з неї в миску грубий пісок і самородки. Чоловік, що стояв поряд, вилаявся і, схопивши гравця за

руку, смикнув її догори, щоб зупинити золотий струмок. В миску вже висипалося шість, а то й вісім унцій золота.

— Не будь такий розумака! — вигукнув цей другий чоловік. — Не в тебе одного золото.

— Ач, нетерплячка бере! — оскірівся гравець у кості. — Квапиться, наче тут ділянки роздають!

Люди штовхалися й напірали, поспішаючи кожне докласти до миски, а коли всі, нарешті, задовольнилися, Смок насилу підняв миску й сміючись сказав:

— Тут вистачить на харчі всьому племені аж до літа! Ну, а собаки? Треба п'ять найжвавіших запрягів.

Було запропоновано одразу з десяток запрягів, і ціле селище перетворилося на комітет допомоги індіанам, що розглядав і обговорював кожен запряг, приймав їх або відхиляв.

— Ну, куди ти із своїми ваговозами? — сказав хтось Довгому Білові Гаскелу.

— Та кожен з них тягне за двох! — образився той.

— За двох-то тягне, але не прудко, — відказали йому. — Ти зажди трохи — для важких санок вони якраз і підійдуть.

Тільки-но чийсь запряг діставав схвалення, його власник тут-таки починав лаштуватись до від'їзду, маючи собі кільках чоловік до помічі.

Один запряг відхилили через те, що собаки лише сьогодні з дороги. Власник іншого запропонував своїх собак, але з провинним виглядом показав перебинтовану ногу, що позбавляла його змоги самому їхати. Цей запряг узяв Смок, хоч йому й кричали, що він висилився і повинен відпочити.

Довгий Біл Гаскел заявив, що в Гладкого Олсена собаки прудконогі, але сам Олсен — важкий, як слон. Олсен важив двісті сорок фунтів, і все його опасисте тіло аж затрусилося з обурення. Мало не плачучи з люті, цей скандинав лаявся доти, доки його не зарахували до загону важких запрягів; скориставшись з пагоди, гравець у кості перехопив Олсенів легкий запряг.

Нарешті п'ять запрягів було відібрано й навантажено, але тільки чотирьох погоничів комітет затвердив одно-стайно.

— А Калтус Джордж? — вигукнув хтось. — З нього добрий погонич, і він не здоровіший.

Всі погляди звернулися до індіянину, але той мовчки стояв із безвиразним обличчям.

— Візьми запряг,— сказав Смок.

Кремезний індіанин наче й не чув його. Немов проши- тий електричним струмом, натовп насторожився. Схвильо- вані люди кільцем обступили Смока й Калтуса Джорджа, що стояли лице в лице. І Смок зрозумів: за мовчазною згодою громади він став виразником її волі в тому, що зараз відбувається і має відбутися. Та ще й гнів його брав, чи ж бо по-людському це — байдуже стояти осто- ронь, коли всі так пориваються допомогти голодним! До самого кінця цієї історії Смок так і не збагнув причини поведінки Калтуса Джорджа: він не міг уявити собі, щоб у цього індіянину були якісь інші спонуки, крім егоїстич- них і корисливих.

— Ти, звісно, візьмеш запряг,— сказав Смок.

— Скільки? — спитав Калтус Джордж.

Золотошукачі обурено загомоніли, обличчя їм скриви- ла зневага. Стиснувши кулаки, ладні вчепитися в цього образника, вони подалися вперед.

— Стривайте, хлопці! — вигукнув Смок. — Може, він просто не зрозумів. Зараз я йому поясню. Послухай, Джор- дже. Хіба ти не бачиш, тут ніхто не вимагає платні. Ко- жен віддає все, що може, щоб ті дві сотні індіан не по- мерли з голоду.

Він примовк, щоб зміст його слів дійшов до свідомості Калтуса Джорджа.

— Скільки? — спитав Калтус Джордж.

— Тихо, хлопці! Слухай, Джордже. Ми хочемо, щоб ти зрозумів усе як слід. Ті голодні люди — твої брати по крові. Хай з іншого племені, але все одно індіани. І ти бачиш — білі віддають золото, пропонують собак, санки, сваряться за право бути погоничем. І тільки найкращих з-поміж нас обрано погоничами перших запрягів. Ти ж бачив — Гладкий Олсен мало бійки не зчинив, бо його не брали. Ти мусиш пишатися, що тебе всі вважають за першорядного погонича. Отож річ не в тім, скільки за- платять, а в тім, хто швидше.

— Скільки? — спитав Калтус Джордж.

— Порішити його! Розчерепити йому довбешку! Дьог- тю й пір'я! — знялися вигуки в дикій заметні. Люди, ще хвилину тому сповнені чуйності й доброзичливості, не вжарт розлютувалися.

Калтус Джордж незворушно стояв посеред знавіснілого натовпу, а Смок, відштовхуючи найгарячіших, загорлав:

— Стійте! Хто тут порядкує?

А коли галас ущух, спокійно кинув:

— Несіть мотузку.

Калтус Джордж знизав плечима, й обличчя його скривилося в похмурій і недовірливій посмішці. Знає він цих білих. Скільки стежок з ними сходив, їв їхній хліб, грудинку й боби, тож хіба йому не знати. Білі додержують своїх законів, він знав це чудово. Вони завше карають того, хто порушив закон. Але він ніяких законів не порушував. Він знав їхні закони. І додержував їх. Він не вбив, не вкрав, не обшахрував. Закон білих не забороняє правити ціну й торгуватися. Всі білі завше правлять ціну й торгуються. І він так робить, бо в них цього й навчився. Та й те, що як він не гідний пити разом з ними, то не гідний і добродійністю бавитися разом з ними і взагалі брати участь в їхніх витребеньках.

Ні Смок, ані будь-хто інший з присутніх не здогадувався, які думки снуються в голові Калтуса Джорджа, чим пояснюється його поведінка. Так само спантелчені, вони були не спроможні зрозуміти його, як і він — їх. Для них він був просто себелюбна тварюка; для нього себелюбними тварюками були вони.

Коли принесли мотузку, розлучені Довгий Біл, Гладкий Олсен і гравець у кості квапливо й незграбно накинули індіянинів на шию зашморг і перекинули мотузку через бантину. За її другий кінець ухопилося чоловік десять, готові виконати вирок.

А Калтус Джордж не пручався. Він знав, що це чистісіньке ошуканство. Білі — мастаки обманювати. Не даремно покер їхня улюблена гра. Без обману білий не продасть, не купить і кроку не ступить. Атож, він не раз бачив, як білий мани напускає, очі замилює.

— Стривайте! — сказав Смок. — Зв'яжіть йому руки, щоб не пручався.

«І це теж ошуканство», — вирішив Калтус Джордж і покірно дався зв'язати руки за спиною.

— Ну, питаю тебе востаннє, Джордже, — сказав Смок. — Береш запряг чи ні?

— Скільки? — спитав Калтус Джордж.

Дивуючись із себе самого, що він на таке здатний, і

годпочас розлючений безмежним егоїзмом індіанца, Смок подав знак. І Калтус Джордж здивувався не менше, коли зашморг раптом здушив його й смикнув угору. Індіаннова незворушність де й поділася! На обличчі в нього промайнули, одне за одним, подив, жаль і біль.

Смок збентежено спостерігав. Його самого ніколи не вішали, і він почувався новачком у цій справі. Калтусове тіло судомно затіпалося, зв'язані за спиною руки силкувалися розірвати пута, з горла вихопилося бридке хрипіння. Нараз Смок підніс руку.

— Опустіть його! — наказав він.

Невдоволені, що так швидко завершено кару, люди при мотузці опустили Калтуса Джорджа на підлогу. Очі йому вирячилися, ноги підгиналися, він поточувався і все ще силкувався вивільнити руки. Смок здогадався і хутко просунув пальці під мотузку на шиї індіанца, щоб послабити зашморга. Калтус Джордж, нарешті, важко передихнув.

— То поведеш запряг чи ні? — спитав Смок.

Калтус Джордж не відповів, бо був надто заклопотаний: він дихав.

— Так, ми, білі, — свині, — заговорив Смок, сердитий на себе, що йому довелося грати таку роль. — Ми ладні душу продати за золото і таке інше. Але ж деколи ми про це забуваємо й діємо, не питаючи, скільки з того матимемо зиску. І тоді вже пильнуйся, Калтусе Джордже! А тепер нас цікавить лиш одне: поведеш ти той запряг?

Калтус Джордж розмірковував. Він не був боягуз. Але що, як це теж ошуканство, і, погодившись, він пошиється в дурні? А поки він міркував, Смок був, як на жару: не вже цей упертюх і справді доможеться, щоб його повісили?

— Скільки? — спитав Калтус Джордж.

Смок підніс руку, даючи знак.

— Я поїду, — квапливо сказав Калтус Джордж, перше ніж мотузка зашморгнулася.

— ...І коли ця рятувальна експедиція розшукала мене, — розповідав згодом Куций у шинку «Копальня Енні», — цей чортів Калтус Джордж примчав перший — випередив Смока аж на три години. А все-таки, зважте, Смок прийшов другий! Інша річ, що вони мало не спізналися. Наколи Калтус Джордж вигулькнув з-за перевалу, кляті

сиваші вже строжили мої мокасини, й рукавиці, й реміння, і піхви мого ножа, а дехто вже й на мене хижо позирав — я ж бо був гладкіший за них.

А Смок? Він був ледь живий. Щоправда, він ще покрутився трохи, допомагав готувати їжу для двохсот сердешних сивашів, та потім заснув. Підкидав сніг у відро на вогнищі і так навсидячки й захропів! Щоб я так живий був, коли не я сам, власними руками, запахав його в спальне хутро, бо він був, як колода. А зубочистки я таки виграв. Бо, виходить, недаремно Смок дав собакам тих шість рибин, га?

ПОМИЛКА ПРИРОДИ

I

— Стій! — крикнув Смок собакам і всім тілом наліг на жердину, зупиняючи санки.

— Яка тебе муха вкусила? — невдоволено спитав Куций. — Під цим снігом води вже немає.

— Знаю, — відказав Смок. — Але тут якась стежка відбігає праворуч. А я не чув, щоб хто-небудь зимував у цих околицях.

Щойно зупинившись, собаки попадали в сніг і почали вигризати кригу з-поміж пальців. П'ять хвилин тому ця крига була водою. Собаки попровалювалися крізь припорошену снігом тонку кригу, під якою була джерельна вода, що пробилася з берега й розлилася плесом над трифутовим крижаним панцером річки Нордбески.

— Я теж не чув, щоб хтось оселився у верхоріччі Нордбески, — сказав Куций, придивляючись до ледь помітних слідів попід глибоким снігом. Сліди під прямим кутом відгалужувалися від основного річища і вели до гирла невеликого струмка, притоки Нордбески. — Може, то були мисливці, що давно вже забралися звідси з усім манатям.

Смок розгорнув пухкий сніг рукавицями, придивився, подумав, розгорнув ще трохи й знову замислився.

— Ні, — нарешті сказав він упевнено. — Цією стежиною їздили туди й назад, але востаннє вгору струмком. Хто б

вони не були, та тепер вони там, це певно. І вже кілька тижнів тут не проїздили. Цікаво, що їх тримає там так довго? Оце б я хотів знати.

— А я б хотів знати, де ми сьогодні почуватимемо,— сказав Куций, понуро дивлячись на південний захід. Там, на виднокрузі, пополудневий примієрк швидко зникав, відступаючи перед полярною ніччю.

— Завернім-но вгору струмком,— запропонував Смок.— Хмизу там удосталь, отаборимось, коли схочемо.

— Отаборитися, звісно, можна будь-де, та як ми часто зупинятимемось, то подохнемо з голоду. Нам треба весь час їхати, і то кудись певно.

— Але на тому струмку щось та знайдеться,— не здавався Смок.

— Та ти глянь, скільки в нас харчів лишилося! Глянь, які собаки! — вигукнув Куций.— Глянь на... А втім, тебе ж однаково не відрадиш.

— Це нас і на день не затримає,— запевняв його Смок.— А відхилимося ми хіба на якусь милью.

— Через одну таку милью люди помирали,— відказав Куций і похмуро похитав головою.— Ну, гайда лиха шукати. Вставай, каліч бідолашна! Вставайте! Ану, Жвавий! Вставай!

Передовик послухався, і запряг стомлено наліг на посторонки, загрузаючи в пухкому снігу.

— Стій! — загорлав раптом Куций.— Доведеться пробивати стежку.

Смок витяг з санок плетені лижви, прив'язав їх до мокасіпів і рушив уперед, утоптуючи сніг.

Це була тяжка робота. І собаки й люди багато днів жилилися надголодь, і сили їхні вичерпувалися. Річище струмка, куди вони звернули, досить круто спадало до річки, і їм доводилося весь час братися вгору. Високі скелясті береги незабаром звузилися, і подорожні опинилися на дні тісної ущелини. Тривалий примієрк залишився поза кам'яними мурами, і в ущелині було майже поночі.

— Чиста тобі пастка,— озвався Куций.— Ну й місцинка! Наченора. Таки халепа напитаємо.

Смок не відповів. З півгодини вони йшли мовчки, а потім Куций озвався знову.

— Ох, прочуває моє серце,— пробурмотів він.— Добре прочуває, і коли хоч знати, я скажу тобі, що саме.

— Кажі,— відмовив Смок.

— Віщує воно мені, що ми блукатимем у цьому пеклі хто зна як довго. І що чигає на нас халепа. І через неї ми застрянемо тут до нового пришествя, а то й довше.

— А про харчі воно тобі нічого не віщує? — абияк поцікавився Смок.— Бо до нового пришествя нам харчів не стане.

— Ні. Про харчі ані слова. Видно, з харчами викрутилося. Але я тобі ось що скажу, Смоку. Я ладен з'їсти будь-якого нашого собаку, крім Жвавого. На нього в мене рука не зніметься. Його я просто не зміг би зжерти.

— Та не хнюкся вже,— насмішкувато мовив Смок.— Моє прочуття щось інше мені каже. Що собак нам їсти не доведеться і що ми тут погладнаємо. Лиш не знати, на чому — на лосятині, оленині чи смажених перепілках.

Куций лише сердито пирхнув у відповідь, і з чверть години вони простували далі мовчки.

— А ось і початок отієї твоєї халепи,— сказав Смок, зупинившись і придивляючись до чогось, що лежало обіч стежки.

Куций відпустив жердину, підійшов до нього і теж вступився поглядом у людське тіло на снігу.

— Помер не з голоду,— сказав Смок.

— А глянь, які губи,— сказав Куций.

— Закацубнув на колоду,— сказав Смок. Він спробував піднести руку мертвяка, але разом з нею піднеслося зі снігу все тіло.

— Гепни його на землю, то в друзки розіб'ється,— зауважив Куций.

Наскрізь промерзлий труп лежав на боку. Його ще не припорошило снігом,— отже, лежав він тут недовго.

— Сніг падав востаннє три дні тому,— сказав Куций.

Смок кивнув головою, схилився над трупом, перевернув його на спину, і вони побачили, що в мертвяка прострелено скроню. Озираючись довкола, Смок помітив револьвер на снігу.

За сотню ярдів далі вони натрапили на другого мертвяка, що лежав долілиць на стежці.

— Дві речі цілком ясні,— сказав Смок.— Обидва вони добре вгодовані. Отже, не голодували. І золота вони не знайшли, інакше б не накладали на себе рук.

— Якщо взагалі вони накладали,— відказав Куций.

— А хто ж би це їм заподівав? Тут тільки їхні сліди,

і в обох опік від пороху.— Смок відтяг труп набік і поскоком мокасіна підкинув револьвер, вдавлений тілом у сніг.— Ось чим він це зробив. Казав же я тобі, що ми тут щось знайдемо.

— І воно ще тільки початок. Нащо ж було цим двом недотепам порішити себе?

— От як це з'ясуємо, то й побачимо твою халепу до решти,— відказав Смок.— Ходім, бо вже зовсім ночі.

Залягла суцільна темінь, коли Смокова лижва зачепила за мертве тіло, і він упав поперек санок, на яких лежав ще один труп. А коли Смок витрусив сніг з-під коміра й черкнув сірником, вони з Куцим побачили й третього небіжчика, загорнутого в укривало,— той лежав біля недокопаної могили. І перш ніж сірник загас, вони помітили ще кілька могил.

Куцого аж пересмикнуло.

— Бр-р-р. Табір Самовбивць! І всі такі ситі. Либонь, тут жодної живої душі не залишилося.

— Залишилося. Подивись он туди,— Смок показав на вогник, що мерехтів оддалеки.— А онде ще світиться... І ще. Ходім. Наддаймо.

Жоден труп не потрапляв їм більше під ноги, і за кілька хвилин добре вторована стежка привела їх до табору.

— Та тут ціле місто,— прошепотів Куций.— Зо два десятки хатин! І жодного собаки. Ну й химерія!

— А мені тепер усе ясно,— збуджено і теж пошепки відповів Смок.— Це люди Лори Сіблі. Пам'ятаєш? Минулої осені вони припливли вгору Юконом на «Порт Таунсенді». В Доусоні навіть не зупинялися. Видно, пароплав довіз їх аж до гирла струмка.

— Звісно, пам'ятаю. Вони мормони.

— Ні, вегетаріанці.— Смок усміхнувся в темряві.— Вони не їдять м'яса і не їздять на собаках.

— Та як не назви,— однаково. Всі вони якісь химероди. І на золоті схибнуті. А та Лора Сіблі наобіцяла привезти їх на таке місце, де вони враз поробляться мільйонерами.

— Так. Вона в них ясновидиця, в неї всякі такі видива бувають. А я гадав, що вони пішли вгору Норденсджолдом.

— Цить! Послухай-но!

В темряві Куций застерезливо торкнувся рукою Смокових грудей. і обидва прислухалися до глибокого

протяглого стогону з однієї хатини. Перше, ніж він урвався, його підхопили в іншій хатині, потім ще в іншій, і ті голоси злилися в багатоголосий зойк безмежного людського стражданя, такий моторошний, аж кров холола в жилах.

— Бр-р-р,— здригнувся Куций.— Поза шкірою бере. Ходім глянемо, що там у них за пригода.

Смок постукав у двері освітленої хатини, і голос, що тільки-но був стогнав, вимовив: «Увійдіть». Смок увійшов перший, Куций за ним. Це була звичайна рублена хатина, де стіни було зашпакльовано мохом, а долівку посипано тирсою і стружками. Гасова лампа тьмяно освітлювала чотири лежанки, на трьох із них лежали чоловіки; переставши стогнати, вони втупилися в Смока й Куцого.

— Що з вами? — запитав Смок в одного з них; навіть під укриттями видно було, що це дуже плечистий чоловігя, хоч очі йому затуманила мука, а щоки були запалі.— Віспа, чи що?

У відповідь чоловік показав на свій рот, насилу розтулив почорнілі, запухлі губи,— і Смок мимоволі одсахнувся.

— Цинга,— промурмотів Смок до Куцого, і хворий кивнув головою на підтвердження діагнозу.

— Харчі у вас є? — спитав Куций.

— Та є,— озвався інший хворий.— Беріть, скільки вам треба. Харчів повно. В хатині навпроти нікого немає. Там поряд і комірчина. Беріть собі.

В усіх хатинах, що вони обійшли того вечора, діялося те саме. Цинга охопила весь табір. Серед таборян було з десятеро жінок, хоч двоє подорожніх побачили не всіх їх. Спершу прибуло сюди дев'яносто три душі. Але десятеро вже померли, а двоє нещодавно зникли. Смок розповів, що вони з Куцим знайшли цих двох на стежці, зовсім недалеко звідси, і висловив подив, що ніхто з табору не пішов їх шукати. Найбільше його й Куцого вражала безпорадність цих людей. Їхні хатини були брудні й засмічені, на абияк збитих столах гайном стояв немитий посуд. У кожній хатині було своє лихо, доля сусідів нікого не обходила, і вони вже навіть не дбали про те, щоб бодай померлих ховати.

— Аж очам не віриться,— признався Смок Куцому.— Я бачив і ледарів, і нероб, але такого великого збіговиська їх зроду мені не траплялося! Ти чув, що вони кажуть? Їм до всього байдуже. Ладен закластися, що вони й не вмиваються. Не дивно, що в них цинга.

— Але як може бути цинга у вегетаріанців?— відказав Кудий.— Завше кажуть, що цинга чіпляється до тих, хто їсть солонину. А вони ж м'яса й у рот не беруть — ні солоного, ні свіжого, ні сирого, ні смаженого, аніякого.

Смок похитав головою.

— Знаю. Цингу лікують городиною, і всякі ліки тут безпорадні. Єдине — це городина, надто картопля. Але теорія теорією, а факт той, що ці травоядні геть усі хворі на цингу.

— Хіба що вона заразна?

— Ні, щодо цього лікарі певні. Цинга мікробами не передається. Заразитися нею не можна. Вона сама виникає в тілі. Через зісуття крові, чи що. Тобто, річ не в тому, що вони щось прихопили, а в тому, що їм чогось бракує. На цингу захворюють, коли крові бракує якихось речовин, і ті речовини порошками й мікстурами не відновиш, а тільки городиною.

— Але ж ці диваки тільки зелень і їдять,— заперечив Кудий.— І зелені в них — хоч завалися. Ні, тут щось не так, Смоку. Це ти розводиш теорію, але факти з нею не в'яжуться. Цинга — заразна, тож вони й прихопили її і тепер мучаться. І ми з тобою заразимося, якщо застрянемо в цій дірі. Бр-р! Я вже чую, як ті кузьки заповзають у мене.

Смок тільки осміхнувся і постукав у двері ще однієї хатини.

— Певно, й тут те саме,— сказав він.— Зайдім. Треба таки вяснити, що до чого.

— Чого вам треба? — спитав різкий жіночий голос.

— Побачитися з вами,— відповів Смок.

— А хто ви такі?

— Лікарі з Доусона,— бовкнув Кудий, і Смок одразу ж нагородив його за легковажність штурханом під ребра.

— Ніякі лікарі нам не потрібні,— відказала жінка голосом, що аж уривався з болю й злості.— Йдіть собі звідси. На добраніч. Ми в лікарів не віримо.

Смок потягнув за клямку, штовхнув двері і, ввійшовши, підкрутив гніт газової лампи, щоб стало видніше. Четверо жінок на чотирьох лежанках перестали стогнати й зойкати і втупилися очима в непроханих гостей. Двоє були молоді, з виснаженими обличчями, третя — старша й дуже гладка, а четверта, яку Смок одразу впізнав з голосу,— така була худа й кощава, що він зроду такої худорби не бачив. Смок скоро зрозумів, що це й є Лора Сіблі, ота сама

провісниця, професійна пророчиця, яка організувала в Лос-Анджелесі вегетаріанців і привела їх до цього табору смерті на Нордбесці. Розмова вийшла аж ніяк не дружня. Лора Сіблі в лікарів не вірила. І на додачу до всіх своїх знегод майже зневірилася в собі самій.

— Чому ви не послали по допомогу?— спитав Смок, коли вона зупинилася перевести подих.— Адже на Стюарті є селище, а за два-три тижні можна й до Доусона дістатися.

— А чом Еймос Вентворт не пішов?— вигукнула вона з мало не істеричною злістю.

— Я з цим добродієм не знайомий,— відказав Смок.— А що він тут робить?

— Нічого. Але він єдиний з-поміж нас не захворів на цингу. І знаєте, чому не захворів? Я можу вам сказати. Ні, не скажу.— Вона так щільно стулила тонкі губи, що Смокові здалося, ніби крізь напнуту шкіру на її щелепах проглядають зуби аж до коренів.— Та й навіщо нам було посилати? Я ж знаю. Я не дурна. В наших комірчинах повно всіляких фруктових соків та консервованої городини. Супроти цинги ми озброєні, як жоден інший табір на Алясці. Городина, садовина, горіхи — все, що тільки можна наготувати в запас, воно в нас є, і предостатком.

— Ну, що ти на це, Смоку? — переможно вигукнув Куцій.— Це вже тобі факт, а не теорія. Кажеш, городина лікує. От же тобі городина, а де ж лікування?

— Це таки річ незрозуміла,— визнав Смок.— Іншого такого селища на Алясці й справді нема. Я бачив хворих на цингу — вряди-годи траплялося таке,— але щоб цілий табір заслаб, та ще й так тяжко,— бачу вперше. Все-таки тут щось не те, Куцій. Ми повинні зробити для них, що можемо, але спершу треба подбати про ночівлю й про собак. Ми навідаємося до вас завтра вранці, м-м... місіс Сіблі.

— Міс Сіблі,— обурилася вона.— І послухайте, юначе, якщо ви поткнетесь сюди з вашими ідіотськими ліками, я почащую вас добрячим набоем.

— Не провісниця, а справжня тобі відьма,— сміючись, сказав Смок, коли вони пробиралися поночі до порожньої хатини навпроти тієї, де побували найперше.

Видно було, що в тій хатині донедавна жило двоє — і друзі мимоволі подумали, чи не належала вона отим самобивцям, на яких вони натрапили дорогою. Комірчина

при хатині виявилася вщерть повна всіляких харчів — консервованих, сушених, згущених, у банках, пачках та бляшанках.

— І як же це вони примудрилися прихопити цингу? — дивувався Куций, підносячи до лампи пачки з яечним порошком та італійськими грибами. — А глянь на оце! А на оце! — Він підносив у руці бляшанки з томатами, кукурудзою й оливками. — І навіть в їхньої провідниці теж цинга. Що воно за перечепа?

— Вона провісниця, а не провідниця, — поправив його Смок.

— Ні, провідниця, — затявся Куций. — Вона чи не вона провела їх у цю діру?

II

Наступного ранку, коли розвидніло, Смок зіткнувся з чоловіком, що тяг важкі санки з дровами. Це був невисокий охайно вдягнений міцний чоловічок; ступав він легко й шпарко, незважаючи на тяжкий вантаж. І все ж Смок одразу перейнявся неприязню до нього.

— Що з вами? — запитав він.

— Нічого, — відповів чоловічок.

— Це я знаю, — сказав Смок. — Отож вас і питаю. Ви Еймос Вентворт. Але як це вам одному-єдиному пощастило уникнути цинги?

— Бо я не бив байдиків, — хутко відповів той. — Ніхто з них би не захворів, якби вони не сиділи по хатах, а щось робили б. А вони що? Тільки бурчали, й рюмсали, й нарікали на холод, на довгу ніч, на труднощі, на болячки і на все на світі. Вилежались в ліжках, що аж порозпухали, а тепер уже не годні встати. Ось ви на мене гляньте. Я працював. Зайдіть-но до моєї хатини.

Смок увійшов слідом за ним.

— Бачите, яка хата? Чиста, мов лялечка. Всюди прибрано, всюди лад. Тож-бо. Я б і долівку не посипав тирсою й стружками, коли б з ними не тепліше. Але вони в мене чисті. А побачили б ви, яка долівка в декотрих моїх сусідів! Наче хлів. А я, приміром, ще жодного разу не їв з неминої тарілки. Отож-бо, добродію. І все це робота, а я роботу люблю, тим-то й цинги не маю. Оце так, щоб ви знали.

— Справді, ви таки, нівроку, дбайливий,— погодився Смок.— Але у вас тут тільки одна лежанка. Чого це ви так усамітнилися?

— Бо мені так любіше. За одним ходити легше, ніж за двома,— оце тим. Тут самі ледацюги зібралися. Я таких і на поріг не пустив би! Не диво, що вони цинготні.

Це виглядало вельми переконливо, та все-таки Смок не міг позбутися неприязні до цього чоловіка.

— А скажіть, чому Лора Сіблі так сердиться на вас?— раптом спитав він.

Еймос Вентворт хутко зиркнув на нього.

— Бо вона несповна розуму,— відповів він.— Звісно, всі ми тут несповна розуму. Але хай мене бог милує від телепнів, які навіть тарілки після себе не помиють. А тут вони всі такі.

Через кілька хвилин Смок розмовляв з Лорою Сіблі. Спираючись на два ціпки, вона шкандибала повз його хатину й зупинилась перепочити.

— Чому ви так сердитесь на Вентворта? — руба спитав він.

Вона не чекала такого запитання. Її зелені очі спалахнули, худюче обличчя скривилося з люті, а попухлі губи розтулилися, наче до гострого слова. Та Смок почув тільки якісь уривчасті, приглушені звуки, а за мить, напруживши всю силу, вона опанувала себе.

— Бо він здоровий,— видушила вона.— Бо в нього немає цинги. Бо він дбає тільки про себе. Він і пальцем не кивне, щоб комусь допомогти. Ми подихаємо, а йому на нас начхати, він ані разу навіть відерця води, навіть обережка хмизу нам не приніс! Такий падлюка. Та хай він стережеться! Хай стережеться!

Все ще відсапуючись, вона пошкандибала далі, а хвилини за п'ять, вийшовши надвір годувати собак, Смок побачив, як вона заходить до хатини Еймоса Вентворта.

— Щось тут не чисто, Куций, щось не чисто,— сказав він, похмуро хитаючи головою, коли товариш, помивши посуд, вийшов виплеснути помий.

— А певно,— бадьоро відказав Куций.— І ми теж скоро її підхопимо. Ось побачиш.

— Та я не про цингу.

— А, ти про святу провідницю? Ну, ця така, що й мертвого пограбує. А вигляд має такий зажерливий, що далі й нікуди.

— Ми з тобою здорові, Куций, бо весь час працюємо. Через це й Вснтворт здоровий. А решта байдикували, отож і бачиш, до чого це призвело. Тим-то ми з тобою припишемо цим лежням фізичну працю. А ти стежитимеш, щоб кожен пройшов курс лікування; призначаю тебе старшою сестрою.

— Що? Мене?— вигукнув Куций.— Ні, я подаю у відставку.

— А я тебе не відпускаю. А що справа це нелегка, то я буду тобі за помічника. Нам треба розворушити їх. Перш за все нехай поховають своїх мерців. Найдужчих призначимо в поховальну команду. Трохи слабкіших — вирядимо заготовляти паливо, бо вони й під укривала позалазили, щоб у ліс по дрова не ходити. Ну, і так далі. І щоб не забути про ялиновий відвар. Старожитці знаються на ньому. А ці вегетаріанці про нього, певно, й не чули.

— Ну, тепер нам не минути лиха,— зауважив Куций.— Покуштуємо ми свинцю, то вже запевно.

— А ми з цього й почнемо,— сказав Смок.— Ходім.

За годину вони перетрусили всі понад двадцять хатин і відібрали в таборян усі рушниці, дробовики й револьвери.

— Ану, болящі,— казав Куций, ввалюючись до хатини,— викладайте свої пукавки. Вони нам знадобляться.

— Кому це — вам?— спитали в першій же хатині.

— Лікарям з Доусона,— відповів Коротун.— І наше слово — закон. Ну, ворухіться. І набої теж.

— А навіщо вони вам?

— Щоб відбити напад м'ясних консервів у вашій ущелині. І майте на увазі — слідом за нами наступає ялиновий відвар. Ну, мерщій!

І це був тільки початок. Потім Смок з Куцим заходилися витягувати всіх із постелі — кого добром, а кого й силком. Менш недужих Смок відібрав у поховальну команду. Другій команді було наказано назбирати дров, щоб відігріти багаттям землю під могили. Третя команда дістала наказ нарубати дров — порівну для кожної хатини. Тим, хто вже неспроможний був виходити надвір, Смок доручив прибирати в хатинах і прати білизну. Ще одна

команда назбирала ялинового віття, і на всіх грубках почали готувати відвар.

Та хоч Смок з Куцим і вдавали, ніби все йде, як по маслу, становище було дуже прикре. Їм аж моторошно стало, коли вони прикинули, що принаймні з тридцятро хворих у безнадійному стані і їх не можна підняти з ліжка. Одна з жінок у хатині Лори Сіблі тієї ночі померла. Але треба було діяти рішуче.

— Мені б не хотілося лупцювати хворого,— пояснював Куций, погрозово стискаючи кулак,— але задля його-таки добра я можу й голову йому відірвати. Та й усіх вас, ледарюк, треба було б налупцювати. Ану, ворухіться! Вставай із цього барлогу, і то неоглядьки, бо мені вже кулаки сверблять!

Працюючи, люди стогнали, зойкали, схлипували, сльози котилися їм по щоках і замерзали,— тож ясно було, що страждання їхні не вдавані. Становище було розпачливе, а Смокові приписи вимагали справжнього героїзму.

Коли робочі команди опівдні розійшлися по хатинах, на кожному столі вже стояв пристойний обід, що його зготували слабкіші пожилці хатин під наглядом і проводом Смока з Куцим.

— Ну, годі,— сказав Смок о третій годині дня.— Кидайте працювати. Повертайтеся до своїх лежанок. Ви натомилися, зараз вам, може, й кепсько, зате завтра покращає. Звісно, курс лікування важкуватий, але я вас усіхвилікую.

— Надто пізно,— глузливо поцінував Еймос Вентворт Смокові зусилля.— Так їм треба було почати ще з осені.

— Ану, ходіть зі мною,— відказав йому на те Смок.— І прихопіть оці два цеберка. Ви ж бо не хворі.

Втрюх вони почали обходити хатини, вділяючи кожному хворому по цілому кухлю ялинового відвару. Але примусити кожного, щоб випив, теж було нелегко.

— Доведеться, видно, зразу втовкмачити вам, що ми панькатися прийшли,— сказав Смок першому ж упертюхові, що лежав горлиць і стогнав крізь заціплені зуби.— Давай-но, Куций!— Смок ухопив пацієнта за ніс і легенько стусонув під ложечку, аж той хекнув і роззявив рота.— Ану, Куций! Тепер він ковтатиме!

І хворий кашляв та похлинався, але таки все проковтнув.

— Наступного разу піде легше,— запевнив Смок свою жертву, простягаючи руку до носа чоловіка, що лежав на сусідній лежанці.

— Я б радше рицини випив,— стиха признався Куций товаришеві, перш ніж проковтнути свою порцію. А випивши гіркий трунок, не втримався й загорлав:— Ой, ягоди небесні! Не чарка, а чиста тобі припарка!

— Ми поїтимемо вас усіх цим відваром чотири рази на день, а вас тут вісімдесят душ,— повідомив Смок Лору Сіблі.— Отож на витребеньки часу немає. Кажіть зразу: самі вип'єте, чи затиснути вам носа?— Він діловито підніс руку до її обличчя.— Цей напій рослинний, тож сумління може вас не мучити.

— Ні сумління, ні зомління!— пирхнув Куций.— Ще б пак! Це ж божественне питво!

Лора Сіблі вагалася, не знаючи, на яку ступити.

— Ну?— владно мовив Смок.

— Я... я вип'ю,— тремтячим голосом відказала вона.— Давайте вже швидше!

Цей день висилив їх так, як найтяжча стежка не висилувала, і коли ввечері вони позаповзали під свої вкривала, Смок визнав:

— Мене аж нудить. А як вони терплять — це просто страх. Але фізична праця, як на мене, єдиний засіб, і треба його випробувати до кінця. Оце якби нам мішок свіжої картоплі...

— Спаркінс не годен уже навіть тарілки мити,— сказав Куций.— Сердега аж корчиться з болю. Я сам бачив. Довелося покласти його в постіль, такий він безпорадний.

— Якби ж то нам свіжої картоплі,— знову сказав Смок.— Усій цій сушні бракує чогось — чогось найважливішого, найпотрібнішого. З неї випарено життя.

— А Джонс, отой хлопчина з хатини Браунлоу, не інакше як сконає вночі, от згадаєш мої слова.

— Ну, чого ти каркаєш,— дорікнув йому Смок.

— Бо ховати його доведеться не комусь, а нам з тобою,— розсердився Куций.— А хлопець просто жах як мучиться...

— Замовкни,— сказав Смок.

Куций ще трохи посопів сердито, а тоді заснув важким сном змороженої людини.

IV

Вранці вони дізналися, що помер не тільки Джонс: один з найдужчих чоловіків, учора призначений до команди дроворубів, повісився. А потім потяглися довгі моторошні дні. Цілий тиждень, зціпивши зуби, Смок виганяв людей на роботу й поїв їх ялиновим відваром. І одного по одному, а то й по двоє-троє зараз мусив звільняти їх від роботи. Поступово він переконувався, що фізична праця — це не ліки на цингу. Поховальна команда танула з кожним днем, але роботи їй тільки більшало, і повсякчас п'ять чи шість могил, викопаних у запас у прогрітій багаттями землі, чекали на нових мерців.

— Гіршого місця для селища годі було б і вибрати,— сказав Смок Лорі Сіблі.— Подивіться — тут же дно вузької ущелини, що тягнеться зі сходу на захід. Навіть опідні сонця за цими скелями не видно. Ви вже кілька місяців не бачили сонячного світла.

— А звідки ж мені було знати про це?

Він знизав плечима.

— Мусили б знати, якщо повели сотню дурнів по золоту.

Вона люто зиркнула на нього й пошкандибала далі. Смок, навідавшись до робочої команди, яка, стогнучи, збирала ялинове віття, уже вертався назад, коли це знову побачив провісницю. Вона саме входила до хатини Еймоса Вентворта, і Смок рушив слідом за нею. Підступивши до дверей, він почув, як вона жебрацьким тоном вимолює щось.

— Тільки для мене, для мене одної,— благала вона в ту мить, коли Смок став на порозі.— Я не скажу ні душі...

Обоє винувато озирнулися на непроханого відвідувача, і Смок зрозумів, що тут щось криється, і подумки вилаяв себе, чом не здогадався підслухати.

— Ану що у вас тут?— сказав він гостро.

— Про що це ви?— похмуро перепитав Еймос Вентворг.

І Смок не зміг пояснити, про що саме йому йшлося.

V

Тим часом становище все гіршало. В цій глибокій ущелині, куди не заглядало сонце, смерть нещадно косила людей. Щоранку Смок і Куцій острашливо оглядали один

в одного рот — чи не з'явилися на яснах і слизовій оболонці білі плями, перша безперечна ознака цинги.

— Мені вже досить,— заявив Куций одного вечора.— Я все обміркував, і мені вже досить. Може, сякий-такий погонич рабів з мене й вийшов би, але поганяти калік я не годен. Вони ж день у день підупадають па силі. Я вже й двох десятків не можу вигнати на роботу. Джексонові сказав сьогодні, щоб поклався в постіль. Він уже ладен порішити себе. В нього це просто на виду написано. Ні, праця їм нічого не дає.

— І я тепер теж так гадаю,— відказав Смок.— Залишимо на роботі душ десять, а решту вже не чіпатимемо. Ці десятеро будуть нам за помічників. Нехай працюють по черзі. Але ялиновим відваром треба й далі поїти.

— Він теж нічого не дає.

— Може, й не дає, та бодай хоч не шкодить.

— Ще один укоротив собі віку,— повідомив Куций наступного ранку.— Філіпс. Я давно вже бачив, що до цього йдеться.

— Щось у нас не гаразд виходить,— аж простогнав Смок.— А що ти пропонуєш, Куций?

— Хто, я? Я нічого не пропоную. Хай буде, як буде.

— Але ж тоді вони всі перемруть!

— Чому всі? Вентворт залишиться,— буркнув Куций, котрий давно вже поділяв Смокову неприязнь до цього типа.

Як не дивно, а Вентворта цинга таки не брала, і ця загадка весь час пантеличила Смока. Чому Вентворт одинсдиний на цілий табір не піддався хворобі? Чому Лора Сіблі так ненавидить його і водночас скиглить та плазує перед ним і щось у нього вимолює, а він їй не дає?

Кілька разів Смок ніби незумисно заходив до Вентворта в обідню пору. Та лиш одне викликало у нього підозру — підозріливість, з якою зустрічав його Вентворт. Тоді він спробував вивідати щось у Лори Сіблі.

— Сира картопля вилікувала б вас усіх,— сказав він провісниці.— Я знаю, бо вже не раз це бачив.

Очі її спалахнули — надією, люттю і ненавистю,— і Смок зрозумів, що натрапив на слід.

— Чому ви не привезли з собою на пароплаві свіжої картоплі?— спитав він.

— Ми везли. Але у Форті Юконі ми її вигідно продали. У нас предостатком сушеної картоплі, і ми знали, що вона краще збережеться. Вона ж навіть не мерзне.

— І ви продали геть усю свіжу?— аж зітхнув Смок.

— Атож. Звідки ж нам було знати?

— І у вас не лишилося анічогісінько? Може, який лантух-два усе ж завалювався?

Завагавшись на хвильку, вона похитала головою, а тоді кинула:

— Ні. Ми нічого не знаходили.

— А може, таки щось лишилося?— наполягав він.

— Звідки мені знати?— сердито просиччала вона.— Я харчами не завідувала.

— Ага, завідував ними Еймос Вентворт,— здогадався Смок.— Чудово. Ну, а тепер скажіть — це буде між нами,— чи не міг Еймос Вентворт приховати десь трохи сирої картоплі, як ви гадаєте?

— Ні, звісно, не міг. Чом би це він її ховав?

— А чом би й ні?

Вона знизала плечима.

І хоч як бився Смок, а так і не почув од неї, що таке могло статися.

VI

— Вентворт — свиня,— такий був висновок Куцого, коли Смок розповів йому про свою підозру.

— Та й Лора Сіблі — теж, — додав Смок. — Вона знає, що в нього є картопля, але мовчить і тільки домагається, щоб він поділився з нею.

— А він їй каже: «Дзуськи!» — еге ж? — Куций обклав грішний рід людський закрутистою лайкою і перевів подих.— Вони обоє рябос. Бодай би їх цинга згноїла за це,— більше я нічого сказати не можу. Але Вентвортові я зараз піду й розчереплю макітру.

Та Смок був прихильник дипломатичних дій. Вночі, коли в таборі всі поснули й стогнали вві сні, або стогнали, неспроможні заснути, він подався до Вентвортової неосвітленої хатини.

— Послухайте, Вентворте,— сказав він.— У мене в руці — торбинка, а в ній — на тисячу доларів золотого піску. Я людина багата в цьому краю і можу собі таке

дозволити. Боюся, в мене починається цинга. Дайте мені одну сиру картоплину, і цей пісок ваш. Ось підважте, скільки.

Смок аж здригнувся врадувано, коли Еймос Вентворт простяг у темряві руку й помацав торбинку. Потім Смок почув, як Вентворт шарудить під укриттям, і відчув, що долоні його торкнулася не важенька торбинка, а картоплина — справжня картоплина, завбільшки з куряче яйце, і ще тепла, бо лежала в людини під боком.

Смок не став дожидатися ранку. Вони з Куцим побоювалися, що двоє тяжко хворих можуть померти кожну хвилину, і відразу подалися до їхньої хатини. В чашці вони несли картоплину вартістю в тисячу доларів — розтерту й потовчену разом з лушпайкою й піщинками, що до неї поприлипали, — і цю рідку кашку вони по кілька крапель почали вливати в жахливі отвори, що колись були ротами. Цілу довгу ніч Смок і Куций по черзі давали своїм пацієнтам картопляний сік, втирали його в розпухлі ясна з розхитаними зубами і примушували хворих ковтати кожну краплину дорогоцінного еліксиру.

Надвечір другого дня стан обох пацієнтів значно поліпшився. Вони вже не були найтяжчими хворими в таборі. Через дві доби, коли вийшла остання крапля соку, вони опинилися вже поза небезпекою, хоч до цілковитого одужання їм було ще далеко.

— Послухайте, — сказав Смок Вентвортові, — я власник кількох золотодайних ділянок, і мій чек вам оплатять де завгодно. Я даю вам по п'ятсот доларів за картоплину і беру у вас сто штук — на п'ятдесят тисяч.

— А золотого піску ви вже не маєте? — спитав Вентворт.

— Ми з Куцим нашкребли для вас усе, що мали з собою. Але, як відверто сказати, наше з ним багатство оцінюється в кілька мільйонів.

— В мене ніякої картоплі більше немає, — відказав на це Вентворт. — Шкода, але немає. У мене, власне, тільки одна картоплина й була — эта, що я вам віддав. Я беріг її всю зиму, боявся, що захворію. Нізащо не продав би її, якби не гроші на дорогу. Коли річка скресне, я поїду додому.

Хоч картопляний сік і скінчився, здоров'я тих двох хворих, що ним лікувалися, помітно стало поліпшуватись.

Решті ж, одначе, робилося дедалі гірше. Четвертого ранку поховали ще три спотворені хворобою трупи. Витримавши це випробування, Куций заявив Смокові:

— Ти вже спробував по-своєму. Тепер моя черга.

І він подався просто до Вентвортової хатини. Що там відбулося, він потім не розповідав. Але коли він вийшов звідти, на кулаках у нього були садна й подряпини, а Вентворт потім довго ще ходив з розквашеним обличчям, і голова його якомось боком сиділа на скривленій і негнучкій тепер шиї. Чому він це завдячував, було ясно: на шиї у Вентворта чорніли відбитки пальців — чотири синці з одного боку борлака і один з другого.

Далі Смок з Куцим вдерлися до Вентвортової хатини, його самого викинули на сніг, а всередині все поперевертали догори дном. Пришкандибала Лора Сіблі й теж заходилася гарячково шукати.

— Тобі нічого не дістанеться, бабко, навіть якщо ми цілу тонну знайдемо, — запевнив її Куций.

Але всім трьом судилося однакове розчарування. Вони навіть долівку перекопали — і все ж таки нічого не знайшли.

— Я за те, щоб підсмажувати його на повільному вогні, аж доки не заговорить, — на повному серйозі запропонував Куций.

Смок неохоче похитав головою.

— Але ж це вбивство! — не вгавав Куций. — Він просто вбиває цих недотеп — усе одно, що сокирою голови їм стинає, тільки ще гірше!

Минув ще один день. Тепер Смок і Куций не спускали Вентворта з ока. Кілька разів, коли він виходив з цеберком по воду до струмка, вони ніби ненароком підступали до його хатини, і щоразу він кидався назад, так і не набравши води.

— Картоплю сховано десь у нього в хатині, — сказав Куций. — Це ясно, як божий день. Але де саме? Ми ж усе перетрусили. — Він підвівся й надів рукавиці. — Та я таки її знайду, навіть як доведеться всю його клятву хатину по колоді розібрати.

Він глянув на Смока, але той, задуманий над чимось, навіть і не чув його.

— Що на тебе найшло? — сердито запитав Куций. — Чи не цинга, либонь?

— Просто я намагаюся щось пригадати, Куций.

— А що саме?

— В тім-то й річ, що не знаю. Але щось дуже важливе — ось тільки пригадати б!

— Дивись, Смоку, не зсунься з глузду, — стурбовано сказав Куций. — Бо що я робитиму без тебе? Дай своїй голові перепочинок. Ходімо краще зі мною, розтягнемо вдвох ту халупу. Я б її підпалив, та боюся, що бараболя спечеться.

— Отож-бо й є! — схопився на рівні ноги Смок. — Саме це я й хотів згадати! Де той бідон з гасом? Я йду з тобою, Куций! Картопля паша!

— А що ти надумав?

— Побачиш, — загадково сказав Смок. — Я завжди казав тобі, Куций, що кепсько, коли людина не знається на художній літературі, — це-бо навіть па Клондайку може стати в пригоді. Про те, що ми з тобою зараз зробимо, я ще малим хлопцем вчитав в одній книжці. Тепер побачиш: усе піде, як по писаному! Гайда.

Через кілька хвилин вони підкралися до хатини Еймаса Вентворта, освітлюваної лише зеленуватим північним сяйвом. Обережно й безшелесно вони облили гасом колоддя стін, а надто ще двері та віконну раму. Відтак черкнули сірником, і полум'я шугнуло вгору. Смок з Куцим відійшли в затінок і причайлися.

Вентворт вискочив з хатини, дико вирячився на вогонь і кинувсь назад. Не минуло й хвилини, як він з'явився знову, цього разу ступаючи повільно, згинаючись під вагою великого мішка. Щодо вмісту мішка помилитись було неможливо. Смок і Куций накинулися на Вентворта, мов зголоднілі вовки, і водночас один заглив з правого боку, а другий — з лівого. Той осів на землю, придавлений мішком, що його Смок для певності швидко мацнув, і, обхопивши руками Смокові коліна, задер до нього пополотніле обличчя.

— Залиште мені десяток! — заверещав він. — Один десяток — а решту забирайте! Хоч пів десятка! — В лютий нестямі він вищирив зуби й хотів був укусити Смока за ногу, але передумав і знову благально заскиглив. — Хоч п'ять картоплин! Я сам хотів вам завтра все віддати. Так, завтра. Сам збирався віддати! Це ж бо життя! Життя! Тільки п'ять картоплин!

— Де другий мішок? — узяв його за барки Смок.

— Я все з'їв,— відповів Вентворт, і безперечно, щиро.— Оцей тільки мішок і залишився. Дайте мені хоч трошки! А решта — ваша.

— З'їв! — вибухнув Куций. — Цілий мішок! А ці недотепи помирають, бо в них нема жодної картоплини! Ось тобі за це! Ось! Ось! Ось! Паскуда! Тварюка!

Він копнув Вентворта ногою так, що той відлетів од Смока, а другий удар звалив його в сніг. Але Куций бив ще і ще.

— Побережи пальці на ногах, — тільки й сказав йому Смок.

— А я його п'ятою, — відказав Куций. — От побачиш, я йому всі ребра потрощу. Щелепу зверну. Ось тобі! Ось! Шкода, що я в мокасінах, а не в чоботях. Ну й паскуда!

VII

Тієї ночі ніхто в таборі не спав. Смок із Кудим знов і знов обходили таборян, вливаючи по чверті ложки життєдайного картопляного соку в спотворені хворобою роти. І наступного дня, поки один спав, другий не припиняв цієї роботи.

Більше вже ніхто не помирав. Навіть учора ще безнадійні почали одужувати, і то навдивовижу швидко. На третій день люди, що по кілька тижнів не підводилися з ліжка, вже шкандибали по хаті, спираючись на ціпки. І того ж таки дня сонце, яке протягом двох місяців поволи розвіювало полярну ніч, вперше піднялося над скелястим гребенем і весело зазирнуло в ущелину.

— Не дам я тобі й картоплини, — сказав Куций Вентвортові, що принижено канючив у нього. — Тебе цинга навіть і не займала. Ти ж цілий мішок вижер, тепер можеш двадцять років її не боятись. Через тебе я став краще розуміти господа бога. Ніколи я не міг збагнути, чого він не порішив сатану. А тепер збагнув. Він його помилував, як от я тебе. Та все таки це ганьба, що я тебе не прибав.

— Моя вам рада, — сказав Смок Вентвортові. — Ці хворі швидко видужують; за тиждень ми з Кудим поїдемо звідси, і тоді ніхто вас від них не захистить. Онде стежка. До Доусона вісімнадцять днів дороги.

— Збирай своє манаття, Еймосе,— додав Куций.—

Я тобі дав доброго прочухана, але як вони тобі дадуть, то від тебе й мокрого місця не лишиться.

— Панове, благаю, вислухайте мене, — скиглив Вентворт. — Я ж чужий у цьому краю. Я не знаю тутешніх звичаїв. Не знаю дороги. Дозвольте мені поїхати з вами. Я дам вам тисячу доларів, якщо ви візьмете мене з собою.

— Будь ласка, — зловтішно осміхнувся Смок. — Якщо Куций погодиться.

— Хто? Я? — Куций випростав плечі з почуттям власної гідності. — Я ніщо. В лісового кліща — і то більше гордості. Я хробак, кузька, жабин брат і мушачий син. Я не гребую нічим, що повзає, плазує й смердить. Але щоб я лигався в дорозі з оцією помилкою природи? Ану, геть звідси, ти! Я чоловік не гордий, але від твоєї парсуни мене аж нудить.

І Еймос Вентворт пішов геть — пішов сам-один, тягнучи санки, навантажені харчами, яких йому мало вистачити до Доусона. Та за милю дороги його наздогнав Куций.

— Ану, сюди, — сказав Куций. — Ближче, ближче. А тепер віддавай. Вивертай кишені.

— Я вас не розумію, — пробелькотів Вентворт; він аж затрусився, згадавши, як Куций уже двічі його віддухопелив — і кулаками, й ногами.

— Не розумієш? Давай назад оту тисячу! Оту тисячу доларів золотом, що Смок тобі заплатив за миршавеньку картоплину. Витрушуй кишені, ну!

І Еймос Вентворт простяг йому торбинку з золотом.

— Бодай тебе смердючка вкусила, щоб ти сказився і здох, — побажав йому на прощання Куций.

ЯСНА КРУТАНИНА

I

Ясного морозяного ранку в Доусоні Смок Беллю ввійшов до крамниці Аляскинської торговельної компанії, і Люсіль Ерол, стоячи біля галантерейного прилавка, поманила його до себе. Прикажчик саме вийшов на склад.

Великі грубки в крамниці були розжарені, аж червоні, але Люсіль знову наділа рукавиці.

Смок поспішився до неї. На цілий Доусон не було чоловіка, що йому не полестила б увага Люсіль Ерол, співачки з маленької трупи, яка щовечора виступала на сцені місцевого театру.

— Ну й нудьга настала, — поскаржилася Люсіль з милою гримаскою, тільки-но вони потиснули одне одному руки. — Вже добрий тиждень не було жодної гонитви по золото. Скіф Мітчел обіцяв був улаштувати бал-маскарад, а тепер чомусь відклав. Ніяких гулянок немає, і до театру ніхто не ходить. Навіть пошти зі Штатів уже півмісяця не було. Всіх посіла зимова сплячка. Треба щось придумати, треба розворушити це сонне царство, і ми з вами можемо це зробити. Бо ж і хто, як не ми? Знаєте, я з Паливодою розірвала заручини.

Останні її слова одразу ж викликали в Смоковій уяві два видива: обличчя Джой Гастел — і водночас себе самого, на свігу, під холодним північним місяцем, убитого несхибною кулею вищезгаданого Чарлі на прізвисько Паливода. Смок не мав анінайменшого бажання розворушувати Доусон вдвох із Люсіль Ерол, і вона не могла не помітити цього.

— Ні, ні! Дякую вам, але ви мене зовсім не так зрозуміли, — засміялася вона й відкопилила губи. — Якби я хотіла кинутись вам на ший, то діяла б зовсім інакше, і — будьте певні — часу на роздуми у вас би не було.

— З несподіваної радості теж можна дуба дати, — полегшено пробурмотів Смок.

— Не прикидайтеся, — грайливо сказала вона. — Перелякались ви до смерті. Тим-то заявляю вам, містере Смоку Веллю, що закохуватись у вас я не маю найменшого наміру, а якщо ви спробуєте закохатися в мене, Паливода враз відіб'є вам охоту. Ви ж його знаєте. А крім того, я... я не зовсім порвала з ним.

— Ну-ну, загадуйте далі, — всміхнувся Смок. — Може, врешті я здогадаюся, до чого ви хилите.

— А тут здогадуватись і не треба, Смоку. Я сама все розповім. Це Паливода гадає, що я порвала з ним, розумієте?

— Але він помиляється чи ні?

— Звісно, що помиляється. Але це я тільки вам кажу, і дур нікому ні слова! Він гадає, що я з ним порвала.

Розумієте, я наговорила йому всяких речей, між іншим, він їх таки заслужив.

— Ну, а я нащо вам потрібен? Як заслона? Як громовідвід?

— Зовсім ні. Ви заробите силу грошей, ми посміємося з Паливоди, розвеселимо Доусон, а головне — Паливода, нарешті, трошки вгмониться. Йому вже час. Він... ну, як би це вам сказати, забагато собі дозволяє. Ні те, що він такий здоровань, ні те, що він загубив лік своїм займанкам...

— Ні те, що він заручений з найчарівнішою жінкою на всій Алясці,— докинув Смок.

— Так, дякую, і ні те, що ви сказали, не дає йому права ходити на голові. Вчора ввечері він знову розходився. Засипав золотим піском усю підлогу в шинку «М. і М.». На тисячу доларів витрусив. Просто розв'язав свій гаман і почав сипати під ноги танцівникам. Ви вже, звичайно, чули про це.

— Атож. Іще вранці. Шкода, що я не підмітальник у тому закладі. Та все ж я вас ще не зрозумів. До чого тут усе-таки я?

— Слухайте далі. Отож учора мені увірвався терпець. Я посварилася з ним, і він тепер ходить такий, наче я йому серце розбила. Ну, ось ми й дійшли суті. Я люблю некруто зварені яйця.

— Здоровенькі були! — у відчаї скрикнув Смок.— А вони тут до чого?

— Заждїть-но.

— Ні, але до чого тут некруто зварені яйця?

— Та до того, що треба мене вислухати.

— Ну добре, слухаю!

— І на бога, не перебивайте. Отож я люблю некруто зварені яйця. А в Доусоні з яйцями сутужно.

— Так. Я знаю. Поласувати ними можна хіба що тільки в ресторані Славовича. Одне яйце з шинкою — три долари. Два яйця з шинкою — п'ять доларів. Тобто за одне яйце два долари. Таку розкіш можуть дозволити собі лише багатирі та ще Люсіль Ерол з Паливодою.

— Так, він теж любить яйця, — кивнула вона. — Але річ не в тім. Важливо те, що я їх люблю. Я снідаю в Славовича щоранку об одинадцятій. І щоразу з'їдаю два яйця.— Вона значливо помовчала.— А тепер уявіть собі, що хтось усі ті яйця скупив.

Вона чекала на відповідь, а він захоплено дивився на неї й думав: оце ж і поталанило Паливоді!

— Ви не слухаєте мене, — зауважила вона.

— Кажіть далі, — відповів він. — Я здаюся. Це загадка мені не по зубах.

— Ну й нетямущий! Ви ж знаєте Паливоду. Він побачить, як я засмутилася, дізнавшись, що яєць немає — я вже його добре знаю, і смуток вдавати мені не первина — отож, він побачить, як я засмутилася, і що, по вашому, він зробить?

— Не знаю. Скажіть.

— Та одразу ж кинеться шукати чоловіка, що скупив усі яйця. І перекупить їх, хоч би скільки за них заправили: Отож уявіть собі: я заходжу до ресторану об одинадцятій. Паливода вже сидить за сусіднім столиком. Будьте певні, що вже сидітиме. «Два некруто зварених яйця», — кажу я офіціантові. «Пробачте, міс Ерол, — відповідає офіціант, — але яєць більше немає». І тут Паливода своїм ведмедячим голосом: «Офіціанте, яечню з шести яєць!» І той відповідає: «Слухаю, сер», — і приносить яечню. Уявіть собі далі: Паливода скоса дивиться на мене, а я, обурена до глибини душі, крижаним голосом звертаюся до офіціанта. «Пробачте, міс Ерол, — каже він, — але весь наш запас належить містерові Паливоді. Розумієте, міс, він скупив усі яйця». Тепер уявляєте, як Паливода тріумфує і, мовби нічого не помітивши, уминає свою яечню.

А потім уявіть собі таке: Славович власною персоною приносить мені два некруто зварених яйця й каже: «Від містера Паливоди, коли ваша ласка, міс». Що мені тут лишається робити? Що я можу зробити, як не всміхнутися до Паливоди? І після цього ми, звісно, помиримося, і він вважатиме, що дуже дешево відбувся, навіть якщо заплатити по десять доларів за яйце.

— Ну, а що далі? — спитав Смок. — На якій станції я сідаю на цей поїзд, і біля якої водокачки мене з нього викидають?

— Ой, нетямущий! Ніхто вас не викидатиме. Яечний експрес привозить вас просто на центральний вокзал! Отож починайте скуповувати яйця. Сьогодні ж, негайно. Ви можете скупити їх усі до єдиного в Доусоні по три долари за штуку й перепродати Паливоді з якою завгодно націнкою. А тоді ми всім розповімо, в чому тут справа. Паливоду візьмуть на сміх. Це його трохи вгамує. Ми

з вами станемо героями дня, і ви заробите купу грошей. Весь Доусон прокинеться зі сплячки, і уявляєте, скільки буде сміху? Певна річ, якщо... якщо ви вважаєте, що це падо ризикована спекуляція, то я дам вам золотого піску.

Це вже було надміру. Смок був звичайнісінький смертний, родом із заходу Штатів, і мав вельми своєрідні упередження щодо грошей та жінок, тим-то пропозицію про фінансову підтримку він з гідністю відхилив.

II

— Агов, Куций! — гукнув Смок свого приятеля, що перевальцем проходив з протилежного боку вулиці, несучи під пахвою пляшку якоїсь замерзлої рідини. Смок перейшов до нього через вулицю.

— Куди ти з самого ранку заповдівся? Я вже де тебе не шукав.

— Був у лікаря, — відповів Куций, показуючи пляшку. — Із Селлі щось не гаразд. Учора ввечері я її годував і раптом побачив, що в неї хвіст і боки облазять. Лікар каже...

— Ет, то пусте, — нетерпляче урвав його Смок. — Я хочу...

— Що це за муха тебе вкусила? — обурився Куций. — Таж Селлі облісіє, та ще й у таку холоднечу! Селлі заслабла, розумієш? Лікар каже...

— Селлі зачекає. Послухай-но сюди...

— Не може вона чекати! Це ж бо вже знущання з тварини! Ти що — хоч, щоб вона обморозилася, га? І взагалі — що тобі засвербіло? Невже на Монте-Крісто й справді знайшли золото?

— Не знаю, Куций. Але я маю до тебе прохання.

— Ну, як прохання, то це інша річ, — одразу полагіднішав Куций. — Викладай, що там маєш. Я згоден вволити твою волю.

— Я хочу, щоб ти купив для мене яйця...

— Авжеж-бо, ще й пудри з парфумами! А Селлі, сердешна, хай тим часом облазить, так? Ні, Смоку, як тобі заманулося розкошів, то купляй собі яйця сам. А мені й боби з грудниною смакують.

— Я сам купуватиму, але й ти мені допоможи. І помовч трохи, поки я скажу. Зараз ти підеш до Славовича.

Заплатиш хоча б і по три долари за яйця, але скупиш усе, що в нього є.

— По три долари! — аж зойкнув Куций. — А я тільки вчора чув, що в нього припасено цілих сімсот штук! Це ж виходить дві тисячі з гаком за жовток з білком! Знаєш, Смоку, що я тобі владжу? Біжи-но хутчій до лікаря. Він тобі допоможе й візьме за це не більше унції. Бувай. Мені ніколи.

Він уже налагодився йти, але Смок ухопив його за плече й крутнув обличчям до себе.

— Слухай, Смоку, я для тебе що хоч зробити можу, — із серцем сказав Куций. — Якщо ти схопиш нежить, а обидві руки переломиш, я день і ніч сидітиму біля твого ліжка й утиратиму тобі носа. Але я радше вдавлюся, аніж викину дві тисячі сто дзвінких монет на якісь паскудні курячі яйця! Ані заради тебе, ані кого іншого!

— Та долари ж мої, а не твої, Куций. Тут набігла одна вигідна оборудка. Мені треба скупити всі яйця в Доусоні, на Клондайку й цілому Юконі. І без твоєї допомоги не обійтися. В чім тут суть, зараз нема коли розводитись. Потім я тобі поясню, і візьму тебе в пай, як схочеш. А зараз головне — якнайшвидше скупити всі яйця. Отож біжи до Славовича й забирай геть усе, що в нього є.

— Але що ж я йому скажу? Він же не повірить, що я сам їх усі поїм!

— А ти не кажи нічого. Гроші скажуть. Він бере за зварене яйце два долари. Дай йому по три за сире. Якщо почне допитуватися, скажи, що надумав завести птахоферму. Викручуйся, як хочеш, аби тільки яйця були. І на Славовичі не зупиняйся, нам треба скупити всі яйця в Доусоні — геть усі до єдиного, зрозумів? В отому ресторанчику, що навпроти Славовича, теж є трохи — і в них купи. А я подамся до Клондайк-Сіті. Там живе один кривий дід, він недавно розорився і має шість дванадцятків. Він продержав їх усю зиму, щоб продати якнайдорожче, щоб вистачило на зворотну дорогу до Сіетла. Я дам йому на квиток, і яйця будуть наші. Ну, бери ноги в руки. І ще, кажуть, зо дві дванадцятки знайдеться у тієї жіночки, що живе за тартаком і шиє мокасини.

— Ну, гаразд, зроблю як кажеш, Смоку. Найбільший клопіт із Славовичем. Але нічого, я з ним гладенько залагоджу. А почну з дрібних власників.

— Гаразд. Отож паняй. А що до чого, я ввечері тобі розповім.

Та Куций ще помахав пляшкою.

— Спершу я, одначе, підлікую Селлі. Яйця поки що нікуди не втечуть. Якщо їх досі ще не з'їли, то й не з'їдять, поки я подбаю про сердешну хвору псину. Вона ж бо стільки разів рятувала нам життя!

Весь товар з ринку ніколи не скуповували так швидко. За три дні Смок з Куцим прибрали до рук усі яйця в Доусоні — за винятком, хіба, кількох дванадцяток. Смок на ціну не зважав. Він, не червоніючи, признався, що у діда з Клондайк-Сіті сімдесят два яйця придбав по п'ять доларів за штуку. Та найбільше скупив Куций, причому завзято торгуючись. Жінці, що шила мокасини, Куций дав тільки по два долари за яйце, але особливо пишався він угодою із Славовичем — сімсот п'ятнадцять яєць по два з половиною долари штука! Щоправда, він аж зубами скреготів, коли згадував про ресторанчик навпроти, де злупили з нього по два сімдесят п'ять за сто тридцять чотири яйця.

Але кілька дванадцяток таки ще залишилися в двох осіб. Одна з них була індіанка, що жила в хатині на горбі, за шпиталем. Переговори з нею вів Куций.

— Ну, сьогодні я її візьму під зябра,— заявив Куций наступного ранку. — Ти помий посуд, а я враз обернуся, хіба лусну зі злості. Все ж таки з чоловіком куди легше домовлятися. Ці бісові баби всю душу з покупця висотують. З ними хіба тоді можна залагодити, коли сам їм щось продаси. Вона ж таку ціну загне, наче ті яйця із щирого золота!

Повернувшись надвечір додому, Смок побачив, що Куций сидить навпочіпки й натирає якоюсь маззю хвіст Селлі. Вигляд його був підозріло байдужий. Збігло кілька хвилин, і Куций, нарешті, порушив мовчанку.

— Ну, як тобі, поталанило? — недбало запитав він.

— Та нічого, — відповів Смок. — А ти уламав-таки свою індіанку?

Куций переможно кивнув на стіл, де стояло цеберко з яйцями, і одразу ж повернувся до своєї роботи. А за хвилику признався:

— Щоправда, аж по сім доларів за штуку.

— А я вже й по десять давав,— сказав Смок,— але цей живолуп раптом заявив, що продав усі яйця. А це

вже погано, Куций. У нас з'явився конкурент. Через оті двадцять вісім яєць ми можемо запросто погоріти. Розумієш, тут же вся штука, щоб скупити геть усі яйця до єдиного...

Він не докінчив і вперся очима в свого товариша. Вираз обличчя Куцого нараз змінився — чимось діткнутий, він силкувався, одначе, не дати цього знаки. Куций закрив слоїк з маззю, повільно й старанно витер руки об шкуру Селлі, підвівся, підійшов до термометра в кутку, глянув на нього і повернувся назад. І, нарешті, спитав тихим, рівним і аж надто чемним голосом:

— Будь ласка, скажи-но мені знову — скільки яєць ти торгував у того живолупа?

— Двадцять вісім.

— Гм, — буркнув Куций і недбало крутнув головою. Потім, кинувши злий погляд на грубку, раптом заявив:— Смоку, нам треба подумати про нову грубку. Бо в цій уже топку пропало, і коржі весь час горять.

— Дай спокій грубці! — вибухнув Смок. — Ти не крути, а кажи прямо.

— Прямо? Сказати прямо? Тоді будь ласка, зверни свої прегарні очі на це ось цеберко на столі. Бачиш його?

Смок кивнув.

— А тепер я скажу тобі одну річ, одну-єдину: в цьому цеберку рівнісінько, точнісінько, не більш і не менш як двадцять вісім яєць, і кожне з них, хай йому біс, коштує рівнісінько сім круглих, дзвінких монет. Коли в тебе є ще якісь запитання, я готовий уділити відповіді.

— То кажи далі, — зажадав Смок.

— Гаразд. Отой недотепа, з яким ти торгувався, — високий, кремезний індієць, еге ж?

Смок кивнув, і потім уже кивав у відповідь на кожне запитання Куцого.

— Йому щоку ведмідь лапою обідрав, еге ж? Він торгує собаками, еге ж? Його звуть Джім Півщоки? Я все правильно кажу?.. Тож тепер уторопав?

— Тобто ти хочеш сказати, що оті конкуренти...

— Це ми з тобою! Ясно, як божий день. Ота скво — його жінка, вони живуть на горбі за шпиталем. Я б уторгував ці яйця по два долари за штуку, якби ти не перебив мені.

— Та й я б так само, якби ти не перебив мені, хай тобі

грець! — засміявся Смок. — Ну, та байдуже. Зате ми все скупили. Це найголовніше.

Цілу наступну годину Куций недогризком олівця виводив якісь карлючки на берегах газети трирічної давності, і що довші й нерозбірливіші ставали стовпчики цифр, то він сам усе більш веселішав.

— Все! — сказав він нарешті. — Здорово, га? Як на мене, чудово. Послухай, що в мене вийшло. Ми маємо рівно дев'ятсот сімдесят три яйця. Вони обійшлися нам рівно в дві тисячі сімсот шістдесят доларів за нинішнім курсом, тобто коли унція золота йде за шістнадцять доларів. А тепер слухай далі. Якщо ми злупимо з Паливоди по десятці за штуку, то матимемо з цього рівно шість тисяч дев'ятсот сімдесят доларів чистого зиску. Оце я розумію — бухгалтерія! І половина тих грошей — моя! Так і запиши, Смоку, — я тобі такий вдячний, що аж слів мені бракує. Оце бухгалтерія! Виходить, на курей ставити вигідніше, ніж на коней!

Об одинадцятій того ж таки вечора, коли Смок уже міцно спав, Куций розбудив його, доторкнувшись йому до щоки крижаними пальцями; від хутряної парки Куцого віяло морозом.

— Що сталося? — пробурчав Смок. — Хвіст у Селлі зовсім обліз, чи що?

— Ні, просто в мене добра новина. Я балакав із Славовичем. Тобто, Славович балакав зі мною, бо він почав перший. «Послухай, Куций, — каже він. — Я хочу поговорити з тобою про оті яйця. Я нікому ані слова. Ніхто не знає, що я продав їх тобі. Але як ти надумав спекулювати, я можу дати тобі добру раду». І таки врадив, їй-бо. Угадуєш — не вгадаєш!

— Ну, кажи вже, кажи.

— Ти навіть не повіриш! Він заговорив про Паливоду Чарлі! Мовляв, той хоче купити яйця. Він приходив до Славовича й пропонував по п'ять доларів за штуку, а під кінець аж по вісім! А в Славовича ані тобі яєчка. На прощання Паливода запрягнувся, що роздоб'є Славовичеві макітру, якщо дізнається, що той таки приховав яйця. Славович мусив сказати, що він їх продав, тільки покупця назвати не може, це, мовляв, таємниця. Славович просить дозволу назвати мене Паливоді. «Куций, — каже, — Паливода помчить до тебе щодуху. Ти можеш злупити з нього по вісім доларів за штуку». А я йому кажу —

по вісім хай своїй бабуні платить. Я менше десятки не візьму. Одне слово, я сказав Славовичеві, що все обміркую і відповідь дам уранці. Ми, звісно, дозволимо йому розповісти Паливоді, хто яйця скупив, еге ж?

— Авжеж, Куций. Вранці щонайперше збігаєш до Славовича. Хай скаже Паливоді, що ми з тобою в цьому ділі компаньйони.

Хвилини за п'ять Куций знову розбудив Смока.

— Послухай, Смоку! Смоку!

— Ну, чого?

— Тільки ж ти дивись, щоб по десятці за штуку і ні цента не скидати, ясно?

— Ясно, ясно,— промимрив Смок, засинаючи.

Вранці в крамниці торговельної компанії Смок знову зустрів Люсіль Ерол біля галантерейного прилавка.

— Колеса закрутилися! — врочисто заявив він. — Паливода вже побував у Славовича, і добром, і злом просив продати яйця. А тепер Славович, напевно, вже сказав йому, що яйця скупили ми з Куцим.

Очі Люсіль Ерол засяяли.

— Ну, все, я йду снідати! — вигукнула вона. — Замовлю яйця, а коли почую, що їх немає, розіграю таку журбу, що й камінь, а не серце розчулиться. І тоді вже Паливода зробить усе — кістками ляже, цілу копальню віддасть, аби тільки перекупити яйця. Я його знаю. Але ви ж ціни не спускайте. Десять доларів, Смоку, менше брати я просто забороняю. Якщо продасте дешевше, я вам цього ввік не подарую.

Опівдні Куций виставив на стіл казанок бобів, казанок кави, сковороду коржів, дві бляшанки — масла та згущених вершків, парку оленину з грудниною на тарелі, миску розпарених сушених персиків і оголосив:

— Обідати подано! Тільки глянь спершу, як там Селлі.

Смок відклав упряж, що її саме лагодив, прочинив двері й побачив, як Селлі й Жвавий мужньо відганяють зграю голодних сусідських собак. Але побачив він і щось інше, що примусило його зразу ж хряснути дверима й прожогом кинутися до грубки. Схопивши сковороду, ще гарячу після оленини, він поставив її знов на передню конфорку. Потім кинув на неї добрячий шмат масла, взяв яйце й розбив на сковороду, і вже простяг був руку по друге яйце, коли до нього підскочив Куций і схопив за лікоть:

— Ти що це робиш?

— Яечню,— відповів Смок, скинув з ліктя руку Куцого й розбив друге яйце. — А в тебе хіба зір зіпсувався? І тобі здається, що я зачісуюся?

— Та чи ти, бува, не захворів? — стурбовано запитав Куций, коли Смок, відштовхнувши його вбік, розбив над сковородою третє яйце. — Чи, може, просто з глузду зсунувся? Ти ж уже на тридцять доларів гахнув!

— А гахну на всі шістдесят,— сказав Смок, розбиваючи четверте яйце. — Не заважай, Куций. До нас іде Паливода, за п'ять хвилин він буде тут.

Зрозумівши, нарешті, в чім справа, Куций полегшено зітхнув і сів до столу. А коли в двері постукали, Смок уже сидів навпроти нього і перед ними стояло по тарілці з гарячою яечнею.

— Увійдіть! — гукнув Смок.

Паливода Чарлі, молодий велетень під стелю на зріст і вагою не менше як сто дев'яносто фунтів, увійшов і потиснув їм обом руки.

— Сідай до столу, Паливодо, перекуси з нами, — запросив Куций. — Смоку, підсмаж для нього яечню. Ладен закластися, що він уже й забув, який у неї смак.

Смок розбив над гарячою сковородою ще три яйця й за хвилину-дві поставив яечню перед гостем. Той дивився на неї таким дивним напруженим поглядом, аж Куцого ляк узяв, як признався він згодом: а що, як раптом Паливода суне яечню до кишені і дасть драла?

— Мабуть, найбільші багатирі в Штатах не їдять так, як оце ми,— триумфував Куций.— Ось ми зараз утрюх уминаємо яєць на дев'яносто доларів і хоч би тобі чмих.

Паливода втупився очима з напівпорожню вже тарілку й наче закам'янів.

— Іж, чого ти,— підбадьорив його Смок.

— Вони... вони не коштують по десять доларів, — повільно видушив Паливода.

Куций прийняв виклик.

— Кожна річ коштує стільки, скільки можна за неї взяти, хіба ні? — спитав він.

— Та воно-то так, але...

— «Але» тут ні до чого. Я кажу тобі, скільки ми за них можемо взяти. По десятці за штуку,— більш не візьмемо, а за менше не віддамо. Май на увазі, ми зі Смоком заснували яечний трест. Коли ми кажемо — десять, то так

воно й буде.— Він витер тарілку коржем.— Я, здається, ще б двійко з'їв,— зітхнув він і наклав на тарілку бобів.

— Як же це ви отак їсте яйця,— не стримався Паливода.— Це... це просто негарно!

— А без яєчні нам із Смоком і їжа не всмак, — вибачливо пояснив Куций.

Паливода без видимої насолоди доїв свою яєчню й нерішуче видивився на двох приятелів.

— Послухайте, хлопці, чи не могли б ви зробити мені одну велику послугу? — почав він непевним голосом. — Скажімо, продати, позичити чи подарувати з дванадцятку яєць?

— А чом би ні,— відповів Смок.— Я й сам знаю, як воно, бува, кортить поласувати яєчком. Але ми не такі бідні, щоб брати гроші за почастунок. Ми дамо тобі їх задарма. — Тут його копнули під столом ногою, і він зрозумів, що Куций втрачає самовладання. — Ти кажеш дванадцятку, Паливода?

Той кивнув.

— Ану, Куций,— сказав Смок,— підсмаж їх йому. Я тебе розумію. Я й сам іноді ладен з'їсти десяток за одним заходом.

Куций уже схопився з місця, але Паливода стримав його рукою

— Ні, не смажених,— сказав він.— Мені треба їх свіженькі.

— Тобто щоб ти міг забрати їх з собою?

— Атож.

— Так це вже і не почастунок,— зауважив Куций.— Це... це вже ти від нас підеш, наче з крамниці...

Смок підтримав його.

— Таки справді, це вже зовсім інша річ,— сказав він.— Я гадав, ти просто хочеш поласувати. А так — розумієш, ми скупили яйця, бо хочемо спекулювати.

В очах Паливоди застрибали грізні блакитні вогники.

— Я заплачу вам за них,— гостро мовив він.— Скільки?

— Але не за дванадцятку, — відказав Смок. — На дванадцятки ми не продаємо, продаж уроздріб нас не цікавить. Тут ідеться про велику обладку — навіщо ж підривати самим собі ринок? Ми скупили всі яйця — і продамо їх лише гуртом.

— А скільки їх у вас і скільки ви за них правите?

— Скільки їх у нас, Куций? — спитав Смок.

— Зараз скажу,— відповів Куций і, одкашлявшись, почав лічити вголос: — Дев'ятсот сімдесят три відняти дев'ять — буде дев'ятсот шістдесят два. А за весь цей гамуз, по десятці за штуку, вийде дев'ять тисяч шістсот двадцять кругленьких доларів. Звісно, гра у нас чесна, і за тухлі яйця гроші ми повертатимемо — тільки тухлятини в нас немає. Ось чого я на Клондайку не бачив, то це тухлого яйця. Навіть найзаплішеніший дурень не повезе сюди тухлих яєць.

— Правильно,— підтримав його Смок.— За тухлі яйця гроші повертаємо, Паливода. Отож наша пропозиція така: давай нам дев'ять тисяч шістсот двадцять доларів, і всі яйця на Клондайку — твої.

— А потім ти можеш пустити їх по двадцятці за штуку й заробиш іще стільки ж,— порадив Куций.

Паливода сумно похитав головою й наклав собі на тарілку бобів.

— Ні, це занадто дорого, Куций. Мені треба лише кілька штук. Я дам вам по десять за дві дванадцятки. Можу навіть по двадцять дати — але весь гамуз мені купляти ні до чого.

— Всі або жодного,— було останнє слово Смока.

— Послухайте, хлопці,— раптом відверто заговорив Паливода. — Я вам усе розповім по щирості, але хай це залишиться між нами. Ви знаєте, що ми з міс Ерол були заручені. А тепер вона розірвала заручини. Ви ж, мабуть, чули. Всі про це знають. Тож яйця мені потрібні для неї.

— Хе!— осміхнувся Куций.— Тепер мені все ясно. Тільки я й не думав, що ти на таке здатний!

— На що саме?

— Це просто підло, так і знай! — провадив Куций у благородному гніві. — І я б не здивувався, якби хтось у тебе кулю вліпив, бо ти таки заслужив на це!

Паливода мало не спалахнув нестримною люттяю. Він стиснув дешеvu виделку так, що аж зігнув її, а блакитні його очі погрозово заярілися.

— Ти що це, Куций, верзеш? Коли ти гадаєш, що я задував тишком-нишком якесь свинство...

— Я знаю, що гадаю,— вперто відказав Куций.— І тишком-нишком такі речі не виходять. Коли кидають, то це й дурень побачить.

— Що кидають?

— Ну, яйце, сливу, м'яча, будь-що. Тільки знай, Паливоду, це тобі так не минеться. Цього тобі публіка не подарує. Хоч міс Ерол і акторка, ніхто не дозволить тобі закидати її на сцені яйцями.

Якусь мить здавалося, що Паливоду грець вхопить. Він похапцем сьорбнув гарячої, мов окріп, кави й поволі оговтався.

— Ти помиляєшся, Куций, — холодно й розважливо сказав він. — Я не збираюся закидати її яйцями. Та зрозумій же ти! — знову розпалюючись, вигукнув він. — Я хочу піднести їй ті яйця на тарілочці, некруто зварені — вона їх дуже любить.

— Я так і знав, що помиляюся, — великодушно мовив на це Куций. — Я вірю, що ти не здатний на таке паскудство.

— От і добре, Куций, — простив його Паливода. — Але перейдім до діла. Тепер ви розумієте, навіщо мені потрібні яйця. Так потрібні, що аж-аж-аж!

— Отож ти даєш за них дев'ять тисяч шістсот двадцять доларів? — спитав Куций.

— Та це ж здирство! — обурився Паливода.

— Ні, це операція, — відповів Смок. — Чи, може, ти гадаєш, ми скупили яйця для розваги?

— Слушайте, я ж вам усе пояснив, — благально промовив Паливода. — Мені потрібні тільки дві дванадцятки. І я дам вам по двадцять доларів за штуку. Але нащо ж мені така гурма яєць? Я он скільки років тут прожив і не їв яєць, можу й далі без них обходитися!

— Та ти не заводься, — порадив йому Куций. — Кажеш, вони тобі не потрібні? Ну то ми тебе не силуємо.

— У тім-то й річ, що потрібні, — жалібно сказав Паливода.

— Тоді викладай дев'ять тисяч шістсот двадцять доларів, і якщо я неправильно полічив, то з мене чарка.

— А що як ці яйця ні на що не придадуться? — заперечив Паливода. — Що як міс Ерол вони вже набридли?

— Як на мене, міс Ерол варта таких грошей, — спокійно докинув Смок.

— Таких грошей! — Паливода аж схопився на ноги в пориві красномовства. — Та вона варта мільйона доларів! Варта всього, що я маю! Варта всього клондайкського золота! — Він сів і заговорив уже спокійніше. — Але це не підстава, щоб мені бухнути десять тисяч на один її

снідапок. Слухайте, я маю таку пропозицію. Позичте мені дві-три дванадцятки яєць. Я віддам їх Славовичу. Він піднесе їй їх від мого імені. Вона не всміхалася до мене вже сто років. Якщо ці яйця подарують мені її усмішку, я заберу у вас усю партію.

— І ти підпишеш на таких умовах контракт? — поспішився Смок: він-бо знав, що Люсіль Ерол усміхнеться!

Паливоди на мить аж мову відібрало.

— Вам тут, я бачу, пальця в рот не клади,— сказав він ущипливо.

— Ми ж тільки пристаємо на твою пропозицію,— відповів йому Смок.

— Ну, гаразд, беріть папір і пишіть свої умови! — сердито вигукнув Паливода, загнаний у глухий кут.

Смок одразу ж склав документ, згідно з яким Паливода зобов'язувався сплатити по десять доларів за кожне запропоноване йому яйце, в разі, коли дві дванадцятки, видані йому авансом, сприятимуть його примиренню з Люсіль Ерол.

Паливода вже взяв перо, та раптом затримав піднесену руку в повітрі.

— Стривайте,— сказав він.— Якщо вже я купую яйця, то вони мають бути свіжі.

— На Клондайку несвіжих не буває,— пирхнув Куций.

— А все-таки за кожне тухле яйце ви повертаєте мені десятку.

— Авжеж, — погодився Смок. — Це справедливо.

— І кожне тухле яйце, яке ти повернеш, я з'їдаю,— оголосив Куций.

Смок вставив у контракт слово «свіжі», Паливода похмуро підписав документа, взяв цеберко з пробними двома дванадцятками, натягнув рукавиці, кинув: «Бувайте, грабіжники!» — і вийшов з хатини, хряснувши дверима.

III

Наступного ранку Смок був свідком сцени, що розігралася в Славовича. Паливода запросив його до свого столика — поряд із тим, за яким сиділа Люсіль. Все відбулося точнісінько так, як вона й казала.

— Яєць і сьогодні нема? — жалібно спитала Люсіль в офіціанта.

— Ні, мем,— відповів той.— Кажуть, хтось скупив усі яйця в Доусоні. Містер Славович хотів би придбати хоч кілька десятків спеціально для вас, але скупник уроздріб продавати відмовляється.

Саме в цю мить Паливода підізвав власника ресторану, поклав руку йому на плече і нахилив його до себе.

— Послухайте, Славовичу,— хрипко прошепотів він,— я вчора ввечері приніс вам дві дванадцятки яєць. Де вони?

— В комірчині. Я тільки шість штук розморозив і держу для вас наготові.

— Це не для мене,— шепіт Паливоди став ще тихіший.— Зваріть два некруто і піднесіть міс Ерол.

— Я сам цього допильную,— запевнив його Славович.

— І не забудьте сказати, що я прошу не відмовити,— додав Паливода, відпускаючи його плече із залізного стиску.

Гарненька Люсіль Ерол сумно втупилася в груднину з товченою консервованою картоплею, коли це Славович поставив перед нею тарілку з двома некруто звареними яйцями.

— Містер Паливода просить не відмовити йому,— сказав він так, щоб почули й за сусіднім столиком.

Смок подумки визнав, що грає міс Ерол пречудово. Вона радісно зашарілася, мимоволі озирнулася на них, уже ладна усміхнутися,— і тільки зусиллям волі стрималась і одвернулася сказати щось власникові ресторану. Паливода під столом торкнувся носакон Смокового мокасина.

— Чи їстиме вона їх? Оце головне. Чи їстиме? — схвильовано прошепотів він.

Вони дивилися скося на Люсіль Ерол і бачили, як дівчина, вагаючись, мало не відсунула тарілку, але врешті здалася на спокусу.

— Я забираю яйця,— сказав Паливода Смокові.— Контракт чинний. Ти бачив? Бачив? Вона мало не всміхнулася! Я знаю її. Все влаштовано. Ще двійко яєць узавтра — і вона простить мене, помириться! Я такий вдячний тобі, Смоку! Я б потиснув тобі руку — тільки боюся, що вона помітить. Ні, ти не грабіжник. Ти — доброчинець!

Врадуваний Смок повернувся до хатини і побачив, що Куций, насуплений, мов чорна хмара, розкладає пасьянс. Смок уже добре знав: якщо Куций розкладає пасьянс, то значить, діла швах.

— Мовчи і не чіпай мене, — буркнув Куций, не зводячи очей.

Але незабаром його прорвало й понесло.

— Все зійшло на пси, — розпачливо мовив він. — Наша монополія прогоріла. Завтра в усіх забігайлівках за коктейль з яйцем братимуть по долару. Найзлиденніші сироти доусонські уминатимуть яйця донесхочу. Ти знаєш, на кого я наскочив? Один недотепа привіз сюди три тисячі яєць! Три тисячі, прямцем із Сорокової Милі.

— Не може бути, — не повірив Смок.

— До біса «не може»! Я бачив ті яйця на власні очі. А того типа звуть Готеро — здоровань з блакитними очима, канадський француз. Він спочатку питався тебе, а потім одвів мене вбік і без ножа зарізав. І знаєш, хто його наштирив на це? Ми самі! Він знав, що на Сороковій Милі є три тисячі штук, і як почув, що ми скуповуємо яйця, — шасть туди й перекушив їх. «Покажи їх мені», — кажу. І він показав. Там, під берегом, стояли його запряги, — собаки відпочивали, і два індіяти-погоничі теж, вони щойно з Сорокової Милі. І на санках ящики з-під мила — такі собі дерев'яні ящики. Ми витягли один і там-таки, на кризі, й розкрили. А в ньому — яйця, повно їх, пересипаних тирсою. Отож ми з тобою, Смоку, сіли маком. Плакали наші грошики! І знаєш, що цей нахаба мені заявив? Що він їх нам віддасть по десятці за штуку. І що він робив, коли я виходив з його хатини? Писав оголошення, що продає яйця. Він пропонує нам узяти весь гамуз, по десятці за штуку. Каже, що чекатиме до другої, а як ми не купимо, то він пустить їх у продаж і нашої оборудці буде каюк. А ще він сказав, що взагалі до таких речей не має кебет, але від дурних грошей гріх було б відмовлятися — це він про наші з тобою гроші!

— Дарма, — бадьоро мовив Смок. — Яюсь викрутимосся, дай тільки подумати. Головне — діяти швидко й злагоджено. Я домовлюся з Паливодою, щоб він прийшов по яйця о другій. А ти купи яйця в цього Готеро, тільки спершу поторгуйся. Але навіть якщо ти заплатиш йому

по десятці за штуку, Паливода забере їх у нас за таку саму ціну. Ну, а коли купиш дешевше, то ми ще й заробимо на цьому. Отож дій! І дивися, щоб яйця були тут найпізніше о другій. Візьми наш запряг і попроси ще собак у полковника Бові. Рівно о другій будь тут.

— Послухай, Смоку, — гукнув йому навздогін Куций, коли той уже вийшов з хатини. — Може, візьмеш з собою парасольку? Бо ще, не доведи, боже, з неба яйця посиплються!

Смок знайшов Паливоду в шинку «М. і М.», і між ними відбулася бурхлива розмова.

— Май на увазі, ми тут ще прикупили яєць, — сказав Смок, коли Паливода погодився прийти до них о другій і на місці розрахуватися за яйця.

— Щастить же вам на яйця, не те, що мені, — зітхнув Паливода. — А скільки ви їх ще купили і скільки піску мені до вас тягти?

Смок заглянув до свого записника.

— За підрахунками Куцого, в нас тепер три тисячі дев'ятсот шістьдесят два яйця. Помнож на десять...

— Сорок тисяч доларів! — заревів Паливода. — Ви ж казали, що їх у вас дев'ять сотень! Це здирство! Ні, я на таке не піду.

Смок видобув із кишені контракт і вказав на слова: «гроші сплачуються за весь товар».

— Тут не зазначено, скільки товару ми тобі продаємо. Ти погодився сплатити по десять доларів за кожне одержане від нас яйце. Кількість їх збільшилася, але контракт — це контракт, і тут стоїть твій підпис. Між нами кажучи, ми й самі дізналися про цю додаткову партію вже після того, як ти його підписав. І нам довелося її купити, бо інакше ми б прогоріли.

Протягом п'яти довгих хвилин Паливода лише важко сопів, силкуючись опанувати себе, а тоді, нарешті, визнав свою поразку.

— Так, я таки пошився в дурні, — гірко мовив він. — Тут куди не кинь — самі яйця. Треба якнайхутчіш вибратися з цієї халепи, поки мене тими яйцями не засипало. Я буду у вас о другій. Але сорок тисяч!

— Ні, тільки тридцять дев'ять тисяч шістьсот двадцять, — поправив його Смок.

— Та це ж буде двісті фунтів піску! — лютував Паливода. — Його на горбу й не донесеш.

— Ми позичимо тобі свій запряг, щоб одвезти яйця, — зголосився Смок.

— А куди я їх потім діну? Ет, до дідька. Я прийду. Тільки тепер поки віку яйця в рот не візьму. Мене вже від них верне.

О пів на другу Куций пригнав угору крутим схилом два запряги з купленими в Готеро яйцями.

— Ми заробимо майже вдвічі більше, — мовив він Смокові, поки вони разом переносили ящики до хати. — Я йому сказав, що більш як по вісім не дам. Тоді він мене обклав по-своєму, і кінець-кінцем погодився. Тепер виходить, що з кожного яйця ми матимемо по два долари чистого прибутку, а яєць — аж три тисячі штук. Я з ним там-таки й розплатився. Ось розписка.

Поки Смок ставив на стіл терези й готувався зустріти Паливоду, Куций заходився коло обрахунків.

— Готово! — нарешті оголосив він урочисто. — Ми одержуємо дванадцять тисяч дев'яцот доларів чистого прибутку. І Паливода не має збитків. Він одержує міс Ерол. А на додачу — геть усі яйця. Всі задоволені, й нікому ніякої кривди.

— Навіть Готеро, і той прибрав до кишені двадцять чотири тисячі, — засміявся Смок. — Звичайно, мінус витрати на яйця й на собак. А якщо Паливода схоче залишити за собою монополію, то й він ще зможе на яйцях нажитися.

Точнісінько о другій Куций, визирнувши в двері, побачив, що до них іде Паливода. Той увійшов з діловитим виглядом, скинув ведмеже хутро, повісив на цвях і підсів до столу.

— Ну, давайте сюди свій товар, розбишаки, — почав він. — І так і знайте: кому життя дороге — щоб при мені про яйця ані ввік не згадував!

Утрюх вони почали лічити перші сотні яєць, скуплені до появи Готеро. Коли відрахували двісті штук, Паливода раптом надбив одне яйце об край столу й великими пальцями вправно розкрив його.

— Гей, ти що робиш? — обурився Куций.

— А воно хіба не моє? — огризнувся Паливода. — Я вам за нього даю десять доларів, і kota в торбі купляти не збираюся. За свою кривну десятку я маю право знати, що мені накидають!

— Якщо воно тобі не подобається, я можу його з'їсти, — ехидно запропонував Куций.

Паливода придивився до яйця, понюхав його й похитав головою.

— Ні, тобі воно не дістанеться, Куций. Це добре яйце. Дай-но мені каструлю. Я сам його з'їм на вечерю.

Ще тричі Паливода розбивав на вибір яйце; всі вони були свіжі, і він виливав їх у каструлю, що стояла поряд на столі.

— А тут їх на два більше, ніж ти лічив, Куций, — сказав він, скінчивши рахувати. — Дев'ятсот шістдесят чотири, а не дев'ятсот шістдесят два.

— Помилився, винен, — охоче погодився Куций. — Ми їх тобі підкинемо задарма, для рівного рахунку.

— Ще б пак, ви це собі можете дозволити, — похмуро кинув Паливода. — Ну, все, першу партію прийняв. Дев'ять тисяч шістсот двадцять доларів. Пиши розписку, Смоку.

— Може, краще полічити до кінця? — запропонував Смок. — Ти б тоді зразу за все й розрахувався.

Паливода похитав головою.

— Я в арифметиці не дуже жвавий. Краще кінчим з першою партією, щоб не збиватися.

Підійшовши до свого хутра, він витяг з обох кишень по торбинці із золотим піском, довгій і туго набитій, мов ковбаса. Коли він розплатився за першу партію, піску в тих горбинках лишилося щонайбільш на кілька сотень доларів.

Потім приставили до столу ящик з-під мила й почали лічити яйця, куплені в Готеро. Коли одлічили першу сотню, Паливода знову різко стукнув яйцем об край столу. Воно не тріснуло. Удар пролунав глухо, наче то було не яйце, а мармурова кулька.

— Наскрізь промерзло, — зауважив він і стукнув дужче.

Він підняв яйце, і вони побачили, що шкаралупа в місці удару розкришилася на порох.

— Звісно, — озвався Куций, — як же йому не промерзнути, якщо його тарганили сюди аж із Сорокової Милі. Його тепер тільки сокира візьме.

— То давайте сюди сокиру, — сказав Паливода.

Смок приніс сокиру, і Паливода, бувалий лісоруб, вправно розітнув його на дві рівні половинки. Всередині яйце виглядало вельми підозріло. Смокові похололо на серці від лихого передчуття. Куций, однак, ще храбрував. Він підніс одну половинку до носа й понюхав.

— Пахне нормально, — сказав він.

— Але вигляд має ненормальний, — відказав Пали-

вода. — І як воно може пахнути, коли й запах його заморожений? Ану, хвилиночку.

Він кинув обидві половинки яйця на сковороду і поставив її на передню конфорку гарячої грубки. Всі троє роздули ніздрі й завмерли, чекаючи. І по кімнаті поволі почав розпливатися запах, у природі якого не могло бути ніяких сумнівів. Паливода мовчав, і Куций теж не подавав голосу, хоча все вже стало ясно.

— Викинь його! — вигукнув Смок, задихаючись.

— Навіщо? — сказав Паливода. — Однаково доведеться перевіряти решту.

— Тільки не тут! — Смок зайшовся кашлем, і його мало не вивернуло. — Розрубуй їх, і одразу буде видно. Викинь його, Куций... Викинь геть! Хху! І не зачиняй дверей.

Вони розкривали ящик за ящиком, брали навмання яйце за яйцем, розтинали їх навпіл — і щоразу бачили ту саму картину: геть-чисто всі яйця безнадійно, безповоротно протухли.

— Гаразд уже, Куций, можеш їх не їсти, — кепкував Паливода. — І дозвольте мені якнайшвидше забратися звідси. Я підписував контракт на свіжі яйця. Позичте мені, будь ласка, запряг, і я вивезу ті, що свіжі, поки вони теж не протухли у вашій хаті.

Смок допоміг йому навантажити санки. Куций навіть не виходив — сів за стіл і почав розкладати пасьянс.

— А скажіть-но, чи довго ви сиділи на цьому товарі? — підшкільнув на прощання Паливода.

Смок промовчав і, зиркнувши на свого набурмосеного компаньйона, почав викидати ящики з хати на сніг.

— Послухай, Куций, по скільки, кажеш, ти віддав за ці три тисячі? — лагідним тоном поцікавився Смок.

— По вісім доларів. Іди геть. Не чіпай мене. Я вмю лічити не гірше за тебе. Ми втратили на цій обладунці рівнісінько сімнадцять тисяч доларів. Я підрахував це ще тоді, як ми збиралися нюхати оте перше яйце.

Поміркувавши трохи, Смок знову порушив мовчанку.

— Послухай, Куций, сорок тисяч доларів — це двісті фунтів піску. Паливода позичив у нас запряг одвезти яйця. Сюди він прийшов без санок. А ті дві торбинки з піском, що він приніс у кишнях, важили фунтів по двадцять, не більше. Ми домовлялися, що він заплатить

одразу за весь товар. А він приніс лише стільки, щоб розрахуватися за незіпсовані яйця. За ті три тисячі віп і не збирався платити. Отже, він знав, що вони тухлі. А звідки він це знав, як ти гадаєш?

Куций зібрав карти, почав був тасувати їх, та нараз покинув.

— Та що тут гадати, коли це й дитина б зрозуміла! Ми втратили сімнадцять тисяч. Паливода виграв сімнадцять тисяч. Оті яйця, що нам продав Готеро, вони весь час належали Паливоді. В тебе є ще якісь запитання?

— Є. Як це ти не додумався перевірити, чи ті яйця свіжі, перш ніж платити за них?

— А це теж дуже просто. Цей пройдисвіт Паливода розписав усе наперед, як по нотах. Я не мав часу на перевірку — треба ж було встигнути все владнати до другої години. А тепер, Смоку, дозволь і мені гречно запитати в тебе: як, кажеш, звуть оту особу, що напоумила тебе спекулювати яйцями?..

Куций перетасовував колоду після шістнадцятого невдалого пасьянсу, а Смок саме збирався готувати вечерю, коли до них постукав полковник Бові, вручив Смокові листа й пішов далі, до своєї хатини.

— Ти бачив його обличчя? — люто вигукнув Куций. — Він ледь-ледь не зареготався. Ну, тепер сміха з нас будуть, Смоку. Хоч бери й тікай з Доусона.

Лист був від Паливоди, і Смок прочитав його вголос:

— «Дорогі Смоку й Куций! Запевняю вас у своїй щирій повазі і прошу прийняти запрошення повечеряти разом зі мною сьогодні ввечері в Славовича. Міс Ерол і Готеро теж вечерятимуть з нами. Ми з Готеро були компаньйонами ще п'ять років тому в Серклі. Він гарний хлопець і буде моїм дружком на весіллі. Тепер щодо яєць. Їх завезено до Клондайку перед чотирма роками, і вони вже тоді були тухлі. Вони були тухлі, коли їх вивозили з Каліфорнії. Вони зроду тухлі. Одну зиму вони перебули в Карлуку, другу — в Нутліку, а останню — на Сороківій Милі, де їх продали з аукціону, щоб покрити кошти зберігання. А цю зиму вони, либонь, перебудуть в Доусоні. Але не держіть їх у теплому приміщенні. Люсіль просить переказати вам, що ми всі гуртом таки розворушили Доусон. Отож чарка за вами, майте на увазі.»

Щиро ваш — П.»

— Ну, що ти на це скажеш? — спитав Смок. — Ми, звичайно, прийнемо запрошення?

— Я тобі тільки одне скажу, — відповів Куций. — Паливоди й збанкрутувати не страшно. Він же лицедій, такий лицедій, що аж ну! А ще скажу тобі ось що: я в своїх обрахунках помилився. В Паливоди буде мало що сімнадцять тисяч прибутку, а й ще дещо. Ми з тобою піднесли йому в подарунок усі свіжі яйця, що були на Клондайку. Дев'ятсот шістдесят дві штуки та ще ті два, які я йому підкинув для рівного рахунку! І він, негідник, навіть не посоромився забрати каструльку з тима трьома яйцями, що ми розбили на пробу! І наостанці я тобі ще одне скажу: ми з тобою справдженні рудокопи, вроджені золотошукачі. Але на фінансах і різних там спекуляціях-махінаціях знаємося так само, як теля на пирогах. Тож надалі шукаймо талану лиш по горах і долах, а як ти ще хоч раз згадаєш при мені про яйця — нашому приятельству кінець. Ясно?

СЕЛИЩЕ ТРА-ЛЯ-ЛЯ

I

Смок і Куций здибалися на розі біля шинку «Оленячий Ріг». У Смока обличчя було вдоволене, і йшов він легкою, бадьорою ходою. Куций же, навпаки, плентався безрадісно й змуджено.

— Ти куди? — весело озвався до нього Смок.

— Щоб мене повісили, коли я знаю, — понуро відповів Куций. — Куди очі світять. Все одно подітися нема де. Дві години змарнував на покер — карта нікому не йшла, нічого не виграв, нічого не програв. Згуляв із Скіфом Мітчелом у крибедж на чарку, а тепер і зовсім не знаю, куди податись. Оце ж і видивляюся, — може, десь бійка зчичиться чи хоч собаки перегризуться.

— Ну, тоді я маю для тебе щось цікавіше, — сказав Смок. — Власне, тим-то я й розшукував тебе. Ходімо.

— Отак зразу?

— А певно.

— Куди?

— На той берег, у гості до старого Дуайта Сендерсона.

— Вперше чую про такого, — похмуро сказав Куций. — І взагалі не чув, щоб хтось на тому березі жив. Чого це він там оселився? Він що, клепки не має?

— Він має щось на продаж, — засміявся Смок.

— Що саме? Собак? Копальню? Тютюн? Гумові чоботи?

У відповідь на всі запитання Смок тільки головою хитав.

— Ходім, там побачиш. Бо я купую те, що він продає. Як схочеш — візьму тебе в пай, хоч діло це ризиковане.

— Невже знову яйця? — вигукнув Куций, удаючи перестрах.

— Ходім, — відказав на те Смок. — І поки переходитимемо річку, можеш угадувати до десяти разів.

Вулиця вивела їх на високий берег Юкону, і вони спустилися на кригу. За три чверті милі навпроти круто здіймався другий берег — майже прямовисні скелі заввишки в сотні футів. До цих скель вела, звиваючись поміж розбитими й гостроверхими крижаними брилами, ледь помітна стежка. Куций плентався слідом за Смоком, розганяючи нудьгу здогадами, що саме може продавати Сендерсон.

— Оленів? Мідяну копальню чи цегельню? Це одна відгадка. Ведмеже чи якесь хутро? Лотерейні білети? Картоплище?

— Майже вгадав, — підбадьорив приятеля Смок. — Давай далі.

— Два картоплища? Сироварню? Торфовище?

— Непогано. Вже недалеко й до істини.

— Каменярню?

— Так само близько, як картоплище з торфовищем.

— Стривай. Дай-но подумати. Залишився ж останній раз.

Хвилини десять вони йшли мовчки.

— Знаєш, Смоку, мені набридло сушити собі голову. Коли те, що ти купуєш, схоже водночас на картоплище, торфовище й каменярню, то я здаюся. І в пай до тебе не йду, поки не побачу, що воно таке і з чим його їдять. То що це таке?

— Зараз сам побачиш. Зроби таку ласку, зведи очі он туди. Бачиш дим он над тією хатиною? Там живе Дуайт Сендерсон. І має він землю під забудову.

— Тільки це? А більше в нього нема нічого?

— Більше нічого, — засміявся Смок. — Крім, хіба, ревматизму. Кажуть, ревматизм йому жити не дає.

— Стривай-но! — Куций схопив товариша за плече й зупинив його. — То це ти намірився купити землю під забудову на цій крутизні?

— На десятий раз ти таки вгадав. Ходім далі.

— Зажди хвильку! — благально вигукнув Куций. — Ти ж подивися, тут самі скелі й урвища, жодної рівної місчинки — де ж тут будуватися?

— Питаєш мене!

— Отже, ти не збираєшся тут нічого будувати?

— Дуайт Сендерсон продає під забудову, — ухильно відповів Смок. — Ходім далі. Нам ще треба вибратися на гору.

Видиратись було важко, — здавалося, вузька стежинка, петляючи, веде просто в небо. Куций захекувався й кретава на несподіваних поворотах та крутих спадах.

— І подумати тільки — будуватись у такому місці! Таж тут ані клаптика рівного не знайдеш, ані бодай такого, щоб поштову марку наліпити! І берег ні до чого не придатний, по цей бік пароплавові не причалити. Глянь онде на Доусон. Там місця ще на сорок тисяч душ. Послухай, Смоку, ти куштував ведмедини і тям у голові маєш. І я знаю, що будуватися на цій землі не збираєшся. То скажи, на милість божу, навіщо ти її купуєш?

— Щоб продати, звичайно.

— Але ж не всі такі божевільні, як ви із Сендерсоном!

— Може, й не такі, але й недалеко від нас одійшли. Отож я куплю цю землю й невеликими ділянками продам тверезим доусонцям.

— Ха! Вони й досі не забули про ті яйця. А ти хочеш їх ще більше насмішити?

— А чом би й ні.

— Ну, це вже, Смоку, завелика розкіш. Я помагав тобі їх насмішити у тій оборудці з яйцями, і мені особисто цей сміх обійшовся майже в дев'ять тисяч доларів.

— Що ж, цього разу можеш і не йти в пай. Весь прибуток буде мій, але ти однаково мусиш допомогти мені.

— Ну, допомогти я, звісно, можу. Сміялися вони з мене, — хай і ще раз посміються. Але я й унції на це діло не викину. Скільки Сендерсон править за землю? Сотні дві, три?

— Десять тисяч. Добре було б купити її за п'ять.

— І чому тільки я не проповідник! — скрушно зітхнув Куций.

— Чого б це?

— Я б виголосив найкрасномовнішу проповідь за однією притчею, — ти її, можливо, знаєш, а саме — про дурня та його гроші.

II

— Увійдіть! — роздратовано озвався Дуайт Сендерсон, коли вони постукали в двері.

Коли Смок із Куцим увійшли, хазяїн сидів навпочіпки біля кам'яного вогнища й товк кавові зерна, загорнені в шматок мішковини.

— Чого прийшли? — гостро запитав він, висипаючи потовчену каву в кавник на жару.

— Справа є, — сказав Смок. — Я чув, що ви продаєте цю землю під забудову. Скільки ви за неї правите?

— Десять тисяч, — відказав Сендерсон. — Чули? А тепер смійтеся, коли хочете, і забирайтеся геть. Двері онде. До побачення.

— Я прийшов до вас зовсім не сміятися. Задля сміху я знайшов би собі щось веселіше, аніж дертися на цю вашу гору. Я хочу купити у вас землю.

— Он як? Якщо ви серйозно, то я вас слухаю. — Сендерсон підійшов і сів навпроти гостей, поклавши руки на стіл і раз у раз зиркаючи скося на кавник. — Отож я вам свою ціну сказав і не посоромлюся вдруге сказати: десять тисяч. Хочете — смійтеся, хочете — купуйте, мені однаково.

І щоб показати, наскільки це йому байдуже, він зата-рабанив по столу гудзуватими пальцями, а очі втупив у кавник. Потім він замуликав монотонно: «Тра-ля-ля, тра-ля-лі, тра-ля-лі, тра-ля-ля...»

— Послухайте, містере Сендерсоне, — сказав Смок. — Ця земля не варта десяти тисяч. Якби вона варта була десяти тисяч, то за неї можна було б заправити і сто тисяч. А коли вона не варта ста тисяч — а ви самі знаєте, що не варта, — то не варта й десяти центів.

Сендерсон усе тарабанив пальцями й муликав «тра-ля-ля, тра-ля-лі», аж доки кава не збігла. Тоді долив у кавник холодної води з кухлика, переставив кавник на край вогнища й знову сів.

— А скільки ви даєте? — спитав він у Смока.

— П'ять тисяч.

Куций застогнав.

Сендерсон ще трохи потарабанив і помугикав своє «тра-ля-ля, тра-ля-лі», а потім сказав Смокові:

— Ви не дурень. Ви сказали, що коли ця земля не варта ста тисяч, вона не варта й десяти центів. А самі пропонуєте мені п'ять тисяч. Отже, вона варта і ста тисяч.

— Але ви не одержите за неї й двадцяти центів,— гаряче відказав Смок,— хоч би навіть просиділи тут до самого скопу.

— Од вас одержу.

— Від мене ні.

— Тоді сидітиму тут до скопу,— відрубав Сендерсон.

Не звертаючи більше уваги на гостей, він заходився куховарити, наче був сам у хатині: розігрів казанок з бобами, підсмажив шматок коржа і сів собі за стіл підживлятися.

— Ні, спасибі,— промурмотів Куций.— Ми зовсім не голодні. Оце щойно від столу.

— Покажіть-но нам ваші папери,— сказав нарешті Смок.

Сендерсон сунув руку під подушку на лежанці й вийняв паку з документами.

— Вони в мене, як слід,— сказав він.— Оцей довгий, з печатками, надійшов аж із Оттави. Це вам не папірець від тутешнього начальства. Сам канадський уряд запевнив мої права на цю землю.

— Вона вам належить уже два роки. А скільки ділянок ви продали за цей час? — поцікавився Смок.

— Це не ваше діло, — роздратовано відповів Сендерсон.— Я можу й сам жити на своїй землі, якщо захочу. Закон цього не забороняє.

— Даю вам п'ять тисяч,— сказав Смок.

Сендерсон похитав головою.

— Ну й два лопухи! — у відчаї вигукнув Куций.— Вийдімо на хвильку, Смоку. Я хочу щось тобі сказати.

Смок неохоче погодився вийти.

— Невже тобі не спадало на думку, — сказав Куций, коли вони зупинилися в снігу за дверима, — що навколо його клятої землі скільки завгодно нічийних скель? Запаколь собі де хоч, заревструй, і земля твоя.

— Ні, вони не підходять, — відказав Смок.

— Чого це не підходять?

— Скажи, тебе дивує, чому я купую саме це місце, коли довкола землі скільки завгодно?

— Еге ж, — кивнув головою Куций.

— Отож-бо! — переможно мовив Смок. — Якщо тебе це дивує, то здивує й інших. А здивувавшись, вони побігають сюди. Твій подив свідчить, що я все правильно розрахував. Можеш мені повірити, Куций: я піднесу Доусонові такий сюрприз, що сміховина з яйцями враз вилетить їм з голови. Вертаймось усередину.

— Здоровенькі були, — сказав Сендерсон, коли вони ввійшли. — А я вже гадав, що більше вас не побачу.

— Ну, то за скільки ви віддасте землю? — спитав Смок.

— За двадцять тисяч.

— Даю вам десять.

— Що ж, за такі гроші я продам. Я, власне, стільки й заправив спочатку. А коли ви сплатите?

— Завтра, в Північно-Західному банку. Я даю вам десять тисяч, але з двома умовами. По-перше, одержавши гроші, ви одразу поїдете на Сорокову Милю й просидите там до кінця зими.

— Це можна. А ще що?

— Я сплачу вам двадцять п'ять тисяч, а п'ятнадцять з них ви мені повернете.

— Згода. — Сендерсон обернувся до Куцого. — Коли я оселявся тут, усі казали, що я дурень, — оскірівся він. — А виходить, у цього дурня десять тисяч у кишені, га?

— На Клондайку дурнів аж кишить, — тільки й зумів відповісти Куций. — Кому-небудь з них мусить же пощастити!

III

Наступного ранку законно оформили продаж землі, що належала Дуайтові Сендерсону — «ділянки, що надалі іменуватиметься селищем Тра-Ля-Ля», як на вимогу Смока було зазначено в запродажній. А потім касир Північно-Західного банку зважив і видав на двадцять п'ять тисяч Смокового золотого піску, причому з півдесятка випадкових відвідувачів бачили, як той пісок зважувано і хто його одержав.

Шукачі золота — люди підозріливі. Досить кому-небудь

зробити щось не зовсім звичайне — скажімо, вибратися на полювання лося чи просто вийти поночі помилуватись північним сяйвом, — і всі вже ладні подумати, що він знайшов десь родовище золота. Отож коли стало відомо, що такий промітний доусонець, як Смок Беллю, сплатив двадцять п'ять тисяч доларів старому Дуайтові Сендерсону, ціле місто захотіло довідатися, за що ці гроші сплачено. Старий Сендерсон з хліба на воду перебивався в своєму безлюдному закутку — що ж у нього могло бути такого, що варте двадцяти п'яти тисяч? Відповісти на це ніхто не міг, тим-то всі доусонці з гарячковою цікавістю стежили за Смоком.

По обіді поширилася чутка, що кілька десятків чоловік спакували свої похідні клунки й поприносили їх, щоб були напихватніше, в шинки на Головній вулиці. За кожним Смоковим кроком тепер стежили десятки пар очей. Жоден з численних знайомих Смока не насмівся спитати його, що саме він купив у старого Дуайта, і це свідчило, наскільки поважно сприйняли мешканці Доусона угоду Смока із Сендерсоном. З другого боку, про яйця ніхто й словом більше не прохоплювався при Смокові. Під таким самим дружнім та делікатним наглядом перебував і Куций.

— Я почуваюся так, наче вбив когось чи сам на віспу захворів: кожне на мене витріщається, а заговорити боїться, — поскаржився Куций, здибавшись із Смоком біля входу до «Оленячого Рогу». — Глянь-но на Біла Солтмена — бачиш, онде, на тому боці. Йому аж кортить глянути на нас, але очей нізащо не поверне, вдає, ніби задивився в кінець вулиці. Наче нас із тобою він і зовсім не знає! Але я ладен закластися на чарку, Смоку: якщо ми зараз зайдемо за ріг, ніби поспішаючи кудись, а тоді повернемо назад, то неодмінно зіткнемося з ним носом до носа, бо він порветься за нами.

Вони випробували цей викрут — і справді, коли завернули назад, за рогом налетіли на Солтмена, що широкою ходюю бувало мандрівника ступав за ними назирці.

— Здоров, Біле! — привітався Смок. — Ти куди зібрався?

— Здоров. Нікуди я не зібрався, просто прогулююся, — відказав той. — Вирішив от прогулятися. Погода ж чудова, хіба ні?

— Ха! — осміхнувся Куций. — Якщо це в тебе лише прогулянка, то як же тоді ти бігаєш?

Того вечора, годуючи собак, Куций відчував, що з доволішньої темряви на нього дивляться десятки пар очей. І, прив'язуючи собак до кілка, замість залишити їх на ніч на волі, він знав, що прирікає Доусон на ще більшу збентеженість.

Заздалегідь обдумавши план дій, Смок повечеряв у ресторані і почав розважатися. Де він не ступав, усюди опинявся в центрі уваги. Шинки, куди він заходив, одразу людніли — і порожніли, тільки він виходив. Якщо він підходив до рулетки, біля якої куняв банківник, і купував кілька марок, за п'ять хвилин стіл оточував цілий гурт гравців. Смок навіть утішився маленькою помстою — підвівся й вийшов з театру саме в ту мить, коли Люсіль Ерол заспівала свою найпопулярнішу пісеньку. За три хвилини дві третини глядачів вийшли слідом за ним.

О першій годині ночі Смок пройшов незвичайно людиною Головною вулицею й звернув до пагорба, де стояла їхня хатина. На півдорозі він зупинився й почув, як позаду порипує сніг під чиймись мокасінами.

Годину вони з Куцим просиділи в хатині, не запалюючи світла, а потім Смок засвітив свічку і, виждавши саме стільки часу, скільки людині потрібно, щоб одягтися, вони вдвох вийшли надвір і почали запрягати собак. Працюючи при світлі, що падало з прочинених дверей, вони почули, як поблизу хтось свиснув. Потім такий самий свист почувся звідкись ізнизу.

— Ти тільки послухай,— пирснув Смок.— Це ж вони розставили цілу низку свистунів, щоб стежили за нами й повідомляли про все в місто. Ладен закластися, що оце зараз чоловік із сорок посхоплювалися з ліжок і надягають штани!

— От дурні! — засміявся Куций.— Обмахорити їх — заіграшку. Я тобі скажу, недотепи, що в наш час заробляють гроші мозолями,— це таки на правду недотепи. Бо світ аж кишить дурнями, які просяться, щоб їм обчистили кишені. Знаєш, Смоку, коли ти ще не передумав, то візьми мене в пай.

Вантаж на санках був невеликий — спальні хутра й запас харчів. З-під клунка з харчами ледь помітно виглядав невеличкий моток сталевого дроту, а на самому дні санок пильне око помітило б прихований лом.

Не скидаючи рукавиць, Куций ніжно погладив дріт і ще раз пестливо доторкнувся до лома.

— Ха! — прошепотів він. — Я б і сам замислився, якби темної ночі побачив на чийхось санках отакі штуковини.

Тихенько вони спустилися з пагорба, вийшли на рівну Головну вулицю і мало не покрадьки звернули на північ, до тартака, подалі від міського центру. Досі їм не траплялося жодної живої душі, та тільки-но вони звернули, позаду, в поцяткованій тьмяними зірками темряві, почувся свист. Наддавши ходи, вони проминули тартак і шпиталь і за чверть милі далі круто завернули назад тією ж дорогою. Пройшовши якусь сотню кроків, вони ледве не наскочили на п'ятох чоловік, що тюпали їм назустріч. Всі п'ятеро злегка згиналися під вагою клунків. Один з них зупинив передовика Смокового запрягу, решта з'юрмилися навколо, і хтось запитав:

— Ви не перестрівали санок?

— Ні, — відповів Смок. — Це ти, Біле?

— Тю! Та це ж Смок! — вигукнув украй здивований Біл Солтмен.

— Що це ви робите посеред ночі? — спитав Смок. — Прогулюєтесь?

Перше ніж Біл Солтмен встиг відповісти, до гурту надбігло двоє чоловік, за ними — ще кілька, і нарешті заринів сніг під ногами цілого натовпу.

— Що це за люди? — спитав Смок. — Невже десь золото знайшли?

Солтмен, не відповідаючи, почав розкурювати люльку, яка, проте, явно не могла смакувати йому, бо він усе ще відсапувався після бігу. Це був просто не дуже хитрий прийом — він запалив сірника, щоб розглядіти санки, і Смок побачив, як у ту мить очі всіх зосередилися на змотаному дроті й ломі. Потім сірник погас.

— Та ні, просто різні чутки снуються, самі чутки, — таємниче пробурмотів Солтмен.

— То, може, й з нами поділитесь? — сказав Смок.

Хтось позаду глузливо пирснув.

— А куди ви зібралися? — спитав Солтмен.

— А хто ви такі, щоб питати? — відказав Смок. — Добровільна поліція?

— Та просто цікаво, — сказав Солтмен.

— Так цікаво, аж слів бракує, — озвався в темряві інший голос.

— Я оце думаю,— докинув Куций,— хто з нас почувається зараз найбільшим дурнем?

Всі зареготали, хоч трохи й силувано.

— Ну, ходім, Куций, нам пора, — сказав Смок і погнав собак.

Натовп рушив за ними назирці.

— Послухайте, ви, часом, не помилилися? — підшкільнував Куций. — Ви ж наче туди йшли, чого ж тепер назад повертаєте? Забули, куди вам треба?

— Іди ти під три чорти,—люб'язно відповів Солтмен.— Ми самі знаємо, куди нам треба.

Санки рушили Головною вулицею — Смок попереду, Куций орудував жердиною, а за ними посувався натовп — чоловік шістдесят з похідними клунками за плечима. Була третя година ночі, і тільки гультіпаки, що звикли пити до світанку, бачили цю процесію й могли наступного дня розповісти про неї респіті Доусона.

За півгодини Смок з Куцим зійшли на пагорб до своєї хатини й розпрягли собак перед дверима. Шістдесят шукачів золота похмуро стежили за кожним їхнім рухом.

— На добраніч, хлопці! — гукнув Смок, зачиняючи за собою двері.

Через п'ять хвилин він загасив свічку, а якихось півгодини згодом вони з Куцим нишком вийшли з хатини і потемки почали запрягати собак.

— Агов, Смоку! — гукнув Солтмен, підходячи ближче.

— Я бачу, тебе не здихається, Біле,—весело озвався Смок. — А де твої приятелі?

— Пішли перепустити по чарці. А мене залишили стежити за вами, і я вас з ока не спущу. Може, ти сам скажеш, Смоку, що ви надумали? Нас ви все одно не здихаєтесь, то краще поділився б, га? Ми, зрештою, свої люди.

— Буває, що з своїми людьми можна ділитися, а буває, що й ні, — ухильно відповів Смок. — І зараз саме такий випадок, Біле, коли не можна. Ти б краще йшов спати. На добраніч.

— Ніякої доброї ночі цей раз не буде, Смоку. Ти хіба нас не знаєш? Ми до вас приліпимось, як п'явки до тіла!

— Що ж, — зітхнув Смок. — Ви по-вашому, а ми по-вашому. Ходім, Куций, ми вже й так загаялися.

Коли санки рушили, Солтмен пронизливо свиснув і пішов слідом за ними. Під пагорбом посвист передали да-

лі. Куций правував жердиною, а Смок із Солтменом ішли біч о біч.

— Послухай, Біле,— сказав Смок.— В мене є пропозиція. Хочеш пристати до нас?

Солтмен навіть не завагався:

— Цебто щоб я кинув товаришів? Ні, дзуськи. Ми всі до вас пристанемо.

— Тоді ти будеш перший!— вигукнув Смок і, вхопивши Солтмена за поперек, повалив його в глибокий сніг понад стежкою.

Куций загорлав на собак і погнав їх дорогою, що, звиваючись між розкиданими де-не-де хатинами, вела через горби й яри до південної околиці Доусона. Смок і Солтмен, зчепившись, борсалися в снігу. Смок був у чудовій формі, але Солтмен переважав його фунтів на п'ятдесят,— і то п'ятдесят фунтів загартованих похідним життям м'язів,— тим-то він раз у раз переборював Смока. Знов і знов Солтмен клав його на лопатки, і Смок тоді лежав собі, не пручаючись, і відпочивав. Але щоразу, коли Солтмен хотів вирватися й підвестись, Смок хав його за поперек чи за ноги, і боротьба починалася наново.

— Ти хлопець завзятий,— відсапуючись, визнав Солтмен хвилини за десять, сівши верхи на Смокові.— І все-таки я тебе щоразу кладу.

— А я тебе щоразу затримую,— теж відсапуючись, відповів Смок.— А більше мені й не треба. Знаєш, де вже досі Куций?

Солтмен щосили шарпнувся і вже був вирвався, але в останню мить Смок ухопив його за ногу, смикнув — і той кубернувся в сніг. Від підніжжя горба долинув тривожний посвист. Солтмен сів і різко свиснув у відповідь, а Смок, скориставшись із нагоди, накинувся на нього, повалив горілиць, сів верхи на груди, колінами притис до снігу його біцепси, руками — плечі, і більше вже не випускав. В такій позі й знайшли їх шукачі золота. Смок засміявся й підвівся.

— Ну, на добраніч, хлопці,— сказав він і пішов схилом униз, а шістдесят розсерджених золотошукачів уперто рушили слідом за ним.

Смок завернув на північ, проминув тартак та шпиталь і попрямував стежкою по річковій кризі, попід крутою Люсячою горою. Обійшовши індіанське селище, він

дістався до гирла Лосячого ручаю, а там завернув назад і зіткнувся лицем у лице зі своїми переслідувачами.

— Ох, і в'їлися ж ви мені! — сказав він, удаючи, що аж кипить зі злості.

— А до тебе, здається, ніхто й не чіпляється, — чемно пробурмотів Солтмен.

— Атож, анітрохи, — огризнувся Смок, ще вдаліше прикидаючись розлюченим і, пройшовши крізь натовп, подався назад до Доусона. Двічі він пробував перейти по незайманому снігу між зашеретами на той берег, але переслідувачі не відставали, і щоразу він здавався й завертав до доусонського берега. Прощкандибавши Головною вулицею, він перетнув кригою річку Клондайк, дійшов до Клондайк-Сіті й знов повернувся в Доусон. О восьмій ранку, коли почало сіріти, він привів усю стомлену юрму до ресторану Славовича, де в час сніданку столики мало не боєм брали.

— На добраніч, хлопці, — сказав він, сплативши рахунок.

Та це ще був не кінець — йому знову довелося бажати їм доброї ночі біля підніжжя пагорба. Було вже зовсім світло, і далі вони вже не переслідували його, а тільки дивились, як він іде до своєї хатини.

IV

Два дні Смок вештався по місту, і весь час шукачі золота не спускали його з ока. Куций зник разом з санками й собаками. Подорожні з Юкону, Бонанзи, Ельдорадо чи Клондайку ніде його не зустрічали. Залишався тільки Смок, який, звісно, рано чи пізно спробує зустрітись із своїм партнером; тим-то за Смоком стежили день і ніч. Другого дня ввечері він не виходив з хатини, погасив лампу о дев'ятій, а будильник завів на другу ночі. Чатовий почув знадвору дзвін будильника, і за півгодини, коли Смок вийшов на поріг, його чекало вже не шістдесят чоловік, а добрих три сотні. Яскраве північне сяйво освітлювало їх, і в супроводі цього численного почту Смок спустився в місто й увійшов до «Оленячого Рогу». Вмить шинок переповнився вщерть, збуджені й дратливі відвідувачі перепускали чарку за чаркою й цілі чотири нескінченні години дивились, як Смок грає в крибедж із сво-

їм давнім приятелем Бреком. На початку сьомої ранку, злий і похмурий обличчям, ні на кого не дивлячись і нікого не впізнаючи, Смок вийшов з «Оленячого Рогу» й пішов Головною вулицею, а за ним безладними лавами простувало триста чоловік, хором вигукуючи:

— Лівою, правою! Сіно, солома! Раз! Два! Три!

— На добраніч, хлопці,— сердито кинув Смок, зупиняючись на березі Юкону там, де стежка круто збігала вниз.— Я поснідаю і ляжу спати.

Всі три сотні загорлали, що проводять його, і рушили кригою за ним на той берег, до Тра-Ля-Ля. О сьомій годині він привів усю юрму до покрученої стежки, що крутосхилом підіймалася вгору до хатини Дуайта Сендерсона. Крізь заклеєне промащеним папером віконце виднів вогник свічки, з димаря клубочився дим. Двері розчинив Куций.

— Заходь, Смоку,— привітав він приятеля.— Сніданок готовий. А що то за люди?

На порозі Смок обернувся.

— Ну, хлопці, на добраніч! І не згадуйте лихим словом.

— Зажди-но хвильку, Смоку!— крикнув Біл Солтмен, і в голосі його почулося гірке розчарування.— Я хочу з тобою хвильку побалакати.

— Кажи, я слухаю,— великодушно відказав Смок.

— Чи не поясниш ти нам, за що ти заплатив старому Сендерсонові двадцять п'ять тисяч?

— Біле, ти мені вже в печінках сидиш,— відповів Смок.— Я приходжу до свого, так би мовити, позаміського маєтку, маю надію знайти тут тишу й спокій та добрий сніданок, а ти приводиш за собою цілу юрбу й влаштуєш мені перехресний допит! То навіщо людині позаміський маєток, коли вона не може навіть там знайти тиші й спокою?

— Ти не відповів на моє запитання,— неухильно заявив Біл Солтмен.

— Бо я й не збираюся, Біле. Це наша з Сендерсоном приватна справа. Будуть ще якісь запитання?

— А*пощо ви тої ночі везли на санках лом і дріт?

— Ну, яке твоє поросляче діло? А втім, нехай Куций тобі відповість, коли хоче.

— А певно! — охоче встряв у розмову Куций. Він уже розтулив був рота щось далі сказати, але завагався

й глянув на товариша. — Знаєш, Смоку, між нами кажучи, я теж гадаю, що яке їм до цього поросяче діло? І вже заходь, бо вся кава википить.

Двері зачинилися, і три сотні розчарованих чоловік розбилися на окремі гуртки.

— Ти ж, Солтмене, обіцяв привести нас на саме місце, — озвався хтось.

— Отакої! — огризнувся Солтмен. — Я сказав, що Смок приведе нас на саме місце.

— То це воно й є?

— Я знаю не більше, ніж ви. Але ж усім ясно, що Смок щось відкрив і тепер приховує. Бо інакше за що б він заплатив Сендерсонові двадцять п'ять тисяч? Певна річ, не за це паршиве каміняччя.

Юрма хором погодилася з цією думкою.

— Ну, а тепер що ми робитимемо? — сумно спитав хтось інший.

— Я особисто піду снідати, — бадьоро сказав Паливода Чарлі. — Отже, через тебе ми спіймали облизня, Біле.

— До чого тут я? — відказав Солтмен. — Це все Смок! Але ж і не забувайте про ті двадцять п'ять тисяч!

V

О пів на дев'яту, коли зовсім розвидніло, Куций обережно прочинив двері й визирнув з хатини.

— Ти диви! — вигукнув він. — Вони всі подалися назад до Доусона. — А я гадав, що вони тут отаборяться!

— Не хвилюйся, скоро вони повернуться, — запевнив його Смок. — Або я помиляюся, або сюди збіжиться півміста, ще ми й не змигнемось. А тепер нумо працювати.

— Послухай, поясни ти мені, ради бога, нащо все це потрібно? — жалісно сказав Куций за годину, оглядаючи плоди їхньої праці: встановлену в хатині лебідку з приводом, обкрученим замкнутою вісімкою навколо двох дерев'яних валів.

Смок легенько крутнув корбу, і линва зарипіла, обертуючись порожнем навколо валів.

— Ану, Куций, вийди надвір і послухай, на що це схоже.

Знадвору Куций почув усі ті звуки, що супроводжують роботу підіймальної лебідки в шахті, і спіймав

себе на думці, коли мимоволі прикидав, яка завглибшки має бути ця шахта. Тоді все стихло, і в уяві він побачив відро, підтягнуте впритул до вала. Потім почув, як корба крутнулася в другий бік, послаблюючи ливну, і як гупнуло відро, поставлене на край шахти. Увесь аж сяючи, він розчинив двері.

— Все ясно! — вигукнув він. — Я сам ледве не впіймався на гачок. Ну, а далі що?

Далі вони почали тягати до хатини каміння — нанесли на добрий десяток санок. А опісля було в них і багато інших справ того клопітного дня.

— Тепер бери собак і поганяй у Доусон, — сказав Смок Куцому після вечері. — Собак залишиш у Брека, він про них подбає. За тобою стежитимуть, тож ти попроси Брека піти на торговельний склад і купити весь динаміт — в них там його лише кілька сотень фунтів. І нехай Брек замовить у коваля штук шість свердел на тверду породу. Брек — досвідчений копач, він і сам розтовкмачить ковалеві, що нам треба. І дай Брекові заявку на нашу ділянку, хай він завтра зареєструє її в уповноваженого. А о десятій виходь на Головну вулицю й прислухайся. Май на увазі, я не хочу, щоб вийшло заголосно — нехай почують тільки в Доусоні й ніде більше. Я підірву три заряди різної величини, а ти потім скажеш мені, який вибух прозвучав найкраще.

О десятій вечора, коли Куций прогулювався Головною вулицею, відчуваючи на собі уважні погляди численних доусонців і напружено прислухаючись, до нього долинув слабкий віддалений вибух. Через тридцять секунд долинув другий вибух, гучніший, — на нього звернули увагу й інші перехожі. А третій був такий потужний, що аж шибки задзвеніли й люди повибігали на вулицю.

— Ну, ти ж їх і трусонув! — захекано заявив Куций, ввалюючись через годину до хатини в Тра-Ля-Ля. Він схопив Смока за руку. — Побачив би ти, що там було! Траплялося тобі коли наступати на мурашник? Оце такий був Доусон. Головна вулиця кишіла й гула, коли я вибирався звідти. Завтра в Тра-Ля-Ля ніде й голки буде встромити. Вони й зараз уже, певно, крадуться сюди через річку — хіба ж я не знаю шукацької душі!

Смок усміхнувся, підійшов до фальшивої лебідки й крутнув її кілька разів. Куций тим часом повисмикував

у кількох місцях мох з-поміж колоддя стін, щоб крізь шпарини бачити, де що робиться назовні. Потім загасив свічку.

— Давай,— прошепотів він через півгодини.

Смок почав повільно крутити лебідку, а за кілька хвилин підхопив цинкове відро з землею й замашно опустив його на купу каміння, натасканого до хати. Відро грюкнуло й заскреготіло. Тоді він запалив цигарку, затуливши долонею вогник сірника.

— Їх там троє,— прошепотів Куций.— Бачив би ти, що з ними було! Коли ти брязнув відром, вони аж затрусилися. Один зараз під вікном, пробує зазирнути.

Смок затягся цигаркою й підніс до очей годинника.

— Це треба регулярно,— стиха проказав він.— Витягатимемо відро що чверть години. А тим часом...

Накинувши на камінь втроє згорнутий мішок, він ударив по ньому долотом.

— Чудово, чудово!— захоплено простогнав Куций, безгучно відступаючи від шпарини. — Вони оце радяться — уявляю собі, які в них обличчя!

І так до четвертої години ранку, через кожні п'ятнадцять хвилин чути було, як у хатині витягують важке відро рипучою лебідкою, що насправді крутилася порожнем. Опісля розвідачі пішли геть, і Смок з Куцим полягали спати.

Коли розвидніло, Куций оглянув сліди мокасинів.

— Здоровило Біл Солтмен теж був з ними,— зауважив він.— Бач, які величезні сліди!

Смок глянув на річку й сказав:

— Ну, готуйся зустрічати гостей. Он двоє вже лізуть через крижані брили.

— Ха! Ось подивишся, що буде після дев'ятої, коли Брек зареєструє наші заявки. Тоді вже не двоє, а дві тисячі сюди полізуть!

— І всі до одного кричатимуть, що знайдено головне родовище!— засміявся Смок.— «Нарешті відкрито джерело всіх багатств Клондайку!»

Куций видряпався на крутий прискалок і скинув до свідченим оком на ділянку, що її вони запаколили.

— Воно й справді схоже на розлам жили,— сказав він.— Тямуций і під снігом її простежить. А тут хто хоч повірить. А онде й крихка порода над жилою, і навіть вихід на поверхню! Так, тут усякого можна ошукати.

Коли двоє чоловік, перейшовши річку, видобулися покрученою стежкою на крутий берег, двері хатини були вже замкнуті. Біл Солтмен, що йшов попереду, тихцем підступив до дверей, прислухався і покивав пальцем Паливоді Чарлі. Зсередини почулося рипіння й схлипування лебідки, що підіймала важкий вантаж, потім на хвилюк запала тиша, а тоді вони почули, як лебідку розкручують і відро грюкається об камінь. Цілу годину вони простояли, дослухаючись, і за цей час звуки повторилися в тій самій послідовності ще тричі. Потому Паливода постукав у двері. Зсередини почулися невиразні звуки, там заметушилися, забігали навшпиньках, затихли й знову пометушилися — і, нарешті, хвилин через п'ять, Смок, відсапууючись, обережно прочинив двері й визирнув у шпарку. Обличчя й одяг його були запорошені. І привітав він гостей щось надто вже радо.

— Заждіть хвилинку,— додав він.— Зараз я до вас вийду.

Натягнувши рукавиці, він вислизнув крізь прочинені двері й став перед гістьми на снігу, не запрошуючи їх досередини. Вони одразу помітили, що плечі в нього присипані густим порошком і штани на колінах брудні — певно, він хоч і обтрушував їх, але почистити як слід не встиг.

— Раненько ви в гості приходите,— зауважив Смок.— Як ви опинились на цьому березі? Полювати зібралися?

— Ми все знаємо, Смоку,— довірливо сказав Паливода.— Отож можеш не критися. Ви тут дещо знайшли.

— Якщо вам потрібні яйця...— почав Смок.

— Ет, забудь ти про них! У нас поважна справа.

— То, може, ви хочете купити ділянки під забудову? — заторохтів Смок.— Тут є чудові місцинки. Але, на жаль, ми їх поки що не продаємо. Ми ще самі не роздивилися все, як слід. Приходь наступного тижня, Паливодо, і коли ти хочеш оселитися тут, у тиші й спокої, я покажу тобі чудову місцинку. Наступного тижня її можна буде й оглянути. А тепер — до побачення. Даруйте, що не запросив вас до хати, але ж ви знаєте Куцого — він чоловік химерний. Каже, що оселився тут заради тиші й спокою, і оце тепер спить, тож я б дуже не хотів будити його.

Кажучи це, він тепло потиснув відвідувачам руки на прощання. Все ще без угаву балакаючи й потискаючи їм руки, він позадкував до порога, ввійшов до хатини й зачинив ізсередини двері.

Паливода й Солтмен перезирнулися й значливо кивнули один одному головами.

— Бачив, які в нього коліна? — хрипко прошепотів Солтмен.

— А певно. І плечі. Забруднився, коли повзав у шахті.— Паливода обвів поглядом укриту снігом западину, і раптом очі його закругилися, і він аж свиснув. — Гляньно туди, Біле. Яму бачиш? Це не інакше, як шурф! І сніг обабіч утоптаний. Або я нічого не розумію, або вони намацали жилу в тій шпарі. Йй-бо, таки жилу!

— І яку велику!— скрикнув Солтмен.— Недурно вони там копали.

— І вниз, попід схилом — бачиш, як порода виходить назовні й знову йде вглиб? Жила наскрізь прошиває схил!

— А ти он куди подивися,— показав пальцем Солтмен.— На річку, на стежку. Чи не весь Доусон сюди посунув!

І Паливода побачив, що стежка через річку почорніла від людського потоку аж від далекого доусонського берега, звідки спускалися на річку ще й ще золотошукачі.

— Та-ак, поки вони сюди не добулися, треба заглянути в той шурф,— сказав він і рішуче попрямував до западини.

Але тут двері хатини розчинилися, і надвір вийшли Смок з Куцим.

— Агов! — гукнув Смок.— Ви куди?

— Хочемо вибрати собі по ділянці,— озвався Паливода.— Глянь лиш на річку. Цілий Доусон суне купувати ділянки, і ми хочемо вибрати собі найкращі. Чи не правду я кажу, Біле?

— Еге ж,— підтвердив той.— Селище тут буде, здається, дай боже, і охочих поселитись не забракне.

— Ви пішли не в тому напрямку, ту частину ми не продаємо,— сказав Смок.— Ділянки під забудову онде праворуч і на тих скелях. А все, що лежить від річки й до того кряжа, не продається. Отож завертайтеся.

— Але ми наглянули собі саме ту землю,— відказав Солтмен.

— А я вам кажу, вона не продається, — гостро кинув Смок.

— І навіть прогулятися в той бік не можна? — наполягав Солтмен.

— Не можна. Ваші прогулянки вже набридли мені. Завертайтеся звідти!

— А ми все-таки прогуляємося,— затявся Солтмен.— Ходім, Паливода.

— Попереджую вас, що це порушення приватної власності,— остеріг Смок.

— Ніякого порушення, ми тільки прогулюємося,— грайливо відказав Солтмен і, повернувшись спиною, ступив перший крок.

— Гей! Ані руш, Біле, бо покладу на місці! — гукнув Куций, вихоплюючи два кольти сорок четвертого калібру й прицілюючись.— Ще крок — і одинадцять дірок прошиє погану твою шкуру! Ясно?

Солтмен ошелешено зупинився.

— Йому-то ясно, — пробурмотів Куций Смокові. — Але от що мені робити, як він піде далі? Не стріляти ж!..

— Послухай, Куций, май совість! — заблагав Солтмен.

— Вертайся сюди, й ми з'ясуємо, хто що має, — відрубав Куций.

Вони все ще з'ясовували це й тоді, коли потік шукачів золота перехлюпнув через крутий берег і насунув на них.

— Яке ж це порушення закону, коли людина хоче купити землю й прийшла вибирати собі ділянку? — доводив Паливода.

— Але ж земля ця приватна власність? Приватна. Ну то нічого й лізти,— відповідав Куций.— Тобі ж бо ясно кажуть, що вона не продається.

VI

— Послухай, треба швидше кінчати, — стиха сказав Смок Куцому. — Бо їх ледве чи вдержиш...

— Коли ти сподіваєшся вдержати їх, то ти ще зух, — прошепотів у відповідь Куций. — Їх тут зо дві тисячі, а це ж вони не всі. Ще трохи — й вони полізуть через межу.

Межа, через яку Куций нікого не пропускав, проходила по ближчому краю западини. В натовпі був лейтенант північно-західної поліції й чоловік шість полісменів, Смок стиха звернувся до лейтенанта.

— З Доусона все ще надходять люди, — сказав він, — і скоро їх тут збереться тисяч п'ять. Уявіть собі, що буде, коли вони кинуться захоплювати ділянки. Адже тут тільки п'ять ділянок, тобто тисяча чоловік на одну, причому

чотири тисячі з п'яти кинуться на найближчу. Цього не можна допустити, бо тут буде більше жертв, ніж за всю історію Аляски. А крім того, ці п'ять ділянок зареєстровано сьогодні вранці, і ніхто не має права їх перехоплювати. Одно слово, треба запобігти бійці за ділянки.

— Маєте рацію, — відказав лейтенант. — Зараз я зберу й розставлю своїх людей. Порушень порядку ми не допустимо. Але ви теж скажіть їм хоч кілька слів.

— Хлопці, тут, певно, вийшла якась помилка, — голосно почав Смок. — У нас ще не все готове для продажу, вулиці ще не розмічено. А за тиждень прошу приходити — тоді ми влаштуємо широкий розпродаж!

Його промову урвав вибух нетерплячки й обурення.

— Нам вулиці ні до чого! — вигукнув якийсь молодий золотошукач. — Те, що на землі, нам не треба. Нам давай те, що під землею!

— Що в нас тут під землею, ми не знаємо, — відповів Смок. — Зате ми знаємо, що на цій землі можна збудувати гарне селище.

— А певно, — додав Куций. — Чудовий краєвид і цілковита самотність! Пристанище для тисяч любителів самотності! Це буде найлюдніша самотня місцинка на Юконі!

Знову знявся нетерплячий галас, і Солтмен, що був балакав з найпізнішими прибульцями, виступив наперед.

— Ми прийшли сюди запаколити ділянки, — почав він. — Ми знаємо, що ви тут зробили — запаколили п'ять ділянок підряд на золотій жилі — он вони лежать між берегом та ущелиною. Тільки ви трохи перебрали міри. Дві ваші заявки фальшиві. Хто такий Сет Бірс? Ніхто в нас про такого не чув. А ви сьогодні зробили заявку на його ім'я. І на ім'я Гаррі Максвела теж оформили папери. Але Гаррі Максвела тут немає. Він у Сіетлі. Виїхав звідси минулої осені. Отже, дві ділянки вільні, їх можна запаколювати на нове.

— А що, як я маю від нього доручення? — сказав Смок.

— Ніякого доручення ти не маєш, — відказав Солтмен. — А як маєш, то покажи. І однаково ці ділянки треба ділити наново. Гайда, хлопці!

І Солтмен, переступивши через межу, обернувся й підбадьорливо махнув рукою іншим, щоб ішли за ним. Величезний натовп уже подався був уперед, але лейтенант зупинив його, гримнувши:

— Ані руш! Ви не маєте права!

— Он як? Не маємо? — крикнув Біл Солтмен. — А хіба закон не дозволяє перепаколювати ділянку, якщо заявка незаконна?

— Так їх, Біле! Не здавайся! — підбадьорював натовп, залишаючись, однак, по той бік межі.

— Кажіть, дозволено це законом чи ні? — напосідав Солтмен на лейтенанта.

— Хай буде дозволено хоч сто разів, — твердо відповів лейтенант. — Але я не можу допустити, щоб п'ять тисяч чоловік кинулися на дві ділянки — і не допущу цього. Це буде порушення порядку, а наш обов'язок запобігати цьому. Зараз тут, на цьому місці, поліція — представник закону. Якщо хтось переступить цю межу, я накажу стріляти. А ви, Біле Солтмене, верніться назад.

Солтмен неохоче скорився. І все ж відчувалося, що в натовпі, який суцільною масою чорнів на всіх схилах, скелях і прискалках, наростав зловісний неспокій.

— Боже мій, — прошепотів лейтенант Смокові. — Гляньте-но туди, на край урвища, — його наче мухи обсіли! Якщо натовп сахнеться в той бік — сотні людей позриваються вниз.

Смок мимоволі здригнувся й виступив наперед.

— Хлопці, зробім усе по совісті! Якщо вже ви намагаєте, я розпродам вам ділянки під забудову по сто доларів ділянка, а коли селище буде розплановане, ви розподілите їх між собою жеребкуванням. — Натовп обурено сколихнувся, але Смок підніс руку й крикнув: — Стійте всі, хто де стоїть! Бо інакше сотні людей полетять зі скелі й розіб'ються! Багатьом загрожує загибель!

— Все одно ми не дозволимо тобі загарбати цю землю! — крикнув хтось. — А будуватися тут ми не збираємося. Нам треба запаколити ділянки.

— Але ж спірних ділянок тут тільки дві, — відказав Смок. — Ну, двоє запаколять їх, а решта що робитиме?

Він витер чоло рукавом, і тут хтось інший вигукнув:

— А ми всі гуртом купимо ці дві ділянки, і прибуток потім поділимо нарівно.

Ті, хто щосили загорлали схвально, і гадки не мали, що цей голос належав чоловікові, з яким Смок заздалегідь домовився і якому тепер дав знак, витерши рукавом чоло.

— Будьте ж людьми, не думайте тільки про себе! — вів далі той самий чоловік. — Купім цю землю громадою, — усе, що на ній і що під нею.

— Та не про те ж ідеться, що під землею, як ви не розумієте? — відказав Смок.

— То чого ж ти тоді опинаєшся? Ми собі спробуємо щастя і під землею, а тобі що?

— Ви силоміць накидаєте мені свою волю, — сказав Смок. — Бодай би ви сюди й не приходили!

Він явно вагався; натовп заревів, помітивши це, і примусив його таки здатися. Але Солтмен та інші, що стояли в першому ряді, почали виявляти невдоволення.

— А ось Біл Солтмен і Паливода не хочуть ділитися з громадою, — повідомив людей Смок. — То хто тепер думає тільки про себе?

Солтмен й Паливода одразу ж утратили авторитет в очах натовпу.

— То як же ви хочете все поділити? — вів далі Смок. — Переважна частина мусить залишитися в нас із Куцим. Все ж таки ми перші відкупили це місце.

— Правильно! — вихопилося з багатьох горлянок. — Це справедливо! По совісті!

— Три п'ятих ми залишимо в себе, — запропонував Смок, — а дві п'ятих ви поділите між собою. І кожен муситиме оплатити свій пай.

— Десять центів за долар! — пролунав крик. — І акції не оподатковуються!

— І президент компанії особисто підносить кожному його дивіденди на срібному тарелі, — ущипливо відказав Смок. — Ні, хлопці. Давайте по-серйозному. Десять центів за долар — це тільки започаткує справу. Ви купуєте дві п'ятих усіх акцій і за стодоларову акцію сплачуєте десять доларів. Це найбільше, на що я можу погодитися. А як вам це не підходить — ось вам ці дві ділянки, запаколюйте собі. Більше як на дві п'ятих я не дозволю себе обібрати.

— Але щоб без липових акцій! — крикнув хтось, і ці слова немов печаткою скріпили згоду всього натовпу.

— Вас тут близько п'яти тисяч чоловік, отже, й акцій мусить бути п'ять тисяч, — почав уголос лічити Смок. — А п'ять тисяч — це дві п'ятих від дванадцяти з половиною тисяч. Таким чином, капітал Акціонерної компанії селища Тра-Ля-Ля становить мільйон двісті п'ятдесят тисяч доларів, тобто дванадцять тисяч п'ятсот акцій по сто доларів кожна, і ви всі купите п'ять тисяч акцій і сплатите по десять доларів за кожную. Якщо ви не згодні — полотном

дорога. Ви всі свідки, що я погоджуюся на це тільки з примусу.

У натовпі були впевнені, що Смока ввіймано на гарячому, бо він сфабрикував фальшиві заявки. Негайно обрали правління й заклали основи Акціонерної компанії селища Тра-Ля-Ля. Відкинувши пропозицію розподіляти акції завтра в Доусоні — бо ті, хто не брав участі в сьогоднішньому поході, теж захочуть примазатися, — члени правління вмостилися круг багаття, розкладеного на кризі під скелею, і видавали кожному з присутніх розписку в обмін па десять доларів золотим піском, що його зважували, як і годиться, на терезах, зумисне задля цього принісши їх зо два десятки з Доусона.

Надвечір усю цю роботу було завершено, й селище Тра-Ля-Ля спорожніло. Що ж до Смока з Куцим, то вони вечеряли в своїй хатині й пирхали сміхом, дивлячись на список акціонерів з чотирьох тисяч вісімсот сімдесяти чотирьох прізвищ, і на мішки з золотим піском на суму сорок вісім тисяч сімсот сорок доларів.

— Але ти ще не довів до кінця, — зауважив Куций.

— Він прийде, — впевнено відповів Смок. — Це ж уроджений гравець, і коли Брек шепне йому слівце, він помиратиме, а приплентас.

Не минуло й години, як у двері постукали й увійшов Паливода, а за ним Біл Солтмен. Пильними очима вони обмацали хатину, і погляди їхні зупинилися на лебідці, старанно прихованій під укривалами.

— Ну, уявімо навіть, що я, маючи тисячу двісті акцій, голосуватиму на зборах проти вас, — доводив Паливода через півгодини. — Сьогодні ви продали п'ять тисяч акцій, тобто разом це буде шість тисяч двісті. Припустімо, що ми всі виступимо разом. Але ж у вас із Куцим буде шість тисяч триста! Все одно вирішальне слово ж за вами!

— Та нащо тобі ця земля під забудову? — здивувався Куций.

— Ти знаєш це краще за мене, — відповів Паливода. — І між нами кажучи, — він знов скинув оком на прикриту лебідку, — тут надзвичайно гарна земля.

— Але ж Біл теж хоче, щоб йому підкинули акції, — похмуро сказав Смок, — а ми більш як п'ятсот просто не можемо віддати.

— Скільки ти думаєш вкласти? — спитав Паливода в Солтмена.

— Тисяч п'ять. Більше мені не зібрати.

— Слухай, Паливодо,— повів далі Смок тим самим похмурим і невдоволеним тоном,— якби ми не давні друзі, я б не продав тобі жодної з цих клятих акцій. І так чи так ми з Куцим більше як п'ятсот акцій вам не віддамо, і вам доведеться заплатити за них по п'ятдесят доларів. Це моє останнє слово; не хочете — бувайте здорові. Біл може взяти сотню, а ти — чотириста.

VII

А завтра Доусон почав сміятись. Сміх залунав уперше вранці, щойно розвидніло, коли Смок підійшов до дошки оголошень біля крамниці Аляскинської торговельної компанії й прикріпив там свого папірця. Він ще не встромив останню кнопку, а люди вже юрмилися й читали, зазираючи через його плече й прискаючи зі сміху. Незабаром перед дошкою зібралось кількасот чоловік, і заднім нічого не було видно. Зняли крик, щоб хтось читав угорос; і відтоді цілий день то той, то інший голосно перечитував Смокове оголошення. І чимало було таких, що стояли в снігу й вислухували читання по кілька разів, щоб з усіма соковитими подробицями запам'ятати текст цього оголошення, в якому стояло таке:

«Акціонерна компанія селища Тра-Ля-Ля підбиває свій баланс на стіні. Це її перший і останній баланс.

Кожен акціонер, що відмовляється пожертвувати десять доларів Доусонському міському шпиталеві, може одержати назад свої десять доларів, звернувшись особисто до Паливоди Чарлі; в разі відмови з боку останнього може одержати вже напевно, звернувшись до Смока Беллю.

Прибуток і видаток

Одержано за 4 874 акції по 10 доларів	48 740 дол.	10 000 дол.	
Сплачено Дуайтові Сендерсону за землю під селище Тра-Ля-Ля			1 000 »
Супровідні видатки: динаміт, свердла, лебідка, внесок інспекторові тощо			37 740 »
Передапо Доусонському міському шпиталеві			
Разом:	48 740 дол.	48 740 дол.	

Одержано від Біла Солтмена за 100 акцій, придбаних особно по 50 дол. за акцію	5 000 дол.	
Одержано від Паливоди Чарлі за 400 акцій, придбаних особно по 50 дол. за акцію	20 000 »	
Сплачено Білові Солтмену па знак подяки за добровільне поширення золотої гарячки у справі селища Тра-ля-ля		5 000 дол.
Передано Доусонському міському шпиталеві		3 000 »
Одержали Смок Беллю й Джек Куций як компенсацію за обладку з яйцями та за моральні збитки		17 000 »
Разом:	25 000 дол.	25 000 дол.

Залишилася решта, 7126 акцій. Ці акції, що належать Смокові Беллю й Джекові Куцому, не варті нічого, і їх може одержати задарма й на першу ж вимогу будь-який мешканець Доусона, котрий бажає перемінити місце проживання і знайти тишу й самотність у селищі Тра-Ля-Ля.

(Примітка: Тишу й самотність гарантуємо в селищі Тра-Ля-Ля навек-віків).

Підписи: *Смок Беллю*, голова
Джек Куций, секретар».

ДИВО ЖІНОЧОЇ ДУШІ

I

— І все одно, я бачу, тебе зовсім не пориває женитися, — зауважив Куций, повертаючись до розмови, що урвалася кілька хвилин тому.

Смок не озвався. Він саме перекинув собаку гориніж у сніг і, присівши на край спального хутра, уважно оглядав йому лапи, не звертаючи уваги на грізне гарчання. Куций перевернув мокасин, що, густо паруючи, сушився на кілку біля багаття, пильно зиркнув на товариша і повів далі:

— Подивись-но на північне сяйво. Як воно міниться, га? Достоту, мов та вередлива жіночка, якій усе недогода.

Жінка хоч би й найкраща, то вередлива, або й зовсім дурна. І всі вони — котячої породи, геть усі до 'дної — і маленькі, й великі, і вродливі, і бридкі. А вже як учепиться котра за чоловіком, то легше втекти від голодного лева чи рикучої гієни.

І знов слова Куцого лишилися без відповіді. Смок ударив собаку, що спробував хапнути його зубами за руку, й далі оглядав зранені, закривавлені лапи.

— Ха! — провадив своєї Куций.— Хіба ж я не міг би оженитись, якби схотів? Та мене б, либонь, і проти моєї волі обкрутили б, якби я в ліс не тікав. Сказати тобі, Смоку, що мене завжди рятувало? Ноги. Я щоразу ноги на плечі і ходу! Хотів би я бачити ту спідницю, що годна була б мене наздогнати!

Смок відпустив собаку й теж перевернув на кілках свої розпарені мокасини.

— Доведеться, певно, завтра тут просидіти і пошити для собак мокасини,— сказав він нарешті.— Ця ламка крига зовсім покалічила їм лапи.

— Ні, затримуватися нам не можна,— відказав Куций.— Бо ми вже не маємо харчів і назад доїхати. Коли цими днями не натрапимо на слід оленів чи отих самих білих індіан, доведеться пожерти собак разом з їхніми покаліченими лапами. Та й, до речі, хто їх узагалі бачив — тих білих індіан? То все лиш чутки. Як може індіанин бути білим? Це все одно, що назвати білим чорного. Ні, Смоку, завтра нам треба їхати далі. В цій околиці дичина ніби вимерла. Ти ж сам знаєш, ми вже тиждень навіть заячого сліду не бачили. Ні, треба вибиратися з цієї мертвеччини кудись, де є живе м'ясиво.

— Але, перепочивши день і маючи мокасини на лапах, вони бігатимуть куди прудкіше,— сказав Смок.— Ти, як будеш на якому-небудь невисокому перевалі, добре роздивись довкола. Бо вже десь тут недалеко мусить починатися ота пагориста рівнина, про яку казав Лаперль.

— Ха! Таж він проходив тут десять років тому, і він сам каже, що тоді одурів з голоду й не знав до пуття, що йому верзеться. Пам'ятаєш, він розповідав, ніби над горами маяли величезні прапори? Таке тільки несповна розуму примаритися може. А щодо білих індіан, то він їх ніколи не бачив — лише чув про них від Ентона. А цей Ентон врізав дуба ще за два роки перед тим, як ми з тобою приїхали на Аляску. Ну, а вилізти на перевал та

роздивитися — чом би й ні. Завтра вилізу. Може, лось на очі навернеться. А тепер лягаймо хіба спати.

II

Весь ранок Смок просидів біля багаття — шив собакам мокасини й лагодив упряж. Опівдні він зготував обід на двох, з'їв свою пайку й почав виглядати Куцого. А за годину став на плетені лижви й рушив товаришевыми слідами. Сліди вели вгору річищем струмка, а потім дном вузької ущелини, яка несподівано вивела його на широке лосяче пасовище. Але жоден лось не бував тут з осені, відколи випав перший сніг. Сліди від лижв Куцого перетинали долину і збігали на невисокий перевал. Видобувшись на самий хребет, Смок зупинився. Сліди йшли далі вниз. За мильо звідси, понад берегом нового струмка, починався обрідний ялиновий ліс, і сліди Куцого, очевидно, зникли між деревами. Смок глянув на годинника, згадав близький присмерк, собак і табір, і вирішив, що далі йти не має права. Та перше ніж завернути назад, він уважно розглянувся. На сході в небо впиралися зубчастими гостряками засніжені верхів'я Скелястих гір. Згромаджені в цілу систему, гірські хребти тяглися на північний захід, перепиняючи шлях до рівнини, що про неї розповідав Лаперль. Гори немовби змовилися не пропускати мандрівників, приневолюючи їх завертати на захід, до Юкону. Смок подумав, що, мабуть, чимало людей уже приходило сюди і відступало перед цим грізним видовищем. Щоправда, Лаперль не відступив, але ж він перейшов через Скелясті гори зі сходу.

До глибокої ночі Смок підкидав дрова у велике багаття, щоб Куций міг здалеку його побачити. Встав він перед світом, навантажив санки, запряг собак і, тільки почало розвиднятися, вирушив на пошуки. У вузькій ущелині передовик запрягу нашорошив уха й заскавучав. А трохи згодом Смок побачив шістьох індіан, що йшли йому назустріч. Вони були без собак і несли тільки легкі клунки за плечима. Індіанці оточили Смока — і те, що сталося по тому, вкрай його спантеличило. Найперше — вони його явно шукали. Далі з'ясувалося, що вони не розуміють жодної індіанської говірки, хоч трошки знайоми Смокові. Вони не були білі індіанці, але відрізнялися

від юконських вищим зростом і кремезнішою будовою. П'ятеро з них були озброєні старосвітськими довгими рушницями Компанії Гудзонової затоки, а шостий тримав у руках добре відомий Смокові вінчестер,— власність Куцого.

Індіани без зайвих слів дали зрозуміти Смокові, що беруть його в полон. Неозброєний, Смок міг лише одне — підкоритися. Вантаж із санок вони розподілили між собою, Смокові ж дали нести спальні хутра — його власне і Куцого. Собак розпрягли, а коли Смок запротестував, один з індіан на мигах пояснив, що дорога попереду занадто важка, як на санки. Смок низав плечима, встромив санки сторч у сніг на березі струмка й понуро рушив разом зі своїм ескортом. Вони подалися на північ — перевалили через гору, спустилися до ялинового лісу, що його Смок бачив учора, потім добрих миль десять ішли річищем струмка, а коли той почав вигинатися на захід, завернули у вузьку притоку просто на схід.

На першу ночівлю вони зупинилися в місці, де, видно, перед тим стояли табором. Тут у них було припасено вуджену лососину й пемікан * — усе це індіани взяли тепер з собою. Від стоянки розходилося багато слідів, і Смок подумав, що це чи не сліди загону, який полонив Куцого; і справді, перше ніж смеркло, Смок розгледів на снігу й відбитки приятелевих лижв — вужчих від індіанських. Він знаками почав розпитувати тубільців, і ті ствердно закивали головами й показали на північ.

Отак протягом усіх наступних днів вони показували на північ; і хоч як звивалася й кружляла стежка поміж хаосу гостроверхих скель, а все ж провадила на північ. Щоразу здавалося, що в цій безживній сніговій пустелі далі шляху немає, а проте стежка кривуляла, петляла і таки знаходила невисокі перевали, обминаючи круті неприступні кряжі. Тут випало більше снігу, ніж у долинах, і стежку доводилося пробивати лижвами. До того ж індіани були молоді й ішли легко та швидко, і Смок у глибині душі не міг не пишатися, що без усякого напруження встигає за ними. Тубільці змалку звикли до важких переходів незайманим снігом, а проте Смок був настільки дужий, що втомлювався не раніше, ніж його супутники.

За шість днів вони вже перетяли й головний перевал, нижчий від навколишніх гір, та все-таки занадто крутий

для навантажених санок. А ще за п'ять днів, с'южаючись униз покрученою стежкою, вийшли на широку пагористу рівнину, яку десять років тому відкрив Лаперль. Смок упізнав її з першого ж погляду. Того дня стояла люта холоднеча — градусів сорок під нулем, і в прозорому повітрі видно було миль за сто довкола. Хвиляста рівнина розляглася перед Смоком, скільки сягало око. На сході Скелясті гори здіймали високо до неба свої засніжені й грізні, мов бастіони, вершини. На південь і на захід простягалися ламані хребти, що їх вони недавно подолали. І на величезному просторі між цими горами лежав цей Лаперлів край — нині покритий снігом, але в інші пори року, безперечно, багатий на дичину; влітку ж це була, напевно, всміхнена, зелена, квітуча земля.

Спустившись широким річищем, попри засніжені верби й голі осики, вони пройшли густим ялиновим лісом, що ріс уже на рівнині, і над полудень дісталися місця, де ще зовсім недавно стояв великий табір. Смок мимохідь прикинув, що тут було сотень чотири-п'ять вогнищ, — тобто табір налічував кілька тисяч душ. Стежка тепер була свіжа, вторована безліччю ніг, і Смок з індіанцями поскидали лижви й наддали ходи. Щодалі частіш траплялися сліди вовків та рисей — отже, тут рясно було й дичини. Один з індіан, радісно скрикнувши, вказав на широку галявину, всіяну обгризеними оленячими черепами. Сніг на ній був такий розкиданий і перетолочений, наче то ціла битва точилася. І Смок зрозумів, що після останнього свігопаду мисливці вполювали тут велику здобич.

Почало сутеніти, але індіанці мовби й не думали про ночівлю. Вони не сповільнювали ходи й тоді, коли вже зовсім смеркло; часом у небі спалахував зеленавий мерехтучий серпанок північного сяйва, і тоді темрява розвіювалася, а величезні яскраві зорі тьмяніли. Першими почули далекі звуки індіанського стійбища Смокові собаки — вони насторожили вуха й збуджено заскавували. Згодом і до людського слуху долинув віддалений шерех, ще невиразний, але не приглушений, як звичайно, відстанню. Навпаки, це був пронизливий, дикий гамір, безладні різкі звуки перебивалися ще різкішими — по-вовчому протяглими заводами безлічі собак, власне, приручених вовків; і в цьому завиванні, надривному й тужли-

вому, бриніли неспокій та біль, сліпа безнадія та непокоря. Смок відкрив скельце годинника і пучками пальців намацав стрілки — була одинадцята. Індіяти пожвавішали. Ноги, що без перепочинку несли їх цілих дванадцять виснажливих годин, немов самі собою прискорили крок — тепер індіяти майже бігли. І раптом темний ялиничник скінчився, в очі їм бризнула яскрава заграва багать, і наче вибухом оглушив багатоголосий гомін. Перед ними лежав великий табір.

Поки вони йшли між безладно розташованими багаттями, той гомін прибором здіймався їм назустріч і котився услід — вигуки, привітання, запитання й відповіді, обмін жартами й насмішками, гарчання вовчурів, що зненацька, мов якісь кошлаті ядра, налітали на Смокових собак, пересвари індінок, скиглення дітей, плач немовлят і зойки розбуджених цим шумом хворих — одне слово, то був шарварок, звичайний у таборі первісних людей, які не знають, що таке нерви.

Орудуючи кийками й прикладами рушниць, прибульці відганяли місцевих собак, а Смокові собаки, налякані такою силою ворогів, тулилися захисникам до ніг, грізно стовбурчилися, гарчали й огризалися.

Нарешті вони підійшли до багаття, перед яким на притоптаному снігу сиділи навпочіпки Куций та двоє молодих індіан, підсмажуючи довгі стяжки оленини. Ще троє молодих індіан лежали, загорнувшись у хутра, на підстилці з ялинового віття; побачивши новоприбулих, вони підвелися й сіли. Куций глянув понад багаттям на Смока, але наче не впізнав товариша — по-індіанському байдужне і суворе його обличчя не змінилося, і він знову заходився смажити м'ясо.

— Що з тобою? — сердито запитав Смок. — Мову відібрало, чи що?

Обличчя Куцого розпливлося в знайомій веселій усмішці.

— Ні, — відповів він. — Я індіанин. Звикаю ні з чого не дивуватися. Коли вони впіймали тебе?

— На другий день по тому, як ти пішов.

— Гм... — в очах Куцого застрибали пустотливі вогники. — Ну, а я тут живу весело — хоч лягай і помирай. Це парубоцький табір, — він широким жестом обвів багаття, ложа з ялинового віття на снігу, вігвами з олепачих шкур і заслони од вітру, сплетені з ялин та верболо-

зу.— А це, значиться, парубки.— Куций показав на молодих індіян, промовив їхньою говіркою кілька горлових звуків, і ті засміялись у відповідь, поблискуючи очима й зубами.— Вони раді познайомитися з тобою, Смоку. Сідай, суши мокасини, а я зготую тобі вечерю. Чув, як я вже наломився по-їхньому говорити? Тобі теж доведеться, бо щось, бачу, застрянемо ми тут надовго Тут є ще один білий, ірландець, потрапив до них шість років тому. Його впіймали біля Великого Невільничого озера. Денні Маккен зветься. Він тут уже обженився, має двох дітей, але при нагоді залюбки наживає п'ятами. Бачиш онде, праворуч невеличке багаття? То його.

Очевидно, й Смокові приписано було тут жити, бо конвоїри залишили його разом з собаками, а самі пішли далі в табір. Повісивши на кілки свої мокасини, Смок допався до гарячого м'яса, а Куций смажив далі оленину й без угаву торохтів.

— Ми з тобою вскочили у велику халепу,— можеш мені повірити, Смоку. І так просто звідси не виберемося. Це ж не якісь там, а справжнісінькі, натуральні дикі індіани! Самі вони не білі, але ватаг їхній білий. Говорить він так, наче в нього повен рот гарячої каші, і якщо він не чистокровний шотландець, то я просто не знаюся на шотландцях. Він у них тут верховода. І його слово — закон. Намотай це собі на вуса. Денні Маккен уже шість років хоче від нього втекти. Денні хлопець непоганий, тільки його й муха крилом уб'є. Якою дорогою звідси тікати, він знає,— наглянув, коли полював. Трохи далі на захід від тієї стежки, що ми йшли. Тільки одинцем тікати він не важився. А втрьох ми собі виберемося. Щоправда, з Бородою жарти погані, бо він таки несповна розуму.

— Що це за Борода? — спитав Смок, на мить покинувши жувати м'ясо.

— Та цей найстарший недотепа їхній. Шотландчик. Він уже підстаркуватий і тепер, певно, спить, але завтра він з тобою побалакає і зразу доведе, що проти нього ти кузька. Всі ці землі його, тож ти, будь ласка, добре це собі затям. Край цей недосліджений, нікому не відомий, і порядкує тут він. Забути про це він тобі не дозволить. Тут десь так із двадцять тисяч квадратних миль мисливських теренів, і все це належить йому. Оце вони і є білі індіани — він та ще його дочка. Ха! Не вирячуй-

ся! Подивимось, як ти вирячишся, коли побачиш її! Гарна дівка, й зовсім біла, як її батько, тобто Борода. А скільки тут оленів! Я сам бачив. Сто тисяч голів, не менше, і всі вгодовані, а на додачу ще й тисяч десять вовків та рисей, що ними живляться — пожирають кволіх і підбирають недоїдки. Тобто наші недоїдки. Стадо кочує на захід, а ми слідом за ним. Не сьогодні-завтра знову знімемося з місця. Самців ми їмо, а що застається — в'ялимо й вудимо на весну, щоб вистачило до весняного лосося. І ще тобі скажу: чого Борода не знає про лосося й оленів, того вже ніхто не знає.

III

— Он Борода йде, — прошепотів Куций і витер масні руки об шерсть їздової собаки. — Ти диви, який серйозний...

Був ранок, і парубки, сидячи навпочіпки біля багаття, снідали смаженою олениною. Смок звів очі й побачив невисокого, худорлявого чоловіка — безперечно, білого, хоч убраний він був по-індіянському, в шкури. Слідом за ним собаки тягли санки і йшло понад десятеро індіан. Смок розтрощив кістку і, висмоктуючи з неї гарячий мозок, приглядався до тутешнього владаря. Пелехата борода й рудувато-сиве волосся, закурене димом вогнищ, майже зовсім ховали йому обличчя, ход видно було, що воно худе й кощаве. Сухоробрий, але ж здоровий, вирішив Смок, помітивши його роздуті ніздрі та широке огруддя — ознаки здорових легень, а отже, й повнокровного організму.

— Доброго ранку, — сказав прибулець, скидаючи рукавицю й простягаючи руку. — Мене звать Снас.

Вони потисли одне одному руки.

— А мене — Беллю, — відповів Смок, несподівано для себе ніяковіючи під допитливим поглядом чорних очей.

— Я бачу, харч у вас добрий.

Смок кивнув і знов узявся за кістку; йому чомусь приємно було почути муркотливу шотландську вимову.

— Їжа проста. Та зате ми майже не знаємо голоду. І вона природніша за всякі міські витребеньки.

— Я бачу, вам міське життя не до вподоби, — усміхнувшись, сказав Смок, аби щось сказати, і вразився, коли побачив, як одразу Снас перемінився.

Він весь затремтів і поник, немов якась чутлива рослина. Тоді очі йому пройняло жахом, у них спалахнула люта відраза й ненависть, немов крик нестерпного болю. Він рвучко повернувся і, опанувавши себе, кинув через плече:

— Ми ще побачимося, містере Беллю. Олені сунуть на схід, і я йду вперед, щоб обрати місце для табору. Ви всі вирушите завтра.

— Оце так Борода! — пробурмотів Куций, коли Снас і його загін відійшли, і знову витер руки об шерсть собаки, котрий удоволено почав слизувати з себе жир.

IV

Трохи пізніше вранці Смок пішов пройтися до табору, заклопотаному нескладним господарством. Щойно повернувся великий загін мисливців, і чоловіки розходились до своїх багать. Одні жінки й діти вирушали кудись із легкими запрягами, а інші вже поверталися, і санки їхні були навантажені промерзлим м'ясом недавно забитої дичини. Стояла провесна, і вся ця картина первісного життя розгорталася при тридцяти градусах під нулем. Ніде не було видно жодної ткані одежини. За одяг усім правили хутра й вичинені шкури. В руках у хлопців були луки й стріли з кістяними гостряками; а в багатьох за поясом чи в шкіряних піхвах на грудях кістяні й кам'яні ножі до білування здобичі. Жінки вудили м'ясо над багаттями, а прив'язані за спиною в матерів немовлята посмоктували шматочки товщі, дивлячись на світ круглими оченятами. Собаки, самі ледь не вовки — щетинилися, побачивши Смока, й пригнувалися до його запаху, і чужинця тим тільки й терпіли, що здавалися на авторитет його короткого кийка.

Посеред табору Смок побачив трохи осібне багаття, що, безперечно, належало Снасові. Хоча й тимчасове, житло його було добре впоряджене й більше від інших. Згорнуті шкури й різне начиння лежали на високому помості — щоб не дотяглися собаки. Велика брезентова заслона, майже шатро, правила за спальню. Збоку стояв шовковий намет — що їх любляють мандрівні дослідники та багаті мисливці. Не бачивши зроду шовкового намету, Смок підійшов ближче. Поки він стояв і придив-

лявся, поли намету розгорнулися і вийшла молода жінка. Вона з'явилася так швидко й несподівано, що Смокові здалася майже приви́дом. Він немовби так само вразив її, і з хвилину вони мовчали, вту́плені одне в одного.

Вона була вбрана в самі шкури, але так чудово дібрана й розшиті хутра Смок бачив уперше в житті. Парка з відкинутим каптуром була з якогось незнайомого йому ніжно-сріблястого хутра. Муклуки * на моржовій підодшві зшиті із сріблястих рисячих лапок. Довгі рукавиці, китиці муклуків, кожна деталь цього хутряного вбрання мерехтливо сріблилася в морозяному світлі; і з цього мерехтливого срібла здіймалась на тендітній шиї її голівка — сині очі, рум'яні щоки, вуха, мов рожеві мушлі, ясно-каштанове волосся з іскринами інею та морозного пилу.

Смокові це все видалося сном; опам'ятавшись нарешті, він підніс руку до шапки. І тут подив у дівочих очах перейшов в усмішку, вона рвучко скинула рукавицю й простягла руку.

— Добридень,— мовила вона неголосно, повагом, з дивним і милим акцентом, і голос її, сріблястий, як і вбрання, прозвучав несподівано для Смока, вже при зви́чного до різких голосів індіанок.

Він промимрив щось оддалеки подібне до того, що в таких випадках прийнято казати в товаристві.

— Я рада познайомитися з вами,— сказала вона повільно, старанно добираючи слова, сама нестримно усмінена.— Даруйте, що в мене така вимова. Вона не дуже гарна. Я англійка, як і ви,— поважно запевнила вона Смока.— Мій батько — шотландець. Моя мати вмерла. Вона була французенка, і англійка, і трохи індіанка. Її батько був один із керівників Компанії Гудзонової затоки. Брр! Холодно.— Вона надягла рукавицю й почала розтирати свої рожеві вуха, що вже почали біліти. Ході́мте до багаття, побалакаємо. Мене зовуть Лабіскві. А вас?

Так Смок познайомився з Лабіскві, дочкою Снаса, котрий називав її Маргеріт.

— Мого батька звать не Снас,— повідомила вона Смока.— Снас — це його індіанське ім'я.

Багато про що довідався Смок того дня і в наступні дні, коли табір вирушив слідом за оленями. Так, це були справжні дикі індіанці — ті самі, що їх багато років тому спіткав Ентон і втік від них пізніше. Тепер вони

кочували поблизу західного краю своїх теренів, а влітку полюватимуть на великому обширі між тундрою на півночі й Лусквою на сході. Що то за річка — Лусква, Смок так і не зрозумів, і ні Лабіскві, ані Маккен не змогли йому пояснити. Іноді Снас, на чолі загонів найдужчих мисливців, вирушав на схід, переходив скелясті гори і, прямуючи далі повз озера й річку Маккензі, заглиблювався аж у Безплідну Землю. Саме під час останнього такого походу й знайшли шовковий намет, в якому жила тепер Лабіскві.

— Він належав експедиції Мілісента й Едбері,— сказав Смокові Снас.

— А, пам'ятаю! Вони полювали мускусних биків. Рятувальний загін так і не знайшов їх.

— Я їх знайшов,— сказав Снас.— Але обох уже мертвими.

— Про це ніхто й досі не знає. Звістка не дійшла.

— Звістки ніколи не доходять,— люб'язно пояснив Снас.

— Тобто якби ви натрапили на них живих...

Снас кивнув:

— То вони залишилися б зі мною, з моїм народом.

— Але Ентон утік від вас,— наважився Смок.

— Ентон? Щось не пригадую такого імені. Коли це було?

— Років п'ятнадцять тому.

— Отже, він усе-таки вижив. А знаєте, я часто думав про нього — цікаво було, що ж із ним сталося. Ми називали його Довгий Зуб. Він був дужий чоловік, здоровий.

— І Лаперль пройшов тут років десять тому.

Снас похитав головою.

— Він бачив сліди ваших таборів. То було влітку.

— А, тоді зрозуміло,— відказав Снас.— Улітку ми кочуємо на півночі, за кількесот миль звідси.

Хоч як не намагався Смок, але не зміг довідатися, ким Снас був до того, як опинився в цих краях. Снас, безперечно, мав освіту, одначе уже багато років не читав ні книжок, ані газет. Він не знав і ніби й не хотів знати, які зміни сталися за цей час у світі. Він чув про появу шукачів золота на Юконі й про клондайкську золоту гарячку. Але прихідні ніколи не потикалися в його володіння, а до решти світу йому було байдуже. Снас і чути про нього не хотів.

Лабіскві теж небагато могла розповісти Смокові про батькове минуле. Народилася вона тут, у мисливському таборі. Її мати померла, коли дівчинка мала шість років. Мати була красуня — єдина біла жінка, яку Лабіскві бачила в житті. Вона казала про це зі смутком, і зі смутком знову й знову заводила мову про той далекий великий світ, з якого батько її втік назавжди. Але знання, що цей світ існує, було її таємницею. Бо вона змалку запам'ятала, що на саму згадку про нього батька проймає нестримна лють.

Ентон розповів одній індіянці, що дід Лабіскві — материн батько — обіймав високу посаду в Компанії Гудзонової затоки. Згодом індіянка розповіла про це Лабіскві. Але як звали її матір, дівчина так і не довідалася.

Від Денні Маккена дізнатися щось путнє було неможливо. Пригод він не любив, кочове життя разило його, мов кара божа — і ця кара тривала вже дев'ять років. Він був родом із Сан-Франціско, там його напоїли, п'яному підсунули контракт, і протверезився він уже на китобійному судні. Біля мису Барроу він і ще троє матросів утекли з судна. Двоє померли, а третій кинув його в дорозі, коли вони над силу пробивалися на південь. Два роки прожив він серед ескімосів, перше ніж набрався духу рушити далі на південь, а коли залишалося всього три-чотири дні дороги до факторії Компанії Гудзонової затоки, його взяли в полон Снасові юнаки. Маккен був миршавенький, певеликого розуму чоловічок з хворими очима, і мріяв та балакав він тільки про те, як би йому повернутися до рідного Сан-Франціско та до своєї любої мулярської роботи.

У

— Ви — перша освічена людина, що потрапила до нас, — з повагою сказав Смокові Снас одного вечора біля вогнища. — А втім, у нас ще жив старий Чотириокий. Так його охрестили індіани, бо він був короткозорий і носив окуляри. Він був професор зоології. (Смок подумки відзначив, що Снас цілком правильно вимовив це слово). Старий помер торік. Мої хлопці захопили його у верхів'ї Поркюпайну — він там відстав від своєї експедиції. Так, що й казати, він був освічений, але й дурний. І

раз у раз збивався з дороги — ніякого відчуття напрямку. Зате він і на геології знався, і на обробці металів. На берегах Лускви є вугілля, і він спорудив там для нас чудові кузні. Він лагодив наші рушниці й навчив цього молодих хлопців. Торік він помер, і нам його дуже бракує. Він збився з дороги й замерз за милю від табору — ось як це сталося.

Увечері того ж дня Снас сказав Смокові:

— Я вам раджу вибрати собі жінку й завести собі власне вогнище. Вам буде зручніше, ніж із цими парубками. У нас, знаєте, є таке дівоче свято — дівчата розпалюють багаття й чекають своїх наречених. Звичайно це робиться влітку, коли з'являється лосось, але якщо хочете, я можу наказати й раніше.

Смок засміявся й похитав головою.

— Затямте собі,— спокійно додав на закінчення Снас. — Ентон — єдиний, хто вибрався звідси. Йому пощастило, надзвичайно пощастило.

Лабіскві сказала Смокові, що в її батька — залізна воля.

— Чотириокий називав його Замороженим Піратом — не знаю, що це означає, — Крижаним Тираном, Печерним Ведмедем, Первісним Звіром, Оленячим Королем, Бородатим Леопардом і ще всякими іншими прізвиськами. Чотириокий полюбляв такі слова. Це він, власне, і навчив мене англійської мови. Він завжди жартував. Я ніколи не могла зрозуміти, серйозно він говорить чи ні. Коли я сердилася, він називав мене — партнерка пантери. А що таке пантера? Він завжди мене так дражнив.

Смока дивувала по-дитячому наївна балакливість Лабіскві, така несполучна з її виглядом дорослої дівчини.

Так, в її батька — дуже тверда вдача. Його всі бояться. У гніві він страшний. Тут є плем'я їжатців. Батько домовився з ними і ще з одним племенем, лусквою, щоб вони продавали за нього у факторіях шкури й купували йому: набої та тютюп. Він завжди діяв чесно, але ватаг їжатців почав його обманювати. Снас двічі попереджав його, а на третій — спалив йому селище, і кільканадцять їжатцівських вояків полягло в бою. Відтоді ніхто вже не шахрував із батьком. А то якось, коли вона була ще маленька, один білий спробував утекти звідси, і його вбили. Ні, батько сам не вбивав, він тільки дав наказ юнакам. Ніколи ще жоден індіанець не чинив усупереч батьковій волі.

І що більше дівчина розповідала, то більш таємничим видавався Смокові її батько.

— Скажіть мені, — запитала одного разу Лабіскві, — чи правда, що на світі жили колись чоловік і жінка, звані Паоло й Франческа *, і що вони дуже кохалися?

Смок кивнув, і дівчина аж засяяла.

— Чотириокий розповів мені про них. Отже, цього він таки не вигадав. Розумієте, я не знала — вірити йому чи ні. Я спитала батька, але він так розсердився! Індіяни розповідали мені, що він страшенно вишпетив Чотириокого... Потім були ще Трістан та Ізольда *... навіть дві Ізольди. То дуже сумна історія. Але я хотіла б так кохати. Скажіть, а там, у вашому світі, всі юнаки й дівчата так кохають? Бо в нас такого не буває. В нас просто одружуються. Певно, в індіян на це часу нема. Я англійка, я ніколи не одружуся з індіанином. А ви одружилися б з індіанкою? Оце ж тому я й не запалювала досі свого дівочого багаття. Деякі юнаки вже набридали батькові, щоб він звелів мені розпалити багаття. І Лібаш теж. Знаєте, який він мисливець! І Магкук весь час ходить за мною й пісні співає. Він такий кумедний! От сьогодні, коли смеркне, приходьте до мого намету — почувте, як він заливається на морозі! Але батько каже, роби, як знаєш, і тому я не розпалюю багаття. Розумієте, коли дівчина розпалює багаття, то це знак, що вона вирішила вийти заміж. Чотириокий казав, що це гарний звичай. Але собі він дружини так і не взяв. Може, був застарий. У нього майже не лишалось волосся на голові, хоч не думаю, щоб він був уже такий старий. А як можна дізнатися, що ти закохався? Закохався так, як Паоло й Франческа?

Смок знякотив перед ясным поглядом її синіх очей.

— Бачите, — затинаючись почав він, — кажуть... закохані кажуть, що кохання дорожче за життя. Коли він чи вона відчують, що хтось їм миліший над усіх у світі — ну, тоді вже вони знають, що закохалися. Так воно й виходить, тільки це страх як важко пояснити. Ти просто знаєш це, та й годі.

Вона подивилася кудись удалину крізь дим над табірними багаттями, зітхнула й знов схилилася над хутряною рукавицею, яку шила, розмовляючи із Смоком.

— Ет, — рішуче мовила вона, — я однаково ніколи не вийду заміж.

— Якщо вже ми втечемо, то муситимем бігти щодуху, — похмуро сказав Куций.

— Так, ми з тобою у великій пастці, — погодився Смок.

З вершини лисого горба вони оглядали засніжені Снасові володіння. На сході, на заході й півдні їх відгороджували від світу високі шпилі й ламані хребти гірських масивів.

З північного боку пагористій рівнині, здавалося, не було кінця; але вони знали, що й у тому напрямі дорогу перетинають з півдесятка гірських пасем.

— В цю пору року я можу дати вам три дні форн, — сказав Снас Смокові. — Вас однаково сліди викажуть. Ентон утік, коли сніг уже зійшов. Мої юнаки наздоженуть будь-якого білого; та й ви ж самі вторуєте для них стежку. А коли сніг зійде, я подбаю про те, щоб у вас не було такої нагоди, як в Ентона. Тут вам житиметься добре. А тамтешній світ швидко забувається. Я сам ще й досі не можу вийти з дива, як легко, виявляється, можна без того світу обходитися.

— Мене тільки Денні Маккен турбує, — признався Смокові Куций. — В дорозі з нього тільки зайва морока. Але він присягається, що знає дорогу на захід. Доведеться нам домовитися з ним, Смоку, бо інакше кепсько тобі буде.

— Чого це тільки мені? Хіба ми з тобою не в одній халепі?

— Таки не в одній. Це тобі треба зараз матися на бачності.

— А що сталося?

— Ти що, не чув новини?

Смок похитав головою.

— Парубки розповіли мені. Вони самі щойно про це довідалися. Фейсверк призначено на сьогодні, хоч звичайно свято буває посеред літа.

Смок знизав плечима.

— Невже тобі не цікаво дізнатися, в чому річ? — ущипнув Куций товариша.

— Та я ж слухаю!

— Ну, то ось що. Маккенова дружина тільки-но сказала парубкам... — тут Куций значливо помовчав, — а парубки, звісно, переповіли мені, що сьогодні ввечері буде

розпалено дівочі багаття. Ото й усе. Що ти на це скажеш?

— Не розумію, куди ти хилиш.

— Не розумієш? Та це ж і дитина б зрозуміла! На тебе накинула оком одна дівчина, і вона збирається розпалити багаття, і звать ту дівчину Лабіскві. О, я бачив, як вона на тебе позирає, коли ти на неї не дивишся. Вона ніколи не розпалювала багаття. Все казала, що не вийде за індіанця. А тепер вона розпалить багаття, і то саме заради тебе, бідолашного.

— Ну, в тебе ж і логіка! — сказав Смок, згнітивши серце, коли пригадав, як Лабіскві поводитися останнім часом.

— Логіка — не логіка, але річ це запевна, — відказав Куций. — І так воно завше — тільки-но ми надумали втікати, як через якийсь там дівчесько маємо ще мороку. Ні, нам таки не щастить. О! Чуєш, Смоку?

Три літні індіанки зустрілися на півдорозі між табором парубків та Маккеновим багаттям, і найстарша почала вигукувати щось тонким проразливим голосом.

Імена Смок розпізнав, але решту слів лише почасти, і Куций, похмуро всміхаючись, став перекладати:

— Лабіскві, дочка Снаса, Володаря Хмар, Великого Ватага, розпалює сьогодні ввечері своє перше багаття. Мака, дочка Овітса, Постраха Вовків...

Перелічивши імена кільканадцяти дівчат, три провісниці подріботили далі — оголошувати новину біля інших багать.

Тих парубків, що заприсяглися повік не розмовляти з дівчатами, вечірнє свято не обходило, і щоб засвідчити свою зневагу до нього, вони ухвалили негайно вирушити в похід, що його раніше Снас був призначив на завтра. Всупереч твердженням старих мисливців, Снас вирішив, що оленьче стадо, слідом за яким посувалося плем'я, дорогою розділилося, і парубки мали наказ відшукати десь на півночі й заході другу половину величезного стада.

Смок, збентежений наміром Лабіскві розпалити багаття, заявив, що піде з парубками. Але спочатку він порадився з Куцим і Маккеном.

— На третій день ти мусиш бути на місці, Смоку, — сказав Куций. — А ми візьмемо собак та спорядження.

— Тільки пам'ятай, — попередив Смок, — якщо наша зустріч чомусь не вийде, ви рушаєте далі й вибираєтеся

на Юкон. Це доконче. Якщо виберетеся — влітку повернетесь по мене. А якщо пощастить втекти лиш мені, то я повернуся по вас.

Маккен, стоячи біля свого багаття, вказав очима на круту гору на заході, де на рівнину виходив високий хребет.

— Ото там,— сказав він.— Струмочок з південного боку. Ми підемо річищем угору. На третій день ти нас зустрінеш. Ми добудемося туди на третій день. Де б ти не вийшов на той струмок — натрапиш або на нас, або на наш слід.

VII

Але того третього дня Смокові не пощастило. Парубки вирішили повести розвідни в іншому напрямку, і тоді, коли Куций і Маккен зі своїми собаками пробиралися річищем струмка, парубки із Смоком за шістдесят миль на північний схід від них натрапили на слід другого оленячого стада. Через кілька днів майже наосліп подолавши останні милі в густій сніговиці, вони повернулися до табору. Індіанка, що голосила біля багаття, раптом підбігла до Смока й почала проклинати його. Очі її палали лютою ненавистю, і вона раз по раз простягала руки до безрушного, загорнутого в хутро тіла, яке ще не встигли зняти з санок.

Смок міг тільки здогадуватися про те, що сталося, і, наближаючись до Маккенового багаття, готовий був почути вибух прокльонів. Але натомість він побачив самого Маккена, що старанно жував шматок оленячої м'якоти. Той одразу заскиглив:

— Який з мене войовник! Але Куций утік, хоч вони ще женуться за ним. Тепер йому каюк. Він підстрелив двох вояків, але вони оклигають. А ще одного поцілило просто в груди.

— Знаю, — відказав Смок. — Я оце тільки-но бачив удову.

— Старий Снас хоче з тобою побалакати, — додав Маккен. — Наказав, щоб ти, як повернешся, одразу пішов до його багаття. Я тебе не виказував. Ти нічого не знаєш. Затям це собі. Куций з тобою не змовлявся, ми тікали самі.

Біля Снасового багаття Смок застав Лабіскві. Коли

вона побачила його, в очах у неї засяяла така ніжність, таке щастя, що він аж злякався.

— Я рада, що ви не пробували втекти, — мовила вона. — Бачите, я... — Вона завагалася, але очей не опустила, і сяйво в них було красномовніше за будь-які слова. — Я розпалила своє багаття, і це, звичайно, для вас. Бо тепер воно сталося й зі мною. Ви мені миліший над усе у світі. Миліший за батька. Миліший за тисячу Лібашів та Магкуків. Я кохаю. Це так дивно. Кохаю, як Франческа, як Ізольда. Старий Чотириокий казав правду. Індіяни так не кохають. Але в мене сині очі й біла шкіра. Ми обоє білі, ви і я.

Смокові ще ніколи не освідчувалася жодна жінка, і він розгубився. А втім, це було більше ніж освідчення. Вона-бо й сумніву не мала, що він відповість їй взаємністю. Для неї все це було так просто й ясно, очі її сяяли такою ніжністю, що Смок лише дивувався, чому вона ще не обняла його й не схилила голову йому на плече. Та потім він зрозумів, що хоч вона й не приховує свого кохання, любові закоханих їй не знайомі. Дикуни не знають їх. Їй ніде було такого навчитися.

Смок слухав її лопотіння, щасливу пісню її кохання, і ніяк не міг зважитися сказати дівчині гірку правду. Але, може, скористатися з її останніх слів?

— Послухайте-бо, Лабіскві, — почав він. — Чи певні ви, що Чотириокий розповів вам усю історію кохання Паоло й Франчески?

Вона сплеснула руками й засміялася, радіючи, як людина, чиї сподівання справдилися:

— Тож це ще не все?! Я так і знала, що це ще не все про кохання! Я багато думала, відколи розпалила своє багаття. Я...

Але тут крізь завісу снігопаду до багаття вийшов Снас, і слухну нагоду Смок утратив.

— Добrivечір, — непривітно буркнув Снас. — Ваш приятель завдав нам клопоту. Я радий, що у вас виявилося більше здорового глузду.

— Може, ви скажете мені, що саме сталося? — спитав Смок.

Снас криво посміхнувся — білі зуби блиснули в прокуреній бороді.

— Авжеж, скажу. Ваш приятель убив одного з моїх людей. Той нікчема Маккен підвів руки догори після першого ж

пострілу. Йому більше вже ніколи не закортить тікати. А вашого приятеля ловлять у горах мої мисливці — і вони впіймають його. До Юкону йому не дістатися. Ви ж віднині спатимете біля мого багаття. І з мисливцями більше не будете ходити. Я сам вас стерегтиму.

VIII

Перебравшись до Снасового багаття, Смок потрапив у скрутне становище. Тепер він бачився з Лабіскві частіше, ніж коли. Її щире, ніжне й невинне освідчення в коханні було для нього справжньою мукою. Вона дивилася на нього закоханими очима, і навіть поглядом своїм пестила його. Знову й знову він набирався духу, щоб розповісти їй про Джой Гастел, але все не наважувався й кляв себе за боягузтво. І найгірше було те, що Лабіскві така чарівна. Він не міг не милуватися нею, і хоч почував гризоту за кожну хвилину, проведену з нею, та все ж які це були приємні хвилини! Вперше в житті перед ним розкривалася жіноча душа — і така чиста була душа Лабіскві, така неймовірно наївна й невинна, що Смок читав у ній, як у розкритій книжці. Вся одвічна жіноча доброта була в цій дівчині, незіпсованій умовностями й фальшем цивілізованого життя. Не раз він згадував Шопенгауера* і переконувався, що похмурий філософ помиляється. Пізнати жінку, як Смок пізнав Лабіскві, означало зрозуміти, що всі жінкофоби — це неповноцінні люди.

Лабіскві була чарівна, і, однак, поряд з її лицем із плоті й крові завжди поставало, немов осяяне вогнем, лице Джой Гастел. Джой щоразу була така стримана, вона так дотримувалася умовностей цивілізації! Але тепер Смокова уява надіялася Джой Гастел усім тим душевним багатством, що його він відкрив у Лабіскві. Одна лише звеличувала другу, і всі жінки цілого світу звеличилися в Смокових очах завдяки тому, що він побачив у душі Лабіскві, біля Снасового багаття в країні снігів.

Водночас Смок пізнавав і самого себе. Він згадував усе, що знав про Джой Гастел, і зрозумів, що кохає її. Але й Лабіскві була дорога його серцю. А що це означало, як не кохання? Чи можна назвати це почуття

якось інакше, не принизивши його? Ні, це кохання, і ніщо інше. Виходить, він схильний до багатоженства! Це відкриття вразило його до глибини душі. Колись серед сан-франциської богемі він чував розмови про те, що можна бути закоханим одразу в двох чи й трьох жінок. Тоді він цьому не повірив. Та й як він міг повірити, не зазнавши цього на власному досвіді? Але тепер — інша річ. Тепер він і справді кохає одразу двох, і хоча частіше йому здавалося, що почуття до Джой Гастел переважає, деколи він ладен був заприсягтися, що Лабіскві йому любіша.

— У світі, мабуть, багато жінок, — сказала вона йому якось. — І жінки люблять чоловіків. Певно, і тебе любило багато жінок. Розкажи мені про них.

Він нічого не відповів.

— Розкажи мені, — наполягала вона.

— Я ніколи не був одружений, — ухильно відповів він.

— І в тебе більш нікого немає? Немає за горами ішої Ізольди?

І тут Смок остаточно переконався, що він боягуз. Він збрехав. Хоч і всупереч своїй волі, але збрехав. Він похитав головою, повільно, ласкаво всміхнувся — і сам, напевно, здивувався б, якби побачив, яка ніжність відбилася на його обличчі, коли Лабіскві аж засяяла від щастя.

Він намагався знайти собі виправдання, вигадував для себе заспокійливі й, безперечно, лицемірні докази, але він і справді не був такий бездушний, щоб безжально розбити серце цієї наївної дівчини.

Снас теж бентежив його. Чорні ватагові очі все помічали, і він не звик кидати слів на вітер.

— Хіба є такий батько, що прагне видати дочку заміж? — казав він Смокові. — В усякому разі, не той, що має хоч трохи уяви. Це боляче. Повірте, навіть подумати про це боляче. Проте так заведено в житті — і Маргеріт теж мусить колись одружитися.

Запала мовчанка, і Смок уже вкотре спитав себе, яка ж таємниця оповиває Снасове минуле.

— Я людина брутальна й жорстока, — вів далі Снас. — Але закон — це закон, і я справедливий. А тут, для цих первісних людей, я — і закон, і суддя. Ніхто не наслідиться мені перечити. І до того ж я батько, і прокляттям моїм є власна моя уява.

Чим мав завершитися цей монолог, Смок так і не дізнався, бо його урвало голосне гарчання й сріблястий сміх з намету, де Лабіскві гралася з нещодавно ввійманим вовчням. Болісна гримаса скривила Снасове обличчя.

— Дарма, я це переживу, — похмуро пробурмотів він. — Маргеріт повинна вийти заміж, і це наше з нею щастя, що ви потрапили до нас. На Чотириокого надії було мало. А про Маккена і взагалі шкода мови, тож я мусив зіпхнути його за жінку, що розпалювала своє багаття двадцять років поспіль. Якби не ви, довелось б Маргеріт вийти за індіянину. Лібаш міг би стати батьком моїх онуків!

У цю мить Лабіскві з вовчням на руках вийшла з намету до багаття, аби подивитись на того, хто притягав дівчину, мов магніт, — і очі в неї сяяли коханням, якого ніхто не навчив її приховувати.

IX

— Послухай-но, — сказав Маккен. — Надходить весна, і сніг береться корою. В горах, щоправда, бувають хуговії, та все-таки як на мене, тепер саме пора вирушати в дорогу. Я ті хуговії добре знаю, тож із будь-ким іншим не паважився б тікати, тільки з тобою.

— Сиди вже й не рипайся, — відказав Смок. — Який там з тебе втікач, коли ти навіть ходити не вмієш! Квач ти, та й годі. Ні, як я вже надумаю втікати, то втікати сам. А може, й не надумаю, — щось мене нікуди й не тягне. Оленина мені смакує, а скоро й літо, лосось падійде.

Снас сказав Смокові:

— Ваш приятель помер. Мої мисливці не вбивали його. Вони знайшли його труп, він замерз у горах, коли настали перші весняні хуртовини. Звідси жодна жива душа не втече. Коли ми справлятимемо ваше весілля?

І Лабіскві:

— Я весь час бачу — в тебе на обличчі і в очах туга. Я так добре знаю твоє обличчя! На шиї під вухом у тебе рубчик. Коли ти радієш, кутики твого рота піднімаються вгору. А коли тебе бере смуток, кутики опускаються. Коли ти всміхаєшся, біля очей твоїх збираються три-чотири зморшки. А коли смієшся, — їх цілих шість. Іноді буває навіть сім, я лічила. А тепер

немає жодної. Я ніколи не читала книжок. Я не вмію читати. Але Чотириокий багато чого навчив мене. Я правильно говорю по-англійському. Це він мене навчив. Я бачила і у нього в очах тугу, наче голод, — тугу за великим світом. Він часто тужив за тим світом. Дарма що тут було добре м'ясо, і риби вдосталь, і ягід, і корінців, і навіть борошно бувало — нам його часто привносять їжатці й лускви в обмін за хутро. Та все-таки він тужив за тим світом. Невже ваш світ такий гарний, що й ти за ним тужиш? Чотириокий нічого тут не мав. А ти ж маєш мене. — Вона зітхнула й похитала головою. — Чотириокий, навіть помираючи, тужив за тим світом. Може, тебе теж, якщо ти залишишся тут назавжди, вб'є така сама туга? Шкода, що я зовсім не знаю, який він, отой ваш світ. Ти хочеш утекти туди?

Смок не наважився на відповідь, лише кутики його рота сіпнулися, але вона зрозуміла.

На кілька хвилин запала мовчанка; Лабіскві видимо боролася з собою, а Смок кляв себе за незрозумілу легкодухість: як міг він виказати їй свою тугу за світом — і промовчати про своє кохання до іншої жінки!

І знову Лабіскві зітхнула.

— Що ж, гаразд. Я так кохаю тебе, що навіть батька не боюся, хоч у гніві він страшніший за сніговицю в горах. Ти розкрив мені, що таке кохання. Це — випробування моєму коханню. Я допоможу тобі втекти звідси до світу, за яким ти тужиш.

Х

Смок прокинувся й лежав непорушно. Маленькі теплі пальці доторкнулися до його щоки й застерезливо лягли на губи. Потім хутро, від якого ще віяло морозом, залоскотало йому обличчя, і у вухо його прошепчено одне-єдине слово: «Ходімо».

Він обережно підвівся і прислухавсь. Сотні табірних собак уже виводили свою нічну пісню, але крізь їхнє завивання Смок почув зовсім близько легке й рівне дихання Снаса.

Лабіскві легенько смикнула його за рукав, і він зрозумів, що треба йти слідом за нею. Він узяв свої мокасини, вовняні шкарпетки і в спальних мокалинах ви-

брався надвір. Коли вони проходили повз пригасле багаття, вона жестом показала йому, щоб узувся, а сама знову прослизнула до батькового намету.

Смок намацав стрілки годинника — була перша година ночі. Зовсім тепло, подумав він, не більше десяти градусів морозу. Лабіскві повернулася й повела його темними стежками заснулого табору. Хоч як сторожко вони ступали, сніг усе-таки рипів у них під погами, і тільки собаче виття покривало цей звук; на щастя, пси так захопилися своїм співом, що їм було не до того, щоб загарчати на двох утікачів.

— Тепер можна й говорити, — сказала Лабіскві, коли вони відійшли за півмилі від останнього багаття.

Вона обернулася до нього, і тільки тепер, при світлі зірок, Смок уперше побачив, що вона несе щось у руках. Напомацки він виявив, що то його лижви, рушниця, дві ладівниці й спальне хутро.

— Я про все подбала, — сказала вона й радісно засміялася. — Цілих два дні готувала криївку — носила туди м'ясо, і навіть борошно, сірники, вузькі лижви — на них краще бігти по сніговій корі, — а на пухкий сніг є плетені лижви. О, я вмю торувати стежку, й ми йти-мемо швидко, мій коханий.

Смок хотів був сказати щось, але, почувши ці слова, затнувся. Досить дива було, що вона допомагає йому втекти, але що вона хоче й сама з ним утікати, було вже цілковитою несподіванкою. Розгубившись, він тільки й того, що одну по одній перебрав у неї речі. Потім, усе ще не знаючи, що зробити далі, він обняв рукою дівчину й пригорнув до себе.

— Бог добрий, — прошепотіла вона. — Він послав мене коханого.

І Смокові вистачило мужності промовчати про те, що він волів би йти сам. Але перше, ніж він заговорив, видива з далекого, яскравого світу, з напосних сонцем країн промайнули в нього перед очима й ураз розвіялися.

— Ми повернемося, Лабіскві, — сказав він. — Ти станеш моєю дружиною, і ми завжди житимемо з оленячим народом.

— Ні, ні! — Вона похитала головою, і все її тіло протестуюче здригнулося під його рукою. — Я знаю. Я багато думала. Туга за світом знов посяде тебе, і довгими почачами краятиме тобі серце. Ця туга вбила Чотири-

окого. Вона вб'є і тебе. Вона мучить усіх, хто потрапляє сюди з великого світу. А я не хочу, щоб ти вмирав. Ми підемо на південь і перейдемо через снігові гори.

— Послухай мене, люба, — умовляв він. — Нам краще вернутись.

Вона притисла руку в рукавиці до його уст, не даючи йому говорити далі.

— Ти кохаєш мене? Скажи, що кохаєш.

— Кохаю, Лабіскві. Ти моя чарівна кохана.

І знову ніжний дотик її руки примусив його замовкнути.

— Ходім до криївки, — рішуче сказала вона. — Туди ще три милі. Ходім.

Смок стояв, як укупаний, і хоч як тягла вона коханого за руку, зрушити його з місця їй було несила. Він уже ладен був сказати, що там, на півдні, на нього чекає інша...

— Тобі не можна вертатися, — сказала вона. — Я... я тільки дикунка, я боюся того великого світу, але ще більше я боюся за тебе. Бачиш, усе виходить так, як ти мені казав. Я люблю тебе над усе в світі. Я люблю тебе більше, ніж саму себе. Індіянській мові бракує слів, щоб про це сказати. І англійській теж. Всі подуми мого серця — про тебе, вони яскраві, як зірки, їм немає ліку, як зіркам, і немає такої мови, щоб розповісти про них. Як тобі про них сказати? Ось вони, ти чуєш?

Вона взяла його руку і, знявши з неї рукавицю, притягла до себе, під тепле хутро парки, притисла до самого серця. І, міцно притиснувши, завмерла. У глибокій тиші Смок відчув, як б'ється її серце, і знав, що кожен його удар промовляв про кохання. А тоді повільно, ледь-ледь помітно, не відпускаючи Смокової руки, вона ступила крок у тому напрямку, де була криївка. І він не міг опиратись їй. Здавалося, це її серце вело його — серце, що мало не лежало у нього на самій долоні.

XI

Сніг, що підтанув напередодні, за ніч узявся міцною корою, і лижви легко й швидко ковзали по його поверхні.

— Криївка там, між тими деревами, — сказала Смокові Лабіскві.

І ту ж мить, здригнувшись з несподіванки, вона схопила його за руку. Між деревами весело стрибало полум'я певеликого багаття, а перед ним сидів навпочіпки Маккен. Лабіскві сказала щось крізь зуби по-іпдіянському — мов батоном ляснула — і Смок пригадав, що Чотириокий називав її пантерою.

— Я так і знав, що ви спробуєте втекти без мене, — сказав Маккен, коли вони підійшли ближче, і його запалені очиці хитро зблиснули. — Але я не спускав дівчини з ока, і коли вона сховала тут лижви й харчі, я теж зібрався. Я прихопив з собою і вузькі лижви, і плетені, й харчів для себе. Багаття? Не бійтеся, його не помітять. У таборі всі хроплять і десятки сни бачать, а я б тут без вогню замерз, дожидаючись. То як — уже вирушаємо?

Лабіскві скинула зляканий погляд на Смока і, відразу ж наважившись, заговорила. У своєму коханні вона була наївна, мов дитина, але тепер у словах її вчувалася рішуча вдача жінки, яка звикла покладатися на власні сили.

— Ти псяюра, Маккене, — просичала вона, і очі її спалахнули гнівом. — Я знаю твій замір: якщо не візьмемо тебе з собою, ти піднімеш увесь табір. Гаразд. Ми беремо тебе. Але ти знаєш мого батька. А я така сама, як він. Ти робитимеш усе нарівні з нами. І слухатимешся наказів. А якщо спробуєш учинити якусь підлість — не оберешся лиха.

Маккен глянув на неї, і в його свинячих очицях промайнули страх і зненависть, а в очах Лабіскві, звернених до Смока, була вже знову промениста ніжність.

— Правильно ж я йому сказала? — спитала вона.

Світанок застав їх у передгір'ї, що відокремлювало пагористу рівнину від гірського масиву. Маккен натякнув, що непогано було б поснідати, але на його слова не звернули уваги. Перекусити можна й пізніше, після полудня, коли сніг підтає під ногами.

Гори здіймалися все вище, і річище замерзлого струмка тяглося через дедалі глибші й глибші ущелини. Ознак весни було тут ще менше, хоча в одній ущелині спінена вода вже вибивалася з-під криги, і двічі вони

натрапляли на куці карликуватої лози з ледь набряк-лими бруньками.

Лабіскві розповіла Смокові, яку дорогу вона обрала, і як сподівається збити зі сліду переслідувачів. З рівни-ни є тільки два виходи — на захід і на південь. Спас одразу ж вирядить загони молодих мисливців стерегти оби-дві дороги. Але на південь веде ще одна стежина. Що-правда, на півдорозі, серед високих гір, вона завертає на захід, перетинає три хребти й сходиться з головною стеж-кою. Не знайшовши слідів на цій головній стежці, індіани завернуть назад, вирішивши, що втікачі пішли в західному напрямку. Нікому й на думку не спаде, що вони обрали важчий докružний шлях.

Оглянувшись на Маккена, що йшов позаду, Лабіскві стиха сказала Смокові:

— Він їсть. Це погано.

Смок озирнувся. Ірландець напхав кишені оленьчим салом і тепер нишком жував його в дорозі.

— Їстимеш тільки на привалі, Маккене,— скоман-дував Смок.— У горах попереду ніякої дичини нема, і харчі треба від самого початку ділити порівну. А почнеш хитрувати — з нами не підеш.

О першій годині розтоплена сонцем снігова кора вже не витримувала вузьких лижв, а ще за годину почали провалюватися й плетені. Втікачі отаборилися і вперше поїли. Смок перевірів запас харчів. Маккен захопив їх із собою зовсім мало, напхавши мішка мало не доверху шкурками сріблястої лисиці.

— Ти диви, я й сам не знав, що їх так багато, — пояс-нив він. — Я ж збирався поночі. Зате знаєте, скільки за них дадуть! Та й у нас же є рушниці — вполюємо дичини скільки хоч!

— Вовки тебе вполюють скільки хоч! — із серцем ки-нув Смок, а очі Лабіскві спалахнули гнівом.

Удвох вони прикинули, що харчів вистачить на місяць, якщо бути ощадними й не наїдатися досхочу. Лабіскві зажадала, щоб і їй дали нести частину вантажу; поспе-речавшись із нею, Смок таки здався і розділив вантаж на три рівні за вагою й розміром клунки.

Наступного дня струмок вивів їх на широку гірську долину. Поки втікачі перетинали її, снігова кора почала танути, і вони насилу, вже провалюючись у сніг, діста-лися до твердішого покриву на схилі нового хребта.

— Ще десять хвилин, і ми б застряли в долині. — сказав Смок, коли вони зупинилися перепочити на голій вершині. — Тепер ми піднялися на добрих тисячу футів.

Але тут Лабіскві мовчки вказала на долину. На снігу між деревами Смок побачив п'ять майже непорушних темних цяточок.

— Це молоді мисливці, — зауважила дівчина.

— Вони провалюються по самі стегна, — сказав Смок. — Сьогодні їм уже не вибратися на твердий сніг. Ми випередимо їх на кілька годин. Гайда, Маккене. Мерщій. Істимем, коли вже не зможемо йти далі.

Маккен аж застогнав, але в кишені в нього вже не було оленячого сала, і він поплентався слідом за ними, уперто тримаючись позаду.

Вони знову йшли долиною, але ще на більшій висоті; тут крига почала ламатися під ногами тільки о третій годині дня, а на цей час вони добулися в тінь попід горою, де сніг уже знову підмерзав. Лише раз вони зупинилися, дістали відібране в Маккена сало і, жуючи, пішли далі. М'ясо геть наскрізь промерзло, і його можна було їсти, лише розігрівши на вогні; зате сало кришилося в роті й трохи втишувало нестерпний голод.

На дев'яту годину, коли небо затягло хмарами й тривалі сутінки перейшли, нарешті, в непроглядну темінь, утікачі отаборилися у гайку карликових ялинок. Маккен жалібно скиглив. За дев'ять років життя в Арктиці він нічого не навчився: дорогою Маккен наковтався снігу й тепер, мало що втомлений цілоденним переходом, то ще мусив терпіти біль у пересохлому запаленому горлі. Скоцюрбившись коло багаття, він стогнав і зойкав, поки Смок з Лабіскві лаштували на ніч спальні хутра.

Лабіскві була невтомна, вона знов і знов дивувала Смока своєю невичерпною енергією, силою тіла й духу. І бадьорість її не була силувана. Щоразу, зустрівшись з ним очима, вона всміхалася, а коли ненароком торкалась його руки, то пестливо затримувала на ній свою долоню. Та тільки-но погляд дівчини звертався до Маккена, як обличчя її ставало тверде й безжальне, а в очах спалахував ворожий вогник.

Вночі знявся вітер зі снігом; цілий наступний день вони наосліп пробиралися крізь хугу і не помітили струмка, річищем якого треба було завернути до перевалу на

заході. Два дні проблукали вони в горах, аж нарешті вибралися туди, де весна ще й не починалася павіть.

— Індіяни загубили наш слід, то чом би нам хоч день не перепочити? — благав Маккен.

Але дозволити собі таке вони не могли. Смок і Лабіскві добре усвідомлювали небезпеку. Вони заблудили високо в горах, де не було ніякої дичини, ніякого бодай сліду. День у день пробиралися вони карколомними зламами гір, лабіринтами ущелин та долин, що майже ніколи не приводили на захід. Потрапивши в таку ущелину, вони мусили йти до кінця, тому що обабіч стриміли обмерзлі шпилі та крутовизни, грізні й неприступні. Неймовірні труднощі долали вони, холод знесилював їх, проте їм довелося ще більше урізати свою мізерну денну пайку харчів.

Якось уночі Смока розбудили звуки боротьби. Хтось хрипів і задихався на тому місці, де спав Маккен. Смок копнув ногою багаття і при світлі його побачив Лабіскві: схопивши ірландця за горло, вона силкувалася вирвати в нього з зубів шматок м'яса. Смок побачив, як дівчина блискавичним рухом вихопила ножа з піхов у себе на поясі.

— Лабіскві! — владно гукнув він.

Її рука завмерла в повітрі.

— Не треба, — сказав він, підійшовши до неї.

Вона аж тремтіла з гніву й ще якусь мить вагалася, та потім неохоче опустила руку й сунула піж у піхви. Немов побоюючись, що не зможе стриматися, дівчина відійшла до багаття й підкинула гілля у вогонь. Маккен сів і, пойнятий ляком та люттю, щось забелькотів, зриваючись то на скиглення, то на гарчання.

— Де ти взяв м'яса? — спитав Смок.

— Обшукай його, — сказала Лабіскві.

Це були її перші слова, бо голос її і досі уривався з ледь стримуваного гніву.

Маккен спробував було пручатися, але Смок скрутив його, обшукав і витяг у нього з-під пахви шмат оленини, захований, щоб одігріти. Лабіскві тим часом кинулася до Маккенового мішка й розв'язала його. Раптовий її вигук примусив Смока озирнутися. З мішка посипалися мох, глиця, тріски — всіляке сміття, що він понапихав туди замість м'яса, аби мішок став легший, але форму й розміри зберігав ті самі.

Лабіскві знов схопилася за ножа й кинулась до негідника, але Смок зупинив її, й вона обм'якла в його обіймах, схлипуючи з безсилої люті.

— Коханий мій, я ж через м'ясо, — задихаючись казала вона. — Я б убила його за тебе, за твоє життя. Псяюра! Тож він тебе пожирає!

— Нічого, ми ще поживемо, — заспокоював її Смок. — Тепер він нестиме борошно. Не буде ж він його їсти сире! А як спробує, то я сам його вб'ю, бо він пожиратиме й твоє життя, не тільки моє. — Він пригорнув її до себе. — Люба, вбивати — це чоловіча робота, а не жіноча.

— Ти б розлюбив мене, якби я вбила цього псяюру? — здивувалася вона.

— Я б любив тебе не так дуже, — ухильно відповів він.

Вона зітхнула й покірливо мовила:

— Добре. Я його не вбиватиму.

XII

Молоді мисливці були невтомні в переслідуванні. Вони добре знали цю місцевість, та ще й таланило їм трапляти на заметений снігом слід. Коли падав сніг, Смок і Лабіскві обирали найнеймовірніші напрямки, заворачивали на схід, хоча краща дорога вела на південь чи на захід, держалися на крутизну, хоча поряд був спадистий перевал. Вони однаково заблудили, тож куди йти, для них нічого вже не важило. Але збити переслідувачів зі сліду все було неспромога. Щонайбільше втікачам щастило — по два-три дні не бачити індіан. Після хуговію, коли замітало всі сліди, тубільці кидалися вріднобіч, мов згряя гончаків, і той, хто віднаходив слід, розпалював багаття, димом даючи знати товаришам.

Смок утратив лік часові, дням і ночам, хуговіям та привалам. Це був нескінченний, безпросвітний кошмар, цювний мук та тяжкої праці, і все ж вони йшли і йшли, і Маккен плентався позаду, бурмочучи щось про заповітне своє Сан-Франціско. А вгорі, на тлі холодної блакиті стриміли величні, суворі й байдужі шпилі гір. Вони пробиралися то похмурими ущелинами серед урвищ таких крутих, де й сніг не держався, то обмерзлими долинами, понад промерзлими до дна озерами. А то якось уночі в проміжку між двома хурделицями вони побачили

на крайнебі відблиск далекого вулкана, — і потім навіть не певні були, чи це не примарилося їм.

Поверх крижаного покриву лягав шар свіжого снігу, брався корою і в свою чергу зникав під новими заметами. Подекуди, в глибоких ущелинах, під ногами в них було снігу в кілька сотень футів, а у вузьких розколинах, де вільно гуляв вітер, траплялися їм невеличкі льодовики без жодної сніжинки на поверхні. Мовчазними привидами переповзали вони через навислі над безоднею снігові шапки, а часом тяжкі сніги їм уривав гуркіт поблизького обвалу. Іноді вони таборилися на ніч так високо, де вже не було з чого розкласти багаття, і тоді мушили теплом власного тіла розігрівати промерзле м'ясо. І весь час Лабіскві лишалася така, як була. Незмінно бадьора, вона тільки на Маккена дивилася незичливо, і ні крайнє виснаження, ані холод не могли притьмарити її кохання до Смока.

Ревно стежила вона за розподілом їхніх жалюгідних харчів, і Смок бачив, що кожен Маккенів кусень дратус її до нестями. Одного разу вона сама розподіляла їжу, і Маккен одразу ж зняв дикий гвалт: не тільки-бо йому, а й собі вона дала куди меншу пайку, ніж Смокові. Відтоді Смок розподіляв харчі сам.

Якось цілу ніч сипав сніг, і вранці невелика лавина знесла їх ярдів на сто схилом. Вони вибралися, ледь не задихнувшись під снігом, але неушкоджені. І тут виявилось, що пропав Маккенів мішок з усім їхнім борошном. Другий, ще більший обвал, поховав цей мішок під снігом уже назавжди. І хоч лихо сталося не з вини Маккена, Лабіскві навіть не дивилася більше в його бік. Смок розумів: вона боїться, що не зможе стримати себе.

ХІІІ

Стояв тихий ранок, на блакитному небі не було ані хмаринки, сліпучо яскрів сніг. Утікачі вибиралися вгору широким спадистим схилом, брели, мов утомлені привиди в безживному світі, де навіть легіт не порушував глибокої, мертвотної тиші. За сотню миль над обрієм здіймалися пощерблені хребти Скелястих гір, видні так чітко, наче до них було щонайбільш миль зо п'ять.

— Щось буде, — прошепотіла дівчина. — Ти відчуваєш? Щось ніби насувається звідусіль. Усе стало таке чудне.

— Мене проймає дроз, — відповів Смок. — Але не з холоду. І не з голоду.

— Дроз у мозку, в серці! — підхопила Лабіскві. — І в мене теж.

— Ні, це не всередині, — визначив Смок. — Я відчуваю холод іззовні, кожним нервом відчуваю.

За чверть години вони зупинилися перевести подих.

— Гір на обрії вже не видно, — зауважив Смок.

— Повітря якесь густе й важке, — сказала Лабіскві. — Дихати важко.

— Три сонця, — прохрипів Маккен, заточився й міцніше стис жердину, щоб не впасти.

Два примарних сонця * з'явилися обабіч справжнього.

— Уже п'ять, — сказала Лабіскві.

Вони стояли й дивилися, і все нові сонця спалахували в них перед очима.

— Боже, таж їх не злічити! — злякано скрикнув Маккен.

І справді, куди не кинути оком, півнеба палало й яріло сліпучими спалахами нових сонць.

Нараз Маккен аж зойкнув з подиву й болю.

— Пече! — вигукнув він і знову зойкнув.

Потім скрикнула й Лабіскві, і Смок відчув, як немов крижана голка проштрикнула йому щоку, і його обпекло, наче кислотою. Він згадав, як колись купався в морі і його вжалили стрекала отруйної медузи. Відчуття було таке схоже, що він мимоволі провів рукою по щоці, аби скинути пекучий слиз.

І тут раптом пролунав на диво глухий постріл. Внизу під горою стояли на лижвах молоді індіани й один по одному стріляли в утікачів.

— Ану врозтіч і вгору! — крикнув Смок. — Вершина близько. Вони за чверть милі нижче, тож по той бік гребеня ми їх випередимо на кілька миль!

Всі троє кинулися врозсіп і щосили подерлися засніженим схилом. Невидимі повітряні жала тяли й пекли їм обличчя, а приглушені постріли по-чудному бриніли у вухах.

— Хвалити бога, — відсапуючись, мовив Смок, — що в них чотири рушниці й тільки одна гвинтівка. І ці

сонця заважають їм цілитись. У них в очах множитья. Палять за сотню кроків убік.

— Це все мій батько, — озвалася Лабіскві. — Він наказав нас убити.

— Як дивно ти говориш, — сказав Смок. — Я чую твій голос наче здалека.

— Затули рота! — раптом скрикнула Лабіскві. — Мовчи! Я знаю, що це. Затули рота рукавом, отак, і мовчи.

Маккен упав перший і насилу підвівся. І потім усі вони падали знову й знову, аж доки добулися вершини. Їхня воля переважала їхню силу, вони не могли зрозуміти, чому все тіло їм затерпло, а рухи стали повільні й незграбні. Вибившись нагору, вони озирнулися й побачили, що індіяти, щохвилі спотикаючись і падаючи, дряпаються слідом за ними.

— Сюди вони не вилізуть, — сказала Лабіскві. — Це біла смерть. Я її ніколи не бачила, але я знаю. Про неї розповідали старі індіяти. Зараз зніметься туман — не такий туман чи мла, як ти знаєш. Мало хто бачив його й вижив.

Маккен почав задихатися й хапати ротом повітря.

— Затули рота, — наказав Смок.

Сліпуче світло заливало все довкола, і Смок знову глянув угору, на незліченні сонця. Вони мерхли й тьмяніли. В повітрі стрибали дрібнесенькі вогняні цяточки. Вершини гір, навіть найближчі, зникали в цьому химерному тумані, що поглинув і молодих мисливців, які все ще вперто видиралися до втікачів. Маккенові коліна підгнулися, він присів навпочіпки і затулив обличчя руками.

— Вставай, ходімо, — наказав Смок.

— Не можу, — простогнав Маккен.

Скоцюрбившись, він погойдувався на лижвах. Смок повільно ступив до нього, надсилу долаючи опір задер'янілих м'язів. Він подумки відзначив, що голова в нього ясна. Лише тіло чимось вражене.

— Покинь його, — сердито пробурмотіла Лабіскві.

Але Смок таки домігся свого: підняв ірландця на ноги й підтяг по схилу, яким вони мали спуститися. Потім підштовхнув його, і Маккен, орудуючи жердиною то як стерном, то як гальмом, помчав на лижвах униз і зник у сяйві алмазного пилу.

Смок глянув на Лабіскві, і вона всміхнулася до нього, сама насилу стоячи на ногах. Він кивнув їй спускатись, ало вона підійшла ближче, і майже поряд, за якийсь десяток футів одне від одного, вони полинули вниз крізь жалке холодне полум'я.

Хоч як гальмував Смок, він був набагато важчий від Лабіскві і тому, випередивши її, мчав дедалі швидше. Їй спромігся затриматися тільки геть унизу, на рівному нагір'ї. Тут він діждався Лабіскві, й вони рушили далі, знову поряд. Вони йшли все повільніше, і з кожним кроком їхні сили вичерпувалися. Задерев'янілі м'язи зовсім відмовлялись коритися їм. Смок з Лабіскві насилу пересували ноги. Вони пройшли повз Маккена, знову скоцюрбленого навпочіпки на лижвах, і Смок, не зупиняючись жердиною примусив його підвестися.

— Треба лягти, — змучено прошепотіла дівчина, — інакше ми помремо. Треба накритися — так кажуть старі мисливці.

Кожна хвилина важила, і щоб не розв'язувати вузлики, вона перерізала ремінці на своєму мішку. Смок зробив так само, і, востаннє глянувши на згубний туман і на примарні сонця, вони загорнулися з головою в свої спальні хутра й міцно обнялися. Потім хтось наптовхнувся на них і впав, вони почули схлипування й лайку, яку ввірвав страшний кашель, і зрозуміли, що на них наткнувся Маккен. Вони чули, як він вовтузиться, загортаючись у своє хутро.

Згодом їх теж почала мучити ядуха, раптові, нестримні напади сухого кашлю роздирали груди, болем віддавалися в усьому тілі. Смок відчув, що його обсипає жаром, з Лабіскві діялося те саме. Щодалі дошкульніше допікав їм кашель, і тільки падвечір почало поволі відпускати. Тепер між нападами кашлю, їх змагав сон.

А Маккен бухикав усе надсадніше, вони чули його стогін та зойки і зрозуміли, що він марить. Одного разу Смок спробував скинути з себе хутро, але дівчина не відпустила його від себе.

— Ні, — благала вона. — Не можна розкриватись, це смерть. Лежи отак, притулися до мене обличчям, дихай повільно й тихо, як от я.

Вони дримали, лежачи в темряві, і час від часу будили одне одного через напади кашлю, хоч уже й слабші. Маккен — вирішив Смок — востаннє розбухикався десь

так по півночі. Відтак він уже тільки стогнав — глухо, наче хворий звір.

Смок прокинувся, відчувши на своїх губах губи Лабіскві. Її руки обіймали його, а головою він лежав у неї на грудях. Голос дівчини звучав не приглушено, як учора, а весело й дзвінко.

— Ось і день настав, — сказала вона, підіймаючи краєчок хутра. — Дивись, коханий, уже день. І ми з тобою живі й не кашляємо більше. Встаньмо, роздивімся навкруг, хоча я б радше залишалася так з тобою довіку. Ця остання година була така гарна! Я не спала й була така щаслива.

— Маккена зовсім не чути, — сказав Смок. — І що сталося з індіанами, чому вони не знайшли нас?

Він одкинув хутро й побачив на небі лише одне звичайне сонце. Повівав легкий вітерець, він пах морозом, але провіщав весну. Весь світ знову став простий і звичайний. Маккен лежав горілиць, його невмиване, закурене табірними вогнищами обличчя залякло, наче мрамур. Та дівчину це видовище не вразило.

— Дивись! — вигукнула вона. — Снігова пташка. Це добра ознака.

Переслідувачів ніде не було видно — вони або загинули по той бік хребта, або завернули назад.

XIV

Харчів у них лишалося так мало, що вони не сміли з'їсти й десятої частки того, що потребували, сотої частки того, що їм хотілося з'їсти; багато днів блукали вони, мов сновиди, скелястою пустелею, і життя вже не тішило їх. Часом Смок ловив себе на тому, що безтямно щось белькоче, у ненависті дивлячись на нескінченні засніжені шпилі. І знов — здавалося, через віки — Смока приводила до тями його власна маячня. У Лабіскві теж майже весь час думки плуталися в голові. Їхні рухи були машинальні й неусвідомлені. І знову й знову вони потикалися на захід, і знову й знову покриті снігом верховини й прямовисні бескеття перетинали їм шлях, примушуючи завертати то на північ, то на південь.

— На півдні виходу немає, — казала Лабіскві. — Стари мисливці знають. Треба йти на захід, тільки на захід.

Індіани більше не переслідували їх, але тепер їм дошкуляв голод.

Одного дня знов похолодало, пішов сніг, ба навіть не сніг, а якісь морозні кришталіки, сипкі, мов пісок. Так тривало цілий день і цілу ніч, і ще два дні й дві ночі. Не можна було й кроку ступити, поки цей сипучий покрив не візьметься корою під весняним сонцем, тож вони лежали у своїх хутрах і відпочивали, а їли ще менше, ніж завжди. Така мізерна була тепер денна пайка харчів, що вона тільки мучила шлунок, але ще більше — мозок. І сталося так, що Лабіскві, доведена до нестями смаком малесенького шматочка м'яса — своєї денної пайки, — враз проковтнула його, відтак скрикнула радісно і, вуркочучи, мов звірятко, допалася до завтрашньої пайки...

І тут Смокові випало побачити диво предивне. Уп'явшись у м'ясо зубами, Лабіскві раптом схаменулася. Вона виплюнула його й люто, щосили ударила кулаком по своїх губах, що ввели її в такий гріх.

І ще багато чого дивного випало Смокові побачити в ті дні. Після тривалого снігопаду знявся могутній вітер, підхопив сухі дрібненькі кришталіки й закрутив їх, як смерч крутить пісок у пустелі. Цілу ніч лютувала сніговиця, а тоді настав ясний вітряний день, і при світлі його Смок озирнувся; очі його сльозавіли, в голові паморочилося, і він неначе марив. Зусібіч здіймалися гостроверхі шпилі, великі й малі, то самотні, наче вартові, то згромаджені разом, мов титани, що зійшлися на раду. І над кожною гірською вершиною майоріли на багато миль, сяяли в блакитному небі величезні снігові знамена. Молочно-білі, туманні, вони мінілися світлом та тінями і сріблясто яскрили під сонцем.

— «Навіч побачив я се чудо другого пришествя», — заспівав Смок, дивлячись на ці полотнища снігового пилу, що маяли під вітром, немов небесні стяги з промислового єдвабу.

Він усе дивився, а знамена над вершинами не зникали, і йому здавалося, що він снить, але тут Лабіскві прокинулася і сіла.

— Я сплю, це сон, Лабіскві, — сказав він. — Глянь. Може, й ти сниш те саме?

— Ні, це не сон,— відповіла вона.— Старі мисливці розповідали мені й про це. Скоро зніметься теплий вітер, і ми не загинемо, ми підемо на захід — і дійдемо.

Смок підстрелив маленьку пташку, і вони поділили її. Потім у видолинку, у верболозі, що брунькувався, ще й не струсивши увесь сніг, він поцілів зайця. Тоді якось убив миршавеньку білу ласицю. Але більше дичини їм не траплялося — жодної живої істоти, тільки раз, високо в небі, вони побачили зграю диких качок, що летіли на захід, до Юкону.

— В низовинах уже літо,— сказала Лабіскві.— Незабаром і сюди воно прийде.

Обличчя її схудло, але великі яскраві очі стали ще більші й ще яскравіші, і коли вона дивилася на Смока, лице їй освітлювалось якоюсь дикою, неземною красою.

Дні довпали, сніг почав осідати. Щодня крижана кора підтавала і щоночі поверхня снігу знов бралася корою. Смокові й Лабіскві доводилося тепер вирушати в дорогу на світанку і йти до пізньої ночі, а серед дня, коли кора провалювалася під лижвами, перепочивати. Смока кілька разів уражала снігова сліпота, і тоді Лабіскві підперізувалася ремінцем, кінець якого давала йому в руки, і вела його за собою. А коли сніг засліплював дівчину, так само вів її Смок. Виголоднілі, вже не відрізняючи дійсності від сну, вони брели все далі й далі — єдині живі істоти в цій кам'яній пустелі, що скресала після зими.

Хоч який виснажений був Смок, спання нагонило на нього страх: гіркі й страшні сни снилися йому в цьому божевільному, похмурому краю. Щоразу привиджувалася їжа, щоразу вона бувала перед ним, біля самих губ — і щоразу зловтішний володар снів одбирав її в нього. Він справляв обіди своїм давнім приятелям у Сан-Франціско, і сам жадібно й нетерпляче стежив, як розставляють страви, і власноручно прикрашав стіл гронами винограду з темно-червоним осіннім листям. Гості припізнювалися, і, поки він вітав їх та вислуховував найсвіжіші дотепи, йому страх кортіло швидше сісти за стіл. Він непомітно скрадався до столу, хапав жменю чорних стиглих оливок — і, обернувшись, бачив перед собою нового гостя. Його оточувала решта гостей, знову починалися сміх та жарти, а його доводила до нестями думка про стиглі оливки, затиснені в кулаці.

Він справляв багато таких обідів, і щоразу лишався пі з чим. Його запрошено на бенкети, гідні Гаргантюа, де безлік гостей з'їдало цілі туші засмажених биків, витягаючи їх з ям, що пашіли жаром, і гострими ножами відтинаючи величезні шматки гарячого м'яса. Він стояв, роззявивши рота, й дивився вгору, па довгі ряди індиків,— їх продавали крамарі в білих халатах. І всі купували їх, крім Смока, що ніяк не міг одірвати від землі налиті свинцем ноги. Хлопчиком він знову сидів на занадто високому стільці й ніяк не міг дотягтися ложкою до великих мисок з молоком та хлібом. Він цілі роки ганявся по гірських пасовиськах за полохливими коровами, марно сподіваючись надіти у них молока, а то в смердючих підземеллях бився з пацюками за всякі недоїдки. Він божеволів на думку про будь-яку їжу й блукав просторими стайнями, де на довгі милі тяглися стійла — в них стояли ситі коні, і він шукав, де ж оті годівниці, з яких їх годують,— шукав і не знаходив.

Тільки один-єдиний раз сон не обманув його. Він урятувався після аварії судна чи, може, його висаджено на безлюдний острів. Виголоднілий, він бореться з могутнім тихоокеанським прибоєм, віддирає від скель мушлі й несе їх на обмілину, де після весняних припливів зібралось багато сухих водоростей. Він розпалює багаття й кладе свою дорогоцінну здобич на жар. Мушлі вистрілюють паром, стулки розкриваються, видно м'якуш, рожевий, мов лососина. Тепер вони готові, і тут ніхто вже не забере їжу в нього з-під носа. Нарешті — крізь сон думає він — сон справджується! Цим разом він поїсть. Він був певен цього, і все ж мав сумнів і вже приготувався до неминучого розчарування, але рожевий м'якуш, гарячий і соковитий, ось таки у нього в роті. Він уп'явся в нього зубами. Він їсть! Чудо сталося! Це було так несподівано, аж він прокинувся. Лежачи горілиць у темряві, він почув, що белькоче й схлипує з радості. Його щелепи рухалися, він жував, у роті в нього було м'ясо. Він не поворушився, і незабаром тонкі пальці доторкнулися йому до губ і вклали до рота ще один малесенький шматочок. Але тепер він не став їсти, і радше через це, ніж через те, що він розсердився, Лабіскві заридала й ще довго плакала в його обіймах, аж доки заснула. А він лежав з розплющеними очима й думав про чудову силу кохання й про диво жіночої душі.

І ось настав час, коли в них вийшли останні харчі. Неприступні шпилі липилися позаду, перевали були тепер більш положисті, перед ними відкривався шлях на захід. Але й сили їхні вичерпалися, їсти не було чого, і, прокинувшись одного ранку, вони вже не могли підвестися. Смок насилу встав на ноги, впав, і вже рачкуючи почав розкладати багаття. Лабіскві ж так ослабла, що не могла навіть сісти — кілька разів пробувала й падала навзнак. Смок ліг на землю поряд з нею, прикро осміхнувшись: навіщо витрачати зусилля на нікому не потрібне багаття? Готувати однаково нема чого, а день теплий. Пестливий вітерець зітхнув у ялиновому вітті, і звідусіль з-під снігу, що танув на очах, долинав милозвучний дзюркіт невидимих струмків.

Лабіскві лежала в глибокому забутті, майже не дихаючи, і часом Смокові здавалося, що вона вже мертва. Надвечір його розбудило цокотіння білки. Тягнувши за собою важку рушницю, він посунув до неї по розталі. Він то рачкував, то підводився й, ступивши крок, падав, а білка сердито цокотіла й без поспіху, немов піддражнюючи його, стрибала собі геть. На постріл навскидку йому бракувало сили, а білка ні хвилини не сиділа спокійно. Не раз Смок падав у розталь і плакав від власної безпорадності. І не раз непритомнів, відчуваючи, як гасне в ньому вогник життя. Він не знав, як довго пролежав у безпам'яті востаннє, але коли очунав, був уже вечір, його всього колотило, і мокрий одяг закрижанів на ньому й примерз до снігової кори. Білка зникла. Виснажений і змучений, він усе ж спромігся відповзти назад, до Лабіскві. Він так висилився, що проспав цілу ніч мертвим сном, і ніякі кошмари не тривожили його.

Сонце вже підбилося високо, та сама білка цокотіла з-поміж дерев, коли він прокинувся, відчувши, що Лабіскві торкнулася рукою його щоки.

— Поклади руку мені на серце, коханий, — сказала вона ясным, але ледь чутним, наче здалеки, голосом. — У моєму серці — кохання, і моє кохання в твоїй руці.

Здавалося, минуло багато годин, перше ніж вона заговорила знову.

— Пам'ятай, на південь дороги нема. Оленячий народ це добре знає. Іди на захід... там вихід... ти майже дійшов... ти дійдеш.

Смок поринув у сон, схожий на смерть, але ще раз Лабіскві розбудила його.

— Поцілуй мене,— сказала вона.— Поцілуй, і я помру.

— Ми помремо разом, кохана,— відповів він.

— Ні! — Безсилим порухом руки вона примусила його замовкнути. Слабкий голос її звучав зовсім тихо, і все ж Смок почув кожне слово. Насилу дотягшись до каптура своєї парки, вона вийняла невелику торбинку й поклала йому на руку.— А тепер поцілуй мене, коханий. Поцілуй мене й поклади руку на серце.

Смок припав устами до її уст, і темрява знов огорнула його, а прийшовши до пам'яті, він зрозумів, що залишився сам і незабаром помре. І він стомлено зрадів з цього.

В руці у нього була торбинка і, подумки осміхнувшись із своєї цікавості, він смикнув за зав'язку і розкрив її. З торбинки посипалися шматочки їжі. Він упізнав кожен шматок, кожную крихточку — все це Лабіскві вкрала сама в себе. Тут були кавалки коржів, сховані ще аж перед тим, як Маккен загубив мішок з борошном; надкушені волокна оленини й дрібки оленячого сала; ціла задня заяча лапка; задня й частина передньої лапки білої ласиці; лапка й надкушене крильце снігової пташки... жалюгідні недогризки, трагічні офіри: вона віддавала своє життя, ці крихти відбирало в неї, змученої голодом, безмежне кохання.

З божевільним сміхом Смок відкинув усе це на сніг, що вже брався корою, і темрява знов сповила його свідомість.

Йому приснився сон. Юкон пересох. Він ходив по річищу, серед брудних калюж та поборознених кригою скель, і підбирав великі самородки. Вони були дуже важкі, і він уже притомився, коли раптом зрозумів, що їх можна їсти. І він жадібно допався до них. Зрештою, навіть якщо й золото, що його люди так високо цінують, якщо ним не можна наїстися?

Коли він прокинувся, був знову день. В голові йому якось дивно проясніло, в очах не туманилося. Він не відчував більше знайомого голодного тремтіння в усьому тілі. Радісна полегкість сповнювала все його єство, неначе в нього вливалася весна. Блаженне почуття охопило його. Він обернувся, щоб розбудити Лабіскві, побачив її

і все згадав. Він почав шукати очима крихти їжі, розкидані по снігу. Вони зникли. І він зрозумів, що це й були золоті самородки, які він їв у маячному сні. В тому маячному сні він повернувся до життя, бо Лабіскві віддала йому своє життя; вона вклала йому в руку своє серце й відкрила йому очі на диво предивне, назва якого — жіноча душа.

Він здивувався, що може так легко рухатися — йому стало снаги віднести її загорнуте в хутро тіло до оголеного на осонні піщаного спаду, підрубати його сокирою й поховати Лабіскві під обвалом.

Три дні знову без крихти їжі пробирався він на захід. Третього дня упав під самотньою ялиною на березі річки, вже вільної від криги, і зрозумів, що це — Клондайк. Змора долала його, але він ще встиг розв'язати свій мішок, загорнутися в хутро й подумки попрощатися з білим світом.

Його розбудило сонливе джеркотіння. Сутеніло. В ялиновому вітті в нього над головою примостилися на ніч білі куріпки. Голод підстьобнув його до дії, хоч діяти він міг дуже повільно. Минуло цілих п'ять хвилин, перше ніж він спромігся, нарешті, прикласти рушницю до плеча, і ще п'ять хвилин, лежачи горілиць, він старанно цілився вгору й ніяк не наважувався потиснути на гачок. Потім вистрелив — і схибив. Жодна куріпка не впала, але жодна й не відлетіла. Дурні пташки тільки сонливо ворушилися й шаруділи в глищі. Плече йому боліло. Вдруге він теж схибив, бо, чекаючи відбою, мимоволі здригнувся, коли потискав на гачок. Певно, вчора чи позавчора він упав і ушкодив плече, хоча й не міг пригадати, де й як це сталося.

Куріпки не відлетіли. Він згорнув хутро і обережно вмовив його між правим боком та рукою. Притиснувши приклад рушниці до цього хутового згортка, він вистрелив ще раз, і з дерева впала куріпка. Він жадібно схопив її, але побачив, що м'яса майже не лишилося — набій великого калібру вирвав його, і в Смоковій руці була тільки жменька закривавленого пір'я. Все ж куріпки не відлетіли, і тоді він подумав: бити треба в голову! І почав цілити тільки в голову. Він заряджав, стріляв, заряджав знову, хибив і влучав, і дурні куріпки,

яким не хотілося відлітати, дощем сипалися на нього — він позбавляв їх життя, щоб угамувати свій голод, щоб жити. Їх було дев'ять, і нарешті він відстрелив голову дев'ятій, і, все ще лежачи горілиць, ніяк не міг зрозуміти, чому він сміється й плаче.

Першу куріпку він з'їв сирію. Потім ліг і заснув, і це поглинуте пташине життя повернуло до життя його самого. Серед ночі він прокинувся, страшенно голодний, і йому стало сили розпалити багаття. І аж до світанку він смажив куріпок, їв їх, і з насолодою трошив зубами кістки, даючи щелешам роботу, за якою вони так змудилися. Потім він цілий день спав, прокинувся серед ночі й знову заснув, і сонце нового дня розбудило його.

Він здивувався, побачивши, що багаття весело палахкотить, бо до нього щойно підкинута гілля, а на жару стоїть, паруючи, задимлений кавник. Біля вогню, так близько, що Смок міг би дотягтися до нього рукою, сидів Куций, курил цигарку й пильно вдивлявся в товаришеве обличчя. Губи Смокові сіпнулися, але щось підступило йому до горла, і сльози гарячою хвилею сколихнулися в грудях. Він простяг руку по цигарку й кілька разів глибоко вдихнув дим.

— Давно ж я не курил, — сказав він нарешті негolosно й спокійно. — Хтозна-як давно.

— Та й їв теж — бач, що від тебе лишилося, — пробурчав Куций.

Смок кивнув головою й показав на розкидане довкола біле пір'я куріпок.

— Зате недавно наївся, — відповів він. — Але від кукля кави я б не відмовився. Я вже й забув, як вона смакує. І від коржів не відмовлюся, і від груднини.

— І від бобів? — піддражнив Куций.

— Ще б пак! Це ж пожива богів! А знаєш, я таки знову добряче зголоднів.

Один готував, а другий їв — і тим часом вони коротко розповідали один одному, що кожен пережив за цей час.

— Клондайк скрес, — сказав на закінчення Куций. — Треба було дочекатись, поки пройде крига. Я зібрав шістьох хлопців — таких, що їм сам чорт запанібрата, ти їх усіх знаєш — і ми спорядили два човни. Не пливли сюди, а летіли — де жердинами відштовхувалися, де ливною тягли, а де й волоком тарабанили. Але на

водоспадах довелося застряти на цілий тиждень. Там я їх і залишив — вони перетягують човни через скелі. А в мене було таке прочуття, що треба поспішати. Прихопив харчів — і пішака. Я так і знав, що знайду тебедесь тут напівживого.

Смок кивнув головою й мовчки потиснув Куцому руку. А потім сказав:

— Ну що ж, ходімо.

— Отакої! — обурився Куций. — Раніш як за два-три дні ми звідси нікуди не підемо. Тобі треба відпочити й хоч трохи від'їстися.

Смок похитав головою.

— Та ти подивися, на кого ти схожий, — запротестував Куций.

Смок і справді мав страшний вигляд. Його обличчя заросло бородою, але видно було, що воно обморожене — чорно-багряне й заструпіле. Щоки запали, очі повтягало, і навіть крізь бороду й вуса, здається, можна було полічити всі зуби під напнутою шкірою. Так само туго вона обпинала лоб і вилиці. Кошлата борода не золотава, як їй належалось, а брудно-чорна, задимлена й присмажена вогнищами,

— І все-таки спаковуйся, — сказав Смок. — Мені треба йти.

— Та ти ж кволий, як дитина. І на ногах ледве стоїш. Чого це тобі так припекло?

— Куций, я не можу чекати, бо йду до того, що є найдорожчим на Клондайку. Ясно? Збирайся. Дорожчого за це немає в цілому світі. Проти цього і золоті озера, й золоті гори — ніщо, і будь-які пригоди, й змагання з ведмедем, і смак ведмедини — усе це ніщо.

В Куцого з подиву аж очі рогом полізли.

— О господи, — сказав він хрипко. — Що ти верзеш? Невже ти зовсім з глузду зсунувся?

— Зовсім ні. Певно, людині голод іде на користь — розкриває їй очі на дещо. В усякому разі, мені розкрив — я побачив такі речі, про існування яких і не здогадувався. Тепер я знаю, що таке жінка.

Куций розтулив рота, кутики губ сіпнулися догори, очі насмішкувато блиснули, але Смок не дав йому вихопитись зі словом.

— Не треба, — мовив він лагідно. — Ти не знаєш. А я знаю.

І Куций, затнувшись, відказав уже повагом:

— Ет, мені й гадати не треба, я знаю, хто вона. Всі подалися осушувати озеро Несподіванок, але Джой Гастел ані з місця. Вона сидить у Доусоні й чекає, коли я тебе привезу. І як я не привезу, вона присяглася продати геть усе, що має, найняти ціле мисливське військо, привести його в Країну Оленів і виперти душу із старого Снаса й усієї його ватаги. Ну та гаразд, зажди хоч, поки я спакуюся, — я ж іду з тобою!

ПРИМІТКИ

До сьомого тому ввійшли роман «Буйний День» (Нью-Йорк, 1910) та цикл оповідань «Смок Веллю» (Нью-Йорк, 1912).

(26) *Чечаки* — тобто новаки-золотошукачі.

(29) *Мужлуки* — різновид мокасинів, взуття тубільців па америкапській Півночі.

(42). *Шватка*, Фредерік (1849—1892) — америкапський офіцер, полярний дослідник.

(89) *Іспанська війна*.— Мається па увазі іспано-америкапська війна 1898 р.

(105) *Війна 1812 року* — тобто війна між Англісію та Сполученими Штатами.

(123) *Контрольний пакет* — тобто понад 50% усіх акцій, завдяки чому власник їх фактично має змогу заправляти всією компанією.

(133) «*Колеса фортуни*» (1896) — роман відомого англійського письменника Г. Уеллса (1866—1946).

(167) *Мартингал* — ремінь, що йде під попругу до гнuzдечки і перешкоджає коневі закидати назад голову.

(195) *Карнегі*, Ендрю (1835—1919) — великий америкапський капіталіст, а па схилі віку і філантроп.

(200) *Ферт-ов-Клайд* — широке гирло річки Клайд (Шотландія).

(230) *Джокер* — у деяких картярських іграх додаткова карта, що може замінити будь-яку іншу.

(269) *Kipling's «Tomlinson»* — сатиричний вірш Р. Кіплінга (1865—1936). *Генлі*, Вільям Ернест (1849—1903) — англійський поет, що у вірші «*Пісня меча*» оспівує войовничий дух.

«*Фра Лінно Лінні*» та «*Калібан і Сетевос*» — поеми англійського поета Р. Браунінга (1812—1889). *Джордж Мередіт* (1828—1909) — відомий англійський романіст, тонкий психолог.

(281) *Дні сорок дев'ятого*.— 1848 року в Каліфорнії відкрито великі родовища золота, після чого почалася знаменита «золота гарячка».

(325) *...божевіального філософа*. — Мається па увазі пімецький реакційний філософ Фрідріх Ніцше (1844—1900), один з творів якого називається: «Воля до влади. Дослід переоцінки усіх цінностей» (1895).

(344) *Потрійне правило* — у математиці застаріла назва правил розв'язання арифметичних задач з прямо чи обернено пропорційними величинами.

(373) *Доре*, Гюстав (1833—1883) — відомий французький графік.

(378) *Спенсер*, Герберт (1820—1903) — англійський філософ-позитивіст, соціолог та психолог.

(482) *Пемікан* — індіанська страва з оленячого м'яса та ягід.

(492) *Паоло й Франческа* — персонажі середньовічної італійської легенди. Про трагічну історію їхнього кохання розповідає Данте в «Божественній комедії».

Трістан та Ізольда — герої кельтської легенди про трагічне кохання; образи їх не раз оспівувано в європейських літературах.

(497) *Шопенгауер, Артур* (1788—1860) — німецький філософ-ідеаліст.

(509) *Два примарних сонця*.— Примарне сонце, або гало — округла світла пляма, яких часом з'являється на небі по декілька навколо сонячного чи місячного диска. Спричинює їх заломлення і відбиття сонячних (місячних) променів у крижаних кристаликах перистих хмар.

ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАЦІЙ

	Стор.
1. Джек Лондон на борту яхти «Блукач», <i>Фото 1910 р.</i>	48—49
2. Чілкупський перевал за часів золотої гарячки. <i>Фото.</i>	48—49
3. «Смок Беллю». «Чоловік з того берега». <i>Худ. П. Монеген.</i>	352—353
4. «Смок і Куций». «Диво жіночої душі». <i>Худ. П. Монеген.</i>	352—353

ЗМІСТ

		Перекладали:
БУЙШИЙ ДЕНЬ	BURNING DAYLIGHT	<i>Вероніка Гладка та Катерина Корякіна*</i> 5
СМОК БЕЛЛЮ	SMOKE BELLEW	
Смок Беллю	Smoke Bellew	} 279 299 <i>Юрій Лісняк</i> 319 336 349 364 382 399 <i>Мар Пінчевський</i> 414 433 455 479
Смак водмедици	The Taste of the Meat	
Ведмедина	The Meat	
Похід до струмка Індіанки	The Stampede to Squaw Creek	
Куций снить	Shorty Dreams	
Чоловік з того берега	The Man on the Other Bank	
Гони	The Rase for Number Three	
Смок і Куций	Smoke and Shorty	
Коротун	The Little Man	
Як вішали Калтуса Джорджа	The Hanging of Cultus George	
Помилка природи	The Mistake of Creation	
Ячна крутанина	A Flutter in Eggs	
Селище Тра-Ля-Ля	The Town-Site of Tra-Lee	
Диво жіночої душі	Wonder of Woman	
Примітки		523
Перелік ілюстрацій		525

* Зредагував *Юрій Лісняк*

ДЖЕК ЛОНДОН
Сочинения, т. 7
(На украинском языке)
Видавництво «Дніпро»,
Київ, Володимирська 42.

Редактор *Р. І. Доценко*
Художник *І. П. Хотінок*
Художній редактор
В. В. Маніков
Технічний редактор
Ю. З. Троньк
Коректори *Л. С. Каткова,*
О. Т. Сутринько

Виготовлено на Харківській книжковій фабриці ім. М. В. Фрунзе Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР, Харків, вул. Донець-Захаржевська, 6/8.

Здано на виробництво 13/VIII 1970 р. Підписано до друку 28/IV 1971 р. Папір № 1. Формат $84 \times 108^{1/32}$. Фізичн. друк. арк. 16,5. Умовн. друк. арк. 27,72+2 вкл. Обліково-видавн. арк. 29,811. Ціна 1 крб. 17 коп. Замовл. № 314. Тираж 35 000.